TROȚKI

eternul radical

MARI PERSONALITĂȚI ALE ISTORIEI

D. Volkogonov

Primul autor care a folosit toate arhivele secrete sovietice

DMITRI VOLKOGONOV

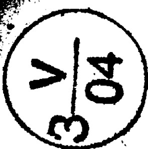
TROȚKI

eternul radical

Traducere: **ANCA IRINA IONESCU**

Editura LIDER
București

I.S.B.N.: 973-9343-36-8

TROȚKI
The Eternal Revolutionary

Tiparul executat sub comanda nr. 80 308

Regia Autonomă a Imprimeriilor
Imprimeria „CORESI" București
România

Cuprins

Tabel cronologic

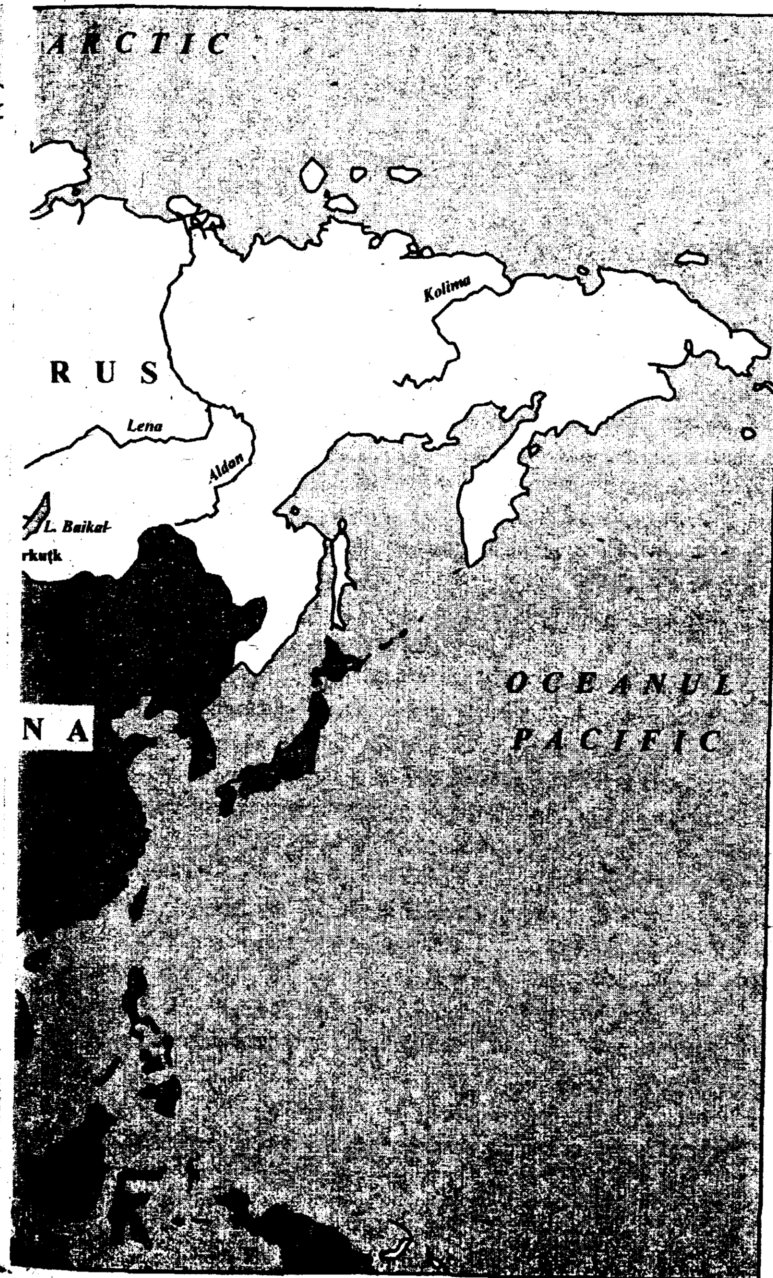
(conform calendarului gregorian sau pe stil nou)

1879	7 noiembrie	Se naște Lev Davidovici Bronștein (Troțki) la Ianovka, în apropiere de Elizavetgrad.
	21 decembrie	Se naște la Gori, în Georgia, Iosif Vissarionovici Stalin.
1886		Troțki începe școala primară.
1888		Urmează Liceul Sf. Pavel din Odessa.
1896		Își termină studiile secundare la Nikolaev.
1896–1897		Intră într-o grupare revoluționară social-democrată de la Nikolaev.
1898	martie	La Minsk ia ființă Partidul social-democrat al muncitorilor din Rusia. Troțki este arestat și exilat în Siberia pentru doi ani.
1899		Troțki se căsătorește cu Alexandra Sokolovskaia în închisoare.
1900		Se naște prima fiică a lui Troțki, Zinaida.
		Lenin și Martov înființează ziarul *Iskra* (Scînteia).
1902		Se naște cea de-a doua fiică a lui Troțki, Nina.
		Troțki evadează din exil, adoptă numele de Troțki și părăsește ilegal țara. Se întîlnește pentru prima dată cu Lenin la Londra.
1903		Partidul social-democrat al muncitorilor din Rusia se scindează la Congresul al II-lea ținut la Londra, în bolșevici, conduși de Lenin, și menșevici, conduși de o grupare care îi include pe Martov și pe Troțki. Troțki se căsătorește cu Natalia Sedova.
1904–1906		Războiul ruso-japonez.
1905		Troțki se întoarce în Rusia și participă activ la prima revoluție rusă.
	octombrie	Țarul acceptă reforma politică, inclusiv convocarea unei adunări legislative, Duma de Stat.
	decembrie	Troțki este ales președinte al Sovietului din St. Petersburg.
1906		Procesul lui Troțki și al altor membri ai Sovietului din St. Petersburg. Se naște primul său fiu, Lev.
1907		Troțki este exilat în Siberia Occidentală. Fuge în străinătate.
		Se întîlnește pentru prima dată cu Stalin la Congresul al V-lea al Partidului ținut la Londra.
1908		Se naște cel de-al doilea fiu al lui Troțki, Serghei.
1910		Moare mama lui Troțki, Anna Bronștein. Troțki își înființează

		propriul ziar independent, *Pravda*, curînd suspendat din lipsă de fonduri.
1912–1914		Troţki este corespondent de război în Balcani şi reporter la Paris pentru *Kievskaia mîsl.*
1914		Troţki părăseşte Viena, plecînd la Zürich şi după aceea la Paris.
	august	Rusia intră în primul război mondial.
1915–1916		Troţki colaborează cu internaţionaliştii menşevici de la Paris la ziarul *Naşe slovo* (Cuvîntul nostru).
1916		Troţki este expulzat din Franţa în Spania, unde este arestat.
1917		Troţki soseşte la New York.
	martie	Ţarul abdică. La Petrograd se formează Guvernul provizoriu.
	martie–mai	Troţki pleacă în Rusia. Este arestat la Halifax, în Canada. Soseşte la Petrograd.
	august	Troţki intră în Partidul bolşevic la Congresul al VI-lea şi devine membru al Comitetului Central.
	august–sept.	Troţki şi alţi bolşevici sînt arestaţi sub acuzaţia că lucrează pentru Germania. Este eliberat curînd.
	octombrie	Se înfiinţează Comitetul militar revoluţionar în frunte cu Troţki. Troţki este numit comisar al poporului pentru Afaceri Externe în primul guvern sovietic.
	decembrie	Ia fiinţă Ceka, poliţia politică sovietică. Se încheie armistiţiul între bolşevici şi germani.
1918	ianuarie	La Brest-Litovsk se desfăşoară tratativele de pace sovieto-germane. Troţki se află în fruntea delegaţiei sovietice. Adunarea Constituantă este dispersată de bolşevici după o singură şedinţă.
	februarie	Cicerin îl înlocuieşte pe Troţki în funcţia de comisar al poporului pentru Afacerile Externe şi conduce delegaţia de la Brest-Litovsk.
	martie	Se semnează pacea de la Brest-Litovsk cu Germania. Troţki este numit comisar pentru problemele militare şi navale. Ia fiinţă Armata Roşie.
	aprilie	În Rusia izbucneşte războiul civil.
	iulie	Ţarul şi familia sa sînt executaţi la Ekaterinburg.
	septembrie	Troţki este numit preşedinte al Consiliului Militar Revoluţionar al Republicii.
	noiembrie	Are loc armistiţiul Aliaţilor cu Germania.
1919	martie	Ia fiinţă la Moscova Internaţionala a IV-a comunistă (Comintern). Troţki este ales membru al Comitetului Executiv al Cominternului.
1920	aprilie	Polonezii invadează Ucraina sovietică. Armistiţiul din octombrie cu Polonia.

	noiembrie	Războiul civil ia sfîrşit cu învingerea şi evacuarea armatei Albe din Crimeea.
1921	martie	Revolta antibolşevică a garnizoanei din Kronstadt. Congresul al X-lea al Partidului adoptă Noua Politică Economică (NEP) a lui Lenin şi interzice formarea de facţiuni în cadrul partidului.
1922	februarie	Ceka îşi schimbă numele în GPU. Tatăl lui Troţki, David Bronştein, moare de tifos.
	aprilie	Stalin este ales secretar general al partidului.
	mai	Lenin are prima criză.
	decembrie	A doua criză a lui Lenin. Ia fiinţă Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice.
1923	martie	A treia criză a lui Lenin.
	aprilie	Congresul al XII-lea al partidului.
	octombrie	Troţki scrie Comitetului Central şi Comisiei Centrale de control. Declaraţia celor 46 de sprijinitori ai lui Troţki în faţa Biroului Politic.
1924	ianuarie	Lenin moare. Troţki se află în convalescenţă în Caucaz şi lipseşte de la înmormîntarea liderului de la Kremlin.
	mai	Are loc Congresul al XIII-lea. URSS este recunoscută de Austria, Anglia, China, Danemarca, Franţa, Grecia, Italia, Norvegia şi Suedia. Moare sora cea mai mare a lui Troţki, Elisabeta.
1925	ianuarie	Troţki este scos din funcţiile de preşedinte al Comitetului Militar Revoluţionar şi de comisar al poporului pentru Afaceri Externe.
	mai	Troţki este numit preşedinte al Comitetului de Concesiuni.
	decembrie	Are loc Congresul al XVI-lea al partidului.
1926	martie	Troţki pleacă la Berlin pentru un tratament medical.
	iulie	„Declaraţia celor 13" şi „Platforma celor 83". Zinoviev este exclus din Biroul Politic şi din conducerea Cominternului.
	octombrie	Declaraţia opoziţiei formate din suporterii lui Troţki. Troţki şi Kamenev sînt excluşi din Biroul Politic.
1927	septembrie	Troţki este exclus din Comitetul Executiv al Cominternului.
	octombrie	Troţki este exclus din Comitetul Central.
	noiembrie	Troţki şi Zinoviev sînt excluşi din partid.
	decembrie	Congresul al XV-lea al partidului.
1928	ianuarie	Troţki este exilat la Alma-Ata, în Kazahstan.
	iunie	Moare de tuberculoză fiica mai mică a lui Troţki, Nina Nevelson.
1929	februarie	Troţki este deportat în Turcia.
	aprilie	Congresul al XVI-lea al partidului adoptă primul cincinal.
	iulie	Troţki lansează *Buletinul opoziţiei.*
	noiembrie	Buharin este exclus din Biroul Politic.
	decembrie	Stalin anunţă sfîrşitul NEP-ului şi începutul colectivizării.

1930		Apare la Berlin autobiografia lui Troţki, *Viaţa mea.*
1931		Apare la Berlin lucrarea lui Troţki *Istoria revoluţiei ruse*. Sub îndrumarea lui Stalin începe rescrierea istoriei sovietice.
1932		Apare la Berlin lucrarea lui Troţki *Şcoala stalinistă* a falsificării.
	februarie	Lui Troţki, soţiei sale, Natalia, şi fiului lor, Lev, li se ridică cetăţenia sovietică.
	noiembrie	Troţki face o scurtă vizită la Copenhaga şi ţine conferinţe.
	decembrie	Populaţia urbană din URSS primeşte cărţi de identitate. Ţăranii nu mai au dreptul să părăsească satele.
1933	ianuarie	Hitler devine Cancelar al Germaniei. Fiica cea mai mare a lui Troţki, Zinaida Volkova, se sinucide după o puternică criză de depresiune.
	iulie	Troţki şi Natalia părăsesc Turcia şi ajung în Franţa.
	noiembrie	Între URSS şi SUA se stabilesc relaţii diplomatice şi comerciale.
1934	ianuarie	Congresul al XVII-lea al partidului, „Congresul învingătorilor".
		Troţki pregăteşte înfiinţarea Internaţionalei a IV-a („marxistă").
		Începe să lucreze la biografia lui Lenin, care avea să rămînă neterminată.
	septembrie	URSS intră în Liga Naţiunilor.
	decembrie	La Leningrad moare asasinat Serghei Kirov.
1935	iunie	Troţki se mută în Norvegia. Prima lui soţie, Alexandra Sokolovskaia, este exilată în Siberia, unde moare cîţiva ani mai tîrziu.
		O parte din corespondenţa lui Troţki este vîndută de fiul acestuia, Lev, Institutului de istorie socială din Amsterdam.
1936		Nepoţii de soră ai lui Troţki, Alexandr şi Iuri Kamenev, sînt arestaţi şi împuşcaţi. Troţki termină cartea *Revoluţia trădată.* Au loc procesul şi apoi executarea lui Zinoviev, Kamenev şi a altor paisprezece persoane. Procesul celor şaptesprezece, inclusiv Radek şi Piatakov; treisprezece persoane sînt executate. Conducerea Armatei Roşii este suprimată.
	noiembrie	O parte din arhiva lui Troţki este furată de NKVD de la Institutul de cercetări istorice din Paris.
	decembrie	Troţki şi Natalia sînt deportaţi din Norvegia în Mexic.
1937	ianuarie	Troţki soseşte în Mexic şi primeşte azil politic. Participă la lucrările comisiei care urmează să stabilească ilegalitatea proceselor politice de la Moscova.
		Începe o carte despre Stalin care va rămîne neterminată. Fiul său mai mic, Serghei, este arestat şi executat în URSS. Nepotul său, Boris Bronştein, este şi el executat.
1938	februarie	Fiul cel mai mare al lui Troţki, Lev, moare la Paris în împrejurări suspecte.
	martie	Au loc procesul şi execuţia lui Buharin, Rîkov şi a altor şaisprezece persoane.
	aprilie	Este executat la Moscova Alexandr Bronştein, fratele mai mare al lui Troţki.
1939	august	La Kremlin se semnează Pactul de neagresiune sovieto-german.
	septembrie	Germania invadează Polonia. URSS invadează Polonia. Începe cel de-al doilea război mondial. Are loc la Paris Congresul de întemeiere a celei de-a patra Internaţionale.
1940	februarie–martie	Troţki îşi scrie testamentul.
	27 mai	Are loc un atentat nereuşit împotriva lui Troţki, organizat de NKVD.
	20 august	Alt atentat împotriva lui Troţki în timpul căruia este rănit grav.
	21 august	Moare Troţki.
	decembrie	Natalia Sedova vinde Universităţii Harvard ceea ce a mai rămas din arhiva lui Troţki.
1941	august	Apare ultimul număr din *Buletinul Opoziţiei.*
	octombrie	Este executată sora mai mică a lui Troţki, Olga Kameneva.

OCEANUL ARCTIC
SUEDIA
FINLANDA
Arhanghelsk
IMPERIUL RUS
Tunguska
Enisei
Obi
Irkuș
St. Petersburg
(Leningrad)
Nijni
Novgorod
Kazan
Moscova
Simbirsk
Minsk
Nipru
MUNȚII URAL
Ekaterinburg
Volga
Tarițin
(Stalingrad)
Nikolaev
Novorosiisk
Tbilisi
L. Bulhaș
Marea
Aral
Alma-Ata
Lena
Aldan
Kolima
L. Baikal
CHINA
OCEANUL
PACIFIC
PERSIA
INDIA
BRITANICA
Marea

Prefața editorului

În primăvara anului 1987 a devenit evident că atitudinea convențională a sovieticilor față de istoria rusă – mai exact, sovietică – avea să se schimbe radical. Inițial, cele mai dramatice revizuiri au fost făcute de dramaturgul și romancierul Mihail Șatrov, ale cărui piese nu au ajuns să fie puse în scenă, și de Anatoli Rîbakov, în romanul lui parțial autobiografic, parțial inspirat din realitate, intitulat *Copiii de pe Arbat* – într-o perioadă cînd istoricii încă mai pregetau. Apoi, în etapa imediat următoare după 1988, procurorul general sovietic a anunțat „reabilitarea" bolșevicilor din vechea gardă care fuseseră lichidați ca urmare a oribilelor procese-spectacol de la mijlocul anilor '30. Această tîrzie recunoaștere a nedreptății comise a fost motivată prin netemeinicia acuzațiilor pe baza cărora fuseseră executați, deși documentele care au dus la această descoperire nu au fost niciodată dezvăluite.

Au început să apară articole în legătură cu subiecte considerate pînă atunci tabu, cum ar fi asasinarea corpului de ofițeri polonezi de la Katyn, noile ediții ale enciclopediilor și ale dicționarelor biografice au început să reflecte o atitudine mai corectă față de cei desconsiderați pînă nu de mult. Menșevici, revoluționari și bolșevici exterminați au fost, treptat, reintroduși în istoria rusă, alături de liberali, conservatori, emigranți albi, generali țariști și politicieni monarhiști.

Cu toate acestea, numele lui Troțki nu a figurat printre cele ale persoanelor reabilitate în anul 1917. Și nici nu avea cum să fie, din moment ce nu fusese nici acuzat, nici judecat în mod oficial și nici nu suferise vreo condamnare penală. A figurat fără îndoială drept principalul inspirator, eminența cenușie a marii conspirații împotriva statului sovietic și a liderilor acestuia, iar numele său era un refren constant la toate procesele, inclusiv la cele ale elitei Armatei Roșii. De asemenea, i s-a invocat numele spre a fi condamnate toate persoanele și toate grupările bănuite de ostilitate reală sau potențială față de regimul sovietic.

Dintre toţi bolşevicii reabilitaţi, Buharin a stîrnit cel mai mare interes, deoarece s-a considerat că sprijinul acordat Noii Politici Economice introduse de Lenin ar fi putut inspira intelectualitatea şi guvernul lui Gorbaciov aflate în căutarea unei politici noi, menite să împace ambele tipuri de economie – de piaţă şi planificată. Mai sînt şi alte figuri proeminente, a căror atitudine ar trebui reconsiderată. Cît despre Troţki, în Rusia post-sovietică a fost elaborat un mic număr de studii consacrate ideilor sale, dar scopul lor l-a constituit restabilirea adevărului în privinţa anumitor fapte din viaţa lui şi a rolului pe care l-a jucat în războiul civil. Autorii lor s-au străduit să realizeze un echilibru cît mai neutru sau mai „normal" cu putinţă – o realizare lăudabilă, dacă ne gîndim la sărăcia surselor de informare şi la minciunile sistematice cu care cercetătorii s-au confruntat atîtea decenii.

În cea mai mare parte a vieţii sale, Dmitri Volkogonov a fost militar de carieră, ajungînd pînă la gradul de general-colonel, în calitate de şef al Secţiei de educaţie politică din cadrul armatei. La mijlocul anilor '80 a devenit director al Institutului de istorie militară din Moscova şi din acel moment a început să-şi pună tot soiul de întrebări cu privire la istoria sovietică. A adunat două volume (nepublicate) de date referitoare la arestările şi lichidarea corpului de ofiţeri ai Armatei Roşii şi a scris un sudiu monumental despre Stalin care n-a putut fi publicat timp de mai mulţi ani. În epoca *glasnost*-ului sau a gîndirii libere şi-a făcut cunoscute opiniile legate de Partidul Comunist şi de incapacitatea acestuia de a ţine pasul cu vremurile noi, din punct de vedere politic şi ideologic. Atacat în mod sălbatic de instituţia militară şi de ministrul Apărării personal pentru atitudinea sa greşită şi mai ales pentru interpretarea „antisovietică" a celui de-al doilea război mondial, aşa cum reieşea dintr-un nou proiect de istorie în mai multe volume pregătit de institutul său (dar care n-a mai apucat să fie niciodată publicat), în primăvara anului 1991 s-a văzut nevoit să-şi părăsească postul şi să se consacre în întregime cercetării ştiinţifice independente.

Cartea lui despre viaţa politică a lui Stalin (*Stalin: Triumf şi tragedie*) a fost publicată în Rusia în 1990 şi a stîrnit o vie reacţie mai ales în rîndurile vechilor comunişti radicali; aceştia au văzut în denigrarea fostului „tătuc al popoarelor" o tendinţă periculoasă, care risca să provoace slăbirea în continuare a autorităţii statului. Valul tot mai puternic de critici la adresa

acestora şi, mai ales, a pretenţiei partidului de a guverna de unul singur – a inundat în cele din urmă conducerea şi a înecat-o. După eşecul loviturii de stat din august 1991, Volkogonov a devenit consilierul special pentru probleme de apărare al preşedintelui Elţîn şi a mai îndeplinit printre altele şi funcţia de şef al Comisiei pentru abolirea caracterului secret al documentelor din Arhivele Rusiei.

Publicată în Rusia în 1992, cartea lui Volkogonov despre Troţki s-a vîndut în aproximativ un milion de exemplare, dar a reţinut mai puţin atenţia criticii comparativ cu cea dedicată lui Stalin. Moştenirea spirituală a lui Troţki, spre deosebire de cea a lui Stalin şi a lui Lenin, fusese de mult dată uitării şi dispăruse dintre subiectele de dezbatere, iar cărţile de istorie sovietică abia dacă-i menţionau numele. Dar pentru cititorii occidentali, Troţki a fost întotdeauna una dintre cele mai enigmatice şi mai puternice personalităţi ale revoluţiei ruse, o figură mefistofelică a cărei viaţă s-a încheiat, aşa cum era de aşteptat, într-un mod dramatic. Absenţa unei atitudini echidistante faţă de el din partea sovieticilor s-a datorat faptului că Troţki a fost văzut într-o lumină mult prea constantă. Cartea lui Dmitri Volkogonov are meritul de a corija acest dezechilibru, furnizînd, în acelaşi timp, informaţii unicat referitoare la sistemul sovietic.

Apariţia unei biografii complete a lui Troţki a fost posibilă datorită faptului că Volkogonov a avut acces la documente relevante din arhivele ruseşti, care au rămas inaccesibile cercetătorilor occidentali. Isaac Deutscher a avut posibilitatea să consulte documentele lui Troţki aflate la Universitatea Harvard, iar lucrarea lui în trei volume, apărută între anii 1954 şi 1963, rămîne o carte de referinţă în acest domeniu. Dar Volkonogov a dat publicităţii materiale de arhivă ale NKVD-ului care dezvăluie motivaţia şi acţiunile sovieticilor, iniţiativa sa fiind fără precedent în domeniu. La aceasta s-a adăugat descoperirea cîtorva supravieţuitori ai familiei Troţki şi, ceea ce este încă şi mai important, a unor funcţionari şi agenţi implicaţi îndeaproape în răzbunarea personală a lui Stalin împotriva lui Troţki şi în planul de asasinare a acestuia.

După ce a terminat lucrarea despre Troţki, Volkogonov şi-a îndreptat atenţia spre „ultimul bastion care trebuia să cadă" în propria lui gîndire, şi anume Lenin. Dacă Troţki nu mai reprezenta, în cel mai bun caz, decît un nume parţial dat uitării, iar Stalin o amintire concretă din viaţa multor milioane de cetăţeni sovietici, Lenin fusese o adevărată icoană pentru

nenumărate generații de oameni sovietici, o parte integrantă a educației sovietice, un totem și o dogmă pentru liderii de la nivel național și local, care aveau nevoie de un sprijin ideologic pentru o politică nouă sau de o frază potrivită înaintea adoptării unei anumite decizii. Reacțiile la lucrarea lui Volkogonov, *Lenin: Viața și moștenirea spirituală*, publicată în 1994, au fost, așa cum era de prevăzut, extreme. Cei care vedeau în dizolvarea Partidului Comunist și în dezmembrarea Uniunii Sovietice o crimă împotriva poporului s-au înfuriat pe Volkogonov pentru temeritatea și lipsa lui de loialitate, iar cartea lui a fost considerată un adevărat sacrilegiu. Ea a fost însă apreciată de cei pentru care istoria revoluției și originile statului stalinist deveniseră de mult simple probleme de istorie, în opinia lor, marxism-leninismul și adorarea unui politician mort cu multă vreme în urmă reprezentînd elemente irelevante pentru sfîrșitul secolului al XX-lea. Ambele părți vedeau, așadar, în autorul cărții un demolator al fundamentelor intelectuale ale vechiului sistem.

Omul politic Volkogonov consideră că, pentru Rusia de astăzi, este importantă cunoașterea trecutului apropiat, în special a originilor statului sovietic. Volkogonov a asistat și la valul crescînd al naționalismului și la reacția autoritară a guvernului în fața problemelor care au apărut în fosta Uniune Sovietică. Studiile sale referitoare la cele trei personaje de frunte ale perioadei revoluționare – lucrări de o inestimabilă valoare istorică – trag un semnal de alarmă asupra pericolului pe care îl prezintă combinația dintre o politică radicală și tendințele autoritare. Lenin și-a cristalizat ideologia pe baza acestor ingrediente și a pus la temelia „primului stat al muncitorilor" violența și teroarea, care au devenit o componentă esențială a noii ordini. Din momentul în care nimeni nu i-a mai contestat puterea, Stalin a aplicat o politică hibridă de radicalism și represiune – industrializarea rapidă și teroarea, colectivizarea agriculturii și violența.

Troțki s-a situat pe o poziție fără asemănare. Ca radical militant în timpul revoluției și al războiului civil, nu a considerat necesar să adopte o politică moderată după dispariția amenințării interne. Pentru el, pericolul cel mai mare îl constituia lumea capitalistă, iar revoluția rusă era numai primul stadiu al revoluției mondiale, considerată inevitabilă în concepția marxistă asupra istoriei și a evoluției sociale. Așa cum mărturisește chiar el în testamentul său din 1940, Troțki era la fel de devotat ideii revoluționare

în ultimele zile ale vieții sale cum fusese în 1890, atunci cînd intrase pentru prima oară în mișcarea revoluționară rusă.

Devotamentul față de revoluția mondială însemna pentru Troțki devotament față de o politică externă și internă radicală pe vremea cînd era încă un personaj important în Uniunea Sovietică și, așa cum demonstrează Volkogonov, tocmai lucrul acesta l-a înstrăinat de membrii de rînd ai partidului, care optau mai curînd pentru începerea reconstrucției economice a țării decît pentru angrenarea acesteia în noi aventuri revoluționare. Evident, avea să mai treacă ceva timp pînă cînd sovieticii să renunțe la sloganul revoluției mondiale și la sprijinul financiar acordat pe ascuns partidelor comuniste străine și organizațiilor din Occident, dar, în anii '20, cînd Stalin era preocupat de consolidarea poziției sale de lider al partidului, argumentele de radical ireconciliabil ale lui Troțki i-au oferit exact muniția de care avea nevoie ca să-l destituie din toate funcțiile și în cele din urmă să-l alunge din țară.

Expulzarea lui Troțki din Uniunea Sovietică coincide cu adoptarea de către partid exact a măsurilor pe care le susținea el cu atîta fervoare: colectivizarea forțată a țăranilor și industrializarea rapidă prin mijloace draconice, la nevoie. Volkogonov a stabilit continuitatea între violența și coerciția exprimate în ideile lui Lenin și teroarea lansată de Stalin și a arătat că toată viața și gîndirea lui Troțki reprezintă o verigă importantă a acestui lanț. El nu lasă să se înțeleagă că, dacă ar fi preluat puterea, Troțki ar fi lansat în mod obligatoriu valul de teroare, epurările și procesele-spectacol instrumentate de Stalin: tot ceea ce a scris Troțki pe această temă pledează împotriva unei asemenea aserțiuni și, oricum, problema este numai ipotetică. Însă Volkogonov subliniază faptul că Troțki nu poate fi exonerat de vina, așa cum o vede autorul, de a fi creat un sistem care funcționa, încă de pe vremea cînd Troțki făcea parte din el, după principii „staliniste", așa cum se obișnuise omenirea să le denumească.

Nu toți revoluționarii ruși au rămas devotați cauzei revoluției universale preconizate de Marx. Unii au devenit medici și ingineri, comercianți, arhiviști și librari, rămînînd numai cu amintirile romantice ale unei tinereți aventuroase. Troțki le împărtășea ura față de Stalin și de faptele lui, dar, întrucît părăsise Uniunea Sovietică, a continuat să promoveze activ revoluția mondială, publicînd chiar o revistă, *Buletinul Opoziției* și întemeind Internaționala a IV-a (marxistă) ca o renaștere a Cominternului

devenit un instrument al politicii externe sovietice. Faptul că peste această aventură s-a aşternut uitarea nu modifică cu nimic realitatea că Troţki a fost unul dintre cei mai angajaţi revoluţionari ai secolului al XX-lea – eternul radical, într-adevăr –, ci dovedeşte mai curînd că ideile cărora şi-a dedicat întreaga sa viaţă erau şi desuete, şi utopice.

Introducere

Soarta unui revoluţionar

Trenul blindat se îndrepta spre Kiev, zăngănind şi huruind pe şinele care duceau spre capitala Ucrainei. Pasagerii dintr-unul din vagoanele de la mijloc nu dormeau. În vagonul-salon spaţios, mobilat cu fotolii de piele, o canapea şi o masă lungă cu telefon, un bărbat de înălţime mijlocie, încălţat în cizme şi cu tunica descheiată, stătea lîngă un geam. Avea o barbă îngrijită, iar deasupra frunţii înalte o coamă bogată de păr uşor încărunţit. Pe nasul lui nobil, roman, stătea un pince-nez elegant. Avea ochi vii, albaştri. Scruta întunericul, căutînd semne de viaţă, dar nu vedea nimic altceva decît peisajul dezolant al distrugerilor provocate de război. Era luna august a anului 1919.

La masă şedea un tînăr într-o cămaşă de flanelă militară, cu pana în mînă. În faţa lui se aflau mai multe telegrame trimise de Armatele a treia şi a patra de pe frontul de răsărit, care înainta atunci spre Tobol. Grupul de sud avansa neabătut spre Turkestan. Rapoartele de acolo confirmau faptul că, pe front, zilele comandantului trupelor albe, Kolceak, erau numărate. Drumul spre est avea să fie curînd liber. Dar omul îmbrăcat în tunică se gîndea la alte lucruri. Secretarul nota după dictarea lui: „Înfrîngerea republicii sovietice din Ungaria, eşecurile noastre din Ucraina şi posibilitatea de a pierde ţărmul Mării Negre, împreună cu succesele pe care le-am repurtat pe frontul de răsărit modifică în mod considerabil orientarea noastră internaţională... Situaţia se prezintă cu totul altfel dacă ne întoarcem cu faţa spre răsărit." Pe un ton plin de încredere, continua: „Nu există nici o îndoială cu privire la faptul că Armata Roşie este o forţă incomparabil mai puternică pe cîmpiile asiatice ale politicii mondiale decît pe cele europene. S-ar putea să fim nevoiţi să aşteptăm mult timp derularea evenimentelor din Europa; în schimb, în Asia, activitatea va fi febrilă. Sînt toate şansele ca, în clipa de faţă, drumul spre India să se deschidă mai repede pentru noi şi să fie mai scurt decît cel spre Ungaria sovietică. Armata noastră care nu se ridică la nivelul standardelor europene, este capabilă să

distrugă echilibrul precar al regimurilor coloniale, dînd un puternic imbold mişcărilor de protest şi asigurînd victoria maselor oprimate din Asia." Bărbatul se aşeză şi continuă să dicteze: „Evident, operaţiunile noastre din est presupun edificarea şi consolidarea unei puternice baze în Urali. O să concentrăm acolo toată forţa de muncă pe care aveam intenţia s-o instalăm în regiunea Donului. Trebuie să trimitem în Urali cele mai redutabile forţe ştiinţifice şi tehnice de care dispunem, cei mai buni organizatori şi administratori. Vom apela la cei mai buni oameni ai Partidului din Ucraina care, din diferite motive, în momentul de faţă nu au un loc de muncă. Dacă au pierdut Ucraina, nu le rămîne decît să cucerească Siberia pentru revoluţia sovietică".

Continuă să dicteze, trasînd nu numai linia generală strategică a revoluţiei, ci furnizînd şi detalii concrete: „Trebuie să se constituie un corp de cavalerie de aproximativ 30–40 000 de oameni care să invadeze India. Drumul spre Paris şi Londra trece prin oraşele din Afghanistan, Punjab şi Bengal. Victoriile noastre din Urali şi din Siberia vor duce la creşterea prestigiului republicii sovietice în rîndul popoarelor asuprite din Asia. Trebuie să sesizăm momentul potrivit şi să înfiinţăm o academie revoluţionară în Urali sau în Turkestan, să stabilim centrul politic şi militar al revoluţiei asiatice, care s-ar putea să devină curînd mult mai eficient decît Comitetul Executiv al Internaţionalei a III-a. Avem sarcina de a muta centrul de greutate al politicii noastre internaţionale la timp, sesizînd momentul cel mai favorabil"[1].

Cel care vorbea era Lev Troţki, preşedintele Comitetului Militar Revoluţionar al republicii, comisarul pentru armată şi marina militară, membru al Biroului Politic. Secretarul lui era Nikolai Semuks. Pe parcursul întregii sale vieţi, Troţki a scris sau a dictat aproximativ 30 000 de documente, marea lor majoritate fiind acum împrăştiate în numeroase arhive. Practic, tot ceea ce a scris el are o anumită legătură cu revoluţia rusă sau cu revoluţia mondială. Pentru el şi pentru cei ca el era normal, ba chiar obligatoriu să impulsioneze revoluţia. În notele de mai sus, adresate Comitetului Central, Troţki propunea o nouă strategie, îndemnînd partidul să-şi îndrepte atenţia spre est, să trimită forţe importante de cavalerie în India într-un moment în care, aşa cum ştia cît se poate de bine, toată regiunea de vest şi de sud a Rusiei era în flăcări şi cea mai mare parte a industriei şi a agriculturii ţării, precum şi o treime din populaţie se aflau sub ocupaţie germană. O zi mai tîrziu îl informa pe Lenin în legătură cu poziţia critică din sud şi cerea convocarea Biroului Politic în vederea adoptării unor măsuri

menite să ducă la depăşirea „pericolului care ne ameninţă"[2]. Dar Troţki ştia că India este călcîiul lui Ahile pentru Imperiul Britanic.

Chiar şi atunci cînd, douăzeci de ani mai tîrziu, s-a văzut strîns cu uşa în fortăreaţa lui de beton din Mexic, Troţki tot mai continua să viseze la revoluţia mondială. Dintre milioanele de oameni care au păşit pe calea revoluţiei, cei mai mulţi nu au lăsat urme. Dar Troţki rămîne pînă astăzi un controversat subiect de dezbatere. Oamenii îşi amintesc de el cu ură sau cu respect, cu furie sau cu admiraţie. Portretul lui nu poate fi trasat corect numai în alb şi negru, ci necesită o amplă paletă coloristică. Opiniile referitoare la cel mai vestit dintre revoluţionari au oscilat între glorificare şi anatemă, dar astăzi, în sfîrşit, îl putem accepta la modul rece şi obiectiv, ca pe o personalitate vie, complexă, din galeria personajelor lumii.

Primul studiu despre Troţki a fost probabil cel al lui G.A. Ziv, vechiul lui prieten de şcoală, care i-a consacrat o cărticică, apărută la New York în 1921[3]. Au existat şi biografii oficiale. Una a fost compilată din însărcinarea Comitetului Central în mai 1924 şi se intitula *Bronştein (Troţki) Lev Davidovici, cunoscut şi ca 'Lvov', 'N.Troţki', 'Ianovski' şi sub pseudonimele literare 'Antid Oto', 'Tahoţki', 'Neofitul'* ş.a. Documentul cuprinde cinci pagini, fiind însoţit de o notă în care se spunea că „biografia tovarăşului Troţki, cu lista publicaţiilor lui, a fost elaborată de tovarăşa Evghenia Boş din însărcinarea Istpart (Secţie a Comitetului Central care se ocupa de istoria partidului şi a Revoluţiei din Octombrie) şi urmează să fie păstrată în secţia secretă a Istpart, pentru a fi folosită numai de cercetătorii ştiinţifici"[4].

Aceste prime biografii sînt schematice şi superficiale, conţinînd numai simple fapte de viaţă. Cincisprezece ani mai tîrziu, imaginea lui avea să fie prezentată în Uniunea Sovietică ca aceea a unui om respingător, răuvoitor şi însetat de sînge. Luînd cuvîntul în faţa Plenarei Comitetului Central în februarie-martie 1937, Stalin avea să spună despre troţkişti şi despre liderul lor că sînt „o bandă de distrugători, spioni şi asasini"[5]. Presa sovietică l-a considerat pe Troţki autorul tuturor relelor şi în următorii cincizeci de ani a aruncat oprobriul asupra lui cum nu a mai făcut cu nimeni altcineva. Cu timpul, au apărut noi mituri, potrivit cărora Troţki a fost un maniac însetat de sînge şi de putere personală, că poate fi considerat în toate privinţele precursorul lui Stalin. În ultimii cîţiva ani, Troţki a devenit un subiect de analiză mai profundă, o personalitate care simbolizează nu numai radicalismul ideii comuniste, aşa cum reiese din caracterul utopic al planurilor bolşevice, ci şi tragica ei realizare. Troţki a pus temelia statului

sovietic, a fost unul dintre arhitecţii sistemului birocratic totalitar sovietic, ale cărui efecte nocive urmează abia de-acum încolo să fie eradicate din viaţa ruşilor.

Soarta a făcut ca Troţki să întruchipeze în egală măsură credinţa nestrămutată în idealurile comuniste şi cruzimea dictaturii proletariatului, să fie atît inspiratorul terorii roşii, cît şi victima acesteia. A fost, după părerea mea, unic prin felul în care a îmbinat tot ceea ce era mai atrăgător în spiritul revoluţionar rus cu cele mai respingătoare aspecte ale bolşevismului. La începutul secolului, Troţki citise cuvintele profetice ale anarhistului prinţ Kropotkin:

> Toţi revoluţionarii visează la revoluţie pentru a-şi putea lichida duşmanii pe cale legală... visează să cucerească puterea, să creeze un stat atotputernic care să-i trateze pe oamenii de rînd drept supuşii săi şi să-i conducă cu ajutorul celor cîteva mii sau milioane de birocraţi de toate felurile... visează la un „comitet al salvării publice" menit să-i înlăture pe toţi aceia care îndrăznesc să gîndească altfel... şi, în sfîrşit, visează să restrîngă cît mai mult iniţiativa individului şi a naţiunii în întregime... pentru a fi siguri că naţiunea îşi va alege lideri care să gîndească pentru ea şi să facă legi în numele ei[6].

Troţki a marcat acest pasaj cu un semn de întrebare, dar şi el, şi conducerea bolşevică au acţionat fără nici o ezitare în spiritul afirmaţiilor lui Kropotkin.

Pe parcursul elaborării studiilor despre Lenin, Troţki şi Stalin, mi-am dat seama că cei trei se completează unul pe altul din punct de vedere istoric. Lenin se manifestă în istoria revoluţionară ca inspirator, Troţki ca agitator, iar Stalin ca executor, cel care a pus în practică ideea. Poticnelile, coliziunile şi tragediile din istoria sovietică se conturează foarte clar dacă le privim prin prisma celor trei personalităţi. În această privinţă, metoda biografică se dovedeşte foarte eficientă, pentru că permite analizarea unei întregi perioade de timp raportate la o existenţă umană individualizată. În schiţa preliminară a unuia dintre articolele sale, Troţki a subliniat următoarea frază: „Dacă personalităţile nu fac istoria, atunci istoria se face singură cu ajutorul personalităţilor"[7].

Troţki a cîştigat multe victorii, cea mai importantă fiind cea din octombrie 1917. După ce s-a înfruptat din ea, poate că a crezut că lucrurile au intrat definitiv pe un făgaş favorabil. Cu toate acestea, curînd după încheierea războiului civil, s-a simţit inutil printre oamenii obişnuiţi, preocupaţi de grijile vieţii de zi cu zi. Se simţea plămădit pentru evenimente mărețe, pentru gloria mondială, dar revoluţia mondială se poticnise şi nici

măcar cea „asiatică" nu se produsese. Şi nenorocirile s-au abătut asupra lui una după alta. Şi-a pierdut toate funcţiile, a fost exilat, deportat, a pribegit prin lumea întreagă în căutarea unui loc în care să fie în siguranţă şi să se poată ascunde de asasinii lui Stalin, în timp ce, practic, toţi membrii familiei sale şi mulţi dintre prietenii lui au murit de moarte violentă. Sub eticheta de „troţkist" au fost lichidaţi nu numai cei care l-au sprijinit cu adevărat, ci şi milioane de compatrioţi care erau doar suspectaţi de lipsă de loialitate faţă de regimul dictatorial. Este uimitor faptul că Troţki a reuşit să supravieţuiască zece ani în emigraţie, dacă ne gîndim la anvergura „vînătorii" pe care a declanşat-o Stalin împotriva lui. Cu două luni înainte de a fi asasinat, Troţki scria: „Pot spune că trăiesc pe această lume nu în dimensiunea regulilor, ci în cea a excepţiilor"[8]. Viaţa acestui revoluţionar a fost aproape un miracol, un act de magie, un zbor meteoric prin gloria lumii, un amalgam de speranţe şi dezamăgiri, încheiate cu ultimul act din Mexic.

Însă Troţki, cu ochii aţintiţi în oglinda istoriei, nu-şi dădea seama de tragismul existenţei sale. Cel puţin, în 1930, pe cînd se afla în exil pe insula Prinkipo aparţinînd Turciei, putea să scrie: „Şi ce se întîmplă cu destinul dumitale? sînt întrebat adesea. Nu măsor procesele istorice cu dimensiunea destinului personal... Nu e vorba de nici o tragedie personală, ci numai de înlocuirea unui lider al revoluţiei cu altul"[9]. În practică, era posibil să piardă lupta, nu însă şi speranţa. A ştiut foarte de timpuriu că, din perspectiva istoriei, înfrîngerea lui ar putea fi considerată mai preţioasă decît victoria într-o altă luptă, diferită.

Biografii lui Troţki au la dispoziţie un material bogat lăsat de el, sub formă de cărţi, articole, memorii, eseuri. Soţia lui, Natalia Sedova, îşi amintea că avusese intenţia să scrie o serie de cărţi de importanţă majoră, dar „evenimentele cotidiene ... le-au împins la o parte". Cartea lui despre Stalin i-a fost impusă de nevoile financiare şi de insistenţele editorilor. A afirmat de mai multe ori că voia să scrie o carte de pe urma căreia să cîştige suficienţi bani ca să se poată „consacra lucrurilor care îl interesau. Dar nu a reuşit niciodată", scrie Sedova. „Nu era în stare să scrie astfel de cărţi"[10].

Troţki a fost unul dintre primii lideri sovietici care au exploatat la maximum potenţialul intelectual al secretarilor săi. Fiecare cuvîntare sau notă a lui, pregătită în prealabil sau spontană, a fost înregistrată cu grijă, transcrisă şi tipărită. Majoritatea celor douăzeci şi unu de volume de opere complete pe care a reuşit să le publice înainte de anul 1927, cînd a fost exilat, constau din rapoarte, cuvîntări şi articole de ziar[11]. O altă sursă

importantă o constituie arhivele, inclusiv Arhiva Houghton de la Harvard, care conţine aproximativ 20 000 de documente, printre care 3 000 de scrisori; Institutul Internaţional de Istorie socială de la Amsterdam care posedă peste 1 000 de scrisori, inclusiv corespondenţa lui Troţki cu Lenin, la care se adaugă o parte din Colecţia Nikolaevski de la Institutul Hoover. Arhivele din Rusia, care pînă nu de mult au fost absolut inaccesibile, includ fostele Arhive ale Comitetului Central al Partidului, Arhivele centrale de stat ale Revoluţiei din Octombrie, cele ale Armatei Sovietice, ale Ministerului Apărării, ale Comitetului Securităţii Statului şi alte cîteva. Majoritatea documentelor inserate în cartea de faţă văd acum pentru prima oară lumina tiparului.

O altă *sursă importantă* o constituie *mărturiile cîtorva rude ale lui* Troţki care au supravieţuit printr-un adevărat miracol şi ale unor persoane care l-au cunoscut personal. Mă opresc doar asupra cîtorva, cărora doresc să le transmit mulţumirile mele: nepoatei de soră a lui Troţki, A.A. Kasatikova, strănepotului lui V.B. Bronştein şi soţiei fiului său mai mic, Serghei, O.E. Grebner; uneia dintre secretarele stenografe N.A. Marennikova, şi unuia dintre secretarii lui Stalin, A.P. Balaşov; lui N.A. Ioffe, D.T. Şepilov, A.K. Mironov, V.M. Poleakov, N.G. Dubrovinski, D.S. Zlatopolski şi F.M. Nazarov, care au avut legături cu Troţki personal sau cu familia lui; şi, dintre ceilalţi „troţkişti", îi amintesc pe I.I. Vracev, Stuart Kirby şi Tamara Deutscher, văduva celui mai bun biograf al lui Troţki, Isaac Deutscher, cărora le mulţumesc şi pe această cale.

Am avut, de asemenea, norocul să pot sta de vorbă cu ofiţeri superiori ai securităţii sovietice care cunoşteau soarta lui Troţki nu numai din auzite. Printre aceştia se numără P.A. Sudoplatov, I.P. Pivonravov şi A.N. Şelepin. De la sfîrşitul anilor '20 pînă la 20 august 1940, cînd a fost lichidat din ordinul lui Stalin, Troţki a fost ţinut sub supravegherea permanentă a serviciilor speciale, GPU, OGPU şi NKVD, aceasta din urmă ştiind mai mult despre el decît şi-ar fi putut imagina Troţki vreodată. Stalin era ţinut în permanenţă la curent cu fiecare mişcare a lui şi în multe rînduri lucrările lui Troţki s-au aflat pe biroul lui Stalin înainte să fie publicate. Am consultat corespondenţa unităţilor din teren ale NKVD care se infiltraseră în anturajul lui Troţki şi am purtat nenumărate discuţii cu oamenii răspunzători de executarea ordinului Comitetului Central referitor la asasinarea lui Troţki.

Dintre lucrările autorilor occidentali pe care le-am consultat, menţionez în primul rînd cartea în trei volume a lui Isaac Deutscher, aceea a lui Iuri Felcinski, precum şi monografia lui Baruch Knei-Paz, pe care o

consider fundamentală. Printre alţi autori care au contribuit la edificarea „troţkologiei" se numără Dale Reid, Michael Jacobson, Joel Carmichael, Isaac Don Levine, Harold Nelson şi Robert Tucker. Oamenii de ştiinţă sovietici au abordat acest subiect abia în vremea din urmă. Dintre aceştia aş dori să-i menţionez pe I.I. Korobliov, V.I. Starţev, N.A. Vaseţki, I.A. Poleakov şi P.B. Volobuev.

Am început să lucrez la cele trei „portrete" ale mele cu mulţi ani în urmă, adunînd treptat materiale, fapte, publicaţii şi mărturii personale puţin cunoscute. Dacă aş fi respectat o metodologie corectă, ar fi trebuit să încep cu Lenin, apoi să mă ocup de Troţki şi după aceea de Stalin. Motivul pentru care au apărut [în Rusia] în ordine inversă nu este întîmplător. Cartea despre Stalin, care *simbolizează în momentul de faţă eşecul istoric al* Rusiei, a fost scrisă în 1985, într-o perioadă în care o analiză critică onestă a lui Lenin era pur şi simplu imposibilă. Prejudecăţile sovieticilor împotriva lui Troţki mai persistă şi astăzi şi sînt chiar foarte puternice, iar în 1987 partidul încă mai vorbea de marile servicii aduse de cercurile superioare ale partidului, conduse de Stalin, în adjudecarea „victoriei împotriva troţkismului". Din cauza atîtor decenii de spălare a creierului, cei mai mulţi oameni din Uniunea Sovietică nu-şi dau seama nici măcar acum că, în Rusia, marxismul s-a dezvoltat în trei stadii: leninism, troţkism şi stalinism, toate derivînd de la aceeaşi rădăcină. În pofida unor diferenţe majore, ceea ce au avut în comun cei trei bărbaţi a fost apelul la violenţa socială, certitudinea absolută în privinţa existenţei unei singure ideologii şi convingerea că au dreptul să dispună de destinele naţiunilor.

Am încercat să descriu evoluţia de la ideea de libertate la constrîngerile care şi-au pus pecetea asupra gîndirii sociale dominante a vremii. Înainte de octombrie 1917, toţi revoluţionarii ruşi militau pentru libertatea cuvîntului, însă atunci cînd Maxim Gorki a declarat că violenţa bolşevică este „drumul către anarhie, sfîrşitul proletariatului şi al revoluţiei", bolşevicii au luat măsuri drastice nu numai împotriva ziarului lui Gorki, *Novaia Jizn*, ci şi împotriva tuturor celorlalte organe ale presei libere. La o şedinţă a Sovnarkomului (Consiliul Comisarilor Poporului) din decembrie 1917, condusă de Lenin, Troţki a propus să se adopte măsuri radicale „împotriva presei burgheze şi a celor care ponegresc regimul sovietic"[12]. Aproape fără să-şi dea seama, şi el şi ceilalţi închideau libertatea într-o rezervaţie unde aceasta avea să fie suprimată total la momentul cuvenit. Tocmai acesta este paradoxul bolşevismului: după ce a proclamat libertatea ca scop al revoluţiei, nu şi-a dat seama că răpea această libertate nu numai

„foştilor", ci şi celor cărora le promisese „totul", oamenilor de rînd ce-şi exprimaseră încrederea în el. Bolşevicii au învestit cu putere mai întîi partidul şi statul, apoi maşina birocratică şi, în final, pe dictator.

Troţki nu şi-a dat seama nici pînă la sfîrşitul vieţii sale cît de greşite erau multe dintre preceptele fundamentale ale marxismului, de care el nu se îndoise niciodată. Dar tocmai ideile eronate ale dictaturii proletariatului şi ale luptei de clasă se aflau la temelia viitoarei tragedii, iar procesul de transformare a acestor postulate în principii infailibile, cărora le-a rămas credincios toată viaţa, a dus practic ţara spre eşecul istoric. Portretul politic al lui Troţki este, aşadar, şi o prezentare a destinului libertăţii în Rusia; fără îndoială, un destin tragic.

În martie 1922, Lenin scria în misiva sa secretă adresată Biroului Politic: „Dacă pentru atingerea unui anumit scop politic este nevoie să se ia cîteva măsuri radicale, acestea trebuie adoptate imediat, în modul cel mai energic"[13], iar Troţki n-a avut nici o obiecţie. Era iacobinismul înnăscut al revoluţiei ruse, iar Troţki s-a numărat printre cei mai fideli exponenţi ai lui. Indiferent cît de jalnice au fost rezultatele eforturilor sale, Troţki nu a încetat nici o clipă, pînă la sfîrşitul vieţii, să privească în viitor, crezînd cu fanatism în izbînda revoluţiei mondiale.

I

La cumpăna dintre veacuri

Liderii Revoluţiei din Octombrie s-au născut în timpul domniei lui Alexandru al II-lea (1855–1881), o perioadă în care se poate afirma că ţarismul începea să se teamă pentru destinul său, mai ales din momentul în care „ţarul-eliberator" a fost aruncat în aer de o bombă pusă de membrii grupului terorist „Voinţa poporului". Imperiul Rus rămăsese în urma Occidentului, şi intelectualitatea, redusă numeric, dar importantă, era prima grupare a societăţii care îşi exprima dezamăgirea, în timp ce ţăranii şi muncitorii nu-şi pierduseră încă încrederea în „bunul tătuc ţarul".

La cumpăna dintre cele două secole, situaţia se schimbase. Rusia traversa o perioadă dificilă şi confuză. Mica nobilime îşi pierduse de mult puterea şi poziţia ei se clătina tot mai mult, în rîndurile clasei muncitoare dospea revolta, în timp ce ţărănimea taciturnă, lipsită de orice speranţă, reprezenta forţa motrice a unei răscoale iminente. Ideile revoluţionare erau răspîndite cu tot mai multă vigoare de intelectualii care pretindeau că vorbesc în numele întregului popor. Unii dintre ei susţineau necesitatea unor reforme de tip iluminist, alţii predicau radicalismul extrem, inclusiv teroarea individuală. În schimb, biserica, poliţia şi cenzura se străduiau din răsputeri să consolideze puterea ţarului. Cei care se distingeau prin perspicacitate sesizau însă furtunile subterane şi apropierea unor vremuri de mari transformări şi convulsii sociale.

Familia Bronştein

Viaţa evreilor din Rusia era marcată în bună măsură de constrîngerile din Palie – documentul în baza căruia fusese delimitat coridorul larg dintre

Marea Baltică şi Marea Neagră, ce urma, în linii mari, frontiera cu Polonia şi în interiorul căruia erau siliţi să trăiască cei mai mulţi evrei. Acestora li se interzisese accesul în Rusia propriu-zisă sau provinciile din afara coridorului. Regulile care domneau aici erau şi ele arbitrare, uneori fiind înăsprite, alteori îmbunătăţite atît de Alexandru I cît şi de Nikolai I. Cînd se restrîngeau drepturile, unele familii de evrei care nu acceptau constrîngerile unei vieţi într-un orăşel insignifiant, se mutau spre sudul Rusiei, spre acele ţinuturi numite ulterior de sovietici „pămînturile virgine". Guvernul a încurajat stabilirea evreilor pe pămînturile fertile de pe ţărmul nordic al Mării Negre, precum şi a unor grupuri de ruşi, ucraineni, greci şi bulgari. Numărul de colonişti evrei a fost totuşi mic, pentru că agricultura şi creşterea vitelor nu reprezentau ocupaţii specifice pentru populaţia evreiască. Familia Bronştein, care provenea dintr-un astfel de orăşel din apropiere de Poltava, s-a numărat printre puţinele excepţii. Tatăl lui Troţki, David Bronştein, era un fermier harnic şi întreprinzător. A cumpărat aproximativ 250 de acri de pămînt de la un anume colonel Ianovski, în apropiere de orăşelul Bobrineţ, în provincia cea mai sudică a regiunii, Herson. Muncind din greu, gospodărind cu chibzuială banii şi cumpărînd în continuare pămînt, David Bronştein a devenit curînd un moşier respectabil. În timpul revoluţiei avea să fie prins între ciocan şi nicovală: albii vedeau în el pe tatăl unuia dintre capii roşiilor, în timp ce aceştia din urmă îl considerau moşier şi exploatator. Mai multe telegrame din acea perioadă atestă că membrii familiei Bronştein nu au fost cruţaţi nici de albi, nici de roşii. După ce şi-a pierdut moşia, David Bronştein, cu ajutorul cîtorva localnici roşii, i-a telegrafiat fiului său: „Din ordinul lui Denikin, unchiul Grigori, soţia lui şi vărul, Lev Abramovici Bronştein, au fost arestaţi şi duşi la Novorossiisk. Situaţia lor este critică. Te rog să faci tot ce poţi ca să obţii eliberarea lor şi să ne informezi asupra rezultatelor la Odessa"[1].

Troţki l-a ajutat pe tatăl său care fusese deposedat de avere şi l-a numit director al unei mori din apropiere de Moscova. David Bronştein l-a admirat toată viaţa pe fiul său, deşi nu a putut înţelege cum de fusese în stare familia lui să dea naştere unui revoluţionar. Total analfabet, David nu a reuşit decît spre sfîrşitul vieţii să descifreze unele cuvinte, şi asta numai ca să poată citi titlurile cărţilor şi ale articolelor pe care le publica fiul lui cel mai mic. A murit de tifos în 1922.

Mama lui Troţki, Anna, era o evreică tipică din Odessa, unde primise o educaţie modestă. Se căsătorise cu David din dragoste, acceptînd să ducă o viaţă de ţărancă, ceea ce nu era uşor pentru o fată de la oraş. A reuşit totuşi să se adapteze şi să introducă chiar anumite elemente civilizatoare în viaţa oamenilor de la ţară. Ori de cîte ori avea ocazia, Anna îşi petrecea timpul liber citind. Comanda uneori cărţi prin poştă şi a făcut tot posibilul pentru a da o bună educaţie celor opt fii ai ei, dintre care numai Lev, două surori şi un frate au atins vîrsta maturităţii, restul murind în copilărie.

Leib (Lev) Bronştein s-a născut la 25 octombrie 1879 (7 noiembrie pe stil nou, adoptat de regimul sovietic la 1 februarie 1918). În scurta autobiografie pe care a prezentat-o în 1919 pentru dosarul de partid, a scris că s-a născut în „satul Iankova, provincia Herson, districtul Elizavetgrad, pe mica moşie a tatălui meu"[2]. În realitate, familia poseda deja peste 250 de acri de pămînt, lua în arendă alţi 500, avea o moară cu aburi, numeroase vite şi folosea zeci de oameni ca forţă de muncă angajată. Copilăria lui Lev, despre care a scris puţin, nu a fost marcată de foame sau frig, căci familia sa era destul de înstărită. „Dar era o bunăstare limitată, pentru că toată familia îşi încorda muşchii şi îşi îndrepta toate gîndurile spre muncă şi economisire, iar copiilor li se acorda foarte puţină atenţie într-un asemenea mediu. Nu am fost lipsiţi decît de generozitate şi de tandreţe". Pentru Lev, copilăria nu a reprezentat nici pajiştea însorită de care se bucura o mică minoritate, nici peştera întunecoasă a înfometării, a violenţei şi a mizeriei, unde erau osîndiţi să sufere cei mai mulţi. „A fost copilăria cenuşie a unei familii mic-burgheze de la ţară, cu spaţii larg deschise şi interese meschine şi înguste"[3]. Poate că micul Liova a învăţat cîte ceva despre realitatea vieţii încă de pe vremea cînd ţinea registrele pentru tatăl său – cît au luat pe grîu, cîţi pfunzi de grăunţe a adus un ţăran la măcinat, cît cîştigau ţăranii săraci.

O altă faţetă a copilăriei sale este strîns asociată de mama lui, de eforturile pe care le-a făcut ea pentru a le inocula copiilor setea de cunoaştere. Troţki îşi amintea serile lungi de iarnă cînd casa era îngropată în zăpada care trecea de pervazul ferestrelor. Mamei lui îi plăcea să le citească, se mai poticnea la cîte un cuvînt sau o frază complicată şi era încîntată cînd unul dintre copii putea să le explice. „Dar", scrie el, „citea insistent, neobosită, şi în orele lungi ale zilelor de iarnă auzeam mereu zumzetul monoton al vocii ei de cum ajungeam pe veranda din faţa casei"[4]. Poate că într-una din aceste seri mama lui a aruncat sămînţa unei culturi care avea să rodească foarte curînd.

Poate că şi priveliştea oferită de ţăranii săraci care veneau cu sutele să culeagă recolta lui Bronştein l-a şocat pe viitorul marxist. Cu picioarele goale şi îmbrăcaţi în zdrenţe, aceştia munceau pentru un cîştig de nimic, erau hrăniţi cu aceeaşi supă invariabilă de legume, caşă şi pîine. Dormeau

sub cerul liber sau sub cîte un şopron cînd afară ploua.

Fără îndoială, una din influenţele care s-au exercitat asupra minţii tînărului Troţki a fost aceea a şcolii. Prima lui şcoală a fost *heder*, o şcoală primară evreiască. Aici a obţinut rezultate modeste la învăţătură, pentru că nu stăpînea limba idiş în care se preda şi nici alfabetul ebraic, iar cartea de rugăciuni nu avea nici o însemnătate pentru el. Într-adevăr, pentru familia Bronştein, respectul tradiţiilor religioase avea puţină importanţă, dar Lev a învăţat să scrie şi să citească în rusă. Abia dacă auzise de gramatică cînd a început să scrie versuri care, spre deosebire de încercările poetice ale tînărului Stalin, se pare că nu au supravieţuit.

În 1888 M.F. Şpenţer, o rudă a mamei lui care avea să devină mai tîrziu editor în sudul Rusiei, l-a dus pe băiat la o şcoală de stat din Odessa – ceea ce nu a fost uşor, ţinînd seama de restricţiile impuse: procentajul de evrei nu putea depăşi 10% (în unele cazuri 5%, în altele 2%) din totalul numărului de elevi ai şcolii. În dosarul lui oficial, Troţki menţionează că a frecventat şcoala Sf. Pavel şi că a fost întotdeauna în fruntea clasei[5]. În ciuda faptului că şcolile obişnuite se deosebeau de gimnazii, unde se predau şi disciplinele clasice, prin aceea că se acorda mai multă atenţie ştiinţelor naturale şi matematicii, Troţki a reuşit să citească principalele opere ale literaturii ruse şi occidentale. A avut un conflict cu profesorul de franceză, un elveţian pe nume Bernard, şi a fost exmatriculat pentru un an, eveniment considerat destul de important în evoluţia sa revoluţionară pentru a fi menţionat în dosarul lui oficial. Nu-l interesau sportul şi celelalte activităţi recreaţionale, în schimb excela la toate celelalte materii, menţinîndu-se în fruntea clasei, iar uşurinţa cu care realiza acest lucru avea să-şi lase amprenta vizibilă asupra caracterului său pentru tot restul vieţii. Era foarte sigur de sine, plin de admiraţie pentru el însuşi şi oarecum condescendent faţă de colegii de şcoală. Biograful lui, G.A. Ziv, care l-a cunoscut în acea perioadă, scria mai tîrziu că „principala trăsătură de caracter a personalităţii lui Bronştein o constituia faptul că, peste tot şi întotdeauna, el trebuia să fie primul, celelalte laturi ale caracterului său servind doar ca elemente secundare"[6].

Natura l-a înzestrat pe Troţki cu ochi albaştri, păr negru, des, trăsături regulate, eleganţă în mişcări şi talentul de a se îmbrăca frumos. Avea la fel de mulţi admiratori ca şi detractori, pentru că talentul este rareori iertat şi, cu timpul, conştiinţa propriei valori a generat un egocentrism accentuat. Nici în perioadele lui de glorie nu a avut prieteni apropiaţi, pentru că prietenia presupune egalitate. Încă din copilărie, Troţki a refuzat să se

considere egal din punct de vedere intelectual cu alţi oameni, exceptîndu-l poate pe Lenin, dar şi cu el numai după octombrie 1917. Troţki nu-şi aminteşte nimic bun din zilele de şcoală, pe care le caracteriza „dacă nu negre, atunci cenuşii. Nu mă pot gîndi la nici un profesor de care să-mi amintesc cu afecţiune"[7]. Spunea foarte des că sînt prea multe mediocrităţi pe lume şi nu-i suporta pe proşti.

Dincolo de poarta şcolii a cunoscut totuşi multe personalităţi importante care i-au influenţat evoluţia. Vărul lui, Şpenţer, în mod deosebit, i-a transmis dragostea pentru cărţi, atît pentru conţinutul lor, cît şi pentru procesul fizic de fabricare a lor. Încă din tinereţe, Troţki s-a familiarizat cu toate stadiile producţiei şi atunci cînd lua în mînă o carte proaspăt ieşită din tipografie simţea o mare bucurie. Sentimentul acesta nu l-a părăsit toată viaţa. Cît despre scris, peniţa a devenit şi avea să rămînă principala lui armă. Studierea literaturii şi a presei i-a stimulat interesul nu numai pentru clasicii ruşi, ci şi pentru cultura şi civilizaţia occidentală. Imperiul rus era înapoiat în multe privinţe, această situaţie fiind resimţită cel mai acut de intelectualitatea progresistă, care tînjea după libertăţi democratice burgheze, după o ordine liberală şi progres cultural. Pentru intelectualitatea evreiască, Imperiul Rus reprezenta o lume a pogromurilor, a discriminării, a interdicţiilor în privinţa locurilor unde se puteau stabili. Încă înainte să viziteze Occidentul, Troţki asimilase valorile şi culturile europene, şi opiniile lui occidentalizate aveau să-i influenţeze gîndirea şi mai tîrziu, cînd a formulat Teoria Revoluţiei Permanente, sau cînd a declarat că viitorul Rusiei depinde de momentul izbucnirii conflagraţiei mondiale, sau atunci cînd pleda pentru ca anumite elemente ale civilizaţiei europene să fie introduse în Rusia.

Liceul, urmat mai întîi la Odessa apoi în oraşul apropiat, Nikolaev, l-a distanţat treptat pe Lev Bronştein de familia sa. Cînd îl vizita pe tatăl său la ferma din Herson, care devenise între timp prosperă, se simţea apăsat de lumea aceasta îngustă, dominată de permanenta luptă pentru succes, profit şi avantaje. Avea o minte puternică, flexibilă, ascuţită şi analiza contrastul dintre ceea ce vedea în oraş şi ceea ce îl întîmpina ori de cîte ori se întorcea la ţară. Troţki şi-a petrecut copilăria şi adolescenţa într-un mediu mic-burghez şi, deşi mai tîrziu avea să se elibereze de mentalităţile proprii acestuia, o parte din trăsăturile de caracter pe care le-a moştenit aveau să iasă mai tîrziu la suprafaţă.

Ca mulţi alţi revoluţionari din clasa de mijloc la începutul vieţii lor politice, Troţki era capabil de schimbări rapide, adesea dramatice, în ceea

ce privește orientarea politică. Astfel, s-a apropiat de marxism la scurt timp după ce îl respinsese vehement, reproșîndu-i populismul adolescentin*. După ce a colaborat un timp cu menșevicii, după revoluție a cerut să se ia cele mai drastice măsuri împotriva lor. A fost probabil unul dintre primii sprijinitori ai Terorii Roșii pe care avea s-o înfiereze ulterior. Deși a continuat să fie marxist tot restul vieții, a preluat anumite elemente din gîndirea, spontaneitatea și fanatismul revoluționar proprii clasei de mijloc. A fost însă constant în ceea ce privește respingerea totală a stalinismului, atitudine dictată în cea mai mare măsură de considerente de ordin personal.

Evident, familia lui Troțki nu l-a format ca revoluționar, dar i-a oferit un model de viață mic-burgheză, i-a înlesnit drumul spre educație și l-a sprijinit financiar pînă în momentul izbucnirii revoluției. În această privință, a avut o situație mult mai bună decît majoritatea revoluționarilor. Datorită versatilității sale, a beneficiat și de alte fonduri, provenite din: prelegeri, donații de caritate, activitate jurnalistică.

Pe măsura aprofundării legăturilor lui Troțki cu mișcarea revoluționară de la sfîrșitul anilor '90, relațiile lui cu familia s-au răcit. După cum susținea Troțki, David Bronștein devenea tot mai rapace pe măsură ce se îmbogățea, iar copiii reprezentau pentru el un motiv de dezamăgire[8]. Nemulțumirea se datora în principal faptului că nici unul din cei patru copii nu era dispus să preia și să ducă mai departe povara averii lui. Băiatul cel mare, Alexander, lucra ca inginer în industria zahărului și și-a continuat activitatea și după revoluție. După deportarea lui Troțki în 1929, Alexander l-a repudiat public, dar cu toate acestea a suferit persecuții, apoi a fost arestat și în cele din urmă, la 25 aprilie 1938, împușcat. Sora mai mare a lui Troțki, Liza, a murit de moarte naturală în 1924. Sora mai mică s-a căsătorit cu fruntașul bolșevic Lev Kamenev. Troțki a întreținut relații foarte strînse cu ea cît timp s-a aflat în Uniunea Sovietică. Însă Olga avea puține șanse de supraviețuire în calitatea sa de soră a „dușmanului poporului". A fost arestată în 1935 și împușcată în 1941, dar a trăit oricum mai mult decît cei doi fii ai ei, asasinați în 1936.

Mama lui Troțki a murit în 1910, după ce i-a scris că nu speră să-l mai revadă. Nefiind în țară, nu a putut veni la înmormîntare. Destinul celor mai mulți membri ai familiei sale, ca și al lui însuși, a fost tragic. Olga Grebner, soția fiului său mai mic, Serghei, îl asemuia pe Troțki cu un lepros:

* Populismul format din idei vag socialiste, orientate spre țărănime, a dominat o mare parte a tineretului intelectual rus în anii '70 – '90.

„A adus numai nenorociri tuturor celor cu care a avut legături", mi-a spus ea. În declarația sa suplimentară din ziua de 24 august 1934, referitoare la moartea fiului său mai mare, Lev Sedov, Troțki scria: „Iagoda [șeful securității la acea dată] a provocat moartea prematură a uneia dintre fiicele mele și a făcut-o pe cealaltă să se sinucidă, i-a arestat pe ambii mei gineri care au dispărut fără urmă. GPU-ul l-a arestat pe fiul meu cel mic, Serghei... și apoi a dispărut și el"[9]. Serghei a pierit în 1937, fiul său mai mare a fost ucis la Paris în 1938 și cele mai multe din rudele lui, chiar și cele îndepărtate, au fost suprimate la timpul potrivit.

Calea spre revoluție

Lui Troțki îi plăcea matematica, a cărei lume abstractă îl fascina cu misterul, cu logica și cu posibilitățile ei inepuizabile. Visa să ajungă să studieze la Universitatea din Novorossiisk și ar fi putut să devină om de știință, dar singurele „universități" pe care le-a urmat au fost cele din sistemul de penitenciare al Rusiei. Cariera lui revoluționară a început din momentul în care a părăsit liceul, la vîrsta de șaptesprezece ani.

Locuia la niște rude, și cei doi fii mai mari ai familiei respective se lăsaseră seduși de ideile socialiste. Deși era întotdeauna receptiv la nou, Lev își exprima indiferența față de „utopiile teoretice" și se amuza pe seama declarațiilor celor doi frați referitoare la „valoarea istorică a socialismului", preferînd să-și studieze manualele de școală. Însă o dată atras în acest joc de verii lui, avea să rămînă toată viața fidel modului de gîndire socialist, lupta ideologică și politică devenind însăși rațiunea existenței sale.

Dezvoltarea lui politică s-a accelerat din momentul în care verii lui l-au prezentat lui Franz Švigovský, proprietarul ceh al unei livezi de pe urma căreia își cîștiga existența și care formase un fel de comună cu prietenii lui socialiști. Troțki își amintea mai tîrziu că, pe cînd avea șaptesprezece ani, obișnuia să-l vizite pe acest „radical nedefinit" și că citea din Mihailovksi, Kareiev, John Stuart Mill și un „exemplar prost tipărit din Manifestul Comunist". Își mai aducea aminte că doar Alexandra Lvovna Sokolovskaia, care frecventa o școală de moașe din Odessa și era cu șase ani mai mare decît el, citea *Capitalul* lui Marx: „În 1896–97 eram un adversar al lui Marx (ale cărui lucrări nu le citisem)"[10]. De la Alexandra a auzit Troțki pentru prima dată o pledoarie în favoarea marxismului. Nu putea suferi să n-aibă cîștig de cauză într-o dispută, dar nu dispunea de

date concrete pentru a contracara argumentația echilibrată, rece a Alexandrei. Bazîndu-se numai pe logică și pe intuiție, a reușit să-și salveze demnitatea. Alexandra zîmbea în timp ce el încerca vehement să demonstreze „inconsistența marxismului", dîndu-și probabil seama că populismul era mai aproape de vederile lui, căci încă nu asimilase „determinismul" de fier propriu marxismului. Dată fiind marea lui încredere în sine, se simțea mai în largul său cînd era vorba de teorii care sprijineau „personalitățile cu gîndire critică", eroi străluciți capabili să se ridice deasupra gloatei, idoli în stare să ridice masele în numele unor cauze mărețe. Atacurile lui la adresa marxismului reprezentau izbucniri tinerești împotriva unei teorii aride despre care nu știa absolut nimic.

În tînărul Troțki exista o vînă de romantism revoluționar. Era un adept al personalismului, un pionier al rațiunilor morale. Argumentele Alexandrei Sokolovskaia i-au erodat însă treptat încrederea în sine și i-au provocat o stare de confuzie intelectuală. Curînd, dezbaterile politice au cedat locul izbucnirilor afective dintre adversari, în ciuda diferențelor profunde de doctrină. Din vanitate și din spirit de contrazicere, Troțki s-a hotărît să „distrugă marxismul" în public. Și-a umplut primul articol cu epigrame, citate și fraze veninoase și mai tîrziu a spus că „din fericire, articolul n-a fost publicat". Urma însă să stea la baza unei piese de teatru pe care intenționa s-o scrie împreună cu frații Alexandrei. Tema principală ar fi trebuit să fie conflictul dintre marxiști și socialiștii utopici, dar nici acest proiect nu s-a finalizat.

Cînd s-a întors acasă în vacanța anului 1897, Troțki și-a uluit părinții cu declarațiile sale incitante despre țar:

– Vezi tu, tată, în prima audiență pe care a acordat-o nobilimii a declarat: „Am să susțin principiile autocrației la fel de ferm și neabătut ca și neuitatul și regretatul meu tată..."

– Foarte corect, a răspuns David Bronștein.

– Dar după aceea țarul și-a continuat discursul și a spus că oamenii din zemstvă [adunările locale de autoguvernare] trebuie să renunțe la visurile lor absurde. În discursul lui a folosit cuvîntul „neîntemeiate".

– Și ce-i cu asta?

– Țarul a răcnit așa de tare cînd a rostit cuvintele „visuri neîntemeiate", încît împărăteasa, care nu știe prea bine rusește, a întrebat-o pe una din Marile Ducese ce a spus și i s-a răspuns foarte calm: „Zice că sînt cu toții niște idioți". Și Utkin, guvernatorul provinciei Tver, s-a speriat atît de tare de țipetele țarului, încît a scăpat din mînă tava de aur pe care o

ducea. „E semn rău pentru coroană", au șoptit cei mai bătrîni, privindu-l pe Voronțov-Dașkov care ședea în genunchi și aduna cioburile[11]. Și a mai adăugat: „Lumea în care trăiți voi și restul societății a început să aibă un gust amar. E timpul să fie schimbată. Trebuie să scăpăm de țar și să ne dobîndim libertatea. Da!"

– Ce tot vorbești acolo? explodase tatăl lui. Gîndește-te de două ori înainte să vorbești! Așa ceva n-o să se întîmple nici peste 300 de ani. De unde ți-au venit ideile astea? Să nu te mai prind că te vezi cu ticălosul ăla de Švigovský!

Cearta a provocat o ruptură temporară, și Lev, simțindu-se eliberat, a refuzat sprijinul financiar al tatălui său. După cîteva luni trăite în comuna lui Švigovský, „rebelul" a făcut pace, dar, în realitate, părinții săi atît de obedienți în fața legilor își pierduseră orice autoritate în ochii lui, și majoritatea acțiunilor pe care le-a întreprins în continuare au fost împotriva voinței lor. Radicalismul lui și cel al prietenilor săi s-a adîncit și mai mult. Au fost profund afectați de vestea că o studentă pe nume Vetrova și-a dat foc în fortăreața Petru și Pavel din St.Petersburg. Deși, nu s-au aflat niciodată motivele acestui gest, membrii „comunei din livadă" l-au considerat o formă de protest împotriva autocrației. Ziv își amintește că Lev îi propusese să intre într-un sindicat muncitoresc pe care îl organizaseră el și prietenii lui și care respinsese ferm ideile populiste.

– Este numai social-democrat.

– Cine mai face parte din el? întrebase Ziv.

– Avangarda tineretului: studenții de orientare revoluționară și muncitorii![12]

Uniunea Muncitorilor din Sudul Rusiei a fost numită astfel în onoarea unui organism care fusese dispersat de poliție cu un sfert de veac mai devreme.

Lev Bronștein, cunoscut acum sub pseudonimul de Lvov, și prietenii lui au organizat în rîndurile docherilor din Nikolaev mai multe cercuri unde citeau ziare, broșuri și proclamații menite să le ridice nivelul de conștiință. Uniunea avea sarcina să copieze și să multiplice textele social-democrate care urmau să fie distribuite printre muncitorii de la docuri și din alte locuri. Liderii lor erau lipsiți de experiență, iar încercările lor de a menține caracterul conspirativ al acțiunii au eșuat lamentabil. Agenții poliției au descoperit ușor componența grupului și la 28 ianuarie 1898 Bronștein, Švigovský și alții au fost arestați. La 5 august 1921, într-o scrisoare către Nevski, istoricul partidului, Troțki își amintea că „muncitorii din închisoare

au făcut din mine un marxist, mai ales Ivan Andreievici Muhin"[13]. De la închisoarea din Nikolaev, Troţki a fost mutat mai întîi la Herson şi după aceea la Odessa. A rămas în închisoarea din Odessa aproape doi ani, timp în care i s-a cercetat dosarul. Fără să fie judecaţi, el şi alţi trei au fost condamnaţi la patru ani de exil, în timp ce ceilalţi, printre care şi Sokolovskaia, au primit pedepse mai mici. Troţki a petrecut apoi cinci luni la închisoarea de tranzit din Moscova şi trei la Irkuţk, în Siberia. Nu a irosit nici o zi din perioada de detenţie, căutînd în permanenţă să-şi îmbogăţească cunoştinţele. Mult mai tîrziu, cînd a fost întrebat care fusese ocupaţia lui preferată, a răspuns: „activitatea intelectuală – cititul, gînditul şi, poate, scrisul"[14].

În timp ce se aflau la închisoarea Butîrki din Moscova, Troţki şi Sokolovskaia au cerut permisiunea să se căsătorească; autorităţile închisorii nu au avut nici o obiecţie şi cei doi şi-au informat părinţii în acest sens. Părinţii Alexandrei nu s-au opus, însă familia Bronştein nici n-a vrut să audă. Troţki i-a scris Alexandrei cu această ocazie şi scrisoarea lui se păstrează în arhive. Tot restul vieţii, Troţki a păstrat discreţia în legătură cu această chestiune, ceea ce pare firesc dacă ne gîndim la sentimentele celei de-a doua soţii a lui. În 1922, cînd a aflat că revista de istorie a partidului, *Proletarskaia revoluţia,* intenţionează să publice corespondenţa lui personală cu Alexandra, i-a scris editorului: „Încă n-am murit; oamenii cu care am corespondat sînt în viaţă, aşa că nu încerca să ne transformi în material documentar pentru Istpart [comisia specială care se ocupa de istoria partidului şi a revoluţiei]. Dacă Istpart are altă opinie, sînt gata să ridic problema în faţa Biroului Politic. Dar înainte ca Biroul Politic să ia în discuţie această chestiune, rog să nu se publice nimic"[15]. Dorinţa i-a fost respectată.

Acum, însă, după ce au trecut şaptezeci de ani, cred că această interdicţie poate fi ridicată. În ajunul căsătoriei lor, Troţki i-a scris Alexandrei următoarea scrisoare:

> Şurocika[16], am o mulţime de noutăţi pentru tine. Alaltăieri m-am întîlnit cu mama. Întîlnirea s-a încheiat cu o ruptură completă – ceea ce este chiar foarte bine, nu crezi? De astă dată am contraatacat şi eu şi lucrurile au devenit de-a dreptul neplăcute. Am refuzat ajutorul lor. Tocmai am primit o scrisoare de la tatăl tău! Ce om cumsecade! Nu s-a supărat că am rupt-o cu părinţii mei, pare chiar încîntat... Spune că în felul acesta s-a înlăturat inegalitatea materială ... Sînt atît de aproape de tine, încît aproape că-ţi simt prezenţa. Data viitoare cînd mai ieşi la plimbarea zilnică, spune ceva, în mod sigur am să te aud. Încearcă, Şurocika! Îmi vine aşa de greu... Vreau să-ţi aud vocea şi vreau să te văd... Dar dacă nu ne lasă să ne căsătorim? E imposibil! Au existat momente (ore, zile, luni) cînd sinuciderea mi s-a părut cel mai indicat mod de a părăsi scena. Dar n-am avut puterea... Taigaua siberiană va fi testul sentimentelor noastre civice. Oricum, vom fi fericiţi acolo! Ca zeii din Olimp! Mi-am repetat asta de o mulţime de ori, dar tot mai vreau să-mi repet...[17]

În mai puţin de trei ani, Troţki avea s-o părăsească pe Alexandra în străfundurile Siberiei împreună cu cele două fiice mici pentru a nu se mai întoarce niciodată la prima lui familie, învinuind „destinul" pentru despărţirea lor.

Corespondenţa personală a lui Troţki dovedeşte clar că s-a căsătorit cu Alexandra din dragoste, însă în autobiografia lui nu consacră acestui eveniment decît un singur paragraf şi chiar lasă să se înţeleagă că situaţia revoluţionară îl împinsese să facă acest pas:

> Din cîte îmi amintesc, a durat aproape trei săptămîni pînă cînd am ajuns în satul Ust-Kut. Acolo m-am trezit lîngă una din prizoniere, o colaboratoare apropiată a mea de la Nikolaev. Alexandra Lvovna deţinea una dintre cele mai importante funcţii în Uniunea muncitorilor din sudul Rusiei. Loialitatea ei desăvîrşită faţă de socialism şi totala lipsă de ambiţii personale îi confereau o autoritate morală incontestabilă. Munca pe care o desfăşuram ne-a apropiat şi astfel, ca să nu fim despărţiţi, ne-am căsătorit în închisoarea de tranzit din Moscova[18].

De ce o fi contractat tînărul Troţki, în vîrstă de optsprezece ani, o căsătorie pe care mai tîrziu avea s-o înfăţişeze drept fictivă? Poate pentru că în toate scrierile sale s-a simţit obligat să invoce motive nobile, morale, în vreme ce prima lui dragoste şi prima căsătorie au durat foarte puţin. Nu putea să nu menţioneze această relaţie în autobiografia lui, drept care s-a hotărît să invoce „munca" lor comună spre a-şi explica opţiunea pentru o femeie „lipsită de ambiţii personale".

Povestea primei căsătorii a lui Troţki sugerează un pragmatism neînfrumuseţat, nevoia de a se elibera de o povară pentru a se ocupa de lucruri mai importante. Ca să fim corecţi faţă de Troţki, trebuie să spunem că a încercat încă mult timp (nu foarte energic) să întreţină legătura cu prima lui familie, cu soţia şi copiii. Cînd a fost deportat în Turcia în 1929, fiica lui mai mare, Zina, l-a vizitat acolo (fiica mai mică, Nina, murise cu un an înainte). Alexandra spera ca prezenţa tatălui s-o ajute pe Zina să-şi rezolve problemele personale, dar fata se simţea străină în casa lui. S-a decis să fie trimisă la tratament, la Berlin, iar Troţki s-a străduit să realizeze

acest lucru. Însă după o perioadă de tratament, i-a scris Alexandrei la Moscova că „ar trebui să se gîndească la o cameră" pentru Zina, pentru ca fata să se poată întoarce acasă. Cîteva săptămîni mai tîrziu s-a văzut pus în situația de a o informa pe prima lui soție că fiica lor murise.

Este adevărat că atunci cînd, în 1935, Alexandra a avut neplăceri și a fost exilată numai pentru că fusese prima soție a lui Troțki, a vorbit foarte des despre ea, despre fiicele lui și despre nepoții lui și și-a exprimat îngrijorarea pentru soarta lor. În ziua de 2 aprilie 1935 nota în jurnalul său că auzise de deportarea Alexandrei în Siberia:

> Nu cred că a mai activat politic în ultimii cîțiva ani, atît din cauza vîrstei, cît și a celor trei copii de care trebuie să aibă grijă. Acum cîteva săptămîni, în *Pravda,* într-un articol consacrat luptei împotriva „rămășițelor" și a „drojdiei", a fost menționat și numele [Alexandrei] – în maniera obișnuită, dar numai în trecere; era acuzată că a exercitat o influență dăunătoare – în 1931! – asupra unui grup de studenți – cred că de la Institutul de Silvicultură. *Pravda* n-a reușit să descopere nimic altceva împotriva ei. Dar simpla menționare a numelui ei era un semn clar că trebuie să ne așteptăm la o lovitură și în direcția aceasta.

Trei zile mai tîrziu, după lungi discuții despre destinul fiului său mai mic, Serioja, Troțki scria: „N[atalie, a doua lui soție] s-a gîndit mai mult la A[lexandra] decît la Serioja: s-ar putea, la urma urmelor, ca Serioja să nu fie totuși în pericol, dar A.L. care are peste șaizeci de ani a fost trimisă undeva departe, în nord"[19].

Departe, în exilul siberian de la cumpăna dintre veacuri, Troțki se gîndise să-și elaboreze un plan de muncă, așa cum spune detaliat în autobiografia sa. Și-a continuat educația și a făcut cu succes primii pași în ziaristică. A renunțat la primul lui pseudonim revoluționar, Lvov, în favoarea altuia: Antid Oto și sub această semnătură a început să publice articole în ziarul local, *Vostocinoe obozrenie* (Revista de est). Era dispus să scrie despre orice – despre satul siberian, despre situația femeii în Siberia, despre autoritățile locale și despre rolul guvernului local. Scria eseuri despre Nietzsche, Gogol, Uspenski și Herzen. Era în mod invariabil foarte categoric în judecățile lui – într-un articol despre un scriitor care se bucura de popularitate, intitulat *Istoria literaturii, domnul Boborîkin și criticismul rus,* Troțki scria: „Domnul Boborîkin a scris o carte despre romanul european... dar, curios, nimeni, în afară de autor, nu poate s-o înțeleagă"[20]. Acesta este stilul în care va continua să scrie Troțki toată viața: îngîmfare și refuzul de a face vreun compromis în privința propriului sistem de valori, îndrăzneală cînd era vorba să spună cuiva exact ceea ce gîndea, pornirea

de a călca în picioare normele stabilite. Prin această atitudine și-a atras simpatia multor suporteri. Dar și-a făcut și mai mulți dușmani.

A reușit să trimită mai multe articole în străinătate, unde cercurile de emigranți ruși au remarcat talentul literar al corespondentului necunoscut. Necunoscut nu le era numai autorul, ci și faptul că aceste lucrări nu reprezentau rodul unei munci anevoioase și îndelungate, ci al inspirației de moment, cînd gîndurile parcă se așterneau singure pe hîrtie. Troțki n-a suferit de boala atît de comună scriitorilor, pentru care, după cum spunea Simon Nadson, „nu există chin mai mare decît să cauți un cuvînt". Scria repede, ferm, emfatic. Unele dintre lucrările de tinerețe atestă clar dorința de a epata prin erudiție, de a cita ultimele autorități în materie de literatură sau știință ori pe clasici, adesea fără nici un motiv aparent. Iar exilul în Siberia i-a oferit timpul necesar ca să se ocupe de studiile literare.

Exilul siberian a devenit pentru Troțki, în nenumăratele lui amintiri, una din perioadele de vîrf ale slujirii cauzei revoluționare. În februarie 1923, la îndemnul prietenului său Max Eastman, Troțki a făcut o relatare a acestui exil:

> Locuiam în același apartament cu un cizmar polonez, Mikșei. Era un tovarăș minunat, atent, grijuliu, gătea excelent, numai că avea obiceiul să bea și cu cît bea mai mult, cu atît dorea mai mult să bea. Ne împărțeam timpul între treburile casnice și citit. Tăiam lemne, măturam, spălam vasele, îl ajutam pe Mikșei la bucătărie. Citeam fel de fel de cărți: Marx, scrieri socialiste, literatură universală. Și mai era și ziaristica. Am început să scriu la *Vostocinoe obozrenie.* Pentru scrierile literare îmi rezervam noaptea. Adesea lucram pînă pe la 5 sau 6 dimineața. Obiceiul acesta mi-a rămas și după aceea, în perioada de la Viena...O dată n-au vrut să-mi dea scrisorile la poștă. Am protestat vehement. M-au amendat cu trei ruble. Am auzit de asta la Verholensk, cu puțin timp înainte să evadez. Așa că amenda mea n-a mai fost plătită niciodată, la fel ca și multe alte datorii ale mele față de țarism[21].

Nu degeaba Krjijanovski, agentul lui Lenin la Samara, l-a poreclit „Peniță". Consemna practic toate întîlnirile pe care le avea, toate discuțiile, cuvîntările și aparițiile în public. Ar fi greu să găsim un alt revoluționar rus care să fi scris așa de mult, atît de amănunțit și de elocvent despre el însuși. Este greu de acceptat declarația din prefața la memoriile sale cum că se obișnuise „să nu privească perspectiva istorică din punctul de vedere al destinului său personal"[22]. Dimpotrivă, una din trăsăturile abundentei sale

producţii literare este tocmai tendinţa, poate involuntară, de a privi numeroase evenimente istorice exact prin prisma propriei personalităţi. A mai adăugat că nimeni nu a reuşit să-şi scrie autobiografia fără a face referire la evenimentele istorice, şi lucrul acesta este adevărat. Dar a mai scris foarte mult şi despre propria persoană chiar şi atunci cînd nu-şi redacta autobiografia.

Ust-Kut se fălea cu o mică bibliotecă care fusese alcătuită de exilaţi. Dintre toate cărţile pe care le-a găsit acolo, Troţki a fost cel mai puternic impresionat de o colecţie în două volume a lucrărilor lui Gleb Uspenski, ale cărui povestiri şi eseuri le privise la început bănuitor, pentru ca ulterior să descopere că nu putea să le lase din mînă. Cînd în cele din urmă gazul din lampă s-a terminat şi lampa s-a stins se simţea ca şi cînd ar fi trăit într-unul din satele lui Uspenski, cu durerile, poverile şi ignoranţa lor. Mai tîrziu, cînd occidentalismul lui Troţki s-a extins şi asupra literaturii, lui Uspenski i-a rezervat un loc special. A marcat un pasaj din jurnalul scriitorului în care acesta spunea:

> ... tot satul trebuia să muncească pentru cei de la conac. Fără murmur sau cîrtire, satul trebuia să muncească zi de zi, an de an. Moşierul, care era proprietarul satului, putea să se schimbe, să fie bun sau rău, dar asta nu însemna nimic pentru sat, care trebuia să presteze aceeaşi muncă dacă seniorul era conservator, liberal sau radical, într-un cuvînt, indiferent de persoana concretă care locuia la conac. Nu conta cine locuia acolo, căci toţi cereau acelaşi lucru: muncă, muncă necurmată, care umplea cea mai mare parte a zilei, cea mai mare parte a anului, cea mai mare parte a vieţii – munca pentru altul... Şi acesta era idealul perfect definit al fiinţei numită ţăran[23].

Uspenski a devenit modelul lui Troţki pentru paginile scrise de el însuşi despre viaţa din Siberia, un mod de viaţă care avea să devină curînd prea închistat din perspectiva unei personalităţi dornice să găsească spaţiu pentru autoexprimare şi recunoaştere. În Ust-Kut şi Verholensk, Troţki se simţea deprimat la vederea colibelor mizerabile înşirate de-a lungul uliţei noroioase. Cînd scrierile lui au început să atragă atenţia, a simţit nevoia unei scene mai mari. În 1902, Troţki a aflat că una sau două din scrierile lui au ajuns la *Iskra*, ziarul social-democrat editat de Lenin, şi că făcuseră o impresie bună. A hotărît că nu mai poate rămîne în Siberia şi că trebuie să ajungă la Petersburg, la Moscova, în capitalele Europei occidentale, unde

credea că este nevoie de el. După îndelungi frămîntări, în cele din urmă i-a spus Alexandrei că plănuia să evadeze. Alexandra nu a obiectat, deşi ne putem imagina cît de greu îi venea. Urma să rămînă singură, în adîncul taigalei siberiene, cu doi copii mici, al doilea de-abia născut, şi cu puţine speranţe să-şi mai revadă vreodată soţul. Dar ea vedea în Troţki un geniu care avea să ajungă vestit. Îşi spunea că rămîne credincioasă revoluţiei dacă se jertfeşte în numele idealurilor ei. Cu timpul, avea să sacrifice absolut tot: soţul, fiicele, ginerii, nepoţii şi, în cele din urmă, pe ea însăşi.

În ziua de 20 februarie 1902 Troţki a obţinut de la autorităţile locale permisiunea de a călători „pentru o zi la Irkuţk fără să facă nicăieri vreo haltă nejustificată"[24]. La Irkuţk, le-a vorbit prietenilor săi despre planul de evadare şi în aceeaşi vară l-a pus în aplicare. Cuvintele de rămas-bun ale Alexandrei cînd a părăsit-o au fost: „Du-te, te aşteaptă un viitor măreţ".

Evadarea s-a dovedit cît se poate de uşoară. A fost ascuns într-o căruţă sub fîn şi a ajuns astfel la Irkuţk, unde a primit haine şi un paşaport, în care a recurs pentru prima dată la numele – se pare ales de el la întîmplare – sub care avea să fie cunscut de întreaga lume. „Troţki" era numele unui gardian din închisoarea din Odessa, un bărbat chipeş şi impunător.

Alexandra nu a putut ţine secretă evadarea soţului ei. Două zile mai tîrziu, o cablogramă pornea de la Verholensk către guvernatorul provinciei, cu o copie adresată şefului poliţiei: „Ieri, Leiba Bronştein a fost absent nemotivat. Are douăzeci şi trei de ani, păr negru, barbişon, poartă ochelari. După cum susţine soţia lui, a plecat la Irkuţk. Semnat: Superintendent al poliţiei, Ludvig"[25]. O descriere mai completă avea să apară curînd în dosarele Ohranei:

> Bronştein (Lev) Davidov, numit şi Nikolai Troţki şi Ianovski, privat de toate drepturile, fiul unui colonist rus [adică supus rus], scriitor. Arestat în 1898 în legătură cu cazul Uniunii Muncitorilor din Rusia de sud de la Odessa. Exilat pentru o perioadă de patru ani sub supraveghere deschisă. A dispărut de la Verholensk în ziua de 21 august şi a fost inclus pe lista persoanelor căutate de poliţie la nr. 5530 pe 1 septembrie 1902[26].

Troţki s-a oprit timp de o săptămînă la Samara, unde se afla sediul ziarului *Iskra*, şi a plecat apoi spre Londra. Călătorind cu paşaportul lui fals, a intrat ilegal în Austria şi a reuşit să ajungă la Viena înainte să rămînă fără bani. Aici l-a găsit pe Victor Adler, întemeietorul Partidului Social Democratic din Austria. Mai tîrziu l-a descris pe Adler ca pe un bărbat cu un chip expresiv, nu numai bun, ci prea bun ca să nu poată găsi circumstanţe

atenuante pentru păcatele cuiva. Cînd Adler i-a deschis uşa apartamentului său, Troţki i-a spus:

– Sînt rus...

La care Adler a răspuns:

– Nu e nevoie să-mi spui, am avut suficient timp ca să-mi dau seama[27].

Într-o dimineaţă de octombrie 1902, devreme, Troţki a reuşit să ajungă la garsoniera ocupată de Lenin şi de soţia lui, Nadejda Krupskaia, la adresa din Londra pe care i-o dăduse la Zürich Pavel Axelrod, unul dintre editorii ziarului *Iskra* şi o personalitate marcantă a mişcării social-democrate. A bătut de trei ori, aşa cum fusese instruit. Krupskaia a venit la uşă şi a strigat:

– E Peniţă!

În timp ce ea plătea trăsura, Troţki începuse deja să-l bombardeze pe Lenin cu ştiri proaspete din Rusia. Lenin, cu şase ani mai în vîrstă decît Troţki, vedea în tînărul înflăcărat un om capabil să deschidă un capitol nou în mişcarea revoluţionară rusă. Practic prins ca într-o capcană în pat, căci Troţki îşi trăsese scaunul mai aproape, Lenin asculta în timp ce tînărul vorbea neîntrerupt, lăsînd impresia că nici nu mai respiră, o pasăre abia eliberată din colivie.

Bivuacul european

Troţki şi-a petrecut aproape o treime din viaţă în exil şi fiecare perioadă a avut semnificaţia ei politică şi morală. Dacă cel de-al doilea „bivuac" din Turcia (februarie 1929 – iulie 1933) avea să fie „lunga aşteptare", iar cel de-al treilea, din Mexic (ianuarie 1937 – pînă la moartea lui în 1940), „un exil al amărăciunii", primul a avut ca semn distinctiv „descoperirile entuziaste". Aceste trei faze ale vieţii lui se află la baza ideilor troţkiste referitoare la „revoluţia permanentă" şi la rolul Internaţionalei a IV-a.

Emigraţia era de mult integrată în viaţa politică şi intelectuală a Rusiei. Cînd Nikolai Berdeaev a devenit emigrant în 1922, şi-a pus întrebarea: „Ce idei ruseşti am adus cu mine în Occident?" şi şi-a răspuns: „Am adus conştiinţa conflictului dintre personalitate şi armonia universală, dintre individual şi social; conflict care nu poate fi rezolvat în cadrul istoriei"[28].

Tînărul Bronştein a adus cu sine setea de cunoaştere a bogăţiilor culturii europene. Aici a trebuit să-şi păstreze identitatea, dar să se şi

adapteze la noul mediu social şi intelectual. Intelectualitatea rusă din vremea aceea exista în două dimensiuni: una situată în Rusia, apropiată, familiară, care nu permitea însă afirmarea unui liber cugetător; cealaltă în Europa occidentală, cu tradiţiile ei de toleranţă politică şi intelectuală. Europa occidentală n-a fost numai un leagăn al marii culturi pentru intelectualitatea rusă. A devenit un loc unde au luat naştere ideile şi iniţiativele ce se trimiteau înapoi în Rusia în speranţa că vor genera acolo schimbări revoluţionare. Intelectualii ruşi s-au remarcat întotdeauna printr-o spiritualitate deosebit de înaltă şi o credinţă excepţională în idealurile eterne. Mulţi dintre ei au plecat în Europa cu intenţia nu numai de a-şi salva patria, ci şi pe ei înşişi.

La cumpăna dintre veacuri exista un grup deosebit de puternic de intelectuali revoluţionari marxişti în emigraţie, din care făceau parte Lenin, Plehanov, Martov, Potresov, Dan, Axelrod şi Vera Zasulici; cu toţii au contribuit la fundamentarea teoretică a revoluţiei din 1917. La această Mecca a revoluţiei a venit Troţki în toamna anului 1902, cînd avea numai douăzeci şi trei de ani. Fusese atras de posibilitatea de a colabora la *Iskra,* ziarul social-democrat condus de două generaţii de revoluţionari: „bătrînii", din care făceau parte Plehanov, Vera Zasulici şi Axelrod, şi „tinerii", Lenin, Martov şi Potresov. Lenin a văzut imediat în Troţki un om cu capacităţi excepţionale, devotat, energic, cu un viitor strălucit[29]. Troţki a început să scrie imediat. În noiembrie 1902, *Iskra* i-a publicat primul articol. A scris pentru ziar despre greve şi tradiţii revoluţionare, despre exil şi despre Internaţionala a II-a. A colaborat şi la alte ziare. Avea o paletă foarte largă de subiecte, frizînd uneori diletantismul. Arhivele conţin un mare număr de manuscrise din această perioadă, publicate şi nepublicate – există chiar şi unul intitulat „Despre somnambulism".

La sugestia lui Lenin, în martie 1903 Troţki a fost cooptat în colegiul de redacţie al *Iskrei,* cu vot consultativ. Relaţiile cu grupul deosebit de cult de la *Iskra* şi-a pus amprenta asupra lui. Se simţea mai ales atras de Vera Zasulici, de Martov şi de Pavel Axelrod, cărora le-a dedicat prima lui lucrare importantă, un articol din 1904, intitulat *Sarcinile noastre politice.* Între timp, relaţiile dintre Troţki şi Lenin deveniseră tensionate, aşa cum reiese şi din articol, unde se exprima negativ despre Lenin, în schimb făcea aprecieri pozitive la adresa lui Axelrod. Despre acesta scria: „El este adevăratul şi sincerul paznic al intereselor mişcării proletare... un adevărat ideolog al proletariatului... Axelrod nu scrie sub formă de 'articole', ci în formule matematice concise, din care alţii, printre care şi Lenin, îşi compun numeroasele lor articole"[30].

Troţki s-a mutat în casa din Holford Square, unde locuiau Lenin, Martov şi Vera Zasulici. Se întîlneau de cîteva ori pe zi ca să discute noutăţile şi articolele pe care le scriau. Troţki nu-şi putea ascunde admiraţia faţă de Vera Zasulici, care devenise cunoscută în întreaga Rusie în 1878, cînd un juriu o achitase de acuzaţia de tentativă de asasinat împotriva generalului Trepov, guvernatorul general al Petersburgului. Nihilistă strălucitoare, rebelă, Vera Zasulici înflăcăra imaginaţia tînărului revoluţionar. Vera făcea parte din generaţia de revoluţionari ruşi pentru care radicalismul reprezenta o componentă a firii lor. Troţki declara că, pentru el, Vera era „legenda unei revoluţii". Şi nu arunca vorbe în vînt. Troţki gîndea în categorii radicale. Nu i-au plăcut niciodată jumătăţile de măsură.

La început, relaţiile lui Troţki cu Martov au fost excelente. Martov era un ziarist strălucit, cu talent pentru analiza profundă a celor mai complexe probleme, iar Troţki îl admira sincer. Dar imediat după Revoluţia din Octombrie, avea să-şi schimbe părerea despre fostul lui idol: „Martov este, fără îndoială, una dintre figurile cele mai tragice ale mişcării revoluţionare. Scriitor talentat, politician original, intelectual marxist subtil... va rămîne în istoria revoluţiei muncitoreşti ca un mare minus... Martov a devenit cel mai rafinat, mai subtil, alunecos şi receptiv politician al intelectualităţii mic-burgheze, răuvoitoare, vulgare şi laşe"[31]. Pentru Troţki, evaluarea poziţiei unei alte persoane atîrna mai greu în balanţă decît relaţiile personale, iar independenţa propriilor idei în legătură cu orice subiect era primordială. Acest lucru aveau să-l descopere foarte curînd redactorii de la *Iskra* cu ocazia celui de-al doilea congres al Partidului Social-democrat al muncitorilor din Rusia.

Fără prea multe menajamente, Troţki îi diseca pe membrii colegiului de redacţie de la *Iskra*, oameni care deveniseră legende pentru mulţi revoluţionari. Personajul principal era Gheorghi Valentinovici Plehanov, care venea adesea la Londra din Elveţia, unde locuia permanent. Aflat în Occident din ianuarie 1880 şi rupt de realităţile din Rusia, Plehanov era totuşi privit ca „părintele marxismului rus". Temeinicele cunoştinţe teoretice, logica riguroasă, precum şi un condei avîntat făcuseră din el un adevărat maestru al doctrinei. Îl salutase pe Troţki cu precauţie, dacă nu chiar cu ostilitate deschisă şi reţinerea iniţială s-a transformat curînd într-o aversiune făţişă pe care nu şi-a putut-o reprima pînă la sfîrşitul zilelor lui. S-a opus cooptării lui în colegiul de redacţie şi adopta o răceală studiată ori de cîte ori se întîlneau. Isaac Deutscher a presupus că această antipatie deriva din faptul că amîndoi erau excelenţi scriitori, cu tendinţe spre

histrionism, şi aveau o părere foarte bună despre propria persoană[32]. Dar în timp ce steaua lui Troţki era în ascensiune, a lui Plehanov pălea. Troţki era tînărul entuziast, Plehanov scepticul în vîrstă. Cînd Plehanov a venit la Londra, Vera Zasulici i-a spus că Troţki e un geniu, la care Plehanov a replicat furios:

– Asta n-am să i-o iert niciodată.

Cît despre articolele lui Troţki pentru ziar, Plehanov s-a plîns adesea că erau prea inconsistente, uşoare şi înflorite şi că diminuau prestigiul teoretic şi politic al publicaţiei. Critica era întemeiată, pentru că Troţki recurgea adesea la aforisme, citate şi fraze grandilocvente ca substitute pentru lipsa de profunzime. Deşi nu vădea sinceritatea lui Plehanov în legătură cu acest subiect, şi Lenin avea aceeaşi părere. Troţki n-a ştiut niciodată să accepte critica cu sînge rece, dar s-ar putea să fi învăţat din aceste lecţii că trebuie să-şi modereze stilul. Şi totuşi, s-a dovedit incapabil să stabilească relaţii bune cu Plehanov. În 1917, Plehanov îi spunea lui Troţki, în particular, „amantul revoluţiei", poreclă sarcastică la care Troţki avea să răspundă cu aceeaşi monedă. În 1918, la moartea lui Plehanov, Troţki a spus într-o cuvîntare: „Nu poate exista tragedie mai mare pentru un lider politic care a trăit decenii la rînd susţinînd că revoluţia rusă se poate dezvolta şi poate învinge numai ca o revoluţie a clasei muncitoare, decît aceea de a nu participa la mişcarea clasei muncitoare exact în momentul victoriei acesteia"[33].

După ce l-a adus pe Troţki la ziar, Lenin l-a sfătuit curînd să nu se limiteze numai la ziaristică, ci să-şi folosească şi talentele de orator. Pe lîngă numeroşii emigranţi ruşi, mai erau mulţi francezi, englezi, germani şi elveţieni pe care îi interesau marxismul, situaţia din Rusia şi perspectivele socialismului, astfel că Troţki a început să ţină conştiincios cuvîntări şi prelegeri la Londra, Bruxelles, Paris şi Zürich. Legătura permanentă cu revoluţionarii vestiţi i-a lărgit tînărului Troţki orizontul, dar i-a şi întărit convingerea că avea talente de excepţie, că era un personaj cu totul special. Troţki voia ca acest lucru să fie recunoscut şi de alţii şi recurgea la gesturi teatrale şi fraze extravagante pentru a obţine efectul scontat.

Troţki a ştiut întotdeauna că avea să-şi pună amprenta asupra evoluţiei evenimentelor istorice, astfel că a început încă foarte de timpuriu să-şi adune şi să-şi pună la păstrare toate hîrtiile. Arhivele conţin diverse schiţe de cuvîntări şi articole, note marginale pe ziare şi calendare, o colecţie impresionantă de tăieturi din ziare în care este menţionat numele lui. Avea dreptate cînd anticipa că va deveni vestit: de fapt, asta şi urmărea. Faptul

acesta nu-l face mai puțin important ca revoluționar, dar ne sugerează că, din punctul lui de vedere, revoluția era un instrument în slujba propriei afirmări. Pentru el, persoana sa însemna mult mai mult decît pentru alți lideri, cu excepția lui Stalin, care purta mantia modestiei pentru a-și ascunde setea de putere și de glorie. Troțki se deosebea fundamental de Stalin prin aceea că, încă de la o vîrstă fragedă, a tînjit după măreția intelectuală. Nu puterea și gloria erau pasiunea lui, ca în cazul lui Stalin, ci atributele inevitabile ale superiorității intelectuale. Din punctul lui de vedere, recunoașterea intelectuală atîrna mult mai greu în balanță decît funcțiile oficiale sau statutul politic.

Perioada londoneză din emigrația lui Troțki a durat numai cîteva *luni și s-a încheiat în vara anului 1903. A fost marcată de vizite în alte țări* și orașe. Marele interes stîrnit de enigmatica Rusie, atenția pe care o trezea Troțki, prilejul de a se amesteca în legendele mișcării muncitorești europene și înțelegerea faptului că social-democrații ruși reprezentau o adevărată forță pe plan intelectual și cultural – toate acestea erau descoperiri senzaționale și emoționante. Din 1903 a locuit la Paris, s-a încadrat în viața franceză și a simțit pulsul unei altfel de culturi parlamentare decît cea a Angliei. În același timp, nu omitea niciodată să sublinieze starea de înapoiere a Rusiei. Admirația lui Troțki față de cultura occidentală și realizările democrației burgheze l-au făcut destul de curînd să afirme că victoria socialismului în Rusia depindea în primul rînd de forțele revoluției din Occident.

Corespondența lui Troțki cu Alexandra, care continua să trăiască în Siberia cu cele două fetițe, aproape că a încetat. Prima lui soție își pierduse orice farmec în ochii lui, iar în ceea ce-l privea, nu avusese răgazul necesar ca să-și însușească experiența bucuriei și a durerilor legate de grijile unui tată. Mica lui familie se retrăsese, după cum spunea el, în zona „irecuperabilului". În 1903, cînd părinții lui au venit la Paris sperînd să se împace cu fiul lor, iar mama lui a încercat să-i amintească de datoria față de soție și de copii, el i-a cerut, amabil, să nu mai discute această problemă. Tatăl lui era încîntat în sinea lui, pentru că fusese întotdeauna convins că Alexandra îi ademenise fiul. Cît despre mama lui, aceasta se bucura să vadă toate tăieturile din ziar în care se vorbea despre fiul ei, pe care îl admira atît de mult. Citea cu voce tare titlurile din ziare legate de el, iar David asculta încîntat. Cînd au plecat acasă, i-au dat bani și i-au promis că vor avea grijă de Alexandra și de cei doi copii. Sensibilitatea lor evreiască era rănită la gîndul că familia fiului lor ar putea rămîne fără un ban.

Dușmanii lui Troțki, începînd cu protofasciștii cunoscuți sub numele de Suta Neagră și continuînd cu antisemiții de astăzi din Rusia, au subliniat întotdeauna originea lui evreiască, corelînd uneori acțiunile sale cu „conspirația sionistă", „intrigile evreiești", francmasoneria etc. În realitate, el n-a avut nimic comun cu sionismul. A fost un lider care, din întîmplare, era evreu și pentru unii oameni faptul acesta a trezit întotdeauna suspiciuni. Uneori a suferit din cauza originii lui evreiești. A refuzat oferta lui Lenin de a deveni comisar la Interne în primul guvern bolșevic, declarînd că „oamenii n-ar înțelege numirea unui evreu în această funcție". Fără îndoială că avea în vedere prejudecățile care persistau în mintea oamenilor atunci cînd asociau această funcție cu sistemul represiv al țarismului. Genrih Iagoda *nu va avea astfel de rețineri în momentul în care Stalin îi va oferi acest* post. Troțki n-a uitat nici o clipă că era evreu, mai ales pentru că dușmanii lui i-au amintit în permanență acest lucru. Fără să fie naționalist, sionist sau rasist, a fost, fără îndoială, un internaționalist*.

În februarie 1932 îi scria lui Kling, unul dintre discipolii lui:

> Mă întrebi care este atitudinea mea față de limba evreiască? Răspunsul meu este – aceeași ca față de oricare altă limbă. Dacă în autobiografia mea am folosit cuvîntul *jargon*, asta se datorește faptului că în copilăria mea limba evreiască nu era numită *idiș*, ca acum, ci *jargon;* sau cel puțin așa îi spuneau evreii din Odessa fără să-i dea acestei denumiri nici o nuanță depreciativă. Spuneți [că scriu în cartea mea] că sînt numit un „asimilaționist"? Zău că nu știu ce înțelegeți prin cuvîntul ăsta. Bineînțeles, sînt împotriva sionismului și a oricărei alte forme de autoizolare a muncitorilor evrei[34].

În mai 1932, niște muncitori evrei americani i-au scris lui Troțki, aflat atunci pe insula turcească Prinkipo, și l-au informat că înființaseră de curînd un ziar evreiesc. El a răspuns: „Existența unei publicații evreiești independente trebuie să slujească nu izolării muncitorilor evrei, ci, dimpotrivă, să le faciliteze accesul la ideile care îi unesc pe toți muncitorii într-o singură familie revoluționară"[35].

În 1919, pe cînd era președinte al Comitetului Militar Revoluționar și comisar de război, a primit o scrisoare de la un comunist coreean pe nume Nigay, care îi spunea că în Rusia circulă zvonuri sumbre cum că „patria mamă a fost cucerită de comisarii evrei. Toate dezastrele țării sînt

---

* Vezi B. Knei-Paz, *The Social and Political Thought of Leon Trotsky*, Oxford, 1978, pp. 5633–555, unde se face analiza amănunțită a părerilor lui Troțki despre evreime și sionism.

puse pe seama evreilor. Se afirmă că regimul comunist ar fi susținut de creiere evreiești, de puști letone și de idioți ruși". Pentru a salva țara de distrugere și trădare, Nigay îl sfătuia pe Troțki „să creeze o puternică armată evreiască și s-o înarmeze pînă-n dinți... evreii nu sînt cu nimic mai prejos față de tătari sau letoni și își au și ei regimentele lor"[36]. Drept răspuns, Troțki l-a rugat pe asistentul său Butov să-i trimită lui Nigay cîteva dintre articolele lui despre caracterul internaționalist al revoluției ruse.

Troțki era conștient de prejudecățile antisemite și cînd se afla la apogeul puterii, dar le-a simțit și mai mult în momentul în care poziția lui s-a șubrezit, așa cum reiese dintr-o scrisoare pe care i-a adresat-o lui Buharin la 3 martie 1926:

> Scriu această scrisoare cu mîna (deși mi-am pierdut obișnuința), pentru că mi-e rușine să dictez secretarei stenografe ceea ce vreau să spun... Secretarul celulei (despre care ți-am vorbit) scrie [că se spune] că „Jidanii din Biroul Politic fac scandal". Însă n-a spus nimănui nimic din același motiv standard: ar fi dat afară din fabrică. Autorul scrisorii este un muncitor evreu. A hotărît, de asemenea, să nu-i denunțe pe cei care spun „Jidanii fac agitație împotriva lui Lenin". Motivul lui este că: „dacă ceilalți, neevreii, stau liniștiți, e penibil pentru mine..." Cu alte cuvinte, membrilor Partidului Comunist le este frică să raporteze organelor de partid despre această agitație în stilul Sutelor Negre, pentru că se tem că ei, și nu Sutele Negre, vor fi sancționați. Poate o să spui că exagerez! Ce mult mi-aș dori să fie așa! Oricum, hai să mergem noi înșine la celulă și să verificăm la fața locului...[37]

Dar în acel moment Buharin se aliase cu Stalin, așa că n-avea de gînd să meargă nicăieri cu Troțki.

Într-o scrisoare scrisă pe vremea cînd era în exil la Prinkipo, Troțki a răspuns unei întrebări referitoare la crearea unei regiuni autonome a evreilor în Birobidjan: „Problema evreiască a devenit o parte componentă a revoluției proletare mondiale. Cît despre Birobidjan, viitorul e legat de cel al Uniunii Sovietice. Problema evreiască, ca rezultat al întregii istorii a evreilor, este internațională... Destinul poporului evreu poate fi determinat numai de victoria completă și definitivă a proletariatului"[38]. Oricît de eronată și de naivă ar fi încrederea lui în lupta de clasă și revoluție pentru rezolvarea „problemei evreiești", aceasta este o dovadă convingătoare a ostilității lui profunde și permanente împotriva sionismului. În toate peregrinările sale, s-a situat deasupra atacurilor antisemite la adresa lui însuși.

Printre emigranții de la Paris de la începutul secolului se afla și o tînără femeie inteligentă, frumoasă (și căsătorită) pe nume Natalia Sedova.

Fiica unor părinți bogați, fusese exmatriculată din Colegiul pentru tinere fete din Harkov pentru gîndirea ei liberă și pentru că citea literatură subversivă. Acum studia istoria artei la Sorbona. După cum își amintește Natalia, în toamna anului 1902 colonia rusă de la Paris fusese copleșită de conferințe și prelegeri. Grupul de la *Iskra*, din care făcea parte și ea, l-a adus pe Martov, apoi și pe Lenin și Troțki, acesta fiind prezentat ca un tînăr tovarăș scăpat din exil. Natalia își amintește că prelegerea lui s-a bucurat de mare succes și că întreaga colonie era încîntată de el. Natalia și Troțki s-au cunoscut curînd mult mai bine; ea i-a arătat Luvrul și și-a povestit viața. Relația dintre ei a evoluat rapid și Natalia și-a părăsit curînd soțul pentru a trăi cu tînărul revoluționar. Aveau să rămînă puternic legați unul de altul pînă la sfîrșitul vieții, împărțind atît victoriile și triumful lui, cît și ostracizarea și persecuțiile. Troțki a recunoscut că a beneficiat de sprijinul Nataliei ori de cîte ori a trecut prin momente dificile. Obișnuia să binecuvînteze Parisul pentru că acolo o cunoscuse.

Perioada pe care a petrecut-o în străinătate, din toamna anului 1902 pînă la începutul lui 1905, cînd s-a întors în Rusia, a fost probabil cea mai fericită din viața lui, în ciuda propriului comentariu cum că nu există nici o deosebire între Paris și Odessa, „numai că la Odessa e mai bine!" Sedova, care rîdea de atitudinea lui, observa că „se cufundase atît de mult în viața politică", încît toate celelalte lucruri „îl plictiseau, erau ceva inevitabil și atît"[39]. Fusese și o perioadă de autoafirmare, de învățătură, de descoperiri, o perioadă în care își făcuse un cerc larg de cunoștințe și stîrnise admirația unui mare număr de oameni. Revoluționarul provincial din sudul Rusiei începea să se considere aproape erou.

Paradoxul lui Troțki

Radicalii ruși au dat dovadă de multă perseverență. Primul congres al Partidului social-democrat al muncitorilor din Rusia s-a ținut la Minsk în martie 1898, dar cum nu a reunit decît nouă delegați, a fost mai mult simbolic. S-a proclamat existența partidului, dar acesta nu era nimic altceva decît un nume, întrucît toți delegații cu excepția unuia au fost arestați în următoarele două săptămîni. Singurul document important care a supraviețuit întîlnirii l-a constituit Manifestul PSDMR, redactat de Piotr Struve, care se afla el însuși într-un proces de redefinire și avea să devină curînd organizatorul primei mișcări liberale din Rusia, Uniunea Eliberării,

un precursor al Partidului Democratic Constituţional, întemeiat în 1905.

Lenin şi ceilalţi redactori de la *Iskra* au hotărît să convoace un al doilea congres constituent al partidului, care s-a întrunit în vara anului 1903. Delegaţii s-au strîns mai întîi la Bruxelles, apoi s-au mutat la Londra cînd atenţia poliţiei secrete ruse s-a îndreptat asupra lor. Au fost reprezentate douăzeci şi şase de organizaţii marxiste de către cei patruzeci şi trei de delegaţi; Troţki deţinea mandatul social-democraţilor siberieni. Îşi cîştigase reputaţia de activist în ilegalitate care, în pofida tinereţii sale, trecuse deja prin experienţa închisorii şi a exilului. A sosit la Bruxelles însoţit de fratele mai mic al lui Lenin, Dmitri, şi s-a încadrat imediat în activitatea congresului, ţinînd cuvîntări, luînd parte la dezbateri şi la discutarea rezoluţiilor.

Congresul s-a deschis în depozitul aşa-numitei Case a Poporului din Bruxelles, după care s-a mutat într-o capelă în apropiere de Tottenham Court din estul Londrei. Ordinea de zi cuprindea aproximativ douăzeci şi cinci de puncte, printre care figurau componenţa congresului ca atare, locul Uniunii Muncitorilor Evrei (cunoscută sub numele idiş de Bund) în cadrul Partidului social-democrat al muncitorilor din Rusia, programul partidului, problema naţională, demonstraţiile, revoltele, teroarea, atitudinea care trebuia adoptată faţă de Partidul Revoluţionarilor Socialişti format cu un an înainte, alegerea Comitetului Central, colegiul de redacţie al ziarului *Iskra* etc. După cum s-a constatat, numai două sau trei puncte de pe ordinea de zi au fost cu adevărat importante. La început, lucrurile s-au desfăşurat fără incidente, dar după aceea, chestiunea Bundului a scindat congresul în două. Bundul dobîndise deja o influenţă considerabilă în rîndul evreilor stabiliţi în zona coridorului ce le fusese impus (de la Marea Baltică la Marea Neagră) şi îşi extinsese raza de acţiune şi asupra organizaţiilor social-democrate evreieşti din sudul Rusiei, unde se înfiinţase un mare număr de noi aşezări evreieşti de muncitori şi meşteşugari. Acum, la această întîlnire importantă a partidului, Bundul voia să fie recunoscut ca unic reprezentant al muncitorilor evrei în cadrul partidului şi să fie lăsat să conducă toate chestiunile acestora. El cerea nu numai un statut egal, federal cu toate celelalte organe care pretindeau autoritate centrală, ca *Iskra* şi Comitetul Central al Partidului, ci şi rezoluţii specifice de sprijin, menite să recunoască autonomia culturală naţională ca un punct din program şi, astfel, să li se recunoască evreilor statutul naţional, în pofida faptului că nu dispuneau de un teritoriu propriu.

Aproximativ jumătate din delegaţii la congres erau de origine evreiască şi, în ultimă instanţă, dezbaterile congresului trebuiau să

stabilească dacă partidul urma să fie condus după principii naţionaliste sau internaţionaliste. Întrucît evreii care nu făceau parte din Bund sprijineau linia promovată de *Iskra*, congresul a optat pentru internaţionalism. Troţki şi Martov, amîndoi evrei, au susţinut ferm linia promovată de *Iskra*, deşi cîteva zile mai tîrziu aveau să ajungă la cuţite cu Lenin. Cu patima lui caracteristică, Troţki a criticat ceea ce considera un naţionalism îngust al Bundului, întrucît împiedica formarea unui partid unit şi puternic în Imperiul multinaţional rus. Atacurile lui împotriva Bundului au fost atît de înverşunate, încît şi-a cîştigat porecla de „ciomagul lui Lenin". Troţki susţinea că, dacă Bundului i se acordă un loc special în partid, celelalte facţiuni vor cere acelaşi lucru şi aceasta va compromite ideea unui partid al întregii Rusii. Bundul, mai spunea el, se îndrepta spre un separatism care, o dată instituit în partid, se va extinde şi asupra structurii statului socialist în momentul în care acesta va lua fiinţă.

Lenin a avut cîştig de cauză şi congresul a adoptat o rezoluţie prin care a respins ferm principiul relaţiilor federative dintre partid şi Bund ca una din părţile lui componente şi a declarat că Bundul este o componentă autonomă a partidului[40]. Aceşti termeni erau inacceptabili pentru Bund.

Între timp, delegaţii au început să discute statutul partidului, dar n-au apucat să treacă de primul punct că a izbucnit cearta. Era vorba de definirea calităţii de membru. La prima vedere, cele două variante, propuse de Lenin şi respectiv de Martov, păreau aproape identice. Lenin propunea ca membrul să sprijine partidul nu numai cu fonduri, ci şi prin „participare personală", în timp ce Martov propunea „cooperare personală". Această distincţie de ordin terminologic, aşa cum a dovedit scindarea, reflecta două abordări diferite ale calităţii de membru de partid. Definiţia lui Lenin exprima dorinţa de a se crea o organizaţie strict centralizată, în care membrii să execute anumite însărcinări specifice, cea mai importantă fiind participarea la activitatea revoluţionară. Martov, pe de altă parte, pleda pentru deschiderea partidului spre o asociere largă de simpatizanţi.

Problema aceasta a devenit un pretext pentru Martov şi sprijinitorii săi ca să-l atace pe Lenin în alte probleme care se iviseră printre sprijinitorii direcţiei *Iskra* în dezbaterile închise. Lenin propusese reducerea colegiului de redacţie la trei persoane – el însuşi, Martov şi Plehanov –, propunere considerată jignitoare de ceilalţi trei, Pavel Axelrod, Vera Zasulici şi Alexander Potresov, care se bucurau de foarte mult respect. Lenin dorea să aibă o organizaţie eficientă şi productivă, iar aceşti trei redactori contribuiseră cu un număr mic de articole (respectiv, opt, şase şi patru), în

comparaţie cu producţia lui personală, a lui Martov şi a lui Plehanov (treizeci şi două, treizeci şi nouă şi douăzeci şi patru). Lenin a tensionat atmosfera, astfel că atunci cînd s-a pus problema discutării calităţii de membru al partidului, cearta a izbucnit imediat. Troţki a declarat că nu poate nici să înţeleagă, nici să fie de acord cu înlăturarea celor trei redactori, deşi Lenin vorbise despre ei în termeni deosebit de cordiali. Martov şi Troţki au început să-l acuze pe Lenin de grosolănie şi de uzurparea puterii.

Înverşunaţi, cei doi aliaţi de ieri, Lenin şi Martov, au dat la iveală gîndurile ascunse în spatele celor două formulări ale calităţii de membru de partid. Două cuvinte simple, „participare“ şi „cooperare“, au avut darul să-i scindeze pe delegaţi. La început, Plehanov a fost de partea lui Lenin, în timp ce Troţki l-a sprijinit pe Martov. Iată cum relata Troţki mai tîrziu evenimentul: „La congres, Lenin l-a învins pe Plehanov, dar numai temporar. Bineînţeles, Plehanov a sesizat ceva la congres, altfel nu i-ar fi spus lui Axelrod, referitor la Lenin: «Din aluatul ăsta sînt plămădiţi cei de teapa lui Robespierre»“[41].

Lenin a fost dezamăgit de Troţki, pe sprijinul căruia contase, avînd în vedere faptul că în şedinţele anterioare pledase pentru un partid puternic, centralizat. Atît în timpul şedinţelor, cît şi în pauzele dintre ele, Troţki s-a simţit mai apropiat de Martov şi de Axelrod decît de Lenin. În ceea ce-l priveşte, Lenin a recunoscut – într-o perioadă în care nu îşi pierduse încă spiritul autocritic – că sciziunea de la Congres s-a petrecut în parte din cauza comportamenului lui. La scurt timp după congres i-a scris lui Potresov, prietenul şi colegul său din primele zile ale activităţii revoluţionare de la St.Petersburg: „Mă întreb de ce trebuie să ne despărţim şi să devenim duşmani pe viaţă! Mă gîndesc din nou la toate evenimentele din timpul congresului şi îmi dau seama că am acţionat şi m-am comportat adesea supărător de iritant, «nebuneşte» şi sînt gata să-mi recunosc vinovăţia în faţa oricui, dacă ceva generat de atmosferă, de reacţii, de răspunsuri, de luptă etc. poate fi numit vinovăţie“[42].

Troţki inserează părerea sa despre comportamentul lui Lenin în autobiografia pe care şi-a scris-o în 1929, după ce a fost deportat din URSS: „Purtarea lui mi s-a părut de neiertat, oribilă şi jignitoare... Aparent, ruptura mea cu Lenin s-a produs din considerente de ordin moral sau chiar personal. În realitate, a fost o despărţire de natură politică ce şi-a găsit expresia în metodele organizatorice. Indiferent ce aş putea să spun despre asta... Congresul al II-lea a fost o piatră de hotar în viaţa mea, fie şi numai pentru faptul că m-a despărţit de Lenin pentru mai mulţi ani“[43]. Nici Troţki, nici

numeroşii lui biografi nu par să fi observat natura profund paradoxală a comportamentului acestui tînăr revoluţionar. Înainte de a ne ocupa de această problemă trebuie să analizăm o altă chestiune de mare importanţă pentru înţelegerea filozofiei istoriei ruse şi sovietice şi a caracterului politic al lui Troţki.

Timp de mai mulţi ani, oamenii de ştiinţă au interpretat Congresul al II-lea al Partidului şi mai ales scindarea lui provocată de divergenţele survenite în definirea calităţii de membru de partid ca pe o chestiune organizatorică, în principal derivată din răspunsul la întrebarea: Ce fel de partid trebuia să fie acesta, o fortăreaţă sau o asociaţie? Dar nu aceasta a reprezentat problema principală. Originea conflictului este mult mai profundă. Încă de la introducerea marxismului în Rusia, conceptul său de bază a fost înţeles şi interpretat de intelectualitate în moduri diferite. Unii au acceptat numai trăsăturile lui cele mai radicale, asociate cu ideea zdrobirii vechiului aparat de stat, cu instaurarea dictaturii proletariatului şi lichidarea claselor exploatatoare.

O altă secţiune a noilor marxişti deplasa accentul asupra principiilor social-democrate din doctrină, principii care puteau fi promovate nu numai prin metode revoluţionare, ci şi prin reforme. (Într-adevăr, primul program al partidului pleda pentru democraţie, vot secret, inviolabilitatea persoanei, libertatea de gîndire, libertatea cuvîntului, a presei, libertatea de întrunire, de a organiza greve şi sindicate, pentru dreptul la educaţie în limba maternă etc.) Diferenţa de abordare a calităţii de membru a scos la iveală deosebirile dintre cei care considerau că teroarea, coerciţia şi exproprierea erau acceptabile, şi aceia care doreau să le impună anumite concesii capitaliştilor pe calea compromisurilor. De fapt, scindarea de la Congresul al II-lea s-a produs nu din motive organizatorice, ci din cauza unei diferenţe fundamentale în teoria şi practica metodologiei revoluţionare. Congresul a evidenţiat coexistenţa a două tendinţe paralele: una radicală, revoluţionară şi alta reformistă, evolutivă şi parlamentară, care avea să devină semnul distinctiv al celor cunoscuţi de acum înainte sub numele de menşevici. Aşa cum scria Martov în 1919, în lucrarea sa publicată postum *Mirovoi bolşevizm* (Bolşevismul mondial), încă de la bun început „Lenin a fost sceptic în privinţa unei rezolvări democratice a problemelor social-politice, avînd în schimb încredere în vandalismul economic şi în forţa militară“[44].

Paradoxul lui Troţki a constat în faptul că, deşi prin firea sa era radical sau stîngist, i-a sprijinit pe moderaţi şi pe reformişti. Viitorul avocat de

o viață întreagă al revoluției mondiale, socialiste, permanente îl susținea pe Martov, despre care avea să scrie mai tîrziu: „Hilferding, Bauer, Renner și chiar Bernstein însuși, deși au cu toții un orizont cultural mai vast decît Martov, sînt niște ucenici stîngaci în comparație cu el cînd e vorba de falsificarea marxismului"[45]. Dar paradoxul este iluzoriu. În ciuda strălucirii și a eleganței intelectuale, a îndemînării cu care era în stare să exprime idei complexe, Troțki dădea dovadă de superficialitate în multe privințe. Ceea ce păreau a fi niște cunoștințe enciclopedice erau adesea elemente lipsite de o analiză serioasă. Nu i-a trecut prin minte că, luînd partea lui Martov, intra în opoziție cu sine însuși. Avea să înțeleagă acest lucru la vremea cuvenită, dar inerția conflictului l-a ținut departe de Lenin mai mulți ani.

A încercat curînd să-și corecteze sau să-și îmbunătățească situația adoptînd o poziție centristă. În legătură cu aceasta a scris chiar el: „Formal, nu făceam parte din nici una din cele două facțiuni. Am continuat să lucrez cu Krasin [un bolșevic]...În același timp, am păstrat legătura cu grupul menșevic, care ducea o politică foarte revoluționară"[46]. Cu toate acestea, se simțea obligat prin logica conflictului ideologic să persiste în opoziția sa față de Lenin. La scurt timp după congres, în Raportul delegației siberiene, Troțki scria: „Congresul a considerat că a depus o activitate constructivă; dar a fost numai destructivă... Cine ar fi putut bănui că această adunare, convocată de *Iskra*, va călca în picioare fără milă colegiul de redacție de la *Iskra*? Ce politician ar fi putut prevedea că Lenin și Martov vor pleca de aici ca lideri a două facțiuni ostile? Toate acestea au fost ca o lovitură de trăsnet pentru noi... omul ăsta [Lenin], cu energia și talentul lui deosebit, și-a asumat rolul de dezorganizator al partidului"[47].

În această dare de seamă asupra congresului, Troțki l-a acuzat pe Lenin că a vrut să pună mîna pe putere și să guverneze cu un pumn de fier. Pe vremea aceea, principiul democratic occidentalizant era dominant la Troțki. Atitudinea lui critică a atins temporar apogeul în articolul intitulat *Sarcinile noastre politice*, publicat la Geneva în 1904 și dedicat „iubitului meu profesor, Pavel Borisovici Axelrod". Dedicația ca atare a fost suficientă pentru ca Stalin să-l atace pe Troțki la Plenara Comitetului Central din octombrie 1927[48]. În acest articol, Troțki îl acuză pe Lenin de trei păcate: că îi înstrăinează pe părinții revoluției de mișcarea revoluționară, că îi denigrează în mod nepermis pe economiști (adică pe adepții liniei graduale din mișcare) și că uzurpă puterea în partid. Conferirea unor puteri speciale Comitetului Central, sesiza el pe bună dreptate, deschidea calea spre dictatura unui singur om. Identificîndu-l cu Robespierre, îi spunea

„Maximilien Lenin" și îl cataloga drept un statistician priceput, avocat șleampăt, instigator al gloatelor, ponegritor și multe altele. După părerea lui Troțki, acesta a scufundat problema tacticii în filozofie, confundînd practica politică cu programul partidului. Lenin era „așa de obsedat de menținerea purității organizației, așa de obsedat de spioni, încît pierdea din vedere necesitatea luptei împotriva absolutismului și, ceea ce era cu mult mai important, emanciparea clasei muncitoare"[49].

Atacîndu-l pe fostul lui mentor în termeni mai duri decît oricare alt revoluționar marxist de pînă atunci, Troțki acorda prea puțină atenție argumentelor – erau puține la care ar fi putut recurge –, bazîndu-se, în schimb, pe ardoarea juvenilă. Pur și simplu, a subestimat potențialul politic al lui Lenin. Poate credea că, în cele din urmă, Lenin își va pierde poziția dominantă. În ciuda faptului că avea darul profeției într-o măsură mult mai mare decît, să zicem, Stalin sau Lenin, aceasta nu era nici prima oară și, după cum se va vedea mai tîrziu, nici ultima oară cînd greșea.

Troțki a fost nevoit de multe ori să-și justifice nonbolșevismul în fața celor care hotărîseră să rămînă alături de el. În timpul ultimului său exil, cînd unul dintre suporteri l-a informat că Tolheimer, un fost susținător al lui, îl acuza de „antileninism", el a răspuns că nu fusese bolșevic pînă în 1917:

> Dar cred că, chiar și atunci cînd am avut divergențe cu bolșevicii, am fost mai aproape de Lenin decît este Tolheimer acum. Dacă am ajuns la Lenin mai tîrziu decît alți bolșevici, asta nu înseamnă că l-am înțeles mai puțin decît ei. Franz Mehring s-a apropiat de marxism mult mai tîrziu decît Kautsky și Bernstein, care s-au aflat încă din tinerețe sub influența directă a lui Marx și Engels. Asta nu l-a împiedicat pe Franz Mehring să fie revoluționar marxist pînă la sfîrșitul zilelor sale și nici pe Bernstein și Kautsky să-și încheie existența ca niște oportuniști lamentabili. Este absolut adevărat că Lenin a fost împotriva mea în anumite chestiuni, dar de ce ar trebui să rezulte de aici că Tolheimer are dreptate să fie împotriva mea? Asta nu pot să înțeleg[50].

Ca „jacobinist", la începutul secolului Troțki l-a acuzat pe Lenin de radicalism; ca „centrist", l-a învinuit pentru tendința de a concentra puterea la nivelul organelor centrale ale partidului; ca admirator al lui Robespierre, l-a repudiat pe Lenin, văzînd în el un potențial dictator. Pe de o parte, acest paradox trebuie pus pe seama faptului că Troțki substituia ideile prin oameni: a văzut o tragedie în plecarea lui Axelrod și a Verei Zasulici de la *Iskra* și în Lenin, arhitectul acestei drame, un uzurpator. Pe de altă parte,

multe dintre argumentele pe care le-a avansat în această perioadă erau intuitive şi sentimentale, nu raţionale. Mintea lui ascuţită încă nu se maturizase suficient pentru a emite judecăţi profunde.

Troţki s-a simţit iritat de faptul că sarcasmul şi declaraţiile lui tranşante au trecut aproape neobservate de Lenin, care comenta într-una din scrisorile sale către Inessa Armand: „Ăsta e Troţki! Întotdeauna evaziv, alunecos, pozînd ca stîngist, dar ajutîndu-i din răsputeri pe cei de dreapta"[51]. Troţki s-a lansat într-un atac şi mai înverşunat împotriva lui Lenin într-o scrisoare particulară adresată unui menşevic, membru al Dumei, pe nume Nikolai Ciheidze în martie 1913, în care îl numeşte pe liderul bolşevic maestru în arta declanşării certurilor, „exploatator de profesie al oricărei manifestări de înapoiere din mişcarea muncitorească rusă... În prezent, întreaga structură a leninismului se bazează pe minciuni şi falsificări şi poartă în sine seminţele otrăvite ale propriei distrugeri..."[52] Aceasta este probabil cea mai aspră critică pe care i-a adus-o Troţki lui Lenin şi este caracteristică pentru relaţiile extrem de tensionate dintre ei înainte de 1917. În acel an tumultuos, Troţki i-a recunoscut ascendentul pe plan intelectual, precum şi eficienţa acţiunilor lui dure pe plan politic şi social. De acum înainte avea să-l admire pe Lenin ca pe un adevărat conducător.

Din 1917 şi pînă la moartea lui Lenin, colaborarea lor a fost deosebit de rodnică. Troţki a devenit nu numai al doilea om al revoluţiei, dar s-a apropiat de Lenin mai mult decît toţi ceilalţi colaboratori ai lui sub aspectul radicalismului şi al hotărîrii sale. Amîndoi sînt arhitecţii sistemului sovietic. În *Jurnalul de exil*, Troţki nota în ziua de 10 aprilie 1935:

> Lenin şi cu mine am avut cîteva dispute înverşunate pentru că, ori de cîte ori nu eram de acord cu el într-o anumită privinţă, duceam o bătălie completă. Aceste cazuri, evident, erau memorabile pentru amîndoi şi, ulterior, s-a scris şi s-a comentat foarte mult pe seama lor. Dar momentele în care Lenin şi cu mine ne înţelegeam dintr-o singură privire au fost de o sută de ori mai numeroase şi solidaritatea noastră a garantat întotdeauna trecerea unei probleme prin Biroul Politic fără comentarii. Această solidaritate a însemnat foarte mult pentru Lenin[53].

Trebuie subliniat faptul că opiniile critice timpurii ale lui Troţki despre Lenin aveau un sîmbure de adevăr, mai ales în ceea ce priveşte duritatea, intoleranţa şi neînduplecarea acestuia. Dincolo de politica lui Lenin, atitudinea lui faţă de teorie exprima nihilismul gîndirii sociale burgheze în general. „Nici o vorbă din filozofia sau din economia politică a vreunuia dintre aceşti filozofi nu trebuie crezută", scria el în 1908 în studiul său *Empirism şi materialism istoric*[54]. Această atitudine negativistă avea să fie

remarcată şi de Nikolai Valentinov, fost bolşevic şi fost menşevic care, ca emigrant la Paris, a scris memorii informative referitoare la întîlnirile sale. Marxismul, observa Valentinov, reprezenta adevărul obiectiv din punctul de vedere al lui Lenin, în timp ce orice altceva era prostie sau şarlatanie[55].

După congresul al II-lea, dar mai ales între revoluţia din 1905 şi cea din februarie 1917, Troţki şi-a dedicat cea mai mare parte a prodigioasei sale energii luptei între facţiuni. Se pricepea să-şi facă prieteni sau duşmani, şi asta îl plasa adesea într-un foc încrucişat între cele două părţi. Faptul că îşi pierdea aliaţii înainte să-şi facă noi alianţe nu era numai un defect al lui Troţki, era o caracteristică a întregii vieţi revoluţionare ruse.

Sergentul Arbuzov

În februarie 1905, Troţki a sosit la Kiev cu un paşaport eliberat pe numele unui sergent Arbuzov. Schimbarea numelui nu era nimic nou pentru el – pînă acum îşi spusese Lvov, Ianovski, Vikentiev, Piotr Petrovici, Ianov şi, evident, Troţki. Cu numai o lună în urmă, îşi desfăşura activitatea normală alături de ceilalţi revoluţionari – ţinea discursuri, scria articole, argumenta şi dezbătea, se întîlnea cu oameni interesanţi. Veştile despre „duminica sîngeroasă" din 22 ianuarie 1905, din St. Petersburg, cînd armata deschisese focul împotriva unei demonstraţii paşnice a muncitorilor şi a familiilor lor, a zguduit întreaga colonie de emigranţi. Chiar şi interminabilele polemici dintre bolşevici şi menşevici au scăzut în intensitate. *Iskra,* aflată acum în mîinile menşevicilor, se lupta cu ziarul lui Lenin, *Vperiod* (Înainte), în timp ce Plehanov scria articole veninoase la adresa lui Lenin cu scopul de a-l izola ca „iacobinist rus". „Duminica sîngeroasă" şi opinia publică le ofereau acum celor două facţiuni posibilitatea să probeze care dintre ele avea dreptate.

Temperatura politică în interiorul Rusiei, mai ales în fabrici şi universităţi, creştea rapid, dar în timp ce toate privirile exilaţilor se îndreptau spre răsărit, nu toţi păreau nerăbdători să se întoarcă acasă şi să ia parte la evenimente. Viaţa în străinătate ajunsese să le placă multora dintre ei şi urmărirea şi analizarea politicii ruse din afară devenise o obişnuinţă la care nu erau dispuşi să renunţe. Însă Troţki, prin însăşi firea lui, se dovedea incapabil să stea departe de acţiune. Troţki nu putea fi spectator, ci participant şi făuritor al istoriei, iar întoarcerea sa ilegală în Rusia era inevitabilă.

Evenimentele revoluţiei din 1905 au fost suficient de des descrise şi

analizate, ca să nu mai fie nevoie să le prezentăm din nou în detaliu. În schimb, anumite laturi ale activității lui Troțki merită evidențiate, mai ales pentru că au fost fie ignorate, fie distorsionate de istoriografia sovietică. Sergentul în retragere a sosit la Kiev sub înfățișarea unui antreprenor respectabil și prosper. Cea de-a doua soție a lui*, Natalia Sedova, venise înaintea lui, găsise un apartament și stabilise legătura cu revoluționarii locali, mai ales cu un tînăr inginer pe nume Leonid Krasin, un bolșevic foarte apropiat de Lenin, care l-a ajutat pe Troțki să înțeleagă rapid situația din țară, în general, și pe aceea a social-democraților, în special. Ca mulți alți social-democrați, Krasin se străduia să împace cele două facțiuni.

Curînd, Troțki a început să elaboreze articole pe teme extrem de variate. Liberalii, mai ales cei care părăsiseră de curînd marxismul, i-au atras în mod special atenția. Într-un articol publicat în *Iskra* sub pseudonimul „Neofitul" și intitulat *Cuvînt despre democrații calificați,* Troțki scria:

> Cel mai rău soi de democrați sînt foștii marxiști. Principala lor trăsătură este o ură continuă, care doare și sîcîie ca un dinte cariat, față de social-democrați. Pedepsesc partidul nostru pentru propriul lor trecut sau poate pentru prezentul lor. Marxismul i-a alterat pe unii poate pe viață. Dacă au avut vreodată o legătură cu proletariatul și partidul acestuia, acum fost retezată complet. Acești domni calificați democrați ar trebui să recunoască morala politică: poți să te păcălești pe tine, nu însă și istoria[56].

Troțki îl avea în vedere în mod special pe Piotr Struve, dar și pe alți asemenea foști social-democrați care încercau acum fără succes să găsească o soluție de compromis cu regimul țarist.

Cu ajutorul lui Krasin, Troțki a ajuns la St. Petersburg, unde s-a cufundat imediat în vîltoarea revoluției, intrînd în comitetele de grevă, scriind proclamații pentru a fi lipite pretutindeni în capitală și pentru a fi distribuite prin fabrici. Însă în mai, cînd Sedova a fost arestată, Troțki, care locuia ilegal în apartamentul unui colonel, A.A. Litkens, s-a refugiat în Finlanda. Deși pe atunci făcea parte integrantă din Imperiul rus, Finlanda, cu elita ei suedeză minoritară, era guvernată oarecum diferit față de celelalte teritorii de frontieră și, datorită mișcării sale naționaliste burgheze, avea o atitudine în general prietenoasă față de stînga rusă. Partidul social democrat finlandez, întemeiat în 1899, își desfășura activitatea în legalitate, spre

* Troțki s-a despărțit de prima sa soție Alexandra, prin 1903. Nu se știe cînd – sau dacă – s-a însurat cu Sedova. Fiii lor s-au numit întotdeauna Sedov, nu Troțki, iar căsătoriile prin consimțămînt erau frecvente printre revoluționari.

deosebire de alte partide politice din imperiu de la acea dată. Revoluționarii înși care fugeau din fața autorităților priveau Finlanda drept cel mai apropiat refugiu, unde se simțeau în siguranță.

Pe parcursul celor trei luni, cît a stat ascuns într-o casă de oaspeți izolată, Troțki a scris zeci de articole și broșuri care au fost trimise în capitală. Într-un discurs de Întîi Mai adresat muncitorilor și destinat să le ridice moralul scăzut, Troțki spunea:

> Ascultați, tovarăși! Vă este frică de soldații țarului. Dar nu vă e frică să mergeți zi de zi în fabricile și uzinele unde mașinile vă storc sîngele și vă schilodesc trupurile. Vă e frică de soldații țarului. Dar nu vă este frică să vă încredințați frații armatei țariste, unde pier în număr mare în acel lamentabil cimitir care este Manciuria*. Vă este frică de soldații țarului. Dar nu vă e frică să trăiți zi de zi sub autoritatea poliției banditești, a călăilor din cazărmi pentru care viața unui om al muncii nu valorează nici cît aceea a unei vite de curte[57].

Cu aceeași vigoare, se adresa soldaților și marinarilor:

> Mult timp nu ați înțeles revendicările poporului. Superiorii și preoții voștri v-au mințit și au măcelărit poporul. V-au ținut în ignoranță. V-au ațîțat împotriva poporului. V-au silit să vă pătați mîinile cu sîngele muncitorilor. V-au transformat în călăi ai poporului rus. Au adus asupra capetelor voastre cumplitul blestem al mamelor și al copiilor, al văduvelor și al bătrînilor... Soldați! Statul nostru este ca un uriaș crucișător pe care autoritățile țariste conduc rebeliunea, în timp ce poporul geme. Nu avem decît o soluție: să urmăm exemplul vasului *Potemkin* și să aruncăm toată banda de conducători peste bord, să luăm conducerea statului în propriile noastre mîini**. Noi vom stabili cursul acestui crucișător care se numește Rusia! Soldați! Cînd vă veți afla față în față cu poporul, ridicați baionetele! Primul glonț trebuie să fie pentru ofițerul care vă dă ordin să trageți! Călăul să piară de mîna unui soldat cinstit[58].

La 14 mai 1905, cînd o mare forță navală comandată de amiralul Z.P. Rojestvenski i-a angajat pe japonezi, comandați de amiralul Togo, în Strîmtoarea Țușima, flota țaristă a suferit o înfrîngere dezastruoasă, pierzînd într-o singură zi unsprezece crucișătoare și cincizeci și opt de vase mai mici. Troțki a redactat imediat o proclamație lungă în care cerea să se pună capăt masacrului. „Flota" scria el, „e distrusă. Aproape toate navele au

* Teatrul de război dintre Rusia și Japonia, unde balanța victoriei înclina în favoarea niponilor.

** Revolta de pe crucișătorului *Potemkin* este una din legendele luptei revoluționare și a fost imortalizată de Eisenstein în filmul cu același nume produs în 1925.

fost scufundate, echipajele ucise, rănite sau luate prizoniere. Amiralii sînt şi ei fie răniţi, fie arestaţi... Flota rusă nu mai există. Nu japonezii au distrus-o, ci guvernul ţarist... Poporul nu are nevoie de acest război! Clica guvernantă este cea care visează să pună mîna pe alte teritorii şi vrea să înăbuşe în sînge flacăra mîniei poporului“[59].

Aflat în ascunzătoarea din Finlanda, Troţki ştia că poliţia îl caută, dar în octombrie, cînd a izbucnit greva generală, nu s-a putut abţine să nu se întoarcă la Petersburg. Bolşevicii se aşteptau ca greva să izbucnească cu ocazia aniversării „duminicii sîngeroase", dar ea a fost declanşată mai înainte de Consiliul Deputaţilor muncitorilor – sovietul – din Petersburg, condus de un avocat nemembru de partid, G.S. Hrustaliov-Nosar, care se bucura de multă autoritate şi respect ca avocat al muncitorilor. Prima şedinţă a sovietului a avut loc la 13 octombrie, iar Troţki şi-a făcut apariţia cu două zile mai tîrziu şi a atras din nou atenţia asupra sa prin energia, discursurile pătimaşe şi propunerile radicale. Autoritatea sovietului a crescut. Acesta a început să editeze un ziar, *Izvestia* (Ştiri), în care se cerea instituirea zilei de muncă de opt ore şi recunoaşterea ziarului exponent al intereselor muncitorilor. Delegaţiile au sosit la Sovietul de la Institutul de Tehnologie şi au aşteptat instrucţiuni. Tensiunea din capitală creştea. S-a alcătuit un Comitet Executiv al Sovietului, format din trei membri, cîte unul din partea bolşevicilor, a menşevicilor şi a revoluţionarilor socialişti, precum şi din reprezentanţi ai altor organizaţii. Reprezentantul bolşevicilor era Svercikov, al menşevicilor Troţki şi al revoluţionarilor socialişti Avksentiev. Hrustaliov-Nosar a rămas deoparte, dar peste puţin timp s-a alăturat şi el menşevicilor.

Valul de grevă se rostogolea tot mai departe. În cele din urmă, guvernul şi-a pierdut capul, dar a luat o măsură care a domolit considerabil avîntul revoluţionar: la 17 (30) octombrie, Nikolai al II-lea a emis un manifest în care promitea drepturi constituţionale. În noaptea aceea, mulţimea cu steaguri roşii în mîini a ieşit pe străzile capitalei şi a cerut înlăturarea guvernanţilor, amnistie generală şi pedepsirea celor răspunzători pentru masacrul din „duminica sîngeroasă". Mulţimea a interpretat concesiile ţarului drept o victorie a poporului. Printre drepturile promise se număra cele civile bazate pe inviolabilitatea persoanei, libertatea de conştiinţă, libertatea cuvîntului, de întrunire şi de asociere, specificîndu-se faptul că nici o lege nu putea intra în vigoare fără aprobarea Dumei de Stat, organism care avea să fie ales pe baza unor criterii ce abia urmau să fie formulate. În istoriografia sovietică, manifestul din octombrie 1905 a fost considerat

întotdeauna drept o manevră vicleană, impusă ţarului de împrejurări. Dar el ar putea fi privit şi ca un pas important în direcţia unei monarhii constituţionale, aşadar al democraţiei burgheze.

Ca şi bolşevicii, Troţki a considerat că manifestul este o victorie cîştigată pe jumătate. El oferea un răgaz liberalilor şi clasei de mijloc, precum şi unei mari părţi a intelectualităţii care demonstrase împotriva autocraţiei şi acum se temea de posibilitatea instaurării anarhiei. Serghei Witte, primul ministru care a dobîndit titlul de conte pentru admirabila sa demonstraţie de diplomaţie la conferinţa de pace de la Portsmouth cu japonezii, în august 1905, scria într-un raport adresat ţarului că Rusia depăşise stadiul sistemului ei politic actual şi avea nevoie de un stat guvernat de lege, bazat pe principiile libertăţii civile[60]. El pleda în favoarea realizării unui acord între „tendinţele intelectuale şi noua formă", fără a se recurge la forţă. Manifestul din octombrie al ţarului i-a pus pe gînduri pe mulţi oameni. S-au întemeiat partide, s-au făcut auzite glasul patrioţilor, dar şi al proprietarilor, iar căruţa Rusiei a început să tragă spre dreapta.

Însă nu toţi membrii guvernului împărtăşeau vederile lui Witte; unii doreau să zdrobească cu forţa pe cei nemulţumiţi şi să acţioneze cu o mînă de fier; printre aceştia se număra în special comandantul trupelor Palatului şi confident apropiat al ţarului, Dmitri Trepov, care îl sfătuia să nu facă economie de gloanţe pentru înlăturarea dezordinii. Lenin, care se afla încă la Geneva, şi sovietul din capitală au înţeles că edificiul ţarist, deşi zdruncinat, va rezista şocului: numai oraşele şi numai muncitorii se ridicaseră la luptă. Ca de obicei, guvernul se va putea bizui pe masele largi, ignorante ale ţărănimii, mai ales pe cei aflaţi în armată. Revoluţionarii îşi dădeau seama că nici visul lor de a instaura dictatura proletariatului, nici programul lor minimal – răsturnarea ţarismului şi formarea unui guvern revoluţionar provizoriu – nu se puteau realiza.

Nici unul dintre liderii social-democraţi nu se îndoia de faptul că dictatura proletariatului va fi instaurată la momentul potrivit. În ziua de 30 octombrie, o mulţime uriaşă s-a adunat la Universitatea din St. Petersburg ca să asculte diverşi oratori. Bolşevicii vedeau în manifest o mare victorie. Troţki, prezentat drept Ianovski, a captat curînd atenţia maselor şi a declarat: „Cetăţeni! Acum, cînd ţinem piciorul pe grumazul clicii conducătoare, vi se promite libertate. Nu vă grăbiţi să sărbătoriţi această victorie, pentru că nu este definitivă. Banii de hîrtie valorează oare la fel de mult ca aurul? Promisiunea unei libertăţi este acelaşi lucru cu libertatea însăşi? Ce s-a schimbat faţă de ieri? Au fost date de perete porţile închisorilor voastre? S-au întors fraţii voştri din cumplita Siberie?" Apoi conchidea: „Cetăţeni! Noi

sîntem puternici. Trebuie să ne apărăm libertatea cu sabia în mînă. Manifestul țarului nu este nimic altceva decît o bucată de hîrtie. Astăzi v-au dat-o, mîine o vor rupe în bucățele, așa cum fac eu acum!" Fluturînd textul manifestului în dreapta și în stînga, Troțki l-a sfîșiat în mod demonstrativ, lăsînd bucățelele să fie împrăștiate de vînt în toate direcțiile[61]. Mulțimea a fost profund emoționată de acest nou și necunoscut tribun al revoluției.

Țăranii nu-i sprijineau pe muncitori și nici nu puteau fi mobilizați. În ansamblu, armata rămăsese loială, iar muncitorii, practic, erau lipsiți de arme. Intelectualitatea liberală dădea înapoi, înspăimîntată de amploarea tulburărilor muncitorești. Sperînd într-un front revoluționar de anvergură, social-democrații scontaseră pe un lucru imposibil. Troțki era nedrept de dur prin felul în care îi condamna pe intelectuali și în special pe universitari, acuzîndu-i că fac orice treabă murdară pe care le-o cere guvernul: „Nu există nici o acțiune polițienească pe care profesorii să nu vrea s-o execute"[62]. Cu atitudinea lui de om inflexibil, care nu acceptă compromisul, Troțki îi critica pe membrii clasei de mijloc, pe liberali, pe profesorii universitari și pe tovarășii de drum ai revoluției. Titlurile cîtorva dintre articolele lui sînt elocvente: *Profesorii fac pe portarii politici, Ziarul profesorilor în campania de ponegrire, Profesori cadeți ca purtători de cuvînt ai țăranilor*[63]. „Revoluția", scria el, „i-a lăsat pe filistini [burghezi] fără ziar, a stins lumina electrică din apartamentele lor și a pictat pe pereții lor mesajul tăios al unor idei cam vagi, dar mărețe. Filistinii vor să creadă, dar nu îndrăznesc. Vor să se ridice, dar nu pot"[64].

Antipatia lui Troțki față de liberali era o componentă a radicalismului său, motiv pentru care i-a atacat cu duritate, lăsînd uneori să se înțeleagă chiar că liberalii ar trebui detestați în egală măsură ca și țarismul. În ciorna prefeței lui la cartea despre revoluția din 1905 (publicată în germană în 1907), scria: „Autorul nu încearcă în nici un fel să ascundă cititorului ura sa față de regimul țarist, această odioasă îmbinare a cnutului asiatic cu bursa europeană, nici disprețul său față de liberalii ruși, constituiți în cel mai insignifiant partid, lipsit de coloană vertebrală din galeria mondială a partidelor politice"[65]. Pentru iacobinii ruși, un profesor liberal nu era cu nimic mai bun decît un polițist.

Recunoscînd faptul că revoluția începea să-și piardă vigoarea, sovietul a adoptat o rezoluție propusă de Troțki, cerînd să se pună capăt grevei din octombrie. Au început să se formeze grupuri de pază înarmate pentru prevenirea pogromurilor și interzicerea demonstrațiilor și a ziarelor

muncitorești, precum și a sovietului ca atare. Cînd Troțki a început să se afirme ca personaj central în cadrul sovietului, între el și Hrustaliov-Nosar a apărut o anumită rivalitate. Acesta din urmă, nefiind afiliat la nici un partid, nu avea convingeri ferme în multe probleme. Cîțiva ani mai tîrziu, Troțki a scris două articole în care îl desființa pe Hrustaliov mergînd atît de departe încît afirma că acesta fusese arestat la Paris pentru hoție:

> Hrustaliov strălucea într-o lumină dublă: una pentru partid, alta pentru mase, dar ambele lumini erau reflectate, veneau din altă parte. Ascensiunea lui Hrustaliov nu corespundea absolut deloc cu rolul vizibil pe care era chemat să-l joace și încă și mai puțin cu popularitatea legendară de care pretindea presa că se bucură. Destinul personal al lui Gheorghi Nosar a fost profund tragic. Instabil din punct de vedere moral, a fost strivit de istorie, care i-a pus în spinare poveri de nesuportat. Imaginea lui romantică este rodul fanteziei burgheze, alimentată de presă. El a sfărîmat în bucățele această imagine și pe sine însuși o dată cu ea[66].

S-ar putea ca aprecierea lui Troțki la adresa fostului său tovarăș să fi fost corectă, dar era meschin din partea lui să lovească într-un om căzut. Sălbăticia față de rivali era una din trăsăturile lui de caracter cele mai detestabile.

În timpul revoluției, Troțki a desfășurat o vie activitate. A reușit să schimbe linia ziarului menșevik *Nacealo* (Începutul), astfel încît pînă și Zinoviev, care nu s-a numărat niciodată printre admiratorii lui înflăcărați, avea să spună mai tîrziu: „Cînd a fost preluat [de Troțki și Parvus], ziarul *Nacealo* a dobîndit un caracter bolșevic"[67]. Articolele lui Troțki trădau siguranța de sine, fermitatea și hotărîrea autorului lor: „Sovietul deputaților declară: proletariatul din Petersburg va da ultima luptă cu guvernul țarist nu în ziua pe care o va alege Trepov, ci atunci cînd va conveni proletariatului organizat și înarmat"[68]. Lăsa impresia că mai participase și la alte revoluții, și lucrul acesta îi impresiona pe muncitori.

Trei decenii mai tîrziu, în timp ce se afla în exil și era hăituit de ucigașii lui Stalin, s-a încercat răstălmăcirea acțiunilor lui din tinerețe pentru a-l denigra, și în acest scop a fost invocat numele lui Hrustaliov-Nosar. Un raport către Stalin și Voroșilov din partea lui Beria și a lui Ejov, datat 28 octombrie 1938 și, după toate probabilitățile, ultimul raport semnat de Ejov, menționa că în prefața unei cărți a lui Hrustaliov-Nosar intitulată *Din trecutul recent*, „se spune despre Troțki-Bronștein că fusese agent al Ohranei țariste încă din 1902". Raportul arăta în continuare că Hrustaliov fusese executat în 1919 la Pereiaslavl „din ordinul direct al lui Troțki, cu scopul de a înlătura un martor al colaborării sale cu Ohrana". Potrivit acestui raport,

investigarea probelor împotriva lui Troțki ar fi scos la iveală faptul că sovietul din Nijni Novgorod inițiase o anchetă în ziua de 30 martie 1917 și că Troțki, Hrustaliov și Lunacearski – care a murit în 1933 – fuseseră numiți acolo ca informatori ai Ohranei. În sfîrșit, Beria și Ejov pretindeau că găsiseră un raport de la Statul Major al armatei imperiale, datat 30 martie 1917, cu numărul 8436, adresat guvernului provizoriu, în care se menționa că „un agent militar din SUA a anunțat telegrafic plecarea lui Troțki de la New York în 14 martie cu vasul *Christiania Fjord* și că, după cum susțin serviciile britanice de spionaj, Troțki era însărcinat să facă propagandă pacifistă în America, fiind plătit de germani și de persoane care simpatizau cu ei“[69].

Evident că Stalin a considerat aceste bîrfe neconvingătoare sau lipsite de însemnătate, căci ele nu au fost folosite împotriva lui Troțki. Cartea lui Nosar nu a putut fi găsită, dar se știe că relațiile lui cu Troțki s-au înrăutățit curînd după prima lor întîlnire. Organele de securitate sovietice, NKVD, presupuneau că Nosar colaborase cu poliția țaristă și credeau că ar putea să-l amestece aici și pe Troțki recurgînd la asemenea invenții grosolane.

În cele cincizeci și două de zile cît a activat în sovietul de la Petersburg, Troțki s-a dovedit un lider revoluționar incapabil de orice fel de compromis. Istoria sovietică susține că el a scindat mișcarea muncitorească, că a ignorat țărănimea și armata, dar nu ține seama de împrejurările în care a acționat Troțki. Ceea ce poate deveni evident pentru istorici, nu este întotdeauna clar pentru participanții la evenimentele istorice, cînd presiunea necesității o poate depăși pe cea a reflecției. Troțki și-a comis greșelile în acțiune. Personal, dădea o înaltă apreciere experienței sale din 1905. În 1919, comentînd evenimentele din Germania într-un articol intitulat *Revoluția tîrîș*, scria:

> Clasa muncitoare rusă, care a înfăptuit revoluția, a dobîndit o moștenire inestimabilă de la perioada precedentă sub forma unui partid muncitoresc centralizat. Mișcarea populistă [a anilor '70], campaniile teroriste ale Voinței Poporului [din anii '80], agitația subterană a primilor marxiști [din anii '90], greva generală din octombrie și baricadele din 1905, parlamentarismul revoluționar al lui Stolîpin [1906–1914], care era strîns legat de mișcările din ilegalitate, toate acestea au pregătit o întreagă pleiadă de lideri revoluționari[70].

În urma arestării lui Hrustaliov-Nosar la sfîrșitul lui noiembrie 1905, a fost ales un nou prezidiu, compus din Troțki, Svercikov și Zlîdnev, Troțki fiind liderul lor recunoscut. Între timp însă devenise clar că guvernul trecuse la ofensivă, iar valul revoluționar era în descreștere. Una dintre ultimele

decizii ale sovietului – inspirată de Alexander Helphand Parvus – a constat în îndemnul adresat populației să nu mai plătească nici un fel de impozite pînă cînd guvernul nu-și va îndeplini promisiunile politice. Aceasta a oferit guvernului motivul de a aresta întreaga conducere a sovietului la 3 decembrie. Sub conducerea lui Troțki, sovietul discuta convocarea unei noi greve generale în momentul în care poliția s-a năpustit înăuntru. Clădirea fusese înconjurată și ofițerul începuse să citească ordinul, cînd Troțki l-a întrerupt:

– Vă rog să nu tulburați lucrările sovietului. Dacă doriți să luați cuvîntul, spuneți-vă numele, iar eu am să consult adunarea dacă e de acord să vă asculte.

Ofițerul a rămas fără grai. Troțki a profitat de ocazie ca să-i dea cuvîntul următorului vorbitor. După aceea l-a invitat pe ofițer, care și-a citit ordinul într-o tăcere mormîntală. În final, Troțki a anunțat pe un ton neutru:

– Propunem să se ia notă de declarația ofițerului de jandarmi. Și acum declar închisă ședința sovietului deputaților muncitorilor.

Ofițerul a părăsit sala perplex. Apoi Troțki a propus ca membrii sovietului să se pregătească pentru arestare și să distrugă toate documentele care ar putea să-i incrimineze, inclusiv armele pe care le aveau asupra lor. În clipa următoare, în sală a năvălit o companie de jandarmi și membrii sovietului au fost arestați, nu însă înainte ca Troțki să apuce să strige:

– Vedeți cum respectă țarul manifestul din octombrie? Vedeți?

Acțiunile lui Troțki din timpul revoluției și comportarea lui la proces au demonstrat în mod convingător că pe scena politică apăruse o personalitate excepțională, pentru care revoluția însemna valoarea supremă. În mod caracteristic pentru Troțki, acțiunile lui erau cu atît mai imprevizibile, mai decisive și mai inspirate cu cît situația devenea mai critică. Nu s-a îndoit niciodată de înaltul scop al vieții sale și nu a regretat niciodată opțiunea pentru vocația de revoluționar. Cu șase luni înainte să moară, scria în testamentul său: „Dacă ar trebui s-o iau de la capăt, aș încerca, evident, să evit o greșeală sau alta, dar cursul principal al vieții mele ar rămîne neschimbat. Am să mor ca revoluționar proletar, marxist, materialist dialectic și, în consecință, ateu ireconciliabil“[71]. În eșecul revoluției din 1905 nu vedea decît o repetiție pe scena istoriei.

Troțki a folosit din plin cele douăsprezece luni cît a stat la închisoare, din decembrie 1905 pînă în ianuarie 1907, pe care le-a petrecut mai întîi la închisoarea Kresti și după aceea în Fortăreața Petru și Pavel din Peters-

burg, profitînd de condițiile privilegiate acordate deținuților politici. A scris numeroase articole și proclamații pe care le dădea soției sale; aceasta, la fel ca și restul familiei și prietenii, avea voie să-l viziteze de două ori pe săptămînă. Soția sa transmitea după aceea materialele publicațiilor legale sau clandestine. Celula lui, după mărturiile unui martor ocular, semăna foarte mult cu biroul unui universitar extrem de ocupat, cu o mulțime de cărți, reviste și ziare împrăștiate peste tot. Troțki s-a străduit să mențină și legătura cu prima lui familie și i-a trimis mai multe scrisori fostei sale soții, Alexandra Sokolovskaia. La 17 mai 1906, de pildă, scria:

> Dragă prietenă,
>
> Nu ai primit ultima mea scrisoare? Am expediat-o pe adresa tatălui tău. Se referea, în esență, la părerile mele despre cele două facțiuni (așa cum m-ai rugat)...Situația mea este neschimbată. Procesul a fost amînat pentru 19 octombrie. Stau singur în celulă și am dreptul la trei-patru ore de mișcare pe zi... Părinții mei mi-au adus o fotografie a fetelor – ți-am scris despre ea. Amîndouă sînt minunate, fiecare în felul ei. Ninușka are mutrișoară speriată, dar și întrebătoare în același timp. Și Zinușka e atît de gînditoare. Cineva de aici a reușit să murdărească poza Zinușkăi. Dacă mai ai o fotografie, te rog trimite-mi-o. Așadar, au dizolvat Duma. Am pariat că este un guvern de huligani și am avut dreptate...[72]

Unul din articolele lui, intitulat *Piotr Struve în politică,* a trezit mult interes prin vehemența cu care îi critica pe liberali ca tovarăși de drum, nu aliați ai revoluției. Dar produsul de bază al acestei epoci este un articol lung, intitulat *Rezultate și perspective,* în care și-a expus pentru prima dată conceptul de revoluție permanentă. Era o idee care avea să devină cu timpul principala armă utilizată împotriva lui, și anume aceea că „înfăptuirea revoluției socialiste între granițele unei singure țări este imposibilă... revoluția socialistă devine permanentă într-un sens nou și mai larg al cuvîntului: nu va fi completă pînă cînd victoria noii societăți nu va avea loc pe întreaga planetă"[73]. O să ne întoarcem la această teorie la vremea potrivită. Pentru moment este suficient să spunem că, oricît ar părea astăzi de demodată, la data respectivă avea meritul că înlătura limitele naționale ale mișcării și oferea idealuri înalte proletariatului.

Recunoscînd faptul că revoluția eșuase pe stîncile străvechi ale autocrației, că izbucnise la St. Petersburg, la Moscova și încă în alte cîteva orașe, dar nu dobîndise dimensiuni naționale, Troțki credea totuși că repetiția generală fusese o reușită. Cu scrisul său elegant, Troțki nota: „ Anul 1905 a început cu evenimente care au trasat o linie de demarcație netă între trecut

și prezent. Au tras cu sînge o linie între epoca primăverii – copilăria – și cea a maturității politice"[74]. Fără copilărie nu poate exista maturitate și Troțki n-a uitat niciodată valoarea educației politice pe care au căpătat-o ei în prima revoluție rusă, cea care le-a permis să lase în urmă „copilăria".

Troțki vedea în procesul care urma să aibă loc un prilej important de a se adresa unui public uriaș, întregii națiuni și s-a pregătit cu mare grijă pentru acest eveniment. În cuvîntarea lui, ale cărei ciorne se păstrează în arhive, a explicat eșecul revoltelor muncitorești și a arătat că armata nu s-a alăturat răsculaților, în pofida ședințelor soldaților care avuseseră loc în mai multe orașe ruse din zona europeană a imperiului, precum și în Caucaz. „De regulă", scria el, „liderii erau soldați calificați, băieți de prin partea locului. Majoritatea, adică recruții țărani, geniștii sau artileriștii au asimilat încet noutățile. În ultimă instanță, atît pentru noi, cît și pentru guvern, nu este decît o chestiune de timp"[75].

Deținuții au hotărît între ei să adopte o atitudine sfidătoare, să demaște ordinea existentă, să vorbească despre scopurile sovietelor, despre injustiția socială și despre preocuparea pentru interesele muncitorilor, dar mai ales să nege că ar fi avut intenția să recurgă la forța armată pentru a schimba sistemul. Articolul 126 din Codul Penal, adoptat la 26 martie 1903, arăta clar că oricine va fi găsit vinovat de utilizarea de dispozitive explozive sau arme în încercarea de a răsturna ordinea existentă va fi condamnat la opt ani muncă silnică sau deportare în Siberia[76]. Pentru a evita acest deznodămînt, cînd a vorbit în fața tribunalului, Troțki a încercat, pe de o parte, să demaște decăderea și lipsa de popularitate a regimului țarist, pe de altă parte să arate că sovietul nu avea un plan clar de răscoală: „Indiferent cît de importante ar putea fi armele, nu în ele constă marea putere, domnilor judecători. Nu! După părerea noastră, domnilor judecători, victoria unei revolte populare nu este decisă de capacitatea maselor de a ucide oameni, ci de dorința lor de a muri pentru o cauză!"[77]

Tatăl și mama lui Troțki au participat la desfășurarea procesului pe tot parcursul lui. „În timpul discursului meu", își amintea el mai tîrziu, „pe care abia putea să-l înțeleagă, mama a plîns în tăcere. A plîns și mai tare cînd un grup de avocați ai apărării au venit să-mi strîngă mîna... Mama era sigură nu numai că voi fi achitat, ci că mi se va oferi și cine știe ce distincție"[78]. Cei paisprezece membri ai sovietului nu au fost condamnați la muncă silnică, ci la deportare pe viață în satul siberian Obdorskoe de pe fluviul Obi, dincolo de Tiumen și de Cercul Polar, cam la o mie de kilometri de cea mai apropiată cale ferată și la peste opt sute de un punct telegrafic.

Cu o zi înainte de plecare, la 23 ianuarie 1907, condamnaţii au primit pantaloni gri de deţinuţi, mantale groase şi căciuli de lînă. Li s-a permis să-şi păstreze şi hainele lor. Din documentul de călătorie reiese că Troţki a primit, pe lîngă haine, lanţuri pentru picioare, căptuşeală pentru cătuşe, o pereche de pantaloni, mănuşi şi un sac.[79] Cătuşele se dădeau numai ca avertisment şi nu li se puneau prizonierilor decît dacă încercau să evadeze. Înainte de plecare, Troţki a reuşit să trimită o notă de rămas-bun pentru a fi publicată în presa ilegală. Aceasta se încheia cu cuvintele: „Plecăm cu credinţa profundă în victoria poporului împotriva duşmanilor săi dintotdeauna. Trăiască proletariatul! Trăiască socialismul internaţional!"[80] Scrisoarea era semnată (în ordinea alfabetului rus) de: N. Avksentiev, S. Vainştein-Zvezdin, I. Golînski, P. Zlîdnev, M. Kiselevici, B. Knuneanţ-Radin, E. Komar, N. Nemţov, D. Svercikov-Vvedenski, A. Simanovski, N. Stogov, L. Troţki, A. Feit şi G. Hrustaliov-Nosar. Troţki a descris călătoria spre Siberia într-o carte mică, *Acolo şi înapoi*, apoi aproape schematic în autobiografia sa[81]. Încă din momentul în care pleca să-şi îndeplinească sentinţa de condamnare pe viaţă, plănuia să evadeze pentru că, deşi erau escortaţi de peste cincizeci de jandarmi, regimul de detenţie nu se compara nici pe departe cu cel instituit de Stalin. În orăşelul Berezov, grupul a beneficiat de două zile de odihnă şi aici, îndrumat de prietenul său Feit, medic, Troţki a simulat o criză de sciatică. I s-a dat voie să rămînă în urmă cu doi gardieni, în timp ce restul grupului şi-a continuat drumul spre nord şi, cu ajutorul unui ţăran, a reuşit să scape. A fost o evadare temerară de-a lungul rîului Sosva şi peste întinderea nesfîrşită a cîmpiilor acoperite de zăpadă. După un drum de o săptămînă, în care a parcurs aproximativ 700 de kilometri şi cu ajutorul triburilor siberiene care i-au vîndut un ren şi o sanie, Troţki a ajuns în Urali. Dîndu-se mai întîi drept membru al unei expediţii polare, apoi drept persoană oficială, a ajuns la calea ferată călare, iar la gară a fost privit cu indiferenţă de organele de poliţie secretă, căci se debarasase de hainele de blană pe care le purtase mai înainte.

În 1922, printre documentele Ohranei din Nikolaev s-au descoperit şi dosarele poliţiei în care erau consemnate eforturile acesteia de a-l prinde din nou. Cînd s-a făcut propunerea ca aceste materiale să fie predate Muzeului Revoluţiei ca „documente de o valoare istorică enormă", secretariatul lui a răspuns că avea nevoie de ele „pentru biografia marelui lider al revoluţiei proletare"[82]. Începuse deja să se admire în oglinda istoriei.

După ce a ajuns înapoi la St. Petersburg, Troţki a fost ajutat de Natalia Sedova să fugă în Finlanda, unde i-a găsit pe Lenin şi pe Martov locuind în sate învecinate. A avut impresia că menşevicii „reconsiderau actele nebuneşti din 1905, în timp ce «bolşevicii nu reconsiderau nimic şi se pregăteau pentru o nouă revoluţie»". Martov „ca de obicei avea multe idei strălucite şi subtile, dar printre acestea nu se număra cea mai importantă dintre toate: ce era de făcut în continuare". În schimb, Lenin „a vorbit în termeni elogioşi despre activitatea mea din închisoare, însă m-a dojenit pentru că n-am tras concluziile necesare, cu alte cuvinte, pentru că n-am trecut la bolşevici. În privinţa aceasta avea dreptate"[83].

În autobiografia lui se remarcă faptul că, ori de cîte ori este posibil, Troţki încearcă să minimalizeze divergenţele dintre el şi Lenin, repetînd de nenumărate ori că, deşi nu intrase în tabăra bolşevică, îi părăsise pe menşevici. Dar lucrurile nu stăteau aşa. Pînă în 1917 i s-a opus practic tot timpul lui Lenin, uneori ducînd un adevărat război, şi nu a ocolit nici cuvintele insultătoare la adresa lui. A adoptat acelaşi ton arogant faţă de Lenin pe care avea să-l folosească mai tîrziu şi în disputele cu adversarii săi, acuzîndu-l de „demagogie sfruntată", „lipsă de agilitate mentală" şi, ca filozof, îl considera un „neajutorat"[84]. Tendinţa de a recurge la invective era o caracteristică comună aproape tuturor revoluţionarilor ruşi.

Deşi era, în esenţă, de stînga, Troţki a nutrit şi idei reformiste care pot fi explicate în principal prin prieteniile pe care le legase în perioada şederii sale în occident. Cînd va veni momentul, va amesteca radicalismul cu reformismul şi dualismul lui va dura pînă la tumultuoasele evenimente din 1917.

După o întîlnire scurtă şi extrem de rece cu Lenin, Troţki s-a retras în satul îndepărtat Oglbu şi după aceea, cu ajutorul oamenilor de legătură din Helsinki cărora le fusese recomandat de Lenin, cu un paşaport fals şi cîteva monezi de aur de la tatăl său, a ajuns la Stockholm.

Capitolul vienez

Troţki a petrecut următorii zece ani în străinătate, şapte din ei la Viena şi restul în Elveţia, Franţa, Spania şi, în final, în SUA. În toată această perioadă a colaborat cu social-democraţii austrieci şi din alte ţări europene. Viena a reprezentat o pauză lungă în viaţa lui de rătăcitor şi de avocat al revoluţiei permanente, care ne dezvăluie însă multe aspecte interesante referitoare la caracterul lui. Stalin avea dreptate cînd spunea că forţa lui Troţki s-a afirmat atunci cînd valul revoluţionar era în creştere şi că

slăbiciunile lui au ieşit la iveală o dată cu retragerea acestuia. Troţki era un om de acţiune. Condamnat la o lungă perioadă de aşteptare, s-a concentrat asupra ziaristicii, a legăturilor cu emigraţia rusă şi cu social-democraţii occidentali, fie ei organizatori sau teoreticieni marxişti. Nici chiar Congresul al V-lea al partidului, ţinut în 1907 la Londra, nu a reuşit să-i insufle o nouă energie.

La acest congres a avut loc prima întîlnire dintre Troţki şi Stalin, deşi Troţki a pretins mai tîrziu că nu-şi amintea să-l fi remarcat pe taciturnul georgian, care pe atunci purta pseudonimul de Ivanovici, şi care timp de trei săptămîni cît durase congresul nu rostise nici un singur cuvînt în cadrul şedinţelor. Şi asta în ciuda faptului că la congres s-a dezbătut problema jefuirii băncilor în folosul partidului – faimoasele exproprieri –, ca cele comise în Caucaz de bandele finanţate de bolşevici. Aşa cum avea să-şi amintească Troţki mai tîrziu în repetate rînduri, Stalin fusese implicat direct în aceste afaceri, la fel ca şi conducerea bolşevică din preajma lui Lenin. Într-un articol din 1930 intitulat *Despre biografia politică a lui Stalin*, Troţki scria: „În 1907, Stalin a participat la devalizarea băncii din Tiflis... Ne întrebăm de ce biografii oficiali sînt prea laşi ca să menţioneze acest fapt?"[85] Evident că secretarul general avea propriile păreri cu privire la jefuirea băncilor, dar nu le-a dezvăluit niciodată.

Însă în ceea ce-l priveşte, Stalin nu putea să nu-l remarce pe tînărul zvelt, cu ochi albaştri, cu părul lung şi cu pince-nez, care vorbea cu mult aplomb în faţa congresului şi era invariabil înconjurat de alţi delegaţi în timpul pauzelor. La lucrările congresului, Troţki a profitat de ocazie pentru a-şi prezenta anumite aspecte ale teoriei lui referitoare la revoluţia permanentă, subliniind în mod deosebit că una din premisele ei era alianţa dintre muncitori şi ţărani. În ciuda apropierii dintre această noţiune şi cea exprimată de Lenin, vechile legături ale lui Troţki cu menşevicii continuau să-l ţină pe loc. A votat pentru rezoluţiile propuse de ambele aripi ale partidului, astfel încît s-a creat impresia că el şi Lenin făcuseră pace. Scriitorul Maxim Gorki, care a participat la mai multe şedinţe, s-a străduit din răsputeri să realizeze un armistiţiu, dar fără rezultat. Troţki era într-o măsură prea mare sclavul propriei independenţe, al atitudinii neortodoxe şi al originalităţii sale şi, evident, îşi dădea seama că poate să-şi menţină mai bine statutul de star de cinema dacă trece de-a curmezişul liniilor partidului. Observaţia făcută de Lenin într-o scrisoare către Gorki după congres, potrivit căreia purtarea lui Troţki se poate explica adesea prin nevoia lui de a fi în centrul atenţiei este pe deplin justificată[86].

După congres, Troţki s-a întors la Viena, unde s-a stabilit împreună cu Sedova. Vorbind curent germana şi franceza, ceva mai puţin fluent engleza, „cel mai european dintre revoluţionarii ruşi" s-a acomodat rapid la noul mediu. A restabilit curînd legăturile cu Parvus, care fusese exilat împreună cu el în Siberia şi evadase în mod asemănător. Parvus a formulat cel dintîi ideea revoluţiei permanente, fapt recunoscut de Troţki, care mărturisea că îi este îndatorat acestui om cu totul remarcabil, despre care vom vorbi mai mult într-un alt capitol.

Troţki nu şi-a pierdut niciodată afecţiunea pentru Parvus, al cărui rol în mişcarea revoluţionară avea să devină atît de controversat. Parvus avea să-l prezinte „Papei marxist" al Internaţionalei a II-a, Karl Kautsky, pe care Troţki l-a descris ceva mai tîrziu astfel:

> Un bătrînel jovial, cu părul alb şi ochi albaştri limpezi m-a întîmpinat cu salutul rusesc *zdravstvuite* [bună ziua]. Adăugat informaţiilor culese din cărţi despre Kautsky, acest salut m-a ajutat să completez imaginea unei personalităţi fermecătoare. Ceea ce m-a atras cel mai mult la el a fost faptul că nu făcea caz de el însuşi, ceea ce, aşa cum am descoperit mai tîrziu, decurgea din incontestabila şi incontestata lui autoritate la vremea respectivă, din calmul interior pe care i-l conferea aceasta... Nu puteai să faci conversaţie prea mult timp cu Kautsky. Avea o minte prea unghiulară şi aridă, lipsită de fineţe psihologică. Evaluările lui erau schematice, glumele banale[87].

Cu toate acestea, Troţki a fost impresionat de amploarea gîndirii lui Kautsky, iar cînd întrevederea s-a terminat, Troţki a avut sentimentul că toţi cei de faţă erau cu un cap mai scunzi decît bătrînelul. În timpul primului război mondial, care a modificat radical orientările din cadrul grupărilor social-democrate, Troţki avea să scrie în termeni cu totul diferiţi despre Kautsky, fără urmă de admiraţie:

> Toată autoritatea lui Kautsky se baza pe reconcilierea oportunismului în politică cu marxismul în teorie... Încă din prima zi, războiul a adus deznodămîntul, demascarea întregii falsităţi şi putreziciuni a kautskianismului.. Internaţionala este un instrument al păcii, nu al războiului... Kautsky s-a agăţat de acest truism ca de un colac de salvare... împingînd marxismul spre quakerism şi tîrîndu-se în patru labe în faţa lui Wilson[88].

Troţki îşi făcea însemnări despre toate întîlnirile lui şi, dacă era cazul, schiţa cîte un mic articolaş în vederea publicării. De regulă, recurgea la termeni nu tocmai laudativi cu referire la alţi social-democraţi. Totuşi trebuie remarcat faptul că mulţi, dacă nu chiar toţi liderii ambelor aripi ale partidului rus împărtăşeau aceeaşi lipsă de delicateţe cînd era vorba de criticile la

persoană. Se gîndeau numai la politică, iar chestiunile de ordin moral se situau undeva, la periferia preocupărilor lor.

Interludiul vienez a marcat şi o perioadă de autoinstruire, pe parcursul căreia Troţki şi-a lărgit cunoştinţele. A participat la şedinţe cu un spectru larg de probleme, inclusiv aceea a psihanalizei freudiene. În legătură cu aceasta, i-a scris în ianuarie 1924 o scrisoare marelui fiziolog Ivan Pavlov:

> În timpul celor cîţiva ani pe care i-am petrecut la Viena am venit în contact foarte strîns cu freudienii, le-am citit lucrările şi am participat chiar la cîteva dintre şedinţele lor... în esenţă, psihanaliza se bazează pe ideea că procesele psihologice sînt suprastructura complexă a proceselor fiziologice... Teoria dumitale cu privire la reflexele condiţionate mi se pare că se înrudeşte cu teoria lui Freud... Sublimarea energiei sexuale, care se situează la baza învăţăturii freudiene, este o construcţie a reflexelor condiţionate sexual[89].

Psihanaliza a fost numai unul din domeniile care i-a stîrnit interesul în aceşti ani, iar curiozitatea intelectuală nu l-a părăsit tot restul vieţii.

Imaginea intelectualului Troţki pare să întruchipeze specificul Rusiei, aflate între Europa şi Asia – faptul că este o ţară eurasiatică. Nu este vorba de niveluri de civilizaţie diferite, ci de capacitatea de absorbţie şi de sintetizare a unor culturi deosebite. La ruşi ca Axelrod, Dan, Parvus şi Plehanov, care au trăit mulţi ani în Europa, elementele conştiinţei naţionale au fost înlocuite treptat de elemente cosmopolite. Aceştia se simţeau pretutindeni ca acasă. Dar acceptînd valorile general umane, pierduseră altceva, un lucru fără de care nu poţi sesiza pe deplin durerea, suferinţele şi speranţele propriei patrii. În cazul lui Troţki, experienţa europeană i-a stimulat capacitatea lui de a vedea scopurile revoluţionare din Rusia prin prisma mişcării socialiste internaţionale.

La Viena, Troţki a activat mai ales printre menşevici şi de aceea era considerat de prietenii săi occidentali drept centrist. Scria mult mai des decît oricare alt socialist rus pentru revista lunară a lui Kautsky *Neue Zeit,* unde le explica social-democraţilor occidentali sciziunea dintre menşevici şi bolşevici, o sciziune pe care aceştia nu o înţelegeau prea bine şi în care nu voiau să se amestece. După părerea lor, Troţki juca rolul atrăgător al unui reconciliator raţional. De exemplu, în august 1912 a organizat o conferinţă a diverselor organizaţii ruse. Au participat optsprezece delegaţi cu drept de vot, zece cu drept de vot consultativ şi cinci oaspeţi din partea menşevicilor şi a Bundului, dar schimbul neîntrerupt de reproşuri a făcut imposibilă adoptarea unei rezoluţii la sfîrşitul conferinţei. Aşa cum era întotdeauna de aşteptat în astfel de împrejurări, la acţiune a participat şi un

informator din partea poliţiei secrete, care şi-a prezentat conştiincios raportul la Ohrana din Moscova în octombrie 1912[90].

Dintre social-democraţii germani, Troţki s-a apropiat cel mai mult de Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht şi Franz Mehring, deşi îi frecventa şi pe adversarii lor ideologici, fapt care i-a pus în gardă pe radicali. În ceea ce-l privea, punea sentimentele personale înaintea „unităţii" sau a „solidarităţii". În 1916, cînd Mehring şi-a sărbătorit a şaptezecea aniversare a zilei de naştere, Troţki a asociat numele Rosei Luxemburg la felicitările exprimate de el: „Mehring, Luxemburg şi cu mine sîntem de aceeaşi parte a tranşeelor care traversează întreaga lume capitalistă. În Franz Mehring şi Rosa Luxemburg sărbătorim nucleul opoziţiei revoluţionare germane de care sîntem legaţi în mod indisolubil ca fraţi de arme"[91].

Despre Karl Liebknecht scria în termeni diferiţi:

> Expansiv, volubil, face o notă contrastantă cu fundalul rigid al birocraţiei de partid, riguroasă, ordonată şi fără chip... Liebknecht s-a simţit întotdeauna pe jumătate străin în casa social-democraţiei germane, cu regulamentele sale interne rigide, care lăsau însă loc compromisurilor... Instinctul lui revoluţionar profund şi autentic l-a condus întotdeauna, prin zigzaguri inevitabile, spre cărarea cea justă[92].

Troţki a scris, practic, despre toţi oamenii pe care i-a cunoscut; nu a alcătuit o schiţă aridă, impersonală, aşa cum procedau alţi comentatori politici, ci portrete vii ale personajelor întîlnite. Timpul petrecut la Viena printre intelectuali atît de interesanţi şi originali l-a ajutat să-şi cizeleze gîndirea politică şi să-şi lărgească cunoştinţele. Oamenii care l-au auzit ţinînd discursuri mărturisesc că gîndea rapid, crea imagini pe moment, definea curente, identifica esenţa. Nu-şi învăţa cuvîntările în prealabil, vorbea liber, distingîndu-se de fiecare dată prin originalitatea sa. Putea să reţină în egală măsură atenţia liderilor Internaţionalei a II-a, a muncitorilor din Petersburg sau a soldaţilor din Regimentul 2 din Nikolaev. Era un talent care deriva dintr-o uimitoare capacitate de a asimila ideile şi de a anticipa reacţia publicului. Indiferent dacă era prietenos sau ostil, nimeni nu putea rămîne indiferent faţă de Troţki. Toată lumea îl considera un personaj extraordinar, de dimensiuni neobişnuite.

În timpul celui de-al doilea exil al său în Europa Centrală, cînd interesele lui se învîrteau în jurul facţiunilor ruse, al parlamentarismului european şi al noilor curente din social-democraţia germană, Troţki a stat departe de revoluţia rusă zece ani. Deşi era, practic, un critic de profesie al

sistemului parlamentar, se pare că nu a observat că în Rusia, ca urmare a revoluției din 1905, luase naștere o formă de parlament. Boicotul practicat de bolșevici atît la prima Dumă de Stat, cît și la cea de-a doua furniza un amplu material de reflecție asupra modului în care clasa muncitoare ar putea să folosească metodele de luptă parlamentară. Troțki n-a luat în seamă toate aceste aspecte, nu atît din cauza depărtării geografice, cît mai ales din cauza atitudinii sale sceptice față de parlamentul rus ca atare. Atitudinea lui nu era singulară. Și bolșevicii disprețuiau parlamentul și sistemul parlamentar. În martie 1920, la al doilea Congres al Cominternului, Lenin avea să spună că sarcina care stă în fața comunismului rezidă în distrugerea parlamentarismului. În general, cel de-al doilea exil l-a rupt pe Troțki de evenimentele revoluționare din Rusia, atît de cele legale, cît și de cele ilegale.

Troțki și cea de-a doua familie a sa – în 1906 i se născuse un băiat, Lev, și în 1908 un al doilea, Serghei, – s-au instalat într-un modest apartament de trei camere din Viena, invadat de teancuri de ziare și de reviste care zăceau peste tot. Își întreținea familia, în principal, din cîștigurile realizate ca ziarist. A lucrat mult timp ca reporter pentru revista radicală din Kiev *Kievskaia mîsl* (Gîndirea kieveană), dar pînă la revoluție a primit în mod regulat bani de la tatăl său. De aceea se descurca mult mai bine decît majoritatea celorlalți emigranți poltici, care duceau adesea o viață de mizerie. Faptul că își avea existența asigurată i-a dat lui Troțki posibilitatea să se dedice scrisului, să fie independent, să călătorească dintr-o capitală în alta mai des decît alții, să participe la seminare și conferințe etc., etc. A avut, de asemenea, posibilitatea să-și dezvolte interesul pentru artă, vizitînd muzee și galerii și scriind pentru ziarul din Kiev articole competente despre diverse manifestări artistice. O ducea pe Natalia la opera din Viena, dar mărturisea că în materie de muzică are o cultură rudimentară. Al doilea exil al său, deși a fost un hiatus în timp, a marcat perioada formării lui Troțki ca teoretician, ziarist, scriitor și politician.

Analizînd scrierile și cuvîntările lui din exil, am fost surprins să constat absența oricărui semn de nostalgie după Rusia, a dorului de a revedea casa tatălui său, de a reveni în locurile copilăriei. Cei mai mulți omeni aflați în exil tînjesc după rădăcinile lor. Amintiri, frînturi din ziare, fotografii vechi – totul are o semnificație specială. Dar nici Lenin, nici Troțki, nici mulți alți revoluționari nu puteau păși pe pămîntul Rusiei fără riscul de a fi

trimiși imediat înapoi în Siberia. Filiala din Moscova a Ohranei emisese un mandat împotriva lui Troțki pentru deportarea lui imediată în Siberia dacă va fi prins în interiorul granițelor rusești[93]. Din amintirile multor revoluționari ruși din această perioadă răzbate nostalgia după mirosul zăpezii proaspete, după scîrțîitul tălpicilor de sanie pe zăpadă, după chipurile celor dragi și alte amintiri de acasă. Troțki nu a simțit nimic din toate acestea. Poate că era unul dintre primii „cetățeni ai lumii", pentru care căminul era acolo unde se nimereau să fie în acel moment. Europenizarea inimii și a minții lui, absorbția treptată a diferitelor culturi, identificarea mentală a patriei cu autocrația l-au făcut imun la nostalgie. Era, la fel ca și confrații lui, un animal totalmente politic, în care rămăsese puțin spațiu pentru trăirile afective izvorîte din legătura organică cu pămîntul strămoșilor, cu cîntecele și obiceiurile lor, cu mormintele străbunilor.

O referire foarte rară, dacă nu chiar unică, la asemenea sentimente se găsește într-unul din rapoartele lui Troțki de pe frontul din Balcani din timpul războaielor din 1912–1913, publicate sub titlul *Scrisori balcanice*. În 1912, cînd a trecut prin provincia bulgară Dobrogea, și-a dat seama de asemănarea dintre acest ținut și stepele de la Herson și de la Ianovka, unde cu doi ani în urmă murise mama lui, la a cărei înmormîntare nu putuse participa:

> Drumul este la fel de prăfuit ca și la Herson. De sub copitele cailor țîșnesc înspăimîntate găinile, ca și în Rusia, iar caii [ucraineni] poartă harnașamente rusești; pînă și spatele birjarului parcă ar fi spinarea unui rus. Se lasă înserarea. Se simte miros de iarbă și de praf de pe drum... E liniște. Ne-au amorțit picioarele și parcă am fi plecat în vacanță... la Ianovka[94].

Asemenea momente de reverie sînt rare în memoriile lui Troțki.

În septembrie 1912, *Kievskaia mîsl* i-a cerut lui Troțki să scrie o serie de articole despre situația explozivă din Balcani. Salariul și condițiile erau bune, climatul politic din Europa liniștit, astfel că „Antid Oto", cum își spunea el acum, a acceptat oferta. I se cerea să relateze despre două războaie naționale, în care ambele părți implicate pierdeau. În spatele lor se aflau marile puteri, Imperiul Rus și Imperiul Austro-Ungar, Anglia și alte țări. Mărul discordiei era Macedonia, pe atunci provincie turcă, asupra căreia ridicau pretenții Serbia, Bulgaria și Grecia. Dar nu puteau elibera Macedonia decît dacă se uneau, astfel că s-a format Liga balcanică. Pretextul care a declanșat războiul a fost masacrarea de către turci a două sate macedonene. La 13 octombrie 1912, Bulgaria a remis Turciei o notă ultimativă în numele Ligii. Nu s-a primit nici un răspuns. Ostilitățile au

început şi, în decembrie, Serbia, Bulgaria şi Grecia ocupaseră cea mai mare parte a Macedoniei. Turcia a cerut un armistiţiu, dar pacea nu s-a încheiat decît la 30 mai 1913, prin tratatul de la Londra. Reprezentanţii marilor puteri au reuşit să împartă mărul discordiei în aşa fel încît să nu mulţumească pe nimeni. Toate părţile au început imediat să ridice pretenţii una în faţa alteia, rezultatul fiind că, în iunie 1913, ostilităţile au reînceput, de astă dată între foştii aliaţi, şi astfel s-a declanşat al doilea război balcanic. Serbia, Muntenegru şi Grecia luptau împotriva Bulgariei; lor li s-au alăturat România şi Imperiul Otoman. Cel de-al doilea tratat de pace semnat la Bucureşti, în august 1913, prevedea ca Macedonia să fie împărţită între Serbia şi Grecia, iar Dobrogea să revină României. Războiul a nemulţumit toate părţile şi n-a făcut decît să genereze noi tensiuni. Troţki urma să transmită informaţii şi comentarii despre toate aceste evenimente pentru cititorii ruşi.

Cele peste şaptezeci de articole pe care le-a trimis de pe front formează volumul al VI-lea al operelor lui complete. Cele mai multe dintre ele fac o analiză lucidă a situaţiei, confirmîndu-i fără putinţă de tăgadă talentul de scriitor. Nu era însă un cronicar neutru. Punea conflictul din Balcani pe seama rolului negativ jucat de „mîna ţarismului" şi ideologia sa panslavistă. Pentru el era de neconceput ca Rusia să aibă interese în această „cutie a Pandorei", în ciuda faptului că marile puteri emiteau pretenţii referitoare la zona Balcanilor. La început, reportajele lui exprimau simpatia pentru slavii de sud, dar văzînd că speranţele lor într-un ajutor din partea Rusiei creşteau, a schimbat brusc tonul şi a început să ţină partea turcilor, care erau ameninţaţi cu înfrîngerea. Lucrul acesta a declanşat imediat un val de proteste la Sofia, Belgrad, Kiev şi St. Peterburg. Cînd a scris despre tratamentul „bestial" aplicat de Aliaţi turcilor, bulgarii i-au interzis să mai viziteze frontul. Ostilitatea lui Troţki faţă de slavofili a crescut cînd a descoperit implicarea capitalului rus. În „Scrisorile deschise" adresate poetului bulgar Petko Todorov şi liderului partidului liberal rus (democraţii constituţionali), istoricul Paul Miliukov, Troţki şi-a susţinut opiniile despre război de pe poziţii mai curînd internaţionaliste decît naţionaliste. Este adevărat, pe de altă parte, că a dat dovadă de o înţelegere superficială a cauzelor acelui măcel fără sens.

Troţki s-a întors ca să relateze şi despre cel de-al doilea război balcanic şi din nou a luat apărarea celui căzut la pămînt, numai că de astă dată era vorba de Bulgaria. Considerînd războiul un act de „anticivilizaţie", Troţki a încercat să-şi prezinte şi opiniile referitoare la cel mai bun

aranjament pentru Balcani, după încheierea conflictului. În 1909 scrisese: „Numai un stat unificat al tuturor naţionalităţilor din Balcani pe baza unor principii democrat-federative – ca Elveţia sau republica Nord-Americană – poate aduce pacea internă în Balcani, creînd condiţii propice pentru o puternică dezvoltare a forţelor lui productive"[95]. În timpul războiului a exprimat adesea ceea ce ştia că este, practic, o idee utopică. A persiflat lumea în care, deşi „am învăţat să purtăm bretele, să scriem articole inteligente şi să producem ciocolată Milka, cînd trebuie să decidem cum să facem ca aceste cîteva triburi din aglomerata peninsulă a Europei să trăiască laolaltă, nu sîntem în stare să găsim nici o altă posibilitate decît distrugerea mutuală în masă"[96]. Ideea unei federaţii balcanice avea să fie reluată de Stalin după cel de-al doilea război mondial, singurul ei rezultat constituindu-l alterarea relaţiilor dintre Bulgaria şi Iugoslavia.

O trăsătură caracteristică importantă a reportajelor lui Troţki din Balcani a fost nota lui puternică de pacifism, doctrină pe care avea s-o combată vehement cîţiva ani mai tîrziu. Făcîndu-se ecoul rezoluţiei Conferinţei de la Zimmerwald – Elveţia, din septembrie 1915, cînd social-democraţii radicali din ţările beligerante ale primului război mondial au votat împotriva unui nou conflict, Troţki avea să scrie: „Muncitorii trebuie să respingă cerinţele utopice ale pacifismului, atît burghez, cît şi socialist. Pacifiştii pun iluzii noi în locul celor vechi şi încearcă să recruteze proletariatul pentru a sluji acestor iluzii"[97].

Însă acum de sub peniţa lui Antid Oto (şi L. Ianov, alt pseudonim literar) ieşeau tot soiul de „iluzii utopice" căci ceea ce vedea era în conflict cu analiza lui intelectuală asupra războiului, a cauzelor şi a remediilor lui. Printre notele sale se află şi un eseu în care recunoaşte acest lucru:

> M-am dus la războiul balcanic crezînd că este nu numai probabil, dar şi posibil. Dar cînd ... mi-am dat seama că mulţi dintre oamenii pe care îi cunoşteam – politicieni, publicişti şi profesori universitari – stăteau deja de pază la frontiere cu arma în mînă şi că vor fi primii care vor ucide şi vor fi ucişi, atunci războiul, pe tema căruia făcusem atîtea speculaţii în articolele mele considerîndu-l o abstracţiune, mi s-a părut şi incredibil şi imposibil[98].

Iată cum descrie o scenă petrecută într-o mică gară din Serbia:

> Am întîlnit un transport de prizonieri – 190 de turci şi arnăuţi. I-au dat jos din vagoane şi i-au dus spre oraş, spre cazarmă sau la închisoare. Nu era prima imagine a durerii şi a degradării umane pe care o vedeam mai ales aici, în Balcani. Dar nu mă mai întîlnisem niciodată cu aşa ceva. O sută nouăzeci de răniţi, mutilaţi, bolnavi, îmbrăcaţi în zdrenţe şi cîrpe cu ultimele rămăşiţe ale unor haine omeneşti

înfăşurate cumva pe trupurile lor nefericite. Unii dintre ei mai aveau resturi de încălţăminte, cei mai mulţi îşi înfăşuraseră cîrpe în jurul picioarelor. În ciuda frigului şi a umezelii, cam o treime din ei erau în picioarele goale. Aceşti prizonieri ... reprezentau cea mai fidelă imagine a războiului, indiferent că este un război ofensiv sau defensiv, colonial sau naţional. Orice artist inteligent şi cinstit trebuie să înfăţişeze această imagine pe pînza lui. Va fi cu mult mai oribil decît ororile simetrice ale lui Vereşceaghin sau decît cele ale lui Leonid Andreev[99].

Într-un alt reportaj, datat 28 septembrie 1913, Belgrad, şi semnat L. Ianov, scria:

Femeile din răsărit sînt animale de povară, cu sînii nespălaţi atîrnînd afară din bluze. Îşi duc în braţe copiii, în spate au legaţi saci, iar de braţe le atîrnă boccele. Se luptă să se urce în tren împingînd boccelele înainte cu genunchii. În urma lor vin ţăranii, înnegriţi pentru totdeauna de pămînt şi de soare, cocîrjaţi, gîrboviţi... Femeile tinere poartă sarafane roase. Bătrînele sînt îmbrăcate în negru, au guşă şi stau pe cîte o bancă ore în şir, tăcute şi nemişcate. Ce răbdare uluitoare, cîtă putere de a îndura au![100]

„Scrisorile din Balcani" aparţin unui politician şi ziarist care priveşte în cazanul clocotitor al Balcanilor. Evident că pe atunci Troţki nu ştia că peste zece ani avea să fie angajat în alt război, de astă dată nu ca reporter şi cronicar, ci ca unul din principalii actori ai unei drame lungi şi sîngeroase. Miniaturile lui Antid Oto au smuls vălul de pe chipul hîd al războiului, dar, deşi l-a condamnat, în lucrările sale teoretice Troţki a continuat să vorbească despre „lipsa de viabilitate a viziunii umaniste, moraliste despre război". Tot mai credea că războiul nu poate fi smuls din rădăcini decît de un alt război. Pe atunci probabil că nimeni nu-şi dădea seama cît de utopică era această idee. Nu pacifismul avea să devină orientarea majoră a lumii viitoare, ci războiul, care va înlocui raţiunea umană cu forţa şi aceasta va fi istoria adevărată.

Pe urmele lui Ahasverus

Am făcut cunoştinţă cu nora lui Troţki, Olga Grebner, în 1989, în căminul de bătrîni din Leningrad, numit pe drept cuvînt „Veteranii scenei". Referindu-se la socrul ei, Olga Grebner i-a spus de cîteva ori „Ahasverus". După cum relatează legenda străveche, evreul Ahasverus a fost condamnat să rătăcească mereu drept pedeapsă pentru că l-a ajutat pe Hristos în timpul unei scurte pauze în drumul lui spre crucificare. Troţki nu avusese nici o

clipă intenţia de a purta o cruce, totuşi cea mai mare parte a vieţii a trebuit să care crucea suferinţei şi a gloriei, a dezamăgirii şi a speranţei nestinse, şi toate acestea drept pedeapsă pentru dragostea lui faţă de revoluţie.

În 1913, Troţki şi-a încheiat misiunea din Balcani şi s-a întors acasă, în Austria, unde îl aştepta familia. În ciuda faptului că avea mulţi adepţi, în pofida marii popularităţi de care se bucura, Troţki avea puţini prieteni. Printre aceştia se număra şi Semion Lvovici Kleaciko, un socialist rus care a trăit în străinătate peste patruzeci de ani şi care avea să moară cu mai puţin de un an înainte de revoluţia rusă din februarie 1917. Kleaciko a lăsat puţine urme ale trecerii sale prin activitatea revoluţionară, pentru că, după cum scria Troţki, „avea toate calităţile necesare pentru a deveni o personalitate proeminentă în politică, dar îi lipseau defectele aferente"[101]. Troţki îl simpatiza pe Kleaciko nu numai pentru caracterul lui blînd şi mintea excepţională, ci şi pentru cosmopolitismului său. Kleaciko fusese absolut independent în cadrul organizaţiilor social-democrate din New York, Londra, Viena, Paris, Berlin sau Roma. Dacă nu s-ar fi declanşat revoluţia din octombrie, poate că şi Troţki ar fi rămas „un cetăţean al lumii". Atitudinea cosmopolită a lui Kleaciko l-a impresionat pe Troţki, căruia îi plăcea să gîndească în termenii revoluţiei mondiale. După moartea soţului ei, Anna Konstantinovna Kleaciko a fost una dintre primele persoane căreia i-a scris Troţki după ce şi-a început ultimul exil, în 1929:

Locuim pe insula Prinkipo, unde a trebuit cîndva să particip la o conferinţă, la invitaţia lui Lloyd George. Deşi din iniţiativa lui Lloyd George nu s-a ales nimic, geografic vorbind nu era o idee rea; sîntem complet izolaţi de restul lumii, iar împrejurimile sînt extraordinare. Vederea care se deschide de la fereastra noastră în toate direcţiile este nemaipomenit de frumoasă. Singurul neajuns sînt ţînţarii care apar noaptea, în pofida timpului rece[102].

Întors la Viena, Troţki s-a lăsat din nou angrenat în conflictele din sînul partidului, căci între timp acesta se împărţise definitiv în două tabere. Atras ca şi mai înainte de radicalismul bolşevic, Troţki se simţea ispitit să-şi îndrepte simpatiile personale către menşevici şi astfel s-a menţinut pe poziţiile anterioare. Se aştepta la un nou val revoluţionar şi încerca să păstreze legăturile cu foştii lui colegi din sovietul de la St. Petersburg. Unul dintre ei era şi Dmitri Fedorovici Svercikov, cu care Troţki a început un meci de şah prin corespondenţă[103]. În mai 1922, Svercikov, pe atunci director adjunct al sistemului feroviar Petrograd, avea să-l roage pe Troţki să-i acorde protecţie, invocînd o listă lungă a împrejurărilor în care îl sprijinise pe cel care acum era un temut membru al Biroului Politic şi

comandant militar al republicii. Svercikov i-a scris că, în vara anului 1917, cînd Troțki fusese arestat de Guvernul Provizoriu,

ziarele urlau să se dea o pedeapsă severă și m-am temut că s-ar putea să fii împușcat. Pe atunci eram în aripa dreaptă a menșevicilor și mă opuneam cu înverșunare bolșevicilor. Mai devreme, în 1909, la Paris, în timpul plenarei Comitetului Central, aflasem de la Martov, Dan și de la alții despre modul în care bolșevicii rechiziționaseră moștenirea pe care fabricantul Schmidt o lăsase Partidului social-democrat al muncitorilor din Rusia.*. În 1917, Martov, în care am o încredere nelimitată, mi-a povestit stratagema folosită de centrul bolșevic pentru a profita de moștenire fără a trebui s-o împartă cu celelalte facțiuni din cadrul partidului... S-au rostit atunci multe cuvinte dure la adresa menșevicilor și în legătură cu exproprierile de la Tiflis și cu spălarea de către bolșevici în străinătate a celor 500 de ruble în bancnote pe care le furaseră. Am crezut totul, pentru că Martov & co. și rudele lui Schmidt – sora lui și soțul acesteia pe care i-am cunoscut la Paris – vorbeau cu foarte multă convingere despre asta.

Svercikov continua spunînd că în 1917 așternuse toate acestea pe hîrtie într-o scrisoare adresată Ministerului Justiției și în schimbul scrisorii ceruse „să te elibereze pe tine pe răspunderea mea. În scrisoarea mea, am arătat că ești împotriva centrului bolșevic și, pentru a te proteja și pentru a cîștiga încrederea guvernului lui Kerenski în mine, am vorbit cît mai dur despre bolșevici". Menționa apoi că urma să apară o publicație importantă referitoare la demonstrația bolșevică din iulie 1917, în care va fi inclusă și scrisoarea adresată de el guvernului lui Kerenski: „În urma publicării acestei scrisori, munca mea va deveni foarte dificilă, dacă nu chiar imposibilă, pentru că se vor folosi de ea pentru a-mi discredita cuvîntările și pentru a-mi distruge autoritatea". În acel moment, Troțki nu era preocupat de practicile bolșevice din trecut, așa că s-a mulțumit să le spună asistenților lui, Butov și Sermuks, să dea cîteva telefoane ca să-l salveze pe Svercikov[104].

La 28 iunie 1914, în ziua în care prințul moștenitor Franz Ferdinand era asasinat la Sarajevo, Troțki a scris un articol pentru *Kievskaia mîsl* în care reda impresiile produse de această întîmplare la Viena: „Zona din fața Ministerului de Război este înțesată de lume. Și nu sînt cei care formează publicul de gură-cască, ci oameni adevărați, cu ghetele lor roase, cu degetele strînse în pumni. Sînt tineri și elevi de școală, dar sînt și mulți adulți și un număr mare de femei. Flutură steaguri galbene și negre în aer, cîntă cîntece

* Doi tineri bolșevici primiseră însărcinarea să se căsătorească cu cele două fiice ale lui Schmidt pentru a se asigura preluarea averii. Vezi Volkogonov, *Lenin. Viața și moștenirea spirituală*, pp. 57–61 pentru relatarea completă a împrejurării.

patriotice, unii strigă «Toți sîrbii trebuie să moară!»"[105] Troțki își dădea seama că patimile naționaliste, șovine și patriotice spulberaseră deja argumentele bazate pe rațiune, moralitate și simțul autoconservării, dar nici măcar el nu putea să prevadă că peste o lună, la începutul lui august, majoritatea social-democraților europeni vor capitula în fața militarismului propriilor guverne și vor vota creditele de război. „Nu mă așteptam ca, în caz de război, liderii oficiali ai Internaționalei să se dovedească în stare de o inițiativă revoluționară serioasă", avea să-și amintească el mai tîrziu. „În același timp, nu puteam nici măcar să admit ideea că social-democrații se vor tîrî pe burtă în fața militarismului naționalist"[106]. Declarația de război și mobilizarea, scria el, „au șters cumva de pe fața pămîntului toate contradicțiile naționale și sociale din țară. Dar nu este vorba de nimic altceva decît de o amînare a istoriei, un fel de moratoriu politic. Pe notele cu promisiuni au fost înscrise alte date ale răscumpărării, care va trebui oricum plătită"[107]. Din acest moment și pînă la sfîrșitul vieții lui, Troțki a rămas ostil social-democrației. Mai tîrziu avea să scrie: „După modul în care s-au derulat evenimentele, se poate spune cu toată obiectivitatea că, în timpul războiului imperialist, social-democrația germană s-a dovedit a fi lucrul cel mai reacționar din istoria mondială"[108]. Singurul drum care îi mai rămînea era acela care ducea spre radicali, adică spre bolșevici.

La 2 august 1914, șeful poliției politice dinAustria, Herr Geyer, a făcut aluzie în prezența lui Troțki la posibilitatea ca a doua zi să fie emis un ordin de arestare a tuturor rușilor și sîrbilor.

– Așadar, mă sfătuiești să plec?

– Cu cît mai curînd, cu atît mai bine.

– Bine, atunci o să plec mîine cu întreaga familie în Elveția.

– Hmm ... aș prefera s-o faci astăzi[109].

Autoritățile austriece au început să-i interneze pe ruși (printre ei și pe Lenin, care se afla aproape de frontiera ruso-austriacă la data aceea), așa că Troțki a părăsit Viena pentru ultima oară. Exodul coloniei ruse din Viena s-a produs în mare grabă. La început, cei mai mulți dintre ruși, inclusiv Troțki și familia lui, s-au îndreptat spre Elveția, unde s-au refugiat și Lenin – după o scurtă perioadă de detenție –, Zinoviev, Radek și Buharin.

În ianuarie 1919, cînd se afla la apogeul celebrității, Troțki avea să

fie din nou implicat în problemele austriece: în calitate de preşedinte al Consiliului Militar Revoluţionar al Republicii Sovietice, a informat Centrul din Moscova pentru prizonieri de război şi refugiaţi: „Am primit următoarea telegramă de la Ţarev: prizonierii de război austro-ungari din lagărul de la Ţarev, provincia Astrahan, părăsiţi în voia soartei, epuizaţi de aşteptarea repatrierii, cer să vă exercitaţi influenţa pe lîngă autorităţile ruse competente pentru repatrierea lor cît mai rapidă"[110]. Făcînd uz de uriaşa sa influenţă, Troţki i-a ajutat pe austrieci să se întoarcă acasă.

La trei zile după ce s-au votat creditele de război în parlamentele beligeranţilor, Troţki a scris un articol intitulat *Războiul şi Internaţionala*, în care adopta aceeaşi linie ca şi Lenin, deşi continuau să fie la cuţite: pace fără lezarea demnităţii şi fără anexări teritoriale, iar pacea nu se putea obţine decît dacă muncitorii întorceau baionetele împotriva propriilor guverne. Aici a formulat Troţki o idee pe care ceilalţi au considerat-o utopică: pentru stoparea războiului, muncitorii trebuie să formeze Statele Unite ale Europei şi după aceea să continue lupta pentru a crea Statele Unite ale Lumii.

Lui Troţki îi plăcea să facă profeţii, deşi multe dintre acestea nu s-au adeverit. Era convins că după Revoluţia din Octombrie, chiar dacă revoluţia mondială nu se va materializa în următorii cîţiva ani, cel puţin revoluţia din Europa va izbucni imediat. Avea să se vadă că greşise şi atunci cînd eliminase din calcul statele mici. Dar a fost remarcabil de precis în previziunile pe care le-a făcut pentru propria ţară. Încă din 1915 a declarat că Rusia nu va reuşi să iasă din război decît cu ajutorul revoluţiei. A trăit revoluţia, a aşteptat-o şi a făcut tot posibilul pentru a grăbi ceea ce obişnuia să numească „sărbătoarea celor asupriţi". Nerăbdarea lui de a vedea înfăptuită revoluţia era un ecou al celei exprimate cu cincizeci de ani mai devreme de marele anarhist Mihail Bakunin. Într-o discuţie cu vestitul gînditor rus Alexander Herzen, care afirma că polonezii nu se vor răscula acum cînd ţarul îi eliberase pe ţăranii ruşi, Bakunin a spus:

– Dar ce este în Italia?

– E linişte.

– Dar în Austria?

– Şi acolo e linişte.

– În Turcia?

– E linişte peste tot şi nu se întrevede nimic.

– Şi atunci, ce-i de făcut? întrebase Bakunin perplex.

– Cu siguranţă că nu trebuie să ne ducem în Persia sau în India ca să

unem lucrurile în mişcare! Îţi vine să înnebuneşti! Nu pot să stau fără să c nimic"[111].

Troţki se afla numai de şase săptămîni în Elveţia, cînd a primit o fertă de la *Kievskaia mîsl* să se ducă la Paris şi să prezinte conflagraţia zută „din turnul Eiffel". Formalităţile au fost îndeplinite rapid. (În schimb, 1933, obţinerea unei vize avea să dureze enorm de mult. Cînd a primit în le din urmă viza, a remarcat faţă de suporterul lui parizian, Maurice rijanin: „Telegrama dumitale m-a luat prin surprindere... Nu pot să-mi aginez cum de îmi acordă guvernul francez viză, cînd încearcă să cîştige ietenia lui Stalin"[112]. În acel moment, aproape toate statele îi trînteau uşa nas. Această scrisoare s-a numărat printre cele cîteva zeci de misive terceptate de GPU-NKVD şi puse pe biroul lui Stalin.)

Troţki a stat doi ani în Franţa. În acelaşi timp în care trimitea articole *Kievskaia mîsl*, colabora şi la ziarul menşevic antirăzboinic *Naşe slovo* Cuvîntul nostru). La Paris l-a cunoscut pe Antonov-Ovseenko, cu care a gat o strînsă prietenie. L-a întîlnit şi pe intelectualul şi estetul bolşevic natoli Lunacearski, ca şi pe ceilalţi bolşevici proeminenţi care aveau să afle curînd în inima revoluţiei din Rusia. Ziarul lui Lenin, *Soţial-emokrat*, şi *Naşe slovo*, la care Troţki a devenit curînd principala forţă otrice, conţineau articole nu numai despre război, ci şi despre temerile văzute, subterane care începeau să zgîlţîie şubredul Imperiu Rus.

Deşi era un ziar radical, *Kievskaia mîsl* se pronunţa pentru ontinuarea războiului pînă la victoria finală, astfel că Troţki trebuia să curgă la diverse tertipuri în articolele sale. Ziarul încuraja luările de titudine împotriva Germaniei şi era mai puţin dispus să publice articole itice la adresa Antantei. La *Naşe slovo* se putea scrie mai liber. Troţki se ucea în fiecare zi la Café Rotonde, unde putea să stea şi să citească incipalele ziare europene, să discute cu Martov, Reazanov, Lunacearski i alţii. Ştirile despre război se primeau mai uşor la cafeaua proastă din mpul conflagraţiei. Războiul îi dezbina pe vechii aliaţi din rîndul ocialiştilor şi îi plasa de o parte şi de alta a baricadelor. Cînd a auzit că era Zasulici, Potresov şi Plehanov s-au declarat în favoarea războiului, roţki a fost şocat.

În această perioadă, Troţki şi-a consolidat prieteniile mai vechi cu ocialiştii francezi, în special cu Alfred Rosmer, cu care avea să rămînă în ermeni buni tot restul vieţii. În septembrie 1919, Troţki i-a scris lui Rosmer şi altor lideri ai Partidului Comunist Francez, Loriot şi Donat, pentru a-i încuraja în acţiunile lor:

În pofida blocadei prin intermediul căreia domnii Clemenceau, Lloyd George şi alţii încearcă să împingă Europa înapoi în tenebrosul Ev Mediu, urmărim îndeaproape activitatea voastră de aici şi ne bucură extinderea ideilor comunismului revoluţionar în Franţa. Personal, sînt încîntat de fiecare dată cînd aud despre voi, dragi prieteni, că vă aflaţi în primele rînduri ale mişcării care trebuie să asigure renaşterea Europei şi a întregii lumi. Cu cît este mai evident triumful militarismului, al vandalismuluii şi al trădării sociale a Franţei burgheze, cu atît mai înverşunată va fi revolta proletariatului, cu atît mai clară tactica sa, menită să-i asigure o victorie definitivă... Cauza comunismului se află pe mîini bune, ştim asta. Trăiască Franţa proletară revoluţionară! Trăiască revoluţia socialistă mondială!"[113]

După mai mult timp, Troţki s-a întîlnit din nou cu Lenin în septembrie 1915 în satul de munte elveţian Zimmerwald, unde se adunaseră treizeci şi opt de delegaţi din ţările beligerante şi neutre pentru a adopta o poziţie comună în problema războiului. În realitate, trecuseră în mod simbolic peste sîrma ghimpată pentru a-şi manifesta la unison ura faţă de război. În momentul în care a cerut transformarea războiului imperialist în război civil, Lenin s-a situat pe poziţia cea mai revoluţionară faţă de ceilalţi participanţi, dar şi cea mai tragică prin consecinţele sale. Troţki a adoptat o linie diferită, propunînd să se pună capăt războiului „fără învingători şi învinşi". Deşi Lenin nu a obţinut majoritatea, Conferinţa de la Zimmerwald a marcat o revigorare a aripii radicale a mişcării comuniste, ca precursoare a Internaţionalei a III-a (Comunistă).

Între timp, Troţki se confruntă cu mari dificultăţi. La Marsilia, unde sosise un nou transport cu „carne de tun" din Rusia, a izbucnit o răscoală printre soldaţii ruşi. După ce a fost înăbuşită în mod sălbatic, s-a descoperit că mai mulţi soldaţi arestaţi aveau asupra lor exemplare din *Naşe slovo* cu articole antirăzboinice semnate de Troţki. Reacţia a fost promptă: ziarul şi-a încetat activitatea, iar Troţki a primit ordin să părăsească ţara. Protestele emigraţiei şi ale prietenilor socialişti nu au avut nici un efect. Troţki se temea ca autorităţile franceze să nu-l predea guvernului rus într-un act de solidaritate inter-aliată şi a cerut permisiunea să plece fie în Elveţia, fie în Suedia. La 30 octombrie 1916 a primit ordin să părăsească Franţa şi doi jandarmi au venit să-l escorteze pînă la graniţa cu Spania[114]. La cîteva zile după sosirea sa la Madrid, Troţki a fost arestat de poliţie drept „un cunoscut anarhist". După mai multe săptămîni petrecute în închisoare, unde a protestat vehement împotriva modului în care era tratat, a reuşit să se îmbarce împreună cu soţia şi copiii pe un vapor de pasageri, *Monserrat,* care pleca în

UA. „Adio, Europa!" scria el în jurnalul său. „Deşi nu e chiar aşa, vaporul esta face parte din Spania, pasagerii lui sînt cetăţeni ai Europei, majoritatea afara legii"[115].

Cît timp s-a aflat la bordul vasului *Monserrat,* Troţki a scris mai ultor prieteni din diferite ţări. Spicuim din scrisoarea pe care i-a adresat-o i Alfred Rosmer: „Am privit mult timp prin aerul ceţos cum bătrîna căloasă, Europa, pierea în depărtare..." Stătea împreună cu soţia şi copiii ezemat de balustrada vasului cînd acesta a trecut pe lîngă stîncile ibraltarului şi credea că părăseşte Europa pentru totdeauna.

2

Nebunia revoluției

„Marea agitată în această perioadă a anului pe care încerca s-o străbată barca noastră ne-a amintit o dată în plus de fragilitatea vieții omenești. *Monserrat* era un ciubăr vechi, foarte puțin potrivit pentru călătorii pe ocean. Dar era război și faptul că naviga sub pavilion spaniol neutru micșora șansele de a fi scufundată. Compania spaniolă cerea prețuri ridicate, în schimbul cărora oferea o cazare proastă și mîncare încă și mai proastă"[1]. În timp ce stătea pe punte și scruta orizontul cenușiu, Troțki trebuie să se fi întrebat ce avea să facă el într-o țară unde, după părerea lui, „inima se conduce după filozofia morală a dolarului".

Băieții lui au urmat școala la New York și și-au însușit repede engleza. Învățaseră deja franceza și germana la Paris și la Viena și creșteau în mediul cosmopolit caracteristic pentru viața tatălui lor. Troțki a petrecut două luni ținînd discursuri la New York, Philadelphia și în alte locuri. I-a cunoscut pe Nikolai Buharin, Alexandra Kollontai și Grigori Ciudnovski, precum și alți cîțiva revoluționari, dar abia prinsese puțin cheag printre compatrioții săi, cînd au început să sosească din Rusia știri de neînțeles și emoționante. De la Petrograd se transmitea că la 15 martie doi membri ai Dumei, Alexander Gucikov și Vasili Șulghin, îl vizitaseră pe țar la sediul acestuia din Pskov și acceptaseră abdicarea lui în favoarea fratelui său, Marele Duce Mihail. Membrii Dumei au făcut tot posibilul pentru a salva monarhia, așa cum a subliniat în mod clar conducătorul liberalilor (cadeților) Pavel Miliukov, despre care se spunea că ar fi declarat: „Nu putem lăsa deschisă problema formei noastre de stat. Ne gîndim la o monarhie constituțională și parlamentară." Cînd a citit această declarație, Troțki a azvîrlit ziarul și a strigat dezgustat: „Cadeții au intrat în capcană și acum au pornit tot pe vechea lor linie!" Soția lui a adoptat o poziție mai filozofică: „Liova, la ce te-ai fi așteptat?". Mai tîrziu, cînd s-a întors în Rusia, Troțki a aflat că

Mihail condiționase acceptarea coroanei de suportul popular, exprimat de o adunare constituantă și, întrucît Guvernul Provizoriu nu putea să promită convocarea unei astfel de adunări și nici n-avea posibilitatea să garanteze siguranța lui Mihail, acesta urmase exemplul fratelui său și abdicase. Cele trei sute de ani ai dinastiei Romanov luaseră sfîrșit și Rusia încetase să mai fie monarhie.

Dar ce se întîmpla cu socialiștii? Unde era Lenin? Cum evoluaseră relațiile dintre bolșevici și menșevici? În străinătate ajungeau știri uluitoare. Să fie oare adevărat că steagul roșu flutura deasupra Palatului de Iarnă? Ședințele la care participa Troțki la New York erau entuziaste. Nu mai stătea aproape deloc pe acasă. Imediat după ce auzise de revoluția din februarie, hotărîse că locul lui era înapoi, la St. Petersburg, care acum se numea Petrograd, astfel că la 27 martie, împreună cu familia și cu alți cîțiva ruși, s-a îmbarcat pe vaporul norvegian *Christiania Fjord* care se îndrepta spre Europa.

În portul canadian Halifax s-a percheziționat vaporul, iar familia Troțki și alți cîțiva pasageri ruși au fost arestați. Pe cînd era în detenție, Troțki a aflat de raportul guvernului britanic potrivit căruia el ar fi navigat spre Rusia pe cheltuiala guvernului german cu intenția de a răsturna Guvernul Provizoriu. Într-adevăr, chiar și după sosirea lui la Petrograd, ziarele locale au continuat să publice această poveste. Problema a rămas controversată decenii la rînd și dovezi concludente nu au fost furnizate decît la sfîrșitul anilor '90, cînd s-a obținut, în sfîrșit, accesul la arhivele Lenin. Acestea au dezvăluit faptul că partidul bolșevic a primit pe ascuns sume mari de bani de la guvernul german pentru finanțarea propagandei în rîndul soldaților și al muncitorilor care au sprijinit revoluția din februarie. Dar la începutul anului 1917, observatori bine informați nu aveau nici o îndoială cu privire la faptul că bolșevicii erau foarte îndatorați față de Germania, care pompase bani în seifurile lui Lenin pe cele mai diferite căi și în cele mai felurite moduri.

După ce s-au formulat mai multe proteste împotriva arestării lui Troțki în ziarul *Pravda,* Guvernul Provizoriu s-a simțit dator să telegrafieze la Halifax și să ceară eliberarea cetățenilor ruși aflați în detenție; trei săptămîni mai tîrziu, la 18 mai, Troțki se afla la Petrograd, încă nedecis cărei aripi a partidului să se alăture. De un singur lucru era sigur: că va participa la revoluție.

Torentul revoluției

După o absență de zece ani, Troțki se întorsese în patria natală. A fost întîmpinat de prieteni la Gara Finlanda din Petrograd, unde Moisei Urițki, vechi prieten și colaborator menșevic de la *Nașe slovo*, a ținut o scurtă cuvîntare. Fiii lui Troțki se uitau cu mirare în jur la locul acesta ciudat unde oamenii vorbeau rusește pe stradă și purtau cocarde roșii la reverele hainelor, manifestîndu-și astfel sprijinul pentru revoluția din februarie. Troțki se număra printre ultimii mari exilați care se întorceau în țară. N-a irosit nici o clipă. De îndată ce și-a văzut familia instalată într-o garsonieră, s-a dus la Institutul Smolnîi, fost colegiu pentru fetele nobililor, unde își ținea acum ședințele Sovietul din Petrograd. Întrucît fusese președinte ale fostului Soviet, din 1905, era cel mai firesc lucru pe care putea să-l facă.

În momentul cînd a sosit el, ședința era condusă de menșevicul Nikolai Ciheidze, pe care îl cunoștea bine. Membrii Sovietului i-au făcut lui Troțki o primire rece. Nici majoritatea menșevică și nici membrii bolșevici nu știau care din cele două tabere va beneficia de pe urma sosirii lui Troțki – și nici Troțki nu se hotărîse cărei părți avea să i se alăture. Dar activitatea lui din 1905 îi asigura un loc fără drept de vot în Comitetul Executiv, astfel că el și l-a ocupat, ascultînd cu uimire crescîndă cum noii lui colegi își disputau portofoliile în guvernul lui Kerenski, care era descris de presă drept „o simbioză între zece capitaliști și șase socialiști". (Prima componență predominant liberală a Guvernului Provizoriu s-a dovedit neviabilă și în acest moment se făceau eforturi pentru atragerea socialiștilor din Soviet în cadrul guvernului, în speranța că vor putea fi preîntîmpinate viitoarele dezordini și tulburări.) Deși Troțki urmărise din străinătate evenimentele din țară, acum era confruntat cu chestiuni noi, la care nu putea oferi răspunsuri imediate. Cînd fostul lui discipol Matvei Skobelev l-a rugat să ia cuvîntul, Troțki a încercat să facă niște considerații generale despre revoluție. „Vedem că în Rusia se deschide o eră nouă", a început el „o eră a sîngelui și a fierului, o luptă care nu mai este a națiunilor împotriva națiunilor, ci a claselor asuprite împotriva conducătorilor lor"[2]. Liderul menșevic Irakli Țereteli și liderul revoluționar socialist Viktor Cernov, amîndoi adepți ai continuării războiului pînă la obținerea victoriei, și-au manifestat îngrijorarea. În linia adoptată de Troțki întrevedeau un pericol pentru ei înșiși.

Troțki aflase de „Tezele din aprilie" ale lui Lenin, prezentate într-un articol din *Pravda*, 20 aprilie 1917, în care îl critica pe Plehanov pentru „defetismul" lui șovin. Cu acest prilej, Lenin a mai formulat o idee pentru care Rusia nu era încă pregătită: „Nu o republică parlamentară – întoarcerea la aceasta după Sovietul deputaților muncitorilor ar fi un pas înapoi –, ci o republică a sovietelor muncitorilor și ale țăranilor săraci din întreaga țară, de jos în sus"[3].

Respingerea principiului parlamentar într-o țară în care abia apăruseră mugurii democrației avea să dăuneze în perspectivă ideii socialismului ca atare. Troțki era obișnuit cu vocea aspră a lui Lenin, dar Plehanov l-a surprins prin tonul sever, tăios și atitudinea sa intransigentă. Troțki abia dacă mai recunoștea stilul vechiului său mentor în articolul lui Plehanov *Tezele lui Lenin și de ce nebunia poate fi uneori interesantă*, mai ales în expresii ca „Lenin nu a fost niciodată tare la logică", „reporterul de la *Edinstvo* (Unitatea) avea dreptate să considere nebunească cuvîntarea lui Lenin", „prima teză a lui Lenin a fost eleborată într-o lume a fanteziei unde nu există date, nu există luni, ci numai dracul știe ce".

Troțki, care scrisese cîteva articole despre Plehanov – și avea să-i mai consacre unul la moartea acestuia, în 1918, în care îi recunoștea meritele de teoretician, dar îl califica și drept un „conciliator" și „naționalist", termeni jignitori potrivit canoanelor marxiste ruse – a fost surprins de tonul categoric al bătrînului. La urma urmelor, Plehanov întruchipase valorile social-democratice în forma lor cea mai dezvoltată. În încheierea articolului său despre Lenin, afirmase:

> Cred cu toată convingerea că... apelurile lui Lenin de a fraterniza cu germanii pentru răsturnarea Guvernului Provizoriu, pentru preluarea puterii ș.a.m.d. vor fi văzute de muncitor drept ceea ce sînt, și anume o încercare nebunească și extrem de dăunătoare de a semăna dezordinea și anarhia în Rusia. Proletariatul rus și armata rusă nu vor uita că, dacă nu resping categoric această încercare, tînărul și firavul puiet al libertății noastre politice va fi smuls din rădăcini.

Troțki nu împărtășea părerile lui Plehanov și nu avea de unde să știe că timpul îi va da dreptate „părintelui marxismului rus". El și-a dat seama că politica unea, dar și dezbina oamenii și că trebuia să-și definească propria poziție, căci revoluția nu tolera neutralitatea.

Orientarea centristă l-a condus pe Troțki mai întîi spre Comitetul interdistrictual al Partidului social-democrat din Rusia, cunoscut sub numele rusesc prescurtat de *Mejraionka*. Acesta fusese întemeiat în 1913, la St. Petersburg, de revoluționarii care doreau să arunce o punte peste

prăpastia dintre cele două facţiuni social-democrate. În timpul războiului, puţinii lui membri adoptaseră o poziţie la fel de radicală ca cea a lui Troţki şi apropiată de a lui Lenin. În momentul întoarcerii lui Troţki în Rusia, Mejraionka se compunea din circa 60% bolşevici şi restul menşevici. Mulţi dintre prietenii lui Troţki, în marea lor majoritate intelectuali, se aflau acolo. Ca revoluţionari „europenizaţi", trebuiau să facă faţă unei alegeri dificile între radicalismul bolşevic şi parlamentarismul menşevic. Troţki se simţea de parcă ar fi retrăit zilele din Paris. Petrogradul fierbea. Străzile erau pline de mulţimi care participau la şedinţe într-o atmosferă de euforie generală. Din momentul în care pleca de acasă, dimineaţa devreme, şi pînă cînd se întorcea, seara tîrziu, Troţki alerga de la o şedinţă la alta, de la adunări la comitete, ţinînd discursuri, angajîndu-se în dezbateri şi dispute. A avut nevoie cam de o săptămînă sau două ca să-şi dea seama cine erau conducătorii cei mai autorizaţi. A observat că, încet dar sigur, bolşevicii preluau rolul conducător – nu era de mirare, probabil, din moment ce adoptaseră o atitudine atît de categorică împotriva războiului. Dar amintirea celor cîţiva ani de dispute intelectuale dintre el şi Lenin îl ţinea pe Troţki deoparte. La o întîlnire de la Mejraionka din ziua de 10 /23 mai, cînd s-a discutat problema autodefinirii grupării, Troţki a declarat: „Nu pot să mă numesc bolşevic... Nu trebuie să recunoaştem bolşevismul"[4].

Lenin a remarcat sosirea lui Troţki în capitală. La început l-a băgat în aceeaşi oală cu alţi menşevici, ca Martov, pe care îl etichetase drept „mic burghez şovăielnic"[5], dar citise cuvîntările lui Troţki şi luase notă de ceea ce sugera el printre rînduri. În timpul acestui intermezzo ideologic, Troţki s-a perindat pe la redacţiile mai multor ziare de orientări diferite, unde a întîlnit vechi prieteni ca Lunacearski, Maxim Gorki, Nikolai Suhanov, Matvei Skobelev şi Lev Kamenev, care era căsătorit cu sora lui, Olga. Troţki îl trăgea pe Kamenev de limbă în legătură cu poziţia bolşevicilor şi încerca să ghicească atitudinea lui Lenin faţă de el, ştiind că Lev Kamenev era foarte apropiat de liderul bolşevic. Legătura strînsă dintre ei a fost confirmată în anul 1922, cînd Lenin, grav bolnav, i-a înmînat lui Kamenev o parte din lucrările sale spre a fi publicate. Troţki nutrea o oarecare aversiune faţă de Kamenev, aşa cum reiese din cartea lui *Revoluţia din februarie:*

> Bolşevic, practic, de la întemeierea bolşevismului, Kamenev s-a aflat întotdeauna în aripa justă a partidului. Nu lipsit de cunoştinţe teoretice şi de un simţ politic clar, înzestrat cu o bogată experienţă în lupta facţională din Rusia, la care se adaugă observaţiile politice efectuate în Occident, Kamenev a fost mai capabil decît mulţi alţi bolşevici să sesizeze ideile generale ale lui Lenin, dar numai pentru a le transpune cît mai paşnic în practică. Nu se putea conta pe el pentru o decizie independentă sau pentru iniţierea unei acţiuni pe cont propriu. Propagandist, orator şi ziarist remarcabil, nu strălucit, dar conştiincios, Kamenev era foarte util la discuţiile cu alte partide şi pentru sondarea altor cercuri sociale, deşi, cînd se întorcea de la astfel de tatonări, se vedea că preluase cîte ceva din opiniile celorlalţi. Trăsăturile de caracter ale lui Kamenev erau atît de clare, încît nimeni nu s-a înşelat vreodată cînd a trebuit să-i definească profilul politic[6].

Din discuţiile lui cu Kamenev, Troţki a dedus că Lenin şi Comitetul Central bolşevic adoptaseră o atitudine extrem de precaută în privinţa lui şi a avut dovada concretă a acestui fapt atunci cînd l-a întîlnit pe Lenin la o şedinţă comună a bolşevicilor cu Mejraionka, la care s-a discutat intrarea acesteia în partidul bolşevic. Lenin era liderul necontestat al bolşevicilor; el îşi dădea seama că tulburările sociale îi avantajau şi vedea acum o ocazie istorică unică pentru partid pe care nu voia s-o rateze. Mai mult, dorea să atragă de partea sa personalităţi de marcă, de talia lui Martov, Plehanov şi Troţki. Primii doi reprezentau o cauză pierdută, căci erau social-democraţi convinşi, dar Troţki constituia un potenţial aliat. În ceea ce-l privea, Troţki simţea cum se înalţă un nou val revoluţionar şi nu avea de gînd să se lase înlăturat. Pe măsură ce s-a apropiat de bolşevici, relaţiile lui cu Lenin s-au ameliorat treptat. Aşa cum avea să scrie mai tîrziu: „atitudinea lui Lenin faţă de mine a trecut prin mai multe faze în 1917. Mai întîi a fost rezervat şi s-a mulţumit să aştepte derularea evenimentelor. Zilele din iulie ne-au apropiat imediat. Cînd am lansat campania de boicotare a pre-parlamentului, contrar opiniei exprimate de majoritatea bolşevicilor de frunte, Lenin a scris: «Bravo, tovarăşe Troţki!»"

La o lună după sosirea sa la Petrograd, Troţki a devenit unul din starurile adunărilor revoluţionare. Toată vara şi toamna a fost solicitat mereu şi nu a refuzat aproape nici o invitaţie de a apărea în public. A vorbit adesea la întruniri împreună cu Lunacearski, un alt orator cu mare popularitate, în rîndurile soldaţilor, marinarilor şi muncitorilor. Locul preferat al lui Troţki era Kronstadt, insula fortăreaţă aflată la vreo treizeci de kilometri de capitală, în Golful Finic, unde soldaţii şi marinarii reprezentau elementul cel mai radical al forţelor armate.

Populaţia era din ce în ce mai disperată, căci promisiunile ce li se făcuseră în timpul revoluţiei din februarie nu se materializau. Abolirea autocraţiei nu fusese urmată de pace, nici de împărţirea pămîntului la ţărani. Bolşevicii au profitat de starea de tensiune din rîndurile muncitorilor, soldaţilor şi ţăranilor şi au făcut tot posibilul ca să-i instige la revoltă. La 4/17

iulie s-a aflat că în Galiţia armata rusă a suferit o înfrîngere gravă, care a coincis cu o uriaşă demonstraţie antirăzboinică organizată şi condusă de bolşevici. Presa de dreapta i-a învinuit pe bolşevici pentru eşecul armatei şi au apărut tot mai mult reportaje în care se vorbea de presupusele legături ale lui Lenin cu Statul Major german. Se spunea că Lenin face jocul Kaiserului pentru a scoate Rusia din război.

Referitor la această perioadă, Troţki a scris că bolşevicii nu au şovăit: în pofida „tunetului şi a fulgerului opiniei publice burgheze filistine din iulie, nu s-au lăsat intimidaţi de calomnii, minciuni şi persecuţii. Şi-au îndreptat privirile spre obiectivele de perspectivă, accelerînd în acelaşi timp ritmul derulării evenimentelor“[7]. Opinia publică rusă reprezenta un teren fertil pentru orice ar fi putut ajuta la explicarea înfrîngerilor armatei ruse şi degetul acuzator era întins ferm spre bolşevici. Iar ei, la rîndul lor, au continuat să nege orice fel de colaborare cu germanii, chiar şi după revoluţia din octombrie. De exemplu, Troţki a primit o telegramă de la Comisarul bolşevic pentru Afaceri Externe, Cicerin, în ianuarie 1919, în care se spunea că:

> În ianuarie 1918, contrarevoluţionarii ruşi i-au trimis colonelului Robins [de la Crucea Roşie americană] mai multe documente care dovedeau că existase o legătură între guvernul german, Lenin şi Troţki. Robins a făcut cercetări şi l-a chestionat pe Galperin, care a recunoscut că multe din documente s-au aflat în mîinile guvernului lui Kerenski şi sînt probabil falsuri... Fostul redactor de la *Cosmopolitan Magazine*, Verna Sisson, a fost de acord cu Robins, dar după aceea şi-a schimbat părerea[8].

După revoluţia din octombrie, bolşevicii au preferat să ocolească acest subiect, iar cine îl aborda risca să-şi piardă viaţa. Înainte de revoluţie însă, lucrurile nu stăteau aşa. Acuzaţia, extrem de serioasă, era greu de respins. Multe ziare scriau despre trădarea şi spionajul bolşevic. S-a adunat o cantitate mare de dovezi concrete ale colaborării germano-bolşevice şi în anii următori au ieşit la iveală încă şi mai multe. De exemplu, generalul Erich Ludendorff, care în timpul războiului făcuse parte din Înaltul Comandament german, a scris în memoriile sale din 1919: „Ajutîndu-l pe Lenin să se întoarcă în Rusia [prin Germania], guvernul nostru şi-a asumat o mare răspundere. Din punct de vedere militar, acţiunea era justificată. Rusia trebuia doborîtă“[9].

Unul dintre cei mai perseverenţi cercetători ai crimelor şi neregulilor comise de socialiştii ruşi a fost Vladimir Burţev, membru al Partidului Revoluţionar Socialist, care, în 1908, l-a demascat pe Evno Azef, un eficient

agent de poliţie infiltrat în partidul său. Preocupat să dezvăluie legătura dintre bolşevici şi germani, Burţev avea să scrie: „În ultimii ani am declarat acelaşi lucru: trebuie să-i urmărim şi să-i înfrîngem pe bolşevici“. Într-unul din numeroasele sale articole, intitulat *Provocarea adresată de mine trădătorilor şi apărătorilor acestora,* pe care agenţii sovietici locali l-au expediat de la Paris la Moscova în 1922, Burţev scria că din august 1914 germanii le-au dat bolşevicilor peste 70 milioane de mărci. „Încă din vara anului 1917, i-am acuzat pe faţă şi în presă pe Lenin şi pe tovarăşii lui – Troţki, Kamenev, Zinoviev, Ganeţki, Kollontai, Lunacearski, Nahamkes, Rakovski şi alţii – de trădare faţă de Rusia şi de întreţinerea de relaţii cu Germania în timpul războiului şi am cerut să fie imediat arestaţi şi judecaţi“[10].

În iulie 1917, Guvernul Provizoriu a hotărît să ia atitudine pe baza dovezilor existente, chiar dacă acestea nu erau concludente şi a ordonat arestarea lui Lenin, Zinoviev, Kamenev şi a unui mare număr de alţi bolşevici. În culmea agitaţiei, Troţki s-a întîlnit cu Lenin, evident în timpul unei şedinţe comune a Comitetului Central şi a Comitetului din Petrograd în ziua de 4/17 iulie. Cînd s-a pus problema dacă acuzaţii trebuie să compară în faţa tribunalului, Troţki a pledat pentru transformarea sălii de judecată în tribunal revoluţionar. Kamenev a sprijinit ideea lui, dar Lenin şi majoritatea celorlalţi participanţi au fost de părere că guvernul va profita de ocazie pentru a lipsi revoluţia de liderii ei şi a o înăbuşi astfel mai uşor. Guvernul făcuse deja uz de forţă pentru a sista apariţia ziarului *Pravda.* Mai trebuie să adăugăm şi faptul că Lenin era foarte precaut din fire şi n-avea de gînd să-şi rişte viaţa.

La trei sau patru zile după ce Lenin, Zinoviev şi Kamenev s-au ascuns, Troţki a publicat o scrisoare deschisă elaborată cu foarte multă grijă şi adresată guvernului:

> Cetăţeni miniştri! Ştiu că aţi hotărît să-i arestaţi pe tovarăşii Lenin, Zinoviev şi Kamenev. Dar ordinul de arest nu mă include şi pe mine. De aceea consider că este foarte important să vă atrag atenţia asupra următoarelor fapte: 1) în principiu, împărtăşesc opiniile lui Lenin, Zinoviev şi Kamenev şi îi apăr în ziarul meu *Vperiod* şi în multe din cuvîntările mele publice; 2) poziţia mea în legătură cu evenimentele din 3–4 iulie coincide cu cea a tovarăşilor mai sus menţionaţi[11].

Troţki a continuat să ţină discursuri în care se declara, la fel ca şi Lenin, duşman de moarte al guvernului şi îi eticheta drept ticăloşi pe toţi cei care îi numeau pe liderii revoluţiei spioni germani. Majoritatea

ascultătorilor lui din aceste momente periculoase păstrau tăcere, dar erau şi dintre aceia care îl ameninţau.

Rămas în libertate, Troţki a continuat să atace guvernul, acuzîndu-l de faptul că lasă să continue războiul criminal şi că doreşte să lipsească poporul de roadele revoluţiei din februarie. După ce a tolerat această situaţie o săptămînă şi jumătate, guvernul a trimis în cele din urmă un detaşament de ofiţeri ca să-l aresteze. În închisoarea Krestî, pe care o cunoştea din 1905, şi-a găsit prietenii: pe Lunacearski şi Antonov-Ovseenko, pe Raskolnikov şi Kamenev şi pe mulţi alţii din ambele aripi ale partidului şi dintre revoluţionarii socialişti. În ziua următoare, Nikolai Suhanov, cronicarul menşevic al revoluţiei, a anunţat mulţimea adunată la *Cirque Moderne*, unde urma să vorbească Troţki, că acesta fusese arestat. Au izbucnit strigăte de indignare, iar Suhanov şi Martov abia au reuşit să împiedice declanşarea unui conflict, impunînd adoptarea unei rezoluţii de protest. Suhanov a scris mai tîrziu că agitatorii de dreapta răspîndiseră zvonul că Lenin, Troţki şi Lunacearski voiseră să formeze un triumvirat şi să preia puterea, punînd astfel capăt revoluţiei[12]. Aceasta a turnat gaz peste foc. Faptul că arestarea lui Troţki a devenit un subiect atît de important în presă şi o chestiune viu dezbătută la întîlnirile muncitorilor din tot oraşul demonstrează cît de repede ajunsese vestit, deşi încă nu se declarase nici bolşevic, nici menşevic, sau poate tocmai din această cauză.

Repetînd acţiunile din 1905, Troţki a pus mîna pe stilou şi a redactat mai multe articole despre problemele aflate la ordinea zilei, devenind tot mai revoluţionar pe măsură ce le scria. Raskolnikov avea să evoce mai tîrziu perioada detenţiei lui Troţki: „Cînd ieşea la plimbare cu mantaua lui din străinătate şi pălăria de fetru, tovarăşul Troţki era imediat înconjurat de un grup de tovarăşi şi se încingea o discuţie pe teme politice... în celula sa însă îşi petrecea timpul scriind de dimineaţa pînă seara"[13].

Autoritatea lui Troţki a crescut imediat după arestarea lui, deşi aceasta avusese loc, practic, la propria solicitare. La cîteva zile după ce fusese arestat, se deschiseseră lucrările Congresului al VI-lea al Partidului social-democrat în condiţii semilegale. Mulţi dintre cei care ar fi trebuit să ia parte la lucrări erau fie în ascunzători, fie în închisoare. Printre aceştia se număra, fireşte, şi Lenin. Însă ascendentul lui intelectual şi politic devenise evident. Pe tot parcursul lucrărilor s-au auzit interpretările lui cu privire la evoluţia vieţii politice; după părerea lui, atîta timp cît contrarevoluţia era în ascensiune, nu exista posibilitatea ca puterea să fie preluată pe cale paşnică. De aceea problema preluării puterii printr-o insurecţie armată

constituia un punct prioritar pe agenda partidului. Din acest moment, radicalismul bolşevicilor s-a afirmat şi mai clar. Aşa cum spunea Kerenski, Lenin a ales calea evoluţiei tragice: războiul imperialist dintre naţiuni a fost transformat într-un război civil al claselor[14].

Congresul al VI-lea al partidului a avut o importanţă covîrşitoare pentru Troţki, care a fost ales preşedinte de onoare în absenţă. După discuţiile preliminare şi punerea de acord a părţilor, Mejraionka, ce întrunea vreo 4 000 de membri, a fost primită în partid. Printre noii membri se numărau internaţionaliştii menşevici, conciliatorii bolşevici şi Troţki. În felul acesta, problema calităţii lui de membru de partid a fost rezolvată în timp ce se afla în închisoare. Împreună cu el, Lunacearski, Volodarski, Ioffe, Manuilski, Uriţki şi mulţi alţi intelectuali au devenit bolşevici cu drepturi depline. Autoritatea lui Troţki a crescut şi mai mult cînd a fost ales membru în Comitetul Central al noului partid cu numai trei voturi mai puţin faţă de cele acordate lui Lenin.

În tot acest răstimp, guvernul nu reuşea să găsească temeiuri serioase pentru a-l menţine pe Troţki în stare de arest. Acesta, la rîndul său, a declarat greva foamei şi a refuzat să răspundă la orice întrebări. În ziua de 2 septembrie a fost eliberat pe o cauţiune de 3 000 de ruble, plătită de Sovietul din Petrograd. Între timp, situaţia se schimbase dramatic, iar Kerenski avea nevoie de sprijinul Sovietelor ca să reziste tentativei comandantului şef, generalul Kornilov, de a zdrobi elementele radicale şi antirăzboinice din capitală şi de a instala o conducere militară fermă pentru apărarea Rusiei, care continua să fie angajată în război. Kerenski se temea că puciul antisovietic îi va periclita poziţia precară, şi, în final, el însuşi va ajunge în conflict cu propria conducere militară.

Troţki, Lunacearski, Kamenev, Kollontai şi alţii au fost eliberaţi, spre nemulţumirea kornilovştilor. Generalul Lukomski, şef de stat-major mai întîi la generalul Brusilov, apoi la Kornilov, îşi aminteşte că, după evenimentele din iulie, „spre consternarea generală, guvernul provizoriu, după ce a zdrobit demonstraţia bolşevică, s-a arătat nepermis de slab. Lenin, care putea fi arestat cu uşurinţă, a fost lăsat să fugă. Troţki a beneficiat de eliberare pe cauţiune. Trădători de ţară finanţaţi de nemţi, care cereau pe faţă să se pună capăt războiului şi să se încheie pace «fără anexări şi reparaţii», nu numai că nu erau pedepsiţi cu toată asprimea, dar aveau posibilitatea să-şi reînceapă activitatea destructivă în capitală şi în sînul armatei"[15]. Guvernul Provizoriu devenise o inofensivă sperietoare de ciori. Multe dintre memoriile referitoare la această perioadă, publicate în

străinătate în anii '20 de oameni care fuseseră asociaţi cu guvernul Kerenski, exprimă indignarea pentru incapacitatea guvernului de a pune capăt cu fermitate agitaţiei antirăzboinice.

La mijlocul lui septembrie 1917, la Petrograd s-au deschis lucrările Conferinţei Democratice, forum al partidelor care se străduiau să găsească o formă de guvernare prin dialog. Printre acestea se numărau partidele socialiste şi constituţional-democraţii liberali (cadeţii). Conferinţa s-ar fi dovedit fructuoasă dacă menşevicii şi revoluţionarii socialişti nu ar fi şovăit şi nu şi-ar fi îndreptat apoi preferinţele spre alianţa cu bolşevicii, în locul înţelegerii cu cadeţii. Această reuniune a fost foarte importantă pentru Troţki, căruia Comitetul Central i-a cerut pentru prima dată să explice poziţia bolşevică. După cum susţin martorii oculari, cuvîntarea lui a produs o impresie cu totul deosebită. Şi-a pregătit-o cu multă grijă, conştient de importanţa ei pentru viitorul său politic. Suhanov îşi aminteşte că a fost unul dintre cele mai strălucite discursuri ale lui Troţki, fără fraze înflorite şi fără efectele metalice ale vocii lui clare, mai mult un fel de conversaţie amicală cu publicul. În cuvîntarea sa, Troţki a cerut înarmarea Gărzilor Roşii, crearea miliţiilor bolşevice compuse din dezertori şi muncitori care fuseseră înarmaţi de partid: „numai în felul acesta putem edifica un bastion adevărat împotriva contrarevoluţiei." Dacă propunerile bolşevicilor în problema războiului vor fi respinse, a continuat el, „atunci muncitorii înarmaţi din Petrograd şi din întreaga Rusie vor apăra patria revoluţiei împotriva soldaţilor imperialismului cu un eroism nemaiîntîlnit în istoria rusă"[16]. În încheierea discursului său, Troţki a condamnat falsificarea cifrelor de reprezentare la Conferinţa Democratică şi a părăsit demonstrativ sala împreună cu delegaţii bolşevici. Era un semn care prefigura opţiunea bolşevicilor pentru calea insurecţiei armate.

Lenin a aprobat comportarea lui Troţki şi, drept urmare, cu ocazia alegerilor, la 25 septembrie, pentru Comitetul Executiv al Sovietului din Petrograd, bolşevicii l-au propus ca preşedinte pe Troţki, care a şi fost ales. În cuvîntarea de mulţumire, el a promis că va face tot ce îi va sta în putinţă pentru ca cel de-al doilea mandat al său de preşedinte să fie mai reuşit decît cel din 1905. Două propoziţii din cuvîntarea lui atrag în mod deosebit atenţia: „Vom conduce lucrările Sovietului din Petrograd în spiritul unei depline egalităţi pentru toate partidele. Mîna conducerii nu se va ridica niciodată pentru a oprima minoritatea"[17]. În pofida faptului că în această împrejurare s-a respectat principiul reprezentării proporţionale, lăudabilul spirit democratic al lui Troţki avea să fie curînd dat uitării atît de el, cît şi

de restul dictatorilor bolşevici. Va sprijini adoptarea unor măsuri menite să lichideze pluralismul revoluţionar şi va lăsa să intre în istorie cuvintele frumoase despre protejarea minorităţii.

Aşadar, transformarea lui Troţki în bolşevic era completă. Conflictul lui interior dintre loialitatea faţă de cultura politică a social-democraţiei occidentale şi radicalismul de stînga se rezolvase. Devenise un devotat revoluţionar de stînga şi un bolşevic radical.

Puterea miturilor

Pînă la sfîrşitul zilelor sale, Troţki, defăimat de Stalin în fel şi chip – numit spion, scursoarea pămîntului, taler cu două feţe, asasin, falsificator, agent imperialist – a luptat împotriva uriaşei minciuni care devenise istoria sovietică, deşi el însuşi luase parte la inventarea ei. În 1932, Troţki scria:

> Revoluţia face să explodeze minciuna socială. Revoluţia este adevărată. Ea începe spunînd lucrurilor şi relaţiilor dintre lucruri pe nume...Dar revoluţia în sine nu reprezintă un proces integral şi armonios. Ea este plină de contradicţii... Revoluţia generează o nouă pătură conducătoare, care se străduieşte să-şi consolideze poziţia privilegiată, fiind tentată să se considere nu un instrument trecător al istoriei, ci însăşi desăvîrşirea şi încununarea acesteia[18].

În felul acesta a fost inventată şi minciuna care îl denigra pe el, conchidea Troţki. Şi era o minciună îndreptată împotriva istoriei. Troţki nu a recunoscut însă niciodată, nici faţă de sine, că s-a numărat printre creatorii condiţiilor favorabile minciunii.

Unul dintre cele mai persistente mituri ale revoluţiei este acela că Troţki, alături de alţi lideri bolşevici, voia să întîrzie insurecţia armată pentru ca aceasta să coincidă cu deschiderea lucrărilor Congresului al II-lea al Sovietelor. Această idee s-a menţinut în istoriografia sovietică pînă pe la sfîrşitul anilor '80[19]. În realitate, el nu s-a opus insurecţiei armate care pentru Lenin, după cum se exprima Melgunov, devenise o obsesie[20]. Dimpotrivă, s-a luptat din răsputeri pentru realizarea acestui vis – atît de repede devenise leninist ortodox! – dar prefera scenariul potrivit căruia insurecţia urma să aibă loc sub egida şi sub conducerea Comitetului Central bolşevic, dar şi la dorinţa expresă a Congresului Sovietelor. Lozinca bolşevică „Toată puterea Sovietelor" presupunea extinderea bazei sociale a insurecţiei în raport cu cea efectuată numai în numele bolşevicilor. Toate forţele revoluţionare din Rusia trebuiau să fie implicate, pentru ca opinia

publică mondială să constate că revolta nu reprezenta consecinţa unei conspiraţii înguste a unui partid radical – ceea ce evident că era –, ci „voinţa unor largi cercuri progresiste" din societatea rusă.

Pericolul unei puternice mişcări antibolşevice devenea o realitate. De la statul major al armatei, generalul Duhonin a trimis un mesaj Sovietului din Petrograd, precum şi presei şi guvernului, în care declara: „În numele armatei de pe front, cerem încetarea imediată a violenţei bolşevice şi subordonarea completă faţă de Guvernul Provizoriu, singurul împuternicit prin acordul total al organelor democraţiei să conducă ţara spre Adunarea Constituantă – stăpîna pămîntului rus. Armata activă sprijină această revendicare prin forţă"[21]. Pericolul era real, însă încrederea lui Duhonin apărea disproporţionată, pentru că el nu lua în considerare demoralizarea şi eroziunea legăturilor din sînul armatei, care-i epuizau rapid forţele. Armata dorea un singur lucru şi acesta era pacea, iar singura modalitate de a o obţine părea să fie o ieşire revoluţionară din război. Socialiştii care îl sprijineau pe Kerenski nu erau pregătiţi să meargă aşa de departe, iar el continua să se bizuie pe ei. Revoluţia părea să fie singura cale de ieşire din impas.

Troţki a făcut din aceasta lait-motivul tuturor cuvîntărilor sale. La 21 octombrie a entuziasmat un public format din soldaţi şi muncitori declarînd că: „Guvernul sovietic va lichida mizeria tranşeelor. Va împărţi pămînt şi va pune capăt dezordinilor interioare. Guvernul sovietic va da tot ce are ţara celor săraci şi soldaţilor din tranşee. Dacă voi, burghezii, aveţi două haine de blană, daţi una din ele unui soldat... Aveţi o pereche de cizme călduroase? Staţi acasă. Muncitorii au nevoie de ele." Publicul era în extaz şi, aşa cum îşi aminteşte Suhanov, nu mai avea mult pînă să intoneze imnuri revoluţinare. „S-a propus adoptarea unei rezoluţii în sensul că vor apăra cauza muncitorilor şi a ţăranilor pînă la ultima picătură de sînge... Cine este pentru? Miile de oameni din public au ridicat cu toţii mîinile"[22].

Este greu de înţeles de ce Lenin, care se afla încă în ascunzătoare, a trebuit să spună Comitetului Central, într-o scrisoare din 24 octombrie, că „îi previn pe tovarăşi cu toată sinceritatea că acum totul atîrnă de un fir de păr. Cu orice preţ, în seara aceasta, în noaptea aceasta, trebuie să arestăm guvernul, mai întîi să-i dezarmăm pe cadeţi etc. (şi să ne luptăm cu ei dacă se împotrivesc). Nu trebuie să mai aşteptăm! Am putea pierde totul." Apoi continua: „Guvernul şovăie. Trebuie să-l batem cu orice preţ"[23]. S-ar putea, aşa cum s-a sugerat, ca Lenin să fi exagerat în mod conştient gravitatea situaţiei, luînd drept adevărate unele ştiri din presă potrivit cărora ar fi

xistat pericolul unei noi ameninţări militare în genul celei reprezentate de ornilov. Vechile idei despre democraţie cădeau ca nişte frunze moarte din opaci. Noţiunea mult mai familiară de conspirator devotat unui singur cop obsesiv a prins rădăcini adînci.

Însuşi cuvîntul „să batem" marca trecerea de la calea paşnică la cea violenţei şi aceasta a început în scurt timp să caracterizeze mentalitatea olşevică. Încercările timide ale menşevicilor de a aplica metode liberale ntru schimbarea acestui curs n-au făcut decît să atragă asupra lor lestemul bolşevicilor radicali. Curînd, la 19 decembrie 1917, Troţki avea ă facă apel la „tăvălugul de fier al revoluţiei proletare" care trebuia „să drobească coloana vertebrală a menşevismului"[24].

Greşea oare Troţki atunci cînd dorea să lege insurecţia de deschiderea Congresului Sovietelor şi să ceară acestuia adoptarea unei rezoluţii referitoare la lichidarea Guvernului Provizoriu şi ratificarea puterii revoluţionare? Troţki nu pleda în favoarea amînării revoluţiei, aşa cum au declarat în repetate rînduri istoricii sovietici. Voia însă să „legitimeze" insurecţia, aşezînd-o pe o bază populară mai largă. Era convins că numai Congresul va atrage elementele şovăielnice de partea revoluţiei, îi va asigura o imagine corespunzătoare în străinătate şi va contribui la răspîndirea idealurilor revoluţionare în rîndul maselor.

Comitetul militar revoluţionar al sovietului din Petrograd era organul care conducea pregătirea şi desfăşurarea insurecţiei armate din octombrie, activitate în care Troţki s-a angajat de la bun început. Întrucît acest organism fusese înfiinţat ca o anexă a Sovietului din Petrograd, Troţki, în calitate de preşedinte al Sovietului, a avut, în mod firesc, rolul conducător în cadrul acestuia. În lucrarea care este, fără îndoială, cea mai bună carte a sa, *Istoria revoluţiei ruse,* Troţki scrie:

> Decizia de a se crea Comitetul Militar Revoluţionar a fost discutată pentru prima oară la 9 octombrie şi s-a adoptat o săptămînă mai tîrziu, în cadrul unei şedinţe plenare a Sovietului. Sovietul nu este partid; maşinăria lui e greoaie. Conferinţa Comitetelor de regiment şi-a demonstrat viabilitatea, înarmarea muncitorilor continuă. Astfel, Comitetul Militar Revoluţionar, deşi a fost înfiinţat în ziua de 20, cu numai cinci zile înainte de insurecţie, n-a apărut pe un teren gol. Fiind boicotat de adepţii compromisurilor, personalul Comitetului era format numai din revoluţionari bolşevici şi socialişti de stînga, ceea ce a simplificat misiunea. Dintre revoluţionarii socialişti, numai Lazimir a mai făcut cîte ceva, drept care a fost numit în fruntea biroului pentru a se evidenţia faptul că acest Comitet era un soviet şi nu o instituţie a partidului. În esenţă, însă, Comitetul, al cărui preşedinte era Troţki... se baza în exclusivitate pe bolşevici. Comitetul s-a

întîlnit numai o dată într-o ședință plenară cu delegații prezenți de la toate instituțiile care erau înscrise în regulamentul său...Reprezenta statul major al insurecției[25].

După moartea lui Lenin, istoria revoluției a început să fie rescrisă în mare grabă, astfel că Centrului Militar Revoluționar al partidului i se atribuia rolul conducător. Dar acesta era un organism pur simbolic, care fusese creat ca parte integrantă a Comitetului Militar Revoluționar. Nu există nici un fel de documente referitoare la activitatea sa și nici nu ne putem aștepta să facem vreo descoperire în acest sens, întrucît așa-zisa lui activitate a fost desfășurată de către Comitet. Printre membrii lui se număra însă și Stalin, care a insistat asupra acestui subiect la mijlocul anilor '20 pentru a evidenția importanța propriului rol, în detrimentul celui jucat de Troțki. La *început, acest lucru a fost greu de realizat, întrucît rolul* lui Troțki în 1917 era foarte bine cunoscut și fusese subliniat în repetate rînduri chiar de Lenin[26].

După moartea lui Lenin, Stalin și-a elaborat propria viziune despre contribuția lui Troțki la desfășurarea revoluției din 1917: „Trebuie să spun că Troțki n-a jucat nici un rol special în revolta din octombrie și nici n-ar fi fost posibil acest lucru, deoarece, în calitate de președinte al Sovietului din Petrograd, trebuia să îndeplinească însărcinările primite din partea organelor de partid superioare, care îi urmăreau fiecare mișcare... Troțki n-a putut să joace un rol special nici în partid, nici în insurecția din octombrie, căci era nou venit în partidul nostru în acea perioadă"[27]. După această declarație a lui Stalin, Troțki a fost aruncat în ceea ce George Orwell a numit „groapa memoriei" și a rămas acolo pînă de curînd.

Atitudinea rușilor față de revoluție ca atare reprezintă o altă chestiune. Cînd gîndirea noastră s-a eliberat de dogme și mistificări, a devenit clar că ceea ce s-a întîmplat în 1917 a fost o tragică eroare. Înainte ca scopurile revoluției din februarie să fie atinse, bolșevicii au proclamat trecerea la faza socialistă. În aceste împrejurări, se părea că revoluția putea continua numai prin instaurarea dictaturii proletariatului în cumplitele ei forme.

În ajunul sărbătoririi celei de-a zecea aniversări a revoluției, Istpart, comisia specială care se ocupa de istoria partidului și a revoluției, a trimis chestionare tuturor participanților la evenimentele din 1917. După oarecari ezitări, i-a expediat un chestionar și lui Troțki, care începuse să fie defăimat și atacat în termeni din ce în ce mai duri. Descurajat, dar nicidecum demoralizat sau prăbușit, Troțki a hotărît să răspundă detaliat la întrebările din chestionar. A anexat o scrisoare și a trimis-o înapoi la Istpart în ziua de 21 octombrie 1927. Știa că, chiar dacă răspunsurile sale vor fi puse pe un

raft al arhivelor și lăsate acolo la infinit, în ultimă instanță, adevărul va ieși la iveală. Pînă la sfîrșitul vieții sale, a sperat în reabilitarea istorică și a crezut în invincibilitatea minții umane. Nu s-a îndoit niciodată de necesitatea în timp a revoluției socialiste. Și nu s-a îndoit nici de faptul că va veni o vreme cînd vălul în care se înfășurase Stalin – „cel de-al doilea Lenin" – avea să fie smuls, iar el se va arăta așa cum era, de fapt: un împărat în pielea goală.

Tot ceea ce a scris Troțki drept răspuns pentru Istpart era adevărat sau, în anumite cazuri, exprima o opinie subiectivă care nu corespundea foarte exact cu ceea ce se întîmplase în realitate. A inclus scrisoarea și în cartea sa *Școala stalinistă a falsificării,* pe care a publicat-o în exil, în *1932, carte care aruncă o foarte bună lumină asupra modului în care Stalin* a creat mitul „celor doi conducători" din octombrie, condamnînd atît de mulți alți bolșevici la uitare. Sub titlul *Falsificarea istoriei insurecției din octombrie, a istoriei revoluției și a istoriei partidului,* Troțki a scris Ispart-ului:

> Ce sens are să-mi cereți mie să descriu rolul pe care l-am jucat în insurecția din octombrie, cînd întreg aparatul oficial, inclusiv al dumneavoastră, se străduiește să ascundă, să distrugă sau cel puțin să denatureze toate urmele participării mele? Am fost întrebat în nenumărate rînduri, de către zeci și sute de tovarăși de ce tac și nu spun nimic despre falsificările grosolane ale istoriei revoluției din octombrie și a partidului nostru, îndreptate împotriva mea. Nu am intenția să rezolv aici problema acestor falsificări: ar fi nevoie de cîteva volume pentru asta. Dar permiteți-mi ca, răspunzînd la chestionarul dumneavoastră, să subliniez cîteva zeci de exemple de distorsionare conștientă și răuvoitoare a evenimentelor recente, care se realizează astăzi la scară națională sub girul unor instituții de prestigiu, fiind apoi transcrisă în manuale[28].

Troțki a scris cu amărăciune despre modul în care unii bolșevici și-au modificat rapid părerea despre el în noile condiții politice. A citat ceea ce a scris F. Raskolnikov în 1923: „Troțki îl privea pe Vladimir Ilici cu un respect enorm. Îl așeza deasupra tuturor contemporanilor pe care îi cunoscuse în Rusia și în străinătate. În tonul cu care Troțki vorbea despre Lenin se simțea devoțiunea discipolului... Orice urmă a dezacordurilor ce existau între ei înainte de război dispăruse. Nu existau divergențe între pozițiile lor tactice. Această apropiere, care începuse să se vadă încă din timpul războiului, a devenit totală din momentul întoarcerii lui Lev Davidovici în Rusia; chiar după primul lui discurs, noi toți, leniniștii vechi, am simțit că este unul de-ai noștri"[29]. După aceea a citat recenzia lui

Raskolnikov la volumul al treilea al operelor sale complete, publicat în 1924 şi 1925. Recenzia data din 1927: „Aşadar, care era propria poziţie a lui Troţki în 1917? Credea că aparţine unui partid general, laolaltă cu menşevicii... Nu-şi clarificase încă atitudinea faţă de bolşevism şi menşevism. Tot mai ocupa o poziţie şovăielnică, nedefinită, nu era nici una, nici alta"[30]. Troţki a demascat falsificările staliniste cu o deosebită uşurinţă. Compara recenta afirmaţie a lui Stalin în legătură cu rolul jucat de el ca preşedinte al Sovietului din Petrograd cu ceea ce spusese pe aceeaşi temă la 6 noiembrie 1918: „Toată activitatea practică de organizare a insurgenţilor a fost realizată sub conducerea directă a preşedintelui Sovietului din Petrograd, Troţki. Se poate spune cu certitudine că partidul este îndatorat pentru trecerea rapidă a garnizoanei de partea Sovietului şi pentru conducerea competentă a Comitetului Militar Revoluţionar în primul rînd şi cel mai mult faţă de tovarăşul Troţki"[31]. Stalin scrisese acest lucru într-un articol în care, în mod paradoxal, atrăgea atenţia asupra pericolului reprezentat de exagerarea rolului lui Troţki. Troţki a comentat în felul următor: „Un om cinstit, chiar dacă are o memorie proastă, nu se va contrazice, în timp ce unul neloial, care nu are scrupule şi este clevetitor trebuie să ţină minte tot timpul ce a spus în trecut pentru ca să nu se facă de rîs"[32].

Trebuie să ne amintim că Troţki a scris această scrisoare în 1927, într-o perioadă în care era persecutat şi devenise ţinta defăimărilor politice, în timp ce Stalin se afla într-o ascensiune rapidă spre culmea puterii. A dat dovadă de mult curaj în restabilirea adevărului cu privire la evenimentele din 1917 şi mai ales în exprimarea părerii sale despre rolul jucat de Stalin la data respectivă:

> Oricît de neplăcut ar fi să scotoceşti prin lada de gunoi, în calitatea mea de participant apropiat şi martor al evenimentelor de atunci şi de spectator al celor de acum, premiteţi-mi, totuşi, să declar următoarele: rolul lui Lenin nu necesită nici un fel de explicaţii. Pe atunci mă întîlneam foarte des cu Sverdlov, am să-l rog pe el să ceară sfatul şi sprijinul celorlalţi. Tovarăşul Kamenev, de asemenea, aşa cum se ştie, ocupa o poziţie specială, despre care el însuşi a spus cu mult timp în urmă că a fost incorectă, adăugînd că nu a luat parte activă la insurecţie. Kamenev şi cu mine am petrecut noaptea decisivă de douăzeci şi cinci la birourile Comitetului Militar Revoluţionar, răspunzînd la telefoane şi dînd instrucţiuni. Dar, cu toate eforturile sincere pe care le fac, nu pot preciza rolul jucat de Stalin în acele zile hotărîtoare. Nu l-am rugat niciodată să-mi dea vreun sfat sau să mă ajute. Nu a dat dovadă de nici un fel de iniţiativă[33].

Troţki a clarificat problema Centrului Militar Revoluţionar, pe care apologeţii lui Stalin îl scoteau în evidenţă numai pentru că Stalin făcuse parte din el. Iată cum îi prinde cu mîţa-n sac:

> Datorită unei scăpări evidente a istoricilor stalinişti, *Pravda* din ziua de 2 noiembrie 1927 a publicat un extras din minutele Comitetului Central din 16/29 octombrie 1917, în care se spune că „Comitetul Central organizează Centrul Militar Revoluţionar din care fac parte următorii membri: Sverdlov, Stalin, Bubnov, Uriţki şi Dzerjinski. Acest centru intră în componenţa Comitetului Revoluţionar al Sovietului". Cu alte cuvinte, Centrul nu făcea decît să completeze Comitetul Militar Revoluţionar, condus de Troţki care, aşa cum conchide chiar el sarcastic, nu avea nevoie să fie inclus de două ori în acelaşi organism. Ce greu este să corectezi istoria după derularea evenimentelor![34]

Două pasaje finale din cartea lui Troţki vor fi suficiente pentru a arăta cum a demascat şi a ridiculizat el eforturile falsificatorilor. I-a evidenţiat în mod special pe Iaroslavski şi Lunacearski. După revoluţie şi după războiul civil, Iaroslavski scrisese despre Troţki:

> Prin strălucita sa activitate literară şi publicistică tovarăşul Troţki şi-a cîştigat titlul universal de „rege al pamfletiştilor"... Avem în faţa noastră un bărbat profund dedicat revoluţiei, un bărbat care a devenit tribunul revoluţiei, un bărbat cu limba dulce ca mierea şi flexibilă ca oţelul, o limbă care îi poate sfîrteca pe duşmani şi o peniţă care împrăştie un belşug de idei ca nişte perle preţioase[35].

Cît despre Lunacearski, acesta scrisese:

> Pe cînd Lenin zăcea rănit [după ce fusese împuşcat în august 1918] – mortal, după cum credeam noi – nimeni nu putea să exprime aşa de bine sentimentele noastre faţă de el ca Troţki. În furtuna copleşitoare a evenimentelor internaţionale, Troţki, celălalt lider al revoluţiei care nu era deloc înclinat spre sentimentalisme, a spus: „Cînd ne gîndim că tovarăşul Lenin s-ar putea să moară, ni se pare că întreaga noastră viaţă este inutilă"[36].

Nouăzeci la sută din falsificările lui Iaroslavski, susţinea Troţki, au fost dedicate rescrierii rolului jucat de el în revoluţie, în timp ce Lunacearski a scris tot ce i s-a poruncit să scrie, ca un secretar obedient. Ei şi mulţi alţii care au venit după ei au creat noi mituri care, pe măsura trecerii timpului, au făcut ca întreaga ţară să se prosterneze în faţa lui Stalin şi a suitei sale. Troţki a trăit cele mai bune momente în timpul revoluţiei şi al războiului civil şi tocmai acestea erau ţinta distorsionării, fiind şterse în cele din urmă, din memoria poporului.

Oracolul revoluției

Orice revoluție generează speranța că va fi posibil să se distrugă vechea ordine peste noapte și să se instituie o nouă ordine. Speranțele excesive cedează curînd locul dezamăgirilor. De regulă, deziluziile sînt exploatate în favoarea intereselor contrarevoluționare. Istoria nu consemnează nici un exemplu în care răul să fi fost alungat și aruncat la canal, iar eroului să i se fi dat frîu liber. S-a observat de mult că apogeul crizei revoluționare, cînd pasiunile sînt pe punctul să explodeze, este generat nu numai de procesele sociale, economice și politice, ci și de indivizi care contribuie la crearea acestei tensiuni.

Nu orice persoană inteligentă și talentată are puterea să aprindă scînteia în mulțime, să determine masele să creadă într-o lozincă sau să convingă cîteva sute de oameni cu ajutorul cîtorva fraze meșteșugite și să-i facă să îmbrățișeze o anumită idee. Troțki avea acest talent, era în stare să recurgă la efecte teatrale nu ca scop în sine, ci pentru a clarifica mulțimii adevărurile fundamentale ale revoluției. A fost principalul ei orator. Cînd privești filmele care i-au imortalizat imaginea, cînd îi asculți vocea sau îi citești nenumăratele discursuri, ai impresia nu numai că a fost un orator cu talent de la Dumnezeu, ci și că era pătruns de o rară devoțiune pentru ideile false pe care le băga în mințile oamenilor. Cînd vorbea, părea vrăjit de cuvinte, de simpla plăcere a exprimării ideilor, pe deplin conștient de propria capacitate intelectuală.

Troțki își amintea cu plăcere de revoluție. „Viața era un vîrtej de adunări de masă", scria el:

> Cînd am sosit la Petrograd, i-am găsit pe toți oratorii revoluționari fie răgușiți, fie chiar fără voce. Revoluția din 1905 mă învățase să-mi păzesc vocea cu mare grijă și, datorită acestui lucru, n-am lipsit aproape niciodată de la întruniri. Acestea se țineau în uzine, în școli și colegii, în teatre, circuri, pe stradă și în piețe. De regulă mă întorceam acasă epuizat, după miezul nopții; pe jumătate adormit, găseam cele mai bune argumente împotriva adversarilor mei și pe la șapte dimineața, uneori chiar și mai devreme, eram smuls din pat de nesuferita bătaie în ușă care mă invita la o întrunire la Peterhof sau la Kronstadt, pe un șlep trimis pentru mine de băieții de acolo, de la marină. De fiecare dată eram convins că n-am să pot face față acestei noi întruniri, dar întotdeauna descopeream rezerve ascunse de energie și vorbeam cîte o oră, uneori chiar două, în timp ce delegațiile de la alte uzine sau din alte districte mă înconjurau într-un cerc strîns și îmi spuneau că mii de muncitori mă așteptau în trei sau patru locuri diferite de mai multe ore. Cu cîtă răbdare așteptau pe atunci masele cuvîntul nou![37]

Suhanov consemna programul încărcat al lui Troțki: „Se smulgea de la munca sa de la sediul revoluției, zbura de la fabrica Obuhovski la Trubocinîi, de la Putilov la șantierele navale de pe Baltica, de la Academia de Călărie la cazărmi și lăsa impresia că vorbește simultan în toate aceste locuri. Toți muncitorii și soldații din Petrograd îl cunoșteau și îl auziseră vorbind. Influența lui, atît asupra maselor, cît și la sediu, era copleșitoare"[38].

Paradoxal, Troțki, care avea numai cunoștințe superficiale despre traiul muncitorilor, nu făcuse în viața lui o zi de armată și nici nu știuse ce înseamnă să fii student în Rusia, putea totuși să înflăcăreze imaginațiile și să se facă la fel de bine ecoul sentimentelor muncitorului, ale soldatului sau ale studentului. Adversarii lui l-au acuzat chiar că se joacă cu masele, prefăcîndu-se în om al muncii. De exemplu, revoluționarul socialist M. Gendelman a prezis că „aceleași mase care îl ridică în slăvi pe «muncitorul» Troțki îl vor călca în picioare pe intelectualul Bronștein"[39]. Locul preferat de Troțki pentru a ține întruniri era *Cirque Moderne*. A transformat sala într-un „centru de masaj psihologic" pentru mii de oameni pe care îi îndemna să participe la revoluție. Își amintea că pînă și adversarii lui îi recunoșteau supremația în acest loc și nu încercau să țină cuvîntări acolo. De regulă, se ducea la *Cirque Moderne* seara:

> Publicul meu se compunea din muncitori, soldați, mame care munceau din greu, nefericiți ai străzii – gloatele asuprite ale capitalei. Fiecare centimetru pătrat era ocupat, trupurile omenești păreau lipite unul de altul. Băieții ședeau pe umerii taților lor; bebelușii erau ținuți la piept de mamele lor. Nimeni nu fuma. Balcoanele amenințau să se prăbușească sub greutatea trupurilor umane. Uneori reușeam să-mi croiesc drum spre podium printr-o tranșee umană îngustă, alteori eram purtat pe sus, pe deasupra capetelor. Aerul încins de respirații și de așteptare exploda de strigăte și de țipete pătimașe caracteristice pentru *Cirque Moderne*[40].

O dată, pe cînd Troțki se întorcea acasă noaptea tîrziu de la o întrunire, a auzit pași în urma lui. Și-a scos revolverul, s-a întors brusc pe călcîie și s-a trezit față în față cu un tînăr care se ținea după el.

– De ce mă urmărești? Cine ești dumneata? a vrut să știe Troțki.

– Mă numesc Poznanski, a răspuns tînărul. Sînt student. Vă rog să mă lăsați să vă însoțesc și să vă apăr. Pe lîngă prieteni, aveți și o mulțime de dușmani.

– Mulţumesc, dar nu sînt obişnuit să am gardă de corp. Cred că mă apără însăşi revoluţia!

– În acest caz, voi fi reprezentantul ei pentru a vă asigura protecţia.

Din acel moment, ori de cîte ori maestrul orator rostea o cuvîntare, alături de el şedea şi Poznanski, care nota totul cu scrupulozitate într-un carnet. De atunci şi pînă la deportarea lui Troţki din URSS, Poznanski a stat alături de el, dovedind nu numai o mare capacitate de autodăruire, ci şi priceperea de a nota orice cuvînt al maestrului său şi de a-l înregistra într-o formă care îl făcea utilizabil într-un articol. Datorită unor oameni ca Poznanski, Sermuks, Glazman, Butov şi alţi asistenţi ai săi, Troţki a reuşit să-şi alcătuiască o arhivă personală chiar de la începutul revoluţiei şi a putut astfel să publice articole şi cărţi bazate, în parte, pe cuvîntările ţinute. Pe parcursul exilului final a făcut mari eforturi pentru a-şi păstra arhiva, dar nu şi-ar fi putut imagina nici în cel mai cumplit coşmar al său că de materialele lui păstrate cu sfinţenie, ca şi de cele aflate în custodia fiului său mai mare, Sedov, aveau să se „îngrijească" şi agenţii NKVD. La sfîrşitul anului 1937, de exemplu, N. Ejov îi raporta lui Stalin că „documentele lui Troţki aflate în posesia lui Sedov fuseseră fotografiate de un agent din Paris în zilele de 7–10 noiembrie 1937"[41].

Troţki a remarcat că, în 1917, publicul său de la *Cirque Moderne* era alcătuit în special din soldaţi şi marinari şi de aceea purta mai ales cu ei „conversaţia" despre război. Aceştia i-au spus: „Războiul ne distruge. Suferim în fiecare zi pierderi tot mai grele. Nu avem pîine, nu avem lemne de foc, nici cărbune. Lucrurile se înrăutăţesc pe zi ce trece. Situaţia de pe front a devenit insuportabilă. Trupele din tranşee nu sînt îmbrăcate, nici încălţate şi nici hrănite cum trebuie. Nu se întrevede sfîrşitul războiului, nu se întrevede nici o ieşire." După cum susţineau aceşti „delegaţi de pe front", trupele erau hotărîte să pună capăt războiului pe cont propriu dacă pînă la 1 noiembrie nu se semna pacea. „Avem nevoie de pace. Guvernul acesta nu este în stare să ne asigure pacea. Problema celei de-a patra ierni de campanie şi a jertfei de sînge a soldaţilor ruşi va fi decisă, ca şi mai înainte, de bursele de la Londra şi New York, nu de poporul rus."

Publicul aştepta ca Troţki să ofere soluţia: „Trebuie să ne adresăm direct poporului şi armatei şi să propunem un armistiţiu imediat pe toate fronturile". Numai un regim cu adevărat revoluţionar ar putea proceda în acest fel, „un guvern bazat pe armată, pe marina militară, pe proletariat şi pe ţărănime – Sovietul deputaţilor muncitorilor, soldaţilor şi ţăranilor din întreaga Rusie"[42]. Troţki îndemna oamenii să sprijine partidele social-

democrate dacă vor să se întoarcă în satele şi la familiile lor. Nu trebuia să dea crezare împăciuitoriştilor şi falşilor revoluţionari din Guvernul Provizoriu. Numai bolşevicii pot să le ofere pace, pămînt şi pîine. După întrunire, Poznanski a bătut la maşină discursul, iar autorul său a făcut corecturile de rigoare – căci era cît se poate de conştient că Guvernul Provizoriu deţinea totuşi puterea –, după care articolul a apărut în presă.

Aceste mari întruniri îi ofereau şi ocazia să-şi vadă fiicele: pe Zina, care avea acum şaisprezece ani, şi pe Nina, mai mică cu un an. Cu mama lor, Alexandra Sokolovskaia, Troţki s-a întîlnit numai de două sau de trei ori pe parcursul şederii sale în Rusia, pînă la exilul din 1929, deşi în perioadele cele mai grele de foamete şi privaţiuni a reuşit să ofere un oarecare sprijin primei sale familii.

Întrunirile de masă nu reprezentau singura modalitate prin care Troţki îşi putea folosi prodigiosul său talent oratoric. Era foarte eficient şi la congrese, şi la şedinţele plenare ale organelor de partid, precum şi la întîlnirile sovietelor şi ale diverselor comitete. La o şedinţă a Sovietului din Petrograd a ridicat problema Comitetului Militar Revoluţionar, care făcuse obiectul unui raport prezentat de tînărul revoluţionar socialist Lazimir. Se luase deja decizia formală a înfiinţării acestui organism care urma să aibă cîteva secţii: apărare, aprovizionare, comunicaţii, miliţii muncitoreşti, informaţii, dispecerat şi post de comandă[43]. Guvernul Provizoriu insista ca trupele cele mai revoluţionare să fie transferate din capitală pe front, astfel că Lazimir a propus să se decidă în Comitet cîţi să fie menţinuţi la Petrograd, precum şi să se păstreze legăturile cu diversele districte din afara capitalei, să se ia măsuri de aprovizionare a unităţilor revoluţionare cu arme şi provizii, să se protejeze populaţia împotriva pogromurilor şi să se păstreze ordinea revoluţionară în oraş.

Menşevicii Broido şi Astrov, la fel ca şi revoluţionarul socialist Ogurţovski, şi-au exprimat anumite îndoieli în privinţa Comitetului. Broido – care avea să fie unul din asistenţii lui Stalin în Comisariatul Poporului pentru Naţionalităţi – a denunţat Comitetul drept un tertip bolşevic pentru a pune mîna pe putere, ceea ce va însemna „înmormîntarea revoluţiei". Din acest motiv, a declarat el, menşevicii nu vor intra în Comitet. Troţki a răspuns: „Pînă acum n-am fost niciodată aşa de departe de Broido şi de tactica menşevică atît de dezastruoasă ca în cazul de faţă. Pretind că inaugurăm un sediu pentru a pune mîna pe putere. Nu facem nici un secret din asta; toţi reprezentanţii soldaţilor de pe front care au vorbit aici au declarat că dacă nu se încheie curînd un armistiţiu, trupele vor părăsi

pozițiile"[44]. În astfel de ocazii, Troțki era considerat un orator eficient, capabil să exprime clar și precis o poziție politică radicală. Din acest motiv a fost supranumit „Danton al revoluției ruse".

În raportul său asupra activităților Comitetului Militar Revoluționar, Troțki a informat Sovietul din Petrograd că eforturile guvernului de a transfera trupele din capitală au eșuat și a declarat că acum Comitetul se conducea după lozinca „Toată puterea sovietelor!": „Această lozincă va deveni realitate în faza următoare, cea a convocării Congresului Sovietelor din întreaga Rusie. Dacă el va duce la o insurecție sau la o acțiune, aceasta va depinde mai puțin de soviete, cît de cei care mai dețin încă puterea împotriva voinței poporului." Vorbind cu multă siguranță de sine, el a continuat:

> Este un semi-regim în care nici poporul, nici membrii săi n-au încredere, deoarece este mort pe dinăuntru. Acest semi-regim așteaptă ca mătura istoriei să înlăture puterea autentică a poporului revoluționar... Dacă acest regim efemer face o încercare nebunească de a reînvia, masele populare, organizate și înarmate, îl vor respinge cu hotărîre... Dacă guvernul încearcă să profite de cele douăzeci și patru sau patruzeci și opt de ore care i-au mai rămas ca să înjunghie revoluția pe la spate, declarăm că avangarda revoluției va răspunde cu lovitură pentru lovitură, cu oțel pentru fier[45].

Întrebat ce părere are despre prezența revoluționarilor socialiști în Comitetul Militar Revoluționar, Troțki a răspuns că numai doi dintre cei cinci membri făceau parte din acel partid și că nu existau divergențe de principiu între ei. Cînd a fost chestionat în legătură cu atitudinea Sovietului față de guvernul municipal, care se opunea scopurilor sale, a răspuns aproape fără să stea pe gînduri: „Vom dispersa Duma orășenească". S-a mai remarcat însă și faptul că Troțki a trebuit să improvizeze atunci cînd a fost întrebat dacă trebuie închise podurile care legau centrul orașului de suburbiile muncitorești, cum se va rezolva problema distribuirii alimentelor și dacă o insurecție va fi sprijinită și de trupele de pe front. Cu toate acestea, a răspuns cu aplomb.

Cu cît se apropia mai mult data insurecției, cu atît Troțki era mai solicitat să țină cuvîntări. Și a făcut acest lucru mult mai des decît oricare alt revoluționar la vremea respectivă. În ziua de 22 octombrie s-a adresat unei mulțimi uriașe și extatice cu următoarele cuvinte: „Dacă sprijiniți politica noastră de a înfăptui revoluția victorioasă, dacă puneți în slujba ei toată puterea voastră, dacă sprijiniți fără ezitare sovietul din Petrograd în această cauză măreață, atunci să jurăm cu toții devotament față de revoluție. Dacă sînteți de acord să depuneți acest jurămînt sfînt, ridicați mîna"[46]. Drept răspuns, o pădure de mîini s-a ridicat instantaneu.

Evident, focul de artificii demagogice al lui Troțki i-a alarmat pe tovarășii de drum mai moderați ai revoluției, ca să nu mai vorbim de cei aflați mai departe, spre dreapta. Gorki le-a numit jignitoare[47], în timp ce Miliukov i-a catalogat drept criminali de stat pe cei care au făcut parte din nucleul de revoluționari, inclusiv pe Troțki[48]. Era de așteptat ca aceasta să fie opinia unui reprezentant al regimului care fusese răsturnat de la putere de bolșevici. Cît despre verdictul final al istoriei, aveau să mai treacă multe decenii pînă să fie pronunțat.

Importanța excesivă acordată de Troțki Sovietelor în detrimentul partidului bolșevic a căpătat o semnificație aparte. Ca răspuns la acuzațiile ulterioare, a recunoscut că Sovietele aveau o bază socială mult mai largă în comparație cu un singur partid. În realitate, aceasta a fost o modalitate de a transforma revoluția înfăptuită de un partid într-una realizată de popor, în timp ce acționa pentru aplicarea rezoluției din 10 octombrie adoptată în ședința secretă a Comitetului Central, care chema la insurecție armată. Din acest moment, Troțki poate fi considerat un adevărat leninist. Membru al partidului bolșevic numai de două luni, cu două săptămîni înainte de insurecție devenise membru al primului Birou Politic al Comitetului Central, alături de Lenin, Zinoviev, Kamenev, Stalin, Sokolnikov și Bubnov. Avea să fie martor la disensiunile din conducerea partidului, atunci cînd Zinoviev și Kamenev au votat împotriva insurecției armate.

Această faimoasă ședință a Comitetului Central a avut loc în ziua de 22 octombrie în apartamentul menșevicului Suhanov, adversar îndîrjit al insurecției armate. Suhanov era absent, și soția lui, bolșevică convinsă, fusese cea care aranjase întîlnirea; aceasta a durat zece ore fără ca soțul ei să prindă de veste[49]. Cîteva zile mai tîrziu, Kamenev și Zinoviev și-au prezentat în paginile ziarului *Novaia jizn* poziția care era opusă celei adoptate de Comitetul Central. Au scris că nu sînt singurii bolșevici convinși de faptul că lansarea unei insurecții armate cu „numai cîteva zile înainte de Congresul Sovietelor ar fi de nepermis și fatală pentru proletariat și pentru revoluție... ar fi un act disperat să se mizeze totul pe o insurecție în următoarele cîteva zile. Partidul nostru este prea puternic și are un viitor prea măreț în fața lui pentru a adopta asemenea măsuri"[50]. Kamenev și Zinoviev aveau să se dezică de multe ori în public de această declarație, care i-a urmărit ca un blestem de-a lungul anilor.

Alături de Lenin

În pofida tuturor eforturilor lui Stalin, nu se poate nega faptul că Troțki era văzut – atît de admiratori, cît și de detractori – ca al doilea om al revoluției după Lenin. *Rabоceaia gazeta* din 6 noiembrie 1917 a publicat un articol nesemnat, intitulat *Începutul sfîrșitului*, în care se spunea: „Programul lui Lenin și al lui Troțki înseamnă intensificarea terorii și declanșarea războiului civil. O întoarcere la libertate și la pacea civilă sînt sloganurile prietenilor de ieri și ale dușmanilor de astăzi. «Socialismul» lui Lenin și Troțki se bazează pe «comitetul militar revoluționar» și pe baionetele garnizoanelor din Petrograd și din Kronstadt"[51]. În ziarul său, *Novaia jizn*, Maxim Gorki a publicat în repetate rînduri atacuri împotriva celor doi lideri. La 7 noiembrie, apărea un articol în care se declara: „Lenin, Troțki și tovarășii lor de drum sînt deja infectați de toxina puterii, așa cum o demonstrează atitudinea lor rușinoasă față de libertatea cuvîntului, față de libertatea individului și toate celelalte drepturi pentru care au luptat democrații. Acești fanatici orbi și aventurieri fără scrupule aleargă să-și rupă gîtul, nu altceva, spre ceva ce ei numesc «evoluție socială», dar urmează, de fapt, calea spre anarhie, spre ruina proletariatului și a revoluției"[52].

Novaia jizn a acreditat ideea că luarea puterii de către bolșevici nu era decît un episod nefericit și că lucrurile vor reintra curînd în normal. Astfel, filozoful și economistul Vladimir Bazarov, care era și membru fondator al facțiunii bolșevice și oponent filozofic al lui Lenin, scria că intenția bolșevicilor de a dezbina tabăra democrată va distruge revoluția:

> Evident, teribilul președinte al republicii de la Smolnîi, Lenin, care este obsedat de noțiunea de stat „sovietic", nu va vedea niciodată acest adevăr elementar. Un adevăr ce nu va fi recunoscut niciodată de excelentul L.Troțki și de falanga de conchistadori revoluționari care se țin după el și joacă rolul conducător în bolșevismul contemporan. Experiența ne-a dovedit că obsesiile leniniste sînt incurabile. Cît despre conchistadori, ei nu se sinchisesc cîtuși de puțin de instituția pe care au creat-o. Psihologia lor este simplă: ziua – uneori chiar și numai ora – îmi aparține și am să arăt frumos într-o poză revoluționară clasică, cu pecetea tragică a lui Robespierre pe fruntea mea[53].

Menșevicii și liberalii sperau că bolșevicii nu vor rezista mult timp, iar speranțele lor aveau toate șansele să se împlinească. Lenin și tovarășii lui vedeau mai departe decît criticii lor. Atîta timp cît a mai fost posibil –

adică pînă în decembrie 1917, cînd s-a înființat Ceka, poliția politică – presa liberală a atacat noul regim, în timp ce partidele revoluționare nebolșevice au condamnat dizolvarea pre-parlamentului (adunării pregătitoare), arestarea miniștrilor socialiști, măsurile dictatoriale adoptate de radicali, văzînd în regimul instituit de Lenin „un dușman al poporului și al revoluției"[54].

Merită consemnat faptul că învinșii au fost cei care au folosit pentru prima dată termenul de rău augur „dușman al poporului", inspirat din lexiconul Revoluției Franceze. La 28 noiembrie 1917, Lenin conducea o ședință a Consiliului Comisarilor Poporului – noul lui guvern – care adopta un decret, propus de el, referitor la „arestarea membrilor de frunte ai comitetului central al partidului dușmanilor poporului [democrații constituționali] și judecarea lor de către un tribunal revoluționar". Ironia soartei a făcut ca singurul membru al guvernului care a votat împotriva decretului să fie Stalin[55], poate ca un semn din partea unui membru mai puțin marcant al echipei care dorea să se facă remarcat în felul acesta.

Raportul referitor la starea de lucruri a fost prezentat la întîlnire de Troțki, care a subliniat situația din Petrograd, a descris mișcarea contrarevoluționară ce începea să ia ființă în regiunea Donului și în Urali și a descris legăturile dintre cadeți și forțele generalului Kaledin, conchizînd că centrul contrarevoluției era comitetul central al cadeților și făcînd apel către „toți cei care muncesc și sînt exploatați" să pună mîna pe arme[56]. Aceasta a fost sentința de condamnare la moarte a activității politice desfășurate de cadeții din Rusia. Socialiștii revoluționari de stînga și internaționaliștii menșevici păreau dispuși să colaboreze cu bolșevicii în problemele sociale; social-revoluționarii de stînga, în special, au cooperat cu ei pînă în vara anului 1918, deși nici ei, nici bolșevicii nu au făcut eforturi deosebite pentru a menține această colaborare. Intenția bolșevicilor de a prelua monopolul puterii a început curînd să transpară de comportarea lor. Troțki, care înainte de lovitură declarase că „minoritatea nu va fi afectată", împărtășea acum obiecția lui Lenin cu privire la primirea „împăciuitoriștilor" în guvernul sovietic.

După ce au zădărnicit încercările lui Kerenski din 6–14 noiembrie de a muta trupele de sub conducerea generalului Krasnov la Petrograd, bolșevicii au ținut o ședință memorabilă a Comitetului de Partid din Petrograd. „Ereticii" Zinoviev și Kamenev, care fuseseră împotriva insurecției armate, propuneau acum crearea unui așa-zis „guvern socialist omogen", care să-i includă pe revoluționarii socialiști și pe menșevici.

Noghin şi Lunacearski au sugerat necesitatea unei coaliţii socialiste. Dîndu-şi seama de faptul că un astfel de guvern ar fi avut o majoritate de menşevici şi revoluţionari socialişti, Lenin s-a opus ferm. Troţki l-a sprijinit cu aceeaşi vigoare, spre satisfacţia liderului bolşevic. Nici una din părţi nu voia să facă compromisuri, ignorînd posibilitatea instaurării unui sistem mai moderat. „Infailibilul" Lenin şi aliatul său cel mai apropiat, Troţki, au comis greşeala fatală. Guvernînd singuri de la jumătatea anului 1918, bolşevicii s-au condamnat la o permanentă izolare şi din acest moment s-au menţinut la putere numai prin forţă şi violenţă.

În cartea lui Troţki *Şcoala stalinistă a falsificării* este inclusă şi o fotocopie a minutelor acestei şedinţe a Comitetului de Partid Petrograd. Cînd s-a pus problema cooptării menşevicilor şi a revoluţionarilor socialişti în noul guvern, Lenin a declarat: „Nu pot nici măcar să iau în discuţie o asemenea eventualitate. Troţki şi-a dat seama de imposibilitatea realizării ei încă mai de mult. Troţki a înţeles acest lucru şi de atunci n-a existat bolşevic mai bun decît el"[57]. Aceste afirmaţii n-au fost incluse nici în ediţia din 1929, nici în cea din 1958 a minutelor. Troţki s-a referit frecvent la ele în scrierile sale pentru a demonstra că adoptase o poziţie corectă în problema „guvernului omogen", adică îmbrăţişase punctul de vedere al lui Lenin. Mai mult chiar, în carte şi-a făcut autocritica[58] pentru abaterile sale de la linia partidului, respingînd astfel acuzaţia frecvent repetată de stalinişti că „Troţki şi cei cîţiva prieteni apropiaţi ai săi au intrat în partid nu pentru a activa în interesul lui, ci pentru a-l submina şi a-l distruge din interior"[59].

Nu toată lumea l-a recunoscut pe Troţki drept un mare lider. Printre bolşevici au fost unii care nu l-au iertat niciodată pentru trecutul lui nonbolşevic, iar în ochii oamenilor de rînd, originea lui evreiască era lucrul cel mai supărător. Se afirma adesea că Lenin se înconjurase de evrei. Printre sesizările pe această temă primite de Lenin se află şi o telegramă de la un vechi membru al mişcării *Voinţa Poporului,* un simpatizant bolşevic pe nume Makari Vasiliev, care îi spune: „Pentru a salva bolşevismul trebuie să vă lipsiţi de un număr de bolşevici care se bucură de mare popularitate: guvernul sovietic va avea numai de cîştigat prin demisia lui Zinoviev, Troţki şi Kamenev, a căror prezenţă în funcţiile cele mai înalte şi mai influente nu reflectă principiul autodeterminării naţionale". Vasiliev mai cerea, de asemenea, „îndepărtarea lui Sverdlov, Ioffe, Steklov şi înlocuirea lor cu oameni de origine rusă"[60]. Nici Lenin, nici ceilalţi lideri nu au ţinut seama de aceste îndemnuri, considerîndu-le ca pe dovezi ale unui scăzut nivel de conştiinţă într-un moment în care principiul internaţionalist pe care se baza

revoluţia funcţiona perfect. Dar antisemitismul era foarte puternic. Aşa cum scria Boris Savinkov, aflat pe atunci la Varşovia, „sînt ţărani care îi urăsc pe evrei pentru că vreo cîţiva comisari evrei le rechiziţionează vitele şi grînele. În Armata Roşie există oameni care îi urăsc pe evrei pentru că nişte comisari politici evrei îi trimit la măcel. Sînt şi voluntari (ofiţeri albi) care urăsc întreg poporul evreu pentru că cekiştii evrei le-au executat familiile. Dar antisemitismul va dispărea numai atunci cînd Rusia va deveni un stat cu adevărat democratic. Ca rus, eu mă simt afectat din cauza suferinţei evreilor"[61].

Troţki a depus cele mai multe strădanii din viaţa sa pentru revoluţie, ca şi cînd numai ea ar fi putut să-i ofere ocazia de care avea nevoie pentru a se autoafirma. A reuşit să-l convingă chiar şi pe Lenin de devotamentul său faţă de cauza bolşevică. Cînd bolşevicii au făcut lista candidaţilor lor pentru alegerile în Adunarea Constituantă, Lenin a scris: „Este inadmisibilă existenţa unui număr aşa de mare de oameni fără experienţă (ca Larin) care au intrat de curînd în partidul nostru. Trebuie să se verifice şi să se corecteze lista... Se înţelege de la sine că ...nimeni nu va discuta, de exemplu, candidatura lui Troţki, în primul rînd pentru că de îndată ce a sosit a adoptat o poziţie internaţionalistă; în al doilea rînd, s-a străduit să aducă şi Mejraionka în rîndurile partidului; în al treilea rînd, în zilele dificile din iulie a fost în frunte, ca susţinător devotat al partidului şi al proletariatului revoluţionar"[62].

A doua zi după lovitură, *Pravda* decreta: „Tovarăşi, aţi garantat cu sîngele vostru că stăpînul pămîntului rus, Adunarea Constituantă pe întreaga Rusie, va fi convocată la timp". Însă la alegerile care au avut loc în noiembrie, bolşevicii au obţinut numai un sfert din voturi. Iată ce-a declarat Lenin: „Republica sovietelor este o formă de democraţie superioară faţă de republica burgheză cu Adunarea Constituantă"[63]. La 23 noiembrie, Comitetul Central bolşevic a ordonat arestarea comisiei însărcinate cu alegerile şi cu convocarea Adunării Constituante. Cînd comisia a protestat, Stalin, care fusese desemnat să se ocupe de această problemă, a declarat limpede că „pe bolşevici nu-i interesează ce cred aceşti oameni despre Consiliul Comisarilor Poporului. Comisia a comis falsuri..."[64]

După mai multe amînări, Adunarea Constituantă a avut loc, în cele din urmă, în ziua de 5/18 ianuarie 1918. Era un spectacol trist, căci deputaţii din partea diferitelor partide şi facţiuni nu foloseau un limbaj politic comun. Se striga, oamenii se agitau. Cernov, ales preşedinte, încerca să ţipe mai tare, ca să-i acopere pe ceilalţi: „Simplul fapt că Adunarea Constituantă şi-a

deschis lucrările marchează sfîrşitul războiului dintre popoarele Rusiei"[65]. Era clar pentru toată lumea că bolşevicii vor boicota Adunarea Constituantă, deoarece nu o puteau controla. Dezbaterile au continuat totuşi şi, la ora cinci dimineaţa, un marinar – un anume Anatoli Jeleaznikov – s-a urcat pe scenă, l-a tras de mînecă pe Cernov şi a anunţat cu voce tare:

– Tovarăşul Dîbenko [Comisarul pentru marină şi şeful Gărzilor Roşii] doreşte ca cei prezenţi să părăsească sala.

Încercînd să-şi păstreze demnitatea, Cernov a răspuns:

– Nu te supăra, dar asta trebuie să decidă Adunarea Constituantă.

În acel moment, ostaşi ai Armatei Roşii şi marinari înarmaţi au apărut în cadrul uşilor sălii. Jeleaznikov a spus:

– Vă sugerez să părăsiţi sala, pentru că este tîrziu şi gărzile sînt obosite.

Social-revoluţionarii de stînga i-au sprijinit pe bolşevici şi parlamentul rus a fost pus la naftalină pentru cîteva decenii bune. La început, ziarele au scris că alegerile pentru Adunare se bazaseră pe legea veche şi incorectă adoptată de Kerenski, care avantaja cea mai mare parte a populaţiei, respectiv ţărănimea. Evident că bolşevicii, care deţineau majoritatea în Soviete, nu aveau de gînd să împartă puterea cu Adunarea, unde erau în minoritate. Trebuia să se aleagă între soviete şi Adunare, iar alegerea aceasta fusese făcută demult. Fără nici o ezitare, Troţki s-a situat de partea lui Lenin. Simpatia maselor se îndrepta spre Soviete, dar puterea era, în realitate, în mîinile bolşevicilor. Ideea unei Adunări Constituante a început să pălească, ceea ce explică absenţa demonstraţiilor de masă ca urmare a dispersării ei. Abia mai tîrziu şi-au dat oamenii seama că bolşevicii conduceau corabia statului direct spre dictatura totalitară. Cu un sfert de locuri în Adunare şi alt sfert deţinut de social-revoluţionarii de stînga, bolşevicii ar fi putut crea o coaliţie puternică, dar la începutul anului 1918 nu erau dispuşi să împartă puterea cu nimeni. Lenin a explicat succesul repurtat în alegeri de revoluţionarii socialişti prin faptul că între 17 octombrie, cînd au fost publicate listele electorale, şi 12 noiembrie, data alegerilor, ţăranii „n-au putut afla adevărul despre pămînt şi despre pace, nu erau în stare să facă deosebire între prietenii şi duşmanii lor, lupii îmbrăcaţi în blănuri de oaie"[66]. O parte din răspunderea pentru ratarea acestei ocazii de a se porni pe calea pluralismului revine şi revoluţionarilor socialişti, care nu s-au mulţumit cu rolul de fraţi mai mici ai bolşevicilor.

Lovitura de stat din octombrie a transformat relaţia dinte Troţki şi Lenin din camaraderie în prietenie. Troţki îşi amintea momentul cînd

aşteptau deschiderea lucrărilor Congresului II al Sovietelor:

> Era seara tîrziu... Lenin şi cu mine ne odihneam într-o încăpere învecinată cu sala de şedinţe, o cameră în care nu exista nimic altceva în afară de scaune. Cineva pusese pe pardoseală o pătură pentru noi doi. Altcineva, probabil sora lui Lenin, adusese perne. Stăteam întinşi unul lîngă altul. Trupurile şi sufletele îşi relaxau corzile prea întinse. Era o odihnă binemeritată. Nu puteam să dormim, aşa că vorbeam încet. Abia acum s-a împăcat Lenin cu ideea amînării insurecţiei. Temerile îi fuseseră risipite. În vocea lui se simţeau accente de-o sinceritate rară. Voia să ştie totul despre pichetele mixte ale Gărzilor Roşii, ale marinarilor şi soldaţilor care staţionau peste tot. „Ce privelişte minunată: un muncitor cu o carabină, alături de un soldat, înfruntînd focurile de arme din stradă!" repeta el profund emoţionat. În sfîrşit, muncitorul şi soldatul erau împreună! Apoi a întrebat brusc: „Şi cum e cu Palatul de Iarnă? Încă n-a fost ocupat. Nu e periculos?" M-am ridicat ca să întreb la telefon care era situaţia acolo, dar a încercat să mă oprească. „Stai liniştit, am să trimit pe cineva să afle." Dar n-am putut să ne odihnim prea mult. În sala alăturată trebuia să înceapă şedinţa Congresului Sovietelor[67].

Cît timp a mai apărut, *Novaia Jizn* a continuat să publice avertismente rău prevestitoare în legătură cu consecinţele loviturii de stat bolşevice. Principala ţintă a atacurilor sale o constituia faptul că noul regim recurgea la folosirea forţei. Articolele nesemnate poartă amprenta inconfundabilă a lui Martov şi a tovarăşilor lui menşevici, Dan şi Abramovici. La 29 octombrie, într-un articol intitulat *Bolşevicii la putere,* se spunea că

> lovitura de stat din 25 octombrie i-a avut drept principali actori pe Lenin şi pe Troţki, dar adevăraţii ei iniţiatori au fost Kerenski şi Ţereteli... Oamenii frontului sînt cei aflaţi acum la putere. Dar numai un observator extrem de superficial ar putea să creadă că au de gînd să joace această operă comică pînă la sfîrşit. În realitate, asistăm la cea mai mare dintre tragedii, care ameninţă ţara cu suferinţe nesfîrşite şi distrugerea cuceririlor noastre revoluţionare... Respingem în totalitate metodele de acaparare a puterii aplicate de forţele izolate ale bolşevicilor cu ajutorul „operaţiunilor" militare. Convulsiile uriaşe, aşa cum susţine programul bolşevic, sînt inevitabile[68].

Poate cu excepţia negocierii păcii de la Brest-Litovsk, Lenin şi Troţki au avut aceeaşi părere în toate problemele majore cu care s-au confruntat bolşevicii în timpul loviturii de stat din octombrie şi în războiul civil. În permanenţă, Troţki l-a apărat pe Lenin, după părerea lui „un lider excepţional" cu care a fost întotdeauna de acord, cît timp a fost în viaţă, ca şi după moartea acestuia. Problema este de ce? Există mai multe explicaţii. În primul rînd şi mai presus de orice, Troţki şi-a dat seama că, dacă şi-ar

mai schimba o dată orientarea politică, aceasta ar însemna moartea lui intelectuală. Viaţa politică nu-ţi permite decît o singură reconsiderare majoră, altfel îţi pierzi credibilitatea şi faţă de vechii tovarăşi, şi faţă de noii prieteni. Apoi, în timpul loviturii de stat din octombrie, Troţki îşi dăduse seama că vederile lui Lenin sînt foarte apropiate de ale lui. Şi, în sfîrşit, voia să păstreze nealterată memoria liderului revoluţiei ruse pentru că era hotărît să distrugă mitul potrivit căruia Stalin ar fi fost un „Lenin al zilelor noastre". În toate scrierile sale teoretice şi politice a încercat să demonstreze că nimeni altul în afara lui nu l-a înţeles pe Lenin şi că numai el a rămas credincios ideilor lui Lenin din octombrie 1917 încoace.

Chiar şi atunci cînd a discutat despre măsurile luate de Lenin, care, dintr-un motiv sau altul, nu fuseseră sprijinite de Comitetul Central, Troţki nu l-a condamnat. De exemplu, în 1932, el scria:

> Lenin a insistat ca insurecţia să aibă loc în timpul Conferinţei Democratice: nici unul din membrii Comitetului Central nu i-a împărtăşit punctul de vedere. O săptămînă mai tîrziu, Lenin a propus ca Smilga să organizeze un cartier general al insurecţiei în Finlanda şi de acolo să dea lovitura guvernului, cu ajutorul marinarilor... La sfîrşitul lui septembrie, Lenin considera dezastruoasă amînarea insurecţiei cu cîteva săptămîni, pînă la Congresul Sovietelor. În realitate, insurecţia, care a fost amînată pînă în ajunul Congresului, a fost realizată în timp ce acesta era în curs de desfăşurare. Lenin a propus ca lupta să înceapă la Moscova, presupunînd că acolo ar fi putut reuşi fără să se angajeze într-o bătălie. În realitate, revolta de la Moscova, în ciuda faptului că la Petrograd se repurtase victoria, a durat opt zile şi a costat multe vieţi omeneşti.

Enumerînd cu scrupulozitate propunerile neinspirate ale lui Lenin, Troţki a rezistat oricărei tentaţii de a-l învinovăţi. Dimpotrivă, „Lenin nu putea fi considerat o maşină de luat decizii infailibile. Era «numai» un geniu şi nimic din ceea ce era omenesc nu-i era străin, inclusiv capacitatea de a face greşeli"[69].

Atitudinea lui Troţki faţă de Lenin ar putea fi invidiată în această privinţă, pentru că pe de-o parte, recunoştea geniul lui Lenin, iar pe de alta punea sub semnul întrebării sanctificarea lui care a intoxicat viaţa intelectuală sovietică decenii de-a rîndul. Idolatrizarea lui Lenin a dus şi la creşterea dogmatismului care, în alianţă cu birocraţia, sînt răspunzătoare de multe măsuri pe care el poate că nu le-ar fi aprobat. Cu alte cuvinte, Troţki vedea în el un om, nu un zeu. Chiar şi în 1927, cînd era în dizgraţie şi la bunul plac al lui Stalin, a avut curajul să-l apere pe Lenin de idolatrizare, de mortificarea prin respect dogmatic şi transformarea lui într-un sfînt

marxist. Într-un articol nepublicat intitulat *Despre onctuozitate*, el scria:

> Lenin mort pare să fi renăscut: aceasta este soluţia şi în cazul lui Hristos. A fost reînviat pentru noi ... Adevăratul pericol va începe din momentul în care birocraţia va lua atitudine faţă de Lenin şi învăţătura lui va deveni subiect de adoraţie dogmatică. Vorbind, ca de obicei, în cuvinte simple, [văduva lui Lenin] N.K. Krupskaia ne-a avertizat şi în privinţa unei alte primejdii. A spus că nu trebuie să i se ridice prea multe monumente lui Lenin şi nici nu trebuie create instituţii inutile în numele lui[70].

La o seară comemorativă prilejuită de aniversarea zilei de naştere a lui Lenin, Troţki a ţinut o lungă cuvîntare în care şi-a demonstrat capacitatea de a pătrunde în adîncurile sufletului unei alte personalităţi, de a percepe filozofia unei alte existenţe şi de a detecta calităţi pe care alţii nu le-ar fi putut observa. A remarcat faptul că unii artişti şi scriitori începuseră deja să vorbească despre Lenin – de exemplu Maxim Gorki: „Dar el nu-l înţelege pe Ilici şi îl abordează în termenii dulcegi ai intelectualului mic-burghez care a devenit Gorki în ultimii ani". După părerea lui Troţki, „Lenin avea o clocotitoare nerăbdare revoluţionară pe care o domolea prin voinţă şi cu puterea minţii... îşi păstra încrederea în umanitate; în sens moral, era un idealist desăvîrşit, credea în capacitatea omului de a atinge înălţimi la care nu putem decît să visăm". Troţki a sesizat la Lenin şi o trăsătură de caracter primejdioasă şi rău prevestitoare – încrederea lui în puterea dictaturii: „Vladimir Ilici spunea că cel mai mare pericol rezidă în faptul că ruşii sînt oameni blînzi... Cînd generalul Krasnov a fost eliberat pe cuvînt de onoare, se pare că numai Ilici a fost împotrivă, dar a cedat în faţa celorlalţi, mulţumindu-se să înalţe din umeri... Cînd se discuta în prezenţa lui despre dictatura proletariatului, spunea întotdeauna – exagerînd lucrurile pentru a le face mai clare – «Ce fel de dictatură avem noi! Ce avem noi este o harababură, o aiureală»... În general vorbind, păstra o atitudine temperată; starea lui emoţională nu era echilibrată, dar datorită faptului că avea o voinţă puternică reuşea întotdeauna să se controleze în cel mai înalt grad." Troţki nota pe bună dreptate că „studierea psihologiei liderilor noştri îi va ajuta în viitor pe oameni să înţeleagă epoca noastră". De pe poziţiile lui de exaltat, Troţki a reuşit, dată fiind extraordinara lui putere de observaţie, să pătrundă în universul intern al lui Lenin, să vadă mai degrabă demonul din el, şi nu zeul, pe acest Robespierre al revoluţiei ruse.

În ciuda firii sale vanitoase, Troţki recunoştea că Lenin era mai puternic din punct de vedere intelectual şi se bucura de o autoritate mai mare decît el. Se mîndrea cu faptul că numele lui apărea întotdeauna imediat

după al lui Lenin în presa revoluţionară, contrarevoluţionară şi liberală. Suhanov, cronicarul revoluţiei, l-a învinovăţit nu o dată pe Troţki la fel de mult ca şi pe Lenin de „colapsul" Rusiei, de „tulburările mari" şi de „distrugerea speranţelor democratice". În noiembrie 1917, de exemplu, *Novaia jizn* a publicat un articol scris de el şi intitulat *Dictatura cetăţeanului Lenin,* în care consemna cu amărăciunea învinsului: „Cine nu vede oare că ceea ce avem nu este un regim «sovietic», ci o dictatură a respectabililor cetăţeni Lenin şi Troţki şi că dictatura lor se sprijină pe baionetele soldaţilor şi ale muncitorilor pe care i-au înşelat şi cărora li s-au dat nişte bilete fără valoare în locul unor bogăţii fabuloase, inexistente?"[71]

Asumîndu-şi rolul celui de „al doilea", Troţki s-a situat adesea – mai ales în ultima perioadă a vieţi sale – alături de Lenin, lăsînd să se înţeleagă clar că nu era vorba de o întîmplare. Într-un articol intitulat *Petrograd,* el scria: „La Smolnîi, o dată cînd eram amîndoi de faţă, şi tovarăşul Lenin, şi eu (nu-mi amintesc cu exactitate ziua), a fost convocată o întrunire a garnizoanei"[72]. Mai erau de faţă şi alţi lideri bolşevici, dar Troţki a evidenţiat numai două nume. La fel: „Cînd Lenin şi cu mine am ţinut o şedinţă la sediul garnizoanei din Petersburg, unde se adunaseră ofiţerii adversari ai lui Kerenski..."[73] În memoriile sale, Troţki menţionează foarte des întîlnirile personale, discuţiile şi relaţiile de încredere dintre el şi Lenin, presupunînd, pe bună dreptate, că invocarea strînsei sale legături cu liderul revoluţiei îi va asigura o imagine mai bună: „În ziua de 25 s-au deschis lucrările Congresului al II-lea al Sovietelor. Şi atunci Dan şi Skobelev au venit la Smolnîi şi au trecut întîmplător prin încăperea unde şedeam eu cu Vladimir Ilici. Avea capul înfăşurat într-un bandaj, de parcă l-ar fi durut măselele, purta nişte ochelari enormi şi o şapcă ieftină şi arăta foarte ciudat. Dan, care avea însă ochiul exersat şi era foarte pătrunzător, l-a înghiontit pe Skobelev, a făcut cu ochiul şi a plecat. Atunci Vladimir Ilici mi-a tras şi el un ghiont: «M-au recunoscut, ticăloşii!»"[74]

Fără îndoială, pe parcursul revoluţiei din octombrie şi al războiului civil, între Lenin şi Troţki s-a dezvoltat un mare grad de încredere mutuală, de felul celei care apare între oameni cu o gîndire asemănătoare, angajaţi în aceeaşi misiune. Este adevărat că au rămas foarte diferiţi ca personalităţi. În 1917 Lenin a văzut un Troţki cu totul nou, un bărbat activ care adera la ideile revoluţionare şi, de regulă, îi accepta punctul de vedere fără să obiecteze. Nu era vorba de un simplu conformism politic, ci de o coincidenţă de aspiraţii. Fără îndoială, Troţki traversa cea mai frumoasă perioadă din viaţa sa – o uluitoare convergenţă de circumstanţe personale, istorice şi

politice în care îşi putea valorifica la maximum esenţa personalităţii sale, precum şi cele mai profunde aspiraţii. Considera că revoluţia justifică orice fel de măsuri şi că ea va schimba lumea din temelii. Dar avea să descopere că generează speranţe care vor fi amarnic înşelate.

S-ar putea ca Lenin să fi înţeles principiul revoluţionar distructiv întruchipat de Troţki, un principiu pe care acesta din urmă l-a recunoscut la o şedinţă a Biroului Politic din iulie 1919, menţionată în memoriile sale. Spune că este conştient de comentariile făcute pe marginea ordinului său aşa-zis criminal din august 1918, conform căruia fuseseră executaţi conducerea regimentului şi comisarul politic de pe frontul de est pentru că retrăseseră trupele de pe poziţiile de luptă:

> Am amintit numai o dată, la o şedinţă a Biroului Politic că, dacă nu aş fi luat acea măsură severă de la Sviajsk, n-am mai fi putut să ne ţinem şedinţa. „Absolut", a spus Lenin şi a început să scrie foarte repede, ca de obicei, cu cerneală roşie în partea de jos a unei foi de hîrtie cu antetul Sovietului Comisarilor poporului: „Tovarăşi, cunoscînd corectitudinea dispoziţiilor date de tovarăşul Troţki sînt convins, dar absolut convins, de urgenţa şi necesitatea ordinului dat de tovarăşul Troţki pentru succesul cauzei şi îl aprob fără nici un fel de rezerve". Lenin a mai adăugat: „Pot să-ţi dau oricîte hîrtii din astea doreşti"... Lenin îşi punea dinainte semnătura pe orice decizie pe care aveam s-o consider necesară în viitor. Şi erau decizii de importanţă capitală. Poate exista încredere mai mare a unui om în alt om? Ideea de a-mi oferi un asemenea document nu putea să-i vină lui Lenin decît pentru că ştia mai bine decît mine sau bănuia care este sursa acestei intrigi [împotriva lui Troţki] şi a considerat necesar să riposteze cu toată vigoarea[75].

Pentru cei iniţiaţi era clar că informaţiile despre execuţiile de pe front din ordinul lui Troţki fuseseră răspîndite de Stalin şi de Voroşilov. La o plenară a Comitetului Central din 1927, de exemplu, Voroşilov l-a acuzat pe Troţki că a arestat fără motive comandanţi ai armatei şi comisari. Troţki l-a întrerupt şi a strigat: „Spui o minciună sfruntată, ca un ticălos neruşinat ce eşti, atunci cînd susţii că am executat comunişti!" „Tu eşti un ticălos şi un duşman făţiş al partidului nostru! Oricum, dracu' să te ia!" a conchis furios Voroşilov. „Să nu-ţi închipui că am să ascult în linişte acuzaţiile tale, potrivit cărora aş fi împuşcat comunişti", a explodat Troţki. Atunci Podvoiski a exclamat: „Ai împuşcat comunişti, am să-ţi arăt lista victimelor tale"[76].

Problema terorii şi a represiunilor din timpul războiului civil, printre iniţiatorii cărora s-a numărat şi Troţki, va face obiectul capitolului următor.

Pentru moment, este important să subliniem faptul că Lenin a fost întotdeauna în favoarea adoptării celor mai drastice măsuri menite să asigure combativitatea Armatei Roşii. Îl considera pe Troţki suficient de sever ca să facă ordine pe front, să pună capăt dezertărilor, defetismului şi acţiunilor de gherilă, iar, în ceea ce îl privea, Troţki aprecia că aceasta dovedea încrederea incontestabilă de care se bucura. Troţki şi-a exprimat clar propria atitudine faţă de Lenin: „Mi-am dat seama cît se poate de bine ce a însemnat Lenin pentru revoluţie, pentru istorie şi pentru mine. A fost maestrul meu. Asta nu înseamnă că am repetat cuvintele şi gesturile lui, dar am învăţat de la el să ajung în mod independent la aceeaşi decizie"[77].

Anii revoluţiei şi ai războiului civil au reprezentat, fără îndoială, o perioadă de apogeu în viaţa lui Troţki, în parte şi pentru că era văzut mereu alături de Lenin, cu care se afla în cele mai bune relaţii. Colaborarea lor intelectuală şi politică se baza pe ataşamentul fanatic comun faţă de ideea revoluţiei şi a restructurării Rusiei. Nici unul dintre ei nu şi-a dat seama de tragedia revoluţiei într-o ţară agrară înapoiată, cu tradiţii democratice precare. Amîndoi hotărîseră că se poate ocoli stadiul burghezo-democratic, trecîndu-se direct la construirea socialismului prin adaptarea „din mers" la necesităţile democraţiei. În practică, revoluţia care a adus oamenilor pace şi pămînt le-a răpit cea mai importantă calitate a vieţii, libertatea.

Formula de la Brest-Litovsk

Una din principalele explicaţii ale caracterului nesîngeros al loviturii de stat din octombrie a constituit-o graba cu care poporul secătuit de război a acceptat ideea păcii. Datorită politicii lor de pace, exprimată în primul decret al regimului sovietic, bolşevicii au dobîndit o popularitate rapidă în rîndul milioanelor de oameni obişnuiţi. De îndată ce şi-au atins obiectivul imediat, bolşevicii au fost obligaţi să-şi ţină promisiunea şi să iasă din război.

La 20 noiembrie 1917, în calitate de Comisar al poporului recent numit pentru Afacerile Externe, Troţki a transmis oficial ambasadelor Aliaţilor că Rusia este condusă acum de un guvern al Sovietelor, în fruntea căruia se află Vladimir Ilici Lenin. Noul guvern emisese un decret al păcii care trebuia considerat drept o propunere de armistiţiu imediat pe toate fronturile şi de iniţiere fără întîrziere a negocierilor de pace. Pacea pe care o dorea guvernul lui Lenin, continua nota, va exclude reparaţiile şi anexările

şi se va baza pe principiul autodeterminării naţionale[78]. Această notă, ca şi următoarele comunicate ale guvernului sovietic au fost ignorate.

Troţki relatează în memoriile sale că nu se simţea tentat să preia postul:

> Încă din tinereţe sau, mai exact, încă din copilărie, am visat să fiu scriitor. Mai tîrziu, mi-am subordonat munca literară, ca şi toate celelalte activităţi, revoluţiei... După preluarea puterii, n-am vrut să fac parte din guvern; în schimb, m-am oferit să preiau direcţia presei... Dar Lenin mi-a încredinţat Comisariatul pentru Interne, spunînd că cea mai importantă sarcină în momentul respectiv era lupta împotriva contrarevoluţiei. Am formulat mai multe obiecţii, printre care şi aceea legată de problema naţionalităţii. Merita oare să punem în mîinile duşmanilor noştri încă o armă cum era aceea a originii mele evreieşti?

Majoritatea membrilor Comitetului Central erau de acord cu Troţki. Sverdlov a propus ca Troţki să se ocupe de Afacerile Externe „şi astfel am ajuns în fruntea diplomaţiei sovietice timp de un sfert de an"[79].

La cîteva zile după cooptarea sa în guvern, Troţki a fost absorbit din nou de problemele Sovietului din Petrograd şi ale Comitetului Militar Revoluţionar, fiind nevoit să rezolve şi chestiunile legate de calitatea sa de Comisar pentru Externe. În permanenţă era întrebat cînd o să publice înţelegerile secrete ale ţarului cu puterile Antantei referitoare la modul în care intenţionau să împartă teritoriile învinse după terminarea războiului. Le-a spus deputaţilor că în cele trei zile de cînd fusese numit petrecuse numai o oră şi jumătate la minister, unde a găsit de cuviinţă să-şi ia rămas-bun de la personalul care pleca, însă n-a avut răgazul necesar ca să publice tratatele secrete.

Într-adevăr, cînd a intrat pentru prima dată în Ministerul de Externe, i s-a comunicat că nimeni nu venise la lucru. Cînd Troţki a convocat întregul personal, a constatat că mulţi dintre funcţionari erau totuşi în clădire. În cîteva cuvinte, Troţki le-a explicat ce îndatoriri le reveneau şi, în final, a declarat: „Oricine este de bună-credinţă şi doreşte să lucreze aici în continuare, poate să rămînă." Funcţionarii îl ascultau pe noul comisar cu figuri posomorîte. Nimeni nu i-a dat nici o cheie, nu i-a încredinţat nici o hîrtie. În ziua următoare, Troţki a trimis un marinar, pe nume Markin, care, fără prea mare tămbălău şi pentru a le da un exemplu celorlalţi, i-a arestat pe prinţul Tatişcev şi pe baronul Taube, doi funcţionari din Ministerul de Externe care, ca mulţi alţii din acest minister deosebit, supravieţuiseră şi prăbuşirii ţarismului, şi Guvernului Provizoriu. După aceea, lucrurile au început să meargă mai bine. Au apărut cheile şi dosarele cu hîrtii. Se pare

că Markin a găsit doi tineri experţi, pe nume Polivanov şi Zalkind, care au început să trieze documentele, pregătind tratatele secrete pentru publicare. Dar abia după numirea lui Gheorghi Cicerin ca succesor al lui Troţki, în februarie 1918, au fost găsiţi noi asistenţi şi a apărut un nou stil „proletar".

Abia fusese obţinută victoria bolşevică din octombrie cînd a devenit clar că prima prioritate a noului regim o constituia oprirea războiului. Bolşevicii promiseseră poporului pămînt, pîine şi pace. Au început să împartă pămîntul, şi lucrul acesta ar fi trebuit să le aducă oamenilor şi pîinea. Dar pacea nu depindea numai de bolşevici. Ţara urmărea modul în care noul guvern, sub conducerea lui Lenin, delibera în şedinţe lungi, care durau uneori şi opt ore, asupra unei multitudini de probleme neobişnuite. Consiliul Comisarilor Poporului învăţa cum să-şi facă meseria. Se puneau în discuţie probleme fundamentale pentru crearea statului bolşevic, chiar dacă se recurgea la improvizaţii în rezolvarea lor. La început s-a pus problema aprovizionării cu alimente, a transportului şi a combustibilului care au captat în cea mai mare măsură atenţia guvernului, dar curînd a venit şi rîndul afacerilor externe, căci poporul începuse să ceară ca soldaţii să se întoarcă în satele lor. Dar speranţa că germanii vor fi de acord cu un armistiţiu rapid nu s-a materializat, astfel că abia după o lună au încetat ostilităţile de pe frontul de est.

La 27 noiembrie 1917, Sovnarkomul [Consiliul Comisarilor Poporului] a dezbătut componenţa delegaţiei care urma să negocieze armistiţiul cu germanii. S-a luat hotărîrea ca din delegaţie să facă parte Ioffe, Kamenev şi o social-revoluţionară de stînga, Biţenko[80]. La 2 decembrie, grupul respectiv a semnat armistiţiul la Brest-Litovsk şi în ziua de 9 decembrie au început tratativele de pace. La 24 decembrie, Troţki s-a dus la Brest-Litovsk ca să preia conducerea tratativelor, în calitate de şef al delegaţiei.

Troţki i-a raportat lui Lenin în fiecare zi, şi la început se părea că lucrurile se desfăşoară conform planului dinainte stabilit. Ministrul german de Externe, Richard von Kühlmann, a anunţat că Puterile Centrale fuseseră de acord cu propunerea Rusiei de a încheia o pace generală fără anexări şi fără reparaţii, dar numai cu condiţia ca Antanta să nu formuleze nici un fel de obiecţii. Troţki i-a rugat din nou pe Aliaţii occidentali să sprijine formula prezentată de el, dar s-a lovit iarăşi de un zid de tăcere. Între timp, guvernul sovietic a început demobilizarea armatei ruse. La 27 decembrie, Kühlmann a declarat că, în absenţa unui răspuns al Aliaţilor, Puterile Centrale nu puteau accepta propunerea sovietică. Apoi, la 5 ianuarie 1918,

s-a anunţat că Germania şi Austro-Ungaria vor semna pacea cu condiţia ca 150 000 de kilometri pătraţi din teritoriul Rusiei să le fie cedat lor. Exploatînd în mod cinic dreptul naţiunilor la autodeterminare, proclamat de guvernul sovietic, Germania a condiţionat pacea de acordarea independenţei Ucrainei, de separarea Poloniei şi a Lituaniei de Rusia, inclusiv a unor părţi din Letonia şi Belorusia, precum şi a arhipelagului Moonsund din Marea Baltică, în timp ce graniţa de la sud de Brest-Litovsk urma să fie negociată cu Ucraina independentă.

Troţki era deja la Brest-Litovsk cînd au fost formulate aceste condiţii. Pe drumul de la Moscova pînă la locul tratativelor văzuse că tranşeele erau goale şi că nimic nu i-ar fi putut opri pe germani să înainteze pe pămîntul Rusiei. Ministrul de Externe austriac, contele Czernin, îşi amintea mai tîrziu că ofiţerul german care îl escortase pe Troţki peste linia frontului raportase că acesta urmărea peisajul cu un aer din ce în ce mai abătut[81]. Cînd Troţki l-a informat pe Lenin asupra situaţiei de pe front, liderul bolşevic a răspuns imediat că trebuie să semneze „pacea spoliatoare", deşi a spus că trebuie să se consulte în prealabil cu Comitetul Central şi cu Sovnarkomul. Problema a stîrnit o reacţie dramatică în sînul conducerii şi a dus la prima sciziune reală de după Octombrie.

Cei care s-au opus categoric semnării „tratatului de pace spoliatoare" şi care au fost imediat etichetaţi drept „comunişti stîngişti" nutreau convingerea fermă că Rusia revoluţionară, cu ajutorul proletariatului internaţional, e în stare să dea o ripostă imperialismului german. Credinţa lor într-o revoluţie europeană iminentă era foarte puternică. La insistenţa „comuniştilor stîngişti", Sovnarkomul a alocat două milioane de ruble-aur pentru propagandă revoluţionară în străinătate. Troţki însuşi a adus cu sine la Brest-Litovsk mai multe teancuri de broşuri şi manifeste adresate soldaţilor blocului austro-german. L-a luat cu el şi pe Karl Radek, agitator energic şi pamfletist talentat, pentru a dovedi că este încredinţat de iminenţa revoluţiei germane, dar şi că este gata să facă tot posibilul ca să contribuie la declanşarea ei. Nu este aşadar de mirare că, la 9 ianuarie, generalii Hoffmann şi von Kühlmann au protestat împotriva „apelurilor propagandistice ale guvernului sovietic". În ziua următoare, Troţki a respins cu hotărîre protestele lor: „Noi, reprezentanţii republicii ruse, ne rezervăm pentru noi şi pentru toţi cetăţenii noştri libertatea de a propaga convingeri socialiste republicane şi revoluţionare"[82].

În timp ce se plimba seara pe străzile pietruite din vechea fortăreaţă de la Brest în compania lui Kamenev, Pokrovski şi Karahan, Troţki se

chinuia să găsească o soluţie de ieşire a Rusiei din război fără ca reputaţia ei revoluţionară să aibă de suferit. Recunoştea că, iniţiind negocieri separate de pace, Rusia oferea Puterilor Centrale un avantaj uriaş. Kühlmann le-a dat de înţeles foarte clar, deşi oarecum camuflat, că ruşii se aflau la Brest pentru a semna o capitulare şi că toată retorica lui Troţki cu privire la justiţie şi la dreptul naţiunilor la pace şi autodeterminare nu era nimic altceva decît cosmetică revoluţionară. Cine avea puterea, acela făcea jocurile. Se pare că Kühlmann nu-şi dădea seama de faptul că Puterile Centrale se aflau şi ele în pragul dezastrului.

Troţki le-a spus tovarăşilor săi că, la Petrograd, Lenin îl instruise să prelungească bătălia verbală cît mai mult timp cu putinţă. Dacă germanii le dădeau un ultimatum, atunci ruşii vor trebui să semneze tratatul în condiţiile impuse de ei. Kamenev protestase, afirmînd că e imposibil să se tărăgăneze discuţiile la infinit, căci „germanii pur şi simplu nu vor permite acest lucru". Troţki şi-a exprimat speranţa că atitudinea revoluţionară a delegaţiei sovietice va mări tensiunea revoluţionară în cadrul Puterilor Centrale. Înarmat cu această convingere, s-a luptat cu înverşunare pentru fiecare punct al tratatului în timpul convorbirilor.

Czernin dedică mai multe pagini din memoriile sale discuţiilor de la Brest-Litovsk. Este evident că îl considera pe Troţki un adversar pe măsura sa: „Fără îndoială, Troţki e un om interesant şi inteligent, un adversar foarte periculos. Are un talent oratoric de excepţie şi dispune de o abilitate extraordinară de a întoarce discuţia cu acea insolenţă caracteristică rasei sale." Czernin consemnează şi cinismul de care era capabil Troţki. Cînd Czernin a întrebat ce condiţii ar accepta Rusia, Troţki a răspuns că „nu era aşa de naiv cum ne închipuiam noi. Ştia perfect că forţa reprezintă cel mai puternic argument şi că Puterile Centrale ar fi în stare să ia provinciile Rusiei"[83]. Referindu-se la preambulul tratatului de pace în care se stipula că părţile „doresc să trăiască în pace şi prietenie", Troţki a respins textul, spunînd: „Halal prietenie, cînd unul dintre prieteni doreşte să-l jefuiască pe celălalt... mai lipseşte doar cuvîntul «eternă»".

Troţki ţinea Moscova la curent cu desfăşurarea tratativelor de pace prin curieri şi pe linia telegrafică directă. Una din înregistrările unei astfel de convorbiri merită să fie reprodusă:

1. Aici Lenin. Tocmai am primit scrisoarea dumitale specială. Stalin nu este aici şi încă n-am apucat să i-o arăt. Cred că planul dumitale este discutabil. N-ar fi mai bine să amînăm stadiul final pînă după şedinţa Comitetului Executiv Central? După ce se întoarce Stalin, am să i-o arăt şi lui.

2. Vreau să mă consult cu Stalin înainte să răspund la întrebarea dumitale. Astăzi a plecat spre dumneata o delegaţie de la ramura din Harkov a Comitetului Executiv Central ucrainean şi mi-au spus că la Kiev Rada [guvernul central] îşi trăieşte ultimele zile. Lenin.

3. Stalin tocmai a sosit şi vreau să discut cu el problema, ca să-ţi dăm un răspuns comun. Lenin.

Spuneţi-i lui Troţki că cerem o întrerupere a tratativelor[84] şi că-l aşteptăm să se întoarcă la Petrograd. Lenin.

Această convorbire a fost publicată pentru prima dată în revista *Proletarskaia revoluţia,* după deportarea lui Troţki din URSS.

Din cronica oficială a vieţii lui Lenin reiese că acesta a discutat problema cu Stalin între 10.50 şi 11.30 seara, în ziua de 3 ianuarie 1918[85]. Pare surprinzător, deşi nu de neconceput, ca Lenin să nu-i poată răspunde lui Troţki înainte de a se consulta cu Stalin. La 11 ianuarie, Kühlmann l-a întrebat pe Troţki: „Ce mijloace de expresie va avea o nouă unitate naţională pentru a-şi face cunoscută dorinţa de independenţă şi, în particular, de secesiune?"[86] Troţki a răspuns că problema viitorului provinciilor care cer autodeterminare, adică Ucraina, Polonia, Lituania şi Kurland, se va decide în condiţii de deplină libertate politică completă şi în absenţa oricărui gen de presiune din afară. Dar „alegerile nu pot avea loc decît după retragerea trupelor străine şi după repatrierea refugiaţilor şi a exilaţilor"[87]. S-ar putea ca Troţki să-i fi cerut părerea lui Lenin în această chestiune, iar Lenin, la rîndul rău, să fi dorit să discute cu Stalin, pe atunci comisar pentru naţionalităţi.

Autenticitatea acestui document este totuşi pusă la îndoială de faptul că, în momentul anatemizării lui Troţki, în anii 1937–38, Uniunea Sovietică a fost martoră nu numai a „nopţii cuţitelor lungi", ci şi a unei perioade marcate de falsificarea trecutului de către acoliţii lui Stalin. Printre aceştia existau cîteva figuri notorii. Cu sau fără voia lor, la 7 mai 1938, Elena Stasova şi Vladimir Sorin, amîndoi secretari ai Comitetului Central pe timpul cît se purtaseră tratativele de la Brest-Litovsk, au atras atenţia asupra faptului că este nevoie „să se elaboreze mai precis" minutele Comitetului Central referitoare la Brest-Litovsk şi să se corecteze „lumina falsă pe care o aruncă asupra rolului lui Stalin în această problemă". Stalin a aprobat, fireşte, iniţiativa şi a trimis o circulară lui Molotov, Voroşilov, Jdanov, Kaganovici şi Andreev pentru a-i invita la comentarii.

Printre altele, scrisoarea Stasova-Sorin se referea la aproximaţia cu care fuseseră înregistrate şedinţele Comitetului Central din 1917 şi 1918:

Trei dintre membri, Stasova, Sverdlov şi Ioffe, făceau însemnări generale, dar luau şi ei parte la dezbateri, astfel că nu au putut redacta dări de seamă exacte şi substanţiale. Cuvintele inserate de secretare în cuvîntarea lui Lenin din 3 februarie [1918], „Stalin greşeşte atunci cînd spune că nu putem semna" şi fraza atribuită tovarăşului Stalin la aceeaşi şedinţă, „Putem să nu semnăm, dar să începem tratativele de pace" reprezintă o neînţelegere, şi amîndouă sînt în totală contradicţie cu celelalte cuvîntări pe care le-a ţinut tovarăşul Stalin în legătură cu pacea de la Brest-Litovsk[88]. Minutele întrunirii din 23 februarie sînt în mîna lui Ioffe, pe atunci un troţkist înfocat, care se lupta din răsputeri împotriva semnării acordului de pace şi, evident, nu era preocupat de redarea cu mare acurateţe a cuvîntărilor oponenţilor săi, Lenin şi Stalin.

Sorin şi Stasova s-au oferit apoi să facă toate corecturile necesare în orice nouă ediţie a lucrărilor lui Lenin pe această temă[89]. Nu este greu să ne imaginăm în ce sens au fost făcute corecturile respective.

În realitate, în timpul tratativelor de la Brest-Litovsk, Stalin a adoptat o poziţie pasivă, centristă, aşteptînd derularea evenimentelor. După ce a devenit succesorul lui Lenin, s-a preocupat să remodeleze trecutul pentru a apărea în postura de leninist convins, în timp ce linia lui Troţki trebuia să fie demascată drept trădătoare. Şi aceasta în pofida faptului că, la Congresul al VII-lea al partidului, în ziua de 8 martie 1918, Lenin însuşi a afirmat următoarele:

> Trebuie să mă refer la poziţia tovarăşului Troţki. Există două laturi ale activităţii lui: cînd a început negocierile de la Brest, le-a exploatat în mod strălucit în scopuri agitatorice şi toţi am fost de acord cu el. A invocat o conversaţie pe care am avut-o noi doi, dar vreau să mai adaug că am convenit să rezistăm pînă la ultimatumul nemţilor... Atît timp cît noi tindeam să tărăgănăm lucrurile, tactica lui Troţki a fost corectă; ea şi-a pierdut valabilitatea cînd s-a anunţat că starea de război încetase şi tratatul de pace nu fusese semnat[90].

Stalin măcar nu participase la acest congres, aşadar nu putea să exercite nici un fel de influenţă asupra dezbaterilor referitoare la justeţea sau injusteţea deciziei de semnare a tratatului. Însă în 1938 nu era nici o problemă să prezinte o bandă telegrafică trucată cu scopul de a-şi îmbunătăţi propria imagine în detrimentul personalităţii lui Troţki.

Înaintea celei de-a doua runde de convorbiri, care a început la 30 ianuarie 1918, Troţki îşi dădea seama de accentuarea disensiunilor din sînul guvernului sovietic în problema păcii şi a războiului. La 8 ianuarie s-a convocat o şedinţă a liderilor bolşevici şi a unor delegaţi la Congresul al II-lea al Sovietelor pentru a dezbate ideile lui Lenin cu privire la tratativele de

pace. Cincisprezece persoane au votat în favoarea poziţiei lui Lenin, pentru pace separată cu Germania şi respectarea pretenţiilor ei teritoriale; s-au exprimat treizeci şi două de voturi pentru „războiul revoluţionar" şi şaisprezece voturi în favoarea liniei lui Troţki – „nici pace, nici război". În ziua următoare, Comitetul Central a dezbătut şi el această chestiune şi a votat în felul următor: două voturi pentru „războiul revoluţionar", unsprezece împotrivă, o abţinere. Douăsprezece persoane au votat în favoarea prelungirii tratativelor de pace şi numai una împotrivă. S-au exprimat nouăsprezece voturi în favoarea liniei lui Troţki şi tot atîtea împotrivă.

Ca întotdeauna, Troţki era devotat ideii sale de revoluţie permanentă. La 13 ianuarie a avut loc o şedinţă comună a Comitetului Central bolşevic şi a revoluţionarilor socialişti de stînga din guvern, la care majoritatea a votat pentru formula lui Troţki, propusă acolo de Congresul al III-lea al Sovietelor. Era o formulă care deriva în întregime din evaluarea „revoluţionară" a situaţiei mondiale, dar, la momentul respectiv, revoluţia din Europa părea mai puţin probabilă decît credea Troţki, care le-a declarat delegaţilor la Congresul al III-lea al Sovietelor:

> O pace cu adevărat democratică şi universală va fi posibilă numai cînd va izbucni revoluţia mondială victorioasă. Noi credem în ea... Pornim la noapte spre Brest-Litovsk sub auspicii mult mai bune faţă de perioada anterioară, cînd am plecat de acolo. Ni s-a oferit ocazia să-i spunem lui Kühlmann că această carantină militaristă a lui prin care speră să-i apere pe moşierii din Kurland de contaminarea revoluţiei este ineficientă, aşa cum au dovedit-o evenimentele revoluţionare de la Viena şi de la Budapesta. Nu ne vom întîlni nici cu reprezentanţii guvernului ucrainean, întrucît Comitetul Central Executiv ucrainean al Sovietelor a recunoscut Consiliul Comisarilor Poporului drept unicul organism împuternicit să facă negocierile de pace... Nu ne pot ameninţa cu o ofensivă, pentru că n-au siguranţa că soldaţii germani vor participa la ea. Vom continua să demobilizăm fără şovăială soldaţii, pentru că vom continua să formăm Gărzile Roşii socialiste.

Şi-a încheiat cuvîntarea în maniera sa caracteristică:

> Iar dacă imperialismul german încearcă să ne răstignească pe roata maşinii sale militare... vom face apel la fraţii noştri mai mari din Occident şi vom spune: „Auziţi?" Iar proletariatul internaţional va răspunde – credem cu tărie în asta – „Auzim!"[91]

Ca şi cînd s-ar fi aflat într-o transă ideologică, Troţki a fost împins de credinţa sa pe o poziţie de extremă stînga. Deşi trăise atît de mult în

Europa occidentală şi îi criticase permanent pe social-democraţi pentru şovăielile lor şi pentru că cochetau cu reformismul, după victoria din octombrie, încrederea lui în inevitabilitatea revoluţiei europene a renăscut. Şi, după părerea lui, această revoluţie avea să submineze inevitabil Puterile Centrale.

În scrierile sale, Troţki a susţinut că la adunarea comună a bolşevicilor şi a revoluţionarilor socialişti de stînga din 25 ianuarie, opinia lui a prevalat, dar nu s-au găsit documentele acestei şedinţe.

După întoarcerea sa la Brest-Litovsk, Troţki i-a scris lui Lenin: „Declarăm războiul încheiat, dar nu semnăm pacea. Nu vor putea iniţia o ofensivă împotriva noastră. Dacă ne atacă, situaţia noastră nu se va înrăutăţi mai tare... trebuie să ne comunici decizia dumitale. Mai putem prelungi discuţiile o zi, două sau trei. După aceea vom fi nevoiţi să le întrerupem“[92].

Convins de iminenţa unei revoluţii europene, Troţki nu va accepta sfatul consilierilor săi militari, amiralul V. Altfater, generalul A. Samoilo şi căpitanul V. Lipski, nici posibilitatea unei noi ofensive germane. Chiar şi după ce contele Czernin, şeful delegaţiei austro-ungare, a venit în secret la el şi l-a avertizat că germanii pregătesc o ofensivă, spunîndu-i „Vor înainta! Nu vă lăsaţi păcălit!“, Troţki nu şi-a modificat poziţia. Dacă acest lucru se datora încrederii lui exagerate în propriul raţionament, sau îndoielilor sale că germanii ar mai fi în stare de reluarea luptei, sau dorinţei de a surprinde o lume întreagă, sau încercării de-a provoca o stare de spirit revoluţionară în Europa sau pur şi simplu unui lapsus, e greu de spus cu certitudine. Un lucru este totuşi sigur: negocierile de la Brest-Litovsk au pus în evidenţă marea originalitate a modului în care aborda Troţki o situaţie dificilă. De asemenea, au reliefat marea încredere în sine a lui Troţki. Şi Zinoviev a remarcat acest lucru cînd a scris: „Troţki creează uneori o platformă politică pe care nu poate sta decît un singur om, tovarăşul Troţki însuşi, pentru că pe acea platformă nu mai rămîne loc nici măcar pentru cei care gîndesc la fel cu el“[93]. Troţki nu numai că iubea revoluţia, dar se complăcea în postura de lider al acesteia.

La 10 februarie 1918, generalul Hoffmann le-a cerut colaboratorilor săi să indice pe hartă teritoriile sovietice propuse de Puterile Centrale pentru a fi anexate. Troţki era pus în faţa unei alegeri dramatice. Germanii îi dădeau clar de înţeles că nu vor mai suporta nici un fel de tergiversări în negocieri şi „vor acţiona în concordanţă cu interesele lor naţionale“. În acea memorabilă ultimă zi a prezenţei sale la negocieri, Troţki a rostit o declaraţie

finală plină de convingere şi patimă revoluţionară. Renunţînd la obiceiul lui de a vorbi fără notiţe, a reprodus întocmai textul pregătit în prealabil:

> Ne retragem oamenii şi armatele din război. Soldaţii noştri ţărani trebuie să se întoarcă la pămînturile lor, ca să cultive în pace terenurile pe care revoluţia le-a luat de la moşieri pentru a le da ţăranilor. Muncitorii soldaţi trebuie să se întoarcă în atelierele lor şi să realizeze produse destinate creaţiei, nu distrugerii. Împreună cu ţăranii, au datoria de a edifica un stat socialist.
>
> Ieşim din război. Informăm toate popoarele şi guvernele lor în legătură cu acest lucru. Vom da ordinul de demobilizare generală a tuturor armatelor noastre care se opun în momentul de faţă Germaniei, Austro-Ungariei, Turciei şi Bulgariei. Aşteptăm cu credinţă fermă că, în curînd, alte popoare ne vor urma exemplul[94].

O tăcere apăsătoare s-a lăsat în sală, întreruptă numai de exclamaţia generalului Hoffmann „*Unerhört!*“ (Nemaiauzit!). Afirmaţia lui Troţki era, într-adevăr, uluitoare: războiul va înceta şi armata va fi demobilizată, dar tratatul de pace rămînea nesemnat. Reacţionînd cu calm, Troţki a spus: „Ne-am exercitat autoritatea şi ne întoarcem la Petrograd. Iată declaraţia oficială a delegaţiei Republicii Socialiste Sovietice Federative Ruse în legătură cu încetarea războiului.“ Documentul pe care l-a pus pe masă era redactat în termenii următori:

> În numele Consiliului Comisarilor Poporului, guvernul Republicii Federale Ruse informează guvernele şi popoarele unite în război împotriva noastră, pe Aliaţi şi ţările neutre că, refuzînd să semneze o pace cu anexări teritoriale, Rusia declară, în ceea ce o priveşte, că starea de război cu Germania, Austro-Ungaria, Turcia şi Bulgaria a luat sfîrşit. Trupele ruse primesc în acelaşi timp ordinul de demobilizare generală pe toate liniile frontului[95].

În timp ce delegaţii se pregăteau să părăsească fosta popotă ofiţerească unde se ţinuseră tratativele, şeful delegaţiei germane, Kühlmann, a declarat pe un ton ameninţător că, ţinînd seama de cele întîmplate, acţiunile militare vor fi reluate. Fără să se întoarcă, Troţki a răspuns: „Vorbe goale!“.

Întors la Petrograd, Troţki era profund convins că asigurase ieşirea Rusiei din război şi le dăduse o lecţie usturătoare imperialiştilor. În ciuda termenilor şi mai duri propuşi acum, cînd Turcia pretindea cîteva provincii din Transcaucazia, părea incapabil să recunoască faptul că poziţia lui se baza numai pe temeiuri morale şi nu lua în considerare cinismul politicii. Ameţit de „succesul“ de la Brest-Litovsk, la 16 februarie spunea într-o cuvîntare ţinută la Sovietul din Petrograd:

> Kühlmann n-are decît să se întoarcă în Germania, să le arate muncitorilor tratatul şi să le explice de ce semnătura noastră nu figurează pe el. Cred că o

acțiune a trupelor germane împotriva noastră este foarte puțin probabilă, și dacă am recurge la o exprimare în procentaje, ar fi nouăzeci la sută contra și zece pentru. Trimiterea unor trupe germane în Rusia acum, cînd Rusia a declarat public încetarea stării de război, ar atrage după sine un viguros protest revoluționar din partea muncitorilor germani... În acest moment nu se putea lua o măsură mai bună pentru securitatea țării noastre[96].

Însă de la iluzie pînă la deziluzie nu e decît un pas. La 18 februarie, la numai două zile după cuvîntarea euforică a lui Troțki, trupele austro-ungare au început să înainteze pe toată linia frontului fără a întîmpina nici o rezistență. Oarecum tulburat, Troțki a trimis imediat o notă guvernului german:

> Astăzi, 17 februarie, am auzit ... de la generalul Samoilo... că la 18 februarie ora douăsprezece la amiază se va relua starea de război între Germania și Rusia. Guvernul Republicii Ruse presupune că telegrama pe care am primit-o nu a fost expediată de oamenii ale căror semnături se află pe ea, ci este o provocare... Cerem clarificarea acestei neînțelegeri prin radio[97].

Nu era însă nici o neînțelegere, astfel că în scurt timp cizmele germane au început să mărșăluiască pe străzile din Dvinsk, Minsk, Pskov și zeci de alte orașe și sate rusești. Diplomația sigură de sine, revoluționară și sinceră, laudele lui cu cele nouăzeci de procente certe că germanii nu vor înainta apăreau acum ca o fanfaronadă costisitoare.

În seara zilei de 18 februarie, după dezbateri febrile și înfierbîntate cu comuniștii de stînga, Comitetul Central a decis cu șapte voturi la cinci și o abținere să sprijine decizia lui Lenin de a se semna „pacea spoliatoare". În ziua următoare, Troțki a pregătit un text de cablogramă pentru guvernul german, pe care l-au semnat el și Lenin. Iată conținutul acesteia: „Consiliul Comisarilor Poporului s-a simțit nevoit, date fiind împrejurările, să accepte semnarea tratatului în termenii propuși... la Brest-Litovsk. Consiliul Comisarilor Poporului declară că va da neîntîrziat un răspuns la termenii preciși de pace propuși de guvernul german"[98]. În același timp, Troțki a urmat instrucțiunile lui Lenin de a se scrie un apel din partea Sovnarkomului, semnat de Lenin și intitulat *Patria socialistă este în pericol,* pentru a fi publicat în *Izvestia* în ziua de 22 februarie.

Troțki își amintea mai tîrziu că proiectul apelului fusese discutat și cu revoluționarii socialiști de stînga, pe care i-a deranjat titlul său. Pe de altă parte, Lenin îl considera excelent: „Demonstrează cît se poate de clar că atitudinea noastră față de apărare a suferit o modificare de 180 de grade. Asta este exact ceea ce ne trebuie."

Unul din punctele finale ale proiectului prevedea executarea pe loc a oricărei persoane care acordă ajutor dușmanului. Socialistul revoluționar de stînga Șteinberg care, inexplicabil, fusese aruncat în revoluție și chiar în Sovnarkom în calitate de Comisar al Poporului pentru Justiție, a obiectat că acest lucru „contravine spiritului insurecției". „Dimpotrivă", a exclamat Lenin, adăugînd apoi ironic, „acesta este exact spiritul cu adevărat revoluționar. Doar nu vă imaginați că vom putea ieși victorioși de aici dacă n-o să recurgem la cea mai cruntă teroare revoluționară?"[99]

Conducerea bolșevică acționa în două direcții: în primul rînd, pentru a semna o pace justă cît mai curînd posibil, în al doilea rînd pentru a forma unități ale Armatei Roșii și detașamente de partizani menite să respingă intervenția. La 21 februarie, cînd s-a primit ultimatumul german, condițiile deveniseră și mai grele. Berlinul amîna termenul limită cu patruzeci și opt de ore. Comitetul Central s-a întrunit în ziua de 23 februarie. Propunerea lui Lenin de a se accepta noii termeni a fost sprijinită de șapte voturi, cu patru împotrivă și patru abțineri. Votul a fost probabil influențat în oarecare măsură de amenințarea lui că se va retrage din funcția de președinte dacă nu se va adopta rezoluția. Totuși, a obținut sprijin numai pentru că Troțki și suporterii lui s-au abținut de la vot.

În aceeași zi, guvernul în întregime, Comitetul Executiv pe întreaga Rusie, s-a reunit și a dezbătut problema pînă în zorii zilei următoare. De astă dată, Lenin a reușit să obțină o majoritate de 126 la 85, cu 26 de abțineri. Împreună cu Troțki, a telegrafiat imediat la Berlin că acceptă condițiile și au anunțat că o nouă delegație sovietică va porni spre Brest-Litovsk. Noua echipă se compunea din G. Sokolnikov ca șef al delegației, G. Petrovski, G. Cicerin și L. Karahan – membri, și A. Ioffe, V. Altfater și V. Lipski consultanți. S-au întîmpinat dificultăți în găsirea delegaților, pentru că nimeni nu voia să aibă „onoarea" de a semna tratatul înjositor, chiar dacă era inevitabil. Delegația a plecat în dimineața zilei de 24 februarie. Calea ferată era distrusă pe porțiuni mari, așa că o parte din drum a fost parcurs într-o căruță trasă de oameni sau chiar pe jos. Sokolnikov a refuzat să mai discute termenii și a semnat tratatul la 3 martie, declarînd că toată lumea va vedea în el un act de violență imperialistă.

Indiferent ce avea să spună mai tîrziu Troțki despre acest important episod al vieții sale, poziția lui fusese, fără îndoială, mai păgubitoare decît a lui Lenin, deși amîndoi aveau să fie răzbunați la sfîrșitul anului 1918 cînd dinastiile de Habsburg și Hohenzollern s-au prăbușit și tratatul de la Brest-

Litovsk a fost anulat. De fapt, Lenin prevăzuse că tratatul nu va rezista mult timp şi avusese dreptate. Mai tîrziu, Troţki a recunoscut clarviziunea lui Lenin în termeni generali, dar a continuat să susţină că propria lui poziţie nu fusese complet greşită.

Poziţia lui Troţki la Brest-Litovsk a fost cel mai bine exprimată în cuvîntarea sa la congresul extraordinar „secret" al partidului care a avut loc în zilele de 6–8 martie 1918 cu patruzeci de delegaţi cu drept de vot şi care în final a sprijinit linia lui Lenin numai după ce acesta a vorbit de nu mai puţin de optsprezece ori. Troţki a rostit o alocuţiune de o oră pe 7 martie şi a făcut o declaraţie în ziua următoare. În cuvîntarea sa extrem de sinceră şi consistentă, şi-a recunoscut greşelile şi şi-a motivat intenţiile şi raţionamentele. Descriind situaţia generală din ţară, el a declarat: „Indiferent cît am fi de inteligenţi, orice tactică am inventa, nu putem fi salvaţi în sensul deplin al cuvîntului decît de o revoluţie europeană." Referitor la motivele abţinerii sale la votul din 23 februarie la Comitetul Central, a spus că „în legătură cu şansele aflate de o parte sau de alta, nu cred că sînt mai multe de partea în care se află tovarăşul Lenin." Apoi a încercat să demonstreze că el, de fapt, executase ordinele partidului. „Toată lumea, inclusiv tovarăşul Lenin, ne-a îndemnat: «Duceţi-vă şi spuneţi-le germanilor să-şi clarifice formulările, condamnaţi-i şi cu prima ocazia întrerupeţi convorbirile şi veniţi înapoi.» Cu toţii am văzut în asta esenţa negocierilor... în Comitetul Central nu s-a auzit decît o singură voce care a cerut semnarea imediată a tratatului de pace, cea a lui Zinoviev... spunea că, dacă vom tărăgăna lucrurile, termenii păcii vor fi şi mai duri aşa că nu ne rămîne decît să semnăm imediat." Troţki a repetat că formula lui, „nici pace, nici război" fusese corectă: „Dacă ar trebui să reiau convorbirile cu germanii din 10 februarie, aş proceda exact la fel."

Apoi a continuat: „Ne retragem şi ne reînarmăm atît cît stă în puterile noastre s-o facem. Punem în aplicare scenariul elaborat de tovarăşul Lenin; ne vom retrage spre Oriol, vom evacua Petrogradul şi Moscova. Tovarăşul Lenin zicea că germanii vor să semneze tratatul de pace la Petrograd. Acum cîteva zile gîndeam în felul acesta... Luarea Petrogradului este o primejdie reală şi ar reprezenta pentru noi toţi o lovitură cumplită... Totul depinde de viteza cu care se va propaga revoluţia în Europa." A subliniat că decizia Comitetului Central în legătură cu această problemă a fost influenţată de votul lui, „pentru că unii tovarăşi îmi împărtăşeau părerea. M-am abţinut, şi în felul acesta mi-am declinat răspunderea unei viitoare scindări în partid.

Consider că este mai inteligent să mă retrag decît să semnez un tratat de pace care creează un respiro fictiv, dar nu pot să-mi asum răspunderea conducerii partidului în astfel de împrejurări."

Ce voia să spună cu „răspunderea conducerii partidului"? Avea în vedere posibilitatea ca el însuşi să conducă partidul? La urma urmelor, Lenin declarase că va demisiona dacă va rămîne în minoritate în problema păcii. Sau Troţki se referea la conducerea colectivă? La această întrebare nu se poate răspunde foarte precis, dar este clar că, dacă Lenin ar fi renunţat la postul său, Troţki ar fi fost principalul candidat la succesiune. În aceste împrejurări, Troţki a procedat înţelept abţinîndu-se de la vot în condiţiile în care avea o poziţie diferită de cea a lui Lenin (ca şi sprijinitorii lui, Ioffe, Dzerjinski şi Krestinski), căci îi permitea astfel liderului bolşevic să obţină majoritatea. Troţki a dat dovadă şi de clarviziune, adoptînd o măsură care a preîntîmpinat sciziunea, chiar dacă aceasta presupunea acceptarea politicii „păcii cu orice preţ".

În schimb, Troţki a făcut tot posibilul ca să-şi păstreze demnitatea şi onoarea revoluţionară. Atunci cînd Congresul al VII-lea a aprobat în cele din urmă propunerea lui Lenin, Troţki a făcut o scurtă declaraţie: „Congresul partidului, fiind organul suprem al partidului, a respins indirect politica pe care eu şi alţi tovarăşi am promovat-o în calitate de membri ai delegaţiei noastre de la Brest-Litovsk... Indiferent dacă a fost sau nu o acţiune deliberată, ultimul vot al Congresului partidului a demonstrat acest lucru, drept pentru care mă retrag din toate funcţiile de răspundere pe care mi le-a încredinţat partidul"[100]. Demisionase deja din funcţia de Comisar pentru Afacerile Externe la 22 februarie.

Cuvîntările lui din acea perioadă şi scrierile ulterioare, din februarie – martie 1918, demonstrează că Troţki credea în mod sincer că „pacea indecentă cu Germania" nu a fost atît o înfrîngere morală pentru revoluţie, cît un act de capitulare. După părerea lui, partidul depăşise o linie dincolo de care şansele de supravieţuire ale revoluţiei scăzuseră considerabil. Adoptarea acestui punct de vedere marca o apropiere de mentalitatea comuniştilor de stînga, mai ales după ce nemţii au formulat noi pretenţii. A existat un moment în care a simţit că era posibilă înfrîngerea totală a revoluţiei. Aşa cum a spus la Congresul al VII-lea:

> Ne retragem nu numai topografic, ci şi politic... Dacă acceptăm această retragere pentru a crea un respiro, proletariatul Rusiei nu va putea să păstreze puterea în mîinile sale... În cel mai bun caz, actualul respiro nu va putea dura

mai mult de două sau trei luni şi probabil că va ţine numai cîteva zile sau săptămîni. Între timp ne vom lămuri dacă evenimentele sînt în favoarea noastră sau vom declara că am apărut prea devreme şi ne retragem din nou în ilegalitate... dar eu cred că, dacă se va pune problema abdicării, va trebui s-o facem ca un partid revoluţionar, luptînd pînă la ultima picătură de sînge pentru fiecare poziţie[101].

Calculînd greşit intenţiile şi forţa Germaniei, Troţki s-a transformat într-o singură zi din eroul tratativelor într-un simbol al eşecului istoric. Aceasta va deveni tema dominantă a tuturor scrierilor sovietice ulterioare, mai ales în: *Istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Curs scurt* a lui Stalin: „În ciuda faptului că, în numele Comitetului Central, Lenin şi Stalin au insistat să se semneze tratatul de pace, Troţki, ca preşedinte al delegaţiei sovietice, a desconsiderat în mod trădător ordinele directe ale Partidului Bolşevic... A fost monstruos. Imperialiştii germani nu puteau cere mai mult unui trădător al intereselor pămîntului Sovietelor"[102]. Dar istoria are felul ei de a pune lucrurile la punct. Calculele greşite ale lui Troţki au reprezentat o chestiune de timp. În Europa s-a declanşat valul revoluţionar. În noiembrie 1918, revoluţia din Germania a înlăturat dinastia de Hohenzollern, ceea ce a avut drept consecinţă anularea Tratatului de la Brest-Litovsk. Greşeala lui Troţki a constat în faptul că s-a aşteptat ca revoluţia să urmeze un program, nu să izbucnească în mod spontan. În numele revoluţiei, a dat dovadă de voinţă pentru a-şi depăşi propriul eu, aşa cum a afirmat la Congresul al VII-lea: „Noi, cei care ne-am abţinut, am demonstrat o mare stăpînire de sine, sacrificîndu-ne pe noi înşine de dragul unităţii partidului... Spuneţi-le celor ce se află de partea cealaltă că au pornit pe drumul cel bun. Este însă un drum periculos care, chiar dacă duce la salvarea unor vieţi, le lipseşte de orice sens"[103].

La Brest-Litovsk, Troţki a supralicitat. A vrut să scoată Rusia din război, să ridice la luptă clasa muncitoare germană şi să menţină neştirbit prestigiul Rusiei revoluţionare. A fost mai degrabă neşansa decît greşeala lui că aceste scopuri nu puteau fi atinse simultan. A dovedit că un revoluţionar nu poate fi un simplu executant. S-a temut mai mult decît de orice ca nu cumva flacăra revoluţionară din Rusia să fie stinsă sub cizma germană. Pentru el, revoluţia rusă era marele prolog al conflagraţiei mondiale căreia îi consacrase întreaga sa viaţă. A fost unul din acei rari indivizi animaţi de o singură idee pînă la ultima lor suflare. Numai că pentru a fi transpusă în practică, acea idee avea nevoie de violenţă, violenţă şi iar violenţă.

Dezbinarea sîngeroasă

Toate revoluţiile sînt sîngeroase. Revoluţia din octombrie a fost nesîngeroasă, dar numai în momentul declanşării sale. Transferul puterii la Moscova, de exemplu, a avut o turnură total diferită. Rebeliunile politice provoacă adesea războaie civile, iar ura de clasă duce la o dezbinare sîngeroasă între compatrioţi. Intelectualitatea rusă se temea în mod deosebit de război şi a încercat cu disperare să-l evite. Cu cîţiva ani înainte de 1917, Merejkovski scria în cartea sa *Rusia liberă*: „Momentul decisiv soseşte în fiecare revoluţie atunci cînd cineva trebuie să împuşte pe altcineva şi face lucrul acesta cu inima uşoară, aşa cum doboară vînătorul o prepeliţă. Problema violenţei – metafizice, morale, personale, sociale – se pune în cazul fiecărei revoluţii." Referitor la soarta revoluţiilor din Rusia – a celei din 1905 care tocmai trecuse şi, aşa cum presimţea, a celei ce urma să vină – a prezis: „Cine ştie, poate că grandoarea emancipării Rusiei constă în faptul că nu s-a produs niciodată, pentru că ceea ce este excesiv nu reuşeşte decît rareori; dar ceea ce e astăzi excesiv, mîine s-ar putea să devină o normă pentru toate lucrurile"[104]. Merejkovski era îngrijorat de caracterul prematur al revoluţiei ce se profila la orizont. Era oare vorba de frica iraţională a intelectualului în faţa unui cataclism social sau de o prorocire sumbră? Mai existau şi alţii îngrijoraţi de apropiatele rebeliuni care aveau să atragă după sine, din cîte spunea el, „asasinatul revoluţionar de stat".

Chiar şi Plehanov se temea de spectrul violenţei care se întrezărea în spatele revoluţiei. De altfel, acesta a fost unul din motivele pentru care s-a opus loviturii de stat din octombrie. Ca marxist, el credea că, în Rusia, revoluţia socialistă se justifică numai în cazul în care proletariatul reprezintă majoritatea populaţiei, aşadar, ea trebuie declanşată într-un viitor îndepărtat. Cu puţin timp înainte să moară, afectat de faptul că mai multe ziare din Petrograd îl catalogau drept „degenerat burghez" şi „contrarevoluţionar", a decis să rămînă credincios convingerilor sale şi să-şi declare limpede opiniile. Într-o scrisoare deschisă către muncitorii din Petrograd, el a afirmat: „Punînd mîna pe puterea politică prea devreme, proletariatul rus nu va înfăptui revoluţia socială, ci va provoca un război civil care, în final, va obliga proletariatul să se retragă dincolo de poziţiile cucerite în februarie şi în martie [1917]." Social-democratul Plehanov trăise mult timp în Europa occidentală, ceea ce explică incapacitatea lui de a accepta sau a se împăca

cu această stare de lucruri. „Consecinţele lor", continua el, „sînt deja extrem de nefericite. Se vor agrava şi mai tare dacă elementele conştiente ale clasei muncitoare nu se vor pronunţa clar şi răspicat împotriva preluării puterii de către o singură clasă sau, ceea ce este încă şi mai rău, de către un singur partid. Puterea trebuie să aparţină unei coaliţii a tuturor forţelor vitale ale ţării, adică tuturor acelor clase şi elemente care nu vor să reinstaureze vechea ordine... elementele conştiente ale proletariatului nostru au menirea de a-l apăra împotriva eventualelor pericole"[105].

Plehanov, la fel ca şi Martov şi alţi menşevici de frunte, considera războiul civil una dintre cele mai cumplite nenorociri ce se pot abate asupra Rusiei. Atitudinea faţă de războiul civil îi deosebea pe bolşevici de aliaţii lor din grupările menşevice care preţuiau în mod deosebit democraţia, chiar dacă era de tip burghez. Opinia lui Lenin potrivit căreia războiul civil „reprezintă continuarea firească şi, în anumite împrejurări, inevitabilă, a dezvoltării şi a intensificării luptei de clasă"[106] era împărtăşită întru totul de Troţki, care nu se aştepta ca vechii proprietari şi stăpîni să cedeze uşor puterea. Lenin şi Troţki reprezentau aproape invariabil ţintele criticii antibolşevice. Astfel, într-un articol intitulat *În atenţia muncitorilor*, Maxim Gorki scria: „Vladimir Lenin stabileşte în Rusia o ordine socialistă în stilul lui Neceaev sau «de-a curmezişul mlaştinii, cu toată viteza înainte». Obligînd proletariatul să sprijine abolirea libertăţii presei, Lenin şi acoliţii lui le-au permis duşmanilor democraţiei să închidă gura poporului, ameninţînd cu înfometarea şi violenţa pe toţi cei nu sînt de acord cu despotismul lui Lenin şi al lui Troţki"[107].

În Rusia, războiul civil a început în octombrie 1917, dar nu a căpătat o amploare reală decît în vara anului 1918, încheindu-se, practic, la începutul anului 1921. Lenin a pretins că el a fost provocat de imperialismul internaţional, dar generalii care au organizat mişcarea Albilor nu au îndeplinit ordinele capitaliştilor străini. Ei au acţionat independent. Referindu-se la perioada 24 octombrie – 1 noiembrie (stil vechi) 1917, Kerenski scria: „În realitate, zilele campaniei noastre împotriva Petrogradului au coincis cu acelea ale izbucnirii războiului civil care a cuprins apoi toată ţara şi frontul. Atitudinea eroică a ofiţerilor cadeţi din Petersburg din ziua de 29, luptele de stradă de la Moscova, Saratov, Harkov şi din alte locuri, luptele dintre suporterii revoluţiei [din februarie] şi unităţile rebele de pe front – toate acestea arătau că eram departe de a fi singuri"[108].

După Congresul al VII-lea al partidului din martie 1918, Troţki n-a îndeplinit nici o funcţie pînă în momentul în care Lenin a ridicat problema

desemnării celei mai potrivite persoane pentru a gestiona administraţia militară. Cine era în stare să creeze o nouă organizaţie militară care să reziste în faţa armatei regulate a inamicului? Cine putea să revigoreze vechea armată? Ofensiva germană din luna precedentă demonstrase că triumviratul care conducea Comisariatul pentru Probleme Militare – N. Krîlenko, N. Podvoiski şi P. Dîbenko – nu fusese în stare să rezolve dificila misiune de a crea o nouă armată regulată, Armata Roşie. Mai mult chiar, aceştia aveau opinii stîngiste referitoare la organizaţia militară pe care Lenin nu le împărtăşea, deşi nu era pregătit nici să numească în funcţie un expert militar din vechea gardă, căci ar fi fost inacceptabil şi pentru armată, şi pentru popor. După îndelungi deliberări şi consultări cu Sverdlov, Lenin s-a oprit asupra lui Troţki, omul aflat cel mai departe cu putinţă de problemele organizării militare, ale tacticii şi ale strategiei.

Ne vom ocupa în alt capitol de motivele care l-au determinat pe Lenin să opteze pentru Troţki. Pentru moment este suficient să spunem că, la 14 martie 1918, în ziua în care şi-a dat demisia din funcţia de Comisar pentru Afacerile Externe, Troţki l-a înlocuit pe Krîlenko în funcţia de Comisar pentru Problemele Militare, iar ordinul de numire a fot semnat de Lenin, în calitate de preşedinte al Sovnarkomului, de Karelin, Comisarul pentru Proprietatea de Stat, şi de Stalin, Comisarul pentru Naţionalităţi.

Schimbarea numirii lui Troţki a coincis cu transferul guvernului sovietic la Moscova, din cauza primejdiei pe care o reprezenta pentru Petrograd reluarea ofensivei militare germane în Marea Baltică. Troţki a sosit în noua capitală la o săptămînă după Lenin şi în prima seară a ţinut o întîlnire la colegiul militar al comisariatului, la care a încercat să stabilească directivele principale ale activităţii de reconstrucţie a armatei. În ziua următoare a dat primul său ordin, cerînd secţiei de aprovizionare a armatei să reamenajeze fosta Şcoală Militară Alexandru pentru a putea fi folosită drept Comisariat pentru Război[109].

Dar revoluţia însemna mai mult decît planuri, idei şi comploturi. Era şi o perioadă de haos, de agresiune permisă şi de pretenţii la adresa maselor. Liderii bolşevici au devenit conştienţi de acest lucru în momentul în care Comitetul Central a început să primească plîngeri în legătură cu „rechiziţionările, exproprierile şi pedepsele revoluţionare". Adesea, aceste acţiuni îmbrăcau forma jafului în folos personal. De exemplu, în mai 1918, Troţki a primit o telegramă de la un comisar pe nume Pozern care spunea că „la Conferinţa a II-a a Armatei Roşii din Petrograd se votase acordarea unui salariu fix de 300 de ruble". Dîndu-şi seama de faptul că acceptarea

acestei revendicări ar fi însemnat deschiderea porţilor stăvilarului, Troţki a răspuns: „Refuz să-mi asum răspunderea pentru actele voastre de încălcare a decretelor guvernului sovietic". Pe dosul mesajului a notat alte cîteva explicaţii care trebuiau prezentate trupelor: „salariile din Armata Roşie nu sînt fixate de cei din Armata Roşie a Petrogradului, ci de Sovietul muncitorilor, ţăranilor şi reprezentanţilor Armatei Roşii din întreaga Rusie... Salariile s-au stabilit la 150 de ruble. Militarii Armatei Roşii care cer să li se mărească salariul într-un moment greu pentru ţară nu sînt demni să aspire la titlul de soldat al revoluţiei"[110].

Violenţa dezlănţuită la maximum avea să devină un fenomen frecvent întîlnit în timpul războiului civil rus. De regulă, nu se luau prizonieri. Trupele lui Kolceak îi ridicau în vîrfurile baionetelor pe soldaţii Armatei Roşii, iar sălbăticiile la care se dedau Roşii erau la fel de numeroase şi tot atît de crude. Troţki a ordonat împuşcarea militarilor din Armata Roşie găsiţi vinovaţi de laşitate, ca şi a dezertorilor şi a celor care erau surprinşi jefuind. În fruntea listei celor condamnaţi la moarte se aflau comandanţii şi comisarii care îşi părăseau poziţiile de luptă. Pe front a început să bîntuie tifosul. Şi Roşii şi Albii executau ostatici. Viaţa devenise extrem de ieftină. Chemarea la lupta de clasă ajunsese mai puternică decît sentimentele umane, decît mila, înţelepciunea şi judecata sănătoasă. Rusia avea să fie înecată în propriul sînge.

În ajunul războiului civil, Troţki şi-a formulat clar opiniile politice într-un raport prezentat la Conferinţa organizaţiei orăşeneşti a partidului bolşevic din Moscova, în primăvara anului 1918, şi în două cuvîntări ţinute la mitingurile muncitoreşti, intitulate *Prietenii noştri şi duşmanii noştri* şi *Despre sarcinile interne ale guvernului sovietic.* A inclus apoi aceste discursuri într-un capitol separat al volumului XVII din Operele sale complete sub titlul *Sarcinile fundamentale ale regimului sovietic în primăvara anului 1918.* Era o perioadă pe care el a descris-o ca pe o „zguduire interioară", cînd revoluţia din octombrie era privită de unii oameni „fie drept o aventură, fie drept o eroare". Punea „zguduirea" pe seama moştenirii ţarismului, a crimelor sistemului autocrat, a greşelilor comise de Miliukov şi de Kerenski. „Birocraţii şi diplomaţii ţarişti sînt vinovaţi chiar şi de încheierea tratatul de la Brest-Litovsk, pentru că ei ne-au tîrît în acest război nimicitor, distrugînd bunurile obşteşti, jefuind poporul pe care îl ţineau în ignoranţă şi robie... Acest tratat este o cambie ţaristă, o cambie a lui Kerenski & Co. E o crimă atroce care împovărează clasa muncitoare cu o

mare responsabilitate pentru păcatele imperialiştilor internaţionali şi ale slujitorilor lor"[111].

Troţki şi-a formulat părerile despre putere în termenii următori: „În sens direct politic şi militar, revoluţia din octombrie a înregistrat un succes neaşteptat şi incomparabil"[112]. A declarat că nu poate exista reconciliere între clase: „fie dictatura capitalului şi a moşierilor, fie dictatura clasei muncitoare şi a celor mai săraci ţărani", în timp ce Adunarea Constituantă ar fi reprezentat „o mare încăpere a reconcilierii, o instituţie compromiţătoare pentru revoluţia rusă"[113]. Mai departe afirmă despre Adunarea Constituantă că a fost bună numai „pentru apelul general", ca să se vadă cine cu cine se aliase. Însă „munca revoluţionară creatoare n-a avut de cîştigat. Nu intenţionăm să împărţim puterea cu nimeni. Dacă ne-am opri la mijlocul drumului, aceasta n-ar mai fi o revoluţie, ci un avort, dacă îmi scuzaţi expresia. O naştere istorică ratată"[114]. Troţki nu dorea un avort al democraţiei, ci o naştere reuşită a dictaturii bolşevice.

În viziunea bolşevicilor, conceptul de putere excludea orice alt partid, inclusiv menşevicii şi revoluţionarii socialişti, care fuseseră decenii de-a rîndul alături de ei în timpul iureşului revoluţionar. Opinia unică, monopolul asupra adevărului revoluţionar şi convingerea că nimeni altcineva nu putea avea dreptate îi uneau pe bolşevici şi, alături de ei, pe Troţki. În aprilie 1918 a emis o teză dureros de asemănătoare cu formula rău prevestitoare avansată de Stalin în anii '30: „Cu cît se va dezvolta mai mult mişcarea revoluţionară aici şi în străinătate, cu atît mai tare va strînge rîndurile burghezia din toate ţările"[115]. Stalin avea să reformuleze această teză atunci cînd se va referi la ascuţirea luptei de clasă într-o singură ţară.

În primăvara anului 1918, Troţki declara: „Da, sîntem slabi şi aceasta este cea mai mare crimă istorică a noastră, pentru că nu poţi fi slab în materie de istorie. Cei slabi devin prada celor puternici"[116]. În prefaţa broşurii sale din 1918, *Revoluţia din Octombrie,* Troţki sublinia: „Chiar şi modul în care a avut loc revoluţia din octombrie reprezintă o infirmare a metafizicii seminariste. Putem repeta oricît de des doriţi că ar fi fost mai bine să obţinem puterea pentru clasa muncitoare cu ajutorul unui privilegiu universal... dar istoria nu se scrie după o reţetă din cartea de bucate, chiar dacă acea carte a fost redactată în latina de bucătărie... Proletariatul dobîndeşte puterea prin dreptul forţei revoluţionare. Şi dacă vreun teoretician marxist confuz începe să i se încurce în picioare, clasa muncitoare îl va strivi neîntîrziat"[117].

O bună parte a discursurilor lui Troţki din primăvara anului 1918 se

referă la organizarea muncii în societate, corelată cu nevoia de disciplină şi ordine revoluţionară. Una din cuvîntările lui ţinute la o conferinţă a organizaţiei orăşeneşti de partid din Moscova s-a intitulat: *Munca, disciplina şi ordinea vor salva republica sovietică*. El a explicat dezordinea socială din timpul revoluţiei prin setea de libertate a unor indivizi troglodiţi care „ca nişte gîndaci au trăit şi au murit, aşa cum trăieşte şi moare un roi de lăcuste". Ieri, un astfel de individ era „un om din popor, adică un sclav al ţarului, al nobilimii, al birocraţiei, un element component al fabricii industriaşului"; şi iată că s-a trezit că a devenit „persoană". „Aceasta a provocat valul de impulsuri dezorganizatoare, tendinţele individualiste, anarhiste, destructive pe care le-am observat mai ales în păturile largi ale elementelor declasate, în vechea armată, precum şi în anumite sectoare ale clasei muncitoare"[118].

Troţki a formulat recomandări originale în privinţa modului în care regimul trebuie să înlăture haosul, sabotajul, anarhia, manifestările de aroganţă comunistă şi incompetenţă. Mai presus de orice, recomanda o limitare severă a principiilor „colegiale". În perioada de consolidare, colegiile funcţionau la toate nivelurile ierarhiei de stat şi economice. În curînd însă, consecinţele democraţiei neîngrădite şi absenţa răspunderii personale s-au făcut simţite în întreaga societate. La 29 aprilie 1918, biroul executiv al Comitetului Central a decis să întărească răspunderea personală, centralizarea şi politica activă de folosire a experţilor burghezi. Cu o lună mai înainte, Comitetul Central, în prezenţa lui Troţki, pusese în discuţie politica sa generală. Se stabilise că „perioada cuceririi puterii s-a încheiat şi a început construcţia bazelor socialismului. Este esenţial să se aducă oameni cu experienţă, buni profesionişti, şi să fie puşi la treabă. Acum, cînd sabotajul grupurilor de intelectuali a fost înfrînt şi inginerii vin cu toţii la noi, trebuie să-i folosim"[119].

Într-adevăr, aceasta este politica pe care a propagat-o Troţki în cuvîntările sale. Unii revoluţionari de stînga şi mulţi dintre bolşevicii de frunte se temeau ca aceste măsuri să nu ducă la erodarea democraţiei şi la creşterea birocraţiei. Ca şi Lenin, Troţki era în favoarea introducerii unei discipline de fier şi a celor mai severe măsuri împotriva duşmanilor declaraţi şi ascunşi. El a decretat că „burghezia rurală este principalul duşman al clasei muncitoare, unica ei dorinţă fiind ca revoluţia sovietică să moară prin înfometare... Îi avertizăm pe chiaburi că, în ceea ce-i priveşte, nu vom avea milă"[120].

Troţki era convins că prin cultură oamenii se puteau schimba. „Există

multe valori spirituale înalte şi frumoase: este ştiinţa, arta, dar acestea nu sînt accesibile poporului muncitor, pentru că muncitorii şi ţăranii sînt obligaţi să trăiască ca nişte puşcăriaşi, legaţi cu lanţuri de uneltele lor. Oamenii cu minţi luminate trebuie să fie gata să-şi spună «Da, poate că am să pier în lupta care se dă acum. Dar ce este o viaţă de sclav fără lumină şi sub călcîiul asupritorului în comparaţie cu moartea glorioasă a unui luptător?»"[121] Ca un adevărat radical, Troţki propăvăduia calea sacrificiului, calea care avea să ducă, în timp, la socialismul sacrificiului.

Evident, în calitate de Comisar pentru Război, Troţki a reflectat asupra problemelor reconstrucţiei militare şi a consacrat multe pagini acestui subiect. „Formarea unei armate", scria el, „reprezintă pentru noi o problemă de viaţă şi de moarte". Trei sau patru ani mai tîrziu, pe cînd îşi pregătea nişte articole mai vechi pentru publicare, se pare că şi-a amintit ceva din ceea ce scrisese V.S. Şulghin despre forţa militară în momentele de cotitură ale istoriei. Şulghin era un politician exilat, fost membru al Dumei de Stat şi unul din cei doi emisari ai viitorului Guvern Provizoriu care acceptaseră abdicarea lui Nikolai al II-lea. Într-o serie de articole, publicate mai tîrziu sub titlul *Dni* (Zilele), a făcut următoarele consideraţii pe marginea revoluţiei, pe care o numea „jucăria diavolului": „Orice război pierdut ameninţă să provoace o revoluţie... Dar revoluţia este incomparabil mai rea decît un război pierdut. De aceea, gărzile trebuie păstrate pentru singura şi onorabila sarcină a luptei împotriva revoluţiei"[122]. Troţki a stabilit că pentru combaterea contrarevoluţiei este nevoie mai întîi de Gărzile Roşii, apoi de Armata Roşie. Revoluţia nu putea supravieţui fără forţă.

Troţki avea o fire pragmatică, dar şi visătoare. Era în stare să se desprindă de îndatoririle prozaice ale vieţii cotidiene şi să plutească pe înălţimi, privind spre depărtări, spre „viitorul comunist". Putea să le inoculeze altora convingerea că ceea ce spunea el este adevărat. La 14 aprilie 1918, cînd a schiţat contururile unui viitor pentru care trebuiau să lupte şi să sufere şi să se sacrifice, şi-a ţinut publicul cu sufletul la gură. Cuvintele lui i-au încurajat pe oameni să-şi făurească mari speranţe:

> Vom construi un stat frăţesc, unit pe pămîntul pe care ni l-a dat natura. Vom ara acest pămînt şi îl vom lucra în colectiv, îl vom transforma într-o grădină înfloritoare în care vor trăi copiii noştri şi nepoţii noştri şi strănepoţii noştri, ca şi cînd s-ar afla în paradis. Oamenii credeau cîndva în legenda paradisului; acelea erau visuri ale unui popor ignorant şi nefericit, exprimau năzuinţele acestuia către o viaţă mai bună. Oamenii voiau să trăiască mai drept, mai curat, şi atunci şi-au spus că trebuie să existe undeva un asemenea loc, undeva, în viaţa viitoare,

într-un loc necunoscut şi tainic. Sîntem convinşi că noi, oamenii muncii, vom construi raiul aici, pentru toată lumea, pentru copiii noştri şi pentru nepoţii noştri, pentru totdeauna[123].

Publicul l-a copleşit cu furtuna de aplauze la care se aştepta.

Troţki vorbea despre raiul pe pămînt, un pămînt care fusese distrus de război şi de două revoluţii şi se afla acum în faţa unui alt război pustiitor, ce avea să dureze trei ani. Visurile despre paradis aveau să fie zdrobite de trenurile blindate, muzica libertăţii înăbuşită de zăngănitul săbiilor cavaleriştilor şi de salvele de tun, speranţele de pace anihilate de tifos şi de foamete. Şi pe fundalul suferinţelor Rusiei, Troţki se va înălţa pe culmile puterii şi ale gloriei.

3

*Al nouălea val din Vendeea**

Pe cînd se afla în Turcia, primul loc de exil după expulzarea sa din Uniunea Sovietică, Troţki intenţiona să elaboreze o carte despre războiul civil din Rusia şi despre înfiinţarea Armatei Roşii. Dar, aşa cum i-a scris Elenei Vasilievna Krîlenko, sora Comisarului Poporului pentru Justiţie şi soţia troţkistului Max Eastman, un incendiu izbucnit la vila lui a distrus un mare număr de cărţi şi documente pe această temă[1]. Copia scrisorii lui Troţki a fost una din numeroasele hîrtii care i-au fost furat de NKVD în anii '30. Nu există nici un indiciu în arhivele serviciilor speciale din care să ne putem da seama dacă focul a fost un accident sau a fost provocat de NKVD, dar, oricum, cartea a rămas în fază de proiect.

Carnagiul războiului civil a fost definit de un alt bolşevic, A.S. Bubnov, ca „un model de escaladare a revoluţiei burghezo-democratice şi de transformare a ei în revoluţie socialistă proletară". Războiul civil, scria el în 1928, „a grăbit acest proces"[2]. Tocmai această „escaladare" l-a dus pe Troţki la apogeul puterii sale. El a salutat războiul, în care a văzut atît şansa de a elimina toate clasele exploatatoare din Rusia, cît şi pe aceea de a-i împinge pe muncitorii din alte ţări spre revoluţia mondială. În toamna anului 1918, cînd s-a propus ca vasele care transportau grîne pe Volga să arboreze pavilionul Crucii Roşii ca o măsură de siguranţă, Troţki i-a trimis lui Lenin o telegramă de protest cu următorul conţinut: „Consider că este inadmisibil ca vasele să arboreze steagul Crucii Roşii. Şarlatanii şi proştii îşi vor închipui că transporturile de grîne înseamnă un pas spre reconciliere şi că războiul civil nu este o necesitate"[3]. Pentru iacobinii ruşi, măcelul intern reprezenta un mijloc necesar pentru a-şi atinge scopul lor măreţ.

---

*Regiune din ţinutul Loarei (Franţa) renumită prin atrocităţile comise în timpul insurecţiei regaliste şi a contrareformei din anii următori Revoluţiei Franceze (1793–1796). (n. trad.).

„Legile" Revoluției

La începutul lui martie 1918, Troțki devenise Comisar pentru Problemele Militare (ulterior, și pentru cele navale). În același timp, a îndeplinit și funcția de președinte al Consiliului Suprem de Război al republicii. De ce l-a ales Lenin pe Troțki pentru aceste funcții? În primul rînd, Lenin își dădea seama că organizarea militarilor, condiție indispensabilă a supraviețuirii revoluției, presupunea inteligență politică și hotărîre, priză la mase, capacitatea de a controla acțiunile bolșevice spontane și spiritul de turmă al oamenilor din popor. Cel care deținea acest post trebuia, de asemenea, să se bucure de popularitate și să aibă autoritate în cadrul partidului. Lenin considera că un astfel de om este Troțki.

Lenin a mai înțeles și faptul că nu se poate crea o Armată Roșie eficientă și capabilă de luptă fără ajutorul specialiștilor militari, al generalilor și ofițerilor din vechea armată, idee pe care mulți bolșevici, inclusiv unii lideri, o considerau inacceptabilă. Troțki îl sprijinea ferm pe Lenin în această privință. Într-adevăr, Troțki a fost acela care, înainte să fie numit în noua funcție, a sugerat înființarea unui Consiliu Suprem de Război format din vechii generali care doreau să colaboreze cu noul regim. În fruntea consiliului se aflau comisarii, dar funcțiile lor principale erau exercitate de acești specialiști militari sub conducerea fostului șef al Statului Major al armatei țariste, generalul M.D. Bonci-Bruevici.

Opoziția față de ideea angrenării specialiștilor militari din vechea armată, opoziție manifestată clar de unii bolșevici proeminenți, l-a obligat pe Lenin să facă unele schimbări importante. Adversarii lui s-au opus abolirii principiului electiv pentru numirea comandanților, pledînd pentru menținerea rolului comitetelor de soldați; erau dispuși să-i accepte pe foștii ofițeri numai sub un control riguros și în calitate de „consultanți". Înaintarea germanilor a scos însă curînd la iveală slăbiciunile Gărzii Roșii în situațiile în care se aplicau aceste principii.

Troțki respinsese ideea de a prelua această funcție, dar s-a lăsat convins atunci cînd și-a dat seama că nu există un altul mai bun decît el:

> Eram eu oare pregătit pentru o activitate în domeniul militar? Bineînțeles că nu. Nu satisfăcusem nici măcar stagiul militar obligatoriu în armata țarului. Mi-am petrecut perioada serviciului militar în închisoare, în exil, în străinătate. În 1906, tribunalul m-a deposedat de orice drepturi civile și militare... Nu mă consideram nici pe departe un strateg și nu priveam cu îngăduință genul de diletantism strategic care inundase partidul ca urmare a revoluției. Este adevărat că în trei împrejurări – războiul cu Denikin, apărarea Petrogradului și războiul cu Pilsudski – am adoptat o poziție strategică independentă și mi-am susținut-o mai întîi împotriva înaltului comandament, apoi împotriva majorității membrilor Comitetului Central[4].

Lenin a făcut o alegere corectă cînd l-a numit pe Troțki. Carențele sale în materie de cunoștințe de tehnică militară erau compensate de abordarea politică de ansamblu a problemei apărării și a organizării militare, precum și de uimitoarea lui energie și capacitatea de a mobiliza oamenii.

Troțki a îndeplinit această nouă funcție cu toată vigoarea care era de așteptat din partea lui. Ținea discursuri, redacta articolele, dădea instrucțiuni și primea o avalanșă de vizitatori. Amintindu-și de această perioadă, Troțki scria:

> Clădirea Institutului de cavalerie, vizavi de Palatul Poteșnîi, fusese locuința oficialităților de la Kremlin. Întregul parter era ocupat de comandant. Apartamentul lui se împărțise acum în mai multe apartamente mici. Lenin și cu mine ne-am instalat de o parte și de alta a coridorului și aveam acces la aceeași sufragerie. Pe vremea aceea, mîncarea de la Kremlin era foarte proastă. În loc de carne proaspătă, primeam conserve. Făina și orzul erau amestecate cu nisip. Numai icre de Manciuria se găseau din belșug, pentru că încetase exportul lor. Acest caviar roșu inevitabil mi-a colorat primii ani ai revoluției, și nu numai mie... Lenin și cu mine ne întîlneam de nenumărate ori pe zi pe coridor și ne făceam vizite ca să mai stăm de vorbă... Micul norișor de la Brest-Litovsk se risipise și nu lăsase nici o urmă. Lenin era foarte cordial și atent atît cu mine, cît și cu familia mea. Îi oprea adesea pe băieții mei pe coridor ca să se joace cu ei[5].

Troțki considera că principala lui sarcină o constituia „educația revoluționară" a maselor în uniformă. Problemele strategiei, ale operațiunilor și ale tacticii, despre care oricum nu știa absolut nimic, aveau să fie lăsate deoparte. Troțki căuta un „flux" ideologic sau intelectual menit să-i adune laolaltă pe țărani, muncitori și pătura de jos a clasei de mijloc într-o singură familie revoluționară, în care să domnească nu numai sentimentul răspunderii morale, ci și normele juridice, nerespectarea ordinelor riscînd să fie sancționată cu pedeapsa revoluționară.

La 22 aprilie 1918, Comitetul Executiv Central a acceptat „jurămîntul militar socialist". În șase puncte, acesta sintetiza semnificația serviciului militar, datoria și onoarea de soldat, obligativitatea studierii problematicii militare, atașamentul soldatului față de Republica Sovietică, pe care trebuia s-o apere „fără a-și precupeți nici forța, nici viața". Jurămîntul se încheia

astfel: „Dacă din proprie voinţă şi rea intenţie voi încălca acest jurămînt solemn, merit să fiu acoperit de dispreţul general înainte de a fi pedepsit de mîna nemiloasă a legii revoluţionare“[6]. Generaţii întregi de soldaţi sovietici au depus un jurămînt asemănător, fără să ştie că autorul lui era „dispreţuitul mercenar fascist, Troţki“, aşa cum este el catalogat de Stalin în istoria partidului.

Printre problemele de care s-a ocupat Troţki în 1918 s-a numărat şi aceea a mobilizării în masă a muncitorilor şi ţăranilor, considerată de el o necesitate absolută care nu era transpusă în practică aşa cum se cuvine. Existau mult prea puţini oameni cu talentul natural de a transforma adunăturile amorfe de oameni în unităţi revoluţionare ale unei armate regulate. Se simţea nevoia de comisari, de organizatori politici şi de profesori, de experienţa şi de cunoştinţele corpului ofiţeresc.

În iunie 1918 s-a întrunit primul Congres al Comisarilor Militari pe întreaga Rusie. Troţki a expus aici în cuvinte simple cele două sarcini fundamentale ale comisarilor în armată: să asigure educaţia politică a soldaţilor şi să controleze acţiunile personalului de comandă. Recunoscînd că prin recrutare pe bază de voluntariat nu se va întruni decît o treime din efectivele necesare ale armatei şi că în rîndurile acesteia fuseseră lăsate să pătrundă prea multe „elemente nefolositoare – huligani, leneşi şi ticăloşi“, Troţki a subliniat că „sarcina comisarilor constă într-o permanentă activitate orientată în direcţia creşterii gradului de conştiinţă al armatei şi a smulgerii răului din rădăcină“. El a precizat că toţi comisarii erau „direct răspunzători de regimul sovietic din armată, că erau apărători ai intereselor clasei muncitoare... Dacă un comisar observă că un conducător militar reprezintă un pericol pentru revoluţie, are dreptul să se poarte oricît de dur cu contrarevoluţionarul, mergînd chiar pînă la execuţie“[7].

Printre comisarii militari se numărau şi cîţiva revoluţionari socialişti de stînga, cum ar fi bunăoară social-revoluţionarul de stînga Krivoşein, pe care Troţki l-a prezentat drept „un minunat comisar provincial“ la Kursk. În curînd însă monopolul bolşevic avea să se extindă asupra tuturor laturilor activităţii de stat. La fel ca şi ceilalţi lideri, pe Troţki nu-l tulbura faptul că aceşti comisari erau „apărătorii intereselor clasei muncitoare“ într-o armată formată preponderent din ţărani.

Troţki a fost principalul protagonist al utilizării specialiştilor militari. În vara şi în toamna anului 1918, a publicat o serie de articole cu titluri ca: *Problema ofiţerilor, Despre ofiţerii păcăliţi de Krasnov, Despre foştii ofiţeri, Specialiştii militari şi Armata Roşie*. În ultimul dintre acestea, scris

la 31 decembrie 1918, Troţki şi-a expus pe larg ideile referitoare la utilizarea foştilor ofiţeri ţarişti. Troţki răspundea şi la criticile pe care le primise de la tovarăşii săi pe această temă: „Cînd stagnarea a devenit permanentă, am recurs mai degrabă la pragmatism decît la logică: Puteţi să-mi daţi în clipa asta zece comandanţi de divizie, cincizeci de comandanţi de regiment, doi comandanţi de armată şi un comandant de front? Şi să fie cu toţii comunişti? Drept răspuns, criticii mei zîmbesc nesigur şi schimbă subiectul“[8].

Pe scurt, regimul ar fi optat pentru un comandant comunist în locul unuia noncomunist, dar, aşa cum a arătat Troţki, nu avea de ales. O altă critică se referea la ofiţerii care dezertau din armată, fugind la duşman.

> Au fost cîteva astfel de cazuri, a recunoscut el, cele mai multe de ofiţeri deţinători ai unor funcţii importante. Dar se vorbeşte foarte rar de pierderea unor regimente întregi din cauza lipsei de pregătire a unui comandant [comunist], pentru că un comandant n-a ştiut cum să menţină comunicaţiile, nu a pus pichete şi patrule de teren, a înţeles greşit ordinele sau nu ştie să citească o hartă. Dacă aş fi întrebat ce anume a provocat cele mai multe pagube pînă acum, trădarea foştilor ofiţeri profesionişti sau lipsa de pregătire a noilor comandanţi, mi-ar fi greu să găsesc un răspuns... Se cunosc cazuri generale de trădare din partea foştilor ofiţeri, dar, din păcate, nici opinia publică, nici chiar cercurile avizate ale partidului nu ştiu destul de multe despre ofiţerii obişnuiţi care şi-au dat viaţa în mod onest şi conştiincios pentru cauza muncitorilor şi ţăranilor din Rusia. Chiar astăzi un comisar mi-a relatat cazul unui căpitan comandant de unitate care a refuzat un post mai mare pentru că s-a ataşat foarte mult de soldaţii săi. Căpitanul a murit în luptă acum cîteva zile[9].

Însă ori de cîte ori se afla în faţa unor cazuri concrete de trădare, Troţki era implacabil şi nemilos, aşa cum o dovedeşte cazul lui A.M. Şceastnîi. Căpitanul de rangul întîi A.M. Şceastnîi, comandant în flota Mării Baltice, a fost arestat în ziua de 27 mai 1918 din ordinul lui Troţki şi adus în faţa Tribunalului Suprem al Republicii în zilele de 20–21 iunie sub acuzarea de organizare a unui complot contrarevoluţionar. Troţki – singurul martor – a invocat în sprijinul afirmaţiilor sale textul cuvîntării lui Şceastnîi în faţa Congresului Marinei: „Tot discursul, de la început pînă la sfîrşit, în ciuda unei aparente precauţii, este o dovadă concludentă a complotului contrarevoluţionar... Este vorba de un joc politic deosebit, de un joc mare, a cărui miză o constituie preluarea puterii. Dar atunci cînd domnii amirali şi generali încep să-şi facă propriile calcule politice în timpul unei revoluţii, trebuie să fie gata să-şi asume răspunderea pentru astfel de jocuri în cazul în care acestea dau greş. Jocul amiralului [sic!] Şceastnîi a dat greş“[10].

Procesul s-a derulat rapid. Şceastnîi a fost împuşcat sub acuzarea că ar fi complotat împotriva regimului, dar nu s-a adus nici o altă dovadă în sprijinul acestei afirmaţii decît cea prezentată de Troţki şi nu au existat nici un fel de martori ai apărării. Acesta a fost primul proces politic din Rusia Sovietică la care s-a pronunţat sentinţa capitală şi considerăm necesar să subliniem faptul că a reprezentat o încălcare a legii. În virtutea caracterului lor extremist, legile revoluţionare generau uneori un rău şi mai mare cînd combăteau o abatere. Troţki era un executor ideal al acestui gen de legi.

Modul în care Armata Roşie a zdrobit revolta din Kronstadt, survenită în timpul Congresului al X-lea al partidului, în martie 1921, cînd garnizoana cîndva loială s-a revoltat împotriva politicii bolşevice, oferă o ilustrare perfectă a talentului lui Troţki în acest domeniu. Cînd a fost informat despre revoltă, a dictat imediat o adresă:

> Către populaţia din Kronstadt şi fortăreaţa rebelă. Ordon tuturor celor care s-au ridicat împotriva patriei socialiste să depună armele imediat. Persoanele recalcitrante trebuie să fie dezarmate şi predate autorităţilor sovietice. Comisarii şi alţi reprezentanţi ai regimului care au fost arestaţi [de insurgenţi] urmează să fie cît mai curînd eliberaţi. Numai cei care se predau necondiţionat pot conta pe mărinimia Republicii Sovietice. Voi da în acelaşi timp instrucţiuni pentru ca insurecţia şi insurgenţii să fie zdrobiţi cu o mînă de fier[11].

Adresa era semnată de Troţki, Comisar al Poporului, S.S. Kamenev, comandant şef al forţelor armate, de Tuhacevski, Comandantul Armatei a 7-a, şi de şeful de stat-major, Lebedev.

Mulţi ani mai tîrziu, cînd s-a vorbit în Occident de rolul pe care l-a jucat la Kronstadt, Troţki a încercat să-şi justifice acţiunile în *Buletinul Opoziţiei* şi în scrisorile către suporterii săi. Aceste scrisori, în număr de cîteva sute, au ajuns repede în mîinile NKVD-ului. Specificînd că revoluţia îşi are propriile legi şi că îi recunoaşte numai pe cei puternici, Troţki scrisese cu această ocazie: „Pe parcursul revoluţiei am avut frecvente ciocniri cu cazacii, cu ţăranii, chiar şi cu unele grupuri de muncitori (cîteva grupuri de muncitori din Urali au alcătuit un regiment de voluntari în armata lui Kolceak)... În diverse părţi ale ţării s-au format aşa-numitele detaşamente de ţărani «verzi» care nu îi recunoşteau nici pe Albi, nici pe Roşii şi au suferit pierderi grele; şi, evident, nu au fost cruţaţi de Roşii“[12].

Folosirea violenţei de către ambele părţi angajate în războiul civil este ilustrată de memoriile din colecţia *Arhiv russkoi revoliuţii*, publicate la Berlin în anii '20. Fostul ofiţer Alb V.I. Arbatov îşi aminteşte: „Şeful Ceka din Ekaterinoslav, Valeavka, avea obiceiul să dea drumul în timpul

nopţii cîtorva zeci de prizonieri într-o curte mică, cu ziduri înalte. Apoi Valeavka însuşi împreună cu alţi doi sau trei tovarăşi de-ai lui, se duceau în mijlocul curţii şi deschideau focul împotriva acelor oameni total lipsiţi de apărare. Strigătele lor se auzeau în tot oraşul în acele nopţi liniştite de mai... Nici Albii nu erau mai buni; jefuiau timp de o zi întreagă orice oraş în care intrau“[13].

Dacă perioada cuprinsă între octombrie 1917 şi martie 1918 a fost ceea ce Lenin a numit „marşul triumfal victorios al bolşevismului“[14], din martie, cînd Troţki a devenit Comisar pentru Război, a început lunga ripostă a contrarevoluţiei. Şi dacă „marşul triumfal“ a fost însoţit, după cum spunea Lenin, „mai puţin de acţiune militară şi mai mult de agitaţie“[15], valul contrarevoluţionar a avut un caracter sîngeros. Troţki citea în fiecare zi rapoarte despre alte revolte, despre înaintarea Albilor, despre sosirea forţelor străine de intervenţie trimise de foştii aliaţi ai Rusiei presovietice pentru a înăbuşi revoluţia, despre dezertarea unor unităţi şi garnizoane întregi. În volumul din Operele lui complete dedicat războiului civil, Troţki a denumit perioada care a început în martie 1918 „primul val al contrarevoluţiei“.

În acest interval au avut loc revolta condusă de Kaledin în regiunea Donului, campania lui Dutov din sudul Uralilor, răscoala lui Dovbor-Musniţki din Bielorusia, înaintarea germano-austro-ungară în Ucraina, incursiunea forţelor turce în Transcaucazia, rebeliunile armenilor Daşnak şi ale mussavatiştilor azerbaidjeni. Pe harta care atîrna pe peretele din biroul lui Troţki apăreau tot mai multe steguleţe albastre care marcau punctele ocupate de forţele antibolşevice. Se consulta permanent cu comandanţii fronturilor, îi chema la el pe ofiţerii de carieră, îi telefona lui Lenin în dorinţa de a face ceva pentru a schimba situaţia care devenea rapid catastrofală. A înfiinţat o comisie sub conducerea sa care urma să analizeze problema creării unei forţe armate aeriene[16] şi s-a ocupat şi de forţele terestre. I-a trimis o telegramă adjunctului său, I.M. Skleanski: „Este esenţial să începem fabricarea tancurilor în Urali sau în alte uzine, folosind, dacă se poate, piese de tractor. Prezenţa cîtorva tancuri pe frontul de sud ar avea un puternic impact psihologic“[17]. Într-un moment critic din primăvara anului 1919, Troţki a fost pe punctul de a lua o măsură îngrozitoare. A telegrafiat la Moscova: „Se impune găsirea unei modalităţi de utilizare a gazelor asfixiante. Trebuie desemnată o persoană care să răspundă de această acţiune“[18].

Îndatoririle lui Troţki erau extrem de numeroase – de la înfiinţarea cursurilor de camuflaj[19] la propunerile de ameliorare şi de epurare a

instituţiilor locale sovietice şi la prinderea dezertorilor[20], rechiziţionarea unuia din fostele trenuri ale ţarului pentru un colaborator de-al său[21], emiterea ordinelor pentru excluderea laşilor din armată[22] şi trimiterea următoarei telegrame lui Sverdlov, cu o copie destinată lui Lenin: „Insist categoric ca Stalin să fie rechemat. Frontul de la Ţariţîn merge prost, în ciuda supremaţiei sale numerice"[23]. Munca ministerului lui Troţki din aceste zile grele ale primăverii şi ale verii anului 1918 s-a desfăşurat sub semnul spontaneităţii şi al improvizaţiei, dacă nu chiar al haosului. Noul regim se confruntă cu cele mai mari dificultăţi de la instaurarea sa. Numai atunci cînd Denikin s-a apropiat de Tula, în 1919, situaţia s-a agravat şi mai tare. Între timp, forţele engleze, franceze, americane şi japoneze îşi făceau simţită prezenţa în Murmansk, Arhanghelsk, Turkestan, Caucaz şi Vladivostok. Tot în acea perioadă a avut loc şi o revoltă a Legiunii cehe*. În rapoarte era menţionată constituirea unor noi formaţiuni politice: la Samara a apărut Comitetul membrilor Adunării Constituante, la Ekaterinburg un guvern social-revoluţionar, la Ufa un directorat şi multe altele. Troţki scria mai tîrziu despre această perioadă: „Era oare nevoie de mult mai mult pentru înăbuşirea revoluţiei? Practic, teritoriul ei se redusese la acela al vechiului cnezat al Moscovei. Nu avea aproape nici o armată; duşmanii o înconjurau din toate părţile. După Kazan urma la rînd Nijni Novgorod, de la care, practic, drumul spre Moscova era liber"[24].

La 29 iulie 1918, Lenin a convocat o şedinţă comună extraordinară a Comitetului Executiv Central şi a Sovietului orăşenesc din Moscova, la care a ţinut un discurs despre situaţia în curs, urmat de Troţki, a cărui cuvîntare purta titlul devenit deja familiar de *Patria socialistă în pericol*. Lenin a declarat că Republica socialistă era din nou antrenată într-un război pus la cale de contrarevoluţia internă şi externă. Întrucît viitorul republicii depindea de deznodămîntul acestui război, lozinca „Totul pentru front" trebuie să devină principala prioritate. Troţki a mai vorbit şi despre gravitatea situaţiei, dar a subliniat faptul că aceasta nu era fără speranţă şi că energiile revoluţiei nu fuseseră secătuite. Multe dintre soluţiile pe care le-a propus el erau însă foarte dure, de-a dreptul sălbatice.

„Unităţile Armatei noastre Roşii", a declarat el, „sînt lipsite de coeziune pentru că nu au experienţă de război... Cei aproximativ 2 000 de

* Legiunea cehă era formată din foşti prizonieri de război din armata austro-ungară care încercau să se întoarcă acasă mergînd spre est, prin Rusia. A devenit un factor militar important în războiul civil din Siberia.

oameni aflaţi aici în sală, în marea lor majoritate, împărtăşesc acest punct de vedere revoluţionar. Nu alcătuim un regiment, dar dacă am fi transformaţi chiar acum într-un regiment, dacă am fi înarmaţi şi apoi trimişi pe front, nu cred că am reprezenta cea mai proastă formţie de luptă din lume. De ce? Pentru că sîntem soldaţi instruiţi? Nu. Pentru că sîntem animaţi de aceeaşi idee, inspiraţi de convingerea fermă că istoria pune tranşant problema în faţa noastră şi că nu ne rămîne decît să cîştigăm sau să murim aici"[25]. A transformat imediat ideea aceasta într-o propunere, şi anume ca fiecare formaţiune militară să aibă un nucleu de comunişti de nădejde, ceea ce numea el „Inima regimentului şi a companiei". Muncitorii cei mai conştienţi din punct de vedere politic, comuniştii şi propagandiştii trebuie să fie trimişi pe front de la Moscova, Petrograd şi din alte oraşe. „Sovietul din Petrograd", a anunţat el, „a decis deja să trimită un sfert din personalul său, aproximativ 200 de membri, pe frontul cehoslovac, ca propagandişti, instructori, organizatori, comandanţi şi luptători."

Cît despre disidenţi şi foştii ofiţeri ţarişti „aceştia trebuie să fie înfrînţi cu o mînă de fier". Toţi foştii ofiţeri care refuză să colaboreze vor fi înregistraţi şi „închişi în lagăre de concentrare". Dacă un ofiţer care are drept de comandă se poartă ciudat – nu se discută, problema este deschisă şi închisă – trebuie împuşcat...Nu poate exista nici o persoană în înaltul comandament fără să aibă un comisar la stînga şi altul la dreapta sa, iar dacă un specialist nu ne-a fost prezentat drept o persoană credincioasă regimului sovietic, comisarii trebuie să-l urmărească în permanenţă, să nu-l scape nici o clipă din ochi. Iar dacă aceşti comisari care stau la dreapta şi la stînga lui cu revolverul în mînă vor constata că specialistul este trădător, au datoria să-l împuşte la timp"[26]. „Dreptul comisarului de a acţiona cu revolverul", spunea Troţki, nu era altceva decît expresia inevitabilă a „severităţii dictaturii proletariatului"[27].

După ce Lenin şi Troţki şi-au ţinut discursurile, s-a votat o rezoluţie al cărei proiect, elaborat de Troţki, reflecta toate argumentele şi propunerile. În acele vremuri grele, Troţki şi Lenin erau în elementul lor.

În fruntea Consiliului Revoluţionar de Război

În momentul în care revoluţia, potrivit cuvintelor lui Troţki, „a ajuns în punctul ei cel mai de jos", Comitetul Executiv Central a emis un decret special, în ziua de 2 septembrie 1918, prin care se declara că patria socialistă

este în primejdie, şi Republica Sovietică reprezenta o tabără militară. Acelaşi decret consfinţea înfiinţarea Consiliului Revoluţionar de Război al republicii, organul politico-militar suprem. Sverdlov l-a propus pe Troţki în funcţia de preşedinte. Cu cîteva săptămîni mai devreme, Troţki şi un grup de propagandişti comunişti fuseseră pe frontul de est, unde situaţia era aproape catastrofală. Simbirskul şi apoi Kazanul căzuseră în mîinile Albilor. Trenul lui Troţki n-a putut trece de Sviajsk, o gară mare înainte de Kazan. Pe tot parcursul drumului de la Moscova a stat de vorbă cu alţi lideri, dîndu-le instrucţiuni cu privire la măsurile militare şi organizatorice ce trebuiau adoptate. În timpul unei asemenea şedinţe, un muncitor comunist a întrebat: „Ce e de făcut cu comisarii revoluţionari socialişti de stînga şi cum trebuie să-i privim, în general?" Fără şovăială, Troţki a repetat ceea ce spusese în ziua de 9 iulie 1918 la Congresul al V-lea al Sovietelor din întreaga Rusie: „Partidul condus de o clică mică ce a putut fi atît de inconştientă încît să se opună voinţei majorităţii covîrşitoare a muncitorilor şi a ţăranilor, s-a sinucis în zilele de 6 şi 7 iulie. Acest partid nu poate fi reînviat!" „Asta înseamnă că trebuie să ne descotorosim de ei?" a întrebat tenace muncitorul agitator. „Iertaţi-i numai pe cei care condamnă public revolta [social-revoluţionarilor de stînga] şi o rup cu aventurierii!"

La Congresul al V-lea al Sovietelor, Troţki a fost însărcinat de Lenin să explice revolta social-revoluţionarilor de stînga: „Oare trebuie să fie învinovăţit tot partidul pentru acţiunea conducătorilor săi?" Aceşti conducători, a spus el, erau proşti şi ignoranţi. „Tovarăşul Lenin a vorbit aici despre Spiridonova ca despre o persoană foarte onestă, sinceră. Dar vai de partidul ai cărui membri cinstiţi trebuie să recurgă la calomnii şi la defăimări în luptă!" Militînd pentru continuarea războiului cu Germania, au încercat să păcălească masele. Dar „regimul se confruntă acum cu probleme grave, cum ar fi aceea a războiului şi a păcii. Dacă regimul nu poate rezolva această chestiune şi o bandă de ticăloşi îşi închipuie că e în stare, înseamnă că nu avem nici un fel de putere".

La Teatrul Mare din Moscova, în faţa unui public agitat, Troţki a scos în evidenţă cîteva particularităţi ale revoltei social-revoluţionarilor de stînga. Un contingent de 2 000 de oameni, cu cîteva arme şi aproximativ şaizeci de mitraliere, a luat în stăpînire Oficiul telegrafic şi Comisarul Poporului pentru Poştă, Podbelski, l-a reţinut pe Dzerjinski şi a deschis un foc la nimereală asupra Kremlinului. „Cînd am văzut obuzele lor – din fericire, numai cîteva – căzînd în incintă, ne-am spus că Sovnarkomul este o capcană naturală pentru revoluţionarii socialişti de stînga." Unităţile

bolşevice, a continuat el, fuseseră postate la Catedrala Mîntuitorului, în Piaţa Patimilor la monumentul lui Puşkin, în Piaţa Arbat şi la Kremlin. Şapte zile mai tîrziu, după ce Podvoiski, Muralov şi Vaţetis şi-au terminat treaba, insurgenţii au continuat drumul spre Gara Kursk. Unităţile care veniseră de la Petrograd şi de la graniţa de vest ca să-i ajute pe insurgenţi au fost dezarmate fără probleme. Singura ciocnire – de altfel, lipsită de însemnătate – a avut loc la Corpul Pajilor, unde Roşii au dezarmat o unitate a social-revoluţionarilor de stînga: zece bolşevici au fost ucişi şi zece răniţi[28].

Aşa a luat sfîrşit scurta alianţă dintre bolşevici şi revoluţionarii socialişti de stînga. Troţki a propus, iar Congresul a votat o rezoluţie potrivit căreia, din acel moment, revoluţionarii socialişti de stînga nu mai aveau ce căuta în Sovietele Deputaţilor Muncitorilor şi Ţăranilor[29]. Multe aspecte ale chestiunii au rămas neexplicate. De exemplu, nu s-a ştiut din ordinul cui l-a asasinat revoluţionarul socialist de stînga Bliumkin pe ambasadorul german, contele Mirbach, în ziua de 6 iulie 1918. A fost o decizie a Comitetului Central al revoluţionarilor socialişti de stînga? De ce nu s-au făcut cercetări? Un lucru este clar, şi anume că asasinatul i-a oferit lui Lenin prilejul de a se răfui cu revoluţionarii socialişti de stînga. Într-o telegramă trimisă lui Stalin la Ţariţîn, Lenin ordona să se declanşeze teroarea de masă împotriva lor.

Dar toate acestea erau de domeniul trecutului. Acum Troţki trebuia să încerce să facă o breşă sau să se aştepte la tot ce putea fi mai rău şi să moară în ultima luptă. Iată ce scria în memoriile sale cu privire la această perioadă:

> Armata de la Sviajsk era formată din detaşamente care se retrăseseră de la Simbirsk şi de la Kazan, din unităţi de sprijin aduse din toate părţile. Fiecare unitate îşi ducea propria viaţă, avînd comună numai dorinţa de a se retrage – căci inamicul era net superior şi ca organizare, şi ca experienţă. Unele companii ale Albilor, formate exclusiv din ofiţeri, făceau adevărate miracole. Pînă şi pămîntul părea cuprins de panică. Detaşamentele proaspete ale Roşilor soseau într-o exemplară dispoziţie de luptă, dar erau cuprinse imediat de psihoza dorinţei de retragere. Printre ţăranii din partea locului a început să se răspîndească zvonul că Sovietele sînt condamnate. Preoţii şi negustorii au ridicat capetele. Elementele revoluţionare din sat s-au ascuns. Totul se prăbuşea; nu aveai nici un sprijin. Situaţia părea fără speranţă[30].

Chiar înainte de sosirea sa la Sviajsk, în ziua de 8 august, Troţki dictase Ordinul nr. 10:

> Lupta cu alb-gardiştii cehi durează prea mult. Tărăgăneala, neglijenţa şi

lașitatea Roșilor sînt aliații cei mai buni ai dușmanilor noștri. În trenul Comisarului pentru Război, unde s-a emis acest ordin, există un Tribunal Militar Revoluționar cu puteri nelimitate. Tovarășul Kamenșcikov, pe care l-am numit răspunzător de apărarea căii ferate Moscova – Kazan, s-a ocupat de înființarea lagărelor de concentrare la Murom, Arzamas și Sviajsk, unde vor fi închiși agitatorii, ofițerii contrarevoluționari, sabotorii, paraziții și speculanții, cu excepția celor care vor fi împușcați la locul faptei sau condamnați de tribunale la alte pedepse[31].

Într-o telegramă adresată Consiliului Revoluționar de Război de pe frontul de est, Lenin a declarat: „Toată soarta revoluției se joacă acum pe o singură carte: o victorie rapidă împotriva cehoslovacilor pe frontul Kazan – Urali – Samara“[32]. Consiliul suprem de război trimitea tot ce putea găsi pe frontul de est. Foștii generali țariști din Consiliul Suprem de Război, care fuseseră de acord să colaboreze cu regimul pentru a respinge inamicul extern, erau mai puțin dispuși să organizeze campanii menite să înăbușe contrarevoluția internă. Lenin a admonestat Consiliul pentru încetineală și pentru întîrzierea cu care asigura expedierea unităților instruite. În momentul în care Troțki a ajuns aici, au fost trimiși 11 500 de soldați, nouăsprezece tunuri de cîmp, 136 mitraliere, șaisprezece avioane, șase trenuri blindate și trei automobile blindate[33]. Asta era cam tot ce putea face republica secătuită, dar Troțki știa foarte bine că Armata Roșie se confruntă cu forțe net superioare: 50 000 de baionete și săbii, 190 de tunuri de cîmp și 20 de vase fluviale de luptă[34]. Troțki a fost de acord cu sfatul specialiștilor de a renunța la forma organizatorică pe unități și de a se întoarce la aranjamentul vechi, clasic pe trei divizii, un corp de cavalerie și un escadron aerian la fiecare regiment. Pînă la sfîrșitul lui august, pe frontul de est se formaseră cinci armate, numărînd aproximativ 70 000 de oameni, peste 250 de tunuri de cîmp și peste 1 000 de mitraliere[35].

În timp ce I.I. Vațetis era preocupat de reorganizarea frontului de est pentru o contraofensivă, o brigadă albă sub conducerea colonelului V.O. Kappel a efectuat un raid aerian împotriva ariergărzii Armatei a 5-a și a atacat și orașul Sviajsk, de unde se putea deschide drumul spre centrul țării. Trenul lui Troțki se afla la Sviajsk. „Această mișcare ne-a prins descoperiți“, își amintea el mai tîrziu. „Ne temeam să nu rupem frontul care era și așa destul de fragil, așa că am retras numai două sau trei companii. Comandantul trenului meu i-a mobilizat pe toți cei pe care i-a găsit în gară și în tren, chiar și pe bucătar. Aveam o provizie bună de arme, de mitraliere și de grenade de mînă. Oamenii și-au ocupat pozițiile cam la un kilometru de tren. Lupta a durat aproape opt ore și s-au înregistrat pierderi de ambele

părți. În cele din urmă, inamicul s-a retras epuizat. Între timp, întreruperea legăturii cu Sviajskul a alarmat Moscova“[36].

La ordinul lui Troțki, un tribunal de campanie a condamnat la moarte pe fiecare al zecelea dezertor, inclusiv pe comandantul regimentului și pe comisar. Pentru justificarea deciziei sale de a-i împușca, Troțki avea să precizeze încă în 1927 că au fost executați nu în calitate de comuniști, ci de dezertori. O comisie specială l-a exonerat de orice vină. Cu toate acestea, și în timpul războiului civil, și după aceea au circulat zvonuri potrivit cărora Troțki ar fi executat personal mai mulți comisari și comandanți.

Cînd Troțki a reușit să-i comunice aceste evenimente lui Lenin, după ce fusese întrerupt de mai multe ori, liderul bolșevic a răspuns într-un mesaj codificat: „Am primit scrisoarea dumitale. Dacă este superioritate numerică și soldații luptă, atunci trebuie luate măsuri împotriva comandamentului. N-ar trebui să le spunem că, de acum încolo, dacă se mai constată întîrzieri și eșecuri, vom aplica modelul Revoluției Franceze și îl vom judeca pe Vațetis, ba chiar îl vom executa, și la fel și pe comandantul armatei din Kazan și pe alți comandanți de frunte? Te sfătuiesc să aduci oameni cunoscuți ca energici și combativi de la Petrograd și din alte zone ale frontului“[37].

Evident, Troțki își dădea seama că telegrama furibundă a lui Lenin fusese cauzată de știrile referitoare la breșa lui Kappel. Dacă acțiunile lui au provocat sau nu un conflict de rațiune sau conștiință, cert este că nici Vațetis, nici comandantul Armatei a 5-a nu au fost puși sub acuzare. În orice caz, în ziua următoare Troțki avea să primească o telegramă de la Sverdlov în care era informat că Lenin fusese rănit într-o încercare de asasinat. Nu se cunoștea deocamdată gravitatea stării lui; țara era calmă, iar Troțki trebuia să se întoarcă de îndată la Moscova[38]. La Moscova i-a găsit pe conducătorii de partid foarte posomorîți, „dar erau absolut de nezdruncinat. Cea mai elocventă întruchipare a acestei hotărîri o constituia Sverdlov. Doctorii au declarat că viața lui Lenin nu era în primejdie și au dat asigurări că se va însănătoși curînd. Am încurajat partidul cu perspectiva unor succese în est și m-am întors imediat la Sviajsk“[39].

În discursul lui „de încurajare“ ținut în fața partidului la 2 septembrie 1918, Troțki a declarat:

> S-a creat un nou front pe lîngă cele pe care le aveam – și anume în cavitatea toracică a lui Vladimir Ilici, unde acum viața se luptă cu moartea și unde, așa cum sperăm cu toții, disputa se va încheia cu victoria vieții. Pe fronturile noastre militare, victoriile alternează cu înfrîngerile; există multe pericole, dar toți tovarășii vor recunoaște că, acum, cel mai îngrijorător front este acesta de aici, de la

Kremlin...Cît despre front, tocmai am venit de acolo; regret că nu pot să raportez victorii decisive, dar pot să spun cu toată convingerea că ne așteaptă victorii în viitor; poziția noastră este puternică și fermă; a fost efectuată o breșă importantă. Acum sîntem la adăpost de surprize majore și fiecare săptămînă ne va întări pe noi, în detrimentul dușmanilor noștri[40].

Troțki a rămas el însuși: atîta timp cît mai exista o fărîmă de speranță, era optimist. Și curînd și-a ținut promisiunea de a oferi o victorie. La 5 septembrie a aprobat ordinul comandantului de front de a angaja în ofensivă două armate.

Între timp, la Moscova fusese lansată campania Terorii Roșii ca reacție la încercarea de asasinat împotriva lui Lenin. Sute de oameni au fost împușcați, unii dintre ei în public. Așa cum își amintea un ex-asistent al tribunalului revoluționar, S. Kobeakov, „a urmat un val de execuții. În timpul zilei au fost împușcați în Parcul Petrovski, în prezența publicului, ex-ministrul Justiției Șceglovitov, fostul ministru de Interne Hvostov, fostul director al Departamentului Poliției, Belețki (a încercat să fugă, dar agenții l-au prins și l-au împușcat), fostul ministru Protopopov, arhiepiscopul Vostorgov și alte cîteva zeci de oameni"[41].

Cu puțin timp înainte de ocuparea Kazanului, Troțki a luat parte la un raid împotriva orașului condus de F.F. Raskolnikov. Raidul a fost executat cu patru vase torpiloare aduse din Flota Mării Baltice prin sistemul de canale și mai multe vase fluviale de luptă. A trăit toate emoțiile prin care trece un soldat aflat în focul luptei. Unități ale Armatei a 5-a, ale Armatei a 2-a și ale unei forțe fluviale de debarcare sub comanda lui N.G. Markin au eliberat Kazanul la 10 septembrie, aceasta fiind prima mare victorie a Armatei Roșii pe frontul de est. Troțki a explicat mai tîrziu natura victoriei respective: „În interiorul unităților, [comisarii] și-au confirmat rolul de lideri revoluționari, de reprezentanți direcți ai dictaturii. Tribunalele au demonstrat tuturor că revoluția, atunci cînd este în primejdie de moarte, cere sacrificii supreme. Propaganda, organizarea, exemplul revoluționar și represiunea au produs în cîteva săptămîni schimbările necesare... Masa de oameni informă, șovăitoare, dispersată s-a transformat într-o armată adevărată"[42].

De îndată ce a aflat de eliberarea orașului Kazan, Troțki a dictat ordinul nr.33: „10 septembrie va intra în istoria revoluției socialiste ca o adevărată sărbătoare. Unități ale Armatei a 5-a au smuls Kazanul din mîinile Alb-gardiștilor și ale cehoslovacilor. Este un moment de cotitură... Soldați și marinari ai Armatei a 5-a, ați luat Kazanul. Este meritul vostru. Unitățile și luptătorii individuali care s-au distins în mod deosebit vor fi răsplătiți

cum se cuvine de guvernul muncitorilor și al țăranilor... În numele Consiliului Comisarilor Poporului, vă mulțumesc, tovarăși!"[43]

După succesul de pe Volga, încununat cu eliberarea localităților Kazan, Simbirsk, Hvalînsk și a altor orașe, Troțki a primit sarcina de a coordona și acțiunile de pe nenumărate alte fronturi. A acordat o foarte mare atenție desfășurării cadrelor. Peste cincisprezece armate au primit comandanți, iar dacă șefii de stat-major erau ofițeri țariști importanți, Troțki numea comisari. Practic, însă, toți cei care vor supraviețui războiului vor pieri în epurările din anii '30. Orice referire la persoana lui Troțki inserată în dosarul de cadre al cuiva era fatală.

Troțki a stabilit rapid relații de colaborare cu comandanții de pe front, cu comisarii și cu comandanții armatelor, dar firea lui făcea imposibilă o legătură mai apropiată. Era unanim apreciat pentru inteligența sa, pentru energia și zelul lui politic, dar exista și părerea că îi place să facă paradă de superioritatea sa intelectuală. De aceea, n-a avut suporteri personali în rîndul comandanților militari superiori. O posibilă explicație ar constitui-o faptul că aceștia erau conștienți de lipsa de pregătire militară a unui șef care nu dădea decît rareori un ordin strategic sau operațional.

Era omniprezent, căci trenul lui călătorea permanent de la un front la altul; depunea mari eforturi ca să asigure aprovizionarea pentru trupe, și implicarea lui personală în folosirea comisarilor militari de pe front a dat rezultate pozitive. Șefii armatelor vedeau în el pe cel de „al doilea om" din stat, o personalitate de primă mărime a vieții politice, un om cu o imensă autoritate. Rolul lui în sfera strategiei era, așadar, mai mult politic decît militar.

Încă de la începutul războiului civil, Troțki a avut relații proaste cu mai mulți conducători militari și politici, printre aceștia numărîndu-se și Stalin. În octombrie 1917 nu-l cunoștea pe Stalin și abia dacă îi acorda vreo atenție caucazianului care executa cu atîta scrupulozitate ordinele lui Lenin, Sverdlov, Zinoviev și Kamenev. La sfîrșitul lui mai 1918, Stalin și Alexander Șleapnikov au fost numiți controlori generali ai aprovizionării cu alimente în sud, iar Troțki a aflat lucrul acesta dintr-un decret al Sovnarkomului. Ulterior, Stalin a devenit și membru al Comitetului Militar Revoluționar pentru Frontul de sud, dar și-a păstrat și postul de Comisar pentru Naționalități. Comportamentul lui a început curînd să-l irite pe Troțki, căci Stalin a trecut de mai multe ori peste capul lui, ajungînd direct la Lenin cu unele probleme militare, iar alteori a ignorat pur și simplu ordinele superiorului său ierarhic.

Lenin a înțeles în scurt timp cum stăteau lucrurile, căci într-o telegramă adresată lui Troțki îi sugerează: „Dacă nu poți descifra rapid aceste telegrame, trimite-i lui Stalin următoarea telegramă codificată cu semnătura mea: Adresează toate comunicările cu caracter militar și lui Troțki, altfel pot apărea întîrzieri periculoase"[44]. La o telegramă a lui Lenin referitoare la necesitatea sprijinirii frontului din Caucaz, Stalin a răspuns: „Nu înțeleg de ce preocuparea pentru frontul caucazian trebuie să fie legată de numele meu... Problema întăririi frontului caucazian este de competența Comitetului Militar Revoluționar al Republicii, ai cărui membri, din cîte știu eu, sînt perfect sănătoși, și nu de competența lui Stalin, care este oricum supraîncărcat"[45]. Răspunsul lui Lenin a fost laconic: „Dumitale îți revine sarcina de a grăbi aprovizionarea cu întăriri de pe frontul de sud-vest pe frontul caucazian. Trebuie să se acorde ajutor în toate modurile posibile, fără să se facă prea multă tevatură în legătură cu răspunderile departamentale"[46].

Nu o dată relațiile dintre Troțki și Stalin au fost atît de încordate, încît au recurs la Lenin ca arbitru final. Troțki nu putea să-l ierte pe Stalin pentru atitudinea lui arogantă față de Comitetul Militar Revoluționar al Republicii, mai ales că primea adesea plîngeri de pe front în legătură cu natura arbitrară și dură a ordinelor și a hotărîrilor lui Stalin. Troțki a încercat de mai multe ori să-l îndepărteze din activitatea militară. La începutul lui octombrie 1918, le-a trimis aceeași scrisoare lui Sverdlov și lui Lenin:

> Insist categoric ca Stalin să fie rechemat. Pe frontul de la Țarițîn situația este foarte proastă, în ciuda superiorității forțelor noastre. Voroșilov poate să comande un regiment, dar nu o armată de 50 000 de oameni. Cu toate acestea, îi las comanda Armatei a 10-a Țarițîn cu condiția să primească ordine de la comandantul frontului de sud, Sîtin. Pînă acum, cei de la Țarițîn n-au trimis nici măcar raportul operațional. Le-am ordonat să-mi prezinte rapoarte operaționale și informative de două ori pe zi. Dacă ordinul nu este îndeplinit mîine, o să-i aduc pe Voroșilov și pe Minin în fața tribunalului și am să anunț acest lucru într-un ordin pe întreaga armată... Comandamentul armatei de la Țarițîn ori ascultă de ordinele mele, ori pleacă. Toate armatele noastre înregistrează succese, cu excepția frontului de sud, mai ales a acelui de la Țarițîn, unde avem o superioritate colosală de forțe, dar o anarhie totală în conducere. Lucrurile pot fi puse sub control în douăzeci și patru de ore cu sprijinul vostru ferm și decisiv. Oricum, acesta este singura modalitate pe care o întrevăd[47].

Pentru „pentru binele cauzei", Lenin s-a simțit obligat să-i împace pe cei doi bărbați. Astfel, la 23 octombrie i-a trimis lui Troțki o telegramă

în care reproducea conținutul unei convorbiri cu Stalin. Acesta făcea evaluarea situației de la Țarițîn și dădea expresie dorinței lui de a-și îmbunătăți relațiile cu Comitetul Militar Revoluționar. Lenin conchidea: „Raportîndu-ți dumitale toate acestea, Lev Davîdovici, te rog să le analizezi și să răspunzi, în primul rînd, dacă vrei să ai o discuție între patru ochi cu Stalin și, în al doilea rînd, dacă crezi că este posibil, în anumite împrejurări concrete, să renunți la vechile animozități și să colaborați, căci Stalin dorește foarte mult lucrul acesta. În ce mă privește, cred că este necesar să faci efortul de a conlucra cu Stalin"[48].

Demersurile lui Lenin nu au fost încununate de succes. Amîndoi bărbații erau prea ambițioși, capricioși și orgolioși, deși nesubordonarea lui Stalin declanșase conflictul. Pe tot parcursul războiului civil, Stalin a ignorat în repetate rînduri autoritatea lui Troțki și a trecut peste capul lui, adresîndu-i-se direct lui Lenin, care simpatiza în oarecare măsură cu Troțki, văzînd în el un om mai capabil și mai creator, care se bucura de o influență incomparabil mai mare decît Stalin.

În iunie 1920, Stalin i-a trimis lui Lenin o cerere de pe front: „Ori facem un armistițiu real cu Vranghel și cîștigăm în acest fel timp pentru a transfera o divizie sau două de pe frontul Crimeii, ori abandonăm negocierile cu Vranghel, fără să mai așteptăm să-și refacă forțele, și, după ce îl zdrobim, eliberăm forțele necesare pentru frontul polonez. Atîta vreme cît nu oferă o soluție clară pentru problema Crimeii, situația actuală devine intolerabilă"[49]. Lenin i-a trimis scrisoarea mai departe lui Troțki, însoțind-o de o notă: „Este evident o utopie. Nu va costa prea multe vieți? O să pierdem o mulțime de soldați. Trebuie să ne gîndim de zece ori înainte de a lua o hotărîre. Îți sugerez să-i răspunzi lui Stalin: «Propunerea dumitale de ofensivă în Crimeea este atît de serioasă, încît trebuie să reflectăm la ea cu cea mai mare atenție. Așteaptă răspunsul nostru. Lenin și Troțki»"[50].

Din nou Stalin nu se subordona șefului său ierarhic. După părerea lui Troțki, propunerile lui Stalin trebuiau să fie prezentate comandantului șef al frontului de sud-vest, A.I. Egorov. Lenin a fost de acord și a adăugat în nota de răspuns: „Aici nu e vorba doar de un simplu capriciu, dar problema trebuie discutată imediat"[51]. Stalin l-a abordat pe Troțki numai în împrejurări extreme, totdeauna oficial și impersonal. În ceea ce-l privea, Troțki, mai mare în grad, nu a ratat nici o ocazie de a-l învinui pe Stalin de eșecul unităților în calitatea sa de membru în Comitetul Militar Revoluționar. De exemplu, într-una din telegramele lui codificate, scria:

Adu-l pe Serebreakov sau pe Stalin la aparat şi cere decodificarea informaţiei şi răspuns imediat. Veştile referitoare la armata lui Budionnîi sînt îngrijorătoare. După cum se arată în raportul detaliat al lui Piatakov, oamenii lui Budionnîi jefuiesc populaţia, la sediu se bea mult, ceea ce poate duce la dezintegrarea armatei lui Mamontov. Şi din punct de vedere politic pot apărea dificultăţi mari dacă se dezintegrează. Este absolut necesar să se ia cele mai serioase măsuri: să fie ţinuţi din scurt comandanţii, să li se atragă atenţia lui Voroşilov şi lui Şceadenko în mod special asupra acestei chestiuni, să se verifice celulele comuniste, să fie pedepsiţi cîţiva din comandanţii şi comisarii care s-au făcut vinovaţi de jafuri şi beţie, în general, să se respecte regulamentul militar în cadrul armatei şi să fie salvată de dezintegrare. Poate că cele mai slabe unităţi ale Armatei de Cavalerie ar trebui trecute imediat în rezervă pentru a se restabili ordinea; altminteri ar putea să se dezintegreze cu totul dacă trebuie să facă faţă lui Mahno. Te rog să mă ţii la curent cu ceea ce ai întreprins sau cu ce îţi propui să faci în acest sens[52].

Nu s-a păstrat nici un răspuns de la Serebreakov sau de la Stalin, dar e clar că, trimiţînd asemenea telegrame, Troţki încerca să-şi impună autoritatea în faţa lui Stalin. Divergenţa majoră dintre ei era însă legată de problema specialiştilor militari. Troţki împărtăşea punctul de vedere al lui Lenin, dar Stalin era neîncrezător, vedea numai trădare şi comploturi la fiecare pas. În două rînduri, o dată de la Ţariţîn, cu ajutorul lui Voroşilov şi al lui Minin, şi altă dată de la Petrograd cu Zinoviev, Stalin a cerut Comitetului Central să-şi schimbe politica în privinţa specialiştilor militari, acuzîndu-l pe Troţki că face jocul trădătorilor. A obţinut soluţia finală a acestei chestiuni la mijlocul anilor '30, cînd i-a lichidat aproape pe toţi ofiţerii ţarişti care serviseră în Armata Roşie în calitate de comandanţi sau comisari.

Comitetul Militar Revoluţionar opera ca organ militar politic, elaborînd strategia comandanţilor şefi şi a cartierelor generale. Troţki se amesteca foarte rar în problemele strategice şi operaţionale, bizuindu-se pe I.I. Vaţetis, S.S. Kamenev şi alţi specialişti. Asigura însă îndeplinirea ordinelor lui Lenin şi a instrucţiunilor partidului pe front. Din toamna anului 1918 a vrut să introducă elemente ale planificării în acţiunile militare, mai ales la nivelurile operaţionale şi strategice. Din ordinul lui, de exemplu, Vaţetis a elaborat un plan de acţiune pentru campania din iarna 1918–1919. Troţki l-a aprobat şi l-a trimis lui Lenin. Scopul planului îl constituia consolidarea capacităţii de apărare a republicii, crearea unor rezerve strategice şi distrugerea sistematică a duşmanilor interni şi externi din Ucraina, Donbas, Caucaz, Urali şi Siberia. Evenimentele aveau să determine modificări ale acestui plan, dar documentele dovedesc că Troţki şi

Consiliul lui Revoluţionar de Război nu acţionau sub imperiul momentului. Liderii revoluţiei îşi însuşeau nu numai arta guvernării proceselor sociale şi politice declanşate de lovitura de stat din octombrie, dar învăţau, totodată, cum să organizeze apărarea statului bolşevic.

Mişcarea Albilor

Avdersarii lui Troţki, Albii, au fost generalii M.V. Alexeev, L.G. Kornilov şi A.M. Kaledin. Mişcarea Albilor a luat fiinţă în noiembrie 1917, cînd Alexeev a trimis o scrisoare circulară tuturor ofiţerilor care doreau să respingă „jugul bolşevismului". Scrisoarea includea şi o convocare în sudul Rusiei, la Novocerkask, unde urmau să se formeze unităţile de voluntari. La început numai vreo 200 de ofiţeri din Petrograd, Moscova şi Kiev au răspuns apelului, dar aceştia au fost urmaţi în scurt timp de un grup de ofiţeri de pe frontul românesc, sub conducerea colonelului Drozdovski, apoi de regimentul de asalt al lui Kornilov şi de alte cîteva grupări mai mici de generali şi colonei. La început, Armata Voluntară avea vreo 4 000 de membri. Atunci cînd, sub presiunea bolşevicilor, Armata Voluntară s-a văzut nevoită să se retragă spre Kuban – „prima „campanie de îngheţare" –, Kaledin s-a împuşcat într-un acces de disperare, iar Kornilov a fost aruncat în aer de un obuz. Începînd cu 13 aprilie 1918, Armata Voluntară a intrat sub comanda lui Denikin, care a devenit curînd personalitatea dominantă a mişcării Albe din sudul Rusiei.

Programul politic al Albilor a fost exprimat succint de Denikin la deschiderea lucrărilor Parlamentului din Kuban, în ziua de 1 noiembrie 1918: „Bolşevismul trebuie zdrobit şi Rusia eliberată... Nu e nevoie de o Armată Voluntară, o Armată a Donului, a Kubanului sau a Siberiei. Trebuie să existe o singură Armată Rusă, cu un singur stat-major, cu o singură comandă, investită cu puteri depline, care să răspundă numai în faţa poporului rus, ca viitoare autoritate legală absolută"[53]. Ideea principală a lui Denikin, care era împărtăşită de corpul ofiţerilor Albi, o constituia „restaurarea cît mai rapidă a Rusiei mari, unificate, indivizibile". În timp ce Ucraina şi alte provincii continuau să se afle sub ocupaţie germană, politica lui Denikin era „nici pace, nici război cu germanii". Avea să acorde atenţia cuvenită problemei alungării germanilor din ţară abia după consolidarea mişcării Albe.

După moartea lui Alexeev, survenită în octombrie 1918, Denikin a

devenit comandant şef al Armatei Voluntare. A menţinut legătura cu amiralul A.V. Kolceak, care avea sub comanda lui aproximativ 400 000 de oameni în Rusia de est, cu generalul N.N. Iudenici, care acţiona în nord-vest şi cu generalul I.K. Miller din nord. Contrar propriilor convingeri, în mai 1919, Denikin l-a recunoscut pe Kolceak drept „conducător suprem al statului rus şi comandant suprem al armatelor ruse". În semn de preţuire, Kolceak l-a numit pe Denikin adjunctul său pentru teritoriile din sud. Deşi cu puţin timp înainte de a muri, într-unul din ultimele sale ordine emise în calitate de „conducător suprem", Kolceak i-a transmis lui Denikin puterea supremă în întreaga Rusie[54], noul comandant şef nu s-a menţinut prea mult timp în această funcţie.

După cum spunea fostul profesor de la Academia Militară Imperială, N.N. Golovin, cei care au privit [Armata Voluntară] ca pe o faptă vitejească umbrită de suferinţă şi martiriu, au dreptate. Iar cei care au văzut „murdăria ce a pătat drapelul au şi ei dreptate". Un epos eroic însoţit de murdărie, potrivit afirmaţiei lui Denikin, eroismul flancat de sălbăticie, compasiunea amestecată cu ura. Denikin a numit războiul civil „cimitirul Rusiei", în care atît Roşii, cît şi Albii au vărsat torente de sînge: „S-au folosit metode diferite pentru torturarea şi distrugerea Rusiei, dar sistemul de teroare aplicat făţiş şi cu o înverşunare cruntă a fost invariabil. În Caucaz, cekiştii îi ucideau pe oameni cu săbii boante peste mormintele pe care le săpaseră chiar ei; la Ţariţîn, îi sufocau în rezervoarele întunecoase şi urît mirositoare ale barjelor... Nu vom cunoaşte niciodată numărul celor ucişi de teroarea bolşevică". (Cifra dată de Golovin numai pentru perioada 1918–1919 este de 1,7 milioane). Denikin a recunoscut şi el că „valul crescînd al forţelor cazacilor şi ale Voluntarilor a lăsat o pată murdară sub formă de violuri, jafuri şi pogromuri împotriva evreilor"[55]. După alte estimări, numărul total al victimelor terorii albe şi roşii, ale foametei şi bolilor, inclusiv al celor care au fugit pentru totdeauna din ţară, s-a ridicat la 13 milioane. Moralul a coborît foarte mult în Rusia, deşi explicaţia pe care o dădea el era destul de aproximativă: „demoralizarea provocată de înfometare şi de profitori s-a accentuat în mare măsură la sfîrşitul războiului civil. Fenomenul aşa-numiţilor «oameni cu traista» [care strîngeau grîne de prin sate pentru a le comercializa la negru în oraşe] a devenit atît de răspîndit, încît ameninţa să sugrume revoluţia"[56].

Boris Savinkov, un social-revoluţionar care a luptat de partea Albilor, dar, în cele din urmă, s-a împăcat cu regimul sovietic, a calificat războiul civil drept o luptă a Albilor pentru trecutul vechi, perimat, care era

condamnat la pieire: „Roşii mobilizează şi rechiziţionează, iar Albii fac şi ei acelaşi lucru. La fel de detestate ca şi numele lui Lenin şi Troţki sînt şi cele ale lui Krivoşein şi Glinka. Atîta timp cît cauza Albilor nu va deveni cauza ţăranilor, nu vor reuşi să facă nimic. Cine va reuşi să transforme lupta împotriva bolşevicilor într-o luptă pentru o nouă Rusie ţărănească acela îi va bate pe bolşevici"[57].

La început forţele Albilor au reprezentat un amestec de grupări, incluzînd şi regimentul lui Kornilov, regimentul Sf. Gheorghe, trei batalioane de ofiţeri, un batalion de cadeţi, un regiment de studenţi de la Rostov şi două baterii. Însă în momentul în care s-au stabilit pe teritoriile cazacilor de pe Don şi din preajma Kubanului, şi au primit un flux continuu de provizii şi luptători, unii dintre ei foşti aliaţi ai Rusiei, Denikin a reuşit să ridice ştacheta. Curînd, armata lui număra cîteva zeci de mii de oameni.

Izbucnirea revoluţiei din noiembrie din Germania şi încheierea războiului au permis „anularea" păcii ruşinoase de la Brest-Litovsk, urmată de retragerea germanilor din sudul Rusiei. Dar nu numai bolşevicii se desprinseseră acum din aşa-numitul spaţiu de respiro, ci şi puterile Antantei, care s-au hotărît să vină în ajutorul mişcării Albe şi să pună capăt „tulburărilor ruseşti". În această perioadă, teritoriul fostului imperiu uriaş părea un muşuroi de furnici zgîndărite, în care partidele şi guvernele apăreau şi dispăreau peste noapte, unde viaţa se desfăşura în afara legii, căci vechile legi fuseseră abolite, iar cele noi nu se cunoşteau încă, unde milioane de oameni dezorientaţi, îngrijoraţi şi adesea loviţi de soartă erau gata să-i sprijine astăzi pe Roşii şi mîine pe Albi, sau căutau cu disperare o modalitate de a-şi părăsi patria pentru a se pune la adăpost de viitoarele nenorociri.

Între timp, Denikin îşi calcula cu precizie fiecare mişcare. În vreme ce Kolceak suferea înfrîngere după înfrîngere – o serie de împrejurări nefaste care s-au încheiat cu executarea lui de către bolşevici la Irkuţk, în ianuarie 1920 –, Denikin repurta victorie după victorie. La Congresul al VII-lea al Sovietelor din decembrie 1919, Troţki a declarat că „Denikin era, fără îndoială, mult mai primejdios pentru noi decît Kolceak. Kolceak depindea de linia ferată transsiberiană, în timp ce Denikin putea să-şi răsfire armata pe toată întinderea imensei cîmpii ruse cu ajutorul cailor săi"[58]. În vara şi toamna anului 1919 Denikin a înregistrat cele mai mari victorii. La sfîrşitul lui iunie, ajuns la Ţariţîn care fusese ocupat de forţele sale, a dat un ordin către trei grupări majore să „pună mîna pe inima Rusiei – Moscova". Înfrîngînd slaba rezistenţă a unităţilor Armatei Roşii, trupele lui Denikin s-au îndreptat spre capitală. Menţinîndu-şi calmul exterior, jubila în sinea lui în

timp ce citea rapoartele trimise de corpul de cavalerie al comandantului Mamontov, care făcuse o breşă adîncă spre nord, în urma unui atac îndrăzneţ.

În octombrie, statul major al lui Denikin se apropia simţitor de scopul său. Mai rămîneau de parcurs numai vreo două sute de kilometri. Voronejul şi Oriolul fuseseră ocupate; urma la rînd Tula. Se punea problema dacă Denikin avea să-l înlocuiască pe Kolceak în funcţia de „conducător suprem al Rusiei". El formase deja o convenţie specială, ce urma să se transforme în guvern, dar, în timp ce savura cu anticipaţie victoria iminentă a forţelor sale, n-a observat că bolşevicii se regrupau şi îşi formau unităţi importante de cavalerie, pregătindu-se pentru un contraatac viguros.

Vorbind la un miting al activiştilor de partid din Penza în ziua de 29 iulie 1919, Troţki remarca: „În sud am fost nevoiţi să ne retragem pentru că Denikin avea forţe superioare nouă. Acum noi dispunem de forţe mai mari decît Denikin. Denikin nu mai are rezerve, în vreme ce rezervele noastre sînt inepuizabile. Avem mai multă cavalerie decît adversarul nostru şi numărul luptătorilor noştri creşte rapid... Denikin îşi supraestimează forţele. După ce a ocupat un teritoriu aşa de întins, acum trebuie să instituie un regim special ca să-l poată ţine sub control. Dar Rusia este împărţită în două tabere, aşa că Denikin va trebui să invite în guvernul lui pe vechii moşieri, pe foştii guvernatori, or, aceasta e cea mai bună propagandă în defavoarea lui Denikin... Numai armata de cavalerie nu este suficientă pentru ca Denikin să-şi consolideze un front atît de întins, aşa că va trebui să recurgă la mobilizarea forţată a muncitorilor şi a ţăranilor, ceea ce înseamnă începutul dezintegrării armatei sale. Cred că în toamna asta vom da o lovitură decisivă armatei lui Denikin"[59]. Şi analiza, şi previziunea au fost corecte.

Generalul A.S. Lukomski îşi amintea mai tîrziu la Berlin că în tabăra Albilor nimeni n-a observat creşterea nemulţumirii printre trupele lui Denikin din ariergardă: „Tîlhăriile şi rechiziţionările, excesele vechilor şefi care îşi reluaseră posturile, deteriorarea condiţiilor de viaţă pentru segmentele cele mai sărace ale populaţiei, toate acestea au subminat ariergarda lui Denikin". Ordinul prin care fiecare unitate a fost făcută răspunzătoare de propria aprovizionare a dus la o adevărată prigoană împotriva „răsfăţaţilor războiului". Rapoartele serviciului de informaţii îl înştiinţau pe Troţki că poziţia lui Denikin devenise nesigură. Aflat la Voronej în iunie 1919, Troţki scria: „Bandele lui Denikin care avansează dinspre sud nu reprezintă avangarda trupelor anglo-franceze, nu, sînt toată armata pe care contrarevoluţia este în stare s-o desfăşoare împotriva noastră. În

urma lui Denikin nu mai există decît spatele ostil al frontului"[60].

Populaţia locală îngrozită vedea în „salvatorii" ei nişte bande de jefuitori. Armata Voluntară, răsfirată de-a lungul unui front foarte lung, nu a fost capabilă să reziste puternicelor lovituri ale diviziilor roşii şi retragerea ei spre sud s-a produs mult mai repede decît înaintarea spre Moscova. Denikin s-a grăbit să dea ordine şi să-şi arunce ultimele rezerve în sectorul cel mai ameninţat, dar fără rezultat. La sfîrşitul anului 1919, Armata Roşie era deja la Rostov pe Don şi la Novocerkassk şi se apropia de Novorossiisk. Denikin, care nu se aştepta să fie iertat de Albi pentru eşecul său, a scris un ordin ca un fel de testament adresat adepţilor săi. El îi îndemna să reinstaureze vechea stabilitate şi unitate indivizibilă, să restabilească ordinea şi să continue lupta împotriva bolşevismului pînă la capăt; orice împotrivire în faţa autorităţilor, indiferent dacă erau de dreapta sau de stînga, trebuia pedepsită, la nevoie, chiar prin măsuri extreme; forma de guvernămînt, deşi reprezintă o chestiune de perspectivă, nu trebuie impusă cu forţa; la baza politicii externe se va situa exclusiv interesul naţional al Rusiei; este inadmisibil să se ofere teritoriul Rusiei în schimbul ajutorului; toate clasele trebuie să beneficieze de tratament egal din partea guvernului; în ceea ce priveşte presa, va fi susţinută dacă este cooperantă, tolerată dacă e disidentă şi eliminată dacă este destructivă[61].

Aceste opinii reflectau nu numai concepţiile celor angajaţi activ în lupta împotriva bolşevicilor, dar şi pe acelea ale unei pături largi a populaţiei cu opinii liberale şi democratice. Era o temă la care Denikin avea să revină ulterior. În toamna anului 1921, în perioada emigraţiei la Bruxelles, „în pofida dificultăţilor muncii în condiţii de refugiu, fără arhive, fără materiale şi fără posibilitatea de a face un schimb de opinii cu participanţii la evenimente", Denikin s-a hotărît să-şi scrie cele cinci volume de memorii. Iată ce afirma în prefaţa cărţii:

> După răsturnarea bolşevismului, concomitent cu uriaşul efort de refacere a forţei morale şi materiale a poporului rus, se va pune cu o stringenţă necunoscută încă în istoria patriei noastre problema menţinerii Rusiei ca stat. Pentru că dincolo de graniţele Rusiei, groparii ei îşi zăngăne deja cazmalele. Nu vor aştepta. Însă poporul rus va creşte în forţă şi raţiune din sînge, noroi, din sărăcia spirituală şi fizică[62].

Cu numai optsprezece luni înainte să scrie aceste cuvinte, Denikin fusese martorul distrugerii tuturor planurilor şi speranţelor sale. Văzuse cum este nimicit Novorossiiskul în timp ce, contingent după contingent, trupele lui se retrăseseră spre sud în faţa atacurilor Armatei Roşii. Generalul

Kutepov, care comandase apărarea oraşului, îi spusese lui Denikin că trupele lui nu pot rezista mai mult de douăzeci şi patru de ore. Denikin nu putea uita priveliştea oferită de oamenii striviţi pe scările vapoarelor pe care se înghesuiau să se caţăre spre a se evacua, sau de ofiţerii care se împuşcaseră cuprinşi de disperare văzînd că nu reuşesc să se urce la bord: „Multe instincte animale au ieşit la suprafaţă în faţa primejdiei iminente, patima crudă a învins conştiinţa, iar omul a devenit cel mai feroce duşman al omului". Denikin s-a numărat printre ultimii îmbarcaţi pe distrugătorul britanic *Captain Sacken,* împreună cu şeful lui de stat-major, generalul Romanovski, la 22 martie 1920.

Aproape 40 000 de soldaţi au reuşit să ajungă în Crimeea. Denikin a încercat să-i regrupeze şi să le ridice moralul, dar nemulţumirea lor faţă de el a crescut rapid. Fuseseră la o aruncătură de băţ de Moscova, iar acum erau împrăştiaţi prin Crimeea şi condamnaţi la înfrîngere, ceea ce însemna că trebuie să existe un vinovat pentru cele întîmplate. Din punctul de vedere al unui ofiţer rus, onoarea militară era valoarea supremă, şi Denikin nu era omul care să aştepte pînă cînd Consiliul de Război îşi va exprima neîncrederea în el. I-a scris preşedintelui, generalul A.M. Dragomirov:

> Stimate Abram Mihailovici, în aceşti ani de tulburări prin care a trecut Rusia am condus lupta, consacrîndu-mi toată forţa şi purtînd autoritatea ca pe o cruce grea de-a curmezişul destinului meu. Dumnezeu nu a hărăzit succes trupelor pe care le-am condus eu. Şi deşi nu mi-am pierdut credinţa în viabilitatea armatei şi în misiunea ei istorică, legătura interioară dintre conducător şi armată a fost ruptă. Nu mai pot s-o conduc.

În ultimul său ordin, Denikin l-a desemnat drept succesor pe general-locotenentul baron Piotr Vranghel şi a încheiat astfel: „Mă închin umil în faţa tuturor celor care m-au însoţit în această nobilă şi grea luptă. Doamne, asigură victoria Armatei şi salvează Rusia"[63].

Duşman de moarte al bolşevismului pînă în ultima zi din viaţa sa, Denikin nu a înţeles niciodată faptul că nu „socialiştii" au fost aceia care au făcut revoluţia, ci, mai curînd, regimul ţarist care a tîrît ţara într-un război fără sens, secătuind poporul şi creînd condiţiile favorabile declanşării insurecţiei. Revoluţia din februarie nu a reuşit pentru că nu a oferit poporului nici pămînt, nici pace. Bolşevicii au exploatat acest fapt şi le-au dat oamenilor şi una, şi alta, în schimb i-au deposedat de libertatea cucerită în februarie. Valoarea pămîntului şi a păcii fără libertate era, evident, alta. Denikin nu a reuşit să înţeleagă acest mare paradox şi a explicat tragedia Rusiei exclusiv prin toleranţa lui Kerenski şi înşelătoria lui Lenin.

Agonia Mişcării Albe a mai continuat mult timp. Denikin a aflat că, în urma amnistiilor decretate de sovietici în 1921 şi în 1924 pentru gradele inferioare, mulţi militari s-au întors în Rusia. Ofiţerii care nu s-au putut acomoda cu viaţa de emigrant şi au revenit în ţară au avut o soartă mai aspră. Astfel, la sfîrşitul anului 1921, fostul comandant al corpului de armată din Crimeea, generalul locotenent. I.A. Slaşcev, inspectorul de artilerie, general-maior Milkovski, coloneii Ghilbih şi Mizerniţki şi căpitanul Voinahovski s-au întors de bunăvoie în Rusia sovietică. Referindu-se la acest eveniment într-un articol, Troţki a precizat: „Oricine va încerca să profite de mărinimia statului oamenilor muncii, deturnînd-o împotriva Republicii Sovietice, va fi pedepsit cu asprime. Republica Sovietică trebuie să rămînă vigilentă"[64].

În timpul epurărilor din anii '30 au fost lichidaţi şi ultimii ofiţeri albi care se întorseseră de bunăvoie acasă. Dar o mare parte a participanţilor la această mişcare au rămas în afara frontierelor sovietice. În 1925, Consiliul Rus al lui Vranghel a estimat că numărul refugiaţilor ruşi care ar fi putut fi mobilizaţi în Germania, Franţa, Iugoslavia, Grecia, Turcia, China, Letonia, Cehoslovacia şi Bulgaria se ridica la circa 1 158 000 de oameni[65]. Potrivit unui document obţinut de spionajul Armatei Roşii, toţi aceştia se considerau loiali „ideii Albe" – dar fără îndoială că era o exagerare. Cu toate acestea, Uniunea Armatei Ruse, care reunea diverse elemente şi comitete ale foştilor Voluntari, a supravieţuit mult timp, elocventă în acest sens fiind publicarea de ziare şi reviste de către comunitatea emigranţilor occidentali.

În pofida puternicei lor aversiuni faţă de comunism, Albii aflaţi peste hotare nu au identificat bolşevismul cu ţara. Spre sfîrşitul anilor '30, cînd se profila deja ameninţarea războiului, mulţi emigranţi au înţeles că Germania şi democraţiile occidentale încercau să-şi rezolve divergenţele pe spezele Uniunii Sovietice. La Paris, Miliukov a organizat o „mişcare de apărare" care a inclus mai mulţi lideri albi, printre care se număra şi Denikin. Aceasta îşi propunea „să unească emigranţii şi să coopereze îndeaproape pentru apărarea Rusiei". La Moscova, acest patriotism venind din partea unor foşti cetăţeni ruşi era de neînţeles şi şeful serviciului de informaţii al Armatei Roşii, comandantul de corp de armată M.S. Uriţki, a raportat conducerii: „Această mişcare este un semn al dezintegrării emigraţiei"[66]. În timpul invadării Uniunii Sovietice de către Hitler, numai cîţiva foşti emigranţi albi s-au pus în slujba fascismului.

Dacă explicaţia oferită de Denikin pentru înfrîngerea Albilor n-a evidenţiat cauzele sociale profunde ale dezintegrării Rusiei, cel puţin el a

înțeles că monarhia nu mai putea fi restaurată și că unica soluție era democrația. Denikin era convins că „multitudinea de probleme cu care se confrunta Rusia n-are cum să fie rezolvată de revoluție. Aici este nevoie de evoluție". Timp de mai mulți ani, Albii s-au refugiat în trecut, păstrînd în amintire imaginea unei Rusii de mult apuse. Dar au fost și alții care au adoptat o atitudine diferită. Astfel, Berdeaev, în cartea sa intitulată *Conștiința de sine*, avea să scrie: „Nu am crezut niciodată în mișcarea Albilor și n-am simpatizat-o. Mi-am pus speranțele în înfrîngerea bolșevismului din interior. Poporul rus se va elibera prin forțe proprii"[67]. Ultimele cuvinte ale lui Denikin, rostite în 1947 la Paris, înainte să moară, au fost: „Ce păcat, n-am să mai văd niciodată o Rusie salvată."

În laț

La 2 iunie 1919, Troțki a publicat în ziarul *V puti* (La drum), care era tipărit la bordul trenului său special, un articol intitulat *Cel de-al noulea val*. „Ceea ce trăim noi în momentul de față – spunea autorul – este al noulea val al contrarevoluției. Ne presează de pe fronturile din nord și din sud. Amenință Petrogradul. Dar, în același timp, știm sigur că în clipa de față contrarevoluția și-a adunat ultimele forțe și se pregătește să arunce în luptă ultimele rezerve"[68]. Susținînd că în ultimul an armele furnizate de bandiții anglo-francezi au contribuit simțitor la întărirea contrarevoluției, Troțki a declarat: „Acum știm cu certitudine că, după ce ne vom răfui cu Kolceak și cu Denikin, vom asigura inviolabilitatea Uniunii Sovietice și vom da un puternic imbold revoluției din Europa și din întreaga lume. În afara forțelor lui Denikin, Kolceak, ale estonienilor și finlandezilor albi, contrarevoluția nu mai are cu ce să ne amenințe. Mizează totul pe frontul din sud, pe est și pe Petrograd și la fel face și contrarevoluția mondială"[69]. Un lucru omitea el să spună, și anume că afirmația era valabilă și pentru revoluție.

Simpla prezență a lui Troțki pe front era suficientă ca să ridice moralul trupelor, ceea ce a și contribuit la creșterea meteorică a autorității lui, după cum reiese dintr-un raport întocmit cu ocazia turneului întreprins de el în septembrie 1918. Raportul figurează printre documentele Armatei a 4-a de pe frontul de est și a fost redactat de adjutantul de stat-major, Savin. Însemnările s-au făcut începînd cu data de 22 septembrie 1918 în satul Pokrovsk, provincia Samara, în timpul uneia dintre scurtele opriri ale lui

Troțki. Ele prezintă în mod exhaustiv comportamentul acestuia față de soldați, contribuind la înțelegerea popularității lui, a consecințelor politice și militare ale vizitelor lui.

Aflînd că trenul lui Troțki urma să sosească a doua zi la Saratov, statul major al Armatei a 4-a a trimis un comandant și un comisar cu vaporul să-l întîmpine acolo. Relatarea lui Savin continuă în acești termeni:

> 9.37 dimineața, în acordurile fanfarei militare care intonează imnul național, trupele garnizoanei Saratov se aliniază înainte de sosirea trenului lui Troțki. Acesta e întîmpinat cu ovații furtunoase: Ura! Troțki inspectează trupele și mulțumește tuturor pentru că au venit să-l întîmpine (șefii Sovietului local sînt absenți)... Convoiul de automobile se îndreaptă spre chei... Vasul ajunge la Pokrovsk la 12.15... Gardă de onoare. Șeful de la sediu, Bulgakov, dă raportul. La statul major, Troțki inspectează fiecare sector. Comandantul raportează situația, scoțînd în evidență slaba aprovizionare. Troțki dă imediat ordin să se îmbunătățească aprovizionarea. A petrecut o oră și 45 minute la sediu. Pleacă spre chei. E întîmpinat cu Marseieza. Cuvîntare de la bord. Aplauze furtunoase. Ovații. Uraa!
>
> Troțki pleacă la Volsk. Din nou întîmpinat cu imnul național. Cuvîntare. Cere să se ocupe cît mai repede Samara. Urale furtunoase. Sosește la Balakovo. Din nou un discurs. Și de astă dată trupele se aliniază de-a lungul traseului. Ține un discurs din mașină. Ordonă ca fiecare militar al Armatei Roșii prezent acolo să primească solda pe o lună (250 ruble) ca gratificație. Am sosit la Hvalînsk. Din nou paradă. Troțki a ținut cuvîntare. Mergem la Divizia Volski de pe front, în satul Popovka. Se formează regimentul internațional. Troțki ține discurs în rusă, Lindov în germană. Observațiile lui Troțki: 1) șeful de divizie Gavrilov s-a îmbătat și se poartă ca un soldat neinstruit; 2) regimentele nu au santinele; 3) regimentul internațional se mișcă încet, este necesară instrucție de alertă; 4) comunicațiile sînt proaste; unitățile nu execută ordinele de la sediu; 6) sediul este prea departe de trupe; 7) e nevoie de automobile și de haine călduroase. Dar, în general, disciplina revoluționară din divizia Volsk este puternică; nu se pune problema dezintegrării unităților.
>
> Am pornit (19 septembrie, ora 9 dimineața) în jos, pe Volga, spre Pokrovsk... Sosim la Saratov la 1.45. Troțki ține un discurs la un mare miting, la Palatul Poporului. Comisarul Șarskov prezintă raportul. Se discută problema aprovizionării la comitetul militar provincial. Plecat spre Nikolaevsk (sosit 20 septembrie, 11.15 dim.). Gardă de onoare, trupele aliniate pe traseu, urale. Se decide formarea unei noi divizii, a 2-a Nikolaevsk, care urmează să fie condusă de tovarășul Ceapaev. În calitate de comandant al brigăzii întîi, Ceapaev a pocnit din călcîie și a refuzat divizia a 2-a: „M-am obișnuit aici, m-am stabilit aici".

Oamenii spun: „În realitate, tovarăşul Ceapaev, deşi e vultur de stepă, a folosit numai tactici de partizani de cînd a început războiul". Nu execută ordinele de la sediu. Cîteodată dispare cu detaşamentul lui, apoi apare imediat cu prizonieri şi pradă. După cum spun martorii oculari, oriunde îşi face apariţia Ceapaev, populaţia este terorizată. Sălbăticia lui e cunoscută de mulţi oameni. Personalitate legendară. Troţki l-a convins pe Ceapaev [să preia postul].

Troţki a vorbit la mitingul de la teatru în aceeaşi seară. A dat cîte 250 de ruble fiecărui soldat din satul Raevskoe. A exclamat: „Înainte! Spre Samara!"

La Bogorodskoe, trupele au raportat că există dezertori. Au fost prinşi. Tovarăşul Troţki a ordonat imediat să se formeze un tribunal revoluţionar care să judece dezertorii în douăzeci şi patru de ore: „Toţi cei găsiţi vinovaţi de dezertare trebuie să fie împuşcaţi pe loc". Regimentele 3 şi 4 s-au aliniat în afara satului. Erau îmbrăcaţi cu ce s-a nimerit; unul avea chiar joben. Printre ei erau şi bătrîni. „Aşadar, vreţi să luptaţi?" l-a întrebat Troţki pe unul din ei. „Da, vreau!" Troţki a ţinut un discurs cu îndemnul „La Samara!" S-a referit apoi la dezertorii din regimentele 1 şi 2 şi a spus că vor fi împuşcaţi astăzi. A întrebat cine s-a distins în luptă. I s-a spus că au fost douăzeci de oameni. Aceştia au făcut un pas înainte. Dar erau numai optsprezece cadouri. Troţki a dat unuia dintre ultimii doi ceasul pe care îl avea la mînă, iar celălalt a primit browningul lui. Celorlalţi li s-au promis cîte 250 de ruble. S-a strigat „Ura!" Am străbătut 200 [de kilometri] cu maşina în ziua aceea.

[Troţki] a făcut următoarele remarci: divizia este puternică şi arde de nerăbdare să ia cu asalt Samara. Dar execută prost ordinele şi comenzile. Ceapaev spune: Nu am încredere în cei de la cartierul general şi n-o să recunosc bucăţile lor de hîrtie.

Tovarăşul Troţki a fost însoţit în această deplasare de un fotograf şi de un operator care au surprins pe peliculă momentele cele mai importante şi personalităţi ale Republicii Sovietice care pot servi ca exemplu politic pentru alte ţări, ca să vadă cum luptă proletariatul împotriva jugului capitalist[70].

Însemnările lui Savin sugerează că Troţki nu era preocupat în primul rînd de creşterea propriei popularităţi, ci de sublinierea importanţei pe care o prezentau noua autoritate centrală, comandamentul suprem al Republicii. Profita de orice ocazie pentru a face cunoştinţă cu soldaţii de rînd şi a le inocula încrederea în triumful revoluţiei. Discursurile lui scurte, de douăzeci–treizeci de minute, contribuiau la creşterea gradului general de conştiinţă al soldaţilor, dar Troţki profita de fiecare ocazie ca să le impună şi un obiectiv concret, de exemplu, să ia Samara. Foştii ţărani care acum purtau arme vedeau în persoana lui Troţki nu numai şeful, ci şi pe unul dintre cei mai înalţi reprezentanţi ai noilor autorităţi. În însemnările sale,

Savin îl prezintă pe Troţki ca pe un demagog viclean, conştient de faptul că trebuie să ofere ceva concret, în afara unor promisiuni măreţe: tabachere de argint – jefuite de prin depozitele ţariste –, propriul ceas de mînă şi revolverul personal –, toate acestea contribuind la făurirea imaginii lui de revoluţionar legendar. Populist prin excelenţă, Troţki ştia că renumele său contribuia enorm la întărirea spuselor sale, indiferent de natura discursului pe care-l ţinea în faţa maselor semianalfabete. Faptul că le dădea bani contravenea principiilor revoluţiei – probabil că era echivalentul unei sticle de băutură sau al unui pachet de ţigări –, dar el îşi cunoştea publicul format din ţărani foarte săraci, pentru care conta pînă şi o copeică. Ordinul de a fi împuşcaţi dezertorii, dat în aceeaşi manieră „de lucru" ca şi acela de a se distribui ţigări sau de a se îmbunătăţi aprovizionarea, le dovedea oamenilor că violenţa şi coerciţia nu erau numai produse ale războiului, ci şi semne distinctive ale noului regim.

Nici un alt lider bolşevic nu s-a gîndit să ia cu sine doi secretari, un fotograf şi un operator cărora le revenea misiunea să-i imortalizeze imaginea pentru generaţiile viitoare. Au existat şi unele încercări de a-l prezenta pe Troţki drept un mare conducător militar, dar el ştia foarte bine că nu era nici măcar un specialist militar de nivel mediu. În acest domeniu putea fi socotit un diletant. Atunci cînd un activist din Chicago, pe nume Arthur Allen, a vorbit despre Troţki ca despre „unul din cei mai mari conducători militari", o oarecare domnişoară J. Allen a replicat: „Războiul civil din Rusia a fost purtat de ambele părţi de ofiţeri din vechea armată. Troţki este agitator, nu un conducător militar"[71]. Şi, într-adevăr, ordinele lui poartă pecetea unui politicianism subordonat cauzei bolşevice. A păstrat această apreciere puţin măgulitoare printre hîrtiile sale.

Troţki era deosebit de sensibil cînd se punea problema soluţionării conflictelor etnice. La 3 iulie 1919 a primit rapoarte potrivit cărora unităţile Armatei Roşii terorizau populaţia din Başkiria, ceea ce l-a determinat să trimită imediat un ordin ameninţător pe linia sa directă: „Fapte indiscutabile atestă atitudinea bestială, criminală a unor unităţi de pe frontul de est faţă de populaţia başkiră şi faţă de trupele başkire care au venit să lupte de partea Sovietelor. Mai mult chiar, dacă pînă acum s-a recurs numai la admonestări verbale, consider că este necesar să se aplice pedepse exemplare oricui se face vinovat de asemenea ruşinoase acte de violenţă împotriva poporului başkir. Raportaţi măsurile luate şi pedepsele administrate"[72].

Ameninţarea cu represiuni severe era definitorie pentru stilul de lucru

al lui Troţki. În noiembrie 1918, a trimis o telegramă consiliului de război al Armatei a 9-a, însoţită de o copie destinată lui Sverdlov: „Trebuie să folosim un pumn de fier pentru a-i sili pe comandanţii de regiment şi de divizii să pornească imediat la atac. Dacă poziţiile nu se schimbă pînă săptămîna viitoare, va trebui să recurg la represiuni severe împotriva comandanţilor Armatei a 9-a... Pînă la 1 decembrie aştept să-mi parvină lista completă a tuturor unităţilor care n-au îndeplinit instrucţiunile de luptă"[73].

Un important sprijin armat pentru cauza Albilor a venit din partea populaţiei căzăceşti, încurajate, fără îndoială, şi de teroarea lansată împotriva sa de regimul bolşevic, care îi considera drept „baza socială a contrarevoluţiei". Moscova a trimis instrucţiuni clare de „anihiliare completă, rapidă şi decisivă a cazacilor ca grup etnic distinct, de distrugere a fundamentelor lor, de demolare fizică a administratorilor cazaci şi a ofiţerilor, în general, a întregii conduceri căzăceşti"[74].

În acest spirit a început aşa-numita „decazacizare". Reacţia previzibilă a fost o răscoală a acestei populaţii care ştia foarte bine să lupte, căci misiunea sa tradiţională dintotdeauna fusese apărarea Imperiului Rus. Lenin a cerut ca rebeliunea să fie zdrobită cît mai rapid, prin cele mai nemiloase mijloace, iar Troţki a dat un ordin special de „distrugere a cuibului de trădători neruşinaţi. Aceşti Caini trebuie lichidaţi, fără să fie cruţată nici o aşezare care opune rezistenţă. Se va manifesta clemenţă numai faţă de cei care predau de bunăvoie armele şi trec de partea noastră... În cîteva zile trebuie să curăţaţi Donul de pata neagră a trădării"[75].

Una dintre principalele preocupări ale lui Troţki, ca principal organizator al efortului militar, se axa pe problemele sociale ce reflectau dificultăţile prin care trecea noul regim. Într-o scrisoare către Comitetele Militare Revoluţionare de pe front şi către armate, intitulat *Mai multă egalitate*, Troţki şi-a expus ideile despre justiţia socială din armată:

Străbatem o perioadă de tranziţie. Trebuie să folosim metode de şoc atît în repartizarea mijloacelor, cît şi a forţei de muncă, cu alte cuvinte să facem astfel încît cele mai importante ramuri ale industriei statului să fie aprovizionate cu bunuri şi mînă de lucru... dînd totul pentru front, îi lipsim pe oamenii muncii, femei şi bărbaţi, de învăţătură, alimente, fără să le asigurăm cele mai elementare condiţii de trai. Toate acestea sînt de înţeles. Dar sînt oameni care profită de aceste priorităţi pentru propriile interese. Orice soldat va înţelege că prima pereche de ghete şi prima manta trebuie date comandantului. Dacă un automobil este folosit pentru distracţie, nu în scop utilitar, sau dacă comandanţii fac parada modei în faţa soldaţilor lor care umblă în zdrenţe, toate acestea nu pot provoca

decît iritare şi nemulţumire. Privilegiul, ca atare, repet, este uneori inevitabil şi, pentru moment, un rău insurmontabil. Dar depăşirea măsurii nu e numai un rău, ci o crimă... Deosebit de demoralizant şi destructiv este abuzul de bunuri atunci cînd se combină şi cu încălcarea regulamentelor. Aceasta se referă în special la petrecerile cu băutură, femei ş.a.m.d.

Troţki nu elogiază „soldatul ascultător care nu se plînge de nimic", ci soldatul rapid, cu simţ critic, care observă totul şi îşi dă seama de faptul că o conducere bazată pe abuzul ilegal de privilegii subminează capacitatea de luptă a Armatei Roşii[76]. Ordinele lui Troţki adresate comandanţilor de pe front pentru a asigura justiţia socială erau menite să asigure nu numai capacitatea de luptă, ci şi viabilitatea tînărului stat.

În septembrie 1918, Troţki a făcut aranjamentele necesare pentru ca în funcţia de Comisar adjunct de Război şi vicepreşedinte al Consiliului Militar Revoluţionar să fie numit Efraim Markovici Skleanski, fost membru al primului Comisariat de Război, creat în 1917.

Tînărul doctor militar care a devenit bolşevic în 1913, cunoscător al problemelor strategice şi operaţionale, îşi cîştigase aprecierea lui Troţki pentru energia, asiduitatea, capacităţile şi eficienţa sa organizatorică. Skleanski era un executant model. Toate comunicările pe care le trimitea Troţki din trenul său treceau pe la el, deoarece Skleanski reprezenta legătura dintre Troţki şi organele economice şi politice ale republicii. În timpul opririlor de la Harkov şi Liski, de exemplu, din mai 1919, Troţki i-a telegrafiat lui Skleanski: „Dacă nu este nevoie de Okulov în Ucraina, propun să fie trimis imediat pe frontul de vest ca membru al Consiliului Militar Revoluţionar, cu însărcinarea de a inspecta frontul împreună cu comisia lui şi de a reglementa situaţia"; „Trupele mobilizate în provinciile Novgorod şi Pskov pot fi trimise pe frontul de vest, însă nu şi Zinoviev"; „M-aş fi opus numirii lui Unşliht în cazul în care acesta ar fi interpretat-o ca o retrogradare. Dacă el este de acord, nu am nimic împotriva numirii"; „Primul meu tren a avut un accident la 16 mai... Nu s-au înregistrat pagube. Este necesară o verificare minuţioasă a liniei ferate"; „Trebuie să descoperim o modalitate de utilizare a gazelor asfixiante. Avem nevoie de o persoană responsabilă ca să conducă această importantă acţiune"; „Vagonul meu tot nu e gata? Nu se mai poate locui în el, căci, pe lîngă toate celelalte, acum are şi acoperişul spart"[77]. Troţki i-a trimis lui Skleanski zeci de asemenea mesaje în fiecare zi.

Printre numeroasele răspunsuri primite de la Skleanski se află şi următorul, datat 19 mai 1919:

Stalin a raportat că s-a făcut ordine pe front. Astfel, trei companii de pedeapsă au fost expediate la Luga, Gacina şi Krasnoe Selo, forţele avansate fiind mobilizate şi trimise pe linia frontului. Zinoviev urmează să plece la Luga, Stalin la Staraia Rusa; în divizia a şasea, unde s-a semnalat dezordine, lucrurile au reintrat în normal; comandanţii de divizie de la a şasea au dat dovadă de laşitate şi nesiguranţă, motiv pentru care au fost înlăturaţi. E nevoie de cavalerie. Stalin a prezentat un raport favorabil despre marină. Semaşko a fost demis. Şatov a fost numit în Consiliul Militar Revoluţionar de pe frontul de vest. Se trimit întăriri prin toate mijloacele de transport existente. Stalin crede că este nevoie de un nou front comunist[78].

Din multitudinea de documente elaborate de Troţki în timpul războiului civil reiese foarte clar că, spre binele revoluţiei, în accepţia lui, era gata să aplice orice fel de mijloace, chiar şi gazele toxice. Înşelătoria şi manipularea reprezentau practici curente pentru bolşevici, iar Troţki s-a dovedit un maestru în acest domeniu. În ianuarie 1920 a primit o telegramă de la liderul militar anarhist ucrainean Nestor Mahno, în care acesta îi spunea că el, Mahno, n-are de gînd să se ducă pe frontul polonez. În timp ce continua „tratativele de pace" cu Mahno, Troţki a menţinut legătura cu Comitetul Militar Revoluţionar prin intermediul lui Stalin, căruia i-a telegrafiat: „Crezi că ar fi posibil să-l încercuim pe Mahno chiar acum şi să-l lichidăm? Am putea să-i nimicim baza de artilerie dacă trimitem acolo nişte oameni de nădejde care să se dea drept anarhişti. Mahno nu obişnuieşte să ia aproape nici un fel de măsuri de securitate, aşa că am putea să-i distrugem depozitele de muniţie"[79]. Stalin a răspuns: „Încercuirea lui Mahno a început acum cîteva zile şi va fi încheiată în jurul datei de nouă. Ordinul [către el] de atac împotriva polonezilor a fost elaborat cu intenţia de a se aduna material suplimentar împotriva lui Mahno"[80]. Aşadar, încă de pe cînd Mahno era aliatul lor, se pusese la cale lichidarea lui.

Se pare că imensa popularitate de care se bucura Troţki se datora impresiei generale că e în stare să se sacrifice în numele ideii. Oamenii vedeau în primul rînd dinamismul şi capacitatea lui de decizie, îi ascultau discursurile pătimaşe şi simţeau implacabilitatea sa, mulţi dintre ei fiind impresionaţi de originalitatea personalităţii lui. Astfel, atunci cînd laţul începuse să se strîngă în jurul gîtului republicii, a crescut cererea de „specialişti şi instructori burghezi" care fuseseră mobilizaţi şi trimişi înapoi la fostele lor locuri de muncă, în instituţii, fabrici şi birouri aflate „în stare de colaps". Troţki se plictisise să tot refuze aceste nenumărate cereri şi, la sfîrşitul lui iunie 1919, a semnat ordinul nr.118 în care se spunea, printre

altele: „Interzic oricărei persoane să mă mai abordeze pe viitor cu astfel de cereri. În caz contrar voi publica numele petiţionarilor pentru a fi cunoscute de toată lumea drept cetăţeni care încearcă să recurgă la mijloace legale pentru a deveni dezertori"[81]. Din acel moment n-au mai existat nici un fel de cereri.

Troţki era peste tot subiect de discuţii şi dispute. În cadrul rubricii sale permanente intitulate *Liderii revoluţiei*, ziarul Armatei, *Krasnîi Ştîk* (Baioneta roşie), scria:

> Într-un interval scurt de timp, a realizat aproape un miracol: a creat o armată minunată şi a condus-o spre victorii. Troţki este el însuşi tot timpul pe front, pe frontul real, acolo unde lupta se duce făţiş, unde gloanţele răzleţe nu fac deosebire între soldaţii de rînd ai Armatei Roşii, comandanţi sau comisari. Trenul şi vaporul în care locuieşte au nimerit adesea sub focul artileriei sau al mitralierelor. Dar Troţki parcă nici nu observă aceste inconveniente. Sub focul inamicului, ca şi în timpul revoluţiei, continuă să lucreze, să lucreze şi iar să lucreze... Nimeni nu ştie cînd se odihneşte Troţki"[82].

Este adevărat că Troţki lucra foarte mult, dar tot atît de adevărat e că nu făcea nici un efort ca să scurteze aceste panegirice din presa care se afla sub controlul lui direct. Ataşamentul lui faţă de idealul revoluţionar nu-l împiedica să fie vanitos, să se fălească în faţa oglinzii istoriei.

I se părea adesea că este nevoie de o lovitură decisivă pentru lichidarea contrarevoluţiei. La începutul lui aprilie 1919 a mai scris unul din nenumăratele sale articole elaborate în tren. Acesta era intitulat *De ce are nevoie Rusia*: „Atacul împotriva lui Kolceak prezintă o importanţă hotărîtoare. Distrugerea armatei lui nu numai că va asigura Uralii şi Siberia pentru Rusia Sovietică, dar se va face imediat resimţită pe toate celelalte fronturi. Lichidarea kolceakiştilor va duce în mod inevitabil la anihilarea totală a Voluntarilor lui Denikin («voluntari» mînaţi cu biciul) şi la dezintegrarea definitivă a alb-gardiştilor, a forţelor estoniene, letone, poloneze şi anglo-americane din vest şi din est"[83]. Breşa din est a fost făcută, dar nu a ameliorat situaţia de pe celelalte fronturi.

În ziua de 26 august 1919, luînd cuvîntul la o şedinţă comună a Sovietului din Moscova şi a delegaţilor sindicatelor, Troţki a fost nevoit să recunoască: „Este adevărat, tovarăşi, că ne confruntăm cu o neplăcere, nu cu un eşec militar, dar cu o neplăcere în sensul deplin al cuvîntului. Este vorba de breşa prin cavaleria lui Mamontov. Dacă această pătrundere este privită ca un raid de cavalerie, atunci putem spune că a fost realizată cu succes". Troţki nu a menţionat faptul că, în decurs de o lună, cei 9 000 de

oameni ai lui Mamontov trecuseră prin cinci provincii şi se opriseră în zeci de oraşe, încercînd să provoace o rebeliune antisovietică şi, în cele din urmă, în septembrie 1919 reuşiseră să facă joncţiunea cu armata lui Denikin. Fără cavalerie, infanteria roşie s-a dovedit neputincioasă în faţa înaintării lui Mamontov. În timpul atacului, Troţki a emis ordinul nr.146, intitulat *La luptă cu banditii din ceata lui Mamontov.* Iată ce scria el: „Dau un avertisment: cavaleria lui Mamontov va trece, dar Republica Sovietică va rămîne. Oamenii căzuţi, bărbaţi şi femei, muncitori şi ţărani, vor fi răzbunaţi. Viperele contrarevoluţionare vor fi zdrobite. Averile lor vor fi confiscate şi împărţite celor săraci... Orice ajutor acordat banditilor lui Mamontov, fie direct, fie indirect, va fi pedepsit prin împuşcare“[84]. Cu toate acestea, Mamontov n-a putut fi prins.

După raidul lui Mamontov, Troţki a lansat o nouă lozincă: „Proletari, pe cai!“ A mai emis şi un ordin, prin care oferea recompensă pentru orice cazac din forţele lui Mamontov, prins viu sau mort. „Recompensa va consta dintr-o tunică de piele, cizme, ceasuri, alimente etc. De asemenea, tot ceea ce va fi capturat împreună cu cazacul, calul şi şaua acestuia, vor reveni de drept celui care l-a prins“[85].

Sfîrşitul lui Denikin, a spus Troţki membrilor Sovietului din Moscova, va marca începutul revoluţiei mondiale: „Îl vom zdrobi pe Denikin, pentru că nu are rezerve. Ca şi Transcaucazia, Georgia şi Azerbaidjanul, nici Afghanistanul, Belucistanul, India şi China nu ne vor aştepta. Ungaria sovietică, instaurată pe o rază de şaptezeci şi opt de kilometri, a căzut numai temporar. Dar ce înseamnă o zonă de şaptezeci şi opt de kilometri în jurul Budapestei în comparaţie cu miile de kilometri pe care i-am preluat noi pentru Rusia Sovietică? ... Tovarăşilor noştri din Ungaria le spunem: «Aşteptaţi, fraţilor, aşteptaţi! Răbdarea voastră va fi răsplătită!» Şi, întorcîndu-ne spre est, trebuie să spunem popoarelor din Asia: «Aşteptaţi, fraţi asupriţi, aveţi de aşteptat mai puţin decît am crezut noi!»“[86].

Dar mult dorita revoluţie mondială n-a izbucnit, iar ameliorarea situaţiei de pe unul din fronturi n-a eliminat pericolul de pe altul. Troţki nu se înşela însă cînd afirma că Rusia Sovietică nu avea frontiere, ci numai fronturi. La o săptămînă după ce promisese în faţa Sovietului Moscovei că o să-l lichideze pe Denikin, declara la o şedinţă a Sovietului din Petrograd: „Există un front din vest unde nu ne putem retrage nici un kilometru, unde nu putem ceda duşmanului nici măcar un kilometru pătrat de teritoriu. Acest post avansat este frontul Petrogradului. Petrogradul reprezintă ochiul nostru de pe Baltica întors spre Europa Occidentală“. Şi-a asigurat ascultătorii că

rezultatul luptei mondiale nu se va decide „nici în sectorul finlandez, nici în cel eston, ci pe întreaga suprafaţă a pămîntului“. „Problema viitorului Finlandei şi a Teritoriilor de est va fi rezolvată din mers.“ Subliniind faptul că Rusia este sfîşiată în bucăţi, Troţki a declarat că „există momente în care răzbunarea devine o problemă de maximă stringenţă revoluţionară... Un exemplu concludent în acest sens îl va constitui Finlanda. Această ţară va cădea în mîinile Armatei Roşii şi va simţi răzbunarea noastră pentru politica de încercuire... Vom iniţia o cruciadă a devastării împotriva burgheziei finlandeze şi o vom nimici fără milă“[87]. A declarat că anihilarea lui Iudenici şi a complicilor săi va fi breşa finală în lupta împotriva contrarevoluţiei şi a intervenţiei străine.

Nu se punea problema ca Troţki să fi dat dovadă de naivitate. Era doar un aventurier care vedea realitatea aşa cum ar fi dorit el să fie, nu cum era de fapt. Aceasta l-a determinat în repetate rînduri să promită o victorie rapidă, un viitor fericit, fraternitatea universală într-o republică sovietică mondială. Poate că tocmai acest aspect al personalităţii lui Troţki – profetul unui viitor fericit – atrăgea în primul rînd masele. Poate îşi dădea seama că trebuie să le promiţi ceva oamenilor din tranşee, cărora sîngele le ajungea pînă la genunchi, că trebuie să le dai o speranţă, să le oferi ceva palpabil. Aşa cum am văzut, era uneori foarte dur cu subalternii, dar în acelaşi timp se simţea frustrat, aşa cum reiese dintr-o telegramă trimisă lui Lenin în 1919:

> Am raportat că [Comitetul Militar Revoluţionar al Armatei a 12-a] este absolut neputincios. Zatonski a fost trimis în sud, dar nu mi se pare potrivit pentru această misiune. Semenov şi Aralov sînt deprimaţi. Este nevoie de cel puţin un om proaspăt. Mi s-a spus că Laşevici urmează să plece la Kozlov, unde este absolut inutil. Nimeni nu se duce la Armata a 12-a care este, practic, inexistentă. După douăzeci şi patru de ore de aşteptare febrilă, primesc fie nişte întrebări birocratice cu privire la comandanţii pe care am vrea să-i trimită, fie explicaţii potrivit cărora comandanţii Armatei a 12-a şi a 14-a ar fi subordonaţi comandantului şef, chestiune pe care noi, cei de aici, evident, o ignoram total. Cer în mod imperios ca Moscova să renunţe la plîngerile sale fanteziste şi la hotărîrile adoptate sub imperiul fricii[88].

Ori de cîte ori se confrunta cu probleme strategice concrete, Troţki cerea sfatul asistenţilor săi şi al specialiştilor militari, dar cînd se abătea de la această regulă elabora planuri aproape nebuneşti. Aflat în trenul său, pe ruta Bologoe–Petrograd, şi-a sintetizat ideile asupra modalităţilor de salvare a capitalei de nord într-un articol intitulat *Petrogradul se apără din interior,*

publicat în ziarul *V puti* din 18 octombrie 1919. Pledînd pentru lichidarea lui Iudenici, el scria:

Cel mai bun lucru pentru noi, din punct de vedere pur militar, ar fi pătrunderea bandelor lui Iudenici în interiorul zidurilor orașului, care s-ar transforma astfel într-o uriașă capcană pentru forțele alb-gardiste... După ce vor intra în orașul gigantic, alb-gardiștii se vor trezi într-un adevărat labirint, în care fiecare casă ar putea să reprezinte un pericol mortal pentru ei. De unde avea să vină lovitura? De la o fereastră? Din pod? Din pivniță? De după un colț? De pretutindeni! ... Un bombardament de artilerie îndreptat împotriva Petrogradului s-ar putea desigur solda cu avarierea cîtorva clădiri și cu victime omenești din rîndurile femeilor și copiilor. Dar cîteva mii de luptători ai Armatei Roșii, desfășurați în spatele unor fortificații de sîrmă ghimpată, baricadați în pivnițe și poduri, ar risca foarte puțin... Două sau trei zile de asemenea lupte de stradă vor fi suficiente ca să transforme bandele pătrunse în oraș într-o turmă înspăimîntată de lași care, fie individual, fie în grupuri, se vor preda trecătorilor neînarmați sau femeilor.

În încheierea articolului, Troțki recunoaște că luptele de stradă ar putea provoca „victime accidentale și distrugerea unor valori culturale. Acesta este unul din motivele pentru care comandanții nu trebuie să permită pătrunderea inamicului în Petrograd"[89].

Ideile militare ale lui Troțki reflectă vederile lui superrevoluționare. Făcea parte din acea categorie de oameni care considerau că scopul scuză mijloacele. Cu cîtă ușurință recunoaște că planul lui s-ar putea solda cu moartea unui anumit număr de locuitori, femei și copii, ca și cînd ar fi fost vorba de un fleac. Pentru asemenea indivizi, viața omenească – dacă este a altuia – nu reprezintă nimic prin raportare la ideal, la vis. În ciuda farmecului și a calităților lor personale, astfel de oameni au adesea o minte bolnavă.

Trenul special al lui Troțki

Au existat numeroase legende legate de trenul lui Troțki. Soldații din Armata Roșie așteptau ca acest tren să le aducă întăririle de care aveau atît de multă nevoie, artilerie și muniție, precum și pe legendarul conducător al armatei, al cărui exemplu personal era suficient pentru a crea o breșă pe front. Pe de altă parte, comandanții și comisarii așteptau ordinele ferme ale lui Troțki cu cea mai vie neliniște. Dar toată lumea credea că sosirea lui

Troțki „va face lucrurile să meargă". Despre tren s-a vorbit mult și s-a scris relativ puțin, însă în arhive există numeroase informații cu privire la acest simbol unic al conducerii revoluționare operaționale a lui Troțki de pe fronturile războiului civil.

În vara anului 1922, șeful Consiliului Central al Comunicațiilor Militare, M.M. Arjanov, a propus ca trenul să fie prezentat la expoziția jubiliară a Armatei Roșii și a Marinei. Troțki l-a delegat pe I.G. Bliumkin să elaboreze planurile. În decembrie 1922, Bliumkin raporta:

Va exista o secție a expoziției cu tema *Trenul folosit de Președintele Comitetului Militar Revoluționar al Republicii Sovietice, Troțki.* Un plan mare va ilustra toate deplasările trenului timp de patru ani și toate locurile unde s-a oprit, unde s-a aflat în focul luptei și unde a deraiat. Publicațiile tipărite în tren vor fi expuse pe panouri speciale: file din ziarul *V puti*, copii ale ordinelor, broșuri. Se va afișa și lista personalului trenului și o placă comemorativă cu numele celor căzuți în lupte. Distincțiile de război conferite acestuia vor fi expuse într-o vitrină păzită de o gardă de onoare. Înainte de deschiderea expoziției se va organiza o „Săptămînă a istoriei trenului", în timpul căreia se vor consemna prin intermediul unor chestionare speciale amintiri ale personalului trenului[90].

Care a fost „rolul special" jucat de trenul lui Troțki, pe care îl sublinia cu atîta ardoare Bliumkin în memoriul său? Cu mulți ani mai tîrziu, aflat în exil pe insula Prinkipo, Troțki scria:

Trenul meu a fost organizat în mare grabă la Moscova în noaptea de 7 august 1918. Dimineața am plecat spre Sviajsk, în direcția frontului cehoslovac. Trenul a continuat să fie reorganizat și îmbunătățit, iar funcțiile lui au fost extinse. La începutul lui 1918, devenise deja un aparat mobil al administrației. Avea secții speciale de secretariat, tipografie, stație de telegraf, stație de radio, generator electric, bibliotecă, garaj, baie. Trenul era atît de greu, încît avea nevoie de două locomotive; mai tîrziu a fost împărțit în două trenuri mai mici. Atunci cînd trebuia să ne oprim mai mult timp într-un sector al frontului, una dintre locomotive făcea serviciul de curierat, iar cealaltă era tot timpul sub presiune. Frontul se mișca mereu și nu puteam risca să rămînem imobilizați[91].

La început, trenul se compunea din douăsprezece vagoane și transporta aproximativ 250 de persoane, inclusiv o gardă personală alcătuită din pușcași letoni, o unitate de mitraliere, un grup de agitatori, o echipă de comunicații, una de mecanici, o unitate de mecanici pentru reparatul șinelor și alte cadre de specialitate. Primul șef al trenului a fost S.V. Ciccolini și printre cei care au făcut parte mult timp din personalul trenului s-au numărat doi bolșevici, S.I. Gusev și P.G. Smidovici. Cînd trenul a fost împărțit în

două, s-a mai adăugat şi o unitate de aviaţie compusă din două aeronave, precum şi mai multe automobile, ba chiar şi o orchestră[92].

Preocupat întotdeauna de confortul personal, Troţki a luat cu sine în tren bucătari, secretari, gardă de corp, precum şi proviziile necesare. De asemenea, s-a îngrijit ca tot personalul trenului să fie bine plătit, şeful de tren şi secretarul lui fiind încadraţi cu acelaşi salariu ca un comandant de divizie[93]. În locurile unde se oprea dorea să fie întîmpinat de ofiţeri superiori, cu gardă de onoare şi cu tot protocolul. Instrucţiunile elaborate de şeful trenului cereau ca „oamenii să nu se înghesuie în jurul trenului tovarăşului Comisar pentru Război", iar „atunci cînd tovarăşul Troţki părăseşte trenul, să nu fie însoţit de o mulţime neverificată de tovarăşi care s-au nimerit să fie acolo, ci numai de oameni numiţi special în acest scop"[94]. Tînăra republică începea deja să-şi creeze propriile regulamente pentru adorarea liderilor săi. Revoluţia, al cărei scop fusese instaurarea puterii poporului, a creat rapid o cohortă de oameni care vorbeau şi acţionau în numele acestuia. Trenul lui Troţki, deşi îndeplinea o funcţie necesară, dobîndise atributele care vor deveni caracteristice pentru dictatura unui singur om.

Troţki dorea ca trenul lui să meargă repede, şi toate persoanele răspunzătoare de întîrzierea lui, indiferent de motiv, erau pasibile de pedeapsă. Secretarul lui, M. Glazman, i-a telegrafiat o dată lui Lenin de la Astrahan: „Trenul special al tovarăşului Troţki a sosit la Baskunceak la ora 9 în ziua de şapte şi de aici i-au trebuit zece ore ca să străbată o distanţă de 230 de verste. În conformitate cu ordinele lui Troţki, cer să fie stabilite motivele întîrzierii trenului special, iar cei vinovaţi de acest lucru să fie pedepsiţi. Informaţi-ne de urgenţă de executarea ordinului"[95].

Troţki a petrecut mai mult timp în trenul special decît la Comisariat. După unele estimări, a parcurs peste 200 000 de kilometri în anii războiului civil, multe dintre deplasările lui fiind spre frontul de sud, pe care îl considera cel mai dificil şi cel mai periculos.

În afara gărzilor de corp pe care le alegea Troţki însuşi pentru anturajul său – cei mai mulţi fiind tineri muncitori, marinari sau intelectuali –, în tren erau în permanenţă cîteva zeci de comunişti. Troţki numea adesea noi comisari şi comandanţi din cadrul acestui grup. Trenul dispunea de un sistem de apărare foarte bun: toate vagoanele erau blindate, pe platforme fuseseră fixate mitraliere şi personalul însuşi era înarmat pînă în dinţi. „Toţi purtau uniforme de piele, ceea ce îi face întotdeauna pe oameni să pară foarte impozanţi", îşi amintea mai tîrziu Troţki:

Pe braţul stîng, puţin mai jos de umăr, aveau o insignă mare de metal, turnată cu mare grijă şi care se bucura de mare popularitate în armată... Pentru ca oamenii să fie menţinuţi în alertă în timpul călătoriei, se dădeau deseori alarme, atît ziua, cît şi noaptea. Detaşamentele armate erau date jos din tren pentru „debarcare". Apariţia unui detaşament de oameni îmbrăcaţi în haine de piele într-un loc periculos avea în mod invariabil un efect copleşitor. Cînd ştiau că trenul se află la cîţiva kilometri de linia frontului, chiar şi cele mai temătoare unităţi şi mai ales comandanţii lor îşi adunau toate puterile[96].

Trenul îşi avea propriul regulament de ordine interioară şi cîteva dintre punctele lui atestă nu numai evoluţia lui rapidă ca nou organ al administraţiei militare, ci şi importanţa pe care o acorda Troţki trenului propriu-zis. Activităţile personalului său numeros erau reglementate printr-o mulţime de instrucţiuni. În cazuri de necesitate, şeful trenului, Voldemar Uhenberg, spunea că „semnalul de alarmă va consta din trei împuşcături sau trei fluierături de la locomotivă... Telefoniştii de serviciu nu au voie să părăsească sub nici un motiv telefoanele... Oricine va nesocoti aceste instrucţiuni va fi arestat imediat şi predat Curţii Militare Revoluţionare"[97]. Pe lîngă gărzile de securitate ale trenului, Troţki avea proprii săi bodyguarzi, în total doisprezece la sfîrşitul anului 1918[98]. Printre alte îndatoriri, şeful gărzii personale a lui Troţki, Nikolai Şarapov, era împuternicit „să achiziţioneze produse alimentare pentru Troţki pe bani gheaţă la locurile de oprire"[99]. La Nejin, de exemplu, Şarapov a prezentat următoarea comandă comitetului pentru alimentaţie al oraşului: „Cer să se procure imediat pentru consumul personal al tovarăşului Troţki aceste produse: vînat proaspăt – zece bucăţi, unt – cinci livre, legume (sparanghel, spanac, castraveţi)..."[100] Documentul poartă data 6 mai 1920, cînd toată regiunea Volgăi şi o mare parte a Rusiei sufereau de o foamete cumplită.

În fiecare zi, dacă-i permiteau împrejurările, Uhenberg îi prezenta lui Troţki un raport scris despre situaţia trenului. La 7 noiembrie 1918, cu ocazia primei aniversări a revoluţiei, el scria:

2. Preşedintele Comitetului Executiv Provincial din Saratov, tovarăşul Vasiliev, m-a rugat să vă transmit invitaţia de a ţine o cuvîntare la festivitatea prilejuită de aniversarea revoluţiei din octombrie... 3. Vă rog să-i amnistiaţi pe acuzaţii răspunzători de neregulile legate de trenul dumneavoastră cu ocazia aniversării revoluţiei: a) Fedor Gorin, pentru beţie şi pentru tentativa de a-l împuşca pe şeful securităţii trenului; b) Martin Burkan, în legătură cu evadarea lui Petrovski din arest. 4. Cer instrucţiuni cu privire la distribuirea celor 3 500 000 de ţigări trimise de la Moscova ca daruri pentru front. 5. O mare parte din personal are făină, pe care a cumpărat-o cu banii proprii. Personalul trenului are voie să facă comerţ şi în ce măsură? 6. În legătură cu dispariţia unui mare număr de uniforme

din tren, cer clarificări dacă personalul trebuie să fie eliberat cînd vom ajunge la Moscova[101].

Trenul avea compartimente speciale pentru comunicațiile radio și telefonice astfel că Troțki a menținut în permanență legătura cu Moscova. La 3 aprilie 1919, de exemplu, a trimis un lung raport referitor la situația a patru armate. În Armata a 4-a, scria el,

> divizia 22 trăgători de elită comite jafuri, violuri și face propagandă anticomunistă într-o limbă musulmană [sic, probabil tătară]. În regimentele Orlov-Kurilov comuniștii trebuie să acționeze în semilegalitate; recruții vor să fie eliberați. În companiile 1 și 5 ale regimentului din Penza, elementele chiaburești fac agitație, comuniștii joacă cărți... În divizia Penza a Armatei 1, aproape toate unitățile s-au dezintegrat, refuză executarea ordinelor de luptă; în întreaga armată domnește panică, mai ales în regimentul Petrograd, unde un batalion s-a împrăștiat. Nu se știe nimic despre Armata a 2-a. În Armata a 3-a, oamenii din regimentul Orenburg, divizia 30, sînt epuizați; soldații sînt prost îmbrăcați... în regimentul Bogoiavlensk nu există lenjerie de corp. Regimentul de artilerie Putilov a organizat o comună. Regimentul Lesno-Vîborg nu are uniforme. Moralul regimentului Petrograd este bun. În regimentul Vulturii Roșii e nevoie de arme, medicamente, cizme; oamenii sînt obosiți[102].

Mai tîrziu, Troțki își amintea că, după ce constata care sînt nevoile unei divizii la fața locului, ținea o ședință în vagonul personalului sau în vagonul restaurant, „invitînd cît mai mulți reprezentanți, chiar și dintre comandanți cu grade inferioare, soldați de rînd, inclusiv membrii organizațiilor locale de partid, ai administrației sovietice și ai sindicatelor... Aceste ședințe dădeau roade imediate. Oricît de sărace ar fi fost organele administrației locale, întotdeauna reușeau să mai strîngă puțin cureaua și să contribuie cu ceva la aprovizionarea armatei... Cîte un grup de comuniști era scos imediat dintr-o instituție și trimis într-un regiment pe care nu ne mai puteam bizui. Se găsea material pentru cămăși și pentru obiele, toval pentru pingele și cîteva kilograme în plus de slănină. Dar, evident, resursele de pe plan local erau insuficiente"[103]. Atunci Troțki le telegrafia lui Skleanski sau lui Lenin pentru a cere provizii suplimentare.

Cînd ajungea într-o gară apropiată de front, două sau trei camioane și automobilul personal al lui Troțki erau date jos din tren. De regulă, douăzeci sau treizeci de soldați înarmați cu mitraliere îl însoțeau la unități. Exista întotdeauna riscul unei ambuscade și Troțki avea mare grijă să se apere. Era înconjurat în permanență de gărzile sale de corp, de băieții lui în tunicile strîmte din piele. Nadejda Alexandrovna Marennikova, care a lucrat la secretariatul lui Troțki și era foarte apropiată de personal, mi-a spus: „Îi punea pe doctori să-l consulte aproape în fiecare zi. În plus, era totdeauna păzit. Foarte bine păzit. Era în permanență înconjurat de mai multe gărzi de corp. Frunze*, pentru care am lucrat, de asemenea, avea unul singur. Troțki era un om excepțional, cu totul remarcabil, dar puțin cam laș." Evident, trenul a servit, în primul rînd, ca organ administrativ mobil, dar în mare măsură era destinat cazării lui Troțki și a personalului său de securitate.

Vizitele lui Troțki pe front au fost parțial motivate de nevoia lui de a cunoaște pozițiile, dar mai ales de a ridica moralul armatei. La propunerea lui, în septembrie 1918 a fost creat ordinul *Steagul Roșu*. Însă atunci cînd a văzut prima mostră a decorației în ianuarie 1919, a fost foarte nemulțumit și i-a telegrafiat lui Sverdlov: „Medalia *Steagul Roșu* este prea grosolană și are un dispozitiv de fixare atît de rudimentar, încît practic nu se poate purta. N-am de gînd să dau nici una, căci va provoca o nemulțumire generală. Insist să nu se mai facă și să nu se mai înmîneze alte decorații administrației militare. Am așteptat cîteva luni medalia asta, dar ceea ce am primit nu este decît o insignă de hamal, numai că nu e la fel de comodă. Medalia trebuie să fie de trei-patru ori mai mică și confecționată dintr-un material mai bun"[104]. Simțind probabil că asta nu-i de ajuns, i-a telegrafiat și lui Enukidze, secretarul șef al lui Sverdlov: „Neglijența manifestată în executarea medaliei pentru *Steagul Roșu* este inadmisibilă... Toată lumea așteaptă, dar nu putem oferi medalia. E ridicol să discutăm cu cît s-ar ieftini dacă s-ar confecționa din argint. Marginea trebuie să fie aurită. Insist pentru un lucru de calitate superioară"[105].

Cînd medalia a început să fie împărțită aproape tuturor soldaților ca un imbold la luptă, și-a pierdut valoarea. În ianuarie 1920, Troțki a primit o telegramă de la Voroșilov, Budionnîi și Șceadenko: „Consiliul Militar Revoluționar al Armatei de Cavalerie cere eliberarea unui număr de 300 de medalii *Steagul Roșu* pentru decorarea trupelor". Reacția lui Troțki a fost instantanee: „Prea multe! 50–75 sînt destule!"[106] Dîndu-și seama că această formă de stimulare a moralului i-a scăpat din mînă, a telegrafiat la Moscova: „Decorațiile acordate de Consiliul Militar Revoluționar fără aprobarea CEE trebuie să fie supuse din nou ratificării"[107]. Uneori a obiectat împotriva decorării unei anumite persoane. Iată ce i-a telegrafiat lui Skleanski: „Consider nepotrivită decorarea lui Tuhacevski cu *Steagul Roșu*

* Mihail Frunze, comandant al Armatei Roșii care i-a succedat lui Troțki în funcția de Comisar Militar în anul 1925 și a murit în același an în timpul unei operații.

cu ocazia aniversării armatei. Este o manieră pur monarhică de acordare a recompenselor... Tuhacevski nu personifică armata; el trebuie recompensat pentru anii lui de serviciu, dar nu cu prilejul aniversării armatei"[108]. Troțki avea să piardă disputa, „maniera monarhică" incriminată de el fiind ulterior aplicată în Uniunea Sovietică.

De îndată ce consiliile militare au început să acorde medalii, s-a pus problema ce e de făcut în cazul în care un soldat, un comandant sau un comisar se va distinge și mai mult prin meritele sale. Soluția lui Troțki era simplă: „... să fie decorați a doua și a treia oară nu cu o nouă medalie, ci fixîndu-se pe medalia originală niște numere mici – doi, trei, patru etc. Propun ca prezidiul Comitetului Central Executiv să treacă imediat la fapte"[109].

Dar Troțki nu știa că la 22 noiembrie 1919 avea să fie chiar el decorat cu *Steagul Roșu*. Ordinul suna în felul următor: „Tovarășul Lev Davîdovici Troțki, acceptînd însărcinarea Comitetului Executiv Central de a organiza Armata Roșie, a depus o energie neobosită în îndeplinirea acestei sarcini, eforturile lui uriașe fiind încununate de rezultate strălucite... În zilele în care Petrogradul a fost amenințat direct, tovarășul Troțki a pornit spre frontul din Petrograd și a luat parte activă la organizarea apărării Petrogradului, apărare executată în mod strălucit, inspirînd prin vitejia personală unitățile Armatei Roșii aflate în linia întîi"[110]. În septembrie 1920, împreună cu Skleanski, S.S. Kamenev și Lebedev, Troțki a mai primit și „sabia de onoare"[111].

Cea mai mare parte a scrierilor sale elaborate în perioada cît a călătorit cu trenul special au fost adunate și publicate între 1922 și 1924 în cinci volume. Troțki recunoaște că n-ar fi reușit această performanță dacă n-ar fi fost ajutat:

> Toată munca mea din tren, literară și de altă natură, ar fi fost imposibilă fără ajutorul stenografilor mei, Glazman și Sermuks, și al tînărului meu asistent, Neceaev. Ei au lucrat zi și noapte în trenul în mișcare, care, în pofida tuturor regulilor de securitate în vreme de război, străbătea liniile slăbite cu o viteză de peste șaptezeci de kilometri pe oră... Urmăream cu admirație și recunoștință mișcarea mîinii care, în pofida zgîlțîielilor și a zdruncinăturilor neîntrerupte, reușea să traseze simbolurile fine cu atîta claritate. Cînd mi se dădea dactilograma o jumătate de oră mai tîrziu, constatam că n-aveam de făcut nici o corectură. Nu era o muncă obișnuită. Ea presupunea putere de sacrificiu[112].

Glazman și Sermuks erau ceva mai mult decît niște simpli „stenografi", iar Troțki nu-i numește pe toți oamenii aflați în serviciul lui

direct, al căror număr trecea de douăzeci, fiind probabil cel mai mare în raport cu anturajul oricărui alt lider revoluționar[113]. Probabil că era mai conștient decît colegii lui de necesitatea de a avea un personal cu pregătire superioară, care să prindă ideile din zbor și să elaboreze documentele potrivite, să culeagă date, să supravegheze executarea unui ordin etc.

Faptul că a înființat o tipografie și a publicat un ziar în tren a fost inevitabil, căci, practic, Troțki avea vocație de ziarist. Mesajul pe care îl trimitea cel mai des era că tot cursul războiului civil depindea acum de succesul unui anumit front și de forțele aflate în locul unde se întîmplase să se oprească el. Descindea din tren urmat nu numai de echipa sa de asistenți, ci și de baloturile cu ziarul *V puti*, cu broșuri și discursuri care erau împărțite imediat în rîndurile soldaților din Armata Roșie și ale populației locale. Erau trimise regimentelor, fixate la panourile de afișaj ale garnizoanelor, citite cu voce tare de cei care știau carte pentru analfabeți, astfel că, în final, mulți luptători ajungeau să fie convinși că succesul războiului depindea de ei: aici se va rezolva problema, la urma urmelor, nu degeaba venise Troțki tocmai acolo!

Cunoscînd importanța pe care Troțki și întreg regimul o acordau propagandei, liderii albi au făcut eforturi de a o contracara prin propriile campanii, uneori prin modalități noi și neașteptate. În mai 1919, de exemplu, Sermuks i-a arătat lui Troțki mai multe exemplare ale unui ordin, chipurile semnat de Troțki, care fuseseră scoase de pe pereții gărilor de soldații Armatei Roșii. „Ordinul" era datat 1 mai 1919 și fusese tipărit exact în același format utilizat de tipografia lui Troțki. În ordin se spuneau următoarele:

> După ce am trădat Rusia, care îmi este străină și nesuferită, am ajuns la cea mai înaltă putere în stat datorită marinarilor-huligani din Kronstadt și cu ajutor material din Germania. Acum guvernez ce a mai rămas din Rusia cu frică pentru viața mea și spre nefericirea tuturor acelora care își iubesc țara. Cauza noastră este absolut fără speranță pe toate fronturile – nici nu le mai știu numărul; văd numai că granițele regatului meu se îngustează; în mai puțin de un an am pierdut Siberia, Turkestanul și în aproape o săptămînă toată regiunea Perm s-a dus, Ucraina nu ne recunoaște, am pierdut Riga, Pskovul ne-a părăsit și în curînd nu va mai exista nici Petrogradul...Nu ne pare rău pentru Rusia și de aceea, acum ca și mai înainte, tovarăși, vom continua să furăm și să sărăcim țărănimea muncitoare, să distrugem industria, să provocăm violențe și înșelătorii.

Documentul era semnat Leiba Troțki-Bronștein și înșira toate funcțiile lui[114].

– De ce le-au smuls? a întrebat Troţki. Nu era nevoie. Nimeni n-o să ia în serios un asemenea fals. Ar fi trebuit să lipească alături ultimul meu ordin real.

Redactorul ziarului *V puti* era fostul şef al batalionului de instrucţie din Moscova, Berezovski, care compila şi rapoartele de pe front pentru *Izvestia*. Troţki a emis un ordin general pentru toate statele majore, în care li se cerea să colaboreze cu Berezovski[115]. Acesta a început prin a aduce elogii Comisarului pentru Război, dar Troţki a pus repede capăt acestei practici, trimiţîndu-i o adresă redactorului său: „Articolul de fond din nr. 18 conţine referiri la persoana mea. Consider că este foarte nepotrivit să apară asemenea elogii într-un ziar tipărit în trenul nostru. Te rog, pe cît posibil, *să nu menţionezi în ziar numele personalităţilor*"[116]. *Troţki nu avea nevoie* de laude mărunte, căci se obişnuise de mult să gîndească la dimensiuni planetare.

Privea cu seriozitate problema propagandei şi aştepta ca şi ceilalţi să procedeze la fel. La începutul lui iunie 1920, i-a telegrafiat lui Karl Radek, care răspundea de „agitaţia poloneză" şi a trimis cópii ale cablogramei la Consiliul Militar Revoluţionar, la secretariatul Comitetului Central, lui Steklov, redactor al ziarului *Izvestia*, şi lui Buharin, redactor la *Pravda*:

> Deocamdată, propaganda noastră referitoare la Polonia nu corespunde importanţei evenimentelor şi ajunge în mică măsură la oameni... 1. Trebuie să organizăm mitinguri de stradă, de exemplu, despre prinderea lui Borisov. 2. Este necesar să se elaboreze lozinci foarte precise de la centru... 3. Lozincile împotriva burgheziei poloneze trebuie să fie afişate pe toate străzile, la toate gările... în toate staţiile etc. 4. E foarte important ca poeţii să fie mobilizaţi în acest sens. Pînă acum nu s-a scris nici un poem despre războiul cu Polonia. 5. Trebuie să-i cooptăm şi pe compozitori, să le ordonăm să compună opere inspirate de victoria Internaţionalei împotriva şovinismului polonez. Propun să începem cu o „comisie specială" mică de poeţi, dramaturgi, compozitori, artişti, cineaşti şi, ulterior, după ce vom elabora un program clar definit, cu premii, să organizăm o şedinţă intelectual-artistică sub lozinca „Mobilizarea artelor împotriva moşierilor polonezi"[117].

Troţki a înfiinţat chiar şi în tren o secţie politică, cu misiunea de a se ocupa de educaţia politică a echipajului şi de recrutarea comisarilor de rezervă în locurile unde se oprea trenul[118].

De cele mai multe ori, cînd se întorceau din deplasările lor la Moscova, membrii personalului lui Troţki depuneau sute de dosare la Comisariat, inclusiv ordinele lui Troţki, datele serviciului de spionaj, corespondenţa referitoare la mersul războiului, detalii despre „tulburările din diverse oraşe şi localităţi", materiale referitoare la „arestări şi cercetări, probleme de aprovizionare, cablograme despre concedii şi apartamente"[119].

Trenul se bucura de un înalt grad de autonomie cînd era vorba să obţină arme şi muniţie, echipament şi alimente, de regulă de cea mai bună calitate. Cînd a aflat că garajul ţarului cu cele cinci automobile ale lui supravieţuise, Troţki a cerut imediat Comisarului Poporului pentru Transport să le transfere la trenul lui[120]. Datorită influenţei lui Troţki, personalul trenului se bucura de anumite privilegii, inclusiv bucătarii şi medicii, şi există chiar o notă prin care acesta cere o manta călduroasă de iarnă pentru unul din oamenii săi, Alexander Puhov, „care are realmente mare nevoie de ea. Cer să fie autorizat să primească o manta fără să trebuiască să aştepte"[121]. Chiar şi în toiul războiului, Troţki a dat permisii oamenilor săi, de exemplu a acordat o permisie de trei săptămîni la sfîrşitul anului 1918 unui anume tovarăş Spiridonov[122].

În afară de soţia sa, Troţki n-a cunoscut alţi prieteni apropiaţi. În schimb, avea ceea ce Stalin va denumi mai tîrziu, „personal". Acesta nu se confunda cu personalul casnic, era o lume silenţioasă, înspăimîntată care, în schimbul unui privilegiu de sclav, unui mărunt ascendent faţă de muritorii de rînd, era gata să îndeplinească orice dorinţă a liderului. Troţki a fost unul dintre fondatorii acestui atribut esenţial al molohului birocratic.

Albii şi forţele de intervenţie au supus adesea trenul bombardamentului de artilerie şi aviatic şi de mai multe ori acesta a deraiat în mod misterios. După cum îşi aminteşte Troţki mai tîrziu, „Trenul şi-a cîştigat ura duşmanilor săi şi era mîndru de ea. Nu o dată social-revoluţionarii au plănuit să-l distrugă. La procesul social-revoluţionarilor, povestea a fost relatată amănunţit de Semionov, care a organizat asasinarea lui Volodarski* şi tentativa de asasinat împotriva lui Lenin şi a luat parte şi la pregătirile pentru sabotarea şi distrugerea trenului"[123].

Mai tîrziu, aflat la Berlin şi, probabil, de comun acord cu Ceka, Semionov a publicat un raport asupra acţiunilor teroriste ale social-revoluţionarilor, în care spunea că, după asasinarea lui Volodarski, „pusesem la cale asasinarea lui Lenin şi a lui Troţki"[124].

Sălbăticia războiului a lăsat urme adînci în Rusia. Acum este greu de acceptat că, pentru a se instaura IDEEA, a fost necesar să se verse atît

* Volodarski, comisarul Petrogradului pentru Presă, propagandă şi agitaţie, a fost asasinat în iulie 1918.

de mult sînge. Unul din preoţii acestei Idei a mers grăbit dintr-un loc în altul în trenul lui blindat special. Nu s-a întrebat niciodată dacă această idee măreaţă putea fi construită în vîrful unui morman de cranii ale conaţionalilor săi. Adevărul este că dictatura are nevoie de teroare. Şi Troţki, ca oricare alt lider al revoluţiei, ştia acest lucru.

Dictatura şi teroarea

Decenii în şir, revoluţionarii ruşi de orientare radicală au crezut că, într-o ţară în care ţărănimea reprezenta imensa majoritate, numai dictatura proletariatului va fi în stare să împingă societatea în direcţia dorită. Astfel, în mintea lor, folosirea nelimitată a violenţei sălbatice împotriva duşmanilor dictaturii era justificată. În mare măsură, bolşevicii au fost siliţi să recurgă la măsuri extreme nu numai de către adversarii lor, dar şi de eşecul vădit al politicii lor economice. Lenin s-a văzut nevoit să recunoască faptul că „pe frontul economic şi cu încercarea noastră de a trece direct la comunism, în primăvara anului 1921 am suferit o înfrîngere mai serioasă în comparaţie cu pierderile provocate de Kolceak, Denikin sau Pilsudski, şi, în acelaşi timp, mult mai periculoasă. Politicii noastre economice i s-au smuls rădăcinile“[125].

În climatul de incertitudine care domnea în întreaga ţară, situaţia Armatei Roşii era şi ea la fel de nesigură. Printre rapoartele tipice pe care le primea Troţki de la organizaţiile Ceka din diferite localităţi se află unul din Ucraina datat 15 mai 1919. În regiunea Kiev se răspîndea propaganda antisemită. Membrii evrei ai Cekăi din districtul Uman fuseseră prinşi de populaţie şi împuşcaţi, satele locale erau împotriva Sovietelor. În districtul Berdicev, unităţile Armatei Roşii se răsculaseră, făcînd pogromuri sub lozinca „Bateţi-i pe jidani, zdrobiţi Ceka – aceştia sînt duşmanii voştri!“ Districtul Vasilovsk era bîntuit de bandiţi, de contrarevoluţionari „şi de fel de fel de ticăloşi“. Se semnalau necontenit răscoale, rebeliuni, jafuri, asasinate, atacuri împotriva Cekăi. „Într-unul din cazuri, întregul personal Ceka a fost asasinat de bandiţi. Armata Roşie a făcut una cu pămîntul fabrica de pielărie.“ La Taraşceansk, cînd o ceată de bandiţi s-a apropiat de oraş, comandantul Armatei Roşii şi-a strîns oamenii şi i-a întrebat dacă vor să lupte: aceştia au votat pentru abandonarea oraşului. Bandiţii au intrat în Taraşceansk, au deschis depozitele armatei şi au început să vîndă bunuri populaţiei. Rapoarte similare referitoare la banditismul în masă, pogromuri

şi eşecuri ale Armatei Roşii veneau din toată Rusia[126].

Bolşevicii le permiseseră ţăranilor să ia pămîntul, dar acum aceştia erau supuşi jafurilor şi rechiziţiilor. Regimul sovietic fusese silit să-şi schimbe politica faţă de ţărani, stratificînd populaţia agrară şi folosind măsuri extreme împotriva ei. Într-un articol intitulat *Principiile directoare ale politicii [noastre] în regiunea Donului,* Troţki sublinia atitudinea regimului faţă de cazaci:

> Le explicăm cazacilor prin vorbă şi faptă că politica noastră nu are un caracter revendicativ. Nu uităm nimic, dar nu răzbunăm trecutul...Avem grijă ca Armata Roşie să nu comită jafuri şi violuri în înaintarea sa. Conştienţi de faptul că orice exces din partea forţelor Armatei Roşii ... ar putea deveni un fapt politic de importanţă capitală şi ar crea dificultăţi enorme, cerem totuşi populaţiei tot ceea ce face trebuinţă Armatei Roşii. Strîngem totul în mod organizat, prin comitetele pentru alimente, şi avem grijă să plătim totul integral şi la timp... Adoptăm măsuri exemplare faţă de cei care au pătruns în regiunea Donului în timpul purificării ei[127].

„Organizat“ şi „exemplar“ erau evident eufemisme menite să ascundă coerciţia şi violenţa.

Starea de spirit din rîndurile ţărănimii se reflecta automat şi în rîndurile Armatei Roşii, alcătuită în principal din ţărani, aşa cum ştia foarte bine Troţki. În decembrie 1919, el îi scria lui Lenin: „Toate informaţiile din localităţi confirmă faptul că taxa de urgenţă a iritat foarte mult populaţia locală şi are un efect nedorit asupra trupelor. Aceasta este starea de spirit din cele mai multe provincii. Din cauza situaţiei alimentare precare, poate că ar trebui suspendată taxa de urgenţă sau măcar moderată drastic, mai ales în cazul familiilor care au dat ţării soldaţi“[128].

Suferinţele ţăranilor, corelate cu alte motive de nemulţumire în rîndurile Armatei Roşii şi nu în ultimul rînd cu succesele armatelor Albilor au creat o stare de spirit de iritare şi au generat un val de dezertări. Confruntaţi cu retragerea haotică a unităţilor care urlau „Sîntem înconjuraţi!“, comandanţii recurgeau la genul de coerciţie obişnuit în timp de război – ameninţarea cu plutonul de execuţie. Dar ceea ce era acceptabil pe cîmpul de luptă avea să devină curînd o trăsătură definitorie a sistemului sovietic. Troţki găsea situaţia perfect normală şi nu şi-a revizuit niciodată punctul de vedere. Mai tîrziu, în memoriile sale, a scris: „O armată nu poate fi construită fără [represiuni]. Masele de oameni nu pot fi conduse la moarte decît dacă în arsenalul comandamentului armatei se află pedeapsa cu moartea. Atîta timp cît aceste răutăcioase maimuţe fără coadă, care sînt

atît de mîndre de realizările lor tehnice – animalele cărora le spunem oameni – vor alcătui armate şi vor purta războaie, comandamentul va fi întotdeauna obligat să-l plaseze pe soldat între posibila moarte de pe front şi moartea inevitabilă din spatele frontului"[129].

După părerea lui Troţki, represiunea era o parte componentă a structurii militare, o metodă de educare atît a ofiţerilor, cît şi a soldaţilor. Elocventă în acest sens este o telegramă pe care a trimis-o Comitetului Militar Revoluţionar de pe frontul de vest în 1919: „Unul dintre cele mai importante principii în educarea armatei noastre îl constituie pedepsirea oricărui delict sau purtare incorectă... Este necesar ca represiunea să urmeze imediat după încălcarea disciplinei, pentru că represiunea nu este un scop în sine, ci are un o motivaţie didactică, militară... Încălcarea disciplinei şi nesupunerea trebuie pedepsite cu maximum de asprime"[130]. Troţki era convins că o pedeapsă severă va compensa nivelul scăzut de conştiinţă, convingere şi instrucţie din cadrul trupelor ruse. În mod curios, la fel ca şi Lenin, Troţki considera conştiinţa drept elementul fundamental al disciplinei, dar aceasta nu-l împiedica să recurgă la pedeapsă pentru instaurarea disciplinei.

Le-a cerut comandanţilor săi să fie un exemplu personal pe cîmpul de luptă, dar şi să comande cu un pumn de fier şi să nu se teamă să-şi folosească arma pentru a menţine ordinea. Cînd cineva i-a spus că nu toţi comandanţii şi comisarii aveau revolvere, i-a telegrafiat imediat lui Lenin: „Absenţa revolverelor creează o situaţie inadmisibilă pe front. Este imposibil să se menţină disciplina fără revolver. Propun ca tovarăşii Mironov şi Pozern să rechiziţioneze revolverele de la toţi cei care nu sînt în serviciu activ"[131]. Ameninţarea cu pedeapsa a intrat treptat în structura şi în modul de funcţionare al armatei, precum şi în mintea oamenilor ca o normă morală – „legea revolverului", imperativul revoluţionar, necesitatea proletară.

La 26 noiembrie 1918, Troţki a scris consiliilor militare ale armatei şi a trimis cópii după respectivele adrese lui Lenin şi lui Sverdlov: „Vă atrag atenţia asupra activităţii nesatisfăcătoare din cadrul Armatei a 9-a. Ordinele emise de statul ei major nu sînt executate, oamenii trag de timp... Comandanţii de divizii şi de regiment trebuie determinaţi să iasă la atac cu orice preţ. Dacă situaţia nu se schimbă pe parcursul săptămînii următoare, voi fi nevoit să aplic măsuri severe împotriva personalului de comandă al Armatei a 9-a"[132]. Nu peste mult timp va putea să constate progresele înregistrate: „Armatele a 8-a şi a 9-a au trecut la ofensive victorioase. Primii paşi au marcat o înaintare semnificativă: sînt mulţi prizonieri şi pradă de

război. Cer o pedeapsă exemplară şi necruţătoare pentru dezertori şi laşi. Comandanţii şi comisarii se fac răspunzători pentru actele de dezordine şi laşitate. Înainte!"[133]

Toate războaiele civile sînt extrem de sîngeroase, dar amploarea războiului civil din Rusia îl situează printre cele mai violente înregistrate vreodată. Iar violenţa lui s-a exprimat nu numai în termeni militari, ci şi economici, sociali şi spirituali. Luînd cuvîntul în faţa unei adunări a cekiştilor în ziua de 7 noiembrie 1918, Lenin declara: „Cînd ni se reproşează duritatea, ne întrebăm cum e posibil ca oamenii să fi uitat elementele fundamentale ale marxismului. Pentru noi are importanţă în primul rînd faptul că Ceka este direct implicată în instaurarea dictaturii proletariatuluil şi, din acest motiv, rolul ei e inestimabil. Nu există alte cale de eliberare a maselor decît prin violenţă împotriva exploatatorilor"[134]. Părea cît se poate de normal ca regimul să folosească cele mai brutale mijloace pentru a-şi atinge scopurile. Lenin i-a trimis lui Troţki o telegramă la Sviajsk, în care îi mulţumea pentru urările de însănătoşire şi adăuga: „Sînt convins că cehii şi alb-gardiştii de la Kazan, precum şi lipitorile chiabureşti care îi sprijină vor fi zdrobiţi cu o necruţare exemplară"[135].

Însă Troţki avea să fie necruţător nu numai cu „lipitorile chiabureşti". Mii de ţărani au îngroşat rîndurile Armatei Roşii, deşi mulţi dintre ei abia se întorseseră din tranşeele primului război mondial şi nu mai aveau nici un chef să umble din nou prin noroi, să lupte la baionetă şi să fie mîncaţi de păduchi. Batalioanele şi regimentele se topeau de îndată ce se formau, căci soldaţii Armatei Roşii fugeau acasă. Dezertarea a luat proporţii de masă. În anii '20, S. Olikov, care a fost însărcinat cu recuperarea dezertorilor, a scris un studiu interesant pe această temă, observînd că dezertările au atins cifre foarte mari mai ales în cea de-a doua jumătate a anului 1918 şi la începutul anului 1919: „În primele două săptămîni ale operaţiunilor lor de pedeapsă şi agitaţie, comisiile de recuperare a dezertorilor au înregistrat un număr de 31 683 de oameni care au fost prinşi sau au revenit de bunăvoie. În următoarele săptămîni, alţi 47 393. În cîteva luni, au fost prinşi 100 000 de oameni. Numai forţa, ameninţarea cu execuţia (unii dintre ei au fost lichidaţi fără milă) i-au făcut pe oameni să se întoarcă pe front"[136]. Troţki îşi dădea seama că nu va putea alcătui o armată adevărată atîta timp cît continua „boicotarea războiului", astfel că s-au format o mulţime de comisii pentru dezertări la nivelul diviziilor, al armatelor şi al fronturilor. La 2 iunie 1919, Lenin şi Skleanski au semnat împreună un ordin special al Consiliului de Apărare ce prevedea ca dezertorii care nu se vor prezenta la unităţile lor

sau la autorităţi „să fie consideraţi duşmani şi trădători ai oamenilor muncii şi condamnaţi la pedepse severe, inclusiv la execuţie“[137].

În timpul primei sale vizite pe front, Troţki a dictat mai multe ordine foarte dure împotriva dezertorilor. La 30 august 1918, de exemplu, raporta că: „Ieri, curtea marţială a Armatei a 5-a a condamnat la moarte douăzeci de dezertori. În primul rînd au fost executaţi comandanţii şi comisarii care au abandonat posturile ce le fuseseră încredinţate; apoi mincinoşii laşi care s-au autodeclarat inapţi pentru armată; şi, în sfîrşit, un număr de dezertori din Armata Roşie care au refuzat să-şi recunoască greşeala şi să se angajeze că vor lupta în viitor“[138].

Asemenea măsuri erau de folos, numai într-o anumită măsură. Frica îi împiedica pe mulţi soldaţi să fugă acasă, dar nu pe toţi. Erau şi mulţi dezertori a căror motivaţie se baza pe considerente politice. Miile de foşti ofiţeri ţarişti care fuseseră mobilizaţi cu forţa au fost împărţiţi în trei categorii de Denikin, în studiul său despre războiul civil:

> Prima categorie, puţin numeroasă, era alcătuită din cei care „se situau pe platforma bolşevică“, adică fie erau comunişti convinşi, fie „octombrişti“ [adică simpatizanţi după lovitura de stat], oricum destul de compromişi de legătura strînsă cu activitatea sîngeroasă a bolşevicilor pentru a mai putea aspira la vreun loc în afara sistemului sovietic... Un al doilea grup, la fel de redus numeric, era format din aşa-numiţii „contrarevoluţionari“, care militau activ împotriva regimului sovietic, în ciuda represaliilor, a persecuţiilor din partea Cekăi şi a terorii. Aceştia luau parte la atacuri răzleţe, revolte, încercări de asasinat, dezertau la Albi etc. În sfîrşit, în al treilea grup, cel mai numeros, intrau oamenii mînaţi în Armata Roşie de foame, frică şi obligaţie, aceştia împărtăşind soarta intelectualilor ruşi care deveniseră specialişti[139].

Denikin şi alţi ofiţeri şi comandanţi albi s-au străduit din răsputeri să-i convingă pe foştii ofiţeri ţarişti fie să părăsească Armata Roşie, fie să nu intre în rîndurile ei. Unul din ordinele lui Denikin, care le cerea oamenilor să părăsească imediat Armata Roşie, îi avertiza pe cei care refuzau că vor fi blestemaţi de popor şi judecaţi de o „curte marţială nemiloasă“ a Armatei Ruse[140]. Ordinul a fost transmis clandestin în Republica Sovietică, şi unii ofiţeri i-au dat ascultare, ceea ce a determinat noi represalii. Foştii ofiţeri ţarişti continuau să treacă la Albi. În această situaţie, Troţki a instituit luarea de ostatici. La 2 decembrie 1918 a telegrafiat Consiliului Militar Revoluţionar de la Serpuhov:

> Vă ordon să aflaţi care este starea civilă a foştilor ofiţeri din cadrul personalului de comandă şi să informaţi pe fiecare în parte sub semnătură că trădarea lor va avea drept consecinţă arestarea familiilor lor şi că, prin urmare, trebuie să-şi asume răspunderea pentru rudele lor. Ordinul este încă în vigoare. De atunci au mai fost cazuri de trădare printre foştii ofiţeri, dar, din cîte ştiu, nu s-au arestat rudele trădătorului, întrucît nu s-a ţinut nici un fel de evidenţă a ofiţerilor. O abordare atît de neglijentă într-o chestiune atît de importantă este inadmisibilă[141].

Rapoarte şi ordine similare au fost trimise de Troţki şi altor şefi de armată. La Kazan a trimis următoarea telegramă:

> Divizia 11 şi-a dovedit inutilitatea. Unităţile se predau fără luptă. Rădăcina răului trebuie căutată la nivelul personalului de conducere. Se vede că [Comisarul Militar Regional] s-a concentrat asupra laturii tehnice şi a uitat de cea politică. Propun să se instituie o supraveghere strictă a personalului recrutat, responsabilităţile de comandă urmînd să fie încredinţate numai acelor ofiţeri ale căror familii locuiesc în interiorul graniţelor sovietice; acestora li se va aduce la cunoştinţă, sub semnătură, că răspund de vieţile familiilor lor[142].

Foştii ofiţeri erau ţinuţi şi ei ostatici, mulţi dintre ei fiind împuşcaţi atunci cînd camarazi de-ai lor dezertau şi fugeau la Albi. Troţki i-a cerut lui Dzerjinski să-l informeze „dacă mai sînt ofiţeri albi luaţi ostatici în lagărele de concentrare şi în închisori. Dacă sînt, cîţi şi unde anume?“[143] După părerea lui Troţki, orice măsură era justificată dacă putea preîntîmpina dezintegrarea Armatei Roşii. Şi-a formulat politica cu privire la ostatici într-un ordin emis pe data de 2 noiembrie 1919: „Familiile trădătorilor trebuie să fie arestate imediat. Trădătorii înşişi vor fi înscrişi în cartea neagră a armatei, pentru ca după victoria finală şi iminentă a revoluţiei, nici unul să nu scape nepedepsit“[144]. În 1920 a ordonat ca „familiile găsite vinovate că l-au ajutat pe Vranghel să fie deportate dincolo de Baikal“[145].

Totuşi, la 25 octombrie 1918, cînd Troţki a propus Comitetului Central ca toţi ofiţerii ostatici să fie eliberaţi, s-a luat hotărîrea ca numai cei „care nu au făcut parte din contrarevoluţie“ să fie eliberaţi. „Vor fi recrutaţi în Armata Roşie, li se va cere numele rudelor lor şi li se va spune că familiile le vor fi arestate dacă vor încerca să treacă la Albi“[146]. După părerea lui Denikin, zvonurile referitoare la trădare şi trecerea la inamic erau exagerate. A obţinut informaţii demne de toată încrederea de la un fost general al statului major sovietic potrivit cărora, în doi ani de zile, a existat un singur caz cert.

Cel mai greu de convins să participe la lupte erau soldaţii de rînd. Troţki se bizuia mai ales pe comunişti şi pe comisari şi, în ansamblu, aşteptările i s-au împlinit, deşi nu în mod invariabil. Au fost şi cazuri în

care unități întregi și-au abandonat pozițiile și au fugit de pe cîmpul de luptă. Cu aprobarea Moscovei, Troțki a luat hotărîrea de a plasa unități de blocaj în spatele unităților nesigure; acestora li s-a dat misiunea să tragă dacă cei din față încearcă să se retragă fără ordin. Așadar, atunci cînd Stalin a folosit acest procedeu în anii 1941–1942, nu făcea decît să aplice experiența din timpul războiului civil în noile condiții.

Unitățile de blocaj au apărut pentru prima dată în august 1918, pe frontul de est, în Armata 1 a lui Tuhacevski, iar acesta a fost primul care a dat ordin să se tragă. În decembrie 1918, Troțki a dispus formarea unor detașamente speciale care urmau să servească drept unități de blocaj. La 18 decembrie, a telegrafiat: „Cum mai stau lucrurile cu unitățile de blocaj? Din cîte îmi dau seama, nu au fost incluse în schema noastră și se pare că nu au personal. Este imperios necesar să avem cel puțin o rețea-embrion de unități de blocaj și să elaborăm o procedură de consolidare și de desfășurare a lor“[147].

Troțki nu s-a mulțumit să emită ordine cu caracter general, ci a dat instrucțiuni specifice privind utilizarea noilor unități. I-a spus lui Ivanov, șeful unităților de blocaj:

> Evident că în multe cazuri unitățile de blocaj nu fac altceva decît să prindă cîte un dezertor. În realitate, unităților de blocaj le revine un rol mult mai activ în timpul atacului. Ele trebuie să fie desfășurate chiar în spatele liniilor noastre și la nevoie să dea un imbold celor mai ezitanți sau temători. Pe măsura posibilităților, este necesar ca unitățile de blocaj să aibă la dispoziție un camion cu o mitralieră sau un vehicul ușor cu o mitralieră ori, în sfîrșit, cavalerie cu mitralieră[148].

Au existat și cazuri cînd unitățile de blocaj s-au folosit pentru restabilirea ordinii în spatele frontului ca urmare a unei retrageri în panică. La 19 mai 1919, Skleanski îi raporta lui Troțki: „Stalin spune: pe front s-a restabilit ordinea, trei companii de pedeapsă au fost trimise la Luga, Gacina și Krasnoe Selo. Zinoviev urmează să plece la Luga, Stalin la Staraia Rusa; divizia a 6-a care se împrăștiase a fost refăcută, iar comandantul de divizie, care a dat dovadă de lașitate, a fost înlăturat“[149].

Dezertorii aveau să fie tratați diferențiat, în funcție de comportarea lor. Troțki a ordonat: „Orice dezertor care se prezintă la sediul diviziei sau al regimentului și declară «sînt dezertor, dar jur că de acum înainte am să lupt cu onoare», trebuie să fie iertat, pentru a i se permite să-și îndeplinească îndatoririle în cadrul armatei muncitorilor și a țăranilor. Dezertorul care opune rezistență în timpul arestării va fi împușcat pe loc“[150].

Troțki a recurs la toată gama de mijloace pentru a ridica moralul

trupelor: amenințări, arestări, încurajări, recompense, apeluri la instinctul de clasă, educație politică. Odată, după ce citise un raport de rutină despre dezertări, a dictat următoarea cablogramă pentru Comisariatul de Război: „Propun ca, drept pedeapsă, dezertorii care au fost aduși înapoi la unitățile lor să poarte un guler negru la gît; la fel, soldații care refuză să execute un ordin, se dedau la jafuri etc. Cine are guler negru și este prins comițînd un alt delict, va fi pedepsit de două ori mai aspru. Gulerul negru va fi scos numai după o perioadă de comportare exemplară și de certificare a valorii militare“[151]. Conducerea nu i-a împărtășit punctul de vedere, astfel că mii de oameni au fost scutiți de rușinea publică.

De cele mai multe ori însă, măsurile dure ale lui Troțki erau sprijinite. Tipică pentru genul de comunicate pe care i le trimitea lui Lenin pe această temă este și următoarea scrisoare:

> Cauza rușinosului eșec de pe frontul de la Voronej este prăbușirea totală a Armatei a 8-a. Vina principală revine comisarilor, care nu au recurs la măsuri dure. Acum șase săptămîni am cerut pedepse aspre pentru dezertorii de pe frontul Voronej. Nu s-a făcut nimic. Regimentele rătăcesc dintr-un loc în altul, părăsind de bunăvoie pozițiile la primul semn de primejdie... Atunci au început să funcționeze tribunalele militare. Au avut loc primele execuții. S-a anunțat că răspunderea pentru dezertori revine Sovietelor de deputați, comitetelor celor săraci și capilor de familie. Primele execuții au avut efect. Sper că se va realiza o breșă în cel mai scurt timp. Este nevoie de mai mulți comuniști încercați. Rămîn pe frontul Voronej pînă cînd se va reglementa situația[152].

Tribunalele militare au funcționat pe tot parcursul războiului civil. Un număr foarte mare de execuții a avut loc în perioada 1918–1919, deși și în anii 1920 și 1921 statisticile au înregistrat cifre asemănătoare. Iată ce consemna un participant în amintirile sale: „Noile curți se numeau tribunale (ca pe timpul Marii Revoluții Franceze). Sentințele acestor curți erau definitive. Nu se putea face apel împotriva lor. Acestea trebuiau executate în douăzeci și patru de ore“[153]. Bineînțeles, multe dintre victime erau dușmani adevărați ai Republicii Sovietice, dar marea majoritate o formau țăranii simpli care, fie că nu-și dădeau seama ce se întîmplă, fie că nu voiau să moară pentru „Comună“.

Numărul total al celor condamnați la moarte de aceste tribunale nu este cunoscut, dar s-a obținut o cifră pentru execuțiile din Rusia și din Ucraina în 1921 pe baza evidenței telegramelor formulate și semnate de președintele adjunct al Colegiului Militar al Tribunalului Suprem, V. Sorokin, și de către directorul pentru statistică, M. Strogovici. Cifra este

4337[154], dar anul 1921 a fost mai puțin „rodnic“ decît precedenții.

Deși Troțki era mai bine informat decît majoritatea celorlalți lideri despre dezertări și alte evenimente rușinoase care se petreceau în armată, se înfuria ori de cîte ori presa scria despre acestea. La 14 iulie 1919, și-a comunicat indignarea într-un memoriu adresat Comitetului Central în legătură cu articolele scrise de „diverși trîntori care încearcă să discrediteze armata“. Îl înfuriaseră foarte tare articolele scrise de Tarasov-Rodionov în *Izvestia* pe care le considera „o calomnie odioasă împotriva Armatei Roșii, deoarece îi înfățișau pe comandanți drept trădători, pe membrii Consiliilor Militare Revoluționare drept tîmpiți incapabili să-i folosească pe comuniști etc., etc.... Tarasov-Rodionov este un comunist dubios“[155].

Troțki a amintit Comitetului Central că îl cunoștea pe Tarasov-Rodionov din altă perioadă: „În iunie 1917 se pare că era social-revoluționar de stînga, iar cînd i s-a cerut să dea socoteală pentru evenimentele din iulie, s-a purtat ca un laș, un renegat și un trădător... Mai tîrziu și-a croit drum către regimul sovietic“[156] și a devenit comandant de divizie. Troțki nu greșea prea mult în privința caracterului lui Tarasov-Rodionov: în 1935, cînd au ieșit la iveală trecutul lui de social-revoluționar de stînga și criticile aduse lui Stalin înainte de revoluție, i-a scris lui Voroșilov, Comisar pentru Apărare: „Rebeliunea social-revoluționarilor de stînga a reprezentat o încercare voalată din partea lui Troțki și a acoliților săi de a-i smulge puterea lui Lenin și a anula tratatul de la Brest. Social-revoluționarii de stînga au fost folosiți ca ațîțători la rebeliune, dar în spatele lor se aflau forțele conduse de Troțki și de complicii lui“. În alte memorii, Tarasov-Rodionov s-a căit pentru „scrisorile renegate din iulie 1917 referitoare la adevăratul bolșevic, Stalin“, și în același timp a furnizat informații despre Kamenev, pe care îl cunoștea personal. În ciuda faptului că și-a semnat scrisorile cu formula „mereu credincios Partidului și devotat dumneavoastră“, soarta lui fusese deja pecetluită[157].

Execuțiile în masă care aveau loc pe front ajunseseră la urechile multor membri de partid, astfel că la Congresul al VIII-lea s-au exprimat temeri cu privire la arestarea comuniștilor. Troțki a adresat o scrisoare lungă Comitetului Central în care explica motivele acestei situații. Argumenta că nimic din ceea ce a decretat Comisia Congresului nu contrazicea politica de conducere a armatei în termeni concreți, „așa cum a fost pusă în practică pînă acum cu aprobarea Comitetului Central... Tocmai pentru că am asistat la scene tragice uneori, petrecute în sînul armatelor active, știu cît se poate de bine ce mare este ispita de a se înlocui disciplina

formală cu așa-zisa disciplină „tovărășească“ sau internă, dar știu la fel de bine că o asemenea schimbare ar marca dezintegrarea totală a armatei“[158]. Analiza apoi cazul unui comunist care fusese executat pe baza deciziei unei curți și argumenta că situația gravă de pe front impusese adoptarea acestei măsuri: „Armata poate fi ținută laolaltă numai printr-un efort uriaș, prin disciplină de la vîrf pînă la bază, prin instituirea unui regim cît se poate de sever. Lozinca opoziției este «Slăbiți șurubul!». După părerea mea, șurubul trebuie strîns și mai mult“. Și încheia pe un ton dur: „Este important ca centrul să nu fie contaminat de panică și să nu se lase influențat de schemele psihologice avansate de Voroșilov și Osinski. Raportul tovarășului Zinoviev ridică mari semne de întrebare, deoarece caută o soluție tocmai pe calea slăbirii regimului și a adaptării lui la oboseala anumitor elemente din partidul nostru. Admițînd că biroul Comitetului Central a aprobat raportul tovarășului Zinoviev, mi-ar plăcea să cred că nu a fost de acord cu această parte a raportului, căci altfel nu văd nici o șansă de reușită pentru partidul nostru în lupta dificilă care ne așteaptă“[159].

În general, pentru a-și atinge scopul propus, Troțki obișnuia să recurgă la măsurile cele mai drastice. În iunie 1919, a ordonat Consiliului Militar Revoluționar al Armatei a 8-a: „În momentul de față trebuie să se acorde prioritate absolută intensificării activității tribunalului. E necesar ca pedeapsa să urmeze imediat după delict. În timpul curățării unei porțiuni largi de teren, se pare că personalul de comandă al armatei nu a luat măsurile cuvenite pentru a rechiziționa de la populație numărul maxim de căruțe, nici pentru a-i mobiliza pe toți cei capabili să transporte arme și să le ducă în spatele frontului, ca să nu cadă în mîinile dușmanului. Situația impune aplicarea unor măsuri de severă dictatură militară“[160].

Chiar și atunci cînd era vorba de absența uniformelor sau de mîncarea proastă, Troțki explica invariabil situația prin termenii luptei de clasă. Raportînd Comitetului Central despre Ucraina, scria: „Chiaburul bine hrănit, cu pușca pusă la păstrare, privește cu dispreț la soldatul Armatei Roșii, desculț și flămînd, iar soldatul se simte stînjenit și umilit. Trebuie să trecem un fier înroșit în foc pe spinarea chiaburului ucrainean – asta va îmbunătăți mediul de muncă“[161].

Erau vremuri grele. Dușmanii revoluției nu se deosebeau cu nimic de apărătorii ei în privința violenței. Berdeaev a observat pe bună dreptate că „adevărul încetase să intereseze ambele părți“. Duritatea deriva automat din obiectivul bolșevicilor de a instaura dictatura proletariatului. Lenin însuși recunoștea că „dictatură este un cuvînt dur, greu, sîngeros, chinuitor, și

asemenea cuvinte nu se rostesc cu uşurinţă"[162]. După părerea liderului revoluţiei, forţa era modalitatea firească de expresie a dictaturii, execuţiile fiind cel mai simplu mijloc de rezolvare a problemelor sociale şi politice. El putea să scrie, de exemplu, că „informatorii falşi trebuie urmăriţi îndeaproape şi pedepsiţi prin împuşcare"[163]. Maxim Gorki observase încă din noiembrie 1917 că Lenin era iacobinul şef al revoluţiei. El scrisese că Lenin „e talentat, are toate calităţile unui conducător, dar – ceea ce este esenţial pentru acest rol – şi o totală lipsă de moralitate, o atitudine nemiloasă şi necruţătoare cînd e vorba de viaţa maselor"[164]. În ultimă analiză, nu contau nici Troţki, nici Lenin. O doctrină bazată pe primatul dictaturii proletariatului şi al luptei de clasă, dacă este adoptată ca program politic, îşi va găsi liderii potriviţi chiar dacă aceştia încearcă să limiteze dictatura prin aşa-numita legitimitate revoluţionară.

Deşi Troţki ne apare ca un avocat hotărît al represiunilor de pe front aceasta nu înseamnă că el personal era împotriva legalităţii, nici măcar în termeni formali. Comisarul acţiona în conformitate cu politica militară bolşevică, „cu aprobarea Comitetului Central" şi cu ajutorul tribunalelor. Elocventă în acest sens este o scrisoare din 6 mai 1919 adresată de Troţki conducerii Armatei a 2-a:

> Stimaţi tovarăşi: dintr-o discuţie avută cu şeful şi comisarul Diviziei 28, am aflat că au avut loc împuşcări fără proces la Armata a 2-a. Nu mă îndoiesc nici o clipă că persoanele care au fost supuse acestei pedepse o meritau din plin. Cu toate acestea, execuţiile fără proces sînt inadmisibile. Evident, în condiţii de război, comandanţii şi comisarii şi alţi ofiţeri pot fi obligaţi uneori să execute pe loc un trădător sau un provocator, dacă încearcă să semene dezordine în rîndurile noastre. Dar, în afară de această situaţie excepţională... execuţiile fără proces şi fără judecata unui tribunal nu pot fi îngăduite sub nici o formă... Sugerez ca Armata a 2-a să organizeze un tribunal destul de energic şi de competent cu sesiuni în circuit, şi să se pună astfel capăt execuţiilor fără proces în toate diviziile[165].

Acest document a apărut într-un moment în care legea linşajului se răspîndise în multe unităţi, fiind privită ca ceva normal. Două luni mai tîrziu, Troţki emitea ordinul cu numărul 126:

> Tovarăşi, soldaţi ai Armatei Roşii, comisari! Fie ca mînia voastră îndreptăţită să se reverse numai asupra duşmanului înarmat. Fiţi miloşi cu prizonierii, chiar dacă nu sînt decît nişte ticăloşi. Printre prizonieri şi refugiaţi s-ar putea să fie mulţi care au intrat în armata lui Denikin fie din ignoranţă, fie mînaţi cu biciul. Ordon ca prizonierii să nu fie împuşcaţi sub nici un motiv, ci să fie expediaţi în spatele frontului... Vom lua act de cazurile de nesupunere raportate şi vom trimite imediat un tribunal militar revoluţionar la locul faptei[166].

Din acest document reiese că Troţki încerca să pună capăt violenţei dezlănţuite şi linşajului prevăzut de legea marţială.

Anatomia războiului

Principala influenţă a lui Troţki asupra cristalizării politicii militare s-a făcut simţită la Congresul al VIII-lea, chiar dacă el n-a participat la lucrările acestuia. Troţki s-a întors la Moscova la începutul lui martie 1919, parţial pentru a rezolva o serie de probleme la Consiliul Militar Revoluţionar, dar în special pentru că, la Congresul care urma să aibă loc ceva mai tîrziu în aceeaşi lună, trebuia să se ia în discuţie, printre altele, problema militară. Troţki intenţiona să comunice Comitetului Central că la nivelul conducerii armatei se elaborase planul unei acţiuni de amploare menite să înfrîngă forţele combinate ale armatelor intervenţioniştilor şi ale Alb-gardiştilor din Ucraina, precum şi din Karelia. Aceste campanii erau cruciale pentru apărarea principalelor centre economice şi politice ale ţării.

Troţki avea de gînd să ofere Congresului o imagine detaliată a situaţiei militare şi să formuleze o serie de cerinţe de bază pentru alcătuirea Armatei Roşii, ştiind că opiniile lui nu erau întîmpinate favorabil de unii membri de partid de pe front şi de la Moscova. Devenise deosebit de conştient de acest lucru la 15 februarie 1919, cînd elaborase statutul garnizoanei şi prima parte a manualului de război. Aceste documente fuseseră întocmite de foşti ofiţeri ţarişti, care se inspiraseră, evident, din manualele practice ale vechii armate ruse, ceea ce, după părerea comisarilor, reprezenta „o încercare de reînviere a vechii ordini".

Dar nu aceasta constituia problema principală. Troţki aflase că activitatea sa în calitate de Comisar pentru Război era criticată făţiş de mulţi lideri proeminenţi ai partidului. În general, nu se sinchisea prea tare de aceste critici, deoarece se consultase întotdeauna cu Lenin şi îl ţinuse la curent în toate chestiunile importante. În realitate, aplicase politica Comitetului Central atît în problema recrutării, cît şi a luptei împotriva dezertărilor.

Potrivit unor ştiri, armatele germane sub comanda generalului von der Goltz înaintau spre Riga şi trupele poloneze se îndreptau spre Minsk. Această informaţie nu-l tulbura foarte mult pe Troţki, pentru că ştia că nu

este vorba de efective prea numeroase. În schimb, dinspre est soseau veşti de-a dreptul alarmante. Kolceak, după ce se refăcuse în urma loviturilor din 1918, înainta spre vest. În conformitate cu datele serviciului de spionaj, opunea 150 000 de infanterişti şi cavalerişti celor 100 000 de oameni ai Armatei Roşii din est, fiind susţinut de forţe considerabile ale armatelor de intervenţie.

Analizînd situaţia din martie 1919, Vaţetis scria mai tîrziu: „Mi se părea cît se poate de clar că înaintarea lui Kolceak pe cursul mijlociu al Volgăi reprezenta o demonstraţie grandioasă care urmărea să exercite presiuni asupra noastră ca să ne retragem un mare număr de forţe şi să le masăm pe frontul din răsărit, pentru ca ulterior să fie atrase în Siberia de vest, adică în afara principalului nostru teatru de război, în special să fie îndepărtate de frontul de sud, unde ne pregăteam să ne răfuim cu Denikin“[167]. O lună mai tîrziu, Lenin ajungea şi el la aceeaşi concluzie: „Ofensiva lui Kolceak“, spunea el la o şedinţă a comitetelor de fabrică şi a sindicatelor din Moscova, „care este dirijată de Aliaţi, urmăreşte dizlocarea forţelor noastre de pe frontul de sud pentru a le permite Alb-gardiştilor şi petliuriştilor [forţele liderului naţionalist ucrainean Simon Petliura] să se reorganizeze. Nu vom deplasa nici măcar o singură companie de pe frontul de sud“[168]. Însă în legătură cu poziţiile din martie 1919, istoricul A. Anişev nota că Armatele 1, a 2-a, a 4-a şi a 5-a au început să se retragă: „Trupele prezentau toate semnele de dezintegrare proprii unei armate în retragere. Dezertările şi trecerile la Albi au luat proporţii, în rîndurile trupei s-au semnalat tulburări, regimente întregi s-au dezintegrat“[169].

Telegramele de pe front i-au stricat planurile lui Troţki. El intenţiona să raporteze Congresului că, după o scurtă perioadă de respiro, se va putea lansa o puternică ofensivă în mai multe direcţii. Dar inamicul i-o luase înainte. Şedinţa Comitetului Central din 14 martie 1919 a aprobat o moţiune elaborată de Troţki prin care întreg personalul militar, inclusiv el însuşi, urma să plece imediat pe front[170]. Cînd delegaţii armatei au auzit acest lucru, au protestat vehement, invocînd drept argument situaţia relativ calmă de pe front. Mai mult chiar, spuneau ei la 16 martie, dacă vor pleca cu toţii pe front, unităţile de acolo ar putea interpreta gestul ca pe un semn că centrul nu voia să asculte vocea armatei. Unii considerau chiar că e vorba de un truc. S-a hotărît ca numai Troţki să plece imediat pe front, Sokolnikov urmînd să-i anunţe pe delegaţi, în cadrul unei şedinţe, că directiva referitoare la detaşarea lor se modificase şi că vor trebui să se deplaseze numai persoanele a căror prezenţă pe front era absolut necesară. Problema politicii

militare a figurat la primul punct al ordinii de zi[171].

La 16 martie, înainte de a pleca pe front, Troţki s-a întîlnit cu Sokolnikov pentru o scurtă discuţie, în cadrul căreia şi-a expus ideile referitoare la necesitatea de a se alcătui o armată regulată, profesionistă şi permanentă, eliberată de dominaţia partidului. Se pare că ideile lui erau deja cunoscute de Lenin, pentru că la şedinţa plenară a Congresului din 21 martie, în luarea sa de cuvînt, Lenin a susţinut tezele lui Troţki. Acesta lăsase instrucţiuni suporterilor săi cu privire la modul în care trebuie să-i prezinte ideile. Se bizuia în mod special pe Alexei Okulov, dar acesta a întîrziat la şedinţă[172].

Sokolnikov a început să citească raportul pentru Congres, trecînd în revistă cele nouăsprezece puncte ale lui Troţki[173] şi explicînd că politica militară a Comitetului Central era structurată „în modul prezentat de tovarăşul Troţki în aceste teze“[174]. A expus apoi principiile alcătuirii unei armate regulate. Printre ideile lui Troţki figura şi aceea a numirii foştilor ofiţeri ai vechii armate în posturi de comandă, precum şi perfecţionarea comisarilor militari şi a activităţii celulelor comuniste din unităţi şi de pe vasele militare. Sprijinitor ferm al lui Troţki, Sokolnikov a continuat: „În legătură cu problema specialiştilor militari, nu este vorba de o chestiune militară, ci de principiu. Cînd s-a pus problema să fie aduşi în fabrici foştii ingineri şi să fie folosiţi vechii organizatori capitalişti, stîngiştii au formulat critici dure super-comuniste, în care se spunea că întoarcerea unui inginer în fabrică echivala cu întoarcerea capitalului în funcţie de comandă. Avem acum o analogie perfectă, însă de astă dată în domeniul militar. Se spune că, readucînd ofiţerii în armată, reînviem fosta castă a ofiţerilor şi vechea armată. Dar aceşti tovarăşi uită că în preajma comandantului se află comisarul, reprezentantul puterii sovietice“[175]. Sokolnikov reprodusese exact spusele lui Troţki, dar o făcuse fără strălucirea şi puterea de convingere a autorului acestor idei, fapt sugerat de Zinoviev atunci cînd a prezentat raportul Congresului în faţa activiştilor de partid din Petrograd[176].

Dacă Troţki ar fi luat cuvîntul în faţa Congresului ar fi subliniat fără îndoială faptul că, în armată, partidul beneficiază de un sprijin larg, asigurat în special de Voroşilov, aflat sub protecţia lui Stalin. Cu două luni în urmă, de exemplu, în ianuarie, Troţki îl informase pe Lenin pe linia directă: „Dacă vrei să ştii ce se întîmplă la Ţariţîn, citeşte raportul lui Okulov, care constă numai din material faptic şi rapoarte întocmite de comisari. Cred că încurajarea de către Stalin a tendinţei manifestate la Ţariţîn este deosebit de periculoasă, dacă nu chiar mai rea decît orice trădare a specialiştilor

militari... Ruhimovici este celălalt nume al lui Voroşilov [adică amîndoi erau la fel de ostili ideii de a recurge la specialişti militari]; într-o lună va trebui să înghiţim papara de la Ţariţîn... Ruhimovici nu este singur, se sprijină ferm unul pe altul, ridicînd ignoranţa la rangul de principiu... Trebuia să fie numit Artem, nu Voroşilov sau Ruhimovici... Te rog încă o dată să citeşti cu atenţie raportul lui Okulov despre armata de la Ţariţîn şi ai să-ţi dai seama în ce măsură a demoralizat-o Voroşilov cu concursul lui Stalin"[177].

Lenin aflase cu o zi mai înainte dintr-o telegramă a lui Peatakov că Troţki n-avea de gînd să-l folosească pe Voroşilov pe front. Troţki nutrea un dispreţ total pentru Voroşilov, pe care îl considera un conducător militar slab şi susţinător al antiprofesionalismului în armată. În octombrie 1918, de exemplu, Troţki i-a telegrafiat lul Lenin : „Voroşilov poate să comande un regiment, dar nu o armată de cincizeci de mii de oameni" şi ameninţa să-l dea în judecată pe Voroşilov pentru că nu a îndeplinit instrucţiunile primite de la el[178]. Aşadar, Troţki ar fi avut multe de spus dacă ar fi rămas la Congres.

După Sokolnikov, a venit rîndul lui Smirnov să ia cuvîntul. Smirnov, membru al Consiliului Militar Revoluţionar al Armatei a 5-a şi principalul oponent al lui Troţki a adoptat un ton acuzator. A spus că, în general, „comanda forţelor armate era extrem de nesatisfăcătoare" şi a atras atenţia asupra tendinţei periculoase din armată spre „reînvierea mecanică a vechilor structuri militare, inclusiv a celor care erau cîndva condiţionate nu de cerinţele tehnicii militare, ci de relaţiile de clasă din cadrul orînduirii prerevoluţionare şi care reprezintă ultimele rămăşiţe ale regimului autocrat"[179]. Cuvîntarea lui Smirnov, care exprima vederile aşa-numitei „opoziţii militare", împingea partidul înapoi, spre stilul miliţiilor în alcătuirea armatei, spre desfiinţarea comenzii unice şi a disciplinei riguroase. Deosebit de păgubitoare pentru poziţia lui Troţki era insistenţa lui Smirnov ca specialiştii militari să nu fie numiţi în posturi de comandă.

Faptul că la acest congres şaizeci şi patru de delegaţi au vorbit despre chestiunea militară este elocvent pentru interesul pe care l-a generat. Cel mai agresiv adversar al lui Troţki a fost Voroşilov, a cărui ostilitate se manifestase încă din toamna anului 1918, cînd, în calitate de comandant al Armatei a 10-a împreună cu Stalin, nu se subordonase şefului său ierarhic şi-i persecutase făţiş pe specialişti. Troţki i se adresase lui Lenin şi primise sprijinul lui, astfel că mai întîi Voroşilov, apoi şi Stalin fuseseră rechemaţi de la Ţariţîn. Voroşilov a încercat să motiveze succesele armatei de la Ţariţîn

prin faptul că „personalul de comandă nu era format din membrii fostului stat-major, nici din specialişti". A descris armata sa ca fiind „aproape de ideal". Deşi nu rostise numele lui Troţki, era limpede pe cine viza. În timpul şedinţei secţiei militare, cineva a pus pe masă nişte epoleţi de ofiţer, care le-au servit suporterilor lui Voroşilov drept pretext pentru a susţine că Troţki facilita dezertarea specialiştilor spre Albi.

În acel moment, Okulov, care era furios pe Voroşilov, a luat cuvîntul. „Vă rog să mă urmăriţi cu atenţie. Au apărut pe masă nişte epoleţi de ofiţer. Iată care este povestea lor. Cînd tovarăşul Troţki a fost la Ţariţîn, ca urmare a discuţiilor purtate cu mulţi dintre tovarăşii de acolo, s-a sugerat Consiliului (Armatei a 10-a) să se îngrijească de introducerea anumitor semne distinctive... Au fost făcute după schiţele elaborate de mine, cu Steaua Roşie ţesută cu fir de aur şi de argint... Această schiţă, care n-a primit aprobarea, îi era cunoscută şi tovarăşului Voroşilov. Proiectul a fost trimis undeva şi îngropat acolo. Cînd am plecat din Ţariţîn, inamicul se afla la numai cîţiva kilometri distanţă şi un coleg apropiat al tovarăşului Şceadenko a scos epoleţii ăştia şi a susţinut că Egorov, membru al statului major, luase cu el şaptezeci de trădători şi că epoleţii fuseseră pregătiţi din instrucţiunile lui Troţki cu scopul de a se preda armata a 10-a Albilor. Aveţi în faţa dumneavoastră dovada acestei provocări murdare"[180].

În absenţa lui Troţki şi a unui anumit grad de rezistenţă, „opoziţia militară" a avut cîştig de cauză. S-a trecut la vot şi tezele lui Smirnov au întrunit treizeci şi şapte de voturi, faţă de numai douăzeci ale lui Troţki. În realitate, votul oglindea influenţa „comuniştilor de stînga", care au fost deosebit de activi în prima jumătate a anului 1919, astfel că la Congres s-au exprimat principiile revoluţionare de stînga în problema alcătuirii armatei. Troţki se temuse de acest deznodămînt. Primea rapoarte zilnice şi sumbre de la Skleanski în legătură cu lucrările Congresului, şi conta în sinea sa pe sprijinul lui Lenin căci, altfel, dificultăţile riscau să vină nu numai de la duşmanul extern, ci şi de la miopia şi pseudorevoluţionarismul de pe scena internă. Şi avea dreptate. Însă ceea ce nu a reuşit Sokolnikov, a desăvîrşit Lenin.

La şedinţa din seara zilei de 21 martie, Lenin i-a ascultat foarte atent pe toţi vorbitorii. Aralov a prezentat situaţia de pe fronturi, Iaroslavski a subliniat cursul dezbaterilor şi divergenţele apărute în sectorul militar, Safarov l-a criticat pe Troţki pentru ideile lui şi a cerut introducerea „hegemoniei partidului în armată". Apoi Okulov a pledat în favoarea tezelor

lui Troțki, susținînd că nu conducerea operativă, ci „conducerea comunistă", cu alte cuvinte nu specialiștii erau cei care făceau greșeli uriașe, și nu numai în domeniul militar, ci și în cel politic. În sprijinul afirmațiilor sale a citat cîteva fapte: comisarul Diviziei 1 blindate a raportat că în detașamente se practica biciuirea; în curțile marțiale înființate ad-hoc îi condamnau pe soldații Armatei Roșii la pedepse corporale. Okulov încerca să demonstreze că o conducere militară incompetentă era, în același timp, și incapabilă politic.

Voroșilov a remarcat că „era foarte puțin adevăr" în afirmațiile lui Okulov și a declarat că „nu trebuie să ne punem mari speranțe în specialiștii noștri, fie și pentru simplul motiv că aceștia sînt oameni diferiți". S-a referit de mai multe ori la tovarășul Stalin, care, în discursul său, rostit pe un ton neutru, liniștit, îl critica aspru pe Okulov și implicit pe Troțki și Centrul. „Spun acestea pentru a spăla rușinea cu care a acoperit armata tovarășul Okulov." Ca de obicei, Stalin a adoptat o poziție de mijloc, criticînd linia lui Troțki, așadar și a Comitetului Central, cu care era numai parțial de acord] și împrumutînd unele idei de la Smirnov. A fost foarte ferm doar în privința folosirii forței: „Trebuie să spun că elementele nemuncitorești care formează majoritatea armatei noastre, țăranii, nu vor lupta pentru socialism, nu, nu vor lupta! N-au de gînd să lupte de bunăvoie. Sarcina noastră este să-i obligăm să pună mîna pe arme, să-i facem să urmeze proletariatul nu numai în spatele frontului, ci și pe front, să-i forțăm să lupte împotriva imperialismului"[181]. Nimeni nu a obiectat împotriva acestei linii, toți fiind de acord că dictatura proletariatului trebuie să-i silească pe țărani să predea grînele, să plătească impozitele și să apere cu arma în mînă noul regim.

În pofida stîngismului său, Troțki a înțeles că, pentru a crea scutul necesar apărării socialismului, era necesar să se folosească experiența „imperialiștilor disprețuiți", experiența vechii armate și a istoriei militare. El a demonstrat că inteligența sa era dublată de un pronunțat spirit pragmatic. Astfel, la încheierea lucrărilor Congresului, a telegrafiat biroului organizatoric central al partidului (Orgbiuro): „Anexez minutele unei ședințe a delegaților militari. În conformitate cu rezoluția Congresului, Comitetul Central trebuie să rezolve cît mai curînd cu putință problema comitetelor de partid din armată. Minutele conțin un material prețios în acest sens, întrucît chestiunea comisiilor de partid a fost discutată amănunțit înainte de a fi supusă votării"[182].

Era inevitabil ca Troțki să-și facă dușmani. Nu atît din cauza trecutului

său nonbolșevic, cît pentru că, la fel ca toți ceilalți, a făcut greșeli grave și nu neapărat fiindcă a rămas ferm pe poziție în chestiunea specialiștilor militari și a pledat în favoarea practicilor împrumutate de la vechea armată. Mulți oameni nu se puteau împăca cu maniera lui de lucru, cu duritatea și inflexibilitatea lui, dar cel mai tare îi deranja gîndirea lui independentă și intelectul lui superior. Lenin știa că, dacă Troțki ar fi fost de față, cu puterea lui de convingere și de analiză ar fi avut fără îndoială cîștig de cauză.

Lenin a luat cuvîntul pentru a-l apăra atît pe Troțki, cît și politica Comitetului Central. Comitetul Central, a spus el, era perfect conștient de prejudiciul adus Congresului prin trimiterea lui Troțki înapoi pe front, apoi s-a lansat într-un atac la adresa criticilor lui Troțki. „Cînd tovarășul Goloșcekin a spus că administrația militară nu urmează politica partidului ... aceasta a fost o acuzație nebunească. Nu a invocat nici un argument viabil". S-a pronunțat categoric împotriva gîndirii partizane „care se face auzită în toate discursurile lui Voroșilov și Goloșcekin... Ceea ce a spus Voroșilov poartă amprenta unei gîndiri partizane. Este un fapt indiscutabil. Tovarășul Voroșilov afirmă: nu avem specialiști militari și am înregistrat 60 000 de pierderi de vieți omenești. Este înspăimîntător". Lenin a luat apoi apărarea lui Okulov: „tovarășul Voroșilov a spus lucruri monstruoase cum ar fi acela că Okulov ar fi distrus armata. Okulov n-a făcut decît să aplice politica Comitetului Central". (Nimic din toate acestea nu avea să-l ajute pe Okulov în anii '30.) Lenin a conchis: „Este vorba de o tranziție de la armata condusă de partid, la armata regulată; Comitetul Central a discutat de zeci de ori acest lucru, dar aici s-a spus că trebuie s-o luăm de la început. Niciodată și în nici un fel de condiții"[183].

Și Sokolnikov l-a descris pe Troțki drept un executant fidel al politicii partidului: „Ne-am dat seama cu toții că nu era vorba numai de răsturnarea politicii anterioare a partidului; dacă la Congres s-ar fi pus problema în felul acesta, ar fi fost necesar, de asemenea, ca Troțki să fie înlăturat din viața politică... Am dori să întrebăm: pe cine ar pune opoziția în locul lui Troțki? Nici măcar nu pot formula o asemenea întrebare la modul serios"[184].

Faptul că s-a bucurat de sprijinul Congresului nu înseamnă nici pe departe că Troțki a fost un conducător militar infailibil. A sesizat însă foarte rapid esența operațională a Armatei Roșii: fronturile ei erau toate interne și, la nevoie, trupele puteau fi mutate dintr-un loc în altul. Albii și forțele de intervenție nu aveau acest avantaj. Dar uneori, nefiind specialist în probleme militare, Troțki dădea dovadă de superficialitate în abordarea

condițiilor operaționale. Astfel, în primăvara anului 1919, forțele de pe frontul de est sub comanda lui S.S. Kamenev au executat un puternic contraatac împotriva lui Kolceak. Albii s-au retras și s-au îndreptat spre est, urmăriți de Roșii. La 6 iunie, Vațetis, cu aprobarea lui Troțki, a ordonat transferul cîtorva unități pe frontul de sud, care era în dificultate. Comandantul Armatei a 5-a, Tuhacevski, a scris mai tîrziu că directiva lui Troțki „a fost primită cu ostilitate pe frontul de est și de Comitetul Central al partidului“[185]. Alți comandanți – S.I. Gusev, M.M. Lașevici și K.K. Iurenev – au declarat fățiș că directiva lui Troțki a fost „o greșeală fatală majoră care ar fi putut să pună în pericol revoluția“[186]. Comitetul Central voia să continue urmărirea lui Kolceak și a anulat ordinul dat de Troțki și Vațetis. La sugestia lui Vațetis, Troțki l-a scos pe Kamenev din funcția de comandant de front pentru nesubordonare, dar a intervenit Lenin, astfel încît Kamenev și-a recăpătat postul[187]. Aceasta a reprezentat o serioasă lovitură dată autorității lui Troțki.

O a doua lovitură s-a produs în iulie 1919, cînd Comitetul Central a respins planul lui Troțki de a lansa o ofensivă împotriva lui Denikin de-a curmezișul Donbasului. Planul avea să fie adoptat mai tîrziu – iar în timpul cultului lui Stalin a fost atribuit de Voroșilov secretarului general –, dar respingerea inițială l-a deprimat pe Troțki în asemenea măsură încît n-a lipsit mult să-și dea demisia din postul de Comisar de Război. Lenin, care cunoștea temperamentul lui Troțki, a convins conducerea să-i ridice moralul prin elaborarea unei moțiuni de sprijin: „Biroul organizatoric și Biroul politic... au ajuns la decizia unanimă că... demisia tovarășului Troțki în acest moment este de-a dreptul imposibilă și ar cauza mult rău republicii, așadar insistă ca tovarășul Troțki să nu mai abordeze această chestiune și să-și îndeplinească în continuare funcțiile“. Rezoluția a fost semnată, între alții, de Lenin și de Stalin[188].

Troțki a rămas la postul său. Mai erau de învins încă mulți dușmani. Însă, în cele din urmă, războiul a luat sfîrșit în anul 1920 și, o dată cu încheierea lui, steaua lui Troțki a început să pălească. Peste cinci sau șase ani, istoriografii sovietici vor trage o linie groasă peste numele lui în lista conducătorilor civili din război. În conformitate cu o decizie a Biroului Politic, în anii 1928–1930 a fost publicată o lucrare în trei volume intitulată *Războiul civil 1918–1921.* Editorul ei, A.S. Bubnov, a reușit ca în cele patruzeci de pagini ale prefeței sale să nu menționeze niciodată numele fostului Comisar pentru Război. În 1930, cînd a apărut volumul al III-lea, au fost pomenite nume noi, care nu fuseseră amintite în volumul întîi. După ce subliniază în mod deosebit rolul jucat de Lenin, editorul face următoarea declarație uluitoare: „Un rol uriaș în stabilirea scopurilor strategice (adică a conducerii strategice generale) a fost jucat de mai mulți bolșevici din vechea gardă, în primul rînd de tovarășul Stalin“[189].

Noaptea cea lungă a cultului lui Stalin începuse și, o dată cu ea, cinica remodelare și rescriere a istoriei. Troțki a fost aruncat în „groapa memoriei“. Din erou al războiului civil a devenit anti-eroul acestuia.

4

Hipnoza revoluției

Cu mai puțin de patru luni înainte de moartea sa, într-o scrisoare deschisă adresată muncitorilor sovietici și intitulată *Ești înșelat,* Troțki scria: „Scopul Internaționalei a IV-a îl constituia răspîndirea Revoluției din Octombrie în întreaga lume" și lansa în încheiere apelul care fusese sensul vieții lui: „Trăiască revoluția socialistă mondială!"[1] O credință atît de fanatică într-o idee – care s-a dovedit așa de efemeră – este cu adevărat rară. Avea să moară cu credința neștirbită și cu o convingere profundă în triumful idealurilor comuniste.

În mai 1924, vorbind la al V-lea Congres pe întreaga Uniune a sindicatului muncitorilor constructori, și-a exprimat încrederea în iminența revoluției mondiale, declarînd: „Tocmai am primit din Germania vestea că Partidul Comunist German a întrunit 3 600 000 de voturi... deocamdată nu există un guvern comunist în Germania, dar regimul muncitorilor se va institui în curînd!"[2]

În 1924, Troțki nu se îndoia nici o clipă de faptul că scînteile Revoluției din Octombrie erau capabile să se propage în lume, declanșînd conflagrația mondială. Avea o părere foarte simplistă despre prăbușirea iminentă a vechii ordini. Structurile fosilizate care perpetuau coexistența sărăciei cu bogăția, a adevărului cu minciuna, a tiraniei cu sclavia erau intolerabile din punctul lui de vedere. Și-a dedicat întreaga viață întreținerii focului revoluției la temperatura la care trăsăturile statului exploatator se topesc o dată pentru totdeauna. Natura nefirească a unei astfel de personalități în ziua de astăzi se potrivește totuși cu istoria secolului XX.

Revoluția permanentă

Numele lui Troțki a fost întotdeauna asociat cu enigmaticul termen de „revoluție permanentă". Cu puțin timp înainte de deportarea lui din Uniunea Sovietică, într-un articol intitulat *Revoluția permanentă și linia*

leninistă, Troțki scria: „Ori de cîte ori voi avea o clipă de răgaz, voi continua să-mi scriu lucrarea despre revoluția permanentă și s-o distribui printre tovarăși. Francezii spun: «din moment ce sticla a fost deschisă, vinul trebuie terminat»"[3]. Dar meritul de a fi deschis sticla nu-i aparține lui Troțki, ci lui Alexander Helphand, cunoscut și sub numele de Parvus.

În istoriografia sovietică se vorbește foarte puțin despre acest personaj ciudat. Inițial membru al Partidului social-democrat rus, apoi al celui german, Parvus s-a născut la Odessa în 1869 și a emigrat în Europa occidentală, unde a devenit un cunoscut ziarist și teoretician. În timpul revoluției din 1905, la fel ca și Troțki, s-a întors în Rusia pentru a participa activ la evenimente, mai ales prin înființarea unui ziar, *Nacealo* (Începutul). Într-o serie de articole scrise în ultimii ani ai secolului trecut, Parvus a formulat ideea revoluției permanente, deși ideea, ca atare, provenea de la Marx și de la Engels, care afirmaseră că: „În timp ce mica burghezie democratică dorește să termine revoluția cît mai curînd... interesele și sarcinile noastre cer ca revoluția să continue neîntrerupt pînă cînd toate clasele înstărite vor fi înlăturate de la conducere și proletariatul va prelua puterea"[4]. Inspirat de predecesorii săi, Parvus a văzut caracterul permanent al revoluției ca o înlocuire secvențială a unui stadiu revoluționar cu următorul. Troțki era familiarizat cu aceste idei și le discuta la întîlnirile sale cu Parvus, dar nu știa decît vag de unde provin, poate pentru că nu voia să-i fie contestată paternitatea lor. A expus pentru prima dată conceptul de revoluție permanentă într-un articol din 1906 intitulat *Rezultate și perspective*, definindu-l drept „eliminarea granițelor dintre programul minimal și cel maximal al social-democrației, ale cărei baze trebuiau căutate în Occidentul european"[5]. Reticențele lui Troțki față de Parvus pot izvorî și din considerente politice mai speciale.

După înfrîngerea revoluției din 1905, Parvus a fost exilat în Siberia, dar a evadat curînd de acolo, făcîndu-și din nou apariția în Germania. În realitate, nu era foarte interesat de ideile social-democrate, dar dorea foarte mult să se îmbogățească. Cînd a izbucnit primul război mondial, a văzut în el prilejul potrivit și a înființat o întreprindere comercială de instrumente chirurgicale, farmaceutice, contraceptive și alte obiecte și produse medicale, pe care le expedia din Scandinavia pe Marea Baltică spre Germania și în alte țări din zonă, devenind în curînd milionar. Se știe că a acordat un sprijin financiar substanțial bolșevicilor și a jucat rolul de intermediar între Înaltul Comandament german și bolșevici, cu ajutorul cărora guvernul german spera să slăbească efortul de război al rușilor, eliberînd astfel armata

germană şi dîndu-i posibilitatea să-şi maseze forţele pe frontul de vest, unde se aştepta din clipă în clipă sosirea trupelor americane în sprijinul Aliaţilor[6].

Ideea de a-l transporta pe Lenin de-a curmezişul Germaniei spre Rusia într-un „tren sigilat" i-a aparţinut lui Parvus. Şeful statului major german, generalul Erich von Ludendorff, a scris clar în memoriile sale: „Trimiţîndu-l pe Lenin în Rusia, guvernul nostru şi-a asumat o răspundere specială. Călătoria lui prin Germania a fost justificată din punct de vedere militar; Rusia trebuia să cadă cu orice preţ"[7]. Deşi Ludendorff nu-l menţionează pe Parvus în memoriile sale, adevărul este că agenţii cei mai de încredere ai lui Lenin, Ganeţki şi Kozlovski, au primit mari sume de bani de la Parvus. Bolşevicii au negat acest lucru pe cît de viguros, pe atît de neconvingător: simplul fapt că puteau să scoată şaptesprezece cotidiene cu un tiraj de peste 300 000 de exemplare în timp ce se plîngeau că seifurile partidului sînt goale era o dovadă clară că primeau bani de undeva şi că preferau să ţină secretă sursa. Fostul general de poliţie ţarist, A.I. Spiridovici, folosind documentele procuraturii din St. Petersburg, a stabilit că bolşevicii primeau bani din străinătate prin intermediul lui Parvus, Ganeţki, Kozlovski şi Sumenson, o rudă a lui Ganeţki. Pe parcursul anului 1916, de exemplu, doamna Sumenson a retras din contul ei curent 750 000 de ruble care fuseseră depuse acolo de diverse persoane particulare[8].

În 1905 Lenin scria în ziarul *Proletarii*: „Pe măsura forţei noastre şi în concordanţă cu gradul de conştiinţă şi de organizare a proletariatului, vom realiza imediat trecerea de la revoluţia democratică la revoluţia socialistă. Milităm pentru o revoluţie neîntreruptă. Nu ne vom opri la jumătatea drumului"[9]. Asemenea concepte vor fi condamnate mai tîrziu ca „troţkisme" de care comuniştii trebuiau să se dezică.

Esenţa ideii troţkiste de revoluţie permanentă a fost exprimată în mai multe articole scrise în timpul revoluţiei din 1905, în care şi-a reiterat convingerea că

> această veche expresie de „revoluţie permanentă" exprimă ideea că revoluţia rusă, care se confruntă cu scopuri burgheze, nu se poate opri aici... Pentru a rezolva sarcinile burgheze imediate, singura soluţie o constituie aducerea proletariatului la putere. Iar acesta, după ce va fi preluat puterea, nu se va putea limita la cadrul burghez al revoluţiei... O dată cu desprinderea sa din cadrul burghezo-democratic limitat al revoluţiei, prin forţa necesităţii istorice, proletariatul victorios va fi obligat să iasă şi din cadrul statului naţional, cu alte cuvinte va trebui să tindă în mod conştient spre transformarea revoluţiei ruse în prologul revoluţiei mondiale[10].

Aşa cum am văzut mai devreme, ideea revoluţiei permanente este în întregime marxistă, iar criticii ei au omis întotdeauna să sublinieze una din trăsăturile ei cele mai importante, şi anume accentul pus pe totalitatea procesului revoluţionar în timp, amploare, scopuri şi mijloace. Aceasta nu ţinea seama de condiţiile obiective: dacă se simţea sau nu nevoia de schimbare, dacă masele erau sau nu gata pentru o activitate mai intensă etc. Ideea de totalitate pornea de la premisa că revoluţia constituie bunul cel mai de preţ. Reprezintă primatul subiectivului asupra obiectivului, revoluţia de dragul revoluţiei. Omenirea, individul, naţiunea şi masele rămîneau undeva deoparte sau erau, în cel mai bun caz, un mijloc pentru realizarea acestei revoluţii totale.

Astăzi nu mai încape nici o îndoială că este, într-adevăr, posibil „să dai un brînci" istoriei, dar asta numai cu un preţ foarte greu care se plăteşte ulterior. Însuşi Troţki scria în 1905 că „în timp ce aspectele antirevoluţionare ale menşevismului au fost deja exprimate, aspectele antirevoluţionare ale bolşevismului ameninţă să devină un mare pericol numai în cazul unei victorii revoluţionare"[11]. Cînd se referea la aspectele antirevoluţionare ale bolşevismului, avea în vedere tendinţa lui de a comite „excese". Aşadar, revoluţia permanentă poate fi definită ca o expresie istorică a excesului.

În prefaţa la cartea sa *Revoluţia permanentă*, Troţki a scris că, în timp ce pierdea timpul la Alma-Ata, şi-a revizuit toate lucrările mai vechi pe această temă „cu creionul în mînă"[12] şi a notat că prima revoluţie rusă a avut loc cam cu o jumătate de secol după perioada revoluţiilor burgheze din Europa şi cu aproape treizeci şi cinci de ani după „revolta episodică a Comunei din Paris". Europa îşi pierduse deja obişnuinţa revoluţiei, în timp ce Rusia încă nu trecuse prin experienţa unei revoluţii. Revoluţia permanentă, susţinea el, citîndu-l pe Marx, însemna că revoluţia continuă cu măsurile socialiste şi se încheie cu lichidarea societăţii împărţite în clase. Ceea ce astăzi pare un concept naiv, la vremea respectivă era o opinie împărtăşită de mulţi oameni. Într-adevăr, în anii de după lovitura de stat din octombrie, bolşevicii au aplicat postulatele acestei doctrine. Au continuat şi după aceea, pe tot parcursul perioadei sovietice, acordînd ajutor ţărilor şi popoarelor unde „se coceau" condiţiile revoluţionare. Era suficient să se recunoască natura „antiimperialistă" a unui regim sau alta pentru ca guvernul sovietic să ia în discuţie problema acordării de ajutor financiar,

material, economic şi militar. Această politică i-a transformat în „troţkişti" pe toţi liderii sovietici.

O dată cu încheierea războiului civil, conducerea bolşevică a constatat cu amărăciune că mult aşteptata revoluţie mondială nu s-a produs. Trebuiau să se mulţumească cu propria revoluţie, cea rusă. Oare va supravieţui? Putea fi construit socialismul într-o singură ţară? Care este viitorul socialismului în interiorul graniţelor naţionale? Fără ezitare, Troţki a răspuns negativ la aceste întrebări: „Desăvîrşirea revoluţiei socialiste în interiorul unor hotare naţionale este de neconceput... ea nu va fi realizată pînă cînd nu se va ajunge la victoria finală a noii societăţi pe întreaga planetă"[13]. Aici trebuie căutat motivul atacurilor sălbatice împotriva teoriei lui: Troţki nu credea în posibilitatea construirii socialismului într-o singură ţară. El susţinea că „revoluţia socialistă începe la nivel naţional, se dezvoltă la nivel internaţional şi este desăvîrşită la nivel mondial"[14]. În felul acesta, el nu nega viabilitatea socialismului în prima ţară în care apăruse, dar vedea desăvîrşirea ei numai la scara întregii omeniri.

La puţin timp după moartea lui Lenin şi după o scurtă luptă internă între conducători, disputa s-a reluat cu mai multă vigoare. Troţki a fost adesea bolnav în această perioadă şi a petrecut mult timp în sudul ţării, unde lucra la prima ciornă a amintirilor sale despre Lenin. La Kislovodsk a scris *Lecţiile lui Octombrie* – prefaţa la volumul al treilea al Operelor sale complete – în care îi aşeza pe toţi conducătorii „la locul lor istoric" şi demonstra că ideile lui referitoare la trecerea de la revoluţia burghezo-democrată la revoluţia socialistă erau corecte şi fuseseră confirmate în mod irefutabil chiar de istoria rusă.

Aşa ceva era de neconceput pentru triumviratul Stalin, Zinoviev şi Kamenev. Întîlnindu-se în apartamentul lui Kamenev în ziua de 16 octombrie 1924, cei trei au pus la cale un plan detaliat pentru primul atac concertat împotriva lui Troţki, una din principalele lor arme fiind demascarea erorilor din teoria lui cu privire la revoluţia permanentă. S-a dat ordin şi au fost publicate zeci de articole, s-au convocat şedinţe, iar membrii triumviratului, precum şi alţi conducători ai partidului au ţinut cuvîntări – totul cu scopul de a-l compromite pe Troţki, de a-i minimaliza rolul în timpul revoluţiei şi al războiului civil şi pentru a-i crea o nouă imagine publică de ideolog fără aderenţă în rîndul maselor. Troţki a fost şocat şi jignit cu atît mai mult cu cît ştia că această campanie este inspirată de conducătorii partidului. Practic izolat acum în cadrul conducerii de partid, a încercat să-şi motiveze tăcerea prin preocuparea de a nu provoca un conflict intern de partid. Iată ce

cuprindea ciorna unei scrisori către *Pravda*, intitulată *Un răspuns la numeroasele întrebări*, care a supravieţuit în arhive: „Nu răspund anumitor articole speciale care au apărut recent în *Pravda*, căci mă las călăuzit de ideea de a proteja interesele partidului, aşa cum le înţeleg eu"[15].

După publicarea *Lecţiilor lui Octombrie*, Troţki a fost asaltat mereu cu întrebări referitoare la teoria revoluţiei permanente. În mai 1924, adresîndu-se lucrătorilor din presă, a spus: „Tovarăşii întreabă care este relaţia dintre teoria revoluţiei permanente şi leninism. Personal, nu mi-a trecut niciodată din minte să tratez această chestiune ca pe o problemă de importanţă practică. Ea a reprezentat doar o anticipare teoretică a cursului viitor al evenimentelor. Evenimentele pe care le-a prefigurat teoria au avut loc: Revoluţia din Octombrie a fost desăvîrşită. Revoluţia permanentă reprezintă doar o chestiune de interes teoretico-istoric". Pentru a sublinia faptul că Lenin fusese de acord cu el, a continuat: „Am avut eu vreo divergenţă cu tovarăşul Lenin în legătură cu preluarea puterii în octombrie sau în privinţa politicii referitoare la ţărănime, în octombrie sau ulterior?" Şi a răspuns ferm: „Nu am avut". Troţki a continuat: „Tovarăşii care «au înregistrat un recul» din octombrie încoace, acum, după eveniment, sînt foarte grăbiţi să găsească «erorile» din teoria revoluţiei permanente. Dacă au fost erori în ea, acestea nu m-au împiedicat să merg drept prin revoluţie, alături de Lenin. Încercarea de a se crea, după consumarea evenimentelor, un troţkism opus leninismului nu este nimic altceva decît o denaturare a realităţii"[16].

Dar atacurile au continuat. La începutul anului 1925, Troţki a primit prin poştă o broşură recent apărută, intitulată *Teoria tovarăşului Troţki despre revoluţia permanentă*, cu o prefaţă de I. Vardin, unul din teoreticienii „oficiali" ai partidului[17]. Titlurile capitolelor vorbesc de la sine: „Revolta într-un singur genunchi"; „Povestea tovarăşului Troţki despre modul cum a devenit tovarăşul Lenin... troţkist"; „Superficialitatea şi flecăreala din declaraţiile tovarăşului Troţki". Prefaţa lui Vardin a dat tonul pentru restul broşurii, care respingea teoria revoluţiei permanente ca „neavînd nimic comun cu bolşevismul"[18]. Teoria fusese pusă pe tapet din ordinul lui Stalin pentru a-i altera imaginea de erou al Revoluţiei din Octombrie şi al războiului civil, prezentîndu-l în faţa partidului drept un sceptic cu atitudine menşevică. Aşa cum am văzut, pînă la mijlocul anului 1920, Troţki scrisese sute de articole politice şi teoretice, cărţi şi broşuri, multe dintre ele gîndite greşit, scrise sub imperiul momentului, fără pretenţia că sînt literă de evanghelie, dar Stalin şi acoliţii lui au scos la iveală toate scrierile lui

prerevoluţionare pentru a găsi dovezi de „menşevism" şi de „antimarxism".

Tot ceea ce este legat de teoria revoluţiei permanente ni-l prezintă pe Troţki nu numai ca teoretician, ci mai ales ca o personalitate. Convingerile lui erau integrate şi aveau consistenţă politică; nu a încetat niciodată să pledeze pentru revoluţie. A fost acuzat de scepticism şi de defetism pentru că a legat construirea socialismului în Rusia de victoria revoluţiei internaţionale. Lenin a făcut exact acelaşi lucru de nenumărate ori. La rîndul său, şi Stalin, după ce l-a dat jos pe Troţki, a declarat că victoria finală a socialismului va fi posibilă numai atunci cînd principiile socialiste vor fi proclamate în cea mai mare parte a lumii, deşi, în cazul lui, teoria, ca de obicei, era dictată de nevoi pragmatice şi se situa deasupra oricăror interese personale. Pentru Troţki, Rusia putea fi „remorcată în socialism de ţările avansate", deoarece în ultimă instanţă revoluţia permanentă pentru Rusia în afara contextului revoluţiei mondiale reprezenta o cauză pierdută.

„Federaţia sovietică mondială"

În Manifestul Congresului II al Internaţionalei Comuniste din 1920, elaborat de Troţki şi semnat de toţi conducătorii comunismului internaţional, inclusiv de Lenin, Zinoviev şi Buharin pentru ruşi, apar următoarele cuvinte referitoare la „Rusia sovietică": „Internaţionala comunistă a proclamat cauza Rusiei Sovietice drept propria sa cauză. Proletariatul internaţional nu va băga sabia în teacă pînă cînd Rusia Sovietică nu va deveni o verigă de legătură în federaţia republicilor sovietice din întreaga lume"[19]. Atît conţinutul, cît şi stilul manifestului îl indicau drept autor pe Troţki.

În timpul războiului civil, Troţki a fost la curent cu situaţia mondială datorită radioului din trenul lui, ceea ce i-a întărit convingerea că revoluţia era pe punctul să izbucnească în multe alte ţări. La începutul lui ianuarie 1919, în numele Comitetului Central, a trimis următorul mesaj în Germania şi Partidului Comunist din Austria: „Înlăturarea burgheziei şi victoria proletariatului sînt la fel de inevitabile. Victoria voastră e mai mult ca sigură, tovarăşi!"[20] Întrucît prin stil şi devotament faţă de cauză, Troţki corespundea exigenţelor comunismului internaţional, el a fost solicitat de Comitetul Executiv al Cominternului să elaboreze multe din documentele sale, în special manifestele şi apelurile. În aprilie 1919, de exemplu, a redactat salutul de Întîi Mai adresat muncitorilor din lumea întreagă: „A mai trecut un an şi tot n-am scuturat jugul... A mai trecut un an şi puterea este tot în mîna

burgheziei". Drept urmare „nu e momentul să ne domolim atacurile; dimpotrivă, e necesar ca ofensiva noastră să se desfăşoare pe un front mai larg, cu coloane mai mari – aceasta este lozinca pentru ziua de Întîi Mai din anul acesta... Se poate întîmpla în orice clipă ca avangarda comunistă să strîngă masele populare în spatele ei şi cucerirea puterii să devină o chestiune la ordinea zilei"[21].

Întreaga conducere bolşevică credea în revoluţia mondială şi în „Federaţia sovietică mondială". În iulie 1921, Lenin a declarat: „Înainte de revoluţie şi în perioada imediat următoare, am crezut că în scurt timp revoluţia va izbucni în ţările capitaliste cele mai dezvoltate"[22]. Se pune întrebarea care era sorgintea acestei convingeri pe care Troţki o nutrea în cel mai înalt grad?

Troţki îşi însuşise nu numai concepţiile materialiste ale marxismului, corelate cu dialectica lui Hegel; avea şi tendinţa de a transforma elemente subiective în noţiuni absolute, cum ar fi conştiinţa, puterea voinţei, hotărîrea liderilor, a organizaţiilor, grupurilor şi claselor. Inevitabilitatea revoluţiei mondiale, credea el, derivă din particularitatea procesului istoric, pe care o definea în felul următor: „Sub biciul necesităţii externe, înapoierea trebuie lichidată rapid. Din legea universală a inegalităţii derivă o altă lege pe care, în lipsa unei alte denumiri mai bune, o putem numi legea dezvoltării combinate, înţelegînd prin aceasta fuzionarea mai multor stadii ale procesului ...şi amalgamarea formelor arhaice cu altele mai moderne"[23]. Nu împărtăşea punctul de vedere al lui M.N. Pokrovski, L.B. Kamenev şi N.A. Rojkov, care susţineau că procesul istoriei nu permite arderea etapelor. „După părerea lor", scria Troţki „supremaţia politică a burgheziei trebuie să preceadă supremaţia politică a proletariatului; încercarea de a sări peste un stadiu este [afirmă ei] o aventură; dacă în Vest clasa muncitoare nu a cîştigat puterea, cum poate proletariatul rus să-şi asume o asemenea sarcină?"[24]

Ca răspuns la aceste obiecţii, Troţki invoca drept argument dezvoltarea specifică a Rusiei, care îi dădea posibilitatea să ocolească un număr de etape „neobligatorii" şi să se situeze în avangarda procesului revoluţionar. Contradicţiile existente în întreaga lume au pregătit de mult terenul pentru o explozie revoluţionară, susţinea el, şi acum era nevoie de un detonator. Rusia putea reprezenta un asemenea detonator, mai ales pentru că era în stare să sară peste anumite etape. „Exact aşa cum Franţa a sărit peste Reformă", scria el „tot aşa Rusia a ocolit stadiul democraţiei formale"[25].

Mai tîrziu, pe cînd se afla în exil pe insula turcă Prinkipo, Troţki l-a criticat sever pe Stalin pentru că nu a reuşit să-i înţeleagă argumentaţia: „«Teoreticianul» Stalin a făcut mare caz de «legea dezvoltării inegale» şi de necesitatea de «a nu se sări peste aceste etape». Dar nici în ziua de astăzi Stalin nu înţelege că însăşi dezvoltarea inegală reprezintă saltul peste stadii (sau rămînerea prea mult timp în acelaşi stadiu)... Pentru o asemenea viziune este nevoie de înţelegerea fluctuaţiilor istoriei în dinamica ei reală şi nu numai de rumegatul continuu al unor citate din Lenin"[26].

Continuînd să fie precaut în discuţiile sale cu ceilalţi conducători şi în cadrul Biroului Politic, Troţki a făcut adesea propuneri legate de declanşarea revoluţiei mondiale. De exemplu, la iniţiativa lui au fost trimise în 1918, în Germania, mari sume de bani în scopuri propagandistice şi pentru accelerarea procesului de „coacere" a condiţiilor. Tot el a propus să se formeze două sau trei corpuri de cavalerie în Uralii de sud pentru a fi trimise în India şi în China, dar propunerea lui nu a fost acceptată. În august 1919, Troţki le-a telegrafiat lui Zinoviev şi Rozengolţ, cerîndu-le să expedieze brigăzi speciale pe frontul estonian pentru „a susţine iminenta izbucnire a revoluţiei estoniene"[27]. În arhive se păstrează telegrame ale lui Troţki adresate guvernului revoluţionar ungar prin care îşi oferă sprijinul. Campania poloneză din 1920 a fost întreprinsă nu numai pentru a zdrobi intervenţia lui Pilsudski, ci şi „pentru a da ajutor muncitorilor polonezi care luptau pentru libertate". După părerea lui Troţki, „sovietizarea Poloniei" impunea tratarea muncitorilor şi ţăranilor polonezi ca „viitori soldaţi ai Armatei Roşii poloneze" şi „popularizarea biografiilor unor comunişti polonezi de frunte precum Dzerjinski, Marchlewski, Radek şi Unşliht"[28]. Aceste idei dovedesc nu numai necunoaşterea stării de spirit din Polonia, ci şi o totală lipsă de imaginaţie: Dzerjinski, în pofida originii sale poloneze, era şeful Ceka şi profund ostil faţă de naţionalismul polonez, în timp ce Radek şi Unşliht, evrei de origine, nu puteau fi priviţi drept eroi ai clasei muncitoare poloneze. La aceeaşi plenară a partidului din 3 aprilie 1922 în care Stalin a fost ales în funcţia de secretar general, Troţki a propus organizarea unei „campanii de contrapropagandă în străinătate". Comitetul Central i-a recrutat în acest scop pe Suvarin şi pe Krestinski, care urmau să activeze sub îndrumarea lui Troţki[29].

Chiar în perioada războiului civil cînd era extrem de ocupat, Troţki a manifestat un interes constant faţă de mişcarea revoluţionară internaţională, a luat parte activă la lucrările Comitetului Executiv al Cominternului şi a călătorit frecvent în străinătate cu delegaţii de comunişti şi muncitori. La

19 aprilie 1921, Sermuks i-a transmis lui Radek, care răspundea pe atunci de relaţiile cu Germania, studiul elaborat de Troţki în legătură cu situaţia de acolo: social-democraţii germani şi organizaţiile sindicale se opuneau unor acţiuni radicale, ceea ce explica în mare măsură „pasivitatea şi conservatorismul maselor de oameni ai muncii... Trebuie să-i zgîlţîim în permanenţă pe oamenii muncii cu scopul de a le restabili echilibrul fragil". Muncitorii trebuie făcuţi să înţeleagă că greva generală din martie 1921 (care s-a transformat într-o insurecţie armată a minerilor din Mansfeld şi a fost apoi înăbuşită) „a dezvăluit trădarea făţişă a social-democraţilor"[30].

Dezamăgit de eşecurile mişcării revoluţionare, mai ales în Germania, Troţki învinuia în primul rînd Partidul Comunist German. Atunci cînd o nouă mişcare revoluţionară din 1923 nu a culminat, aşa cum prezisese el, cu preluarea puterii, a spus cu amărăciune:

> Partidul Comunist German a renunţat fără luptă la poziţiile sale istorice excepţionale în primul rînd fiindcă n-a reuşit să se scuture de inerţia politicilor de ieri, care trebuiau să dureze ani de zile, şi să pună problema preluării puterii în acţiunile sale propagandistice şi organizatorice. În politică, timpul este un element important, mai ales într-un moment de răscruce. Lunile pierdute necesită uneori ani, chiar decenii pentru a fi recuperate[31].

Pentru Troţki, Cominternul era un instrument prin intermediul căruia trebuia pusă în practică ideea principală a comuniştilor, victoria revoluţiei socialiste mondiale. Vorbind la Congresul al III-lea al Cominternului din 2 iulie 1921, a numit hiatusul din procesul revoluţionar „un obstacol temporar, o întîrziere". Dar era convins că dezvoltarea capitalistă, în ciuda creşterii ei de moment, urma o curbă descendentă, „în timp ce curba revoluţiei, în pofida momentelor sale de recul, era mereu ascendentă".

În timpul organizării acestui congres, Troţki a trebuit să depună eforturi considerabile pentru ca acesta să nu se încheie cu un eşec. Enukidze, care fusese însărcinat cu asigurarea cazării, nu reuşise să le asigure delegaţilor condiţii corespunzătoare de locuit. Plîngerile s-au ţinut lanţ, fiind combinate şi cu critici la adresa Partidului Comunist Rus, care nu era în stare să rezolve nici măcar o chestiune atît de simplă. Cînd a auzit lucrul ăsta, Troţki a trimis imediat o notă „strict secretă" lui Lenin şi altor membri din comitetul de organizare:

> Tocmai am fost informat de unii tovarăşi, în obiectivitatea şi seriozitatea cărora am încredere deplină, că în organizarea congresului s-au ivit serioase deficienţe. În pofida faptului că aşteptam o mie de persoane şi nu au venit decît trei sute, delegaţii sînt cazaţi cîte opt şi cîte zece într-o cameră. Sînt lipsiţi de cel

mai elementar confort. Acelaşi lucru se întîmplă şi cu sala de mese etc., etc. Cel mai supărător lucru îl constituie impolitețea şi lipsa de atenție care se manifestă față de oaspeți. Nu există saltele şi perne pe paturi, ca să nu mai vorbim de ligheane...

Lenin nu avea chef să se amestece în lucruri atît de mărunte, dar a propus să se formeze „o comisie cu puteri speciale", căci „eu nu voi fi în oraş. Plec cîteva zile, pentru că nu mă simt bine"[32]. Zinoviev a sugerat ca lucrările congresului să se desfăşoare la Petrograd „unde se pot garanta condiții corespunzătoare de cazare pentru fiecare delegat"[33]. Cu oarecare scepticism, Troţki a respins propunerea lui Zinoviev, dar a fost de acord cu Lenin, numindu-l chiar pe adjunctul său, Skleanski, şef al comisiei. La rîndul său, Skleanski a recrutat tot personalul lui Troțki şi serviciul de aprovizionare al garnizoanei din Moscova şi în curînd s-a ajuns la un oarecare grad de normalitate[34].

Troțki a insistat chiar să vadă ce fel de mîncare primeau delegații cazați la Hotel Lux de pe bulevardul Novinski şi la Hotel Continental. Micul dejun se compunea din pîine, unt, ceai, zahăr, la care se adăugau şi crenvurşti la „Continental"; la prînz se servea supă, friptură – de regulă, de oaie – cu piure de cartofi, pîine, ceai şi zahăr; la cină, meniul se compunea din supă, crenvurşti, pîine, ceai, zahăr[35]. Chiar şi la intervenția conducerii superioare şi cu mobilizarea tuturor resurselor disponibile, țara ruinată abia putea să-i hrănească pe cei trei sute de revoluționari cărora le revenea misiunea să aprindă flacăra revoluției în întreaga lume. Fără îndoială, acesta era motivul care îl făcea pe Troţki să se preocupe de bunăstarea delegaților.

Fanatismul lui Troțki a fost bine cunoscut în Occident, unde era înfățişat adesea ca un insurgent anarhist, radical comunist extremist sau agent al capitalului financiar evreiesc. În toiul războiului civil, agenția de presă a Albilor din Ekaterinburg a publicat o broşură intitulată *Amintiri triste (despre bolşevici)*. Autorul ei, Serghei Auslender, făcea caracterizări succinte liderilor bolşevici, mai ales lui Troţki: „Acest escroc internațional a păcălit Rusia, îi împuşcă pe generalii vechii armate, locuieşte în Palatul Kremlinului şi comandă armata rusă... Ştie cum să exploateze tot ceea ce este mai rău şi mai pervers la sclavii lui"[36]. În noiembrie 1921 s-a publicat la München o broşură intitulată *Bolşevismul evreiesc*, cu o prefață amplă semnată de Alfred Rosenberg, ideologul nazist. Lucrarea îşi propunea să demonstreze că revoluția rusă, prin conținutul, ideile şi conducerea sa, este în totalitate evreiască: „Încă din ziua cînd a fost conceput, bolşevismul a constituit o întreprindere evreiască". Citînd numărul comisarilor evrei,

Rosenberg a încercat să demonstreze că „planul de a institui dictatura proletariatului asupra unui popor amețit, ruinat, pe jumătate mort de foame a fost elaborat de lojile evreieşti din Londra, New York şi Berlin". Principalii lui executanți s-au recrutat tot din rîndul evreilor, printre ei numărîndu-se şi Troţki-Bronştein, iar scopul lor îl constituia revoluția mondială[37]. Aceste publicații denigratoare îşi propuneau să discrediteze nu numai revoluția, ci şi pe liderii ei.

În februarie 1925, Departamentul Extern al OGPU a primit un raport secret de la un trimis britanic, intitulat *Troțki şi revoluția rusă*. Referindu-se la înfrîngerea lui Troțki în cadrul dezbaterilor partidului, diplomatul afirmă totuşi că este cea mai impozantă figură politică a bolşevismului rus şi că s-a dovedit capabil să abordeze „chestiuni revoluționare internaționale", adăugînd că stabilizarea regimului îi va oferi răgazul necesar „pentru marele experiment istoric, mai mare decît răsturnarea țarismului şi distrugerea burgheziei din cadrul Revoluției din Octombrie". După moartea lui Lenin, continua raportul, Troțki era „cea mai importantă personalitate din Europa revoluționară socialistă"[38]. OGPU a trimis cópii ale acestui raport lui Stalin şi mai multor şefi ai agențiilor de securitate.

Încrederea fanatică a lui Troţki în iminența revoluției mondiale ajungea să sfideze uneori rațiunea. Ignorînd faptele istoriei, în articolul lui din 1924, intitulat *Cinci ani de Comintern*, el declara:

> Din punct de vedere istoric, capitalismul european şi-a trăit traiul. El nu mai are nici un rol progresist de jucat. Nu mai poate deschide noi orizonturi. Dacă n-ar fi aşa, orice gînd la revoluția proletară în epoca noastră ar însemna o pierdere de timp... Orînduirea burgheză nu va cădea de la sine. Ea trebuie să fie răsturnată şi numai clasa muncitoare poate face acest lucru prin mijloace revoluționare...Istoria le aruncă muncitorilor provocarea atunci cînd le spune: trebuie să ştiți că, dacă nu răsturnați burghezia, veți pieri sub ruinele civilizației.

Troţki a regretat întotdeauna că revoluția mondială nu a început în țări avansate ca SUA, Anglia sau Germania; dacă s-ar fi întîmplat aşa, ar fi avut şanse incomparabil mai mari. În lucrarea *Cei cinci ani de Comintern*, declară cu amărăciune: „Istoria îşi toarce firul de la celălalt capăt". A rămas totuşi optimist, chiar dacă şi-a mai pierdut din zel. Vorbind la Congresul al IV-lea al Cominternului, care s-a ținut între 5 noiembrie şi 5 decembrie 1922, a declarat că declinul activității revoluționare era un „proces temporar". Viitoarele succese presupuneau „cîştigarea încrederii majorității clasei muncitoare", pentru că atunci, „convinsă de hotărîrea şi seriozitatea conducerii comuniste, clasa muncitoare se va trezi din starea de amorțeală

şi atunci se va deschide noua eră a ultimului asalt. Cît de aproape este ora aceasta? E greu de prevăzut"[39].

Dispus să aştepte ani în şir o nouă revoluţie, Troţki nu s-a îndoit niciodată de izbucnirea ei. O asemenea tenacitate poate să-l orbească pînă şi pe cel mai talentat intelectual, dar chiar şi el va trebui să recunoască, atunci cînd analizează situaţia mondială, că ceasul revoluţiei a bătut de mult. Privind pe deasupra capetelor delegaţilor, spre viitor, Troţki a declarat:

> Ar fi greşit să tratăm în mod asemănător întreaga mişcare revoluţionară mondială...Mişcarea revoluţionară din America ... se îndepărtează cu cîteva decenii. Să însemne oare asta că revoluţia din Europa se compară cu cea din America? Bineînţeles că nu. Dacă Rusia cea înapoiată nu a aşteptat (şi nu a putut să aştepte) revoluţia din Europa, cu atît mai puţin va aştepta sau va putea să aştepte Europa victoria din America... Putem să declarăm cu toată convingerea că victoria revoluţiei din Europa în decursul cîtorva ani va zgudui puternica burghezie americană[40].

Troţki ştia foarte bine cum va arăta Europa după izbucnirea revoluţiei proletare. Proiecţiile marxiste, în cea mai mare parte golite de conţinut, apăreau ca nişte semiutopii. Chiar şi Rusia sovietică pe jumătate distrusă, plină de sînge şi slăbită constituia pentru Troţki un model de viitoare structură de stat postrevoluţionar. Într-un articol consacrat ideii de constituire a Statelor Unite ale Europei, ce urma să apară în ziarul *Pravda,* Troţki scria: „Nu vom încerca să prezicem ritmul în care va avea loc unificarea republicilor europene, nici ce forme economice şi constituţionale vor apărea, nici gradul de centralizare atins de economia europeană în faza iniţială a instituirii regimului muncitorilor şi ţăranilor. Putem lăsa fără teamă lucrul acesta în seama viitorului, avînd în minte experienţa pe care a dobîndit-o deja Uniunea Sovietică"[41].

După părerea lui Troţki, orice altă federaţie de state nu se putea clădi decît pe baza unei revoluţii socialiste: „Vorbim, bineînţeles, de o federaţie socialistă europeană, ca parte componentă a viitoarei federaţii mondiale, şi un astfel de regim nu poate fi instaurat decît prin dictatura proletariatului. El nu se va opri la nivelul european. Prin Uniunea Sovietică va pătrunde în Asia şi va deschide drum Asiei spre Europa. Aşadar, este vorba despre un stadiu"[42].

Convins că Armata Roşie va aduce şi altor popoare libertatea, oferindu-le posibilitatea să se unească cu Rusia în cadrul Federaţiei Sovietice Mondiale, Troţki atrăgea atenţia şi asupra necesităţii de a se respecta conştiinţa de sine a naţiunilor. De exemplu, la 30 noiembrie 1919, a trimis

o circulară tuturor unităţilor Armatei Roşii de pe teritoriul Ucrainei: „Treceţi frontiera Ucrainei. Distrugînd bandele lui Denikin, curăţaţi o ţară frăţească de tîlhari... Vai de aceia care vor face uz de forţa armată împotriva oamenilor muncii dintr-un oraş sau sat ucrainean. Vrem ca muncitorii şi ţăranii Ucrainei să se simtă în siguranţă sub protecţia baionetelor voastre. Nu uitaţi: vouă nu vă revine sarcina să cuceriţi Ucraina, ci s-o eliberaţi"[43]. A transmis aceleaşi idei trupelor care au pătruns în Polonia: „Ţara în care intraţi aparţine poporului polonez. Am dat jos burghezia poloneză şi o să-i frîngem spinarea... vă apropiaţi de Varşovia. Intraţi în ea nu ca într-un oraş cucerit, ci ca în capitala Poloniei independente"[44].

Tonul devenea însă dur atunci cînd se formulau chiar şi cele mai neînsemnate obiecţii la adresa regimului sovietic. De exemplu, la 27 ianuarie 1921, cînd guvernul menşevic al Georgiei independente a nesocotit cerinţele bolşevicilor de la Moscova, Troţki a trimis o telegramă Consiliului Militar Revoluţionar de pe frontul caucazian: „Dacă Republica Sovietică va fi silită, împotriva voinţei sale, să dea o ripostă armată politicii provocatoare a Georgiei, credeţi că aveţi destule forţe şi provizii pentru acest scop, ţinînd seama de ocuparea teritoriului ş.a.m.d.? Ce cereri de aprovizionare cu alimente trebuie să faceţi ca să întreţineţi o armată şi instituţii sovietice în Azerbaidgean, în Armenia şi în Georgia în cazul în care va trebui să le ocupaţi?"[45] După ce armata a 11-a a intrat în mai multe regiuni din Georgia, Lenin a avertizat Armata Roşie „să trateze organele suverane din Georgia cu deosebit respect şi să acorde atenţia cuvenită populaţiei georgiene...Raportaţi orice încălcare a ordinelor, orice fricţiune sau neînţelegere cu populaţia locală, oricît de măruntă"[46]. Scopul fusese atins, şi acum se urmărea îmblînzirea populaţiei locale şi ameliorarea stării de spirit naţionale: în final trebuia să se ajungă cît mai aproape de „Federaţia Sovietică Mondială".

Aşadar, vederile lui Troţki despre revoluţie nu se limitau numai la teorie. A făcut şi multe propuneri practice. La 29 iulie 1924, la o şedinţă a conducerii Societăţii de Ştiinţe Militare, a subliniat necesitatea de a se elabora un „*Manual al războiului civil*", pe care liderii revoluţiilor socialiste ar urma să-l folosească drept îndrumar, arătînd că, dacă liderii nu sînt pregătiţi, revoluţia este condamnată să eşueze. În momentul critic al unui eveniment revoluţionar, spunea el, „situaţia se caracterizează printr-un echilibru deosebit de precar: mingea se află în vîrful piramidei. Direcţia în care va porni depinde de modul de aplicare a loviturii. Datorită fermităţii şi hotărîrii conducerii noastre, mingea noastră a mers în direcţia victoriei.

În Germania, clasa politica a trimis mingea spre înfrîngere"[47]. Un *Manual al războiului civil* „ar fi devenit un element necesar în pregătirea militar-revoluționară de înalt nivel", spunea el cu convingere[48]. Euforia zilelor de după octombrie trecuse, acum era timpul să se facă pregătirile pentru revoluția mondială.

În septembrie 1921, conducătorul Partidului Comunist German, Heinrich Brandler, a venit la Moscova ca să-l roage pe Troțki să organizeze o revoluție în Germania. Troțki nu părea prea încîntat de ideea de a se duce în Germania, astfel că Biroul Politic a hotărît să recurgă la Peatakov și Radek, cărora le-a dat însă de înțeles că strategia revoluției din Germania va fi elaborată la Kremlin. Zinoviev, în calitate de președinte al Cominternului, era foarte nerăbdător să sprijine izbucnirea unei revoluții. Este greu de stabilit exact ce rol a jucat Troțki, deși s-a întîlnit cu Brandler de mai multe ori. Troțki era în favoarea unei revoluții, dar considera că aceasta trebuie amînată atîta timp cît nu s-au făcut pregătirile necesare. Brandler însă nu mai putea da înapoi, mai ales că la Hamburg se aprinsese o slabă flăcăruie a revoluției. Entuziasmul muncitorilor și rezistența lor au durat numai cîteva zile. Solul Germaniei era lipsit de îngrășămîntul revoluționar potrivit.

Troțki a primit cu dezamăgire știrea eșecului revoluției din Germania. Nu se poate afirma cu certitudine dacă a refuzat să participe la ea de teamă că va eșua. Poate că activitatea lui în calitate de președinte al Consiliului Militar Revoluționar îl solicita prea mult. Indiferent care a fost motivul, cert este că, atunci cînd s-a ivit ocazia aplicării în practică „a revoluției permanente", el a ratat-o.

Biroul Politic a început să caute vinovații. În toiul dezbaterilor înfierbîntate au fost rostite numele lui Brandler, Zinoviev, Radek, Peatakov și Troțki. Mulți credeau că Troțki n-a acționat din lașitate. La insistențele lui Zinoviev, Comitetul Executiv al Cominternului a găsit principalul țap ispășitor în persoana lui Brandler, care a fost apărat destul de timid de Troțki, Radek și Peatakov.

Eșecul din Germania i-a servit lui Troțki ca avertisment: revoluția mondială presupunea o pregătire temeinică, dar nu era nevoie de un manual despre războiul civil, și Stalin avea să fie acela – nu Troțki – care va traduce în fapt ideea de revoluție permanentă după cel de-al doilea război mondial, evident, într-o altă formă și fără sloganurile Cominternului. Lupta antiimperialistă avea ca scop nu numai emanciparea națională și socială a popoarelor, ci și răspîndirea socialismului. Nici Lenin, nici Troțki sau Stalin

nu și-au dat seama cît de nerealistă era ideea împărțirii lumii în funcție de liniile de demarcație dintre clase cu ajutorul dictaturii proletariatului. După Revoluția din Octombrie părea firesc să se recurgă la forțe nelimitate împotriva unora pentru a se asigura fericirea altora, și iminența revoluției mondiale era acceptată ca ceva firesc și de bolșevici. În cazul acesta, de ce a fost nevoie de niște non-proletari de felul lui Lenin, Stalin și Troțki? Lenin n-a mai apucat să vadă ce s-a ales din „planurile" lui. Pînă în august 1940, Troțki a fost convins că experiența a eșuat. Stalin a reușit să facă din Gulag un simbol al țării unde a avut loc prima revoluție socialistă. Dacă ar fi fost creată vreodată, „Federația Sovietică Mondială" ar fi respectat întru totul modelul stalinist.

Terorism și comunism

Terorism și comunism este titlul unei cărți pe care Troțki a publicat-o în 1920 la Petrograd ca răspuns la cea scoasă de Kautsky la Berlin, în 1919, cu același titlu. Ambele cărți exprimă atitudini diametral opuse social-democrației europene. Pe parcursul celor două sute de pagini ale lucrării sale cu caracter polemic, Troțki a utilizat un limbaj devenit apoi caracteristic pentru argumentația sovietică: printre multe altele Kautsky era un „conciliator ipocrit", „falsificator josnic", „calomniator", „nulitate totală".

Troțki l-a atacat pe Kautsky pentru că se plîngea împotriva practicii sovietice, fără a oferi o alternativă:

> Bolșevicii nu au fost singuri în arena revoluției ruse; am văzut și încă mai vedem – fie la putere, fie în opoziție – social-revoluționari de stînga (nu mai puțin de cinci grupări și tendințe), menșevici (nu mai puțin de trei tendințe), plehanoviști, maximaliști, anarhiști... Absolut toate „nuanțele de socialism" – pentru a utiliza limbajul lui Kautsky – și-au încercat puterile și au arătat ce vor și de ce sînt în stare... Claviatura politică trebuie să fie suficient de întinsă pentru ca domnul Kautsky să găsească un ton marxist potrivit pentru revoluția rusă. Dar el tace. Nu poate suferi melodia bolșevică, pentru că îi rănește auzul, dar nici nu caută alta. Concluzia este limpede: fostului pianist de bal nu-i face nici o plăcere să cînte la instrumentul revoluției[49].

Într-un sens, Troțki avea dreptate: pentru un social-democrat care credea în natura constructivă a reformei economice, revoluția era lipsită de relevanță.

În timp ce elabora răspunsul pentru Kautsky, Troțki l-a rugat pe

Tomski să-i furnizeze nişte date statistice ca să-l ajute „să-l zdrobească definitiv pe Kautsky"[50]. Kautsky, care îmbrăţişase doctrina dictaturii proletariatului încă înainte de începutul secolului, a dat înapoi în faţa manifestărilor ruse de „coerciţie a majorităţii de către minoritate". Potresov avea să ia atitudine în favoarea lui Kautsky: „Numai Kautsky a ridicat problema incompatibilităţii dintre revoluţia socialistă proletară şi violenţă... Dictatura proletariatului este total desuetă, este un tribut al trecutului"[51]. Kautsky scrisese că numai obţinînd majoritatea în parlament social-democraţia ar putea să deschidă calea spre schimbarea socialistă. La aceasta, Troţki a replicat:

> Pentru a scrie o broşură despre dictatura [proletariatului], este nevoie de o călimară şi de o foaie de hîrtie, poate şi de cîteva idei în cap. Dar pentru a instaura şi a consolida dictatura [proletariatului], trebuie să contracarăm încercările burgheziei de a submina puterea de stat a proletariatului. Evident, Kautsky crede că asta se poate face cu cîteva broşurele... oricine respinge terorismul din principiu, adică metodele de presiune şi de intimidare împotriva contrarevoluţiei înarmate şi ferme trebuie să respingă şi supremaţia politică a clasei muncitoare şi dictatura sa revoluţionară. Cine se ridică împotriva dictaturii proletariatului, respinge revoluţia socială şi abandonează speranţa socialismului[52].

În practică, asta însemna că Troţki dădea ordine asemănătoare celui pe care l-a trimis, de exemplu, comandantului militar de la Vologda, în ziua de 4 august 1918: „Lichidaţi-i pe contrarevoluţionari fără milă, închideţi-i pe cei suspecţi în lagăre de concentrare – este o condiţie necesară a succesului... cei care se sustrag vor fi împuşcaţi, indiferent de serviciile aduse în trecut..."[53] Mesajul era clar, indiferent dacă îl viza pe Kautsky sau pe vreun comandant al Armatei Roşii de pe front: nu va exista socialism fără violenţă şi coerciţie. Troţki şi alţi lideri credeau în mod sincer că aveau „dreptul revoluţionar" de a decide asupra vieţilor a milioane de oameni, deşi mulţi se îndoiau de existenţa unui asemenea drept. Pînă şi Boris Savinkov, el însuşi un avocat al coerciţiei în trecut, scria: „Poporul rus nu-i vrea pe Lenin, Troţki şi Dzerjinski nu numai pentru că acum comuniştii mobilizează oamenii şi îi omoară, le iau grînele şi ruinează Rusia. Nu-i vor pentru simplul motiv că... nimeni nu i-a ales"[54]. Troţki împărtăşea părerea lui Lenin potrivit căreia numai comuniştii puteau exprima interesele muncitorilor şi din această convingere derivau toate privilegiile şi importanţa pe care şi le atribuiau bolşevicii. Luînd cuvîntul la o conferinţă a celulelor comuniste din şcolile militare la 10 decembrie 1922, Troţki declara: „Spunem, aşa cum spunea şi Napoleon, că fiecare soldat al Armatei Roşii

şi fiecare recrut are [în raniţa lui] bastonul de mareşal, dar adăugăm că acel baston va fi dat numai comuniştilor"[55].

În felul acesta, un grup de oameni care nu fuseseră nici aleşi, nici numiţi de popor au învăţat repede cum să manipuleze interesele şi nevoile poporului în propriul lor avantaj. De asemenea, s-au deprins să exploateze privilegiile pentru care atacaseră pînă nu de mult atît de dur elita conducătoare ţaristă. A devenit ceva firesc pentru fiecare conducător să aibă o vilă la ţară – în cazul lui Troţki era vorba de palatul şi uriaşa moşie de la Arhanghelskoe, aflată la treizeci de minute de Moscova, care aparţinuse familiei Iusupov – un medic personal, servitori, mîncare bună, automobile de lux etc. În 1922, cînd Troţki s-a dus în Crimeea într-o vizită obişnuită, a fost escortat de importante forţe ale securităţii şi de două automobile pentru transportarea cărora s-au ataşat alte două vagoane speciale la tren[56].

În cartea sa, Kautsky identifica democraţia drept unicul mijloc pentru atingerea idealurilor socialismului. Răspunsul lui Troţki era batjocoritor:

> Istoria nu a transformat naţiunea într-o societate de dezbateri unde transferul spre revoluţia socialistă se face prin votul politicos al majorităţii. Dimpotrivă, necesitatea revoluţiei violente deriva tocmai din faptul că nevoile urgente ale istoriei păleau atunci cînd se confruntau cu aparatul democraţiei parlamentare... Atunci cînd regimul sovietic rus a dispersat Adunarea Constituantă, conducătorii occidentali ai social-democraţiilor au crezut că, dacă n-a venit chiar sfîrşitul lumii, oricum se produsese o ruptură dramatică şi, în acelaşi timp, arbitrară cu tot trecutul socialist[57].

În apărarea lui Kautsky, Potresov scrisese: „Prin împrăştierea în mod demonstrativ a Adunării Constituante, prin distrugerea universală a libertăţii, prin stabilirea unui mod de gîndire acceptat oficial, bolşevicii – încă din ziua preluării puterii – au impus opiniei publice un spirit care este ostil societăţii civile democratice"[58]. Troţki declara fără nici un echivoc că „este de trei ori nerealist să încerci să vii la putere pe calea democraţiei parlamentare."

Ca răspuns la apelul lui Kautsky la organizarea de alegeri noi pentru Adunarea Constituantă, Troţki a decretat că aceasta nu se va întîmpla „pentru că nu e nevoie de Adunare. Dacă prima Adunare Constituantă ar fi putut juca eventual un rol pozitiv, sancţionînd regimul sovietic pentru elementele mic-burgheze... cert este că regimul sovietic nu avea nevoie de binecuvîntarea unei Adunări Constituante a cărei autoritate fusese ştirbită simţitor"[59].

Troţki a fost chiar mai dur cînd i-a răspuns lui Kautsky în problema

utilizării terorii sau a coerciției. Neputînd accepta ideea larg răspîndită potrivit căreia „terorismul este esența revoluției", Kautsky scrisese: „Revoluția atrage după sine terorismul practicat de guvernele socialiste. Bolșevicii din Rusia au pornit primii pe acest drum, motiv pentru care au fost condamnați de toți socialiștii ce nu se pot împăca cu punctul de vedere bolșevic". Kautsky a atacat apoi sistemul de luare a ostaticilor. Troțki a răspuns: „Forma de represiune sau gradul ei nu este, bineînțeles, o problemă de principiu, ci o chestiune pragmatică... Obiceiul larg răspîndit al împușcării în timpul războiului civil se explică prin acest fapt simplu, dar decisiv... Numai cine respinge în principiu (în vorbe) orice fel de violență, așadar orice fel de război sau revoluție, poate condamna teroarea de stat a clasei revoluționare pe temeiuri «morale». Și ca să procedeze astfel, cineva trebuie să fie un șarlatan ipocrit"[60]. Teroarea Roșie, argumenta el, a fost adesea provocată de teroarea Albă, dar nu recunoștea că, respingînd calea social-democratică spre reformă, bolșevicii își limitaseră, cu sau fără voia lor, gama posibilităților de a alege metoda. Troțki punea semnul egalității între revoluție și violență, pe care, la fel ca și Kautsky, o numea teroare.

Kautsky abordase și problema rolului partidului și a atitudinii acestuia față de chestiunea țărănească, argumentînd că, prin înlocuirea dictaturii partidului cu dictatura Sovietelor și „distrugerea sau trimiterea altor partide în ilegalitate", bolșevicii eliminaseră competiția politică. Troțki a replicat: „Blocul bolșevico-social-revoluționar de stînga, care a funcționat cîteva luni, s-a încheiat cu o încăierare sîngeroasă. Este adevărat, în ceea ce privește blocul, șovăielnicii noștri tovarăși de drum au avut de pierdut mai mult decît noi". În principiu, un regim de alianțe, înțelegeri, tîrguri și concesii nu era pe placul bolșevicilor, și Troțki recunoștea acest lucru[61]. În legătură cu țărănimea, spunea el, monopolul puterii a dat cîteva lecții dure chiaburilor și țăranilor mijlocași și, drept urmare, „s-au atins scopurile politice fundamentale. Puternica clasă a chiaburilor, chiar dacă nu dispăruse complet, fusese zguduită din temelii, iar siguranța ei de sine se diminuase simțitor. Țăranii mijlocași, care nu aveau conștiință politică, au început să vadă în muncitori pe reprezentanții lor"[62].

Punctul de vedere al lui Troțki a fost clar exprimat la Congresul al III-lea al sindicatelor din aprilie 1920, cînd s-a pus problema metodelor utilizate în construirea noii societăți. O delegație menșevică de treizeci și trei de persoane, condusă de Dan, Abramovici și Martov a participat la lucrările congresului și i s-a opus vehement lui Troțki. Mai ales Abramovici a manifestat o atitudine ireconciliabilă și a condamnat în totalitate ideea de

bază a lui Troțki cu privire la munca forțată. Dacă socialismul are nevoie de militarizarea forței de muncă, „prin ce se deosebește de sclavia egipteană?" se întreba el. Faraonii construiseră piramidele obligînd masele să muncească. Obligativitatea universală, spuneau social-democrații, reprezintă un pericol major pentru socialism, în general. După ce a emigrat în Occident (mai întîi la Berlin, în 1920, apoi în Franța și în cele din urmă în SUA în 1940), Abramovici a continuat lupta împotriva bolșevismului, dar a și încercat să stabilească un dialog cu reprezentanții lor. La începutul lui 1926, departamentul extern al OGPU a raportat că a încercat să ia legătura cu reprezentanții sovietici pentru a discuta întoarcerea menșevicilor în URSS în vederea participării la munca de construire a socialismului. După cum se specifica în raportul agenției, Abramovici nu se aștepta ca aceste negocieri să reușească[63]. S-au stabilit și alte contacte. În ajunul publicării Constituției staliniste din 1936, Dan și Abramovici au trimis o scrisoare deschisă Congresului Sovietic Unional, în care declarau că menșevicii și bolșevicii aveau „scopuri comune" și se deosebeau numai prin metode. Calea propusă de menșevici, susțineau ei, era mai viabilă pentru că „ferea masele de oameni ai muncii de suferințe și sacrificii și oferea șansa construirii unui socialism democratic"[64]. Partidul menșevic din străinătate care se redusese numeric simțitor, tot mai încerca să-i aducă pe comuniștii sovietici „înapoi, la democrație". În ciuda titulaturii adoptate – Delegația din străinătate a Partidului social-democrat al muncitorilor din Rusia –, aceștia erau ultimii mohicani ai social-democrației ruse. Troțki nu și-a revizuit niciodată opinia nefavorabilă despre ei.

Cuvîntările lui Troțki la Congresul Unional al Sindicatelor din 1920, aprobate ulterior de Biroul Politic, au fost interesante – chiar dacă porneau de la un raționament greșit – pentru că autorul lor nu se compara cu nici un alt lider, argumentele lui, stilul și conținutul lor erau originale, inimitabile și surprinzătoare. Îmbrăcat într-o tunică strîmtă de piele, cu părul încă bogat, își calcula efectul gesturilor, al pauzelor și al intonației, era din cap pînă în picioare comisarul militar de pe front. (La începutul anului 1918 i-a telegrafiat lui Sklèanski ca să-i trimită o uniformă nouă de piele și ghete[65].) Și-a început cuvîntarea într-un mod original, declarînd că „de regulă, omul evită să muncească...s-ar putea spune că este un animal relativ leneș", și a dedus de aici că „singura modalitate de a atrage forța de muncă necesară pentru sarcinile economice este introducerea muncii obligatorii"[66]. Argumentul ar fi fost imbatabil dacă s-ar fi referit la o perioadă de criză, dar, în realitate, era aplicat drept principiu fundamental și avea să rămînă

aşa încă mult timp: „Trebuie să ne fie clar, o dată pentru totdeauna, că principiul muncii obligatorii a înlocuit principiul muncii libere tot aşa de radical şi de ireversibil cum a înlocuit socializarea mijloacelor de producţie proprietatea capitalistă"[67]. Pledoaria lui Troţki pentru munca forţată ne readuce în memorie întrebarea lui Abramovici referitoare la diferenţa dintre o asemenea formă de socialism de sclavia egipteană.

Transpunîndu-şi în măsuri practice ideile despre munca obligatorie, Troţki a spus: „Mişcarea de mobilizare a forţei de muncă trebuie să aibă efect imediat. Este necesar ca numărul de muncitori mobilizaţi să corespundă cu dimensiunea sarcinii economice avute în vedere. Uneltele şi hrana pentru muncitorii mobilizaţi se vor asigura din vreme. Muncitorii mobilizaţi trebuie să aibă certitudinea că munca lor nu va fi irosită... Ori de cîte ori este posibil, mobilizarea directă va fi înlocuită de o sarcină de muncă, cu alte cuvinte se va impune districtului sau regiunii obligaţia de a livra, să zicem, atîţia metri cubi de lemne de foc pînă la o anumită dată, sau să transporte atîtea şi atîtea tone de fier pînă la gara cutare etc."[68]. Forţele armate, care se împuţinau pe măsură ce războiul civil se apropia de sfîrşit, au fost folosite pentru declanşarea acestui proces, iar Troţki a prevăzut transformarea a cel puţin şapte armate întregi în batalioane de muncă. Traduse în termeni stalinişti, aceste noţiuni dobîndesc o semnificaţie sinistră şi ne amintesc că Troţki s-a numărat printre iniţiatorii totalitarismului în teorie şi în practică.

Obiecţiilor menşevicilor cu privire la productivitatea scăzută a muncii forţate, Troţki le-a replicat că este de neimaginat trecerea „de la anarhia burgheză la economia socialistă fără o dictatură revoluţionară şi fără forme de coerciţie a organizării economice". A etichetat programul menşevic drept o „Cale Lactee informă, fără monopol al cerealelor, fără eliminarea pieţei, fără o dictatură revoluţionară şi fără militarizarea muncii"[69].

Chiar dacă ţinem seama de împrejurările în care şi-a prezentat Troţki raportul, este clar că bolşevicii nu căutau numai o cale de ieşire din profunda criză a ţării, ci puneau şi bazele sistemului totalitar. Tocmai în aceşti ani – Noua Politică Economică a fost doar o încercare de a se introduce cîteva corective – s-au pus bazele noii societăţi. Troţki nu este răspunzător numai de ceea ce s-a făcut, dar, împreună cu Lenin şi cu restul conducerii bolşevice, au contribuit la adaptarea marxismului la condiţiile ruseşti. Încă din 27 decembrie 1919, cu aprobarea lui Lenin, Sovnarkomul a acceptat propunerea lui Troţki de a se forma o comisie specială sub preşedinţia lui, a lui Troţki, pentru elaborarea planului de introducere a muncii obligatorii[70]. Cîteva zile mai tîrziu, Troţki l-a rugat pe M.D. Bonci-Bruevici să evalueze

numărul de persoane şi de mijloace de transport necesare pentru ca oamenii să fie mobilizaţi la munca obligatorie şi i-a cerut acestuia să se ocupe de pregătirea proiectului[71].

Cît despre salarii, Troţki a afirmat în faţa Congresului Unional că „pentru noi, ele nu sînt în primul rînd un mijloc de a asigura existenţa personală a muncitorului individual, ci o modalitate de evaluare a ceea ce muncitorul individual dă republicii prin munca lui". A vorbit despre nevoia de a fi încurajaţi „acei muncitori care contribuie într-o măsură mai mare decît alţii la realizarea interesului general". Dar, a continuat el, „recompensîndu-i pe unii, statul muncitorilor nu poate să nu-i pedepsească pe alţii, adică pe cei care încalcă în mod flagrant solidaritatea muncitorească, subminează munca generală, provoacă pagube serioase renaşterii socialiste a ţării. Represiunea în interesul atingerii scopurilor economice este o armă necesară în condiţiile dictaturii socialiste". Aşadar, era nevoie de represiune nu numai pentru scopuri politice, ci şi pentru obiective economice. Nimic din toate acestea, a continuat el, nu se află scris în cărţi. „Împreună cu voi începem şi noi să scriem acum această carte cu sudoarea şi sîngele oamenilor muncii"[72].

Dar, aşa cum scria Potresov: „regimul bolşevic va dispărea cu timpul, aşa cum au dispărut alte regimuri despotice, la fel cum a dispărut dinastia Romanov atunci cînd putreziciunea ei a fost dată în vileag". Tot el a avertizat însă că este „mai uşor să se reformeze capitalismul decît socialismul, sau să i se impună unei anumite oligarhii să renunţe la privilegiile ei şi să pornească pe calea statului democratic"[73]. Profetice cuvinte, într-adevăr.

Cultură şi revoluţie

Principalul idol al lui Troţki a fost revoluţia, dar a mai existat o altă sferă de activitate care a ocupat un loc uriaş în viaţa lui, şi anume literatura şi arta. Pasiunea lui pentru valorile culturale l-a ridicat cu mult deasupra camarazilor săi de arme şi a celorlalţi revoluţionari şi a exercitat o influenţă considerabilă asupra culturii, pe care a încercat s-o utilizeze în sprijinul revoluţiei, concomitent cu familiarizarea maselor cu rudimente ale civilizaţiei europene.

Majoritatea oamenilor de ştiinţă, a poeţilor, a scriitorilor şi a pictorilor ruşi au repudiat Revoluţia din Octombrie, dar au fost şi mulţi care nu i s-au opus. Unii dintre ei au şovăit şi s-au chinuit, trecînd de la condamnarea ei

fățișă la sprijinul acordat din toată inima, de la simpatie extatică la deziluzie, de la o atitudine circumspectă la colaborare, de la neutralitate la o conlucrare entuziastă la ceea ce au crezut că reprezintă binele societății. Troțki a vrut să facă din cultură un aliat al noii orînduiri, dar s-a situat pe o poziție pur pragmatică și a rezervat un rol auxiliar intelectualilor și instituțiilor lor. În 1922 și-a început cartea *Literatura și revoluția,* care l-a acaparat în asemenea măsură încît la mijlocul anului, atunci cînd Lenin l-a rugat să preia postul de adjunct la Sovnarkom, a refuzat, spunînd că este „suprasolicitat" de munca de partid. Și-a luat un concediu, s-a stabilit în afara Moscovei și s-a consacrat exclusiv scrisului. În timp ce Biroul Politic își exprima nemulțumirea față de faptul că stătea deoparte, Troțki era preocupat să termine de scris cartea.

De ce a refuzat Troțki postul de adjunct al lui Lenin, eveniment care a rămas decenii în șir fără un răspuns satisfăcător? La 14 ianuarie 1923 a trimis o adresă Biroului Politic în care făcea referiri la o scrisoare de la Stalin cu privire la Gosplan și la Consiliul pentru Muncă și Apărare, precum și la unele „numiri personale". Troțki scrie că „la cîteva săptămîni după ce m-am întors la lucru, căci fusesem bolnav, tovarășul Lenin m-a rugat să devin adjunctul său. Am răspuns că, dacă mă numește Comitetul Central, atunci bineînțeles că mă voi supune instrucțiunilor sale, dar aș considera o asemenea decizie profund irațională și în totală contradicție cu vederile mele despre problemele organizatorice și administrația economiei, cu planurile și intențiile mele". Însăși existența a mai mult de două colegii de deputați, a continuat el, este dăunătoare, dar motivul refuzului îl constituia faptul că „politica Secretariatului Comitetului Central, a Biroului Organizatoric și a Biroului Politic este greșită în privința rolului sovietelor"[74]. Astfel, opoziția față de ceea ce reprezenta, în esență, raza de acțiune a lui Stalin i-a permis să-și dedice timpul altei ocupații, și anume scrisului.

Abia mai tîrziu, în perioada exilului, Troțki și-a dat seama că ordinea la instaurarea căreia contribuise nu era în stare să asigure un cîmp spiritual pentru creativitatea autentică. În cartea sa din 1936, *Ce este URSS și încotro se îndreaptă ea?,* avea să scrie:

> Poporul rus nu a cunoscut o amplă reformă religioasă, ca germanii, nici o revoluție burgheză, ca francezii. Lăsînd la o parte revoluția reformaționistă din secolul al XVI-lea din Anglia, acestea au fost cele două mari puncte de plecare din care a apărut individualitatea burgheză și care au jucat un rol foarte important în dezvoltarea personalității umane, în general: revoluțiile ruse din 1905 și din 1917 au marcat prima trezire a sentimentului individualității în rîndul maselor... cu alte cuvinte, într-o formă trunchiată și într-un ritm accelerat, aceste două revoluții au îndeplinit misiunea educativă a reformei și a revoluțiilor burgheze din Occident. Cu mult timp însă înainte ca această acțiune să fie desăvîrșită, revoluția rusă a fost împinsă pe făgașul socialismului de cursul impus de războiul dintre clase... Creativitatea spirituală are nevoie de libertate.

Deplîngînd condițiile de la mijlocul anilor '30, Troțki conchidea că „măreața cultură rusă, care suferă din cauza supravegherii din turnul de comandă al regimului, trăiește, în esență, pe seama generației mai vechi care s-a format înainte de revoluție... Tinerii sînt împinși cumva în jos de o lespede de fier"[75].

Cînd scria aceste cuvinte, nu știa că generația prerevoluționară mai vîrstnică avea să fie și ea, practic, exterminată, iar lespedea de fier va strivi întreaga populație. În măsura în care a fost implicat el însuși în crearea dictaturii proletariatului și răspunzător de rănirea sufletului creației, de respingerea valorilor umane, se face și el vinovat pentru această situație. Dar el a încercat totuși să europenizeze Rusia și modul de viață rusesc, să familiarizeze poporul cu niște rudimente de cultură.

Am văzut că Troțki era în mai multe sensuri un european și prin opiniile și prin înfățișarea lui și că, în general, subestima cultura, istoria și valorile incontestabile ale Rusiei. Înainte de revoluție, a scris un articol scandalos în *Kievskaia mîsl* intitulat *Despre intelectualitate*, care minimaliza multe aspecte ale realizărilor Rusiei. Cînd a inclus acest articol în *Opere complete,* în 1922, a încercat să atenueze efectul său asupra cititorilor sovietici, adăugînd într-o notă: „Tonul acestui articol se explică prin dorința autorului de a sfida mesianismul cercurilor naționaliste din cafenelele intelectuale"[76]. Constatînd faptul că invaziile dinspre est și presiunea celor mai bogați din vest au dus la creșterea excesivă a statului rus, Troțki afirma că lucrul acesta nu numai că a sărăcit masele muncitoare din Rusia, dar a afectat și clasele conducătoare. În consecință, lustrul subțire care a fost întins peste solul virgin al barbariei sociale abia dacă putea fi sesizat.

> Cît de patetică este nobilimea rusă cu care ne-a blagoslovit istoria! Unde sînt castelele ei? Unde sînt turnirurile, cruciadele, blazoanele, menestrelii și pajii? Unde este iubirea cavalerească? N-a mai rămas nimic, dar absolut nimic... Unde sînt marile puteri și numele mari?... Rusia este o țară săracă, istoria noastră este o istorie săracă... Slavofilii au vrut să perpetueze anonimatul social și mentalitatea de sclav a unui popor care nu s-a ridicat niciodată deasupra spiritului de turmă,

considerînd „moliciunea" şi „umilinţa" florile cele mai delicate ale sufletului slav[77].

După revoluţie, Troţki a fost mai circumspect în legătură cu trecutul şi cu istoria Rusiei. Cu toate acestea, subliniind înapoierea modului de viaţă rus şi a civilizaţiei sale urbane, precum şi absenţa altor atribute ale viitoarei epoci a maşinilor, el a surprins originalitatea istoriei şi culturii ruse care, într-adevăr, se deosebesc de tot ce există în Europa.

Părerile ofensatoare ale lui Troţki despre Rusia îşi au originea, se pare, în ascendentul său intelectual asupra celor din jur, lucru de care era foarte conştient. S-ar putea ca şi din acest motiv să nu fi avut prieteni apropiaţi: era uşor să-l admiri în timp ce îl ascultai ţinînd un discurs sau cînd îi citeai o broşură, dar aceasta n-avea nimic comun cu simpatia faţă de persoana lui, căci vorbea şi scria de parcă ar fi stat pe un piedestal pe care şi-l înălţase singur. Abia spre sfîrşitul vieţii, cînd era încolţit de hăitaşii lui Stalin, s-a schimbat şi a început să tînjească după ţara sa natală, referindu-se adesea la istoria ei sau invocîndu-i pe marii scriitori, poeţi, gînditori şi artişti ruşi.

Pentru a scrie despre cultură, pentru a cunoaşte preocupările literare ale intelectualităţii şi pentru a urmări ceea ce se publica, Troţki trebuia să citească enorm. În afara bibliotecii pe care o avea în trenul său blindat, la începutul anului 1921 a comandat încă una la Moscova. Colaboratorul lui, Butov, l-a instruit în felul următor pe Comisarul Militar al Districtului Moscova: „La secretariatul lui Troţki există o bibliotecă pe probleme militare, politice şi economice. Numărul cărţilor a atins cifra de 20 000 şi creşte constant... Vă cer să numiţi imediat nu mai puţin de trei persoane potrivite în toate privinţele pentru a lucra în această bibliotecă..."[78] La cererea lui Troţki, A.Solţ, şeful cu aprovizionarea bibliotecilor pentru departamentul de propagandă al Comitetului Central, îi trimitea cu regularitate toate cărţile noi pe care le putea obţine din ţară sau din străinătate. În plus, biroul lui Troţki primea o gamă largă de reviste artistice, literare, economice, politice şi tehnice sovietice, precum şi *Soţialisticeskii vestnik*, pe care îl publicau pe atunci menşevicii la Berlin[79].

Troţki voia cu adevărat să exploateze roadele culturii ruse pentru binele revoluţiei – „răspîndirea culturii" îi spunea el; îşi propusese să realizeze o revoluţie în modul de viaţă, în obiceiuri şi în vorbire. În cartea sa *Probleme ale modului de viaţă* (1923), scria: „Trebuie să învăţăm să muncim bine: ordonat, curat, eficient. Avem nevoie de o cultură a muncii, de o cultură a vieţii de zi cu zi. După îndelungi acţiuni pregătitoare, am

apelat la pîrghia insurecţiei armate pentru a răsturna supremaţia exploatatorilor. Dar nu există nici o pîrghie cu care să ridicăm peste noapte nivelul de cultură. Pentru aceasta este nevoie de un lung proces de autoeducare a clasei muncitoare, alături de ţărănime, care trebuie să-i urmeze exemplul"[80]. După ce condamna atitudinea dispreţuitoare a scepticilor intelectuali, Troţki declara: „Edificarea socialismului este o construcţie planificată la scara cea mai largă. Şi în pofida coborîşurilor şi urcuşurilor, a greşelilor şi convulsiilor NEP-ului, partidul îşi urmează planul său măreţ, educă tineretul în spiritul acestuia, învăţînd pe toată lumea să stabilească o legătură între funcţia sa personală şi sarcina generală care îi comandă astăzi să coasă cu grijă un nasture sovietic, iar mîine să-şi dea viaţa sub steagul comunismului"[81]. Aceste vederi sînt o reflectare fidelă a ideilor exprimate de Lenin la Congresul al III-lea al Tineretului.

Troţki nu s-a limitat însă la simpla formulare a programului. A mai propus şi lozinci şi a explicat cum să fie realizate, stabilind liniile principale în procesul de „răspîndire a culturii" – lupta împotriva alcoolismului, a limbajului obscen, a obiceiurilor proaste şi a comportamentului grosolan. În vara anului 1923, în timp ce se afla în vacanţă, a scris Comitetului Central despre o rezoluţie care se adoptase în absenţa lui la o plenară:

> Se pare că s-a ridicat din nou problema vînzării fără restricţii a băuturilor [alcoolice] din motive financiare, problemă pe care eu am considerat-o explozivă. Ţinînd seama de importanţa deosebită a acestei chestiuni, am găsit de cuviinţă să-mi exprim părerile în scris. Este cît se poate de clar că bugetul nostru poate fi susţinut numai prin succese în domeniul agriculturii, industriei, exportului (grîne, lemn etc.). Orientarea bugetului spre o bază alcoolică este o încercare de a păcăli istoria, bugetul statului nemaifiind dependent de propriile succese în construcţia economică... Clasa muncitoare are, în general, o stare de spirit bună. Dacă apare alcoolul, totul va merge înapoi şi în jos[82].

Scrisoarea nu a avut nici un efect. Troţki, care nu era băutor, a publicat în *Pravda* un articol intitulat *Votca, biserica şi cinematograful,* în care a scris: „Abolirea unui sistem în care statul îi transformă pe oameni în beţivi a intrat în seiful de fier al cuceririlor revoluţionare. Succesele noastre economice şi culturale vor fi invers proporţionale cu consumul de alcool. În această privinţă nu sînt admise concesiile"[83].

Subliniind în mod corect că „răspîndirea culturii" presupunea şi reconsiderarea „situaţiei oprimate a femeii casnice, a mamelor şi a soţiilor", Troţki remarca într-un articol intitulat *A construi socialismul înseamnă a elibera femeia şi a proteja mama*: „Probabil că nu există muncă mai grea

care să poată fi comparată cu truda şi viaţa de mizerie a ţărăncii din zilele noastre şi nu numai în familiile sărace, dar şi în cele de mijlocaşi. Femeia nu are odihnă, nu are vacanţă, nici o rază de speranţă!"[84] Fără o ridicare generală a nivelului de cultură, conchidea el, nu va putea exista socialism: „Tuberculoză, tulburări nervoase, sifilis, alcoolism, toate aceste boli şi multe altele sînt larg răspîndite în rîndurile populaţiei. Va trebui să vindecăm naţiunea. Fără aceasta, socialismul este de neimaginat. Trebuie să ajungem la rădăcina răului. Şi care este rădăcina unei naţiuni, dacă nu mama? Lupta pentru mamele fără cămin trebuie să figureze la primul punct al ordinii de zi"[85].

Cînd muncitorii de la o fabrică de încălţăminte au votat „pentru abolirea înjurăturilor" şi publicarea în presă a numelui tuturor acelora care nu se vor conforma, Troţki a reacţionat imediat cu un articol în *Pravda,* intitulat *Lupta pentru o cultură a vorbirii.* Analizînd înjurăturile din limba rusă, arăta că ele sînt generate de stratificarea socială – foame, disperare şi sclavia fără speranţă în rîndul claselor de jos; superioritatea, îngîmfarea şi siguranţa, definitorii pentru reprezentanţii claselor privilegiate, Troţki spune că înjurăturile au colorat în mod bolnăvicios viaţa rusă[86]. Lăudînd iniţiativa muncitorilor de la fabrica de încălţăminte, el a pledat ca limbajul să devină mai clar şi mai frumos.

Troţki era mai mult decît optimist în privinţa efectelor civilizatoare ale revoluţiei asupra ignoranţei, lipsei de cultură şi a atavismelor din sînul poporului. A pledat adesea pentru „noi ritualuri sovietice": „Simbolismul revoluţionar generat de statul muncitorilor este nou, limpede şi puternic: steagul roşu, secera şi ciocanul, steaua roşie, muncitorul şi ţăranul, tovarăşul, Internaţionala". Milita pentru încurajarea a tot ceea ce era nou în viaţa de zi cu zi:

> În rîndul muncitorilor se manifestă tendinţa de a-şi sărbători mai degrabă ziua de naştere decît onomastica şi de a-şi boteza copiii nu cu nume de sfinţi, ci cu cuvinte care simbolizează lucruri, evenimente sau idei care ne sînt atît de aproape nouă, astăzi. La o întîlnire a propagandiştilor din Moscova am auzit pentru prima dată de consfinţirea numelui de femeie Okteabrina [derivat de la octombrie]. Mai există şi nume ca Ninel (Lenin citit invers), Rem (de la Revoluţie, Electrificare şi Mir [pace, uneori mecanizare]).Legătura cu revoluţia este exprimată şi prin faptul că se dă nou-născuţilor numele de Vladimir, Ilici sau chiar Lenin ca nume de botez, Rosa, în onoarea Rosei Luxemburg etc. Uneori naşterile au fost celebrate printr-un ritual pe jumătate serios în care nou-născutul era „inspectat" de comitetul de fabrică ce adopta o rezoluţie specială prin care copilul era înregistrat ca cetăţean al RSFSR. După aceea începea banchetul.

Era conştient de faptul că nu toate ideile noi aveau să prindă teren: „Şi ce e rău în asta? Selecţia naturală îşi va urma cursul. Noua viaţă îşi va stabili formele care i se potrivesc cel mai bine..."[87]

Majoritatea ideilor lui Troţki din acest domeniu erau condamnate la eşec: obiceiurile şi ritualurile, la fel ca şi morala, au nevoie de secole întregi pentru a se forma şi nu pot fi schimbate printr-o simplă „iniţiativă". Pe de altă parte, trebuie să notăm că lipsa de cultură împotriva căreia s-a ridicat cu atîta înverşunare a reprezentat unul din principalele puncte de sprijin ale absolutismului stalinist.

Lupta pentru ridicarea nivelului de cultură nu putea fi încununată de succes fără sprijinul intelectualităţii, iar intelectualitatea era, în esenţă, ostilă noului regim. Mulţi intelectuali s-au alăturat Albilor şi, la vremea respectivă, le-au împărtăşit soarta; sute de mii au băut cupa amară a emigrării. Cei care au rămas nu s-au bucurat de încredere, li s-a spus în batjocură „specialişti" şi au fost folosiţi în general ca executanţi ai ordinelor unor funcţionari de partid, ignoranţi şi intoleranţi. Dacă în anturajul lui Lenin se aflau persoane deosebit de culte şi de inteligente, nivelurile de jos ale aparatului birocratic erau reprezentate de muncitori ridicaţi în posturi administrative, de revoluţionari slab instruiţi, „din popor", cu un nivel politic, moral şi cultural foarte scăzut. În primul deceniu al orînduirii sovietice cel puţin, cuvintele „intelectual" şi „intelectualitate", de regulă însoţite de calificativul „putred", erau folosite în sens peiorativ. Intelectualitatea prerevoluţionară a suferit din cauza ostilităţii regimului şi a lipsei de încredere, care au culminat cu monstruoasele procese de la sfîrşitul anilor '30, dar semne rău prevestitoare au apărut încă de pe vremea cînd Lenin mai era în viaţă: în 1922 a fost deportat un grup mare dintre cei mai proeminenţi reprezentanţi ai culturii ruse, printre care filozofi şi scriitori ca Berdeaev şi Bunin.

În pofida victoriei repurtate în războiul civil, statul bolşevic nu se caracteriza prin stabilitate. Existau dezordini interne, revolte şi rebeliuni, iar bolşevicii vedeau în intelectuali nişte potenţiali trădători. Lenin i-a dat lui Krîlenko, Comisarul pentru Justiţie, un sfat sinistru cînd a recomandat să se confere o aparenţă de legalitate deportării în străinătate a intelectualilor care „încă nu au dezarmat" şi care erau suspectaţi de propagandă antisovietică. Pe baza unei decizii a Biroului Politic din 8 iulie 1922, confirmată şi de instrucţiunile din 10 august ale Comitetului Central Executiv, „grupările intelectuale ostile" trebuiau să fie trimise dincolo de frontierele sovietice. Deşi nu s-au găsit listele complete ale acestora, se

presupune că atunci au fost exilate cam două sute de persoane. Printre aceştia se afla şi eminentul filozof Nikolai Berdeaev care, mai tîrziu, cînd a reflectat la soarta sa şi la regimul care i-o hărăzise, şi-a amintit că GPU i-a acordat viză de ieşire sub ameninţarea pedepsei cu moartea dacă va mai păşi vreodată pe pămîntul sovietic: „Am fost exilat din ţara mea nu din motive politice, ci din considerente ideologice. M-a întristat foarte tare vestea că voi fi deportat". Revoluţia rusă, conchidea el posomorît „a pus capăt existenţei intelectualităţii ruse... În comunismul rus, setea de putere este mai mare decît dorinţa de libertate"[88].

Troţki a explicat decizia sovietică referitoare la aceste deportări într-un interviu acordat unor corespondenţi de presă străini: „În contextul noilor dificultăţi militare... toate aceste elemente ireconciliabile şi incorigibile sînt racolate de agenţiile militaro-politice ale duşmanilor noştri, aşa că preferăm să-i deportăm într-un moment de acalmie şi la momentul oportun. Îmi exprim speranţa că nu veţi refuza să luaţi notă de acest [act] umanitar prudent"[89]. „Umanitarismul" bolşevic presupunea în primul rînd duritate. Pentru Troţki, „a fi în afara revoluţiei înseamnă a fi emigrant"[90].

În primăvara anului 1918, Maxim Gorki împreună cu alţi reprezentanţi ai culturii s-au întîlnit cu Lunacearski, Comisarul pentru Învăţămîntul Public. Ei au cerut permisiunea de a-şi întemeia o uniune a lor şi societăţi pe care să le conducă „fără ingerinţe politice". În răspunsul său, Lunacearski a invocat linia partidului: „am fost împotriva Adunării Constituante şi ne opunem la fel de tare unei adunări constituante în domeniul culturii"[91]. Nu vor exista nici un fel de adunări culturale decît dacă sînt aprobate de partid şi sînt strict supravegheate de Departamentul de propagandă al Comitetului Central. Cît despre intelectualii deportaţi, aceştia vor deveni, evident, nişte antibolşevici înverşunaţi în toate manifestările lor şi ani de zile cei mai activi dintre ei vor fi ţinuţi sub stricta supraveghere a serviciilor speciale sovietice din străinătate. Declaraţiile şi publicaţiile lor erau imediat aduse la cunoştinţa liderilor bolşevici, inclusiv a lui Troţki, pentru a medita asupra lor.

Cît despre Biserica rusă, aici acţiunea a luat locul reflecţiilor. Ca şi alţi lideri, Troţki considera religia drept un duşman de moarte al statului sovietic şi al noii culturi. În ziua de 17 iulie 1924, luînd cuvîntul la o întrunire a organizatorilor cluburilor muncitoreşti, el a justificat intensitatea propagandei antireligioase şi a adăugat că religia trebuie lichidată prin orice mijloace: „În lupta antireligioasă, perioadele de atac frontal alternează cu cele de blocadă, încercuire, minare. În termeni generali, am intrat acum în

această fază, ceea ce nu exclude nicidecum atacul frontal. Trebuie să fim pregătiţi pentru asta". Afirmînd legitimitatea atacului bolşevic împotriva religiei, el a conchis: „Şi a dat rezultate? Da, a dat"[92].

Atacul împotriva religiei a fost, într-adevăr, un asalt de masă frontal, trăsătura lui cea mai cumplită fiind „vînătoarea" preoţilor. Aceasta a început după ce Lenin i-a dictat o scrisoare de şase pagini lui Molotov prin telefon, în ziua de 19 martie 1922, prefaţată de avertismentul că nu este permis să fie copiată, dar să circule pe la toţi membrii Biroului Politic cu instrucţiunea să-şi consemneze punctul de vedere pe original. O lună mai tîrziu apărea un ordin al Comitetului Executiv Central ce prevedea lansarea campaniei de confiscare a odoarelor bisericeşti pentru eradicarea foametei. În oraşul Şuia, locuitorii au protestat. A fost trimisă armata împotriva lor, acţiunea soldîndu-se cu mai mulţi morţi. Reacţia lui Lenin, aşa cum reiese din scrisoarea adresată lui Molotov, a fost extrem de dură:

> În legătură cu evenimentele de la Şuia, care se discută deja în Biroul Politic, consider că trebuie să se ia imediat o decizie fermă, în conformitate cu direcţia generală a planului de faţă. Întrucît mă îndoiesc că voi putea participa la şedinţa Biroului Politic din 20 martie, o să-mi expun părerile în scris... Acum şi numai acum, cînd cei care suferă de foame mănîncă oameni şi cadavre şi mor cu sutele, dacă nu cu miile de-a lungul drumurilor, putem (şi de aceea trebuie) să confiscăm tezaurele bisericilor cu cea mai necruţătoare energie şi să nu cedăm în faţa presiunilor.
>
> În concluzie, trebuie să lansăm cea mai hotărîtă şi mai nemiloasă luptă împotriva Sutelor Negre ale clerului şi să strivim rezistenţa lor cu o asemenea ferocitate, încît să nu fie uitată cîteva decenii la rînd... Numai tovarăşul Kalinin [şeful oficial al statului] poate face publice anumite măsuri – tovarăşul Troţki nu trebuie să scrie niciodată, nimic, sub nici un motiv, în presă sau să dea declaraţii în public...Confiscarea obiectelor de valoare, mai ales de la cele mai bogate mănăstiri şi biserici, trebuie executată cu hotărîrea cea mai necruţătoare, în cel mai scurt timp. Cu cît va fi mai mare numărul preoţilor şi al burghezilor reacţionari împuşcaţi în acest proces, cu atît mai bine[93].

Comentariul scris al lui Molotov pe această scrisoare a fost: „De acord. Dar sugerez ca această campanie să se limiteze doar la provinciile şi oraşele unde sînt realmente tezaure, urmînd să ne concentrăm întreaga atenţie asupra lor"[94]. În ziua următoare, la o întîlnire a Biroului Politic la care au participat numai patru persoane – Kamenev, Stalin, Molotov şi Troţki –, Troţki a prezentat un proiect de instrucţiuni cu privire la confiscarea averilor bisericeşti care a fost adoptat şi apoi trimis tuturor secretarilor de partid din provincii. Troţki a încercat să confere acestei campanii un caracter

organizat. Cele 17 puncte ale directivelor lui nu includeau instrucţiuni explicite referitoare la execuţii, dar chemau la luptă împotriva „prinţilor Bisericii", aceasta urmînd să fie dusă cu hotărîre şi în timpul cel mai scurt cu putinţă[95]. S-au înfiinţat tribunale. La Moscova, unsprezece persoane – preoţi, protopopi şi cetăţeni obişnuiţi – au fost condamnaţi la moarte sau la ani grei de detenţie. La intervenţia lui Troţki, şase din pedepsele capitale au fost comutate în închisoare pe diverse termene[96]. Lenin ordonase „să li se dea acestor oameni o asemenea lecţie, încît mai multe decenii de acum înainte nici să nu mai îndrăznească să se gîndească la vreo formă de împotrivire"[97]. Iar ordinele lui erau aduse la îndeplinire.

Troţki se afla în fruntea comisiei pentru strîngerea odoarelor bisericeşti şi era unul dintre cei mai energici executanţi ai instrucţiunilor lui Lenin privind anihilarea influenţei Bisericii şi secătuirea rezervelor acesteia, deşi era mai puţin agresiv decît alţi membri ai Biroului Politic. De exemplu, la 15 mai 1922, i-a scris lui Lenin şi celorlalţi membri ai Biroului Politic, precum şi redacţiilor ziarelor *Pravda* şi *Izvestia*, sugerînd un sprijin mai susţinut pentru clerul condus de episcopul Antonin (A.A. Granovski) care era loial regimului sovietic sub lozinca „Schimbarea jaloanelor" (*Smena veh*) şi menţiona că apelul lor apăruse numai sub forma unei notiţe în *Pravda*. Troţki scria: „Banala conferinţă de pace de la Geneva ocupă pagini întregi, în timp ce cea mai profundă dintre revoluţiile spirituale ale poporului rus (sau, mai degrabă, pregătirile pentru această profundă revoluţie) este expediată în ultimele pagini". La 15 mai, Lenin a făcut o notă marginală pe această scrisoare: „Corect! De 1000 de ori corect! Să înlăturăm un asemenea nonsens!"[98] În pofida sprijinului acordat episcopului Antonin şi altora, relaţiile bolşevicilor cu religia au avut la bază forţa şi coerciţia, menite să accelereze „cea mai profundă dintre revoluţiile spirituale ale poporului".

Troţki era sufletul campaniei criminale. Scopul ei ostentativ de a salva masele muritoare de foame trebuia atins prin exterminarea altor mase. Concomitent cu soluţionarea problemelor sociale şi economice urgente, bolşevicii rezolvau, din mers, şi problema culturală a eliberării minţii oamenilor de dogma religioasă. Aceasta reprezenta o gravă eroare, în primul rînd pentru că religia se învecina cu morala şi, în al doilea rînd, pentru că lupta împotriva unor idei şi convingeri cu arma violenţei nu era numai criminală, ci şi ineficientă. În pofida inteligenţei sale, Troţki nu a putut sau nu a vrut să vadă acest lucru. La începutul lui martie 1922, el scria Biroului Politic şi secretariatului Comitetului Central:

Activitatea de confiscare a obiectelor de valoare din bisericile Moscovei a devenit alarmant de confuză pentru că, pe lîngă comisiile deja existente, Comitetul Executiv Central şi-a creat propriile comisii, alcătuite din reprezentanţi ai Comitetului de ajutor împotriva foametei, Comitetele provinciale ale partidului şi departamentele financiare provinciale ale partidului. Ieri, comisia mea... a ajuns la decizia unanimă că trebuie să se formeze o comisie secretă de şoc la Moscova, compusă din tovarăşii Sapronov, Unşliht, Samoilova-Zemleacika şi Galkin. Această comisie se va ocupa în secret de latura politică şi organizatorică a activităţii. Confiscarea efectivă va începe [luna aceasta] şi se va încheia în cel mai scurt timp cu putinţă. Repet, această comisie trebuie să fie strict secretă. Formal, confiscările din Moscova vor intra în atribuţia Comitetului de ajutor împotriva foametei, unde tovarăşul Sapronov va lucra oficial[99].

Comisia de şoc a acţionat în spiritul vremii. Obiectele de valoare au fost confiscate peste tot unde au putut fi găsite: în biserici, muzee, de la clasele de mijloc, de la speculanţi şi de la traficanţii de pe piaţa neagră. Tezaurele, unele dintre ele de o imensă valoare culturală, s-au transformat în bani gheaţă, care au fost distribuiţi ulterior pe secţii, pentru diferite scopuri; doar o infimă sumă de bani s-a alocat pentru uşurarea situaţiei celor care mureau de foame cu milioanele. Mai multe comitete de partid au cerut să li se repartizeze anumite cantităţi din aceste „obiecte de lux". Dintr-o minută a Biroului Politic din 12 ianuarie 1922, semnată de Molotov, reiese că s-a luat decizia să se aloce „obiecte de lux în scopul creării unor fonduri locale la Moscova şi la Petrograd şi a unui fond de export. O comisie formată din tovarăşii Zinoviev, Kamenev, Troţki şi Lejava urmează să se ocupe de cantităţile concrete ş.a.m.d."[100].

Preocupat să dea un imbold revoluţionar activităţii culturale, Troţki nutrea convingerea că aceasta va contribui la pregătirea revoluţiei mondiale. În discuţiile pe care le purta la diverse societăţi şi cluburi, corela cultura cu problemele internaţionale: „De la toţi scripeţii chestiunilor particulare obişnuite trebuie să pornească curele de transmisie spre revoluţia mondială"[101]. Totuşi, ca şi Lenin, nu voia să admită că există ceva care se numeşte cultura proletară „pură". Educatori vulgari, „răspînditori semianalfabeţi ai culturii" militau pentru „o cultură proletară" bazată pe instinctul de clasă şi pe valorile revoluţionare.

Încercînd să nu pună sub semnul întrebării abordarea de clasă, Troţki îşi propunea să transforme „cultura proletară" într-o „cultură a perioadei de tranziţie". Aceasta este alcătuită „din resturile, încă foarte active, ale culturii micii nobilimi – nefiind chiar toate nefolositoare: nu vom renunţa la Tolstoi şi la Puşkin, avem nevoie de ei – şi considerăm necesare unele

elemente ale culturii burgheze ... trăim în mare măsură cu ajutorul specialiştilor burghezi, încă nu ne-am construit fabricile noastre şi lucrăm în cele pe care le-am preluat de la burghezie"[102]. În sprijinul acestui argument a invocat că Lenin a folosit termenul de „cultură proletară" numai în polemica cu un fost rival, Alexander Bogdanov, înainte de primul război mondial. Troţki a fost, într-adevăr, primul care a adus argumente împotriva nihilismului angrosist al proletcultismului (mişcarea culturală proletară), împotriva zeificării ignoranţei şi a elogierii clasei ca o virtute în literatură şi artă. În acelaşi timp, era ferm convins că exponenţii artei trebuie să fie „luptători ai partidului". Într-o scrisoare adresată lui Kamenev şi lui A.K. Voronski, scria că „unitatea ideologică scriitor-comunist este un cîştig"[103].

Ideile proletcultiste au pătruns şi în rîndurile armatei. Proletariatul victorios, afirmau promotorii acestui curent, trebuie să creeze şi o ştiinţă militară pur proletară care să înlăture moştenirea militară burgheză. M.V. Frunze a consacrat acestei probleme un articol intitulat *Despre o doctrină militară unificată*. Într-o amplă dezbatere care a avut loc în 1922, vederile lui Troţki şi ale lui Frunze au intrat în conflict. Troţki nu credea că este posibilă o ştiinţă militară proletară specială sau că proletariatul n-avea nevoie de experienţa militară a trecutului. Mai tîrziu, Frunze şi-a recunoscut greşeala şi a evocat o discuţie cu Lenin care a criticat aplicarea proletcultismului în probleme militare.

Deşi era în continuare Comisar de Război, Troţki răspundea în Biroul Politic şi de problemele culturale. În cea de-a doua jumătate a lunii iulie 1924 a scris unui grup de specialişti în literatură:

> La iniţiativa tovarăşului Nikolai Ivanovici Buharin, propun să se convoace o întîlnire preliminară a tovarăşilor care sînt implicaţi în probleme de literatură şi critică literară, cu scopul de a se stabili o atitudine mai precisă a partidului faţă de literatură. Alte păreri şi propuneri (dacă vor apărea după schimbul de opinii) pot fi prezentate Biroului Politic. Adunarea este programată pentru miercuri, 26 iulie ora 11, în clădirea Consiliului Militar Revoluţionar (Znamenka 23)[104].

Urma o listă de reprezentanţi ai partidului, printre care şi Buharin, Kamenev, Troţki şi alţi membri ai conducerii superioare.

Efortul de a aduce personalităţile culturale sub controlul partidului a fost încununat de succes după introducerea cenzurii. În iunie 1922 a fost creat *Glavlit* – Direcţia principală pentru literatură şi artă, urmată în scurt timp de constituirea unei reţele care avea menirea să împiedice pătrunderea oricărei gîndiri libere. Un an mai tîrziu, cînd scriitorul Evgheni Trifonov a

încercat să-i răspundă lui Troţki la o recenzie sarcastică, apărută în revista *Knigonoşa*, scrisoarea lui a fost respinsă. Indignat, Trifonov i s-a adresat direct lui Troţki: „În recenzia dumneavoastră din *Pravda* m-aţi supus unei critici sălbatice, distrugătoare, atît ca persoană, cît şi ca autor al unui articol care nu v-a plăcut. Am vrut să vă dau replica în acelaşi ziar, dar *Pravda* a refuzat să-mi tipărească răspunsul... Un om de calibrul dumneavoastră nu are nevoie să recurgă la asemenea metode pentru a lovi un duşman pe care altcineva l-a apucat binevoitor şi îl ţine zdravăn de mîini şi de gît..."[105]

Trasarea sarcinilor sociale pentru literatură datează din aceeaşi perioadă. În septembrie 1921, Troţki i-a scris „poetului proletar" Demian Bednîi (Demian cel sărac): „Noulens nu este numai reprezentantul Franţei în Comisia Internaţională, dar, aşa cum s-a anunţat la radio, şi preşedinte al comisiei internaţionale pentru ajutorarea Rusiei... După părerea mea, ar trebui să-l atacăm necruţător în fiecare zi. Cupletele dumitale despre Giraud mi se par un bun început de campanie, dar numai un început"[106]. În felul acesta s-a lansat o campanie împotriva fostului ambasador al Franţei pe lîngă ţar, „duşman jurat al regimului sovietic"; acesta era, în acelaşi timp, şef al unei comisii internaţionale care se ocupa de strîngerea ajutoarelor pentru Rusia înfometată. Demian Bednîi şi-a îndeplinit conştiincios sarcina, aşa cum era de aşteptat, şi a prezentat cîteva poezioare care pretindeau că dau în vileag scopul subversiv şi făţarnic urmărit de cei care strîngeau ajutoare pentru Rusia sub conducerea lui Noulens[107]. Dar spre sfîrşitul războiului civil, Bednîi i-a scris lui Troţki: „Sînt gata acum să-mi iau rămas-bun de la dumneavoastră şi să-mi reiau munca mea obişnuită. Dacă nu credeţi că este prematur, vă rog să comunicaţi Comitetului Central că nu se mai simte nevoie de toba mea"[108].

În mai multe rînduri, sentimentul solidarităţii intelectuale a depăşit radicalismul lui Troţki, determinîndu-l să intervină în favoarea unor scriitori, să le acorde un oarecare sprijin sau să-i scutească de ispăşirea unor condamnări. În august 1922, cînd cartea lui Boris Pilneak *Smertelnoe manit* (Atracţie fatală) a fost retrasă şi norii ameninţători se strîngeau deasupra capului său, Troţki le-a scris lui Kalinin, Rîkov, Kamenev, Molotov şi Stalin:

> Aş dori să pun din nou în discuţie problema cărţii lui Pilneak. A fost confiscată din cauza povestirii „Ivan-Moskva". Fără îndoială, Pilneak nu prezintă o imagine prea atrăgătoare a vieţii cotidiene... În ultimele lui lucrări, *Viscolul* şi *A treia capitală* apărute în revista *Krasnaia Nov* (Pămîntul roşu virgin), Pilneak îşi manifestă adeziunea faţă de revoluţie în felul lui propriu, evident, cu unele confuzii şi ambiguităţi, dacă vreţi, şi este greu de ştiut unde va ajunge. Dar în

aceste împrejurări nu mi se pare indicată confiscarea cărții... Îi rog pe toți membrii Biroului Politic să acorde o atenție deosebită acestei probleme, să citească povestirea și, pe cît posibil, să se anuleze decizia incorectă a GPU[109].

GPU avea deja puterea de a retrage o carte dacă, după părerea sa, în paginile ei se întîlneau prea mulți speculanți, prea mulți păduchi sau prea multe înjurături, care reprezentau „o insultă evidentă adusă revoluției", și să interzică pe viitor publicarea respectivului autor. Eforturile lui Troțki de a limita efectele cele mai nocive ale acestei cenzuri aveau să fie folosite mai tîrziu ca dovezi în sprijinul colaborării sale cu dușmanul de clasă.

La sfîrșitul lui septembrie 1920, binecunoscutul scriitor Fedor Sologub i-a scris lui Troțki în termeni care înfățișează sugestiv condițiile la care îi reducea revoluția pe intelectuali, deși nu trebuie să omitem faptul că întreaga țară era într-o situație cumplită la momentul respectiv:

Am venit la Moscova acum cîteva zile și vă rog să mă ajutați ca să obțin un permis de călătorie la Revel [Tallin], pentru o lună. Trebuie să-mi pun ordine în problemele mele literare, să-mi vînd noul roman și să achiziționez cîteva lucruri și haine de care eu și soția mea avem mare nevoie – sîntem în zdrențe și puși în situația să cerșim pentru fiecare bucată de pîine, pentru fiecare lemn de foc, pentru o pereche de galoși sau ciorapi, ceea ce mi se pare prea umilitor și nepotrivit pentru vîrsta și poziția mea literară. Cu tot respectul cuvenit, vă rog să ne faceți dreptate și să verificați sinceritatea intențiilor noastre, care exclud orice fel de politică...[110]

În post-scriptum, Sologub cerea un răspuns „pînă vineri". Două zile mai tîrziu, în 30 septembrie (sîmbătă), Troțki răspundea:

Nu voi începe o discuție în legătură cu „umilința" de a fi nevoit să vă preocupați de găsirea unor galoși și ciorapi în această țară secătuită și ruinată și cu inadvertența dintre ea și „poziția dumneavoastră literară". Cît despre călătoria pe care intenționați s-o faceți la Revel, din cîte am aflat, nu există nici un impediment. Contînd pe cuvîntul dumneavoastră, am raportat că nu aveți în vedere nici un scop cu caracter politic. Cred că nu mai este nevoie să adaug că orice colaborare a dumneavoastră în timpul călătoriei cu exploatatorii mondiali împotriva oamenilor muncii va face extrem de dificilă plecarea altor cetățeni din țară[111].

Un deceniu mai tîrziu, Troțki și-a dat seama că a greșit punînd mereu revoluția înaintea culturii. În cartea sa *Ce este URSS și încotro se îndreaptă ea?* a scris profetic: „Dictatura reflectă barbarismul trecutului, nu cultura viitorului. De nevoie, ea impune limite stricte tuturor formelor de activitate, inclusiv creativității spirituale. Încă de la bun început, programul revoluției a avut în vedere asemenea limitări ca pe un rău temporar și a abolit pe rînd

toate restricțiile impuse libertății, pe măsură ce noul regim a devenit mai sigur de sine". Dar el nu avea în vedere dictatura proletariatului, ci pe aceea a lui Stalin. Troțki continuă: „Cu gusturile sale artistice oarecum conservatoare, Lenin era întotdeauna deosebit de politicos și precaut în probleme de artă și nu ezita să-și recunoască incompetența. Se supăra uneori pe Lunacearski, care sprijinea modernismul, dar se mulțumea cu observații ironice în discuțiile particulare și nu făcea nici o încercare să-și transforme propriul gust în lege." În 1924, Troțki a definit relațiile statului față de diferite grupări și tendințe artistice după cum urmează: „Dacă în plan social li se va impune o atitudine categorică în favoarea sau împotriva revoluției, în sfera autodeterminării artistice trebuie să li se acorde o libertate deplină"[112].

Bineînțeles că, în practică, nu avea să existe nici un fel de autodeterminare pentru artiști și Troțki își are partea lui de vină în această privință. Însă acei slujitori ai artei care își manifestau adeziunea sinceră față de revoluție se puteau bizui pe sprijinul lui. Elocvente în acest sens sînt relațiile lui cu poetul Alexander Bezimenski. Într-o scrisoare adresată lui Lunacearski, Troțki laudă în mod deosebit activitatea lui Bezimenski: „Bezimenski este poet și e de-ai noștri, un adevărat om al lui Octombrie pînă în măduva oaselor. Nu trebuie «să accepte» revoluția, pentru că revoluția l-a acceptat pe el încă din ziua nașterii sale spirituale"[113]. Un poet care se dedicase revoluției, după părerea lui Troțki, merita să fie sprijinit dar, ca persoană inteligentă, își dădea seama că deschizînd porțile stăvilarului culturii, revoluția a și sărăcit-o, alienînd sau distrugîndu-i pe mulți dintre exponenții ei.

Personalitate și revoluție

În anii în care Stalin a reușit, în sfîrșit, să scape de Troțki, s-a văzut tot mai clar cît de amăgitoare fusese ideea că se poate îmbunătăți viața unui popor printr-o revoluție sîngeroasă. Printre marii ei fanatici s-au numărat făuritorii revoluției ruse, care au crezut că se pot schimba nu numai relațiile economice, ci și valorile spirituale ale poporului, conștiința de sine a unei națiuni, ba chiar și firea omenească. Probabil că ideea marxistă despre inevitabilitatea dictaturii proletariatului a împins revoluția spre violență și a generat ulterior manifestările autoritare ale bolșevismului. Pentru Lenin, „concepția de dictatură înseamnă puterea neîngrădită, bazată pe absența

oricăror limite, legi şi fără absolut nici un fel de reguli"[114]. Liderul bolşevic a transpus rapid în practică această formulare abstractă. În august 1918, el scria sovietului din Nijni Novgorod: „La Nijni se organizează o insurecţie armată a Albilor. Trebuie mobilizate toate forţele sub conducerea unei troici dictatoriale... teroarea de masă trebuie declanşată imediat. Împuşcaţi şi deportaţi imediat cîteva sute de prostituate, soldaţi beţivi, foşti ofiţeri... Nu întîrziaţi nici un minut... Trebuie să acţionaţi în forţă: percheziţii în masă, execuţii pentru ascunderea armelor, deportări masive ale menşevicilor şi ale elementelor şovăitoare..."[115]

Ce s-a întîmplat cu asigurările date înainte de liderii revoluţiei cu privire la respectarea democraţiei, a umanismului, a dreptăţii? O legătură sinistră s-a stabilit acum între ideea de dictatură a proletariatului, folosirea forţei şi totalitarismul care ilustrează concret rolul personalităţii în istorie. Dîndu-se clasei muncitoare dreptul de a hotărî destinele oamenilor, în general, s-a ajuns în mod inevitabil la consolidarea totalitarismului, cu demarcaţia lui netă între „conducător" şi „mase". Evident, numai printre conducători puteau exista „personalităţi" şi o ierarhie. „Liderul" suprem, înconjurat de „conducători proeminenţi", era sprijinit de o piramidă de alţi „conducători" mai mici în grad. Acesta a fost sistemul care, respingînd adevăratele valori democratice, a fost introdus în Rusia după revoluţie.

Totalitarismul a instituit şi împărţirea oamenilor în indivizi „cu conştiinţă" şi „fără conştiinţă". După revoluţie, în cea de-a doua categorie au fost incluşi membrii clasei de mijloc, intelectualitatea, administraţia ţaristă şi aproape toată ţărănimea. Populaţia era acum reorganizată şi subîmpărţită în „pături" şi grupuri a căror „puritate" socială se stabilea pe baza originii de clasă. Dar întrucît războiul făcuse posibilă izbucnirea revoluţiei, bolşevicii au adoptat în mod firesc multe metode asociate cu starea de război, în special recursul la violenţă. Un exemplu clasic al acestei orientări îl constituie instrucţiunile date de Lenin bolşevicilor din Saratov, în august 1918, de a-i împuşca nu numai „pe conspiratori", ci şi pe „şovăielnici", „fără a mai pierde vremea cu fleacuri".

Marxist ortodox, Troţki a înţeles repede esenţa totalitarismului bolşevic, dar s-a abţinut să protesteze pentru că urma să joace şi el un rol de conducător în sistemul pe cale de apariţie. Prin firea sa, era foarte potrivit pentru radicalismul şi maximalismul politicii bolşevice încă din 1917 şi, fără nici o îndoială, a putut să afirme în anii care au urmat că Revoluţia din Octombrie a fost posibilă numai pentru că masele au fost conduse de Lenin şi de el însuşi. La sfîrşitul lui martie 1935, nota în jurnalul său:

Dacă n-aş fi fost prezent în 1917 la Petersburg, Revoluţia din Octombrie ar fi avut şanse de izbîndă, dar numai cu condiţia ca Lenin să fi preluat comanda. Dacă n-am fi fost nici eu, nici Lenin la Petersburg, n-ar fi existat nici Revoluţia din Octombrie... Acelaşi lucru se poate afirma, în linii mari, şi despre războiul civil, deşi în prima perioadă, mai ales atunci cînd au căzut Simbirskul şi Kazanul, Lenin avea mari îndoieli. Dar aceasta a fost fără îndoială o stare de spirit trecătoare, pe care n-a recunoscut-o faţă de nimeni altcineva în afară de mine. (Trebuie să relatez despre asta mai amănunţit[116].)

Deşi afirmaţia lui nu cuprinde nici o exagerare în privinţa rolului jucat de Troţki în evenimente, franchețea lui, vecină cu vanitatea, scoate în evidenţă altă faţetă a personalităţii lui.

Pe măsură ce obiceiurile comunisto-bolşevice începeau să prevaleze asupra tradiţiei social-democrate din partid, a devenit suficient pentru un „conducător" de la orice nivel să declare că o anumită măsură este „în interesul proletariatului" sau că „clasa muncitoare cere" ori „masele insistă" pentru ca orice acţiune să devină legitimă. Monopolul puterii şi al gîndirii însemna că numai „conducătorii" puteau să exprime interesele maselor. Crearea de către „vechea gardă" a partidului a unei noi pături de conducători sovietici situaţi în afara oricărei forme de control democratic, a dus curînd la birocratizarea întregului edificiu al puterii. Calitatea de membru de partid a devenit, practic, singura cale spre o carieră încununată de succes. Au apărut lideri, intelectuali şi activişti ai partidului, toţi de tip nou, a căror principală calitate o constituia dăruirea absolută, nu numai faţă de ideologia comunistă, ci şi faţă de noua conducere şi ostilitatea declarată faţă de tot ceea ce era burghez. Din acest motiv, mai ales de la sfîrşitul anilor '20, mitingurile, conferinţele şi congresele au fost dominate de voci puternice care se întreceau care mai de care în a sprijini „linia generală a partidului", aducînd laude „înţelepciunii conducătorului" (acum unul singur), sau „genialităţii" planurilor acestuia. Uniformitatea ideilor, de fapt uniformitatea ridicată la rang de lege, a generat o atmosferă sinistră, în care cîrceii otrăvitori ai guvernării unui singur om, birocraţia şi dogmatismul puteau înflori în voie. Unitatea partidului fusese obţinută cu preţul libertăţii morale şi intelectuale. Transformarea partidului într-o organizaţie de stat a făcut posibilă apariţia unei noi forme de carierism.

Aceste afirmaţii sînt foarte bine ilustrate de o scrisoare datată 1 mai 1920, de la Adolf Ioffe, care îi cerea ajutorul lui Troţki pentru a obţine fie postul de Comisar al Inspecţiei Muncitorilor şi Ţăranilor (*Rabkrin*), fie un post influent în cadrul Comisariatului pentu Afacerile Externe. Cu sau fără

voia autorului său, scrisoarea lui Ioffe dezvăluie originea birocratizării partidului și a statului și, în particular, apariția carierismului sovietic. Ioffe scria că în noile condiții din țară „apartenența la partid, în loc să fie atîrnată de picioare, îți asigură accesul la toate bunurile materiale reale“ și că aceasta „alterează mentalitatea de partid și morala de partid“. Există, spunea el „o lege nescrisă în Constituția noastră“ potrivit căreia „organizația de partid se situează deasupra puterii sovietice, ceea ce-i permite unui mercenar și demagog politic amoral, înzestrat numai cu elocință, să ajungă pînă la vîrful ierarhiei sociale“. Ioffe continuă: „În Rusia sovietică, în absența bunurilor materiale, partidul și birocrația sovietică se bucură de ceea ce există nu numai pe spezele burgheziei, dar și ale proletariatului, ceea ce nu este corect. De ce li se permite comisarilor și comisăreilor să se plimbe peste tot în deplină libertate, în timp ce nouă ni se refuză acest drept? De ce există întotdeauna pentru ei un loc în tren, dar nu și pentru noi? De ce, spre deosebire de noi, ei pot să obțină întotdeauna un loc la sanatoriu? Și așa mai departe. Am auzit aceste întrebări la toate genurile de conferințe la care am participat“. Exista, spunea el, un nou climat psihologic în care „conducătorii pot face orice“.

Iată ce afirmă în continuare:

> Inegalitatea în Moscova este realmente uriașă și siguranța materială a fiecăruia dintre noi depinde de locul lui de muncă, situație care, trebuie să fii de acord, devine extrem de periculoasă. Am auzit, de exemplu, că înainte de ultimele epurări ale Comitetului Central Executiv, vechii membri erau îngrijorați mai ales la gîndul că vor pierde dreptul de a mai locui la Hotel National și privilegiile care decurg de aici. De sus pînă jos ai să întîlnești aceeași situație. La nivelul cel mai de jos este vorba de o pereche de încălțări și de un veston; ceva mai sus de un automobil, de accesul la sala de mese a Sovnarkomului, de un apartament la Kremlin sau la National, iar la nivelul cel mai înalt, unde există toate aceste privilegii e în joc prestigiul, poziția proeminentă, renumele. N-a mai rămas loc pentru vechea abnegație de partid și puterea de sacrificiu, pentru dăruirea revoluționară și pentru altruism... Tinerii sînt crescuți în spiritul acestor tradiții noi. Cum să nu fim îngrijorați pentru partidul și revoluția noastră?[117]

Ioffe cita fapte care prezentau un mare pericol pentru sistem și pentru partid, dar nu identifica puțul adînc din care izvorau. În perioada care a urmat Congresului al X-lea al partidului din 1921, cînd au fost interzise facțiunile în interiorul partidului, osificarea birocratică s-a accentuat. După ce au fost eliminate toate „platformele, devierile și opozițiile“, partidul a devenit un ordin ideologic. Din acest moment, oamenii vor trebui să-și

demonstreze puritatea și să demaște pe oricine se situa în afara mulțimii, indiferent din ce motiv. Personalitățile revoluției au fost caracterizate și așezate în ordinea importanței lor din partid. După ce a distrus clasa de mijloc, partidul nu mai avea pe cine să distrugă decît pe proprii membri care se abăteau de la standardele stabilite. A apărut un nou tip de conducător, care servea numai pe cei de la centru, era suspicios față de toată lumea, lipsit de inițiativă, incompetent, incult, dar sigur de el, executant fidel al instrucțiunilor partidului. Era, așa cum nota Berdeaev, „înrudit psihologic cu planul lui Lenin și a devenit materia primă a organizației partidului comunist...un nou tip psihologic... ieșit din mijlocul muncitorilor și al țăranilor, educat în spiritul disciplinei militare a partidului. Acești oameni noi erau străini de tradițiile culturii ruse“[118].

În calitatea sa de lideri revoluționar, Troțki a avut o contribuție substanțială la canonizarea imaginii lui Lenin, mai ales ca tribut adus „celui mai mare revoluționar rus“, dar, fără îndoială, și pentru că aceasta contribuia la ridicarea propriului prestigiu în societate și în cadrul Cominternului. Lăudîndu-l pe Lenin, Troțki se lăuda pe sine. În 1925, cînd V. Sorin a început să formuleze sarcinile Institutului Lenin, Troțki a făcut numeroase propuneri de extindere a proiectului lui. S-a luat hotărîrea să se adune toate manuscrisele lui Lenin și să fie publicate într-o colecție, să se pregătească o biografie completă a liderului bolșevic și să se organizeze răspîndirea sistematică a învățăturii sale.

Articolele pe care Troțki le-a scris despre Lenin, înainte și după moartea acestuia, se apropiau adesea de stilul hagiografic al unei generații viitoare, mult mai obediente. În articolul intitulat *Lenin la tribună*, pe care în ziua de 15 aprilie 1924 asistentul lui, Poznanski, l-a trimis la trei ziare – *Pravda, Gudok* (Sirena) și *Krasnaia zvezda* (Steaua roșie) – Troțki scria:

> Strîngîndu-și repede însemnările, Lenin se grăbea să părăsească tribuna încercînd să evite inevitabilul... Tunetul de aplauze creștea, val după val. „Trăiască ...Lenin ... conducătorul... Ilici.“ Acolo, în lumina becurilor electrice, strălucea acel cap omenesc inimitabil, înconjurat din toate părțile de valurile dezlănțuite al entuziasmului. Și atunci cînd se părea că vîrtejul extazului ajunsese la apogeu s-a auzit o voce tînără, curată, aidoma vuietului unei sirene care străbate furtuna: „Trăiască Ilici!“ Și de undeva din străfundurile acelei solidarități trepidante, din dragoste și entuziasm, venea răspunsul ca un ciclon amenințător, la unison, făcînd să se zguduie căpriorii tribunei: „Trăiască Lenin !“[119]

Troțki și-a folosit frecvent talentele de ziarist pentru a le da de înțeles maselor că Lenin este de origine divină. După moartea lui Lenin, asemenea

elogii au devenit esențiale pentru conducere, mult mai importante față de perioada anterioară, cînd liderul bolșevic era în viață. Troțki s-a străduit din răsputeri să sublinieze cît de apropiat fusese el de răposatul lider, cît de mult îl aprecia Lenin și cîtă încredere avea în el. Voia ca opinia publică să recunoscă faptul că fusese al doilea om al revoluției după Lenin. Dar, așa cum avea să scrie în Norvegia, după ce a fost deportat din Rusia sovietică:

> Pînă acum, orice revoluție a produs o reacție, ba chiar o contrarevoluție... Primele victime ale valului reacționar au fost, de regulă, tocmai pionierii, inițiatorii care se aflau în fruntea maselor în faza ofensivă a revoluției; și pe primele locuri s-au situat oamenii din linia a doua în alianță cu dușmanii de ieri ai revoluției[120].

Revoluția a dizolvat personalitatea, sacrificînd-o în numele unor idealuri efemere. Revoluția putea fi reprezentată acum numai de personalitățile liderilor care s-au împuținat rapid după moartea lui Lenin, fiind devorate, rînd pe rînd, de monstrul postrevoluționar.

5

Revoluționarul proscris

Viața este un paradox. Succesele cele mai răsunătoare alternează cu eșecuri lamentabile. Planurile grandioase și eforturile titanice se pot încheia cu o înfrîngere istorică. Învingătorul se transformă uneori într-un paria și în acest sens viața lui Troțki a fost cît se poate de elocventă. După ce a ajuns pe creasta cea mai de sus a valului în timpul Revoluției din Octombrie, o dată cu terminarea războiului civil a început să coboare pe o pantă foarte abruptă. Nu se punea problema că ar fi devenit mai puțin popular printre oameni sau că și-ar fi pierdut vocația de pamfletist și de gînditor original. Discursurile lui erau la fel de mobilizatoare, iar el continua să creadă în caracterul temporar al stagnării din istoria revoluției, deși acum nutrea convingerea că noul val va veni dinspre est. Troțki nu s-a schimbat, dar vremurile au suferit serioase transformări. Revoluția pentru care trăise și care conferise un sens propriei sale existențe era în regres.

Trecerea la viața pașnică într-o țară distrusă s-a dovedit extrem de dificilă. Venise momentul să se respecte promisiunile făcute populației, și discuțiile în legătură cu modul cum trebuia realizat acest lucru au scos la iveală divergențele dintre liderii bolșevici. Cel mai important obstacol, care bloca drumul spre noile idei, era birocrația greoaie a sistemului, creată de un lider care era acum bolnav, fără speranță de însănătoșire. Troțki și-a făcut cunoscute ideile referitoare la modul în care trebuia guvernată țara într-un memoriu adresat Biroului Politic în luna ianuarie a anului 1923.

> În esență, propunerile mele scrise adresate Comitetului Central sînt axate pe necesitatea de a se asigura conducerea planificată corect, zi cu zi, a economiei statului. Am arătat că nu există un organism direct răspunzător de conducerea planificată a economiei statului, care să-și aibă propriile reguli, obligații, și nici personalul capabil să asigure această conducere. Am subliniat că aceasta se datorează tendinței manifestate tot mai pregnant de a se crea noi și noi organe administrative care, în ultimă instanță, nu fac decît să se încurce unele pe altele.

Pe lîngă Sovnarkom şi Prezidiul Comitetului Executiv Central, în prezent mai există: colegiul adjuncţilor [adjuncţii Comisarilor Poporului], Consiliul pentru Muncă şi Apărare, Comitetul de Finanţe, Micul Sovnarkom, Gosplan [Agenţia de Stat pentru Planificare]. Mai mult, de absolut toate problemele se ocupă şi Comitetul Central (Secretariatul, Biroul Organizatoric, Biroul Politic). După părerea mea, această multitudine de instituţii de conducere, între care nu există relaţii clar definite, iar responsabilităţile sînt dispersate, reprezintă principala cauză a haosului[1].

În cadrul Biroului Politic, mai ales în timpul absenţelor frecvente ale lui Lenin, Troţki a atras atenţia în repetate rînduri asupra osificării sistemului birocratic, evidenţiind dificultăţile de ordin organizatoric şi administrativ şi ineficienţa guvernului. Judecăţile lui dure şi spiritul său independent au fost considerate de mulţi lideri ai partidului drept o cerere mascată, dar fără echivoc de a prelua rolul de nou lider atunci cînd retragerea iminentă a lui Lenin avea să devină realitate.

Cercul stalinist

A.P. Balaşov, un vechi bolşevic care a lucrat în secretariatul lui Stalin, mi-a spus că, la un moment dat, cînd a izbucnit o ceartă între Zinoviev şi Troţki în cadrul Biroului Politic, toată lumea l-a sprijinit pe Zinoviev. Acesta l-a apostrofat pe Troţki: „Nu vezi că te afli într-un «cerc»? Şmecheriile tale nu mai ţin, eşti în minoritate, minoritatea celui singur". Văzîndu-l pe Troţki furios, Buharin a încercat să aplaneze conflictul. Adesea, înaintea vreunei şedinţe a Biroului Politic sau a oricărei alte întruniri, Kamenev şi Zinoviev se întîlneau separat cu Stalin, fără îndoială ca să se pună de acord asupra unei poziţii. În secretariat, aceste întruniri ale triumviratului erau asociate cu denumirea de „cerc" şi chiar ei înşişi se intitulau astfel, aşa cum făcuse Zinoviev

Troţki şi-a dat curînd seama de existenţa unui complot împotriva sa. La început şi-a văzut de treabă, dar ulterior a profitat de orice ocazie pentru a demasca „tehnica" lui Stalin. În iunie 1927, la o şedinţă a Comisiei Centrale de Control a Partidului, a declarat:

Probabil că ştiţi cu toţii foarte bine că, încă din 1924, a existat o facţiune de şapte persoane, compusă din toţi membrii Biroului Politic, cu excepţia mea. Locul meu a fost luat de fostul vostru preşedinte, Kuibîşev, care ar fi trebuit să supravegheze respectarea regulamentului partidului, dar, de fapt, el este primul care a încălcat şi a răstălmăcit aceste reguli. „Grupul celor şapte" este un organism ilegal şi antipartinic care stabileşte linia din culise... În cadrul şedinţelor restrînse s-au inventat tot soiul de modalităţi în care să fiu atacat. S-a stabilit regula că membrii Biroului Politic nu trebuie să polemizeze între ei, în schimb pot face acest lucru cu Troţki. Nici eu, nici partidul n-am mai fost confruntaţi cu asemenea situaţii[2].

Sub pretextul luptei pentru interesele poporului, pentru partid şi socialism, în vîrful ierarhiei partidului se desfăşura o dispută neprincipială pentru conducere. Grupul conducător se solidarizase împotriva unuia dintre membrii săi, pentru că se temea că ar putea să conducă partidul de unul singur şi după capul lui. Avertismentul lui Lenin că partidul ar putea să se scindeze, avertisment pe care îl formulase în aşa-numitul lui *Testament* sau *Scrisoare către Congres*, părea foarte aproape de realizare. „Cercul" compus din Stalin, Zinoviev şi Kamenev şi-a propus să-l izoleze pe Troţki şi să-l îndepărteze din principalele posturi de control. Trebuia să se acţioneze rapid, căci dacă sănătatea lui Lenin s-ar fi îmbunătăţit, acesta l-ar fi atras pe Troţki în cercul puterii. Nu exista nici o îndoială că sugestia lui Lenin, din 4 ianuarie 1923[3], ca Stalin să fie scos din funcţia de secretar general s-ar fi înfăptuit imediat dacă Lenin s-ar fi însănătoşit.

După toate probabilităţile, motivul pentru care Troţki a refuzat propunerea lui Lenin de a alcătui împreună cu el o alianţă împotriva lui Stalin în legătură cu problema georgiană* va rămîne un mister. Dar se prea poate ca triumviratul să fi fost îngrijorat de posibilitatea unei uniuni între lider şi Troţki în chestiuni atît de importante ca problema naţională, monopolul comerţului exterior, lupta împotriva birocratizării etc., motiv pentru care nu erau de acord ca Troţki să-şi consolideze poziţia.

În *Testamentul* lui Lenin, care a fost dictat în mai multe reprize în zilele de 23, 24, 25, 26 şi 29 decembrie 1922, se analizau relaţiile dintre Stalin şi Troţki, dar era pusă în discuţie şi calitatea altor lideri ai partidului. Aşadar, este de înţeles de ce s-a intensificat lupta pentru putere în momentul în care Biroul Politic a luat cunoştinţă de conţinutul *Testamentului*. Documentul secret al lui Lenin n-a făcut decît să toarne gaz peste foc. Dacă Lenin şi-ar fi reluat activitatea, Stalin n-ar fi avut şanse să-şi păstreze puterea nelimitată. Trebuia să scape de Troţki, pe care mulţi conducători de partid continuau să-l considere al doilea după Lenin, cu atît mai mult cu cît Lenin, în *Testamentul* său, îl elogia în mai mare măsură decît pe alţi lideri. În

* În 1922 Stalin, Dzerjinski şi Ordjonikidze l-au jignit pe Lenin, folosind o tactică violentă, teroristă pentru a impune linia partidului guvern bolşevic georgian.

ciuda faptului că menționează trecutul nebolșevic al lui Troțki, „pentru care nu i se poate aduce nici o vină personală", Lenin subliniază că este „probabil cel mai capabil om din actualul Comitet Central", fiind înzestrat cu „calități excepționale"[4].

Spre deosebire de ceilalți conducători, Troțki avea tot interesul ca scrisoarea secretă a lui Lenin să fie dată publicității. Lucrul acesta reiese foarte clar dintr-un document strict secret cuprinzînd părerile Biroului Politic și ale Prezidiului Comisiei Centrale de Control în legătură cu publicarea *Testamentului*. Spicuim cîteva însemnări:

TROȚKI: Consider că acesta trebuie publicat, exceptînd cazul în care există motive formale împotriva publicării [de exemplu dacă] există diferențe între modul în care a fost transmis acest articol și altele (despre cooperative, despre Suhanov).

KAMENEV: Nu trebuie publicat: este numai un discurs care n-a fost rostit în plenul Biroului Politic. Articolul cuprinde doar niște opinii personale.

ZINOVIEV: N.K. [Nadejda Krupskaia, soția lui Lenin] a fost și ea de părere că trebuie înmînat numai Comitetului Central. Nu am cerut permisiunea să-l public pentru că am considerat (și mă mențin și acum pe poziție) că așa ceva este exclus.

STALIN: Nu văd ce rost are să-l publicăm, mai ales că nici Ilici nu a dat instrucțiuni în acest sens.

TOMSKI: Sprijin propunerea tovarășului Zinoviev ca numai membrii Comitetului Central să știe despre el. Nu trebuie publicat, pentru că lumea nu va înțelege nimic din el.

SOLȚ: Nota lui Vladimir Ilici nu a fost scrisă pentru publicul larg, altfel n-ar fi cuprins atîtea remarci personale. În articolul despre cooperative nu se întîlnește nimic de felul acesta. Nu trebuie publicat.

SLAVATINSKAIA: Tovarășii Buharin, Rudzutak, Molotov și Kuibîșev sînt de acord cu propunerea tovarășului Zinoviev[5].

Triumviratul stalinist voia să elimine din discuție *Testamentul*, pentru că publicarea lui ar fi întărit șansele lui Troțki și le-ar fi slăbit pe ale lor. Extrem de ambițioși, mai cu seamă Stalin și Zinoviev, cei trei lideri căutau cu febrilitate sprijinul celorlalți membri ai Biroului Politic. Totuși, nu voiau să se pronunțe deschis împotriva celui care fusese aureolat cu laurii victoriei în războiul civil: numele lui Troțki era rostit, în continuare, alături de cel al lui Lenin. La 14 octombrie 1922, Radek scria în *Pravda*: „[Dacă] Lenin e socotit creierul revoluției, Troțki, omul care a condus-o, impunîndu-și propria voință, poate fi considerat voința de fier înfrînată de rațiune. Vocea lui Troțki a răsunat ca o sirenă care cheamă la muncă..." Triumviratul era cît se poate de conștient de faptul că, pentru a-l detrona pe Troțki, trebuia mai

întîi ca acesta să fie îndepărtat de Lenin, apoi compromis în ochii partidului prin exagerarea slăbiciunilor și a lipsurilor sale.

Analizînd mai tîrziu această perioadă, în anii de exil pe insula Prinkipo, Troțki nota că, deși muncitorii îi ascultau pe Zinoviev și pe Kamenev, autoritatea morală a celor doi era știrbită de faptul că toată lumea știa cum se comportaseră în 1917. Stalin, declara Troțki, fusese aproape necunoscut dincolo de cercul restrîns al vechilor bolșevici. Deși suporterii săi nutreau convingerea că era protejat de asocierea lui de numele lui Lenin în opinia publică, Troțki afirma că cel care este erou în timpul valului ascendent al revoluției poate fi repede transformat în dușman de calomniile adversarilor săi, atunci cînd revoluția ajunge în faza ei cea mai de jos[6].

La ședințele Biroului Politic, Troțki se simțea încolțit, dar flăcările luptei din interiorul facțiunii încă nu se răspîndiseră în afară. În toamna anului 1923, cînd Lenin nu mai putea interveni în nici un fel, s-a programat o mare dezbatere de partid, în care ținta principală urma să fie Troțki. Aceasta a fost calificată drept o dezbatere „literară". Troțki însă nu a putut lua cuvîntul deoarece era bolnav: răcise puternic la o vînătoare de rațe care avusese loc cu o lună în urmă în zona mlăștinoasă a provinciei Tver și și-a petrecut toată iarna sechestrat la domiciliu, din dispoziția medicilor[7].

În absența principalului adversar și a potențialului lui aliat, Stalin putea să acționeze în deplină libertate; de la bun început s-au luat cîteva măsuri menite să reducă autoritatea și influența lui Troțki. S-a început cu pași mici, dar acțiunea a căpătat o amploare tot mai mare, transformîndu-se într-un adevărat măcel. În timp ce la ședințele precedente ale partidului se încetățenise obiceiul constituirii unui prezidiu de onoare format din Lenin și Troțki, acum, întreg Biroul Politic făcea parte din prezidiu. Dacă pînă atunci, în documentele de partid, numele lui Troțki era menționat întotdeauna după cel al lui Lenin, acum toate numele – cu excepția numelui lui Lenin – erau ordonate alfabetic. Ziarele *Pravda*, *Izvestia* și *Krasnaia Zvezda* au începuput să omită expresia „Troțki, conducătorul Armatei Roșii", menționînd, în schimb, tot mai des numele lui Stalin. Secretariatul lui Stalin, adică organizația Comitetului Central, a început să-i înlocuiască încet-încet pe suporterii lui Troțki cu oameni noi, din cadrul „cercului" loial. Biografiile politice ale conducătorilor și contribuția lor la victoria revoluției au fost revizuite treptat, iar minimalizarea rolului lui Troțki era din ce în ce mai evidentă, căci Stalin s-a dovedit un maestru neîntrecut în arta intrigilor de culise.

Troțki își amintea că, după cîțiva ani, cînd se luptau ei înșiși împotriva lui Stalin, Zinoviev și Kamenev i-au dezvăluit secretele complotului

împotriva lui. Se înființase un Birou Politic interior, format din șapte membri, care îi cuprindea pe toți ceilalți membri în afară de Troțki, plus Kuibîșev, care era președintele Consiliului Economic Suprem. Acest nucleu rezolva în prealabil toate problemele, iar membrii lui jurau să păstreze totul secret. În provincii se constituiseră centre similare, subordonate direct centrului de la Moscova, cu care comunicau prin intermediul unui cod[8]. Și, așa cum avea să afle mai tîrziu, organizatorii partidului erau aleși după unicul criteriu al desolidarizării de Troțki. Moartea lui Lenin, survenită în ianuarie 1924, le-a permis conspiratorilor să-și ducă întreaga campanie pe față[9].

Dar autoritatea personală a lui Troțki era încă destul de mare pentru ca, la sugestia lui Kamenev și cu acordul lui Troțki, ședințele Biroului Politic să se țină la el acasă atunci cînd, din motive de sănătate, nu se putea deplasa la locul unde ar fi trebuit să aibă loc. Ședințele acestea erau atît de înfierbîntate, după cum avea să-și amintească soția lui Troțki, încît acesta făcea, de regulă, temperatură după terminarea lor: „Ieșea din birou leoarcă de transpirație, se dezbrăca și se urca în pat. Trebuia să-i uscăm hainele de parcă ar fi fost udat pînă la piele de vreo furtună“[10].

Atmosfera tensionată din cadrul acestor ședințe se datora în primul rînd scrisorii adresate de Troțki Biroului Politic la 8 octombrie 1923. Destinată tuturor membrilor Comitetului Central și ai Comisiei Centrale, scrisoarea avea cincisprezece pagini – Troțki o redactase în decurs de o săptămînă – și conținea optsprezece teze axate pe un evantai larg de probleme. „Cercul“ a profitat de ea pentru a-l învinui pe Troțki fiindcă ataca conducerea de partid. Scrisoarea, la fel ca și o alta, ulterioară, semnată de patruzeci și șase de suporteri ai lui Troțki, era, de fapt, o reacție la criza economică din vara și din toamna anului 1923, cunoscută sub numele de „criza foarfecelor“. După părerea lui Troțki, situația fusese provocată de erorile grave comise de conducere în economie și în politică și de procesul de birocratizare din sînul partidului. „El punea înrăutățirea extremă a condițiilor interne din partid pe seama climatului intern nesănătos în sînul partidului, precum și a nemulțumirii muncitorilor și țăranilor, determinate de condițiile economice dure ce le fuseseră impuse de o politică greșită[11].

Scrisoarea, dictată de Troțki pe cînd zăcea bolnav, într-o stare de puternică agitație nervoasă, nu semăna cu stilul liderului de partid – era scrisă cu stîngăcie și plină de repetări. Reprezenta totuși un avertisment profetic asupra cîtorva probleme fundamentale. Autorul ei își exprima îngrijorarea în legătură cu activitatea principalului organ politic al țării: „Mult mai des decît înainte de Congresul al XII-lea, probleme economice

Troțki fotografiat de poliție cu ocazia primei arestări de la Nikolaev, 1898.

Troțki citind ziarul său recent înființat, *Pravda,* la Viena, 1910. Lenin și-a însușit titlul în 1912.

Revoluția din 1905. Demonstrație a social-democraților la St. Petersburg, în octombrie.

Sovietul din St. Petersburg, reunit în Palatul Taurid, februarie 1917. Şedinţele consiliului (Sovietului) aveau acest caracter de masă. Comitetul Executiv al Sovietului, deşi avea numai vreo douăzeci de membri, era de regulă înconjurat de o mulţime de delegaţi ai soldaţilor şi ai muncitorilor de pe front şi de la fabricile locale.

Troţki împreună cu delegaţii sovietici, amiralul Altfater şi Lev Kamenev (amândoi în dreapta) la tratativele de pace de la Brest-Litovsk din ianuarie 1918.

Troţki inspectând frontul de vest în timpul războiului civil.

Troţki împreună cu adjunctul său, Skleanski, şi şeful statului major, Kamenev (cu căciula ţuguiată), august 1921.

Armata Roșie ocupă localitatea Kazan, septembrie 1918.

Lenin, Troțki și Voroșilov printre soldații Armatei Roșii după reprimarea revoltei de la Kronstadt.

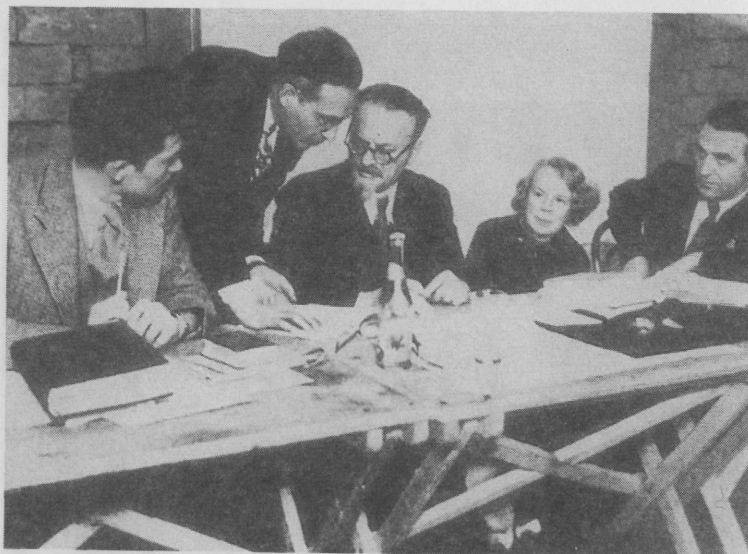
La mormântul lui Lenin, 7 noiembrie 1924. De la stânga la dreapta: Voroșilov, Troțki, Kalinin, Frunze, Budionnîi și Clara Zetkin.

Troțki și Stalin purtând sicriul lui Dzerjinski, iulie 1926. De la stânga la dreapta: Rîkov, Tuhacevski (?), Kalinin, Troțki, Kamenev, Stalin, neidentificat, Buharin.

Troţki pe insula Prinkipo, Turcia, 1929.

La audierile Comisiei Dewey din Ciudad de Mexico, aprilie 1937. De la stânga: Jean van Heijenoort, Albert Goldman (avocatul lui Troţki din SUA), Troţki, Natalia şi troţkistul ceh Jan Frankel.

Biroul lui Troţki după atacul lui Ramon Mercader, 20 august 1940.

Mercader după arestarea sa.

Troțki pe patul de moarte.

Procesiunea funerară a lui Troțki la Ciudad de Mexico, 22 august 1940.

de mare importanță sînt rezolvate în grabă de Biroul Politic, fără o analiză prealabilă și fără a se ține seama de context". De fapt, voia să spună că, atîta timp cît Lenin fusese în funcție – chiar dacă lipsise de la Congresul al XII-lea, ținut în aprilie 1923 – activitatea se desfășurase pe o bază mai solidă și mai democratică. Apoi Troțki continua: „Conducătorii economiei țării califică politica Biroului Politic drept o politică a hazardului, a unor decizii arbitrare... Nu există nici un fel de conducere în economie, haosul vine de sus"[12].

Acuzațiile de incompetență și dezorganizare erau justificate, dar el a mers chiar și mai departe și a acuzat Biroul Politic de abuzuri în politica de cadre:

> Numirea [în loc de alegerea] secretarilor comitetelor provinciale de partid a devenit acum o regulă. Aceasta înseamnă că, practic, secretarul este independent față de organizația locală... La rîndul lui, secretarul este numit sau înlocuit de la centru. Organizația secretarială formată astfel de sus în jos devine tot mai independentă și trage singură toate sforile. Participarea organizațiilor de bază la activitatea partidului este pur formală[13].

Cu o clarviziune uimitoare, Troțki continuă:

> În ultimele optsprezece luni s-a creat o mentalitate specifică de secretariat, potrivit căreia secretarul este considerat capabil să rezolve orice problemă chiar și fără să cunoască esența acesteia. De jur-împrejurul nostru vedem tovarăși care nu au făcut niciodată dovada unor calități organizatorice, administrative sau de altă natură atunci cînd au condus organe sovietice, dar acum soluționează cu un aer imperativ probleme economice, militare și de altă natură, de îndată ce devin secretari. Această practică este cu atît mai periculoasă, cu cît anihilează complet simțul de răspundere[14].

Sistemul de selectare a secretarilor, notează Troțki, și „ierarhia secretarială" fac imposibil schimbul cinstit de opinii, ceea ce duce la uniformizarea organizațiilor[15].

În scrisoarea sa, Troțki a făcut o vagă aluzie la presiunile exercitate în mod constant împotriva lui de către „cerc". A protestat, de asemenea, împotriva înființării – la plenara partidului din septembrie 1923 – a unui nou organism executiv în afara Consiliului Militar Revoluționar, unde deținea funcția de președinte, măsură în care a văzut o nouă încercare de a i se reduce puterea. Suspiciunile lui s-au accentuat atunci cînd plenara a propus ca Stalin și Voroșilov, precum și alte cîteva persoane cu care Troțki nu era în termeni buni, să fie numiți membri în Consiliul Militar Revoluționar[16]. A protestat vehement la această plenară și, văzînd că vorbele

lui nu sînt luate în seamă, a părăsit şedinţa, gest apreciat drept o „sfidare la adresa conducerii superioare de partid". În scrisoarea sa a calificat hotărîrea plenarei drept „proclamarea unui nou Consiliu Militar Revoluţionar" şi „schimbarea orientării spre o politică nouă, agresivă"[17].

În încheierea scrisorii a conchis că regimul intern al partidului „nu va mai putea continua în felul acesta mult timp. Va trebui schimbat". Comitetul Central, scria el, promovează „o politică falsă". Eforturile pe care le făcuse în „ultimele optsprezece luni" – adică din momentul în care Stalin devenise secretar general – nu dăduseră „nici un rezultat"[18]. În pofida izolării lui totale din cadrul Biroului Politic, Troţki avusese curajul să avertizeze Comitetul Central şi Biroul Politic cu privire la pericolele „birocratismului secretarial", dar, deşi avea încă susţinători în cadrul Comitetului Central, nimeni nu i-a luat cuvintele în serios.

În timp ce îşi scria scrisoarea, Troţki a stat de vorbă cu Ioffe, Sapronov, Muralov şi cu alţi bolşevici vechi care gîndeau la fel. După ce a trimis scrisoarea, a mai elaborat un document similar, pe care a obţinut semnăturile a patruzeci şi şase dintre suporterii săi. Numită de Congresul al XIII-lea al partidului „Manifestul troţkist", *Declaraţia celor 46* mergea mai departe decît scrisoarea lui Troţki. Aici se spunea clar că „ierarhia secretarială [adică ierarhia de partid] selectează tot mai riguros membrii pentru conferinţe şi congrese care se transformă astfel din ce în ce mai mult în nişte şedinţe executive ale acestei ierarhii... Regimul facţional trebuie să fie oprit, şi sarcina aceasta le revine mai ales acelora care l-au instalat. Ei au datoria de a-l înlocui cu un regim de unitate tovărăşească şi de democraţie internă de partid"[19].

Aceasta depăşea orice măsură. La 16 octombrie, cînd scrisoarea a fost citită în Biroul Politic, triumviratul a ordonat imediat convocarea de urgenţă a Prezidiului Comisiei de Control a Partidului. Acest organism a constatat că „discrepanţele enumerate de tovarăşul Troţki" erau „în mare măsură artificiale şi inventate" şi avertiza asupra pericolului prezentat de asemenea afirmaţii. Comisia de Control a respins obiecţiile lui Troţki în mod formal şi a luat măsurile necesare ca scrisoarea lui să nu ajungă la organizaţiile de partid[20]. Pentru triumvirat însă, aceasta nu era suficient, astfel că, la insistenţele lui Stalin, în zilele de 23–25 octombrie 1923 s-a ţinut o şedinţă comună a Comitetului Central şi a Comisiei Centrale de Control. La această şedinţă au fost invitaţi muncitori aleşi cu grijă din zece dintre cele mai mari organizaţii de partid.

Majoritatea participanţilor la adunare au calificat scrisoarea lui Troţki

şi *Declaraţia celor 46* drept o gravă greşeală politică şi o formă de atac împotriva Comitetului Central şi a Biroului Politic. Biroul Organizatoric şi Secretariatul Comitetului Central – ambele aflate la discreţia lui Stalin – au propus plenarei să condamne declaraţia lui Troţki şi pe suporterii lui ca fiind clar „facţionişti". S-a căzut de acord ca nici scrisoarea lui Troţki, nici *Declaraţia celor 46* să nu fie date publicităţii. Biroul Politic nu dorea ca aceste documente să servească drept bază de discuţii, ceea ce ar fi fost inevitabil, şi a autorizat publicarea unui articol critic sub semnătura lui Zinoviev în *Pravda*, ca semnal al începerii dezbaterilor.

Scindarea abia perceptibilă a Biroului Politic, de care Lenin se temea aşa de mult la începutul anului 1923, era acum evidentă. Vechile acuzaţii de „menşevism" i-au fost aruncate din nou în faţă lui Troţki. Biroul de partid Moscova deplîngea faptul că „dezbinarea din rîndurile Partidului Comunist Rus va fi probabil cea mai grea lovitură pentru Partidul Comunist German şi pentru proletariatul german care se pregăteau să preia puterea"[21]. Conducerea nu voia să audă vocile celor cu mintea trează care făceau apel la prudenţă. La Conferinţa a XIII-a a partidului, ţinută la mijlocul lui ianuarie 1924, cu cîteva zile înainte de moartea lui Lenin, liderii *de facto* au condamnat poziţia lui Troţki şi a suporterilor lui, considerînd-o drept „o revizuire menşevică a bolşevismului".

Problema a fost pusă din nou în discuţie la plenara comună a Comitetului Central şi a Comisiei Centrale de Control, care a avut loc la două săptămîni după ce Biroul Politic a primit scrisoarea lui Troţki. Acesta a mai scris o scrisoare, în care îşi susţinea opiniile exprimate la începutul lui octombrie[22] şi adăuga că, pentru a fi disociat de persoana lui Lenin, era acuzat că subestimează ţărănimea, subliniind în mod special atacurile personale la adresa lui: „Se formulează acuzaţia absolut de neînţeles că nu am acordat suficientă atenţie armatei în ultimii ani şi se fac aluzii la faptul că dedic prea mult timp activităţii literare". Respingînd aceste acuzaţii, a reiterat nevoia „de a se dărîma zidurile artificiale din interiorul partidului"[23].

În ultima zi a plenarei, Stalin şi Troţki au făcut un schimb de acuzaţii reciproce – ce-i drept, destul de reţinute –, situaţie fără precedent într-un forum deschis. Stalin era clar cel mai hotărît şi cerea „condamnarea lui Troţki". Din păcate, înaintea morţii lui Lenin, discursurile de la asemenea şedinţe nu erau înregistrate cu fidelitate şi notiţele grăbite ale asistentului lui Stalin, B. Bajanov, nu includ şi argumentele prezentate de adversarul său[24]. Plenara îi „propunea tovarăşului Troţki ca, pe viitor, să participe mai susţinut la activitatea practică"[25]. Cu alte cuvinte, i se dădea de înţeles că,

dacă şi-ar fi văzut de treabă, nu ar fi avut timp să se angajeze în astfel de dispute.

Atmosfera de la plenară a fost extrem de neplăcută pentru Troţki din cauza campaniei iniţiate de triumvirat. Nu avem o înregistrare completă a discursurilor, însă există o scrisoare recent descoperită adresată de Krupskaia lui Zinoviev, în care aceasta protestează împotriva încercărilor triumviratului de a arunca vina scindării partidului pe seama lui Troţki şi de a-l face răspunzător şi de boala lui Lenin. „Ar fi trebuit să strig că asta e o minciună", scria ea. „Nu Troţki era cel care îl îngrijora cel mai mult pe Vladimir Ilici, ci problema naţională şi morală care au prevalat la întîlnirea la cel mai înalt nivel." Krupskaia îşi exprima îngrijorarea şi indignarea că, prin campania lor, Stalin şi adepţii lui călcaseră în picioare principiile şi normele vieţii de partid[26].

Troţki şi-a dat seama că vocea lui nu se făcuse auzită. „Cercul" se strîngea tot mai mult în jurul lui şi, deşi după Conferinţa a XIII-a a plecat la odihnă pe ţărmul georgian al Mării Negre, a simţit şi mai acut strînsoarea aparatului de partid. Fiind el însuşi unul dintre creatorii sistemului bolşevic, Troţki nu şi-a dat seama de zădărnicia oricărei încercări de a-l îmbunătăţi, căci trăsăturile fundamentale ale leninismului, bazate pe monopolul unui singur partid, făceau imposibilă reforma.

În zilele geroase ale lunii ianuarie, după moartea lui Lenin, Troţki se simţea extrem de izolat. Plimbîndu-se singur de-a lungul ţărmului Mării Negre, se dădea de ceasul morţii, neştiind ce să facă. Reacţia tipică a intelectualului rus confruntat cu o asemenea provocare o constituia lupta, iar Troţki n-ar fi putut acţiona altfel.

„Noul curs"

Reflectînd mai tîrziu, în anii de exil, la viaţa sa, Troţki a recunoscut că perioada 1923–1924 a marcat o cotitură în existenţa sa. Chiar şi atunci cînd Lenin mai era încă în viaţă, scria el, la nivelul eşalonului fruntaş al partidului începuseră să se manifeste trăsăturile unei caste, cu reguli nescrise şi regulamente care guvernau comportamentul celor din „cercul interior". În timpul războiului civil, spunea el, toată lumea trăise după tonul dat de „diapazonul partidului". După ce tensiunea războiului a scăzut şi „nomazii revoluţiei au trecut la un mod de viaţă sedentar, filistinismul, simpatiile şi gusturile funcţionarilor încîntaţi de sine s-au făcut remarcate, s-au dezvoltat

şi s-au afirmat tot mai pregnant". A devenit un obicei printre membrii elitei conducătoare să-şi facă unii altora vizite acasă, să frecventeze cu asiduitate spectacolele de balet, să organizeze chefuri la care cei absenţi erau bîrfiţi[27]. Ţinîndu-se departe de acest mod de viaţă burghez, Troţki n-a făcut decît să accelereze procesul excluderii sale din casta liderilor.

Însuşi sistemul bolşevic, ca atare, se afla într-un moment de cotitură. Ţara simţea nevoia adoptării unor decizii fundamentale. Pe lîngă Noua Politică Economică, era nevoie şi de o Nouă Ordine Politică. Democraţia din viaţa economică ar fi trebuit să fie însoţită de o democratizare a politicii şi de o schimbare a liniei partidului. Dar sistemul partidului unic îşi dicta deja propriile legi în ideologie, cultură, în stat şi în societate, în general. Deşi semnalase pericolul birocratizării, Troţki nu-l legase de sistemul partidului unic. Pînă şi mintea lui atît de subtilă era încorsetată de dogmele marxiste cu privire la definirea rolului partidului. Într-un articol intitulat *Grupările şi formarea facţiunilor*, Troţki a scris: „Sîntem singurul partid din ţară şi în toate dictaturile lucrurile stau la fel"[28]. Mai mult chiar, era conştient de pericolul pe care-l prezenta divergenţa de păreri din sînul diverselor grupuri de comunişti. Era în favoarea unei similitudini de gîndire, cu condiţia ca aceasta să fie „corectă", prefigurînd astfel sistemul după care avea să funcţioneze regimul în următorii şaptezeci de ani. În prima sa scrisoare, adresată Comitetului Central la începutul lui octombrie 1923, mergea mai departe şi susţinea, – referindu-se la informatori, – că „a furniza informaţii despre o organizaţie de partid care este folosită de elemente ostile partidului este o datorie elementară a fiecărui membru de partid"[29]. Într-un fel, era convins că adevărata putere a poporului se poate dezvolta numai într-un mediu în care un singur partid deţinea monopolul puterii. Restul partidului şi, de fapt, chiar întreaga ţară au gîndit la fel timp de cîteva decenii.

Chiar şi după ce fusese etichetat în public drept scizionist care dorea să revizuiască bolşevismul într-o direcţie menşevică, Troţki tot mai dorea să schimbe „nefericitul sistem intern de partid"[30], şi intenţiona să facă acest lucru recurgînd exclusiv la mijloace intelectuale şi politice. Era convins că, prin discursurile sale din cadrul Biroului Politic şi din alte organe de partid şi cu ajutorul adepţilor lui relativ puţin numeroşi, va putea aduce o corecţie radicală cursului, în timp ce schimbările produse de NEP erau încă în vigoare. Forumul lui principal avea să fie presa. La 11 decembrie 1923, *Pravda* a publicat *Scrisoarea către şedinţele de partid*, pe care el a intitulat-o *Noul curs*; la sfîrşitul anului au văzut lumina tiparului articolele *Grupările şi formarea facţiunilor*, *Problema generaţiilor de partid*,

Componența socială a partidului, Tradiție și politică revoluționară, iar la 29 decembrie *Pravda* a mai publicat alte două articole. Toate aceste materiale au fost reunite sub titlul Noul curs[31], în timpul celei de a XIII-a Conferințe a partidului din 16–18 ianuarie 1924.

Aceste articole nu marcau un nou curs „special", deosebit de cel imprimat de Lenin, așa cum le-a înfățișat întotdeauna istoriografia sovietică. În realitate, la 5 decembrie 1923, Biroul Politic și Comisia de Control a partidului au adoptat o decizie comună referitoare la structura partidului, în care se recunoștea prezența birocrației și se propuneau mai multe măsuri menite să instituie o democrație mai largă în cadrul vieții interne de partid din organizațiile de bază. Troțki a îndrăznit să spere că aceasta însemna un punct cîștigat pentru el. Mulți membri de partid credeau în mod sincer că era posibilă o schimbare spre democrație, spre libertatea de opinie, spre sinceritate în relațiile interumane și spre lichidarea birocratismului „secretarial". Evident, prin scrierile sale, Troțki a făcut tot ce a putut pentru a împinge acest proces cît mai departe. Avea să-i spună asistentului său, Sermuks, că nu era totul pierdut, că partidul putea fi vindecat și că poate tocmai leacul lui va face acest lucru.

Troțki credea că hotărîrea referitoare la „noul curs" avea să deplaseze centrul de greutate spre „un partid independent din punct de vedere al criticii, autoguvernat, ca o adevărată avangardă organizată a proletariatului. Partidul trebuie să-și subordoneze sistemul organizatoric, rămînînd în același timp un organism centralizat"[32]. Nimic din toate acestea nu sugera ideea că Troțki ar fi pus la îndoială principiul de bază al conducerii partidului prin „centralism democratic": după părerea lui, adevărata problemă o constituia autoritatea excesivă cu care fusese învestit aparatul sau organizația de partid, mai ales de cînd Stalin preluase funcția de secretar general. Omnipotența organizației, remarca el, stîrnise „animozitate" printre membrii de partid. „Ucigînd inițiativa independentă, birocrația inhibă creșterea nivelului general al partidului."

Între timp, partidul era condus prin ordine și directive. Într-o anumită măsură, însuși Troțki se făcea răspunzător de formarea unei organizații puternice și coerente, însă abia acum își dădea seama de importanța inversării rolurilor: acum partidul controla organizația și nu invers.

În același timp, articolele lui lăsau impresia că nu știe cum să elimine problema. Vedea în Stalin și în grupul acestuia pericolul principal, dar nu avea nici o idee exactă cu privire la înlăturarea modului de selecționare a secretarilor, mai ales a secretarului general[33]. Încerca să se adreseze

întregului partid, dar nu era nici auzit, nici înțeles. Majoritatea membrilor de rînd ai partidului aveau un nivel intelectual scăzut și în nici un caz nu-i citeau articolele.

Ca tovarăș de arme al lui Lenin, Troțki nu se putea ridica fățiș împotriva interzicerii fracțiunilor, hotărîre adoptată de Congresul al X-lea, ba chiar declarase în repetate rînduri că fracțiunile sînt un rău care trebuie evitat. Și totuși opiniile lui reprezentau o dezavuare a hotărîrilor lui Lenin cu privire la unitatea partidului „Interzicerea lor", scria el, „nu reprezenta o garanție absolută și nici măcar parțială a protecției partidului împotriva noilor grupări ideologice și organizatorice. Singura garanție este o conducere corectă, evidențierea tuturor necesităților dezvoltării... flexibilitatea în organizația de partid, care să nu paralizeze, ci să stimuleze inițiativa de partid, care să nu se teamă de vocile critice și să nu-și intimideze membrii cu acuzația de scizionism". Abordînd cu luare-aminte acest punct, Troțki conchidea: „Rezoluția Congresului al X-lea, interzicînd fracțiunile, nu poate avea decît un caracter auxiliar și nu oferă soluția pentru toate dificultățile interne"[34].

În lucrarea *Noul curs*, Troțki a mai dezvoltat o idee care – cel puțin așa spera el – nu numai că avea să aducă un suflu nou în sînul conducerii, dar îl va și ajuta să-și cîștige noi suporteri. A pus în discuție problema generațiilor din partid. Cauza care se afla la baza numeroaselor fricțiuni prezente, scria el, „nu rezidă în faptul că unii secretari au mers prea departe și trebuie disciplinați, ci în aceea că partidul însuși e pe punctul de a se ridica la un nivel mai înalt"[35]. Troțki corela această stare de fapt cu atragerea tineretului în procesul revoluționar – „cel mai sigur barometru al partidului" –, care reacționa cel mai vehement împotriva birocratismului. „Numai prin interacțiunea constantă dintre vechea și noua generație, în cadrul democrației de partid, se poate menține caracterul revoluționar al vechii gărzi"[36]. Spera că, referindu-se la dominația generației mai vechi, își va cîștiga simpatia tineretului. Se ajunsese, scria el, ca „Partidul să locuiască la două niveluri – la nivelul superior se iau toate deciziile, iar la cel de jos se aude numai ceea ce s-a decis". Vechea gardă nu trebuie să decidă în numele întregului partid, fără să implice tineretul: partidul nu poate trăi numai pe baza capitalului trecutului. „Nu e cazul ca vechea generație să vadă în noul curs o manevră, un complot diplomatic sau o concesie temporară, ci un nou stadiu în dezvoltarea politică a partidului." Din păcate, pledoaria disperată a lui Troțki a ajuns la urechi care nu voiau să audă.

Conștient de importanța eforturilor sale pentru cîștigarea de noi

aderenți, a mai scris un articol, intitulat *Tradiție și politică revoluționară*, în care îndemna partidul să se bazeze pe Lenin, pe care îl numea geniu. „Leninismul", afirma el, „înseamnă să te eliberezi de conservatorism, de precedente, de referiri formale și de citate... Lenin nu trebuie decupat cu foarfeca spre a se găsi citatele potrivite pentru diverse ocazii; el n-a considerat niciodată formulările mai importante decît realitatea, ci a văzut în ele un mijloc de a stăpîni realitatea". După ce îl atrăsese astfel pe Lenin de partea sa, conchidea cu o remarcă reprezentînd în mod clar o provocare la adresa lui Stalin: „Nimeni nu trebuie să identifice birocrația cu bolșevismul"[37].

Dar în lupta pentru monopolul asupra lui Lenin, Stalin avea să obțină cîștig de cauză. Stalin a îmbrăcat mantia apărătorului leninismului, erijîndu-se în principalul lui interpret. Troțki nu a fost în stare sau nu a reușit destul de repede să-i însușească acest tertip care l-a făcut pe Stalin invulnerabil. Încercarea lui Troțki de a-l atrage pe Lenin de partea sa a eșuat. Toți cei care îl atacau cu fervoare aveau grijă să se refere la rezoluția lui Lenin cu privire la unitate, și aceasta însemna înfrîngerea lui Troțki.

Pe parcursul pregătirilor pentru Conferința a XIII-a a partidului, Troțki tot mai credea în șansa de a promova propria linie în adoptarea de către Biroul Politic a unei rezoluții referitoare la o reînnoire democratică. A elaborat un proiect de rezoluție și a expus un număr de idei uluitoare. Textul, elaborat la 14 ianuarie 1924, cuprindea următoarele afirmații:

> Ar fi cît se poate de periculos să subestimăm rezistența elementelor birocratice care au stat la originea rezoluției Biroului Politic cu privire la necesitatea imprimării unui nou curs... Tot trecutul partidului nostru demonstrează că intrigile interne de partid, inclusiv critica politicii Comitetului Central, sînt pe deplin compatibile cu unanimitatea reală și disciplina fermă... Partidul trebuie să avertizeze asupra pericolului birocrației și să garanteze un regim de independență pentru membrii săi de rînd[38].

În urma discursului lui Stalin, Conferința a adoptat o rezoluție care condamna poziția luată de Troțki și de sprijinitorii lui, etichetînd-o drept „o deviație mic-burgheză exprimată vădit" și o „îndepărtare clară de bolșevism". Trebuie însă consemnat faptul că nu exista un „nou curs" referitor la democrația internă de partid, iar lupta împotriva birocrației nu a fost promovată, în ciuda adeziunii maselor populare. Troțki văzuse în rezoluția Biroului Politic din 5 decembrie un semnal al noului curs, dar conducerea nu avea nici o intenție de a-l urma. Partidul fusese creat de Lenin ca entitate închisă, ierarhizată, dură și birocratică. Discuțiile despre

„democratizare" nu erau decît o manevră menită să-l înfrîngă pe Troțki.

Un timp, Troțki a încezit. A rămas în casă zile în șir, susținînd că este bolnav. A plecat la tratament și a participat la mai multe vînători împreună cu prietenul său, N. Muralov, șeful Districtului Militar Moscova. A scris scrisori, și-a făcut ordine în arhiva uriașă, și-a ordonat corespondența bogată. Cu ajutorul lui Sermuks și al lui Poznanski, și-a adunat discursurile, articolele și notele pentru volumul următor al Operelor complete. Printre hîrtiile lui existau materiale pe care intenționa să le folosească în campania sa pentru ajutorarea invalizilor și a veteranilor din războiul civil. Soția sa l-a ajutat în încercarea de a înființa o organizație, *Sobes*, Securitatea socială, care își propunea să aibă grijă de soldații mutilați, dar sărăcia din țară și birocrația care înflorise rapid au înăbușit în fașă această inițiativă. La sfîrșitul anului 1922 a înaintat un memoriu Biroului Organizatoric în care spunea că „o dată cu desființarea organizației *Sobes*, problema invalizilor din războiul civil a fost lăsată la voia întîmplării...Nu este nimeni dispus să preia toate responsabilitățile referitoare la această activitate. Ca urmare a transferului tovarășului Burdukov în Ucraina și a faptului că președinta Comitetului Unional de Sprijin, N.I. Troțkaia, este în concediu medical, *Sobes* s-a dezmembrat. Din acest motiv, există primejdia ca întreaga chestiune să fie abandonată"[39].

Conducerea a luat cunoștință pentru prima dată de problema invalizilor din războiul civil la o paradă în onoarea Armatei Roșii, cînd un grup de răniți de război s-au așezat alături de tribune și au început să ceară bani de la public. Troțki s-a simțit ofensat de ceea ce considera că este o întinare a realizărilor lui în calitate de șef al armatei și i-a scris în acest sens lui Muralov: „Trebuie să li se spună tuturor invalizilor personal că, dacă nu-și formulează cererile așa cum trebuie și preferă să tulbure parăzile, adunările populare etc., vor fi deportați din Moscova într-un oraș de provincie"[40]. Ulterior a antrenat Comitetul Unional de Ajutor, Secția Politică a Armatei Roșii și alte organisme în organizarea asistenței pentru invalizi, sugerînd ca problema să fie rezolvată la nivelul ajutorului material și al educației sociale, cu alte cuvinte, să se dea de lucru invalizilor și răniților de război în funcție de capacitățile fiecăruia[41].

Se părea că Troțki se împăcase cu ideea marginalizării sale și nu căuta să-și înrăutățească relațiile cu ceilalți membri din conducere. Își îndeplinea oarecum pasiv îndatoririle care îi reveneau ca membru al Biroului Politic și Comisar pentru Afacerile Militare și Navale, consacrîndu-și întreaga energie pregătirii pentru tipar a Operelor complete. Acest proiect

fusese aprobat de Lenin şi de Comitetul Central în timpul războiului civil şi majoritatea materialelor publicate prezintă un mare interes pentru istorici. În timp ce se afla la tratament cu ape minerale la Kislovodsk, Troţki a scris foarte mult. Observa iritat că ziarele partidului începuseră să se refere tot mai des la trecutul lui de menşevic şi s-a simţit tentat să scrie prefaţa la volumul despre Revoluţia din Octombrie ca articol separat, în aşa fel încît acesta să reprezinte şi un răspuns la numeroasele critici care i se aduceau şi să prezinte lucrurile în adevărata lor lumină. A scris foarte repede şi, în trei zile, articolul care avea aproape şaizeci de pagini a fost gata. Scopul lui era să-i informeze pe noii membri ai partidului despre realizările lui din timpul Revoluţiei din Octombrie.

Articolul, intitulat *Lecţiile lui Octombrie*, a atras atenţia întregului partid. În articol, Troţki îi aducea un cald elogiu lui Lenin, îi ignora pe Zinoviev şi pe Kamenev şi se referea direct la lipsa de importanţă a lui Stalin. Cita din scrisoarea adresată de Kamenev presei în ajunul loviturii de stat, scrisoare în care se spunea: „Nu numai eu şi tovarăşul Zinoviev, ci şi mulţi alţi tovarăşi organizatori, avem sentimentul că, date fiind raporturile de forţe existente, iniţierea unei insurecţii armate în acest moment, cu numai cîteva zile înainte de Congresul Sovietelor, ar fi un pas dezastruos pentru proletariat şi pentru revoluţie". Troţki declara că oamenii trebuie să ştie ce s-a întîmplat în octombrie. „Ar fi greşit", scria el, „să eliminăm un capitol din istoria partidului numai pentru faptul că nu toţi membrii săi au fost alături de proletariat. Partidul poate şi trebuie să ştie totul despre trecutul său, ca să facă o apreciere corectă şi să pună lucrurile la punct"[42].

Dar şi el a omis să evidenţieze uşurinţa cu care s-a preluat puterea pentru că nimeni nu era pregătit s-o apere. Tabloul pe care îl înfăţişa el, cu lideri înţelepţi, cu planuri ingenioase şi cu o populaţie revoluţionară, era mai mult romantic decît realist. A doua zi după declanşarea insurecţiei, majoritatea locuitorilor Petrogradului habar nu aveau că guvernul căzuse şi că bolşevicii preluaseră puterea. Articolul lui Troţki era totuşi plin de învăţăminte pentru mulţi oameni, dar unul din principalele lui scopuri era să-i protejeze renumele.

Contraatacul a venit imediat, cu toate „tunurile grele" desfăşurate în poziţie de tragere. Kamenev a publicat un articol lung şi insultător, intitulat *Leninism sau troţkism?,* la care Stalin a adăugat „faptele reale în legătură cu insurecţia din octombrie". Într-un editorial din ziarul *Bolşevik* se spunea despre Troţki că „alunecă la suprafaţă ca un adevărat maestru, ca un strălucit campion al patinajului artistic. Necazul este că toate acestea nu sînt altceva

decît nişte şabloane, foarte îndepărtate de existenţa concretă"[43].

În timp ce Troţki aştepta un răspuns, Biroul Politic elabora un amplu program menit să-l discrediteze. Secretariatul Comitetului Central a ordonat tuturor organizaţiilor de partid să parcurgă *Lecţiile lui Octombrie* cu un ochi critic. Se aştepta ca aproape toţi membrii eşalonului fruntaş să-l condamne public pe Troţki. Zeci de articole au apărut în presă într-un interval de timp foarte scurt. Criticile porneau de la o analiză obiectivă şi ajungeau la insinuări şi insulte directe. Liderii au ţinut discursuri în public – Stalin, Zinoviev, Kamenev, Buharin, Rîkov, Sokolnikov, Krupskaia, Molotov, Bubnov şi alţii. Cuvîntările lor au fost reunite într-o antologie amplă, intitulată *Pentru leninism.* Mulţi dintre autori s-au situat pe o poziţie diametral opusă faţă de aceea adoptată înainte de 1924.

La început, Troţki a înghiţit porţia zilnică de atacuri, dar cînd a început să aibă dureri de inimă şi de cap şi să se simtă din ce în ce mai rău, a încetat să-şi mai aplice această formă de autopedepsire. Nu se aşteptase la o ofensivă atît de violentă. Soţia lui încerca să-l liniştească şi să-l încurajeze, îl punea să facă plimbări în fiecare zi şi îi citea scrisorile trimise de fiii lor. Mai tîrziu, îşi amintea că acest atac al bolii „a coincis cu o monstruoasă campanie de persecuţii împotriva lui, pe care o suporta cu aceeaşi durere ca şi cînd ar fi suferit de o boală incurabilă. Paginile ziarului *Pravda* păreau fără sfîrşit şi fiecare rînd de pe hîrtie, fiecare cuvînt chiar, era o minciună. L.D. tăcea. Prietenii veneau să-l vadă în timpul zilei, uneori şi noaptea... Era palid şi slab. În familie, evitam să vorbim despre această persecuţie, dar nu puteam discuta nimic altceva"[44].

Această concertată campanie de presă avea menirea de a-i demonstra că un politician pătat de menşevism era compromis definitiv. Sermuks a început să selecţioneze ceea ce urma să-i arate lui Troţki şi ceea ce avea să fie îndosariat în uriaşa lui arhivă. Celule din fabrici, din universităţi, organizaţiile regionale şi de tot felul adoptau cu unanimitate de voturi rezoluţii prin care condamnau „atacul antibolşevic al lui Troţki împotriva temeliilor leninismului" şi îi cereau să-şi dea demisia din partid dacă nu era dispus să înfăptuiască politica stabilită de Conferinţa a XIII-a a partidului[45]. Raza de acţiune a criticilor a crescut treptat, iar imaginea lui Troţki creată în timpul revoluţiei şi al războiului civil s-a erodat substanţial.

Lui Troţki îi parveneau la Kislovodsk scrisori şi telegrame de tot felul. Ioffe, Muralov şi Rakovski îl îndemnau să nu tacă, să facă apel la Comitetul Central şi să ceară să se pună capăt acestor defăimări scandaloase. Troţki păstra tăcerea. Scopul lui Stalin fusese corect formulat. Reputaţia

lui Troțki se bazase pe revoluție și pe războiul civil, iar Stalin reușise să convingă partidul că exagerase în aprecierile sale. Toate atacurile prerevoluționare împotriva lui Troțki erau publicate sau republicate acum, iar eroul a devenit rapid un paria. Anii 1923 și 1924 au marcat o adevărată cotitură în viața lui Troțki. Mai era în primul eșalon al regimului și portretul lui atîrna alături de cel al lui Lenin. Mai multe orașe, sate, străzi, cluburi și fabrici îi purtau numele, dar imaginea lui de revoluționar se estompase și aura îi dispăruse. Speranțele lui într-un „nou curs" nu s-au materializat. Încercările sale de a restabili situația au fost întîmpinate fie cu indiferență, fie chiar cu ostilitate vădită. Și tocmai în această perioadă Stalin își prezenta propria teorie cu privire la edificarea „socialismului într-o singură țară".

Mulți oameni, care în calitate de membri ai unor grupări sau facțiuni de opoziție anterioare avuseseră de suferit se simțeau atrași de Troțki și își exprimau simpatia față de el, pentru că era etichetat drept dușman al actualei conduceri. Triumviratul stalinist și-a dat imediat seama de acest lucru și l-a acuzat pe Troțki că sprijină forțele antipartinice. În ceea ce-l privește, Troțki nu a făcut prea multe eforturi ca să-și atragă sprijinul propriilor suporteri. Iar atunci cînd avea s-o facă, în cele din urmă, se va dovedi prea tîrziu. Între timp, la Comitetul Central continuau să sosească mesaje de sprijin pentru Troțki, deși puține la număr. Într-un caz, uzina de vagoane de cale ferată din Moscova a votat cu o mică majoritate împotriva campaniei antitroțkiste, considerînd-o „dăunătoare și nedemnă [pentru partid] și păgubitoare pentru prestigiul Cominternului", și aceasta în pofida prezenței la lucrări a lui Molotov în persoană[46].

Între timp, și Stalin continua să acționeze din culise, înlăturîndu-i pe suporterii lui Troțki din posturile importante de la Comisariatul pentru Armată și Marină. În decurs de optsprezece luni, mulți comandanți de districte, armate și secții și-au pierdut locurile de muncă. Mașinăria numirilor, care se afla în mîinile Secretariatului și ale Biroului Organizatoric, adică ale lui Stalin, propulsa noi oameni care nu erau loiali decît triumviratului. Odată, pe cînd făcea un tratament la Suhumi după moartea lui Lenin, Troțki a primit vizita unor membri ai Comitetului Central – Tomski, Peatakov, Frunze și Gusev – care au venit să-l informeze în legătură cu schimbările importante de personal operate în administrația militară. A fost prevenit în legătură cu sosirea lui I.S. Unșliht, pe care nu-l simpatizase niciodată. Transferul președintelui adjunct de la GPU era un semn rău, dar Troțki zăcea la pat bolnav și nu putea să se împotrivească prea mult. A deplîns în mod special înlăturarea lui Skleanski, care se dovedise un

organizator excelent și un om de legătură foarte eficient între Comisariatul de Război și organizațiile de aprovizionare din timpul războiului civil. Treptat, în jurul lui Troțki se făcea vid.

Campania lui Stalin a fost sprijinită în mare măsură chiar de Troțki însuși. Retrăgîndu-se, practic, din viața cotidiană și din fața sarcinilor cu care se confruntau țara și partidul pentru a se concentra asupra scrierilor sale, luîndu-și frecvent concedii de boală și păstrînd tăcere în timpul dezbaterilor importante pe probleme de politică curentă, a făcut involuntar jocul dușmanului. De asemenea, sprijinind ferm interdicția facțiunilor și aprobînd linia conducerii, a creat o impresie inevitabilă de slăbiciune, de vinovăție și de pierdere a siguranței de sine. În acești doi ani decisivi și-a supraapreciat influența asupra gîndirii oamenilor și popularitatea de care se bucura printre ei. A crezut tot timpul că va triumfa după moartea lui Lenin și nu era pregătit să-și accepte înfrîngerea care se apropia inexorabil.

Împotriva intelectului remarcabil și a calităților excepționale ale acestui individ creativ se ridicase mașina stupidă, dar puternică a organizației partidului. Monstrul birocratic prinsese viață cu o repeziciune uimitoare și era în stare să execute acum eficient și fără să pună nici un fel de întrebări, ordinele venite de la centru, unde Stalin continua să-și consolideze poziția. Bătălia decisivă care se va declanșa avea să fie inegală. Înfrîngerea lui Troțki era iminentă.

Duelul „conducătorilor excepționali"

Din 1917 pînă la sfîrșitul vieții lui Troțki, un lanț de rivalitate dură și de luptă ireconciliabilă i-a legat pe cei doi revoluționari pe care Lenin îi numise în decembrie 1922 doi „conducători excepționali". Lanțul n-a fost retezat decît în august 1940, o dată cu asasinarea lui Troțki din ordinul personal al lui Stalin. Așa cum am văzut, înainte de 1917, cei doi abia dacă se cunoșteau, deși se întîlniseră față în față de mai multe ori. În 1905, la Congresul al V-lea al Partidului de la Londra, Troțki pur și simplu nu-l băgase în seamă pe Stalin, care privea la mulțimea pestriță a revoluționarilor cu un amestec de curiozitate și uimire. În iarna anului 1913 a avut loc o altă întîlnire, de astă dată la Viena, pe care Troțki a descris-o într-o însemnare ce urma să fie inclusă în cartea sa despre Stalin, rămasă neterminată. Își amintea că ședea lîngă un samovar, într-un hotel ieftin din Viena, împreună cu menșevicul Skobelev:

Fiu al unui morar bogat din Baku, Skobelev era pe atunci student și elevul meu în materie de politică; cîțiva ani mai tîrziu avea să fie adversarul meu politic și ministru în Guvernul Provizoriu. Beam ceai rusesc parfumat și discutam, firește, despre răsturnarea țarismului. Dintr-o dată, ușa s-a deschis fără ca cineva să fi bătut mai înainte și în fața noastră a apărut un bărbat pe care nu-l mai văzusem pînă atunci. Era scund, slab, cu fața albăstruie și ciupită de vărsat. În mînă ținea un pahar gol. Chipul lui exprima un amestec de surpriză și aversiune, scoțînd un sunet gutural care putea fi luat drept un salut, s-a apropiat de samovar, și-a umplut în tăcere paharul și a ieșit din cameră fără să scoată un cuvînt. I-am aruncat o privire întrebătoare lui Skobelev. „E caucazian, Djugașvili, un concetățean de-al meu. Bolșevicii tocmai l-au ales în Comitetul lor Central și se pare că a început să joace un anume rol"[47].

Fără îndoială că experiențele ulterioare ale lui Troțki au contribuit mult la modelarea acestei amintiri despre una din primele sale întîlniri cu Stalin.

În vara anului 1917, după ce se întorsese în Rusia, Troțki, văzîndu-l pe Stalin la numeroase întîlniri și conferințe, în comitete și colegii de redacție, precum și în compania lui Lenin, și-a dat seama că georgianul cel tăcut devenise o parte integrantă a sistemului bolșevic, dar nu i-a trezit interesul în mod special ca persoană. Ascultîndu-i în tăcere pe vorbitori, în timp ce își fuma pipa, Stalin se uita la oamenii care intrau și ieșeau din încăpere. Troțki a încercat să-și amintească dacă îl auzise vreodată pe Stalin vorbind la aceste ședințe, dar memoria lui nu reținuse nimic. Cînd se întîlneau față în față sau cînd îi simțea ochii reci ațintiți asupra lui, Troțki dădea din cap în chip de salut și trecea mai departe. Îl vedea pe Stalin mai puțin ca pe o personalitate și mai mult ca pe un figurant, un fel de membru al partidului, căci în timpul evenimentelor istorice majore se găsesc întotdeauna oameni care își înfrumusețează ulterior amintirile pentru a-și exagera rolul jucat.

În realitate, Stalin nu era un astfel de figurant. Aproape imperceptibil, își croia sigur și neîntrerupt drum spre vîrful ierarhiei de partid. În mod ciudat, abia după ce nu s-au mai văzut, Troțki a reușit să-l cunoască mai bine pe Stalin, adică în timpul războiului civil, cînd Troțki era personajul dominant, iar Stalin răspundea de aprovizionarea cu alimente, ulterior devenind membru al Consiliului Militar Revoluționar de pe diverse fronturi. Uneori, Troțki a recunoscut meritele lui Stalin, cum s-a întîmplat în mai 1920, cînd a trimis o telegramă din trenul său la Sovnarkom, în care spunea: „Întrucît în ultimul an tovarășul Stalin și-a concentrat atenția în principal asupra chestiunilor militare și întrucît cunoaște frontul de sud-vest, unde activitatea este de maximă importanță, ar trebui să fie numit membru al Consiliului Militar Revoluționar al Republicii pentru a-și putea folosi capacitățile în munca la nivel central mai bine decît pînă acum, în special pentru slujirea centrului frontului de sud-vest"[48]. Stalin a fost membru al Consiliului Militar Revoluționar al Republicii de la 8 octombrie 1918 pînă la 8 iulie 1919, cînd numărul membrilor acestuia a fost redus la șase; a redevenit membru al Consiliului din 8 mai 1920 pînă la 1 aprilie 1922.

Troțki a avut dreptate cînd a afirmat că Stalin putea fi folosit mai bine. În 1918, cînd Stalin se afla în tranșeele de la Țarițîn, între el și Comisarul Poporului avusese loc un schimb de telegrame pe un ton foarte dur. Amîndoi apelaseră la Lenin, iar acesta încercase să-i împace, însă divergențele dintre ei erau prea adînci. Astfel, Troțki era convins că foștii ofițeri țariști vor sprijini înființarea unei armate regulate cu pregătire de luptă, în timp ce Stalin îi susținea pe comandanții militari de tipul lui Voroșilov, care puneau calitatea de membru de partid mai presus de pregătirea și experiența militară. Într-o telegramă trimisă la Țarițîn lui Troțki, însoțită de o copie și pentru Lenin, Stalin raportase că statul major al frontului Caucazului de Nord era „total nepregătit pentru condițiile de luptă împotriva contrarevoluției. Nu se referea numai la faptul că «specialiștii» noștri n-aveau capacitatea necesară de a duce o luptă decisivă împotriva contrarevoluției, ci și la amănuntul că, fiind ofițeri de stat-major care nu sînt în stare decît să deseneze hărți și să elaboreze planuri de redesfășurare a trupelor, nu manifestă nici un interes față de acțiunile operative, față de problemele de aprovizionare, de supraveghere a diferiților comandanți și, în general, se simt ca niște străini sau niște musafiri"[49]. Stalin a intervenit în activitatea statelor majore, înlăturînd personalul care nu se bucura de aprecierea lui și aplicînd măsuri represive. A recurs adesea la personalul său de la secția de aprovizionare cu alimente sau de la Comisariatul pentru Naționalități ca să execute inspecții și supravegheri, depășindu-și atribuțiile. Centrul și Troțki au început să primească plîngeri la care în primul moment au reacționat cu calm. Odată, Troțki a telegrafiat chiar la Comitetul Militar Revoluționar din Balașov că era „întru totul de acord cu protestul tovarășului Raskolnikov împotriva amestecului unor tovarăși de la Comisariatul pentru Naționalități în treburile de pe front. I-am făcut o declarație în acest sens și Comisarului pentru Naționalități. Tovarășul Bobinski va pleca astăzi pe front cu depline împuterniciri din partea mea de-a acționa numai sub conducerea Comitetului Militar Revoluționar"[50].

Stalin și oamenii lui nu păreau să se sinchisească. Comisarul pentru

Naționalități a continuat să dea ordine și să-i adreseze cereri lui Troțki. La 27 septembrie 1918 a solicitat o cantitate uriașă de diferite arme, plus nici mai mult, nici mai puțin de 100 000 de uniforme, deși la data aceea numărul soldaților de pe frontul de sud era mai mic. În încheierea acestui mesaj a scris personal cu cerneală roșie: „Declarăm că dacă aceste cerințe (care sînt minimale, luînd în considerare numărul de soldați de pe frontul de sud) nu vor fi satisfăcute cu maximum de urgență, vom fi puși în situația să încetăm acțiunile militare și să ne retragem pe malul stîng al Volgăi"[51]. Aceste ultimatumuri îl duceau la exasperare pe Troțki. Depozitele armatei erau goale și fabricile de muniție funcționau anevoie. Troțki avea dreptate să i se plîngă lui Lenin că „acțiunile lui Stalin îmi strică toate planurile"[52]. Ordinele lui erau sistematic ignorate de Stalin, dar se pare că abia în vara anului 1918 și-a dat seama că în spatele „insignifiantului caucazian" se afla un om voluntar, cu o minte organizată. După mai multe ciocniri de acest fel, Troțki a încercat să convingă Moscova să-l recheme pe Stalin de pe front, dar Lenin și Sverdlov, care îl sprijineau pe Troțki în toate chestiunile pur militare ale activității lui, nu păreau grăbiți să ia partea vreunuia dintre ei. În ciuda faptului că Stalin a fost chemat din cînd în cînd la Moscova, spre satisfacția lui Troțki, și că Voroșilov și alți comandanți care nu-i erau simpatici s-au transferat în alte sectoare, Lenin a refuzat să catalogheze asemenea mutări drept victorii ale unui comisar al poporului împotriva altuia. Sperînd că se va ajunge în cele din urmă la un compromis, îi îndemna pe amîndoi să-și rezolve divergențele făcîndu-și concesii reciproce.

Au fost și cîteva momente scurte de relativă ameliorare a relațiilor dintre Troțki și Stalin, în principal datorită acestuia din urmă. În memoriile sale, Troțki a evocat un asemenea episod:

> Din cauza uriașei sale invidii și ambiții, era imposibil ca Stalin să nu simtă la fiecare pas inferioritatea sa intelectuală și morală. Se pare că a făcut unele tentative de a se apropia de mine. Abia mult mai tîrziu mi-am dat seama de semnificația încercărilor lui de a stabili între noi o relație mai familiară. Dar mi-au repugnat acele trăsături care făceau din el un om puternic – îngustimea intereselor lui, empirismul, caracterul rudimentar al psihologiei lui, cinismul deosebit al provincialului pe care marxismul îl eliberase de multe prejudecăți, fără a le înlocui însă cu o concepție filozofică bine fundamentată și asimilată mental[53].

Stalin a făcut cîțiva pași timizi în direcția reconcilierii. În ajunul aniversării unui an de la Revoluția din Octombrie, a publicat un articol în care realmente îl plasa pe Troțki alături de Lenin și îl numea cel de-al

doilea organizator principal al insurecției – un mod original de a-l felicita pe Troțki, a cărui zi de naștere cădea tot pe 7 noiembrie (25 octombrie pe stil vechi). În versiunile ulterioare ale acestui articol au fost omise toate remarcile referitoare la ziua de naștere a lui Troțki[54].

Telegramele lui Stalin către Troțki din 1918 erau redactate pe un ton foarte respectuos și se încheiau cu „al dumneavoastră, Stalin"[55], formulă imposibil de imaginat peste un an. De fapt, această fază a durat numai atîta timp cît Stalin s-a pregătit pentru următorul stadiu al activităților sale militare. În iulie, cerea ca Moscova să-i acorde împuterniciri militare și amenința că, dacă nu le primește, se va descotorosi imediat de „oficialitățile și comandanții care periclitează cauza" și că „lipsa unei bucățele de hîrtie de la Troțki n-o să mă oprească din drum"[56]. A obținut împuternicirea militară pe care a cerut-o și din acel moment a ignorat toate ordinele, indiferent că veneau de la Troțki sau de la centru. După cum am văzut, conflictul era stins pentru moment, pe de o parte datorită faptului că Lenin atenuase loviturile lui Troțki împotriva lui Stalin, pe de altă parte, ca urmare a deciziei tactice a lui Stalin de a nu-l contrazice pe Troțki.

Troțki n-a făcut nici un efort să răspundă cu aceeași monedă eforturilor minime de reconciliere ale lui Stalin. Îl subaprecia pe rivalul său ca politician și, în plan personal, îl considera neinteresant și dezagreabil. Așadar, a fost foarte surprins să constate că, pe neașteptate, după îmbolnăvirea lui Lenin, Stalin s-a remarcat printre liderii de frunte ai partidului, deși îi recunoscuse tenacitatea și capacitatea de a lua decizii ferme în momentele de criză. Recunoscuse chiar acest lucru în 1919, în momentul în care ceruse ca Stalin și Biroul Organizatoric să ia măsuri drastice în cazurile de încălcare a regulamentului referitor la mobilizare: „Ar fi de mare ajutor dacă tovarășul Stalin ar vrea să scrie un articol în *Pravda* în acest sens"[57].

Pînă la moartea lui Lenin, Troțki a fost convins în sinea sa că Biroul Politic îl va invita să ia locul marelui conducător și exact în acest sens a interpretat și *Scrisoarea către Congres* a lui Lenin. „Fără îndoială, atunci cînd și-a redactat testamentul a urmărit să-mi înlesnească mie avansarea. Evident că voia să facă acest lucru atenuînd pe cît posibil fricțiunile. Vorbește despre fiecare persoană cu multă grijă, revizuindu-și raționamentele mai dure. În același timp, formulează pe un ton ponderat indicațiile cele mai clare în legătură cu cel pe care îl consideră potrivit să ocupe primul loc"[58]. Era convins că Lenin îl voia pe el drept succesor și că referirile la caracterul lui erau o perdea de fum pentru a atenua fermitatea alegerii sale.

Lupta continuă dintre Stalin și Troțki a fost în mare măsură exacerbată

de această ambiguitate, care făcea imposibilă orice cooperare. Dar Troțki a pierdut bătălia de la bun început. Miza disputei era ceva mai mare decît o chestiune de ambiție personală, de incompatibilitate sau de nepotrivire de caracter. De fapt, se desfășura o întrecere între tendințele de stînga și cele centriste din partid. Stalin întruchipa întotdeauna centrul, în timp ce Troțki personifica stîngismul. Întotdeauna cînd centrul se prăbușește și stînga sau dreapta triumfă, societatea și statul au de suferit. Dar aici s-a întîmplat ceva neașteptat: după ce a învins opoziția „de stînga", Stalin și-a însușit programul ei și a început „revoluția de sus în jos". Din acest motiv, conștient sau nu, o mare parte din propria metodologie a lui Troțki a fost preluată de Stalin și tradusă în practică.

Este momentul să se facă o precizare importantă. S-a spus adesea că Stalin a executat programul lui Troțki și că, dacă existau divergențe serioase între ei, acestea se refereau la viitorul socialismului în URSS. În realitate, Stalin și Troțki – respectiv, suporterii lor – reprezentau două tipuri sociale diferite: pe de-o parte, pragmaticii, care, după cum afirma Troțki, „trecuseră la un mod de viață sedentar" și doreau să construiască socialismul într-o țară, pe de alta, „nomazii revoluției", niște firi romantice, încrezătoare în triumful idealurilor lor. Și unii, și alții erau avocați ai comunismului de război. Dacă Troțki și adepții lui doreau să se întoarcă la comunismul de război al lui Lenin, cu zelul lui bolșevic, cu eroismul revoluționar, cu democrația internă de partid (așa cum o înțelegeau ei) și la activitatea clasei muncitoare, Stalin și adepții lui militau pentru o societate birocratică, în care milioanele de funcționari și de organizatori ai partidului să le asigure lor bunăstarea cu ajutorul dictaturii care nu va lăsa spațiu pentru democrație și în care masele vor fi reduse la rolul de „zimți ai unei roți dințate". Troțki spera să coreleze schimbările revoluționare care aveau loc în orașe și sate cu instituirea unui regim democratic atît în cadrul partidului, cît și în țară – scop imposibil de atins, dată fiind dictatura unui singur partid.

Între cei doi rivali a început un conflict aproape interminabil. Cît timp Lenin a fost în viață, acesta a avut un caracter mai personal și a fost mai puțin legat de „platforme" și de poziții, cu excepția „revoltei" lui Troțki din octombrie 1923. Acuzațiile și reproșurile au continuat la ședințele Biroului Politic și ale Comitetului Central, cu consecințe minime. De exemplu, o decizie a Comitetului Central Executiv din 1921 cerea să se revizuiască personalul de la Comisariatele Poporului, iar Comisarii Poporului au fost rugați să-și expună opiniile. Biroul lui Troțki a raportat că, în ultimele luni, Stalin nu luase parte, practic, la activitatea sa[59]. Troțki

nu dorea să aibă în echipa sa membri inactivi, dar aceasă declarație sugera de fapt că nu îl acceptă pe Stalin ca lider de rang superior.

Ambii rivali au aflat de *Scrisoarea către Congres* a lui Lenin înainte de moartea lui și lucrul acesta nu i-a împăcat, mai curînd dimpotrivă. În această scrisoare, Lenin vorbea despre Troțki spunînd că este „probabil omul cel mai capabil din Comitetul Central actual", în timp ce despre Stalin scrisese că se îndoiește că va folosi uriașa putere care se află în mîinile lui cu suficientă precauție. Vestitul post-scriptum din 4 ianuarie 1923, în care Lenin sugera ca Congresul să găsească o modalitate de îndepărtare a lui Stalin din funcția de secretar general, ar putea lăsa impresia că litigiul se rezolvase în favoarea lui Troțki. În realitate, însă, lucrurile erau foarte complicate. Troțki, care arătase deja că este vulnerabil în unele situații politice, și-a pierdut cumpătul de tot și a lăsat garda în jos, în timp ce Stalin a continuat să-și consolideze pozițiile, acționînd din culise. Probabil că Stalin a fost acela care a lansat zvonul că Lenin nu mai este capabil să lucreze.

După cum a recunoscut mai tîrziu, Troțki a făcut o mare greșeală lipsind de la înmormîntarea lui Lenin. A motivat că a fost indus în eroare de o telegramă pe care Stalin a trimis-o organizației Ceka din Tiflis (Tbilisi) la 22 ianuarie: „Transmiteți aceasta imediat și raportați cînd a fost înmînată. Moghilevski sau Pankratov să decodifice personal. Spuneți tovarășului Troțki. La 21 ianuarie ora 6.50 p.m., tovarășul Lenin a decedat subit. Moartea a fost provocată de o insuficiență a aparatului respirator. Înmormîntarea sîmbătă 26 ianuarie"[60].

În mod caracteristic pentru el, Stalin n-a trimis telegrama autorităților sovietice locale, nici măcar comitetului de partid, ca și al organizației Ceka din Caucaz. Tot un cekist, pe nume Gherson, codificase telegrama. Troțki voia să participe la înmormîntare și a telegrafiat la Moscova în acest sens. Stalin a răspuns cu altă telegramă: „Înmormîntarea are loc sîmbătă. N-o să ajungi la timp. Biroul Politic consideră că în starea dumitale ar trebui să te duci la Suhumi". În realitate, ceremonialul s-a desfășurat duminică, 27 ianuarie, astfel că Troțki a fost împiedicat în mod deliberat să ia parte la un eveniment de o importanță politică uriașă. La Congresul Unional al Sovietelor din 26 ianuarie, Stalin s-a declarat un adevărat leninist și apărătorul moștenirii leniniste. Rupt de lume, Troțki nu putea face altceva decît să telegrafieze de la Tiflis un scurt articol, de altfel plin de căldură, care se încheia cu cuvintele: „Cum vom putea merge noi înainte, cum ne vom găsi drumul, fără să ne rătăcim? Inimile noastre sînt pline acum de o

nemărginită suferinţă, noi cei care din mărinimia nemărginită a istoriei ne-am născut pentru a fi contemporani cu Lenin, care am păşit alături de el, care am învăţat de la el... Cum vom înainta? Cu făclia leninismului în mînă..."[61]

Absenţa lui Troţki de la înmormîntare a produs o impresie foarte nefavorabilă în rîndurile populaţiei, mai ales ale membrilor de partid, mulţi văzînd în absenţa lui o întinare a memoriei lui Lenin. Probabil că acesta a fost elementul decisiv care a dus la înfrîngerea lui Troţki. El a fost profund mişcat de o scrisoare primită de la Krupskaia la Suhumi la cîteva zile după înmormîntare şi poate că aceasta i-a atenuat întrucîtva sentimentul de vinovăţie şi frustrare provocat de absenţa sa. Krupskaia scria că „cu aproape o lună înainte de moartea sa, în timp ce se uita prin cartea dumitale, Vladimir Ilici s-a oprit la un pasaj în care rezumi învăţătura marxist-leninistă şi m-a rugat să i-l citesc din nou: a ascultat foarte atent, apoi a mai parcurs o dată textul. Şi aş mai vrea să-ţi spun ceva: atitudinea lui V.I. faţă de dumneata din momentul cînd ai venit la noi, la Londra, din Siberia, nu s-a schimbat pînă în clipa morţii. Îţi urez putere şi sănătate, Lev Davîdovici, şi te îmbrăţişez călduros"[62].

Într-adevăr, după revoluţie, Lenin a manifestat nu numai o mare încredere faţă de Troţki, ci şi o preocupare specială pentru bunăstarea lui. La 20 martie 1921, a scris cu mîna lui un proiect de ordin pentru Biroul Politic în care spunea că: „... pe baza opiniei profesorului Rahman, potrivit căreia alimentaţia necorespunzătoare este una din cauzele bolii tovarăşului Troţki, sporind dificultatea vindecării, Biroul Organizatoric trebuie să asigure o alimentaţie adecvată pentru tovarăşul Troţki, în conformitate cu dispoziţiile medicului, acţionînd în spiritul instrucţiunilor directe ale Comitetului Central sau mediate de agenţiile sovietice (Comitetul Executiv Central şi Comisariatul Poporului pentru Alimentaţie)"[63].

În memoriile sale, Troţki a revenit adesea la zilele funeraliilor lui Lenin; marcaseră nu numai o perioadă de tristeţe şi suferinţă, ci şi un moment în care şi-a pierdut speranţa de a juca un „rol conducător" în ţară şi în partid. La Coyoacán, în timpul ultimului an de viaţă, îi scria discipolului său Malamut, în ziua de 17 noiembrie 1939:

> Pe cînd mă întorceam de la Suhumi la Moscova împreună cu cîţiva prieteni apropiaţi, a venit vorba despre funeralii – subiectul a fost atins numai în treacăt, căci trecuseră deja trei luni. Mi-au spus că el [Stalin] sau ei [triumviratul] nu le programaseră pentru sîmbătă, dar voiau să fie siguri de absenţa mea. De la cine am aflat asta? Poate că de la V. Smirnov sau N. Muralov, nu cred să fi fost E. Skleanski, care era foarte rezervat şi precaut... Acum îmi dau seama că a fost vorba de un complot mai serios.

Troţki a declarat apoi că Stalin nu s-a gîndit nici o clipă la ziua de sîmbătă. Într-o telegramă personală codificată îi convocase la Moscova pe principalii lideri de partid din întreaga ţară care îi erau loiali lui: „Ţinînd seama de importanţa excepţională a momentului, Stalin şi-a mobilizat funcţionarii din întreaga ţară. În cele din urmă, au venit toţi, cu excepţia mea, pentru că eu fusesem dezinformat în mod deliberat de Stalin însuşi".

Cu puţin timp înainte de propria moarte, în mai multe rînduri, Troţki a sugerat şi pînă la urmă a ajuns chiar să creadă – şi să-i convingă şi pe alţii – că Stalin îl otrăvise pe Lenin. În articolul intitulat *Superborgia de la Kremlin*, afirmă că Iagoda, un om de încredere al lui Stalin, „avea un dulap plin cu otrăvuri din care lua cîte o sticlă cînd era nevoie şi o dădea agenţilor lui cu instrucţiunile respective. Stalin nu putea să aştepte pasiv ca Lenin să se facă bine, pentru că destinul noului Borgia depindea de acest lucru. Ştia că numai aşa avea şanse să devină şeful secţiei organizatorice şi, implicit, şeful ţării". Acesta a fost unul din cazurile în care Troţki s-a înşelat sau poate că a încercat în mod deliberat să inducă lumea în eroare în legătură cu motivaţia şi comportamentul lui Stalin. Pe baza dovezilor furnizate de documente, putem afirma acum că Lenin însuşi i-a cerut lui Stalin, prin intermediul Nadejdei Krupskaia, să-i procure cianură de potasiu ca s-o ia atunci cînd suferinţa va deveni insuportabilă. Stalin a raportat colegilor săi că Nadejda Krupskaia încercase chiar ea să-i dea otravă lui Lenin, dar n-o ţinuseră nervii. (Relatarea detaliată a acestui episod se găseşte în cartea mea despre Lenin[64].)

După moartea lui Lenin, conflictul între Stalin şi Troţki a căpătat un caracter mai unilateral: Stalin ataca, Troţki se apăra. Evident, Troţki mai putea încă să tulbure oamenii cu discursurile şi articolele sale, dar observatorii atenţi îşi dădeau seama că lupta era pierdută, şi încă în mod jalnic. În ianuarie 1925 a fost demis din funcţia de Comisar al Poporului pentru Afaceri Militare şi din cea de Preşedinte al Consiliului Militar Revoluţionar al Republicii. La plenara Comitetului Central din ianuarie 1925, cu prilejul căreia s-a discutat poziţia lui Troţki fără ca el să fie prezent, întrucît la data respectivă era bolnav, Zinoviev şi Kamenev au propus pe neaşteptate ca locul lui de Comisar Militar să fie preluat de Stalin. Secretarul general a obiectat imediat, privindu-i pe furiş pe ceilalţi membri. Propunerea

a căzut şi Stalin a rămas la cîrma birocraţiei în continuă dezvoltare.

Atîta timp cît Troţki a răspuns de forţele armate, Stalin s-a temut de el. Nu putea uita că V.A. Antonov-Ovseenko se adresase Biroului Politic pentru a-i lua apărarea lui Troţki: „Comuniştii din armată spun deja că ar trebui să-l sprijinim cu toţii pe tovarăşul Troţki“[65]. După mai multe consultări, membrii triumviratului i-au găsit lui Troţki trei funcţii care să-l tragă pe o linie secundară şi să-l copleşească cu probleme birocratice. A fost făcut şef al Comitetului de Concesionări, al Colegiului Electrotehnic şi preşedinte al Colegiului Industrial Ştiinţific şi Tehnic. Nu mai era periculos.

Cîtva timp, Troţki s-a consacrat noii sale activităţi, absorbit de preocuparea de a pune ştiinţa şi tehnica în slujba noii societăţi. A inspectat laboratoare, s-a întîlnit cu oamenii de ştiinţă, a ţinut conferinţe cu inginerii. Participa rar la şedinţele Biroului Politic sub pretextul că are mult de lucru. Se pare că era mulţumit de rolul modest de „tehnocrat“ şi de răgazul ce i se oferea pentru a se dedica activităţii sale literare. Între timp, campania antitroţkistă a continuat în presă, scoţînd la lumină toate păcatele mai vechi. În aceste condiţii, s-a văzut curînd nevoit să renunţe şi la noile funcţii, rămînînd numai preşedinte al Comitetului de Concesiuni, pentru a reveni cu normă întreagă în politică.

Între timp, triumviratul se scindase. Zinoviev şi Kamenev şi-au dat seama, în cele din urmă că, sprijinindu-l pe Stalin, consolidaseră regimul birocratic şi pregătiseră terenul pentru un dictator. „Gemenii bolşevici“ i s-au adresat atunci lui Troţki. „Încă de la prima noastră întîlnire“, îşi amintea Troţki, „Kamenev a declarat: «Este suficient ca dumneata şi Zinoviev să apăreţi pe aceeaşi platformă, şi partidul va înţelege că acesta este adevăratul Comitet Central»“[66]. Dar nu luaseră în considerare activitatea desfăşurată de Stalin, care se înconjurase de oameni loiali, numindu-i în posturile cheie ale organizaţiei.

Cît despre Troţki, acesta nu era prea entuziasmat de noii săi aliaţi. Pur şi simplu nu avea încredere în ei. În însemnările sale intitulate *Blocul cu Zinoviev (pentru jurnal)*, făcute în decembrie 1925, remarca cu multă perspicacitate că opoziţia Leningradului (adică a lui Zinoviev) era o „adaptare birocratic-demagogică a conducerii organizaţiei la starea de alarmă declarată de elementele de conducere ale clasei muncitoare în legătură cu progresul general al dezvoltării noastre“[67]. Îngrijorarea aceasta fusese exprimată în dezbaterile referitoare la metodele şi ritmul construirii socialismului. Corelînd progresul revoluţiei din Rusia cu acela al revoluţiei

mondiale, Troţki îşi păstra vechile sale vederi radicale, de stînga. Într-o ciornă din 1926 a subliniat mai multe fraze tipice: „De ce să jefuim ţărănimea dacă socialismul este, de fapt, imposibil?“; „...sîntem priviţi ca nişte «pesimişti» şi «slabi de inimă» pentru că nu sîntem de acord cu un ritm de melc“[68]. Părea că se contrazice, căci pe de o parte, declara că fără o conflagraţie revoluţionară mondială va fi imposibil să se construiască socialismul în Uniunea Sovietică, în timp ce, pe de altă parte, milita pentru transformarea ţării într-un ritm rapid. Stalin era conştient de această fisură în gîndirea lui Troţki şi aştepta momentul potrivit ca s-o speculeze în folosul său.

La Congresul al XIV-lea al partidului din decembrie 1925, Zinoviev, ca purtător de cuvînt al opoziţiei, a avertizat partidul cu privire la degenerarea birocratică, dar argumentele lui au fost neconvingătoare. Kamenev a ţinut un discurs mult mai dur, declarînd: „... sîntem împotriva întronării unei teorii a «conducătorului», sîntem împotriva întronării unui «conducător»... Personal, nu cred că secretarul nostru general este persoana care poate să-i reunească în jurul său pe vechii bolşevici...“[69] Dar nu a reuşit decît să provoace indignarea delegaţilor şi pămîntul a început să se clatine sub picioarele opoziţiei „de stînga“. Stalin a strîns şi mai tare şurubul. În iunie 1926 i-a scris lui Molotov că venise timpul „să le zdrobească mutrele lui Troţki, Grişa [Zinoviev] şi Kamenev“ şi să-i transforme în renegaţi. În septembrie, devenise mai explicit: „S-ar putea să zboare din Biroul Politic chiar acum“[70]. În octombrie 1926, Troţki şi Zinoviev au fost excluşi din Biroul Politic şi un an mai tîrziu şi din Comitetul Central. În noiembrie 1927, lui Troţki i s-a anulat calitatea de membru de partid.

Opoziţia a elaborat o declaraţie în care se afirma: „Nu este adevărat că drumul opoziţiei va duce la o răscoală împotriva regimului sovietic şi a partidului. Dar este cît se poate de adevărat că facţiunea stalinistă intenţionează să dezlănţuie distrugerea fizică pentru a-şi atinge scopurile. Opoziţia nu a făcut nici cea mai mică aluzie la ameninţarea cu insurecţia. Dar facţiunea stalinistă reprezintă un pericol real de uzurpare pe viitor a drepturilor supreme ale partidului... Opoziţia nu poate fi zdrobită prin represiune; vom apăra din răsputeri ceea ce considerăm că este corect“.[71]

După ce pierduse, practic, totul, Troţki s-a raliat cu întîrziere unei organizaţii antistaliniste din interiorul partidului. S-au ţinut întîlniri ilegale, s-au format grupuri de luptă, s-au făcut încercări de a se publica unele materiale, s-au creat canale clandestine de comunicare. Tot timpul Troţki a subliniat că opoziţia trebuie să se limiteze la metode strict ideologice şi

politice. A elaborat memorii şi instrucţiuni pentru adepţii lui, definindu-le sarcinile. Acestea apar în memoriile unuia dintre discipolii săi, N.N. Gavrilov, care îşi aminteşte cîteva dintre sarcinile pe care trebuia să le îndeplinească: „1) să-mi susţin propriile vederi la şedinţele de partid; 2) să răspîndesc cuvîntul opoziţiei în rîndul maselor; 3) să strîng bani pentru hîrtie şi să iau legătura cu tovarăşii persecutaţi; 4) să stabilesc contacte cu alţi adepţi; 5) să menţin legătura cu conducerea grupului de opoziţie de la Leningrad"[72].

Poziţia lui Troţki s-a clătinat şi mai tare atunci cînd Zinoviev a hotărît să se căiască în faţa lui Stalin, sperînd că în felul acesta va redobîndi vechile favoruri. Troţki nu a fost deosebit de surprins de această întorsătură a evenimentelor şi şi-a amintit de prezicerea sumbră a fiului său, Serioja, care spusese că Stalin o să-l înşele, iar Zinoviev o să fugă[73]. Între timp, campania din presă continua. Eforturile lui Troţki de a se justifica erau contracarate de ordinele date de Stalin redacţiilor de a nu-i publica materialele. Troţki nu s-a lăsat păgubaş. Arhiva lui este plină de materiale destinate distribuirii prin organe neoficiale. Astfel, textul următor a fost tipărit pe hîrtie de ţigară:

> Dragi tovarăşi,
>
> După mai mult timp, tovarăşul Zinoviev şi pretenii lui apropiaţi au reînviat legenda împotriva troţkismului... pentru a-şi acoperi propria retragere. Legenda troţkismului este o conspiraţie a organizaţiei de partid împotriva lui Troţki. Buharin s-a distins ca cel mai productiv promotor al acestei activităţi ilegale. Ar fi o pedeapsă capitală pentru acest bărbat dacă s-ar publica operele lui complete...Nu trebuie să ne jucăm cu ideile. Acestea au un mod propriu de a se lega de realităţile de clasă şi de a continua să trăiască apoi independent[74].

Duelul „conducătorilor excepţionali" era numai o dispută a aparenţelor. Nu a existat nici o dispută făţişă. Personalitate neatrăgătoare şi neinteresantă, dar împuternicit cu conducerea organizaţiei de partid, Stalin putea atrage după sine majoritatea membrilor de partid. Scînteietor şi talentat (chiar dacă harul lui pălise oarecum după războiul civil), Troţki era, practic, singur. Grupurile nesemnificative de sprijin pe care a reuşit să le adune au intrat prea tîrziu în acţiune şi apelurile lor la lupta împotriva birocraţiei, împotriva aroganţei comuniste şi a rigidităţii organizatorice păreau ininteligibile pentru membrii de rînd ai partidului, care vedeau acum în Troţki un opoziţionist, un scizionist şi un om care îşi dădea pe faţă arama de fost menşevic. Duelul se desfăşura, într-adevăr, numai între aparenţe. În lupta politică, Stalin prefera asasinatul în locul duelului.

Rîndurile suporterilor se răresc

Am văzut deja că Troţki era un om al paradoxurilor. Adept convins al metodelor radicale în rezolvarea problemelor sociale, economice şi spirituale, el milita în acelaşi timp pentru democratizarea vieţii de partid. Poate că trăsătura lui cea mai uimitoare a constituit-o încercarea zadarnică de a îmbina lucruri absolut incompatibile: totalitarismul şi democraţia, militarismul şi cultura. Eroul revoluţiei a fost el însuşi expresia cea mai grăitoare a contradicţiilor din sînul revoluţiei ruse. Aceasta a aprins torţa libertăţii, dar ducînd-o înainte a asociat-o cu ideea de constrîngere. Instaurînd puterea poporului, o mînă de persoane au hotărît soarta a milioane de oameni; în încercarea de a introduce noul în viaţa socială, revoluţia a distrus fără milă valorile istorice, precum şi elementele de certă importanţă pentru viitor. Caracterul paradoxal al lui Troţki a coincis cu acela al oricărei revoluţii, mai ales al revoluţiei ruse.

Unul din paradoxuri l-a constituit şi disproporţia dintre popularitatea de care se bucura Troţki şi numărul suporterilor săi. În timpul revoluţiei şi al războiului civil, numele lui era cunoscut în întreaga ţară, fiind considerat un idol şi un simbol al revoluţiei; mulţi oameni îi admirau energia şi flexibilitatea sa ca lider militar, personalitate oficială a statului, orator public, ziarist şi neobosit avocat al revoluţiei mondiale. Lăsa impresia că era un veritabil generator de revoluţie, capabil să unească milioane de oameni prin eforturile lui neobosite. Dar se învîrtea într-un cerc îngust de persoane ce-i erau cu adevărat devotate. Îşi propusese să devină conducător şi, de regulă, conducătorii au puţini prieteni.

Ca orice om învestit cu o mare putere, Troţki a încercat să satisfacă cererile personale ale oamenilor. Astfel, a înaintat Biroului Organizatoric o scrisoare de la o veche revoluţionară, pe nume Rozanova, însoţită de următoarea notă: „Am locuit împreună cu ea şi cu soţul ei la Saratov, pe cînd eram în ilegalitate. Am beneficiat de ajutorul ei, adică de apartament, adrese etc. Asta se întîmpla în 1902. Îmi amintesc că Rozanova şi soţul ei duceau o politică populistă... şi cred că mai tîrziu, în exil, au intrat la Cernov... Ar trebui s-o ajutăm pe bătrînă"[75]. Pentru Clara Zetkin, comunistă germană şi membră a Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste, a solicitat „condiţii mai omeneşti, deoarece locuieşte într-o cameră neîncălzită la Lux Hotel. Am putea să-i facem rost de o sobă electrică sau

să-i găsim altă locuință"[76]. Nu întorcea spatele oamenilor, le dădea sfaturi și făcea și fapte bune.

Dar valul revoluționar scăzuse în intensitate și atunci s-a văzut brusc că cel de-al doilea om din partid și din țară avea foarte puțini suporteri. Aceasta a provocat o discuție în partid, animată și de scrisoarea trimisă de Troțki Comitetului Central în octombrie 1923 și apoi de *Declarația celor 46*, inspirată tot de el, expediată Biroului Politic o săptămînă mai tîrziu[77].

Pe Troțki îl întrista faptul că eforturile lui de a îndepărta partidul de cursul său „ierarhic secretarial" erau sortite eșecului de la bun început. Dorea ceea ce proclamase revoluția, ceea ce declarase marxismul și ceea ce venea în întîmpinarea intereselor membrilor de partid. Eșecul s-a datorat mai multor cauze. În primul rînd, cei mai mulți membri de partid aveau o educație politică foarte slabă și nu înțelegeau care este miza pusă în joc. Partidul luase ființă și crescuse în condiții de război, ceea ce explică prevalența metodelor militare și folosirea unei terminologii militare, cum ar fi „fronturi", „atacuri", „asalturi", „trădare" și „concentrare". Oricine se afla la cîrma administrativă a partidului putea să stabilească cursul unor dezbateri, să asigure formarea unei opinii publice potrivite, să creeze imaginea unor dușmani și a unor aliați. Încercînd să influențeze linia partidului, Troțki s-a adresat mașinăriei partidului, chiar „ierarhiei secretariale" – „cercului" – care dorea să-l anihileze. Întrucît dorea să reducă influența sectorului organizatoric, era puțin probabil să-și găsească adepți tocmai printre ei. Iar puterea organizației se răspîndea de sus în jos.

Mai mult chiar, Troțki era deosebit de neîndemînatic cînd trebuia să aleagă momentul propice pentru a se angaja în lupta politică. Nu avea calități de tactician. Știa foarte bine ce impresie proastă va produce asupra partidului, a suporterilor săi și a armatei absența lui, în calitate de cel de-al doilea om al revoluției, de la funeraliile lui Lenin, chiar dacă n-avea nici o vină. Dar a recunoscut amploarea greșelii abia mai tîrziu. Adesea a părăsit arena în momentul cel mai critic al luptei, fie din motive de boală, fie luîndu-și concediu și plecînd în Caucaz sau la Berlin, la tratament. Odată, pe cînd Biroul Politic analiza activitatea lui de scizionist, el era la vînătoare împreună cu Muralov. Realitatea e că funcționarii și membrii de partid își îndreptau preferințele spre conducătorii de succes, iar Troțki apărea mereu ca un învins în luptele politice și nu făcea nimic ca să sporească rîndurile adepților săi.

În ultimă instanță, pînă și opoziția lui politică a lăsat impresia unei simple lupte pentru putere, pentru funcții înalte și pentru influență. Stalin

înțelesese cît de important este să se erijeze în apărătorul lui Lenin și al moștenirii lui spirituale. Toate discursurile lui împotriva lui Troțki și împotriva opoziției erau presărate cu citate din Lenin și cu referiri la conducătorul răposat. Troțki, între timp, trebuia să se apere și să se justifice neîncetat, să-și demonstreze loialitatea față de Comitetul Central și de Biroul Politic. Atitudinea lui defensivă a creat impresia că el este cel care greșește, care are concepții dubioase și dăunătoare. Acest lucru îi deprima în mare măsură pe suporterii lui, care deveneau din ce în ce mai puțini la număr. Încă de la sfîrșitul anilor '20, mulți adepți l-au părăsit și și-au revizuit opiniile, și asta nu numai din teama de a nu fi sancționați.

Datorită eforturilor lui Stalin – dar și ale lui Troțki –, acesta din urmă apărea în fața maselor de comuniști ca un disident rău intenționat din sînul partidului. La urma urmelor, chiar Lenin subliniase pericolul unei sciziuni în sînul partidului, considerîndu-l mult mai mare decît acela prezentat de generalii albi: trebuia păstrată unitatea de monolit a partidului. De aici și ostilitatea față de Troțki și sprijinul acordat lui Stalin, care, alături de Comitetul Central, apărea în rolul de militant pentru unitate. Cît despre divergențele ideologice, majoritatea membrilor partidului, în ciuda credinței lor nestrămutate în revoluția mondială, erau impresionați de obiectivul lui Stalin de a construi socialismul mai întîi într-o singură țară. Evidenta lipsă de încredere a lui Troțki și a adepților săi în posibilitatea victoriei socialismului numai în URSS era interpretată de Stalin ca o dorință de reîntronare a capitalismului.

Stalin a sesizat toate punctele nevralgice ale lui Troțki și le-a exploatat din plin. Ca principal administrator al partidului, avea posibilitatea să facă aranjamentele necesare pentru ca adversarii lui Troțki să primească posturi importante (la vremea cuvenită, orice post). Această politică a fost practicată imperceptibil la început, dar a avut ca rezultat consolidarea poziției lui Stalin și subminarea autorității lui Troțki. Chiar și cei care vedeau partea pozitivă a platformei lui Troțki se îndoiau de șansele lui de succes. Troțki a devenit curînd un general fără armată. Cine îl sprijinea?

În 1926, cînd Zinoviev și Kamenev au venit la el, lista era impresionantă, cel puțin sub aspect calitativ dacă nu cantitativ. *Declarația celor 46* includea și nota demnă de subliniat: „Cîțiva șovăielnici părăsesc opoziția, în timp ce zeci de mii nutresc convingeri ferme… Membrii de rînd ai partidului ni se alătură"[78]. Numai prima parte a acestei afirmații este adevărată. Cînd se afla la apogeul popularității, opoziția nu se putea lăuda cu mai mult de opt mii de membri. Evident, numărul celor care nu

acceptau vederile lui Troțki nu putea fi mult mai mare, pentru că restul membrilor de partid erau manipulați de Stalin – avem în vedere tocmai acea masă amorfă a membrilor de rînd ai partidului care i-au permis lui Stalin să-și păstreze supremația, pentru că, în momentele decisive, zeci de mii de membri au urmat ascultători linia trasată de Comitetul Central, aflat sub controlul lui Stalin.

În primăvara anului 1926, Zinoviev și Kamenev și-au dat seama, în sfîrșit, că subapreciaseră puterea lui Stalin și o supraapreciaseră pe aceea a lui Troțki. În aprilie 1926, cînd, după un interval de trei ani, cei trei politicieni s-au întîlnit în apartamentul lui Kamenev, erau pe deplin conștienți de abilitatea cu care îi învinsese Stalin. Neputînd să-l privească pe Troțki în ochi, Zinoviev și Kamenev au vorbit mult, învinovățindu-l și pe el pentru greșeala pe care o făcuseră sprijinindu-l pe Stalin. De ce insistase el, au întrebat cei doi, să sublinieze comportamentul lor din octombrie 1917? De ce nu venise la înmormîntarea lui Lenin? Nu-și dădea seama cît de absurd era să lupte împotriva lui Stalin, practic, de unul singur?

Noii aliați ai lui Troțki au calificat perioada de timp petrecută în preajma lui Stalin drept un coșmar. Au declarat că scriseseră amîndoi scrisori, ascunse în locuri sigure, în care declarau că, în cazul în care ar muri pe neașteptate, la mijloc ar fi mîna lui Stalin și l-au sfătuit și pe Troțki să procedeze la fel. Stalin, spuneau ei, nu l-a lichidat încă pe Troțki pentru că se temea ca nu cumva vreun tînăr troțkist fanatic să nu încerce să se răzbune împotriva lui. Apoi au mai afirmat – scrie biograful lui Troțki, Isaac Deutscher – că dacă cei trei s-ar fi unit și s-ar fi prezentat în fața partidului, ar fi avut șanse să-l întoarcă „pe calea cea dreaptă". Cu mintea strălucită a lui Troțki și popularitatea de care se bucura el, nimic n-ar fi fost mai ușor decît să-l înlăture pe Stalin de la putere[79]. Nutreau convingerea că încă nu scăpaseră trenul.

În realitate, însă, era prea tîrziu. Dacă această alianță s-ar fi constituit imediat după moartea lui Lenin, un astfel de deznodămînt ar fi fost poate posibil. Dar Troțki își dădea seama, cu regret, că noii lui aliați erau temporari. Știa că nu sînt capabili să dea o luptă hotărîtă; nu vor fi în stare nici măcar să ajungă la un compromis, ci se vor duce să implore iertarea lui Stalin. Cel mai nesigur dintre ei doi era Zinoviev, care își începuse cariera ca vînzător într-un magazin din provincia lui natală, Herson – Troțki știa și asta. Troțki se întîlnise pentru prima dată cu el la sfîrșitul secolului la Geneva, apoi la Londra. Recunoscuse imediat potențialul lui Zinoviev, pe atunci student la chimie, apoi la drept, la Universitatea din Berna. Ulterior

mai avusese și alte ocazii să se convingă de calitățile tînărului revoluționar, cu o inteligență vie și cu o cultură de nivel european. Dar chiar și înainte de revoluție, Zinoviev era cunoscut pentru rapiditatea cu care își schimba vederile și pentru slaba sa împotrivire în fața unor presiuni politice.

Zinoviev a fost propulsat în eșalonul superior al partidului datorită lui Lenin: încă din 1905, la Congresul al V-lea al partidului de la Londra, Lenin l-a propus pentru funcția de membru al Comitetului Central bolșevic, funcție pe care o va deține timp de douăzeci de ani. În primăvara anului 1917 avea să traverseze Germania împreună cu Lenin în vestitul „tren sigilat", cînd au călătorit din Scandinavia spre Petrograd. Și tot împreună cu Zinoviev, Lenin se va ascunde în vara anului 1917 pentru a scăpa de represaliile Guvernului Provizoriu. Zinoviev l-a urmat aproape în mod constant pe Lenin. „Aproape", pentru că la început a obiectat împotriva *Tezelor din aprilie,* dar, mai ales, pentru că la 10 octombrie, la o ședință secretă a Comitetului Central a luat o atitudine fermă, alături de Kamenev, împotriva politicii loviturii de stat armate. Însă curajul nu reprezenta o calitate definitorie pentru el. În ciuda dosarului său revoluționar și a faptului că a fost primul președinte al Cominternului, inconsecvența l-a dus pe Zinoviev către înfrîngerea politică și, la vremea cuvenită, și la anihilarea fizică.

Troțki nu avea de unde să știe că Zinoviev va cunoaște o mulțime de alte umilințe. Într-o noapte de decembrie 1934, cînd GPU a venit după el, Zinoviev și-a dat seama că-i sunase ceasul. Cu mîna tremurătoare, i-a scris în grabă o notă lui Stalin, în timp ce apartamentul îi era percheziționat: „...nu sînt vinovat în nici un fel, dar în nici un fel față de partid, față de Comitetul Central și față de dumneavoastră, personal. Vă jur pe tot ceea ce este mai sfînt pentru un bolșevic, vă jur pe memoria lui Lenin. Nici măcar nu-mi pot imagina de unde au apărut asemenea suspiciuni împotriva mea. Vă implor să mă credeți pe cuvînt de onoare. Sînt zguduit pînă în străfundul sufletului". Stalin n-a făcut altceva decît să grăbească procesul și, o lună mai tîrziu, la 16 ianuarie 1935, vechiul lui tovarăș de partid, fost membru al „cercului" lui, avea să fie condamnat la zece ani de închisoare, după ce mărturisise toate delictele inexistente și, în plus, divulgase numele tuturor acelora „de care pot și vreau să-mi amintesc ca de niște foști participanți la lupta antipartinică"[80].

Troțki avea dreptate să-l considere sadic pe Stalin. Pe un asemenea om, moartea victimei sale nu era de natură să-l mulțumească pe deplin: simțea nevoia să-l distrugă moral, iar Zinoviev s-a prăbușit total și definitiv

în ziua de 14 aprilie 1935. La o analiză retrospectivă a comportamentului lui Zinoviev şi al lui Kamenev din octombrie 1917, este imposibil de negat faptul că au dat dovadă de un considerabil curaj politic, calificînd politica conducătorului lor drept dezastruoasă. Într-adevăr, Zinoviev a exprimat de mai multe ori cu voce tare ceea ce alţii gîndeau în tăcere. De exemplu, în cartea sa intitulată *Leninismul*, care a apărut în 1925, scria: „Care este sursa directă a puterii în URSS? Cine întruchipează puterea clasei muncitoare? Partidul Comunist! În acest sens, avem o dictatură a partidului. Iar de aici rezultă că dictatura partidului reprezintă o funcţie a dictaturii proletariatului"[81].

Troţki recunoştea că alianţa cu Zinoviev s-a datorat faptului că acesta din urmă îşi pierduse funcţia din Biroul Politic, ca şi ostilităţii lui faţă de Stalin şi ambiţiile lui politice nemărginite. Aşa cum era de aşteptat, după ce au fost excluşi amîndoi din partid pentru scizionism, atît Kamenev, cît şi Zinoviev au scris în ziua de 19 decembrie 1927 o scrisoare de regrete adresată prezidiului Congresului al XV-lea al partidului, cerînd să fie repuşi în drepturi. Partidul a consimţit, dar, ulterior, efemerii aliaţi ai lui Troţki au fost permanent siliţi să repete piesa demascării troţkismului.

Troţki îşi pusese speranţe mai mari în Kamenev, deşi între ei existau neînţelegeri la fel de importante ca acelea cu Zinoviev. Kamenev nu era numai cumnatul lui Troţki, dar şi un om cu mai mult caracter decît Zinoviev. În aprilie 1917, la Conferinţa partidului, Lenin l-a elogiat pe Kamenev şi activitatea pe care a depus-o pentru partid în ultimii zece ani[82], şi l-a numit printre adjuncţii săi din Sovnarkom şi în Consiliul pentru Muncă şi Apărare. În această calitate, Kamenev a fost foarte eficient, asigurînd aprovizionarea Petrogradului şi a Moscovei cu zeci de mii de tone de cereale. S-a făcut, de asemenea, remarcat pentru faptul că a dus tratative directe cu liderul anarhist al gherilei ucrainene, Mahno, ajungînd la o înţelegere cu el. Troţki aflase şi de repetatele apeluri ale lui Kamenev la „luptă împotriva subminării leninismului de către troţkism". În ianuarie 1925, Şermuks i-a arătat lui Troţki un extras dintr-un articol denigrator al lui Kamenev, la adresa lui: „Am avut dreptate să nu permitem ca leninismul să fie subminat de o altă învăţătură. Acum, cînd ne-am constituit în partid de conducere, trebuie să navigăm cu băgare de seamă printre micii burghezi şi încercuirea capitalistă din exterior – ne revine obligaţia de a fi deosebit de vigilenţi şi atenţi la orice formă de deviere"[83]. În aprilie 1926, cînd Kamenev s-a întors către Troţki, a trebuit fără îndoială să dea dovadă de mult curaj. Cu patru luni mai devreme, la Congresul al XIV-lea, declarase profetic, aşa cum am văzut

mai devreme: „M-am convins că tovarăşul Stalin nu poate îndeplini rolul de unificator în partidul bolşevic..."[84] Probabil că acesta a fost singurul discurs rostit la congres în care s-a atras atenţia asupra pericolului prezentat de viitorul dictator şi s-a propus, practic, înlăturarea lui Stalin.

Troţki a analizat ulterior minutele congresului, subliniind în mod special această afirmaţie şi altele asemănătoare din cuvîntările lui Kamenev şi folosind în exil materiale din cărţile şi articolele lui. Dar nu avea să recunoască niciodată că numeroasele opoziţii, facţiuni şi grupări pe care le inspirase el personal nu erau decît nişte încreţituri uşoare pe oglinda netedă şi vastă a mării ruse şi că străfundurile acesteia rămăseseră netulburate. Aliaţii lui temporari nu-i împărtăşeau punctul de vedere. Troţki nu a sesizat faptul că sorgintea totalitarismului trebuia căutată chiar mai jos de secretarul general. Nu Stalin era cauza. Birocraţia în continuă creştere şi afirmare ar fi generat oricum un Stalin.

O ultimă încercare a opoziţiei de a se face auzită, de a-şi formula dezacordul faţă de dictatura partidului şi conducerea ţării de către un singur om s-a întreprins în noiembrie 1927, la cea de-a zecea aniversare a loviturii din octombrie 1917. Dar speranţele în apariţia unor noi adepţi au fost spulberate. Acţionînd din ordinul lui Stalin, GPU a procedat fără menajamente. Rîndurile adepţilor lui Troţki s-au subţiat. Unii dintre ei au publicat declaraţii personale prin care puneau capăt definitiv activităţii scizioniste, alţii au fost exilaţi dincolo de Urali, în Siberia şi în Asia Centrală, altora li s-a oferit un exil mai onorabil în calitate de ambasadori sau reprezentanţi comerciali. Unii au pornit pe un alt drum. Astfel, Adolf Ioffer, vechi bolşevic şi prieten statornic al lui Troţki, în prada unei prelungite stări depresive, s-a împuşcat. În scrisoarea pe care a lăsat-o, Ioffe susţine că Troţki a avut întotdeauna dreptate din punct de vedere politic, dar, spre deosebire de Lenin, nu manifesta suficientă inflexibilitate şi îndîrjire[85]. Discursul rostit de Troţki la înmormîntarea lui Ioffe a fost ultima cuvîntare publică în faţa adepţilor săi.

Printre cei mai statornici discipoli ai lui Troţki s-a numărat şi Karl Berngardovici Radek, care a fost exilat în Siberia occidentală după anihilarea opoziţiei. Cunoscut ca ziarist strălucit, Radek se remarca şi prin impulsivitatea sa, atît în viaţa personală, cît şi în cea politică. Născut în Polonia – pseudonimul lui, K. Radek, provenea de la cuvîntul polonez *kradek* (hoţ), căci fusese nevoit să părăsească Partidul Social-democrat polonez din cauza zvonurilor referitoare la lipsa lui de onestitate –, Radek nu a renunţat niciodată la tradiţiile culturale şi politice ale ţării sale natale.

Reputat poliglot şi mare amator de bancuri, era un adevărat *bon vivant*, cu prieteni în multe ţări şi cu moduri de viaţă diferite. Una din principalele lui caracteristici o constituia capacitatea de a-şi schimba rapid direcţia politică. Susţinător al lui Troţki la tratativele de pace de la Brest-Litovsk, s-a situat, în acelaşi timp, şi de partea grupului Buharin al comuniştilor de stînga. Din ordinul lui Lenin, a luat parte la activitatea de sprijinire a creării partidului comunist german şi s-a numărat printre primii care au îmbrăţişat ideea frontului popular.

Troţki l-a privit întotdeauna pe Radek cu interes, dar şi cu o anumită circumspecţie, căci era conştient de tendinţa lui de a-şi schimba foarte rapid opiniile. În perioada cît a fost, pentru scurt timp, rector al Universităţii Sun Yat-sen din Moscova, Radek l-a vizitat de multe ori pe Troţki pentru a discuta probleme internaţionale, aducîndu-i noutăţi şi încercînd să afle previziunile lui Troţki. Cei mai mulţi oameni îl găseau pe Radek o persoană plăcută, chiar şi Stalin. În acelaşi timp, nimeni nu-l lua prea în serios. I se recunoşteau originalitatea, optimismul incurabil, dar aparenta lui incoerenţă în gîndire şi impresia de dezordine personală pe care o lăsa celor din jur ascundeau puterea unui intelect de analist pătrunzător, care, însă, în mod sigur, era lipsit de voinţă.

Prima scrisoare pe care a primit-o Troţki în anii exilului la Alma-Ata a fost de la Radek, aflat în exil la Tomsk, împreună cu Ivan Smilga, un bolşevic leton care se afirmase în timpul războiului civil şi devenise, mai tîrziu, adept al lui Troţki. Radek scria despre viaţa de zi cu zi a unui exilat, reflecta cu privire la posibilele evoluţii ulterioare şi îl îndemna pe Troţki să nu-şi piardă curajul. Răspunsurile lui Troţki, pe care s-a adunat praful din arhivele partidului, includ şi următoarele fragmente din mai multe scrisori. În ziua de 27 februarie 1928, el scria:

> Ştiind cît de mult deteşti manuscrisele, îţi scriu la maşină. Îmi amintesc de cuvintele profetice ale lui Serioja [fiul meu]: „Nu te alia nici cu Iosif [Stalin], nici cu Grigori [Zinoviev]. Iosif te va înşela şi Grigori va fugi". Traduc cartea lui Marx *Dl. Fogt* pentru Institutul Marx-Engels. Încă n-am reînceput partidele de vînătoare. Sermuks nu mai este cu mine; l-au arestat şi l-au dus undeva... Te rog foarte mult să-ţi organizezi viaţa în aşa fel încît să te menajezi mai mult. Indiferent cît te-ar costa. Mai sîntem încă foarte, foarte folositori...[86]

Două zile mai tîrziu scria din nou: „Citesc foarte mult despre China, despre politica mondială... Mai ai probleme cu rinichii? Îţi strîng mîna cea leneşă cu simpatie şi reproş"[87]. La 7 martie 1928, aşternea pe hîrtie următoarele cuvinte:

> Ai văzut prostia lui Buharin din *Pravda*? Este vorba de călătoria mea. De ce oare oamenii mici simt nevoia să se prostitueze atunci cînd îşi pierd principiile? GPU creează probleme... Încă n-am ajuns la vînătoare. Am citit foarte mult despre revoluţia chineză... Nu mai am veşti de la Serebreakov. Corespondenţa mea cu alţii se stabilizează treptat. Scrisoarea lui Peatakov m-a indignat peste măsură. L-am considerat mult timp ca pe un om care poate să stea pe propriile lui picioare. E un individ capabil, cu o minte de matematician, dar ca politician nu e prea înţelept. Lenin a avut dreptate şi în această privinţă atunci cînd ne-a avertizat că nu trebuie să ne bizuim pe Peatakov în problemele politice majore... Scrisoarea lui către presă este propriul său epitaf[88].

Troţki îl considera de multă vreme pe Buharin drept unul din principalii susţinători ai lui Stalin – de aici şi abuzurile lui –, dar nu şi-a dat seama că Stalin nu făcea decît să-l exploateze pe Buharin şi a procedat astfel numai atîta timp cît i-a convenit. În mai multe rînduri, Troţki l-a abordat pe Buharin cu diverse propuneri, făcînd eforturi ca să-şi amelioreze relaţiile cu el. Astfel, atunci cînd un comunist evreu i-a scris lui Troţki despre antisemitismul ce domnea în celula lui de partid, unde se spunea că „jidanii tulbură apele din Biroul Politic", la 4 martie 1926, Troţki i-a scris lui Buharin:

> Vei spune că este o exagerare şi mi-ar plăcea să cred că aşa stau lucrurile. De aceea îţi propun să mergem împreună la celula aceea şi să vedem cu ochii noştri despre ce e vorba. Cred că noi doi împreună, în calitate de membri ai Biroului Politic, putem face efortul de a verifica cu sînge rece şi de bună-credinţă dacă este posibil ca în partidul nostru, la Moscova, în cadrul unei celule, să se facă propagandă defăimătoare antisemită fără să fie pedepsită?[89]

Nu se ştie dacă Buharin a acceptat oferta lui Troţki.

Radek mai avea încă destulă energie şi suficient curaj ca să protesteze împotriva modului în care era tratat Troţki. La 25 septembrie 1928 s-a adresat Comitetului Central:

> Am aflat că tovarăşul Troţki este bolnav, drept care cer Comitetului Central să-l mute în condiţii corespunzătoare, astfel încît să i se ofere posibilitatea de a se însănătoşi. Ne-aţi exclus din partid şi ne-aţi trimis în exil sub acuzaţia că sîntem contrarevoluţionari, fără a ţine seama de faptul că cei mai în vîrstă dintre noi au luptat pentru comunism timp de un sfert de secol... A-i exila pe cei care au luptat împotriva chiaburilor este fie o nebunie, fie o formă de sprijin acordat cu bună-ştiinţă chiaburilor. Un bolşevic revoluţionar, al cărui trecut nu este cu nimic inferior aceluia cu care vă mîndriţi dumneavoastră trebuie să-şi refacă sănătatea cu treizeci de ruble pe lună. Boala tovarăşului Troţki este ultima picătură. Trebuie să luaţi măsuri pentru a pune capăt exilului leniniştilor bolşevici, mai

ales al tovarăşului Troţki. Faceţi acest lucru rapid, în aşa fel încît noi toţi, cei care l-am văzut pe tovarăşul Troţki pe toate fronturile războiului civil, să nu trăim ruşinea de a fi nevoiţi să ridicăm glasul pentru salvarea lui. Ni s-au ridicat carnetele de partid, dar avem unul ştampilat de GPU cu acuzaţia de a fi încălcat articolului 58[90].

Deşi Radek scria pentru Troţki, era clar că se referea şi la el însuşi. În următoarele lui scrisori către Comitetul Central adopta o atitudine mult mai circumspectă, evoluţie tipică nu numai pentru Radek şi Smilga, ci şi pentru întreaga opoziţie. Într-o declaraţie trimisă Comitetului Central şi datată 29 martie 1929, Tomsk, Radek şi Smilga scriau:

În presa burgheză au apărut mai multe articole ale tovarăşului Troţki în legătură cu deportarea lui şi cu situaţia din URSS şi din partid. Iaroslavski s-a lansat în calomnii pe tema acestor articole, al căror conţinut a fost răstălmăcit chiar de presa noastră, pe alocuri textul fiind falsificat în mod grosolan. Iaroslavski încearcă să-l înfăţişeze pe Troţki ca pe un om care îşi vinde conştiinţa politică burgheziei mondiale. Nici un muncitor, nici un singur membru de partid care ştie ce servicii a adus Troţki cauzei revoluţionare timp de peste treizeci de ani nu va da crezare acestor calomnii... A fost o greşeală politică din partea lui Troţki să publice aceste articole de uz intern ale partidului. Dar nu respingem posibilitatea publicării în presa burgheză a unor articole împotriva partidului bolşevic la care dorim să ne întoarcem. Troţki a prezentat lupta din ultimii ani ca pe un complot al lui Stalin împotriva lui Troţki, dar a păstrat tăcerea cu privire la pericolul dinspre dreapta...[91]

Sînt cuvintele unor oameni care capitulaseră pe jumătate. Numărul celor capabili să menţină drumul pe care şi-l aleseseră, asemeni lui Troţki, era mic. Acesta reprezintă unul din misterele perioadei postleniniste: au existat prea puţini revoluţionari suficient de curajoşi să i se împotrivească lui Stalin. După cum se ştie, în anii '20 şi '30, o sumedenie de oameni s-au opus concepţiei lui Stalin cu privire la „construirea socialismului într-o singură ţară", operă ce urma să fie desăvîrşită prin sacrificii. Dar majoritatea s-au adaptat şi au început să creadă că aşa era firesc. În mare parte, acest lucru s-a datorat slăbiciunii omeneşti în general, supunerii în faţa forţei oarbe, a coerciţiei şi demagogiei. Dar mai există şi o altă explicaţie a docilităţii revoluţionarilor din perioada respectivă. Nu cunoşteau valoarea libertăţii. Credeau că libertatea pe care o dobîndiseră întîmplător după primul război mondial şi ca urmare a greşelilor lui Kerenski era un premiu pentru loialitatea lor faţă de marxism. Îndoctrinaţi cu dogma marxismului şi apoi a leninismului, considerau inspirată pînă şi cea mai eronată politică

a conducerii, înfrumuseţată cu cele cîteva zeci de citate obişnuite din „sfînta scriptură".

Cînd opoziţia a fost criticată, persecutată şi arestată sub pretextul abaterii de la dogmele rituale, mulţi oameni au şovăit, au avut dubii sau şi-au pierdut cumpătul. Numai foarte puţini au reuşit să facă abstracţie de postulatele care aruncau într-un con de umbră recent cucerita libertate. Opoziţia reprezenta un efort al subconştientului de a-şi regăsi drumul către libertate. Dar gîndirea dogmatică anihilase deja orice tendinţă spre pluralismul de gîndire. Opoziţia troţkisto-zinovievistă, cum a fost ea numită – deşi, de fapt, cuprindea toate elementele active de stînga din partid –, avea de ales între moartea lentă şi capitularea umilă. Marea majoritate a ales cea de-a doua cale.

La scurt timp după protestul lor anemic faţă de tratamentul lui Troţki, Radek şi Smilga au scris Comisiei Centrale de Control ca să anunţe că „sîntem de acord cu linia generală a partidului şi ne disociem de opoziţie... Nu avem nimic comun cu teoria lui Troţki referitoare la revoluţia permanentă... Ne retragem semnăturile de pe documentele separatiste şi cerem să fim reinstalaţi în drepturi în cadrul partidului"[92].

Comportamentul lui Radek era tipic pentru majoritatea adepţilor lui Troţki. Indiferent că a fost vorba de Muralov sau de Preobrajenski, de Peatakov sau de Serebreakov, fiecare a părăsit rîndurile opoziţiei în felul său sau pur şi simplu i s-a impus tăcerea. Preobrajenski, cunoscut cărturar marxist, cu care Troţki fusese deosebit de sincer în discuţii, s-a declarat de acord cu multe din afirmaţiile lui referitoare la erorile din politica lui Stalin, dar în străfundul sufletului său nu putea împărtăşi radicalismul lui Troţki, iar spre sfîrşitul anului 1928 ruptura dintre ei era definitivă. Peatakov, pe care Lenin îl caracteriza drept „un om cu un mod de gîndire administrativ", era lipsit de fineţe şi nu putea detecta nuanţele politice, astfel că a fost printre primii care l-au părăsit pe Troţki. Antonov-Ovseenko, care se devotase cu trup şi suflet ideilor socialiste, vedea viitorul nu în Troţki, ci în dezvoltarea continuă a revoluţiei. Muralov, care fusese foarte apropiat de Troţki în timpul războiului civil, a convenit şi el că „lucrurile nu stau bine în partid". Troţki avea o părere foarte bună despre Serebreakov, pe care îl considera un om capabil şi interesant. În aprilie 1926 el îi scria:

Discuţia pe care am avut-o cu dumneata şi cu alţi cîţiva tovarăşi despre propunerea lui Stalin şi despre înţelegerea cu el a luat o întorsătură cu totul neaşteptată. La două zile după plecarea dumitale au început să circule zvonuri în organizaţia de partid în sensul că, înainte de a pleca în Manciuria, [dumneata] ai

organizat o facţiune împreună cu mine, Peatakov şi Radek, Peatakov fiind omul de legătură[93].

Această scrisoare „strict secretă" a încercat să ofere o explicaţie pentru mobilul urmărit de Stalin cînd a lansat astfel de insinuări.

Asemenea scrisori ilustrează nu numai existenţa unor mari divergenţe de opinie, dar şi caracterul acerb al luptei politice, în cadrul căreia problemele erau adesea trecute cu vederea în favoarea personalităţilor, a ambiţiei, a pretenţiilor egoiste ale fiecăruia dintre lideri în parte. Nici Stalin, nici Troţki nu făceau parte din categoria celor dispuşi să respecte „regulile" camaraderiei de partid sau ale unei etici elementare în această luptă. Dar Stalin avea de partea sa uriaşul aparat de partid, GPU-ul şi secţia de cadre. Troţki nu putea să cîştige. În pofida faptului că era susţinut de mulţi intelectuali din partid, Stalin era cel care avea capacitatea să stîrnească masele împotriva ereziilor troţkiste, inventate de el, fiind ajutat adesea chiar de Troţki.

Înainte de a fi deportat, Troţki a încercat să adune în jurul său cîţiva suporteri. După cum susţine N. Gavrilov, Troţki s-a dus la Leningrad şi a ţinut întîlniri semilegale în apartamentul primei sale soţii, Alexandra Sokolovskaia, şi o dată sau de două ori acasă la soţii Raskin, alţi simpatizanţi de-ai săi. Troţki a subliniat importanţa consolidării sprijinului său, „altminteri partidul va degenera. Democraţia de partid e în pericol. S-ar putea ajunge la un Thermidor". În pofida costumului nou, a bărbii îngrijite şi a părului tuns scurt, părea obosit. Zinoviev organiza în acelaşi timp întîlniri ale opoziţiei în apartamentul vechiului său adept, Alexeev, la care participau cam patruzeci – cincizeci de persoane. Dar excluderile masive din partid începuseră deja. Rîndurile opoziţiei se subţiau rapid. Însuşi Gavrilov fusese exclus la sfîrşitul anului 1926[94].

Fiecare membru al opoziţiei avea altceva de spus. În contrast cu afirmaţiile ce se făceau despre intenţiile lor, nici unul din ei nu voia să restaureze capitalismul. Mai presus de orice, aveau o capacitate de gîndire independentă, curajul de a lua decizii politice de răspundere, fiind înclinaţi să se îndoiască de ceea ce părea indubitabil. Este adevărat că printre ei existau, în mod inevitabil, şi persoane neangajate sincer, dar slăbiciunea opoziţiei a constat mai ales în absenţa unor alternative atrăgătoare, clar formulate, pe care să le poată prezenta partidului. Remarcînd pe bună dreptate că „partidul intră probabil în perioada de maximă responsabilitate din istoria sa, copleşit de un noian de greşeli comise de organele sale de conducere", Troţki şi suporterii lui aveau numai idei foarte vagi despre

ceea ce ar fi trebuit făcut. Ştiau mai curînd ce nu se cuvenea să facă. Erau conştienţi de necesitatea combaterii „psihologiei secretariale", „a birocraţiei scaunului" şi „a politicii false", dar critica lor nu mergea pînă acolo încît să ofere un program alternativ concret. În orice caz, majoritatea comuniştilor nu îi înţelegea.

Cu toate acestea nu se poate spune că Troţki nu se ghida după nici un program. Avea unul, dar acesta ajungea la membrii de rînd din organizaţiile de bază ale partidului într-o formă incompletă. Duşmanii lui îl prezentau drept un adversar al socialismului în URSS, dornic să reinstaureze capitalismul, deşi el milita pentru restructurarea societăţii în interesul revoluţiei mondiale. Ca şi societatea, partidul era stratificat. Troţki se adresa, de regulă, numai păturii superioare a partidului, dar chiar şi grupul restrîns de bolşevici care îl urmau s-a topit repede, oprimat de aparatul represiv stalinist.

Înfrîngerea din 1927

În anul 1927 s-a pus capăt ambiţiilor politice ale lui Troţki, concomitent cu accentuarea tendinţelor spre totalitarism din cadrul partidului şi al societăţii. În acel an, Troţki a devenit liderul opoziţiei „unite de stînga", al cărei program fusese deja discutat la plenara Comitetului Central din iulie 1926. Programul consta din două documente, *Declaraţia celor 13* şi *Platforma celor 83*, amîndouă cuprinzînd, de fapt, ideile expuse în scrisoarea lui Troţki către Comitetul Central şi către Comisia Centrală de Control din 8 octombrie 1923 şi în *Declaraţia celor 46* din 15 octombrie 1923. Se poate constata cu uşurinţă că protestul lui Troţki împotriva presiunilor exercitate de birocraţia de stat şi de partid avusese bătaie lungă, dar pe atunci vocea lui era uşor de înăbuşit. După cum susţinea opoziţia de stînga, cauza dificultăţilor cu care se confrunta ţara o constituia politica partidului de a construi socialismul într-o singură ţară. Ca oameni devotaţi revoluţiei mondiale, Troţki şi adepţii lui vedeau în localizarea sarcinilor revoluţiei o deviere spre izolaţionism, ceea ce ducea la limitarea democraţiei şi la consolidarea tendinţelor totalitare care erau inevitabile în „fortăreaţa socialistă" solitară, înconjurată de adversari din toate părţile. Ideea principală vehiculată la dezbaterile opoziţiei era aceea că transformarea unei ţări sau a unui grup de ţări într-un lagăr militar echivala cu reducerea democraţiei sau a puterii poporului la o noţiune redundantă. O „fortăreaţă",

o citadelă, în sfîrşit, „un lagăr" are nevoie de un conducător, de un Cezar, de un dictator. Troţki înţelegea acest lucru mai bine decît oricine altcineva şi îşi dădea seama cît de mare era greşeala de a începe construirea socialismului într-o singură ţară, fără a-l corela cu procesul revoluţionar mondial. După părerea lui, aceasta va crea probleme extrem de grave în interiorul ţării.

Opunîndu-se birocraţiei, Troţki a recurs la formule ale stîngii, ceea ce a diminuat importanţa revoltei lui împotriva lui Stalin. În *Platforma celor 83* se afirma faptul că „politica incorectă îi favorizează pe chiaburi, nepmani [comercianţi şi afacerişti care profitau de pe urma politicii economice NEP] şi birocraţi, toţi aceştia reprezentînd elemente ostile dictaturii proletariatului"[95]. Asemenea argumente, deşi erau în mare parte justificate, reprezentau o analiză unilaterală a politicii partidului şi intrau în conflict cu dorinţa vizibilă a milioanelor de oameni de a merge neabătut pe acelaşi drum. Nerăbdarea şi credinţa acestora în posibilitatea de a păşi pe pămîntul făgăduinţei dintr-un singur salt gigantic înainte devenise deja o parte integrantă a conştiinţei publice. Opoziţia de stînga unită, cu ideile şi lozincile sale radicale, nu găsea nici o cale de atac împotriva dictaturii unui singur om care se afirma tot mai pregnant.

După ce fusese îndepărtat din Biroul Politic în 1926 – oficial, la propunerea organizaţiei de partid din Leningrad –, Troţki şi-a concentrat eforturile asupra apărării idelor opoziţiei în scris sau verbal. Potrivit afirmaţiei Nataliei Sedova, excluderea lui Troţki din Biroul Politic a fost cel mai bine explicată de Victor Serghe. Cu puţin timp înainte de a fi îndepărtat, Troţki s-a certat cu Stalin la o şedinţă a Biroului Politic, unde acesta din urmă a declarat că opoziţia trebuie să retracteze toate afirmaţiile la Conferinţa a XV-a, care urma să aibă loc foarte curînd. Iritat, Troţki a obiectat, spunînd că un asemenea mod de guvernare era inadmisibil în cadrul partidului. Cearta a ajuns la punctul culminant în momentul în care Troţki i-a strigat lui Stalin: „Primul secretar candidează pentru funcţia de gropar al partidului!" Stalin s-a înroşit, apoi a pălit, ochii i s-au întunecat. Înghiţindu-şi cuvintele, şi-a plimbat privirile pe deasupra celorlalţi membri, s-a întors şi a părăsit în grabă încăperea, trîntind uşa în urma sa. Muralov, Peatakov şi Smirnov l-au aşteptat pe Troţki acasă, pentru a-l chestiona în legătură cu ieşirea aceea. Făcuse din Stalin duşmanul lui de moarte, căci de bună seamă nu va ierta şi nu va uita niciodată insulta. Troţki, deşi palid, a rămas calm şi a dat din mînă ca şi cînd ar fi vrut să spună că faptul era consumat. Ştiau cu toţii că ruptura era definitivă[96]. De acum înainte, Stalin

va face tot posibilul ca să-l înlăture definitiv pe Troţki din Biroul Politic.

Pînă în 1985, calitatea de membru al Biroului Politic putea fi comparată cu apartenenţa la o familie imperială, deşi, raportată la puterea reală pe care o presupunea, aceasta era incomparabil mai mare. În aparenţă, Troţki acceptase relativ calm modificarea de statut. S-a dedicat scrisului, se întîlnea cu adepţii lui, încerca să-şi facă cunoscute vederile prin intermediul presei. Ziarele şi revistele îi respingeau însă consecvent toate materialele. La 16 mai şi-a exprimat protestul faţă de Biroul Politic:

> La 12 mai, Biroul Politic a ordonat ca articolele mele să nu fie publicate. Se pare că erau programate să apară două articole, unul *Revoluţia chineză şi tezele tovarăşului Stalin,* destinat ziarului *Bolşevik*, şi *Adevărata cale,* pe care l-am trimis la *Pravda*. După aceea, oarecum pe neaşteptate, au apărut tezele tovarăşului Stalin, reprezentînd accentuarea celor mai eronate aspecte ale unei politici greşite... Totul poate fi înăbuşit temporar: critica, dubiul, întrebările şi protestele indignate. Dar Lenin considera aceste metode grosolane şi neloiale...[97]

Dîndu-şi seama că şansele lui de a influenţa conducerea partidului se reduseseră simţitor, Troţki a continuat să manifeste un curaj deosebit. Într-o scrisoare personală adresată Nadejdei Krupskaia, la 17 mai 1927, spunea cu amărăciune:

> Stalin şi Buharin trădează bolşevismul, internaţionalismul lui proletar... Înfrîngerea revoluţiei germane din 1923, eşecurile din Bulgaria şi din Estonia, înăbuşirea grevei generale din Anglia, revoluţia chineză din aprilie, toate acestea au slăbit considerabil comunismul internaţional...declinul spiritului revoluţionar internaţional al proletariatului nostru este favorizat de regimul de partid şi de o concepţie politică greşită, cum ar fi aceea a socialismului într-o singură ţară etc., etc. Nu este de mirare că în astfel de împrejurări aripa de stînga, leninistă şi revoluţionară, a partidului trebuie să înoate împotriva curentului. Stalin s-a hotărît să transforme „războiului de uzură" dus împotriva opoziţiei în ultima jumătate de an într-un „război de distrugere".
>
> Vom înota împotriva curentului...[98]

Şi cîteva mii de oameni, impresionaţi de curajul liderului lor, au înotat alături de el.

Troţki era confruntat permanent cu atacurile şi acuzaţiile publice, dar riposta prompt de fiecare dată. Astfel, în iunie 1927, la o şedinţă a Comisiei Centrale de Control condusă de Ordjonikidze, a vorbit timp de o oră şi jumătate, deşi a fost mereu întrerupt de preşedinte. Troţki i-a reproşat cu amărăciune lui Ordjonikidze:

Spun că faci jocul birocratului, al funcționarului, fără să ții seama de voința maselor. Ai prea multă încredere în organizatoric. Organizatoricul operează ca o structură internă de sprijin reciproc. Așa se face că la acest nivel nici măcar nu poți să reduci salariile. Independența față de mase favorizează un sistem de disimulare reciprocă. Și toate acestea sînt considerate drept baza noului regim. Partidul nostru își pune toate speranțele în secretar, nu în membrii organizațiilor de bază. La asta se reduce regimul partidului...[99]

Una din problemele în care Troțki s-a hotărît să-l atace pe Stalin a fost revoluția chineză, în privința căreia secretarul general a șovăit adesea, în timp ce Troțki s-a situat ferm pe o poziție de stînga. În urma întîlnirii de trei ore pe care a avut-o la 27 noiembrie 1923 cu Chiang Kai-shek conducătorul mișcării naționaliste, Kuomintang, i s-au spulberat multe nedumeriri. A scris o serie de articole despre China, mai ales în 1927, și și-a reunit impresiile într-o carte intitulată *Probleme ale revoluției chineze*. Dar articolele pe care le-a publicat despre China începînd din 1926 își propuneau să scoată la iveală „greșelile lui Stalin", introducînd astfel arbitrarul în analiza evenimentelor. Într-un lung articol din aprilie 1927, intitulat *Revoluția chineză și tezele tovarășului Stalin*, în care dorea să prezinte politica greșită a partidului în Orientul Îndepărtat, Troțki observa că în China „spiritul revoluționar dispăruse", iar țărănimea nu se politizase. Într-o manieră stîngistă clară, declara că „oricine urmează o politică de pace în revoluția agrară eșuează lamentabil. Orice tărăgănare, ezitare sau ratare a momentului prielnic poate fi fatală"[100].

Un amplu articol de 114 pagini, intitulat *Noua fază a revoluției chineze*, destinat Comitetului Executiv al Cominternului, își propunea să dezvăluie „lanțul de erori" comise de Stalin în problemele internaționale. „Linia oportunistă Stalin–Buharin", scria Troțki, „după ce a șerpuit haotic încoace și încolo, a început să meargă în zigzag; lupta cu imperialismul dispare, fiind înlocuită de asaltul împotriva feudalismului"[101].

Concentrîndu-se asupra evenimentelor din China, Troțki nu numai că evidenția greșelile comise de Stalin în politica externă, dar relua și una din afirmațiile sale mai vechi, potrivit căreia Orientul era unul dintre cei mai importanți factori revoluționari. Spera că, vorbind despre problema chineză, va întări opoziția și va slăbi facțiunea lui Stalin. Dar deznodămîntul era aproape. Stalin și noul lui anturaj pedalau pe discreditarea constantă a lui Troțki și a suporterilor lui, pe izolarea lui treptată de masa partidului și pe crearea unei imagini de „defetist" și de om „slab de înger." Subliniind că obiectivul lui îl constituia revoluția mondială, Troțki părea să nege posibilitatea construirii societății socialiste în URSS. Stalin a reușit să inducă

această idee opiniei publice parțial și cu ajutorul lui Troțki. Declarațiile, protestele și întrebările pe care acesta din urmă le adresa Comitetului Central și Biroului Politic conțineau și critici generale la adresa tuturor sferelor vieții sovietice, precum și a politicii partidului și a statului.

Unele din aceste documente erau scrise de adepții lui Troțki, dar purtau amprenta lui. Raportul de 100 de pagini referitor la *Stadiul actual al revoluției și sarcinile noastre*, semnat de un grup de membri ai opoziției, fusese de fapt redactat de Troțki, iar mesajul lui era lipsit de orice echivoc: „Noua teorie a victoriei socialismului într-o singură țară va duce la trădarea revoluției internaționale de dragul securității URSS... Aceasta înseamnă renunțarea la formula leninistă a intrării țărilor capitaliste în era războaielor și a revoluțiilor, și este o poziție obstrucționistă [adică antibolșevică] față de revoluția mondială"[102].

Membrii opoziției se simțeau izolați la plenarele partidului, la ședințe și la diversele adunări. Poziția lor stîngistă cu privire la necesitatea de „a strînge șurubul chiaburilor", de a realiza industrializarea forțată, de a iniția revoluția mondială, coroborată cu imposibilitatea construirii socialismului într-o singură țară, toate acestea nu făceau decît să le înrăutățească și mai mult situația. Cei mai mulți dinte membrii partidului au nesocotit avertismentul cu privire la birocratizarea societății. Pentru un muncitor sau un țăran obișnuit, birocratul nu era decît un om care tărăgăna lucrurile, primea bacșișuri și trîndăvea. Membrii de partid nu și-au dat seama că birocrația de stat însemna sfîrșitul democrației. Nivelul discuțiilor și al luptei politice era extrem de scăzut, chiar și în eșaloanele superioare ale partidului. De exemplu, la o plenară a Comitetului Central din august 1927, în timpul unui discurs al lui Kamenev, care pleda în favoarea diversității de gîndire, a fost întrerupt de Goloșcekin, care a întrebat: „Cine ți-a scris ceea ce citești?" „Ești un idiot", a replicat Kamenev. „Trebuie neapărat să folosești astfel de expresii?" a intervenit Șkireatov. „După părerea dumitale, toți sînt proști, numai dumneata ești inteligent". „Asemenea cuvinte auzi numai de la un om prost care și-a însușit limbajul fasciștilor", a intervenit Goloșcekin. „Dumneavoastră m-ați trimis la Mussolini, tovarăși", a replicat Kamenev[103]. Tocmai fusese numit ambasador în Italia, căci în 1924 se restabiliseră relațiile diplomatice.

Cele două părți se situau pe poziții ireconciliabile. Opoziția era condamnată și conducătorul ei scăpase de închisoare numai datorită renumelui său. Dar Troțki n-a capitulat. Stalin, cu ajutorul departamentului organizatoric al partidului, a continuat să-i înnegrească imaginea de erou

al revoluţiei şi al războiului civil. În timpul unei plenare comune a Comitetului Central şi a Comisiei Centrale de Control din octombrie 1927, l-a denigrat pe Troţki pentru rolul jucat pe front, sugerînd chiar că ar fi dat dovadă de laşitate. Troţki i-a scris imediat o scrisoare indignată lui Serebreakov: „Stalin a pretins că, în timp ce lucra cu dumneata pe frontul de sud, am venit acolo numai o singură dată, pe ascuns, într-o maşină, împreună cu soţia mea, pentru o jumătate de oră. A mai spus ceva în sensul că era iarnă şi ningea, iar Troţki s-a întors şi a plecat imediat pentru că nu i se permisese să meargă pe frontul de sud". Troţki a replicat spunînd că nimeni nu-i interzisese vreodată să se ducă pe frontul de sud, că nu fusese niciodată pe front cu soţia lui şi că, după cum reiese din jurnalul de bord al trenului său, a petrecut săptămîni şi luni întregi pe frontul de sud. Cerea să se recunoască falsitatea afirmaţiilor lui Stalin[104].

Povestea aceasta fusese inventată pentru prima dată de Stalin în 1924, cînd pretinsese că Comitetul Central adoptase o rezoluţie prin care îi interzicea lui Troţki să viziteze frontul de sud, afirmaţie reluată şi de Voroşilov într-un articol intitulat *Stalin şi Armata Roşie*. Dar era imposibil ca spusele secretarului general să fie retractate în public, căci ele erau difuzate în număr foarte mare de *Pravda*, *Bolşevik* şi de multe alte organe de presă, în timp ce vorbele lui Troţki erau rostite într-un cerc restrîns. Stalin dădea lupta pe un front foarte larg şi nu lăsa opoziţiei posibilitatea de a riposta, nici măcar ca să se disculpe.

Întrucît Troţki se decisese să critice viguros conducerea din cauza politicii sale faţă de revoluţia chineză, s-a luat decizia ca primul atac prin surprindere împotriva lui să aibă loc la o şedinţă comună a Prezidiului Comitetului Executiv al Cominternului şi a Comisiei Internaţionale de Control. Stalin s-a întîlnit cu membrii Comitetului Executiv al Cominternului înainte de şedinţă pentru a stabili o tactică comună. S-a hotărît ca Troţki să fie exclus din Comitetul Executiv al Cominternului. De asemenea, s-a pus în discuţie şi comportarea delegatului iugoslav, Vojislav Vujović, care îl sprijinea pe Troţki în Comitetul Executiv. Întrucît Comitetul Executiv al Internaţionalei era finanţat în întregime de Kremlin, el devenise o pîrghie internaţională a conducerii sovietice, astfel că nimeni nu a obiectat împotriva excluderii lui Troţki. Şedinţa a avut loc în ziua de 27 septembrie 1927, şi cîteva extrase din lucrările ei vor fi suficiente pentru a ne face o părere despre caracterul acestei „curţi" internaţionale. Şedinţa era condusă de Otto Kuusinen, conducătorul revoluţiei comuniste din Finlanda care eşuase în 1918. În deschiderea adunării, acesta a declarat că se confruntau cu problema activităţii scizioniste desfăşurate de Troţki şi Vujović. A afirmat că, la 30 mai 1927, Comitetul Executiv al Cominternului le interzisese

categoric celor doi membri să se angajeze în activităţi scizionate, dar zece zile mai tîrziu, opoziţia, sub conducerea lui Troţki, a organizat o „demonstraţie antipartinică la Gara Iaroslavl pentru a marca plecarea tovarăşului Smilga... S-au înfiinţat grupări ilegale, cu presă clandestină care desfăşoară o intensă activitate scizionistă. Îşi spun «leninişti bolşevici», dar ce are comun comportamentul lor cu bolşevismul şi cu leninismul?"

TROŢKI (întrerupîndu-l): Eroul revoluţiei finlandeze mă învaţă ce este bolşevismul şi leninismul...

KUUSINEN: Cînd vi se va da cuvîntul o să vă puteţi istorisi poveştile. Aţi recurs întotdeauna la atacuri la persoană. Faceţi uz de ele chiar şi împotriva conducătorilor revoluţionari ruşi, aşa că mă simt onorat să fiu calomniat de dumneavoastră... Conducerea Cominternului trebuie să intervină şi să-i excludă pe troţkişti din sînul ei.

Cînd i s-a dat cuvîntul, Troţki a enumerat douăzeci şi cinci de puncte, pornind de la revoluţia chineză şi de la lupta împotriva războiului, pînă la disciplină şi regulamentele de partid. Enumerăm cîteva dintre remarcile sale:

TROŢKI: Mă acuzaţi că am încălcat disciplina de partid. Sînt absolut sigur că v-aţi gîndit şi la sentinţă... Stalin, care este grosolan şi neloial, a avut îndrăzneala să vorbească de un front unit, de la Chamberlain la Troţki... Partidul a primit ordin să păstreze tăcerea, pentru că politica lui Stalin este falimentară. După părerea voastră, e normal să li se refuze o coajă de pîine acelor leninişti care nu sînt dispuşi să devină stalinişti. Pentru faptul că au transcris şi au distribuit platforma opoziţiei, [un grup de] excelenţi membri de partid au fost excluşi ieri... Stalin vă spune ce trebuie să faceţi: să-i expulzaţi din Comitetul Executiv al Cominternului pe Troţki şi pe Vujović. Cred că aşa veţi proceda. Regimul lui Stalin stupefiază partidul cu lipsa de dialog, cu expulzările şi arestările... ghinionul personal al lui Stalin, care devine rapid ghinionul întregului partid, este colosala disproporţie dintre resursele lui intelectuale şi puterea pe care i-a încredinţat-o maşinăria partidului şi a statului...regimul birocratic va duce în mod ireversibil la domnia unui singur om.

Evident, tocmai această „colosală disproporţie" în favoarea maşinăriei staliniste explică desfăşurarea în continuare a şedinţei.

MURPHY [din partea Partidului Comunist Britanic]: În seara asta am fost martori la un spectacol extrem de trist. Tovarăşul Troţki s-a prezentat în faţa noastră ca emisar al unui alt partid, nu ca membru al Comitetului Executiv al Cominternuluil.

THOREZ [reprezentantul francez]: A venit timpul să se pună capăt scizionismului promovat de opoziţie. Cînd am fost în Donbas, minerii mi-au

spus că nu împărtăşesc părerile opoziţiei troţkiste...

PEPPER [SUA]: Troţki a îmbinat întotdeauna frazeologia stîngistă cu acţiunile de extremă dreapta şi a recurs întotdeauna la metoda reprobabilă a calomnierii personale. În numele Partidului American, cer excluderea lui Troţki.

KATAYAMA [Japonia]: V-am auzit şi vă condamnăm.

VUJOVIĆ [Iugoslavia]: Sînt de acord cu ceea ce a spus Troţki. Daţi o lovitură revoluţiei ruse.

BUHARIN: Dacă examinăm discursul lui Troţki, ne dăm seama că este o suită de minciuni sfruntate şi de calomnii la adresa partidului nostru şi a Cominternului. Trebuie să-l întrebăm pe Troţki de ce nu ia poziţie de drepţi în faţa partidului, ca un soldat.

TROŢKI: Aţi gîtuit partidul...

Kuusinen a rezumat discuţiile şi a propus în mod oficial excluderea lui Troţki din funcţia de membru al Comitetului şi pe a lui Vujović din aceea de membru supleant. Troţki a luat din nou cuvîntul. A declarat că, numai cu foarte puţin timp în urmă, Kuusinen n-ar fi îndrăznit să afirme că ultimii zece ani au fost un deceniu al luptei lui Troţki împotriva leninismului. I-a citat cuvintele lui Lenin rostite la o şedinţă a Comitetului bolşevic din Petrograd din ziua de 14 noiembrie 1917, cînd l-a numit pe Troţki „cel mai bun bolşevic". Era de-a dreptul monstruos ca acum să fie pus în postura de a respinge calomniile unor oameni de teapa lui Kuusinen şi Pepper.

KUUSINEN: Lenin l-a numit pe Troţki nebolşevic...

TROŢKI: Toată lumea ştie că Lenin n-ar fi tolerat niciodată un nebolşevic în Biroul Politic...

BUHARIN: Dacă nu-ţi vii în fire cît mai curînd, te aşteaptă moartea politică...

KREIBICH [Cehoslovacia]: Troţki şi Vujović s-au exclus singuri din Comitet...

STALIN: Vorbitorii care au luat cuvîntul astăzi aici au expus lucrurile atît de bine, în special tovarăşul Buharin, încît nu-mi rămîne decît foarte puţin de adăugat. Împotriva cui luptă troţkiştii? Împotriva regimului leninist şi a partidului.

TROŢKI: Minţi...

STALIN: Fără durităţi de limbaj! Te discreditezi complet folosind un asemenea vocabular. Eşti un menşevic!

ROI [India]: Sînt pentru excluderea lui Troţki din Comitetul Executiv

KABAKCIEV [Bulgaria]: Şi eu sînt pentru excludere.

ANGARETI [Italia]: Nu au ce căuta în Comitetul Executiv.

SZAMUELY [Ungaria]: E momentul să punem capăt opoziţiei.

S-a pus la vot o singură propunere şi Troţki şi Vujović au fost excluşi

în unanimitate[105]. Aceasta era prima înfrîngere oficială a lui Troţki din 1927. În 1925 îşi pierduse funcţiile de preşedinte al Consiliului Militar Revoluţionar şi de Comisar de Război, în 1926 fusese înlăturat din Biroul Politic, iar acum era dat afară din Comintern. Aveau să mai urmeze şi alte înfrîngeri.

Conflictul Stalin–Troţki era urmărit îndeaproape în străinătate, mai ales de către menşevicii aflaţi în exil. La 27 august 1927, în *Soţialisticeskii vestnik*, ziarul pe care încă îl mai considerau un organ al Partidului socialist al muncitorilor din Rusia, scriau că acest conflict prefigura noi dezastre pentru Rusia.

> Dar totul se desfăşoară în cercul îngust al Partidului Comunist, provocînd îngrijorare în afara lui numai printre muncitorii social-democraţi şi printre intelectualii care nu şi-au pierdut obiceiul de a gîndi politic. Dincolo de aceste graniţe, masele, chiar şi cele din oraşe, sînt curioase, dar nu se implică direct. Lupta lui Troţki împotriva lui Stalin nu înseamnă mare lucru pentru un muncitor obişnuit... opoziţia se teme de masele de oameni ai muncii şi şovăie să se ia la ceartă cu ele. De aceea opoziţia în forma ei actuală este condamnată. Cearta ei cu staliniştii va fi soluţionată în mod unilateral de adversarii ei[106].

Opinia menşevicilor a fost transmisă Biroului Politic în iulie 1927 printr-un raport al Secţiei Internaţionale a OGPU în care se spunea:

> După părerea menşevicilor, autoritatea partidului comunist se poate întoarce ca un bumerang împotriva sa din cauza metodelor lui Stalin. Atmosfera a devenit din ce mai încărcată şi orice scînteie ar putea declanşa explozia. După părerea menşevicilor, singurul om care poate salva situaţia este Troţki, întrucît el se bucură de cea mai mare autoritate. Toată lumea îl priveşte ca pe un lider, iar faptul că este ţinut prizonier nu schimbă cu nimic lucrurile[107].

După cum se poate vedea, rapoartele serviciilor secrete erau total diferite faţă de materialul analitic publicat de *Soţialisticeskii vestnik*.

Troţki a fost extrem de activ în toamna anului 1927. S-a întîlnit aproape zilnic cu liderii grupurilor sale de sprijin, fie la el acasă, fie la Leningrad, a ţinut discursuri la diferite institute, a continuat să scrie numeroase declaraţii adresate Comitetului Central, să se întîlnească cu corespondenţii străini şi să-i înjure pe redactorii ziarelor şi revistelor ruse care refuzau să-i accepte materialele. Simţea că şansele lui de a se menţine pe scena politică scădeau rapid. Ştia că, în cazul unui eşec, problema nu se va soluţiona o dată cu căderea lui politică. A regretat de nenumărate ori faptul că în 1923 şi în 1924 a cedat atît de mult teren fără luptă, fiind adesea absent şi ducîndu-se atît de des la Berlin pentru tratament. Este adevărat că medicul lui,

F.A. Guetier, fie din proprie inițiativă, fie la îndemnul altcuiva, l-a convins pe Troțki și pe soția acestuia, Natalia Sedova, să nu plece la Paris în 1927 pentru tratament. Iată ce-i scria Nataliei Sedova în ziua de 4 mai:

Sincer să fiu, nu sînt foarte încîntat de planurile dumneavoastră de a vă duce la Paris pentru un tratament împotriva malariei. În primul rînd, nu știu cît de sănătos este locul unde doriți să stați și, în al doilea rînd, n-am nici o siguranță în privința medicului pe mîinile căruia veți încăpea. L-am văzut ieri (3 mai) pe Lev Davîdovici. Arată foarte bine, pare mult mai robust decît data trecută.

Al dumneavoastră, F. Guetier[108].

În octombrie a avut loc o ședință a sovietului din Leningrad în cinstea căreia s-a organizat o mare demonstrație. Aflați pe podiumul central, Troțki și Zinoviev au atras în mod special atenția mulțimii, care i-a ovaționat puternic în clipa în care au trecut prin fața lor. Oamenii obișnuiți vedeau în Troțki nu un lider al opoziției, ci pe eroul războiului civil și fondatorul Armatei Roșii. Dar aceste manifestări nu aveau darul să-l bucure. Își dădea seama că era aclamat pentru trecutul lui. În prezent, opoziția pierdea rapid teren.

La sfîrșitul lui octombrie, Troțki a fost invitat la o altă plenară comună a Comitetului Central și a Comisiei Centrale de Control, care pentru el avea să fie ultima. De atunci nu va mai pătrunde niciodată în sediul bolșevic. Nu și-a făcut nici un fel de iluzii cu privire la deznodămîntul discuțiilor asupra activității lui din opoziție. Ședința a avut loc într-o atmosferă deosebit de furtunoasă. Imediat ce i s-a dat cuvîntul lui Troțki, strigătele și insultele la adresa lui au început să curgă din toate părțile. Discursul lui a fost pătimaș, dar confuz. Aranjîndu-și pince-nez-ul cu o mînă și pe cealaltă ținînd-o întinsă în față, și-a citit textul în grabă, abia uitîndu-se la ascultători. Mîna întinsă înainte a îndeplinit și un rol defensiv, căci, în afară de insulte, i-au fost aruncate cărți, călimări, pahare și alte obiecte. Era o priveliște jalnică: eșalonul de frunte al partidului îl crucifica pe unul dintre membrii săi care îndrăznise să înoate împotriva curentului. Vocea lui – grăbită și fără nota aceea familiară – se auzea pe deasupra vacarmului: „Mai întîi, cîteva cuvinte despre așa-numitul «troțkism»", a început el. „Toți oportuniștii încearcă să folosească acest cuvînt pentru a-și acoperi goliciunea. Fabrica de falsuri lucrează din plin douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru ca să elaboreze «troțkismul»... În declarația noastră din iulie anul trecut am prezis cu exactitate stadiile distrugerii conducerii leniniste a partidului și ale înlocuirii ei temporare cu conducerea stalinistă. Spun «înlocuire temporară» pentru că, în pofida «victoriilor» repurtate de grupul conducător, acesta va deveni din ce în ce mai slab."

După ce a făcut o pauză pentru ca strigătele și insultele să se mai potolească, a aruncat o privire către adunarea ostilă și a continuat:

Vreți să ne excludeți din Comitetul Central. Sîntem de acord că această măsură decurge firesc din actualul curs al dezvoltării Comitetului Central sau, mai degrabă, al distrugerii lui... Grosolănia și lipsa de loialitate față de învățătura lui Lenin nu mai sînt însușiri pur personale; au devenit trăsătură distinctivă a facțiunii conducătoare, au devenit politica și regimul ei... Încă de la bun început, Lenin și-a exprimat rezerve în legătură cu alegerea lui Stalin în funcția de secretar general: „Acest bucătar nu știe să gătească decît mîncăruri pipărate". Așa a spus Lenin unui mic grup de oameni în timpul Congresului al XI-lea...

În timp ce Troțki vorbea, Stalin a rămas calm, privind de jur-împrejurul sălii și corectînd textul lungului discurs pe care urma să-l țină și căruia i-a adăugat și titlul – *Opoziția troțkistă înainte și acum*. Aruncînd din cînd în cînd cîte o privire spre vorbitor, a desenat o haită de lupi pe marginea textului, apoi a luat un creion roșu și a colorat fundalul. Troțki se pregătea să-și termine discursul, numărînd minutele care îl mai despărțeau de expulzarea sa din corpul de elită al partidului:

Îi vine ușor lui Buharin să spună astăzi „Îmbogățiți-vă" și mîine „Descotorosiți-vă de chiaburi". Cîteva trăsături de condei sînt suficiente... Sarcina imediată a lui Stalin este scindarea partidului, izolarea opoziției și deprinderea membrilor de partid cu metodele distrugerii fizice. Fluiere fasciste, cătușe, cărți sau pietre aruncate, porțile închisorilor – pînă aici a ajuns politica lui Stalin, dar numai pentru moment, căci va merge și mai departe... De ce să se mai obosească alde Iaroslavski, Șvernik, Goloșcekin și alții să mai citească statisticile, cînd pot să-i azvîrle cuiva în cap anuarul statistic?... Se aud deja voci care strigă „O să expulzăm o mie, o să împușcăm o sută și va fi liniște în partid". Este realmente vocea unui Thermidor.

Fraza de încheiere dovedea cît de mult se înșela Troțki crezînd că poziția lui este susținută de un cerc larg de membri: numai cîteva mii de intelectuali și cîțiva muncitori (nu însă și țărani) îi împărtășeau ideile: „Calomniile, expulzările și arestările fac ca platforma noastră să fie cel mai popular, mai apropiat și mai prețios document al mișcării muncitorești internaționale. Puteți să ne excludeți, dar nu veți anula victoria opoziției, adică a unității revoluționare a partidului nostru și a Cominternului!"[109]

După un întreg cor de strigăte, insulte și cereri violente de excludere a lui Troțki din Comitetul Central și din partid, a luat cuvîntul bărbatul care scrisese scenariul, îl pusese în scenă și regizase apoi tot spectacolul. Stalin

a vorbit calm timp de o oră şi jumătate, privind din cînd în cînd spre text, gesticulînd energic cu mîna sănătoasă, cea dreaptă, ca şi cînd ar fi retezat capetele acuzaţilor. „Principalele atacuri au fost îndreptate împotriva lui Stalin", a explicat el, „pentru că Stalin cunoaşte toate trucurile opoziţiei, poate chiar mai bine decît unii dintre tovarăşii noştri. Ei bine, să-i lăsăm să înjure după pofta inimii. Stalin nu e decît Stalin, un om mărunt. Dar să vedem ce spun despre Lenin". Şi aici a început să enumere o listă lungă şi precisă a păcatelor lui Troţki. A citat din nou scrisoarea lui Troţki adresată în 1913 menşevicului Ciheidze, în care îl numea pe Lenin „un exploatator de profesie al tuturor rămînerilor în urmă din mişcarea revoluţionară rusă". S-a uitat apoi la ascultătorii care îi sorbeau cuvintele: „O întorsătură de frază, e adevărat, tovarăşi, dar ce întorsătură! Troţki a scris-o. Şi se referea la Lenin. Mai e de mirare că Troţki, care putea să se exprime atît de ireverenţios despre Lenin, deşi nu era demn nici să-i şteargă ghetele, îl insultă acum pe unul dintre numeroşii discipoli ai lui Lenin, tovarăşul Stalin, fără nici un motiv?"[110]

Stalin mai folosise şi înainte stratagema de a se prezenta ca discipol al lui Lenin, dînd de înţeles că un atac la persoana lui l-ar fi vizat deopotrivă pe însuşi magistrul său. Ulterior, Stalin l-a acuzat pe Troţki de atitudine inconsecventă faţă de *Testamentul* lui Lenin. Încă din 1925, a spus el, Troţki declarase că pînă şi discuţiile despre ultimele dorinţe ale lui Lenin fuseseră „o simplă clevetealǎ". Aşadar, „pe ce se bazează Troţki, Zinoviev şi Kamenev cînd pretind că partidul şi Comitetul său Central «ascund» *Testamentul* lui Lenin?" Textul lui Stalin, bine sistematizat, a reprezentat un atac în opt puncte la adresa opoziţiei:

În 1921, Lenin a propus excluderea lui Şleapnikov din Comitetul Central şi din partid nu pentru că înfiinţase o presă antipartinică, nici pentru legăturile lui cu intelectualii burghezi, ci numai fiindcă îndrăznise să ia cuvîntul la şedinţa unei celule de partid pentru a critica nişte decizii ale Consiliului Superior al Economiei Naţionale (VSNH). Să comparăm acum ceea ce a făcut Lenin cu tratamentul pe care îl aplică acum partidul opoziţiei şi veţi vedea cît de departe am mers cu îngăduinţa faţă de dezertori şi elementele perturbatoare...Se invocă arestarea dezorganizatorilor care au fost excluşi pentru activităţile lor antisovietice. Da, operăm arestări şi vom continua s-o facem dacă opoziţia nu încetează să submineze partidul şi regimul sovietic.

La ultima plenară din august a Comitetului Central şi a Comisiei Centrale de Control, am fost criticat de unii membrii pentru atitudinea mea blîndă faţă de Troţki şi Zinoviev, fiindcă am convins plenara să nu-i excludă imediat din Comitetul Central... Poate că am fost prea blînd şi am comis o greşeală. Este

momentul să ne alăturăm acelor tovarăşi care cer excluderea lor.

Adunarea a izbucnit în ropote de aplauze la auzul acestor cuvinte. În interiorul unui ordin, aşa cum devenise acum partidul, efectul atracţiei psihologice exercitate de lider este acela că anihilează gîndirea raţională, accentuează sentimentul de solidaritate fanatică şi stimulează instinctul de turmă.

Stalin a amintit apoi de broşura lui Troţki din 1904 *Sarcinile noastre politice* şi a declarat: „Iată o lucrare interesantă, în primul rînd pentru că Troţki a dedicat-o menşevicului Axelrod. Acolo se spune: «Iubitului meu profesor, Pavel Borisovici Axelrod». Ei bine, călătorie sprîncenată acestui «drag profesor Pavel Borisovici Axelrod»! Călătorie sprîncenată! Dar ar trebui să te grăbeşti, stimate Troţki, pentru că decrepitul «Pavel Borisovici» ar putea muri subit şi s-ar putea să nu mai apuci să-ţi vezi «profesorul»"[111].

Aplauzele au fost îndelungi şi, trebuie să spunem, sincere. Nu toţi delegaţii au acordat atenţie expresiei lui Stalin „călătorie sprîncenată", dar cred că aceasta nu a fost întîmplătoare. În 1927, Stalin se întreba deja cum să se descotorosească de Troţki. Nu era încă pregătit să se răfuiască cu el ca persoană fizică, iar exilul în est n-ar fi făcut decît să-l izoleze parţial pe acest individ periculos. Se gîndise nu o dată să-l deporteze pe Troţki în străinătate, aşa cum făcuse Biroul Politic cu un grup mare de intelectuali cu cinci ani mai devreme, pe vremea lui Lenin. Dar la plenara din octombrie 1927, Stalin încă nu era pregătit să dezvolte acest subiect.

Hristian Rakovski a vrut să-i ia apărarea lui Troţki, dar nu i s-a dat cuvîntul. Atunci a încercat zadarnic să publice discursul pentru a fi distribuit în interiorul partidului. E suficient doar un fragment pentru a demonstra şubrezenia argumentelor lui Stalin:

Motivul invocat de Stalin pentru excludere, de exemplu broşura tovarăşului Troţki din 1904 pe care a dedicat-o „dragului profesor P.B. Axelrod" nu stă în picioare. Nu ştiu dacă tovarăşul Stalin a uitat sau dacă a ştiut vreodată că, nu cu mult înainte de Troţki, şi Lenin l-a numit pe Axelrod „iubitul lui profesor". Nu putem considera motive întemeiate toate fleacurile, faptele biografice şi antibiografice citate din belşug aici, care sînt contracarate cu uşurinţă de critica raţională pe care o auzim din partea opoziţiei[112].

Dar chiar dacă i s-ar fi dat cuvîntul lui Rakovski, plenara nu l-ar fi auzit. Conflictul făcuse ca fiecare din cele două părţi să fie surdă la ceea ce spunea cealaltă.

Troţki a fost exclus din Comitetul Central, aceasta reprezentînd a doua înfrîngere majoră din fatalul an 1927. Şi-a strîns din nou hîrtiile, le-a

îndesat în servieta veche, a aruncat o privire lipsită de orice expresie către prezidiu şi a părăsit sala însoţit de fluierăturile şi huiduielile foştilor săi colegi din Comitetul Central. Îl renegaseră pentru totdeauna. Stalin şi Troţki s-au privit pentru ultima dată în faţă în acea zi de 23 octombrie 1927.

Cu o figură pămîntie, s-a urcat în maşina care încă nu-i fusese luată şi s-a dus acasă, la Kremlin, unde începuse deja să se simtă străin în reşedinţa guvernanţilor noului imperiu. Soţia lui şi secretarul Grinberg au făcut tot posibilul ca să-l liniştească. Nu se aşteptase la alt deznodămînt, dar stilul şi forma procedurii avuseseră asupra lui un efect copleşitor. Acum se simţea, în sfîrşit, ca un revoluţionar renegat. „Dar", a protestat el în faţa familiei, „nu pot să mă scoată din istorie!"

În dimineaţa următoare, după ce a citit procesul verbal al şedinţei, a dictat o scrisoare către Secretariatul Comitetului Central:

> Din documentele adunării nu reiese că membrii prezidiului m-au împiedicat sistematic să vorbesc. Nu se aminteşte că... a fost aruncat un pahar spre mine (înţeleg că dinspre tovarăşul Kubeak). Nici că unul dintre participanţi a încercat să mă dea jos de pe podium trăgîndu-mă de mînă ş.a.m.d.... În timp ce vorbeam, tovarăşul Iaroslavski a aruncat în mine cu un anuar statistic... folosind metode care nu pot fi numite altfel decît huliganice. În timp ce vorbea tovarăşul Buharin, ca răspuns la o ripostă a mea, tovarăşul Şvernik, fost secretar al Comitetului Central, în prezent şeful organizaţiei de partid din Urali, a aruncat şi el cu o carte în mine. Sper ca aceste fapte să fie consemnate în procesul verbal[113].

Cu toate că, practic, Stalin cîştigase, Troţki nu a cedat. A continuat să participe la şedinţele opoziţiei, a scris declaraţii şi proteste, a trimis instrucţiuni grupurilor lui de sprijin. Nu avea de ales decît să încerce să pună pe picioare un gen de rezistenţă organizată, dar era prea tîrziu. Arestările în masă şi excluderile din partid continuau, oamenii îşi pierdeau locurile de muncă. Opoziţia dispărea văzînd cu ochii. Dar Troţki era hotărît să lupte pînă la capăt. Întrucît se apropia cea de-a zecea aniversare a Revoluţiei din Octombrie, s-a consultat cu Kamenev, Zinoviev, Smilga şi Muralov şi a propus ca şi adepţii lor să ia parte la demonstraţii, dar să mărşăluiască separat. Au fost trimise circulare la Leningrad şi în alte locuri prin care se făcea cunoscut faptul că opoziţia îşi va demonstra viabilitatea luînd parte la demonstraţii sub propriul ei steag.

Coloanele lui Troţki formate la Moscova şi la Leningrad nu erau numeroase. Duceau portrete ale lui Lenin, Troţki şi Zinoviev şi pancarte cu lozinci ambigue, inteligibile numai pentru iniţiaţi: „Jos chiaburul, nepman-ul şi birocratul!", „Jos oportunismul!", „Împliniţi Testamentul lui

Lenin!", „Păstraţi unitatea bolşevică!" Dar Stalin dăduse toate ordinele de rigoare şi coloanele au fost înconjurate de cordoane ale miliţiei şi de elevi de la OGPU şi de la academiile militare. Troţki la Moscova şi Zinoviev la Leningrad au traversat străzile în maşinile lor, încercînd să-şi salute adepţii şi participanţii la demonstraţie. Mulţi oameni au adresat saluturi liderilor opoziţiei, exprimîndu-şi solidaritatea cu ei şi făcîndu-le semne cu mîna. De la balconul lor din fostul Hotel Paris, Smilga, Preobrajenski şi Alski au încercat să rostească scurte discursuri în faţa coloanelor de demonstranţi, dar OGPU a luat imediat măsuri. Smilga şi Preobrajenski au fost daţi jos fără prea multe menajamente de la balcon, coloanele de simpatizanţi s-au împrăştiat, iar maşina lui Troţki a fost lovită cu pietre, spărgîndu-i-se geamurile. OGPU ameninţa că va folosi armele şi a tras chiar cîteva focuri de avertisment în aer.

Totul se terminase. Încercarea de a se adresa poporului şi partidului era tardivă. Membrii obişnuiţi ai partidului vedeau în Troţki un duşman, disident, dezorganizator şi contrarevoluţionar. El şi adepţii săi au încercat să formuleze un protest. Muralov, Smilga şi Kamenev au trimis în aceeaşi zi o notă Biroului Politic şi prezidiului Comisiei Centrale de Control, în care se spunea, printre altele:

> Sub ochii lui Budionnîi, Ţihon ş.a., miliţienii şi soldaţii au tras împotriva noastră (evident, în aer). Am oprit maşina. Un grup de fascişti, cinci la număr, s-au repezit spre maşină folosind un limbaj obscen, au distrus claxonul şi farurile. Miliţienii n-au schiţat nici un gest. Ne-am refugiat în apartamentul tovarăşului Smilga, membru al Comitetului Central. Încă de dimineaţă, deasupra ferestrelor apartamentului atîrna o pancartă pe care scria „Împliniţi Testamentul lui Lenin", precum şi un steag roşu cu portretele lui Lenin, Troţki şi Zinoviev... 15–20 de tovarăşi de la şcoala Comitetului Central şi studenţi de la o academie militară au spart uşa tovarăşului Smilga, făcînd-o bucăţele şi intrînd cu forţa în camere... Pancarta „criminală" pe care se menţiona Testamentul lui Lenin a fost ruptă. Soldaţii care au intrat în apartament au luat steagul cu portretul sfîşiat al lui Lenin. Pe jos au rămas cioburi, aşchii, un telefon spart ca mărturie a acestor acte eroice în onoarea Revoluţiei din Octombrie.

Nota se încheia astfel: „E în joc soarta partidului, soarta revoluţiei, soarta statului muncitorilor. Partidul va judeca. Clasa muncitoare va judeca. Ne punem mari speranţe în această judecată"[114].

Smilga nota mai tîrziu că acţiunea de distrugere a apartamentului lui fusese condusă de şeful secţiei politice a Armatei Roşii, un anume Bulin, însoţit de secretarul comitetului de partid din cartierul Krasnaia Presnea,

de președintele Sovietului din același cartier, de unul din asistenții lui Kalinin și de alte oficialități. Preobrajenski, Mdivani, Ginzburg, Malțev și alți adepți ai lui Troțki au fost bătuți în timpul atacului. Smilga spunea că fusese un adevărat pogrom.

Troțki a scris Biroului Politic și pentru a protesta împtriva împrăștierii coloanelor opoziției „și a bătăilor aferente". Atacurile, scria el, au fost însoțite de „urlete nestăpînite ce aminteau de manifestările Sutelor Negre și ale elementelor antisemite"[115]. A cerut să se facă o anchetă, să se publice rezultatele ei și să fie pedepsiți vinovații. Evident, nu s-a răspuns la nici una din aceste cereri. În schimb, la 14 noiembrie, din ordinul lui Stalin, Comisia Centrală de Control i-a exclus din partid pe Troțki și pe alți cîțiva membri ai opoziției. Era cea de-a treia înfrîngere regizată pentru liderul opoziției în 1927. El a denumit-o „alunecarea revoluției înapoi", mișcare în care a fost antrenat și el. Ultimul fir subțire care îl mai lega de cercurile oficiale fusese rupt. A doua zi după excluderea din partid, Troțki a scris secretarului Comitetului Central Executiv al URSS, adică șefului guvernului, următoarele:

> Prin prezenta vă aduc la cunoștință că, în conformitate cu decizia luată ieri, 14 noiembrie, în legătură cu persoana mea, am fost dat afară din apartamentul de la Kremlin în care locuiam. Pînă cînd îmi voi găsi o locuință permanentă, voi locui temporar în apartamentul tovarășului Beloborodov (str. Ganovski, 3, ap.62). Întrucît fiul meu este bolnav, el și soția mea vor mai rămîne cîteva zile la Kremlin. Sper că voi elibera definitiv apartamentul nu mai tîrziu de 20 noiembrie[116].

Au început arestările, iar ședințele opoziției au fost interzise. Presa a acreditat ideea că troțkiștii au încercat să formeze un partid contrarevoluționar, opus partidului comunist. În aceste împrejurări, Troțki a scris *Declarația opoziției și poziția din partid*, care evident că nu a fost publicată, dar a fost multiplicată și trecută din mînă în mînă. Tonul declarației era calm și conciliant. Printre altele, se spunea: „Facțiunea stalinistă pornește de la ideea că expulzînd din partid mai multe sute dintre cei mai buni membri, culminînd cu excluderea tovarășilor Zinoviev și Troțki, opoziția va fi silită să-și regrupeze forțele în cadrul unui al doilea partid... Opoziția nu se va lăsa ruptă din partidul comunist și nu va organiza un al doilea partid"[117]. Din păcate, mai rămăsese foarte puțin timp pînă cînd Troțki avea să fie smuls nu numai din partidul comunist, ci și din patria lui, fiindu-i răpite toate lucrurile cărora li se dedicase cu trup și suflet în toți acești ani.

Exilul și deportarea

Pentru a evita umilirea evacuării forțate din Kremlin, a doua zi după plenară, prietenii l-au ajutat pe Troțki și familia lui să se mute (temporar, așa credeau ei) acasă la unul din adepții lui, A.G. Beloborodov. Era același Beloborodov care, în iulie 1918, transmisese ordinul Centrului, cunoscut și aprobat de Lenin, ca țarul împreună cu soția și copiii lor să fie uciși.

Troțki își petrecea acum timpul scriind articole, elaborînd instrucțiuni pentru adepții săi, întîlnindu-se cu prietenii care se pregăteau să ia calea exilului. Soția lui îl îndemna să plece din Moscova pentru o lună sau două și să locuiască în satul din apropiere. Avea atît de mult de scris, iar mai devreme sau mai tîrziu conducerea o să-și dea seama că făcuse o greșeală și-o să-l cheme înapoi... Soția lui nu-și făcea iluzii în această privință, dar era îngrijorată pentru sănătatea lui. Slăbise foarte mult, se trăsese la față. Sinuciderea lui Ioffe, care survenise în aceeași lună, îl afectase foarte mult. Împușcătura de la Kremlin, unde Ioffe continuase să locuiască – se luase deja hotărîrea să fie exilat – răsunase ca un protest împotriva violenței la care era supusă opoziția, împotriva nesocotirii idealurilor revoluționare. Troțki a participat la înmormîntarea prietenului său în ziua de 17 noiembrie 1927 și, deși era o zi de lucru, la cimitirul Novodevicie a venit o mare mulțime de oameni. După ce prietenii și tovarășii i-au adus scurte elogii, Troțki a ținut un discurs care s-a încheiat astfel: „Lupta continuă. Sîntem cu toții la post. Nimeni nu-l va abandona." Mulțimea l-a însoțit pînă la mașină, aclamîndu-l, dar erau și multe chipuri ostile. Mijindu-și ochii de miop, Troțki făcea cu mîna mulțimii adunate. Aceasta avea să fie ultima lui apariție în public, în Rusia.

În aceeași seară i-a fost înmînată o scrisoare oficială. În conformitate cu ordinul semnat de Rîkov, președintele Sovnarkomului, Troțki era eliberat din postul de președinte al Comitetului de Concesiuni, fiind înlocuit de V.N. Kosandrov[118]. Aceasta era ultima funcție oficială a lui Troțki; deși, practic, continua să fie membru al Comitetului Executiv Central, cîteva zile mai tîrziu avea să fie demis și din această funcție.

Din momentul în care toate legăturile lui cu sistemul fuseseră retezate, a început să se gîndească serios cum să-și cîștige existența. Cu scrisul ar fi fost greu, pentru că toți editorii îi trînteau ușa în nas. Editura de Stat i-a comunicat că i-a sistat publicarea Operelor Complete. Fără să se dea bătut, i-a scris vechiului său prieten David Reazanov, directorul Institutului Marx-

Engels, și s-a oferit să traducă lucrările întemeietorilor socialismului științific. I s-a acordat permisiunea, drept care a început să citească lucrarea *Dl. Fogt* a lui Marx în original. Lăsa deoparte cartea și se plimba prin camera mică, cinci pași spre un colț, alți cinci înapoi. Purta un pulover vechi, ghete de pîslă, ținea mîinile la spate și arăta ca un prizonier într-o celulă. De fapt, chiar asta și era, deoarece santinelele OGPU stăteau de pază la ușa apartamentului lui și la intrarea în clădire. Stalin nu-l scăpa o clipă din ochi pe rivalul lui înfrînt.

Nu se știe la ce se gîndea Troțki în aceste nopți lungi de iarnă ale anului 1927. Poate că tot își mai punea speranțe în Congresul al XV-lea al partidului care urma să aibă loc în curînd; poate că se gîndea la toate greșelile pe care le făcuse în aprecierea lui Stalin. În timpul războiului civil încercase în repetate rînduri să-l îndepărteze din zona operațională și să-l obstrucționeze în procesul de luare a deciziilor, dar nu reușise niciodată să-l convingă pe Lenin să ducă lucrurile pînă la capăt. Odată spusese despre Stalin că este „cea mai periculoasă plagă, cu efecte mai distrugătoare decît orice trădare sau dezertare a specialiștilor militari", dar atunci ratase ocazia să fie îndepărtat[119]. Una dintre cele mai grave erori ale sale o constituise sprijinirea numirii lui Stalin în funcția de secretar general, deși era mult mai conștient decît toți ceilalți de pericolul pe care-l prezenta Stalin. Ar fi făcut mai mult ca să stopeze ascensiunea acestuia dacă ar fi avut timp și putere.

Așa cum a recunoscut mai tîrziu, a tergiversat încheierea alianței cu Zinoviev și Kamenev și nu l-a privit niciodată cu ochi buni pe Buharin, pe care-l considera o personificare a elementelor de dreapta din partid. Iar el îi socotea pe cei de dreapta potențial chiar mai periculoși decît Stalin, care, de regulă, manifesta tendințe centriste. Așa cum avea să-i scrie Radek la Alma-Ata, „centrismul este sărăcia ideologică a partidului nostru", iar Stalin își făcea din ea o profesiune de credință. Troțki îi împărtășea părerea și se pregătise chiar să se alieze cu Stalin împotriva lui Buharin, care, considera el, dorea „să reinstaureze capitalismul". Troțki și adepții lui le atribuiseră lui Buharin, Rîkov și Tomski rolul principal în cristalizarea politicii, și din memoriile lui reiese că nu și-a schimbat niciodată părerile referitoare la reprezentanții dreptei. Acceptase ca pe un lucru de la sine înțeles faptul că nici dreapta, nici stînga nu puteau forma o alianță cu centrul, dar o coaliție a stîngii – adevărații revoluționari – cu dreapta – restauratorii capitalismului – ar fi întrecut orice măsură.

Troțki nu putea fi de acord cu linia moderată a lui Buharin. Pentru el, stînga reprezenta expresia firească a purității revoluționare. La începutul

anului 1927 manifesta același atașament față de cauza industrializării forțate pe spinarea țărănimii, căci făcea apel la reconstrucția hotărîtă a satului pe baza presiunilor dure împotriva chiaburilor și susținea că planul anual trebuie înlocuit cu cincinalul. „Pierderea ritmului", scria el, „ar însemna transferul anumitor cantități de resurse de pe canalul socialist pe cel capitalist"[120]. Dacă ar fi avut ceva mai multă clarviziune, Troțki și-ar fi dat seama că Stalin era pe punctul de a rechiziționa tot programul stîngii pentru a-l folosi împotriva dreptei. Ceea ce lui Troțki i se părea imposibil va deveni realitate: Stalin avea să se mute de la centru spre stînga, lichidînd ambele aripi pe parcursul acestui proces.

Măsurînd camera de la un capăt la altul și analizîndu-și greșelile, probabil că Troțki și-a dat seama de impactul pe care l-a avut înfrîngerea opoziției asupra aliaților săi. Zinoviev și Kamenev i-au spus că venise momentul să-și asume cu curaj răspunderea capitulării. Troțki le-a replicat că „dacă este nevoie de curaj pentru a capitula și nu ne-a mai rămas nimic altceva de făcut, pînă acum revoluția ar fi trebuit să triumfe în întreaga lume"[121].

Într-o seară au adus ciornele a două declarații pentru Congresul al XV-lea al partidului. Ambele conțineau aluzii la o iminentă capitulare. Troțki a fost de acord să semneze una din variante numai după ce se va introduce o frază referitoare la dreptul oricărei persoane din opoziție să-și apere opiniile. Și a mai adăugat: „...e de la sine înțeles că eliberarea tovarășilor care au fost arestați pentru activitățile lor din cadrul opoziției este absolut indispensabilă"[122].

Stalin a răspuns la declarație în cuvîntarea sa de patru ore, rostită la Congresul al XV-lea în ziua de 3 decembrie 1927. Luînd act de faptul că opoziția hotărîse să reziste în pofida hotărîrilor partidului, a spus în aplauzele furtunoase ale congresmenilor: „Tovarăși, eu cred că din acestă șmecherie nu va ieși nimic". După o pauză, a adăugat: „Pretind că vor pune în discuție și problema reintegrării celor excluși din partid. Tovarăși, nici asta nu cred că se va întîmpla". După ce s-a potolit și al doilea val de aplauze, și-a rezumat părerile referitoare la opoziție: „Trebuie să se dezică în fața lumii întregi de opiniile lor antibolșevice și să-și asume răspunderea pentru greșelile comise, greșeli care au devenit crime împotriva partidului. Ori fac așa, ori părăsesc partidul. Iar dacă nu vor să plece, o să le dăm un picior în spate!"[123]

Revenind la problema opoziției în cuvîntarea lui de încheiere din 7 decembrie, Stalin a declarat: „Nu am nimic important de spus în legătură

cu cuvîntările lui Evdokimov şi Muralov, pentru că nu au abordat chestiuni deosebite. Aş adăuga doar să-i ierte Allah, pentru că numai ei ştiu despre ce vorbesc... E de notorietate publică faptul că Rakosvski s-a făcut de rîs la Conferinţa de la Moscova în problema războiului. A venit aici şi a vorbit, fără îndoială ca să-şi corecteze imaginea. Dar în final s-a prezentat într-o postură şi mai stupidă". Delegaţii au izbucnit în rîs şi au aplaudat umorul liderului. „Şi-acum o să revin la discursul lui Kamenev. Aceasta a fost cea mai mincinoasă, mai ticăloasă şi mai falsă dintre toate cuvîntările opoziţiei rostite de la această tribună"[124]. Fără îndoială că Stalin avea în vedere luarea de cuvînt a lui Kamenev de la congresul anterior, cînd declarase că Stalin nu poate servi drept unificator al nucleului bolşevic. Citind în *Pravda* cuvîntările lui Stalin, Troţki îşi dăduse probabil seama că noul lider nu avea de gînd să uite şi să ierte absolut nimic.

După congres, rîndurile opoziţiei s-au subţiat şi mai mult. Unii dintre ei, ca Zinoviev şi Kamenev, au implorat iertarea, alţii s-au retras pur şi simplu din activitatea politică, iar alţii au fost arestaţi şi trimişi în exil. Sermuks şi Poznanski îl vizitau zilnic pe Troţki şi îl ţineau la curent cu noutăţile: Rakovski fusese exilat la Astrahan, Smirnov în Armenia, Radek era tot la Tobolsk, Serebreakov, Smilga şi Preobrajenski urmau să fie deportaţi la Semipalatinsk, Narîm şi, respectiv, Uralsk. Asistenţii lui Troţki îi citeau alte şi alte nume, dar locurile de exil îi erau foarte cunoscute dintr-o altă perioadă: Irkuţk, Abakan, Kansk, Acinsk, Minusinsk, Barnaul, Tomsk. Îşi dădea seama că va fi şi el exilat cît de curînd, deşi nutrea slaba speranţă că Stalin nu-l va trata în felul acesta pe cel mai apropiat tovarăşul de arme al lui Lenin.

La sfîrşitul lui decembrie, Poznanski a fost chemat la OGPU, unde i s-a cerut să-i transmită lui Troţki propunerea de a se muta la Astrahan. Troţki a scris în aceeaşi zi Biroului Politic, spunînd că este gata să se mute în oricare loc din ţară atîta timp cît sănătatea sa nu va avea de suferit. Nu e dispus să se mute la Astrahan pentru că este o localitate prea umedă, iar el suferă de malarie. O săptămînă mai tîrziu, un ofiţer inferior din OGPU l-a convocat pentru a-l anunţa că cererea lui fusese satisfăcută şi că urma să se mute într-un loc uscat. După aceea, omul a citit cu o voce plată, fără inflexiuni, ordinul în care se spunea: „În conformitate cu legea care pedepseşte pe oricine pentru activitate contrarevoluţionară, cetăţeanul Lev Davîdovici Troţki va fi exilat în oraşul Alma-Ata. Perioada şederii în această localitate nu este specificată. Data plecării în exil — 16 ianuarie 1928". Troţki a aruncat o privire absentă prin cămăruţa jalnică şi a plecat. Nu

[ar]ăta nici o urmă de şovăială sau de căinţă. Luase de mult toate hotărîrile. [Ş]i va urma calea pe care o alesese.

Natalia a încercat să nu-şi exteriorizeze sentimentele la auzul veştii [a]duse de soţul său. Gazda lor, Beloborodov, fusese şi el înştiinţat că urma [s]ă fie deportat într-un loc cu nume imposibil de pronunţat din republica [K]omi. Au început să-şi facă bagajele. Vizitat mereu de lideri ai opoziţiei [c]are încă se mai aflau în libertate, Troţki dădea instrucţiuni, dicta telegrame, [s]cria proteste, declaraţii şi interogatorii, din dorinţa de a le demonstra [a]depţilor săi că încă nu era totul pierdut. Mai devreme sau mai tîrziu, partidul [s]e va trezi la realitate. Cauza revoluţiei nu trebuie abandonată.

După cum îşi amintea mai tîrziu Natalia Sedova, au terminat de [î]mpachetat la 16 ianuarie. Troţki insista ca toate hîrtiile şi documentele, [c]ărţile şi arhiva lui să fie ambalate cu mare grijă. Sermuks, Poznanski şi fiul [l]ui mai mare, Lev, le-au pus în peste douăzeci de lăzi. Dimineaţa, cele două [s]oţii ale sale, fiii, văduva lui Ioffe şi încă vreo două-trei rude aşteptau venirea [c]elor de la OGPU ca să-l escorteze pe Troţki. Acesta încerca să glumească, [d]ar atmosfera din micul apartament devenise neobişnuit de calmă. Atunci [a] sosit Rakovski şi a anunţat că o mare mulţime de oameni se adunase la [g]ara Kazan, ca să-şi ia rămas-bun de la Troţki. Miliţia n-a putut s-o împrăştie. Aduseseră portrete ale lui Troţki şi cîţiva tineri se aşezaseră pe jos, pe şine, [î]n faţa trenului.

În cele din urmă, cei de la OGPU au venit şi i-au anunţat că plecarea [s]e amînă cu două zile, fără să spună din ce motiv. În ziua următoare însă a [a]părut un grup mare de ofiţeri de la OGPU. La început, Troţki a refuzat să [d]eschidă uşa, acuzînd „actuala conducere" de încălcarea jurămîntului de [c]redinţă; după ce s-a văzut nevoit să le dea drumul înăuntru, a refuzat să [p]ărăsească apartamentul. Însă mai mulţi ofiţeri de la OGPU l-au luat pe [s]us şi l-au dus la maşina care îi aştepta. Fiul lui mai mare a fugit înainte şi [a] bătut la toate uşile, strigînd: „Priviţi, tovarăşi! Îl duc pe Troţki cu forţa!" Cîteva uşi s-au deschis, lăsînd să se vadă cîte o faţă curioasă sau speriată, apoi s-au închis imediat la loc. În cele din urmă au plecat, străbătînd cu maşina străzile îngheţate ale Moscovei, cu destinaţia gara Iaroslav, unde nu era nimeni să-i întîmpine. Agenţii l-au luat din nou pe sus pe Troţki şi l-au băgat într-un vagon de cale ferată. La ferestrele vagonului şi la uşă a fost postată o escortă. Compartimentul vecin era ocupat tot de agenţi OGPU. „Unde ne duceau?" scria mai tîrziu Sedova. „Nu ştiam. Bagajele noastre nu veniseră atunci cînd locomotiva s-a pus în mişcare, trăgînd după ea doar vagonul nostru. Era ora două după-amiază. Am aflat că eram traşi de-a

lungul unei linii de centură spre o gară mică, unde vagonul nostru urma să fie ataşat la trenul de poştă care plecase din Moscova, de la gara Kazan spre Taşkent. La ora cinci ne-am luat rămas-bun de la Serioja şi [soţia lui Beloborodov], care trebuiau să se întoarcă la Moscova. Ne-am continuat drumul. Eu aveam febră. L.D. era vioi şi aproape vesel. Situaţia se limpezise în cele din urmă“[125].

Cu două zile înainte de deportarea lui Troţki, Stalin plecase în Siberia ca să se ocupe de problema aprovizionării cu cereale, după ce dăduse mai întîi toate dispoziţiile referitoare la Troţki. S.V. Kosior, secretar al Comitetului Central, i-a trimis o telegramă codificată pentru a raporta că ordinele fuseseră executate: „A fost necesar să recurgem la forţă şi să-l ducem pe sus, pentru că s-a încuiat în cameră şi a refuzat să ne urmeze. Pînă la urmă a trebuit să spargem uşa. Îi arestăm pe Muralov şi pe ceilalţi în seara aceasta“. Stalin a răspuns: „Am primit telegrama dumitale despre antichităţile numite Troţki şi troţkişti“[126].

În cartea mea despre Stalin am prezentat acest episod oarecum diferit, dar între timp am mai descoperit o informaţie, astfel că imaginea a devenit mai completă. Biroul Politic a discutat de mai multe ori problema exilării lui Troţki. Buharin şi Rîkov s-au opus, în timp ce Stalin, susţinut cu mult zel de Voroşilov, a optat pentru deportare. Ceilalţi şovăiau. Discuţiile nu au fost înregistrate în procese verbale sau minute, dar este clar să Stalin a obţinut cîştig de cauză: rivalul lui permanent avea să fie trimis la frontiera cu China, deşi nu se excludea nici posibilitatea expulzării lui în afara graniţelor Uniunii Sovietice[127].

Dincolo de descrierea amănunţită a călătoriei pînă la Alma-Ata, prezentată în autobiografia lui Troţki, trebuie menţionat faptul că OGPU înfiinţase o secţie specială foarte mare, cu filiere în localităţi, care se ocupa de deportarea în masă a membrilor opoziţiei spre regiunile de est. Orice fost membru de partid care rostise cîndva fie şi numai un cuvînt de simpatie pentru Troţki era acum arestat, iar numărul celor vizaţi creştea văzînd cu ochii. Prima categorie de suspecţi ce urmau să fie arestaţi o alcătuiau cei care lucraseră sub conducerea lui Troţki în cadrul Consiliului Militar Revoluţionar, al Comisariatului pentru Război şi al secretariatului său.

Sermuks şi Poznanski au fost arestaţi la Alma-Ata. Au avut o soartă tristă, după cum am aflat de la Nadejda Alexandrovna Marennikova, care a lucrat în anii '20 în secretariatul lui Troţki. Sermuks şi Poznanski – îşi amintea ea – erau deosebit de inteligenţi, extrem de devotaţi muncii lor şi profund convinşi că Troţki avea dreptate. Butov era un fel de şef al

ecretariatului. „Noi, dactilografele, primeam 40 de ruble pe lună, o sumă arte mică chiar şi pe vremea aceea. Butov i-a spus asta lui Troţki, şi el a anjat să ni se plătească încă 23 de ruble pe lună din colaborările lui la iverse publicaţii.“ Amintirile Marennikovei nu sînt foarte exacte, căci ea ngură a recunoscut: „Pot să-mi amintesc în ce rînd şedeam cu Sermuks la eatru, dar nu mai ştiu care era numele mic al lui Butov“. Lui Sermuks i-a ăstrat o frumoasă amintire. „A fost arestat în 1928. Mi-a scris din lagăr. crisorile lui erau ştampilate Medjvejegorsk, Cerepoveţ. În 1929 l-au ansferat în altă parte. Probabil că a distrus scrisorile mele, pentru că altfel n-ar fi arestat şi pe mine. Toţi cei pe care i-am cunoscut în secretariatul lui roţki au fost arestaţi, condamnaţi la mulţi ani de închisoare sau în lagărele e concentrare, şi împuşcaţi în 1937–38. Era cineva care avea mare grijă ă şteargă numele lui Troţki din amintirea oamenilor. I-au vînat pe toţi cei are au lucrat cu el la Comisariatul Poporului sau care îl cunoscuseră. Şi tia o mulţime de lume, aşa că toţi oamenii aceştia au trebuit să fie xterminaţi“[128].

La sfîrşitul lui ianuarie 1928, Troţki, soţia lui şi fiul lor, Lev, au fost duşi la Alma-Ata, pe atunci un orăşel insignifiant de la frontieră. Aveau să ămînă acolo un an. La început au locuit la Hotel Djetîsa, apoi şi-au găsit o ăsuţă. Sermuks şi Poznanski au stat un timp cu ei, dar, spre marea supărare lui Troţki, au fost curînd arestaţi[129]. Familia şi-a organizat viaţa foarte implu, iar Troţki s-a apucat de treabă. Oricare ar fi fost împrejurările, ana lui ascuţită nu înceţea; curînd, telegramele şi scrisorile au pornit de a Alma-Ata spre Moscova şi în alte părţi ale ţării. Încerca să-i repereze cît ai rapid pe ceilalţi conducători ai opoziţiei, pentru a putea să elaboreze mpreună cu ei o strategie viitoare. Curînd, locuinţa modestă a lui Troţki a ost inundată de corespondenţă.

Fiul lui a devenit „şef de birou“, fiind însărcinat cu evidenţa scrisorilor care veneau şi plecau. Între aprilie şi octombrie 1928 au fost trimise 800 de scrisori politice şi 550 de telegrame şi s-au primit peste 1 000 de scrisori şi 700 de telegrame, multe semnate în colectiv. Aşa cum aminteşte Lev în autobiografia tatălui său:

> Este vorba în special de corespondenţa cu zonele de exil, dar unele scrisori din exil au ajuns şi în restul ţării. Din toată corespondenţa care ni s-a trimis, nu ne-a parvenit mai mult de jumătate, în lunile cele mai bune. În plus, am primit opt sau nouă colete secrete de la Moscova, adică materiale şi scrisori secrete, trimise cu un curier special. Cam acelaşi număr de scrisori am expediat şi noi la Moscova. Poşta secretă ne ţinea la curent cu tot ceea ce se petrecea acolo şi ne

dădea posibilitatea, deşi numai cu mare întîrziere, să facem comentarii pe marginea celor mai importante evenimente[130].

Iar evenimentele care aveau loc erau într-adevăr foarte importante. Criza cerealelor se accentua, căci ţăranii refuzau să-şi predea produsele la preţuri scăzute. Deşi troţkiştii fuseseră alungaţi din partid, Biroul Politic se scindase. În vreme ce Stalin îşi însuşise vederile de stînga preconizate de Troţki, Buharin şi adepţii săi îşi uniseră eforturile pentru a avertiza asupra pericolului pe care îl prezentau exagerările de orice natură. Cînd a citit articolul publicat în septembrie de Buharin în *Pravda, Notele unui economist,* Troţki a exclamat: „Defetiştii pot să cîştige! Revoluţia este în pericol!" Buharin pretindea că este posibilă dezvoltarea agriculturii şi a industriei fără a se produce crize. Preţul la cereale va creşte şi, ca urmare, va înceta transferul unilateral de bunuri de la sat la oraş pentru nevoile industriei. Se va face tot posibilul pentru extinderea pieţei ţărăneşti şi nu pentru transformarea forţată a satului. „Trebuie angrenaţi cît mai mulţi factori care acţionează în favoarea socialismului cu maximum de flexibilitate", scria el. „Asta înseamnă o îmbinare armonioasă de iniţiative personale, de grup, de masă, sociale şi statale. Totul este excesiv de supracentralizat."

Troţki a simţit că Stalin este pe punctul de a-l repudia pe Buharin şi de a adopta cursul propus de opoziţie: limitarea activităţii chiaburilor, accelerarea industrializării pe spezele satului, adoptarea unor măsuri extreme pentru ieşirea din criză. Ca şi alţi lideri ai opoziţiei, era surprins de faptul că Stalin înclina balanţa de partea lor. Mulţi credeau şi scriau în scrisorile lor că această modificare a cursului politic şi ciocnirile dintre Stalin şi Buharin se vor termina cu rechemarea lor din exil. Ceva similar transpare şi din anumite scrisori ale lui Troţki către adepţii săi[131]. În discuţiile purtate cu cei cîţiva emisari care au reuşit, pe cale semilegală, să ajungă la el de la Moscova şi de la Leningrad, Troţki a afirmat că schimbarea orientării politice a lui Stalin spre stînga dovedea că strategia opoziţiei fusese corectă. Şi a declarat că politica şi ideile lui Buharin erau mai periculoase decît politica ţărănească a lui Stalin[132]. Avea impresia că atacul îndreptat de Stalin împotriva chiaburilor îi va împinge pe secretarul general şi facţiunea sa spre aripa de stînga a partidului. „Partidul nu se poate dispensa de noi", declara el optimist.

Speranţele lui Troţki păreau justificate cînd, într-o seară, a primit vizita unui tînăr care se prezenta drept inginer şi îi împărtăşea opiniile. S-a interesat de viaţa exilaţilor la Alma-Ata, apoi a întrebat de-a dreptul: „Nu credeţi că s-ar putea face cîţiva paşi în direcţia reconcilierii?" Troţki a

răspuns: „Reconcilierea este imposibilă nu pentru că n-o doresc eu, ci fiindcă Stalin nu poate să facă pace"[133]. Vizitatorul a plecat şi nu s-a mai întors, dar Troţki şi-a dat seama că fusese trimis ca să sondeze terenul. A mai înţeles că Stalin nu putea să facă pace cu opoziţia „de stînga", căci gestul acesta ar fi fost interpretat de restul partidului ca o recunoaştere a erorii comise. Treptat, a ajuns însă la concluzia că Stalin acumulase această putere uriaşă pentru a se debarasa mai întîi de stînga, apoi şi de dreapta. Deşi formal se situa pe o poziţie centristă, Stalin avea să-şi însuşească o mare parte din platforma lui Troţki.

Stalin nu se va mai gîndi niciodată la o colaborare cu Troţki, căci între ei era prea multă ură. Fire pragmatică, Stalin a preluat şi reformulat cîteva dintre ideile opoziţiei. Vechii bolşevici, pentru care calitatea de membru de partid avea conotaţii aproape mistice, erau gata să-şi ceară iertare de la Stalin. Dintre ei, cei mai grăbiţi păreau Radek şi Preobrajenski, în timp ce Rakovski era categoric împotrivă. Troţki sesizase deja schimbarea din poziţia lui Radek. Numai o minoritate de troţkişti, mai ales tineri, nu aveau încredere în Stalin, considerînd că preluase ideile opoziţiei ca să le transpună în practică prin metode oculte. Opoziţia continua să se disipeze. În următoarele şase luni după Congresul al XV-lea, peste trei mii din suporterii lui Troţki au rupt oficial orice legătură cu el[134]. Mai rămăseseră doar cîteva grupuri mici, îndeosebi în oraşele mari, care îşi continuau activităţile ilegale, şi coloniile de exilaţi care discutau întruna, tardiv, despre soarta platformei lor şi a lor înşişi.

Între timp, însă, defăimarea lui Troţki mergea înainte cu aceeaşi înverşunare. Cînd Uglanov, secretarul de partid al organizaţiei Moscova, a anunţat că Troţki continua să comploteze sub acoperirea unei „boli imaginare", Natalia şi-a pierdut răbdarea şi a scris o scrisoare de protest în care afirma că „boala imaginară" reprezenta o continuare a minciunilor la care se recursese pentru a se ridica o perdea în jurul lui Troţki. Semnînd Sedova-Troţki, ea cerea să se pună capăt acestor hărţuieli[135].

În toamna anului 1928, fluxul de scrisori adresate lui Troţki a scăzut simţitor. Mulţi dintre semnatarii lor au dispărut fără urmă, printre aceştia numărîndu-se persoane foarte dragi lui Troţki. În timpul primăverii aflase dintr-o scrisoare a fiicei sale mai mari, Zina, că Nina, fiica cea mică, se îmbolnăvise grav. Trăiau amîndouă în condiţii foarte grele, fără un acoperiş permanent deasupra capului, fiind supuse unor persecuţii continue. Amîndouă erau adepte fanatice ale tatălui lor şi resimţiseră dureros loviturile pe care le primise acesta. Soţul Ninei fusese arestat, iar ea îşi pierduse

slujba din cauza „convingerilor sale troțkiste". Se îmbolnăvise grav, dar nu avea pe nimeni s-o ajute în afara surorii sale. Orice doctor care ar fi acceptat s-o îngrijească și-ar fi semnat singur sentința. Nina a murit la 9 iunie 1928, în vîrstă de douăzeci și șase de ani. Troțki a fost informat abia peste șaptezeci și trei de zile. Și fiica lui mai mare se îmbolnăvise, dar nu putea să ia legătura cu ea. Corespondența de la Alma-Ata venea cu mare întîrziere. Fiecare scrisoare era citită, analizată și copiată de autorități. Un grup special al OGPU făcea rezumatul corespondenței și îi raporta lui Stalin prin intermediul lui Menjinski. Pe măsură ce citea în fiecare lună rapoartele poliției secrete, Stalin se convingea tot mai mult că trebuie să pună capăt activităților desfășurate de troțkiști pe teritoriul Uniunii Sovietice.

Între timp, Troțki continua să trimită telegrame de protest, conștient totuși de zădărnicia eforturilor sale. La 3 decembrie 1928, i-a adresat una și lui Menjinski, însoțită de cópii pentru Comitetul Central și pentru Kalinin, șeful oficial al statului : „Mi s-a instituit o blocadă poștală totală de peste o lună. Îmi sînt reținute chiar și scrisorile și telegramele despre sănătatea fiicei mele și despre medicamentele de care are nevoie"[136]. Curierul lui, șofer la o organizație locală, a dispărut pe neașteptate. Se întîlneau la baia publică, unde făceau rapid un schimb de pachete. Probabil că șoferul fusese urmărit și arestat, astfel încît cantitatea de informație pe care a primit-o Troțki din acel moment a fost strict cenzurată.

În pauzele pe care le făcea în activitatea de traducere, Troțki a elaborat planul unei mari autobiografii. A trecut în revistă mai multe titluri: *O jumătate de secol (1879–1929): Experiment de autobiografie; Flux și reflux: autobiografia unui revoluționar; În slujba revoluției: experiment de autobiografie; O viață de luptă: autobiografia unui revoluționar; A trăi înseamnă a lupta: autobiografia unui revoluționar*[137]. În cele din urmă a optat pentru *Viața mea.*

Cînd nu scria, Troțki se dedica distracției lui preferate, vînătoarea de rațe pe afluenții rîului Ili, la vreo șaptezeci de kilometri de reședința lui. OGPU a primit instrucțiuni să reducă la douăzeci și cinci de kilometri distanța pînă la care avea voie să se deplaseze . Troțki i-a trimis un protest lui Menjinski: „Acum o lună, GPU mi-a interzis să vînez. Acum două săptămîni mi-au spus că s-a ridicat interdicția. În schimb, mă limitează la 25 [de kilometri], unde nu există nici un fel de vînat. Cred că este vorba de o neînțelegere și vă aduc la cunoștință că mă duc la vînătoare pe Ili, peste șaptezeci [de kilometri]. Cer instrucțiuni pentru a se evita conflicte inutile"[138]. De la centru nu s-a primit nici o scrisoare, iar Troțki a ignorat

interdicția. Vînînd aproape singur pe pămînturile neatinse din Asia Centrală, avea răgazul să privească din perspectivă evenimentele prin care trecuse: emoțiile din 1917, victoriile din timpul războiului civil, dar și meschinăria luptelor cu Stalin și cu camarila lui.

După o ședință de vînătoare se întorcea și lucra la mai multe cărți. A revenit de mai multe ori la cartea pe care i-o dedicase lui Lenin și a scris un articol lung, intitulat *Revoluția permanentă și linia lui Lenin,* o încercare de a reinterpreta scrierile acestuia. Dar și de astă dată pierduse trenul, pentru că Stalin preluase deja monopolul asupra lui Lenin. Fără informații recente din capitală, îi venea tot mai greu să-și continue munca. Blocada poștală s-a intensificat.

Buharin, simțind strînsoarea tot mai puternică a lui Stalin în jurul gîtului său, s-a hotărît să facă front comun cu Zinoviev și cu Kamenev și, poate, chiar și cu Troțki. Renunțînd la orice precauții, în seara zilei de 11 iulie 1928 i-a făcut o vizită lui Kamenev acasă, încercînd să stabilească relații clandestine cu opoziția pe jumătate distrusă. I-a mărturisit lui Kamenev cît de mult regretă că l-a ajutat pe Stalin să anihileze opoziția. Așa cum se relata mai tîrziu într-o broșură editată de troțkiști în februarie 1929, Buharin părea zdrobit și repeta mereu, „Stalin este Ginghis-han, un intrigant de speța cea mai joasă" și „revoluția a fost distrusă". Dar nu avea nici un plan clar de acțiune. Deși l-a vizitat pe Kamenev de mai multe ori, cei doi n-au întreprins nici un fel de măsuri concrete.

Însă OGPU a interceptat aceste contacte și l-a informat pe Stalin. În același timp, Menjinski a raportat că „buhariniștii" stabiliseră o legătură cu Troțki, așa că Stalin a pus în aplicare o decizie pe care o luase cu mult timp în urmă. După cum susține Ivan Vracev – veteran și comisar politic în anii '20, fost troțkist exclus din partid și exilat în 1936 și care fusese aproape sigur informat de Buharin –, la mijlocul lui ianuarie 1929, Stalin a vorbit pentru prima oară la Biroul Politic despre necesitatea de a-l izola pe Troțki. Buharin a obiectat, iar Rîkov și Tomski și-au exprimat îndoielile în legătură cu înțelepciunea unei asemenea măsuri. Ceilalți l-au sprijinit pe Stalin, dar cu oarecari rezerve. Atunci Stalin a scos din sertar o informare a lui Menjinski cu privire la cantitatea corespondenței care ajungea de la opoziție la Alma-Ata, la curierii clandestini care luau în fiecare lună legătura cu Troțki și a citit cîteva fragmente din scrisorile lui Troțki, comentînd supărat: „Degeneratul ăsta a fost dat afară din Comitetul Central și din partid, dar n-a învățat nimic. Ei bine, o să stăm cu brațele încrucișate ca să vedem cum organizează teroarea sau o rebeliune?" Ceilalți au tăcut. Stalin și-a anunțat

decizia: „Vă propun să-l deportăm peste graniță“. Apoi, după o pauză: „Dacă se răzgîndește, drumul înapoi rămîne liber“[139].

Ceilalți membri ai Biroului Politic se gîndeau mai mult la ei înșiși decît la Troțki. Erau conștienți cu toții că pozițiile lor depindeau tot mai mult de favorurile lui Stalin și îl contraziceau din ce în ce mai puțin. Avea întotdeauna un argument imbatabil: „Lenin ar fi fost sentimental?“ „Nu conduce partidul prin intermediul dictaturii proletariatului?“ „Ce contează relațiile personale în comparație cu interesele revoluției?“ Buharin evita să intre în conflict cu el. Curînd, în aprilie 1929, avea să audă cum Stalin îl acuză că este „un teoretician scolastic“, că a devenit „discipolul lui Troțki ...[Ieri] încă mai încerca să formeze un bloc împreună cu troțkiștii împotriva leniniștilor pe ușa din dos!“[140]

Stalin dobîndise o putere uriașă, dar încă nu ajunsese dictator. Se afla în pragul celei mai uluitoare „revoluții“ care avea să fie dezlănțuită de sus în jos. Sub pretextul că introduce socialismul în viața satelor, va reînființa iobăgia sau, mai exact, sclavia stalinistă, care va înrobi zeci de milioane de oameni. Nu voia să se împiedice de nimeni în această operație uriașă și cumplită, dar încă nu avea curajul necesar ca să-l ucidă pe Troțki sau să-l arunce în închisoare. Totuși Troțki trebuia alungat. Din ordinul lui Stalin, s-a făcut efortul de a se găsi un loc corespunzător, dar fără succes. Germania, Norvegia, Franța și Anglia nu erau dispuse să-l primească pe legendarul rebel. În cele din urmă, Turcia și-a dat acordul.

Troțki tot mai aștepta răspuns la protestul lui referitor la blocada poștală cînd, în seara zilei de 16 decembrie 1928, a sosit de la Moscova un mesager special. Însoțit de doi agenți OGPU, V. Volînski a intrat în apartamentul lui Troțki și i-a înmînat mesajul de la centru: „Activitatea simpatizanților dumneavoastră politici din întreaga țară a dobîndit în ultima vreme un evident caracter contrarevoluționar; condițiile în care trăiți la Almā-Ata vă oferă din plin posibilitatea de a conduce această activitate; ținînd seama de aceasta, colegiul OGPU vă cere să sistați complet activitatea; dacă nu veți face acest lucru, colegiul va fi obligat să vă schimbe condițiile de existență pînă la izolarea dumneavoastră totală de viața politică. În acest sens se va pune problema schimbării locului dumneavoastră de reședință“[141].

Troțki și-a dat seama că va fi trimis undeva și mai departe, probabil în Siberia, dincolo de Cercul Polar, dar ideea că ar putea fi deportat dincolo de granițele sovietice nu i-a trecut prin minte. A scris imediat o scrisoare lungă și amănunțită Comitetului Central și Comitetului Central Executiv al

Cominternului, în care explica de ce nu poate accepta ultimatumul, invocînd în sprijinul argumentației sale devotamentul lui de-o viață față de revoluția mondială. O lună mai tîrziu, la 20 ianuarie 1929, Volînski a reapărut cu un detașament numeros de agenți OGPU înarmați și i-a înmînat „cetățeanului Troțki“ ordinul de deportare în afara teritoriului sovietic. După ce a citit ordinul, a semnat de primire cu cuvintele: „Decizia GPU, criminală în esență și ilegală în formă, mi-a fost adusă la cunoștință azi, 20 ianuarie 1929, Troțki“[142]. Cînd l-a întrebat pe Volînski unde va fi deportat, acesta i-a răspuns că se așteptau alte ordine.

Trebuia din nou să-și facă bagajele, de astă dată numai cu ajutorul fiului său, dar au reușit să împacheteze toate cărțile și hîrtiile. S-au mirat amîndoi de faptul că OGPU nu le-a confiscat. Peste un an sau doi, cînd producția literară a lui Troțki avea să fie foarte prolifică, Stalin va tuna și fulgera împotriva acelora care îl lăsaseră să-și ia cu el prețioasa colecție. Au fost arestate mai multe persoane, printre care cekiștii Volînski, Bulanov și Fokin, de parcă Stalin nu și-ar fi dat seama că, în sistemul lui totalitar, ordinele de sus trebuiau îndeplinite *ad litteram*, iar dispoziția referitoare la deportarea lui Troțki nu pomenea un cuvînt despre cărțile și arhiva acestuia. Întrucît autoritățile nu menționaseră expres că este interzisă scoaterea lor din URSS, toți funcționarii au presupus că i se permisese acest lucru.

La aproape un an după ce sosiseră la Alma-Ata, Troțki și familia sa au părăsit casa modestă fără etaj, s-au urcat în vagonul de cale ferată atașat special pentru ei și au plecat în necunoscut, împreună cu paznicii lor. În fiecare zi, Troțki a cerut explicații, însoțite de rugămintea de a-și vedea copiii rămași la Moscova, pe Serghei și pe Zina. A solicitat, de asemenea, o garanție de securitate, căci știa că mai sînt mulți alb-gardiști în țările în care se gîndea că poate fi exilat – Finlanda, Germania, Țările Baltice, Polonia, Franța și Bulgaria –, oameni pe care Armata Roșie pe care o crease și o condusese el îi aruncase din țara lor natală, transformîndu-i în apatrizi furioși și răzbunători. Probabil că se vor răzbuna pentru nenorocirile suferite. Fiecare dimineață începea cu cererea lui Troțki de a i se comunica unde este dus. În cele din urmă a declarat greva foamei. Trenul a fost tras într-o gară cu o singură linie, vagonul lui Troțki fiind detașat și garat pe o linie lăturalnică. Bineînțeles, nu i s-a permis să meargă la Moscova, în schimb, au fost aduși Serghei împreună cu soția sa ca să-și ia rămas-bun. O zi sau două mai tîrziu, la 7 februarie, Troțki avea să afle că era deportat la Constantinopol, în Turcia.

A scris din nou o scrisoare de protest către Comitetul Central, către guvern și către Comitetul Executiv al Cominternului:

1. Reprezentantul GPU a raportat că guvernul social-democrat german mi-a refuzat viza. Aceasta înseamnă că Mueller e de acord cu Stalin în privința evaluării politice a opoziției.

2. Reprezentantul GPU a raportat că voi fi predat lui Kemal*, împotriva voinței mele. Așadar, Stalin s-a aliat cu Kemal (un ucigaș al comuniștilor) împotriva opoziției.

3. [Troțki a șters următorul punct înainte ca declarația să fie publicată în presa turcă.] Reprezentanul GPU a refuzat să discute garanțiile minime împotriva alb-gardiștilor – ruși, turci și alții – pentru deportarea mea forțată. Dincolo de aceasta se întrezărește speranța lui Stalin de a coopera cu Gărzile Albe, ceea ce echivalează cu sprijinul deja obținut din partea lui Kemal. Din declarația reprezentantului GPU, potrivit căreia „un mandat de securitate" a fost eliberat de Kemal pentru bunurile mele în schimbul armelor mele, adică a revolverelor mele, reiese că voi fi neînarmat în momentul în care voi păși în fața alb-gardiștilor...

Raportez cele de mai sus pentru ca să se poată întări răspunderea la timp și ca o bază pentru măsurile pe care le consider necesare împotriva acestei încălcări de-a dreptul thermidoriene a credinței[143].

Moscova a rămas ferm pe poziție: locul de deportare trebuia să fie Turcia. Trenul a pornit spre sud, vagonul fiind atașat și detașat de mai multe ori pe drum. Familia nu a avut voie nici o clipă să părăsească trenul. La 10 februarie au ajuns la Odessa, unde și-au luat rămas-bun de la Serghei și de la soția acestuia. Nu aveau să se mai vadă niciodată. Îmbrățișîndu-și fiul, Troțki a spus: „Nu fi trist, fiule. Totul se schimbă în viață. Nici la Moscova lucrurile nu vor rămîne bătute în cuie. O să ne întoarcem... Cu siguranță că o să ne întoarcem!" Agentul cekist Fedor Pavlovici Fokin i-a zorit: „Cetățene Troțki, e timpul!"

Fokin, șeful secției pașapoarte al Direcției Centrale a Miliției, avea sarcina să-l însoțească pe Troțki de la Alma-Ata la Constantinopol. Privea această însărcinare cu sentimente amestecate. Pînă nu de mult, numele lui Troțki fusese rostit cu admirație, dar în ultimii doi sau trei ani, cuvîntul „troțkist" devenise o insultă în cadrul ședințelor de partid. Fokin a primit de la agenții OGPU raportul că bagajele lui Troțki fuseseră încărcate, cuferele puse în cabina lui și documentele completate. Troțki și-a pus o manta veche peste puloverul uzat, a luat servieta cu documentele cele mai prețioase, l-a îmbrățișat încă o dată pe Serghei și pe soția acestuia și s-a îndreptat spre ieșire, împreună cu Natalia și cu Lev. Prin aerul dens al

* Președintele Turciei, Kemal Mustafa sau Kemal Atatürk, cum a devenit cunoscut ulterior.

nopții neobișnuit de friguroase se vedeau licărind luminile Odessei, un oraș care jucase un rol atît de important în viața lui. Luînd mîna soției sale, s-a urcat la bordul vasului, reușind să descifreze numele scris pe carenă: *Ilici*.

Privind în jurul său, n-a văzut decît soldați. Serghei și soția lui fuseseră luați imediat de acolo. Vaporul a început să se îndepărteze ușor de chei. După o zi petrecută pe mare, Troțki l-a trimis pe Lev să-l invite pe Fokin la el în cabină. Troțki i-a înmînat o scrisoare nesigilată, sugerîndu-i s-o citească înainte de a o înmîna superiorilor săi, apoi a adăugat: „Nu te mai rețin". Fokin s-a întors în cabina lui și s-a uitat la scrisoare. Îi era adresată: „Plenipotențiarului GPU, tovarășului Fokin" și conținea următorul mesaj:

După cum susține Bulatov, reprezentantul GPU, dumneata ai ordine stricte ca, în ciuda protestelor mele, să mă debarci cu forța la Constantinopol, adică să mă predai lui Kemal și agenților lui. Ești în stare să execuți acest ordin pentru că GPU (adică Stalin) are o înțelegere cu Kemal în privința stabilirii forțate a unui revoluționar proletar în Turcia prin eforturile combinate ale GPU și ale poliției naționale fasciste turce. Dacă în clipa de față sînt obligat să mă supun acestei violențe, la baza căreia se află o încălcare fără precedent a jurămîntului de credință al foștilor discipoli ai lui Lenin (Stalin & Co.), consider totuși necesar să vă avertizez pe dumneavoastră că renașterea inevitabilă și, sper, nu prea îndepărtată a Revoluției din Octombrie, a partidului bolșevic și a Cominternului pe baze autentic bolșevice îmi va da posibilitatea, mai devreme sau mai tîrziu, să cer socoteală atît celor care au plănuit această crimă thermidoriană, cît și executanților ei[144].

Scrisoarea era semnată „12 februarie 1929, la bordul vaporului *Ilici*, în apropiere de Constantinopol".

Întors la Moscova, Fokin a înmînat declarația lui Troțki superiorilor săi, dar, din anumite motive, și-a făcut și el o copie, dezvăluind acest fapt unui coleg de serviciu. În anii de coșmar ai denunțărilor și contradenunțărilor, colegul a informat autoritățile cu privire la „documentul troțkist" pe care îl deținea Fokin, astfel că acesta a fost arestat din ordinul personal al lui Ejov. Întrucît la acea dată ocupa funcția de șef al miliției din Rostov, a fost interogat de Abakumov, șeful NKVD din Rostov. Prețul plătit de Fokin pentru tăinuirea avertismentului lui Troțki l-au reprezentat cîțiva ani buni de detenție într-un lagăr de muncă.

În timp ce vaporul se apropia de Constatntinopol, Troțki a făcut bilanțul ultimului său an de viață, începînd cu momentul în care fusese anunțat că va fi exilat, probabil la Astrahan, și terminînd cu sosirea la Constantinopol[145]. Era un moment trist, care marca începutul ultimului capitol al vieții sale, va mai dura unsprezece ani. Omul care, împreună cu Lenin,

pusese bazele unui odios, dar puternic sistem statal, fusese definitiv respins de acesta. Nu din cauza vreunei incompatibilităţi, ci pentru că în acest sistem nu era loc decît pentru o singură persoană în vîrful ierarhiei. El a fost cel dintîi care s-a opus dictaturii lui Stalin. Dar tot el poate fi considerat primul întemeietor şi apărător al dictaturii. Turcia va fi următorul loc din care va continua lupta împotriva omului care trădase revoluţia şi introdusese thermidorul rusesc.

6

Pribeagul fără viză

În timp ce vasul *Ilici* făcea manevre lente înainte de a se apropia de chei, Troţki avea motive întemeiate să se teamă de o capcană. Puteau să-l trimită imediat la închisoare sau să-l deporteze într-o ţară chiar mai îndepărtată, dar cel mai mult se temea de faptul că va deveni ţinta alb-gardiştilor care se stabiliseră la Constantinopol după ce fuseseră evacuaţi de Aliaţi din Crimeea la sfîrşitul războiului civil. S-ar fi putut ca Stalin să fi avut în minte exact acest lucru atunci cînd l-a deportat în Turcia. La urma urmelor, încă din 1921, bolşevicii trimiteau bani la Constantinopol cu scopul răspîndirii propagandei printre aceşti soldaţi şi starea lor de spirit era net antisovietică[1].

Autorităţile turce s-au urcat la bordul vasului de îndată ce acesta a ancorat la chei, în ziua de 12 februarie 1929. Au găsit acolo echipajul, pe Troţki, pe soţia şi fiul acestuia şi patru agenţi OGPU. Troţki a înmînat ofiţerului cu gradul cel mai înalt o declaraţie destinată preşedintelui Kemal:

> Domnule,
>
> La porţile Constantinopolului am onoarea să vă informez că am sosit la frontiera turcă nu din proprie iniţiativă şi voi traversa frontiera numai prin constrîngere. Vă rog să primiţi expresia înaltei mele consideraţii, domnule preşedinte[2].

Ofiţerul a împăturit documentul şi l-a pus în servieta sa. Afară, pe chei, Troţki a găsit un automobil şi doi reprezentanţi surprinzător de prietenoşi ai consulatului sovietic, care îl aşteptau. Aceştia l-au instalat împreună cu familia în două camere, le-au adus bagajele şi, în general, l-au înconjurat cu respectul cuvenit înaltelor oficialităţi de stat.

Viitorul se anunţa incert. Troţki s-a pus imediat pe treabă. A trimis telegrame şi scrisori numeroaselor sale cunoştinţe de la Paris, Berlin, Sofia, Varşovia, Praga şi Londra. Voia să ştie cît va mai sta la consulat, din ce vor trăi el şi familia sa. Chiar înainte de debarcare, Fokin i-a înmînat un plic cu

o mie cinci sute de dolari SUA. În primul moment, Troțki n-a vrut să-i primească, dar buzunarele îi erau absolut goale și mai avea de întreținut și familia.

Au rămas la consulat vreo două săptămîni, la început fiind foarte respectați de membrii personalului. Atmosfera s-a deteriorat însă brusc în clipa în care prietenii lui Troțki de la Paris, Marguerite și Alfred Rosmer și Magdeleine și Maurice Paz au atras atenția presei mondiale asupra lui. Pretutindeni s-au publicat articole despre deportarea lui în afara granițelor URSS. Agenții sovietici de la Paris, New York și Berlin trebuiau acum să trimită la Moscova rapoarte zilnice asupra articolelor publicate între timp și asupra opiniei publicului și a guvernelor despre acestea.

Insula Prinkipo și planeta

De îndată ce Moscova a aflat de articolele lui Troțki din presa occidentală, consulul de la Constantinopol a primit instrucțiuni să-i pună în vedere lui Troțki să-și găsească o altă locuință în următoarele cîteva zile. Natalia și Lev au început să caute camere de închiriat, în timp ce Troțki continua să scrie, să se întîlnească cu ziariști și să stabilească canale de legătură cu suporterii din alte țări. Mesaje de sprijin și oferte de ajutor au sosit imediat de la Rosmer și de la Paz din Paris, de la criticul Edmund Wilson din SUA, de la Sidney și Beatrice Webb, de la H.G. Wells și Herbert Samuel din Anglia, și mulți alții. Troțki avea moralul foarte ridicat.

Dar cîteva zile mai tîrziu, consulul l-a somat să plece și l-a amenințat chiar că va face uz de forță. La 5 martie 1929, Troțki a dat o declarație în sensul că Constantinopolul era plin de alb-gardiști, iar el era o țintă foarte ușoară pentru ei. Întrucît lui Sermuks și Poznanski nu li se permisese să vină cu el, acuza Comitetul Central că „lichidează sistemul de securitate al familiei mele în speranța că alb-gardiștii se vor răzbuna pe noi“[3]. Consulul a respins această declarație, căci era și el derutat de telegramele de amenințare care veneau de la Moscova: nu înțelegea motivul acelei supărări și nici graba lui Stalin de a deporta un om care era mult mai bine cunoscut în lume decît noul lider de la Kremlin.

Stalin era deosebit de iritat de două articole apărute la Paris, la sfîrșitul lui februarie 1929. Într-unul din ele, intitulat *Cursul evenimentelor este acesta*, Troțki scria: „... atitudinea noastră față de Revoluția din Octombrie, față de regimul sovietic, față de doctrina marxistă și față de bolșevism rămîne

neschimbată. Nu măsurăm procesul istoric cu metrul scurt al vieții individuale... nu privesc expulzarea mea din Uniunea Sovietică ca pe ultimul cuvînt al istoriei. Evident, nu se pune problema unui destin personal. Cărările răzbunării istoriei sînt întortocheate...“ După aceea reproducea o listă lungă de persoane din opoziție care fuseseră exilate și adăuga: „... esențial este faptul politic indiscutabil că serviciile aduse de acești exilați Republicii Sovietice le depășesc cu mult în importanță pe acelea ale persoanelor care i-au exilat“[4].

Al doilea articol l-a înfuriat chiar și mai tare pe Stalin. Intitulat *Cum de s-a putut întîmpla?*, acesta reprezenta cea mai virulentă critică la adresa Stalin publicată pînă la acea dată. Începînd cu întrebarea „Cine este Stalin?“, Troțki răspunde: „Este cea mai remarcabilă mediocritate din partidul nostru... Are un orizont politic extrem de îngust. Nivelul lui teoretic este la fel de primitiv. Cărticica lui de compilații, *Bazele leninismului*, în care încearcă să elogieze tradițiile teoretice ale partidului, abundă în greșeli școlărești... Are mentalitatea unui empirist încăpățînat, lipsit de imaginație creatoare... Atitudinea lui față de fapte și oameni se distinge printr-un dispreț suveran. Nu e nici o problemă pentru el să spună că este alb un lucru despre care numai cu o zi în urmă afirma că e negru... Stalinismul este, mai presus de orice, activitatea automată a unei organizații“[5]. Stalin l-a convocat pe Iaroslavski, membru al prezidiului Comisiei Centrale de Control a partidului, a zvîrlit spre el articolul lui Troțki și a spus: „Citește-l și găsește o modalitate de a-i răspunde porcului“.

Între timp, Troțki căuta un loc în care să trăiască. Unul dintre membrii personalului de la consulat care servise sub ordinele lui în timpul războiului civil i-a recomandat o insulă din Marea Marmara. Ideea i-a surîs lui Troțki, astfel că în seara zilei următoare descoperise deja insula Prinkipo – Insula Prințului – situată la o oră și jumătate distanță pe mare de capitală. Pe insulă era un mic sat de pescari și în fiecare zi venea aici un vaporaș care aducea doi-trei pasageri și lua peștele. Cu ajutorul a doi prieteni din Germania, Troțki a găsit o casă veche, potrivită, în care familia lui putea să trăiască, iar el să lucreze, deși nu avea intenția să rămînă mult timp acolo, căci trimisese deja cereri la Paris și la Berlin, solicitînd un permis de ședere. În realitate, sejurul în insula Prinkipo avea să dureze patru ani.

Troțki își petrecea timpul scriind, cu excepția momentelor cînd mergea la ședințele de pescuit, pentru care făcuse o adevărată pasiune. Într-o scrisoare adresată Elenei Krîlenko-Eastman, scria: „Vreau să-ți cer o mare favoare. N-ai putea să-mi cumperi niște sfoară pentru undițe

subacvatice folosite la prinderea peştelui mare? Vreo 200 de metri ar fi suficient". Şase săptămîni mai tîrziu îi scria ca să-i mulţumească pentru sfoară[6]. Dar avea nevoie de bani, căci din „cadoul" lui Stalin nu mai rămăsese nimic. A primit mai multe donaţii de la Rosmer şi de la alte persoane, dar acestea erau insuficiente. Avea nevoie de un venit din care să se întreţină, pe el, familia şi cele două sau trei secretare fără de care nu putea descurca, mai ales acum, cînd se hotărîse să publice un mic jurnal al opoziţiei de „stînga". Avea nevoie de bani şi nu-i putea obţine decît prin scris.

Troţki era destul de bine cunoscut de mai mulţi editori care erau dispuşi să-i publice lucrările. A primit 10 000 de dolari pentru primele articole publicate în *Daily Express, New York Herald Tribune, New York Times* şi alte ziare. Curînd avea să primească un avans de 7000 de dolari de la un editor american pentru autobiografia sa; ziarul *Saturday Evening Post* i-a plătit 45 000 de dolari pentru o serie de articole intitulate *Istoria revoluţiei ruse*[7]. Deşi aceste sume de bani erau considerabile la vremea respectivă, ele reprezentau doar avansuri pentru nişte cărţi care abia urmau să fie scrise, iar elaborarea unei cărţi este realmente o muncă silnică. Din fericire, lui Troţki îi plăcea această formă de pedeapsă.

Acesta era cel de-al treilea exil al său. Troţki era încredinţat că va fi rechemat la Moscova sau că lucrurile se vor schimba şi va putea să se întoarcă, dacă nu în triumf, cel puţin onorabil. Pînă în 1934 a nutrit speranţa că partidul nu-l va tolera prea mult pe Stalin. Mai mult ca sigur că dictatorul se va spînzura cu funia colectivizării şi va sucomba în lupta împotriva dreptei. Între timp, Troţki intenţiona să facă tot posibilul pentru a-l demasca pe Stalin, pentru a-i da în vileag suficienţa şi daunele provocate de politica lui.

Spre a-şi îmbogăţi volumul de informaţii de care dispunea, l-a trimis la Constantinopol pe fiul său cu un pescar de încredere ca să cumpere un aparat de radio ca să asculte emisiunile din URSS. La începutul lui martie 1930 a auzit la Radio Moscova un discurs al lui Stalin, publicat în *Pravda* sub titlul *Un succes ameţitor*, în care secretarul general declara: „Pînă la 20 februarie, 50% din gospodăriile ţărăneşti au fost colectivizate. Asta înseamnă că am depăşit de peste două ori planul cincinal pînă la 20 februarie 1930". Însă în loc să comenteze acest succes, prezentatorul a început să vorbească despre „lucrul de mîntuială", „fuga înainte", încercările de a se colectiviza totul şi nimic şi spunea că „o asemenea politică poate fi bună numai pentru duşmanii noştri de moarte"[8]. Troţki a interpretat articolul

drept un eşec serios al lui Stalin şi a descris situaţia într-o scrisoare adresată unui prieten din America: „Actuala retragere a lui Stalin, prezisă cu exactitate de opoziţie, va avea consecinţe politice majore... Totodată, ea reprezintă o puternică lovitură dată revoluţiei, în general. Facţiunea stalinistă va fi grav zdruncinată, ceea ce va avea drept consecinţă consolidarea opoziţiei de stînga"[9]. Concluzia lui Troţki era contradictorie: pe de o parte pretindea că abandonarea politicii de stînga va fi nepopulară în cadrul partidului, iar pe de altă parte părea să uite că puterea organizaţiei staliniste, care fusese cauza principală a conflictului cu conducerea, putea să treacă şi va trece în mod sigur dincolo de divergenţele ideologice, impunînd guvernarea prin forţă. Cu alte cuvinte, omitea să ia în considerare faptul că, indiferent dacă Stalin aborda o politică de stînga sau de dreapta, el avea să tragă partidul după el prin exercitarea controlului organizatoric.

După ce au petrecut două sau trei luni pe insula Prinkipo, Troţki şi soţia lui şi-au dat seama cît de singur era fiul lor, care nu avea nimic de făcut şi resimţea lipsa familiei. Scrisorile de la Moscova veneau la intervale mari, pentru că erau interceptate şi reţinute de OGPU. Troţki se mîndrea foarte tare cu Lev. Între ei era o armonie deplină. Lev moştenise şi caracterul combativ al tatălui său şi capacitatea de a sesiza subtilităţile politicii partidului şi ale politicii internaţionale. După discuţii îndelungate, s-a convenit ca Lev să se ducă la Moscova să vadă cum mai stau lucrurile şi să decidă dacă e mai bine ca restul familiei să rămînă la Moscova sau să încerce să li se alăture părinţilor. Era necesar, de asemenea, să se clarifice situaţia lui Serghei: acesta manifesta interes pentru ştiinţă şi nu intenţiona să devină un nomad politic, ca fratele său mai mare.

Lev s-a dus la consulul sovietic şi a cerut permisiunea să se întoarcă la Moscova. I s-a promis că va primi răspuns curînd, dar săptămînile treceau fără a-i aduce nici un fel de veşti. Cu ajutorul tatălui său, Lev a scris la OGPU, trimiţînd o copie şi Comitetului Executiv Central:

> La 13 iulie anul acesta m-am interesat la Consulatul General al URSS din Constantinopol dacă, în calitate de cetăţean sovietic, pot să cer viză de întoarcere în URSS. Consulatul mi-a cerut paşaportul (pe care l-am predat) şi a promis că îmi va răspunde în cîteva zile. A trecut o lună. M-am adresat Consulatului a doua oară (la 8 august anul acesta), tot fără rezultat. Vă rog să faceţi demersurile necesare pentru urgentarea acestei chestiuni, căci nu poate exista nici un motiv oficial sau substanţial pentru refuz. Am venit aici numai temporar, căci familia mă aşteaptă la Moscova ş.a.m.d.[10]

Evident, consulatul nu putea decide de unul singur. Maşina birocratică

se mişca încet, dar în cele din urmă Enukidze l-a informat pe Stalin de cererea formulată de fiul lui Troţki. Stalin a zîmbit afectat şi a spus: „Pentru el, totul s-a terminat. La fel şi pentru familia lui. Respinge-o." În aceeaşi zi, 24 august 1929, Enukidze a comunicat OGPU-ului să respingă cererea lui Sedov[11]. Acum, cînd ştia că drumul înapoi îi era definitiv închis, Lev şi-a pus întreaga pricepere în slujba tatălui său, preluînd operaţiile legate de publicarea diverselor materiale, ca şi de contactarea numeroaselor grupuri de sprijin din Europa şi, în cele din urmă, chiar şi problemele referitoare la securitatea personală a tatălui său. Sermuks şi Poznanski i-ar fi fost evident de mare ajutor dacă li s-ar fi permis să vină la Troţki. Dar au fost mutaţi dintr-un lagăr în altul pînă la sfîrşitul vieţii lor. Glazman s-a sinucis, iar Butov a murit în închisoare.

Cam la două luni după ce au apărut primele lui articole în Turcia, Troţki a aflat de reacţia Kremlinului din ziarele de la Moscova. *Pravda* a publicat o declaraţie semnată de treizeci şi opt din foştii lui adepţi care se disociau de el[12]. Dar artileria grea era rezervată pentru *Bolşevik*, principala revistă teoretică a partidului, în care Iaroslavski a publicat două articole nimicitoare. Lui Troţki nu-i plăcuse niciodată Iaroslavski. Încă din timpul revoluţiei din 1905 şi-a dat seama că e un om lipsit de scrupule, dispus să servească pe oricine s-ar afla la putere. Mai tîrziu, ca redactor la *Derevenskaia Pravda* (Adevărul sătesc), ca membru al centrului de partid care a condus insurecţia din Moscova şi prim-comisar al Kremlinului, Iaroslavski s-a distins prin eficienţă şi imaginaţie. Dar cînd a început să se ocupe de istoria partidului, s-a dovedit în scurt timp un foarte obedient şi umil interpret al părerilor lui Stalin şi nu sprijinitor activ al acţiunilor acestuia. Astfel, în ianuarie 1938, luînd cuvîntul la o plenară a Comitetului Central, i-a „liniştit" pe tovarăşii săi că, „la fel ca şi duşmanii noştri demascaţi, sîntem în stare să mobilizăm zeci şi sute de mii de oameni valoroşi"[13]. Pentru Iaroslavski – preşedinte al Societăţii vechilor prizonieri politici, al Uniunii ateiştilor militanţi şi al Vechilor bolşevici –, teroarea stalinistă era o prelungire firească a procesului revoluţionar. În 1936, o scrisoare de la Natalia Sedova referitoare la Serghei, distribuită membrilor conducerii, a ajuns în mîinile lui Iaroslavski. Îi cunoştea foarte bine pe ambii fii ai lui Troţki, dar n-avea de gînd să facă nimic pentru Serghei. Propria moarte din anul 1943 l-a cruţat de aflarea veştii cu privire la sinuciderea fiului său la 9 ianuarie 1947[14]. În 1929, nu avea timp pentru sentimente de familie.

Dezgustat, Troţki a citit primul articol al lui Iaroslavski, *Domnul Troţki în slujba burgheziei sau primii paşi ai lui Troţki în străinătate*, apoi pe cel de-al doilea, *Cum „răspunde" Troţki şi cum îi răspund muncitorii lui Troţki*. Terminologia din ambele articole era tipică pentru vocabularul sovietic folosit la acea dată: „chemarea lui Troţki la contrarevoluţie", „un record de prostie", „întoarcerea la menşevici", „scuipă în faţa Uniunii Sovietice", „renegat troţkist", „falimentul şi degenerescenţa intelectuală a lui Troţki". Devenise o normă să se înlocuiască argumentele cu insulte. Afirmînd că Troţki s-a demascat pe deplin acceptînd „o sumă mare de dolari", adăuga Iaroslavski, „mortul politic viu, renegatul în viaţă negociază preţul calomniilor sale" şi conchidea că, după anumite surse, Troţki ar fi primit 10 000 dolari pentru articolele sale, iar după altele, 25 000 dolari[15]. Al doilea articol îl condamna pe Troţki pentru simplul fapt că îşi publica scrierile în presa burgheză. Sensibilităţile de bun stalinist ale lui Iaroslavski nu permiteau nici măcar „abordarea duşmanilor de clasă ai proletariatului şi folosirea serviciilor lor pentru publicarea unor asemenea insinuări"[16].

Troţki nu-şi pierdea timpul cu răspunsul la asemenea critici grosolane, considerînd mai importante apariţia regulată a *Buletinului Opoziţiei* şi distribuirea lui în cît mai multe ţări cu putinţă, inclusiv în Uniunea Sovietică. Voia să înfiinţeze, de asemenea, un centru care să concentreze eforturile marxiştilor în opoziţie cu socialismul birocratic şi să ia legătura cu suporterii lor din URSS. Ridicîndu-se de la masa de lucru după o zi întreagă de scris şi privind peste marea calmă, luminată de soarele care apunea, îşi pierdea treptat speranţa că va fi rechemat la Moscova şi se obişnuia tot mai mult cu ideea că este, aşa cum spunea el „un om fără paşaport şi fără viză". Dar nu i se părea suficient să se retragă şi să-şi scrie memoriile. Avea un scop, şi acesta consta în lupta împotriva adversarului său de la Kremlin. Într-una din scrisori a avertizat Biroul Politic că opoziţia nu va lăsa din mînă armele politice, ci va lupta împotriva lui Stalin pînă la capăt: „Soarta lui Stalin, ca falsificator al idealurilor partidului, gropar al revoluţiei chineze, distrugător al Cominternului şi candidat la postul de gropar al revoluţiei germane, este pecetluită. Falimentul lui politic va fi unul dintre cele mai cumplite din istorie"[17]. Troţki îşi alesese armele: critica politică şi ideologică, demascarea regimului stalinist, stabilirea structurilor alternative ale Cominternului şi lupta pentru influenţă printre muncitorii din diverse ţări.

Cominternul – acum, practic, un braţ al guvernului comunist de la Moscova – era mobilizat să-şi folosească resursele pentru a-l discredita pe Troţki ca politician, pentru a compromite numeroasele grupări care îl sprijineau, pentru a extinde cîmpul de desfăşurare a războiului ideologic

împotriva troţkismului. Stalin a recurs chiar la folosirea unor emigranţi albi naivi. Troţki fusese cunoscut întotdeauna pentru ostilitatea lui făţişă faţă de albi. În septembrie 1923, cînd se afla la apogeul puterii, îl apostrofase pe comandantul şef al Forţelor Navale, I.A. Berens, care propusese să fie abordat grupul lui Gucikov de la Paris pentru o eventuală reconciliere, cu următoarele cuvinte: „Discuţiile trebuie sistate. Spuneţi negociatorilor că n-are nici un rost continuarea discuţiilor care nu angajează pe nimeni"[18]. Nu voia să aibă nicicum de-a face cu albii şi nu şi-a schimbat niciodată părerea. În noiembrie 1938, de exemplu, îi sfătuia pe suporterii săi: „Asasinii se recrutează dintre albi... aşadar, sub nici o formă să nu încheiaţi vreo înţelegere cu ei..."[19]

Occidentul a reacţionat cu prudenţă faţă de deportarea lui Troţki, bănuind că ar putea fi vorba de un truc. Emigranţii sovietici au văzut în ea o scindare a conducerii sovietice, aşadar o criză profundă, şi sperau în venirea unor vremuri mai bune. La două luni după sosirea lui Troţki în Turcia, Iagoda, Deribas şi Artuzov, cei trei mari preoţi ai Inchiziţiei sovietice, erau în măsură să-i raporteze lui Stalin, pe baza informărilor primite de Departamentul extern al OGPU: „la 8 aprilie, P.N. Miliukov [fostul lider al liberalilor ruşi] a ţinut un discurs confidenţial la Praga în care a susţinut că în septembrie bolşevicii vor cădea şi că era momentul să se înfiinţeze un partid democrat republican rus în străinătate... Kuskova nu întrevedea totuşi perspectiva unei revoluţii «mari», însă deportarea lui Troţki ar putea duce la instituirea unui NEP mai amplu, care va reda ţării libertatea comerţului, a forţei de muncă etc. ..."[20] Foştilor politicieni ruşi nu le-a trebuit prea mult ca să se desprindă total de realităţile din viaţa politică sovietică.

Prin reţeaua sa de dezinformare din mass-media, OGPU a lansat zvonul că Troţki fusese deportat din URSS nu din cauza opoziţiei sale faţă de conducere, ci pentru a se infiltra în mişcarea revoluţionară din Occident şi a o revigora. Zvonul avea drept scop să-i aţîţe şi mai tare pe ofiţerii albgardişti împotriva lui.

De îndată ce Troţki s-a stabilit pe Prinkipo, a fost pus sub supravegherea sovieticilor şi la cîteva sute de metri de casa lui au început să apară străini care nu erau nici ziarişti, nici suporteri de-ai lui. La un moment dat, un anume Valentin Olberg l-a rugat pe Troţki să-l angajeze ca secretar, dar acesta l-a refuzat după ce a primit un avertisment din partea unor prieteni de la Paris. Ulterior, Olberg a depus mărturie la Moscova în procesele împotriva lui Troţki, Zinoviev şi Kamenev[21]. Alţi oameni şi-au oferit serviciile ca gărzi de corp, dar Troţki i-a refuzat politicos. Într-o

noapte din martie 1931, casa lui Troţki a luat foc. În scrisoarea trimisă soţiei lui Max Eastman, Elena, aflată la Paris, Troţki i-a spus: „O dată cu casa, a ars tot ce aveam. Focul a izbucnit în toiul nopţii... Totul a ars, de la pălării pînă la ghete, inclusiv biblioteca mea, deşi, din fericire, arhiva a fost salvată sau, oricum, cea mai importantă parte din ea"[22]. Mai tîrziu, pe cînd se afla în Mexic, a ajuns la concluzia că focul fusese pus intenţionat.

La recomandarea lui Rosmer şi Maring Sneevliet, un socialist olandez, Troţki a mai angajat două secretare, avînd acum cinci în total şi cîteva gărzi de corp dintre suporterii lui de încredere. Unul dintre ei, un olandez pe nume Jean van Heijenoort, a rămas lîngă el pînă în ultimul minut al vieţii şi a scris după aceea o carte intitulată *Cu Troţki în exil: de la Prinkipo la Coyoacan.* Guvernul turc a trimis şase poliţişti să facă de pază douăzeci şi patru de ore din douăzeci şi patru, dar asta nu a împiedicat OGPU să-şi infiltreze proprii oameni cu misiunea de a supraveghea vila lui Troţki. Astfel, atunci cînd Iakov Bliumkin – cel care îl asasinase în 1918 pe trimisul german la Moscova, contele Mirbach – l-a vizitat pe Troţki pe Prinkipo, întorcîndu-se în URSS din India, OGPU a ştiut imediat. Bliumkin, fost revoluţionar socialist, la data aceea ofiţer superior în OGPU, avea motive întemeiate să-l respecte pe Troţki, pentru că acesta îl salvase de pedeapsa cu moartea pentru uciderea lui Mirbach. Cei doi bărbaţi au petrecut o zi întreagă împreună, şi seara, cînd Bliumkin a plecat, a luat mai multe scrisori de la Troţki, pe care le-a înmînat apoi lui Radek cînd a ajuns la Moscova. Radek l-a sfătuit pe Bliumkin să informeze OGPU-ul despre vizita sa la Troţki. Bliumkin a plecat derutat şi neliniştit, iar Radek i-a telefonat imediat lui Iagoda şi a înmînat pachetul lui Troţki, încă sigilat, organelor de securitate. Bineînţeles că Iagoda era deja informat cu privire la mişcările lui Bliumkin.

Bliumkin a fost arestat imediat şi împuşcat cîteva zile mai tîrziu, deşi nu se făcuse vinovat de nimic altceva decît de vizita făcută lui Troţki, pe care nici nu încercase s-o nege. La auzul ştirii, Troţki a scris mai multe articole furioase. Într-unul din ele declara: „Bliumkin i-a vorbit lui Radek despre gîndurile şi planurile lui L.D. de a continua lupta pusă în slujba propriilor idealuri. Drept răspuns, Radek a cerut, aşa cum spune chiar el, ca Bliumkin să se ducă imediat la GPU şi să povestească totul. Unii tovarăşi susţin că Radek l-a ameninţat pe Bliumkin că, dacă nu se conformează, o să-şi informeze imediat superiorii. Este foarte posibil, dată fiind starea actuală de spirit a acestui isteric. Nu avem nici o îndoială că aşa s-au petrecut lucrurile"[23]. Troţki îşi dădea seama acum că orice legătură cu el echivala

cu o sentinţă de condamnare la moarte. Ştia că este pus sub urmărire şi că se vor răfui cu el la momentul potrivit. Deocamdată era la adăpost datorită locului avantajos şi măsurilor de securitate pe care le luase.

Curînd a citit însă în mai multe ziare occidentale că un grup de ofiţeri albi, conduşi de generalul ţarist Anton Turkul, îşi anunţaseră intenţia de „a se răzbuna pe Troţki, vînzătorul lui Hristos şi distrugătorul Rusiei", şi că vor da vina pe Moscova. Nu există nici o dovadă că generalul Trukul ar fi avut un asemenea plan, dar aşa se zvonea. Troţki era convins că Moscova încerca să-şi asigure un alibi şi, foarte prompt, la 4 ianuarie 1932, a trimis Biroului Politic o scrisoare „strict secretă" (cu poşta obişnuită) în care declara că ştie „de planul pe care îl pun la cale Stalin şi generalul Turkul" împotriva lui.

> Problema unor represiuni teroriste împotriva autorului acestei scrisori a fost ridicată de Stalin înainte de Turkul: în 1924–25, la o şedinţă restrînsă, Stalin a cîntărit argumentele pro şi contra. Principalul contraargument a fost acela că erau prea mulţi tineri troţkişti devotaţi care ar fi putut să reacţioneze exercitînd propria lor teroare. Am obţinut cîndva această informaţie de la Zinoviev şi Kamenev... Acum Stalin a publicat informaţia potrivit căreia GPU a aflat de actul terorist pregătit de generalul Turkul. Evident, nu cunosc detaliile schemei: dacă Turkul va da vina pe Stalin sau Stalin se va ascunde în spatele lui Turkul, asta nu ştiu, dar cineva din preajma lui Iagoda ştie. Acest document va fi păstrat într-un număr limitat, dar suficient de exemplare în mîini de nădejde din mai multe ţări. Aşadar, aţi fost preveniţi![24]

Indiferent dacă „afacerea" Turkul a reprezentat un bluf sau dacă Stalin n-a reuşit „să ajungă" pînă la Prinkipo, cert este că şederea aici a fost lipsită de evenimente. În momentul în care Zinoviev şi Kamenev au aflat de scrisoarea lui Troţki către Biroul Politic, au reacţionat aşa cum era de aşteptat, luptînd pentru supravieţuire. Au scris Comitetului Central:

> Tovarăşii Iaroslavski şi Şkireatov ne-au amintit de o scrisoare a lui Troţki din 4 ianuarie 1932 care este evident o invenţie răutăcioasă, potrivit căreia în anii 1924–25 noi şi tovarăşul Stalin am fi spus că este momentul cel mai potrivit pentru a pune la cale un act terorist împotriva lui Troţki... Nu este nimic altceva decît o calomnie dezgustătoare, destinată să compromită partidul nostru. Numai imaginaţia bolnavă a lui Troţki, care simte nevoia să stîrnească senzaţie în rîndurile publicului burghez şi care este întotdeauna gata să ponegrească istoria partidului nostru cu vorbe rău intenţionate şi ură, e capabilă să inventeze o calomnie atît de ticăloasă[25].

Scrisoarea lui Troţki a însemnat o lovitură pentru Zinoviev şi pentru

Kamenev. Poziţia lor era şi aşa destul de şubredă în momentul în care duşmanul principal al lui Stalin, preocupat de propria securitate, n-a făcut decît să toarne gaz peste foc. Nu era prea cinstit din partea lui Troţki să se refere la discuţia lor din trecut, astfel că foştii lui aliaţi s-au văzut nevoiţi să cîştige indulgenţa lui Stalin desolidarizîndu-se încă o dată de troţkism. Oricum, atunci cînd, trei ani mai tîrziu, au fost acuzaţi de complicitate la asasinarea lui Kirov, scrisoarea lui Troţki a figurat printre dovezile incriminatorii.

În timp ce se obişnuia cu viaţa de exilat, Troţki nu a încetat să facă demersuri pentru a obţine dreptul de reşedinţă într-o ţară occidentală, dar n-a găsit nicăieri un guvern dispus să-l găzduiască pe demonul din Octombrie. În cele din urmă, în toamna anului 1932, Danemarca le-a permis lui şi Nataliei să vină pentru o săptămînă la Copenhaga, la invitaţia unei organizaţii studenţeşti, ca să ţină cîteva prelegeri cu ocazia celei de-a 15-a aniversări a Revoluţiei din Octombrie. Spera că i se va da voie să rămînă mai mult timp în Danemarca, dar călătoria lor nu s-a desfăşurat sub cele mai bune auspicii. Cînd vaporul lor a ajuns la Atena, lui şi Nataliei li s-a interzis să coboare. În Italia li s-a acordat această permisiune, dar numai sub escorta poliţiei. Au călătorit prin Franţa cu o viză de tranzit şi li s-a dat voie să rămînă numai o oră la gara din Paris. În Danemarca au fost ţinuţi sub supravegherea poliţiei, în vreme ce comuniştii locali au organizat o demonstraţie împotriva vizitei lui. Şi monarhiştii au protestat, căci fusese implicat în asasinarea Romanovilor, iar presa burgheză a recapitulat „păcatele lui revoluţionare". Consulul sovietic a cerut expulzarea sa imediată. Troţki a reuşit totuşi să se întîlnească cu adepţii săi din Germania, Danemarca, Franţa şi Norvegia, să dea mai multe interviuri, dar speranţele lui de a rămîne la Copenhaga au fost spulberate. Autorităţile daneze le-au pus în vedere „oaspeţilor" să părăsească ţara atunci cînd le va expira viza de o săptămînă, ceea ce au şi făcut, întorcîndu-se la Prinkipo.

Soţia lui Max Eastman a încercat să obţină o viză pentru ca Troţki să viziteze SUA şi să ţină prelegeri despre revoluţia rusă şi despre situaţia din Uniunea Sovietică, dar, încă înainte de primirea refuzului oficial, Troţki a ştiut că viza nu va fi acordată. „A fost o greşeală să ridicăm problema, în situaţia mea actuală", i-a scris el Elenei Eastman[26]. O încercare de a se duce la Praga a fost întîmpinată cu acelaşi refuz. Nevoit să rămînă acolo unde se afla, s-a apucat să-şi facă ordine în hîrtii, în acele hîrtii pe care Stalin le lăsase să-i scape printre degete. Acţiunea iniţiată pe insula Prinkipo, continuată ulterior în Franţa, Norvegia şi în final în Mexic, s-a soldat cu

ordonarea discursurilor, ordinelor, directivelor, scrisorilor şi a nenumăratelor documente, pe care le-a îndosariat şi adnotat în vederea activităţii literare pe care o avea în perspectivă.

Încă din martie 1924, asistentul lui, Butov, le scrisese o notă lui Glazman şi Poznanski, rugîndu-i să înceapă sortarea scrisorilor şi a telegramelor lui Lenin către Troţki, căci şeful lor avea nevoie de ele pentru o carte pe care intenţiona s-o scrie despre răposatul lider. „Cred că cel mai greu va fi să găsim documente scrise de Lenin, dar aşezate în dosare de secretariat, adică nu în dosare secrete, căci acestea sînt foarte multe. Lev Davîdovici doreşte să le strîngem fără grabă, cu grijă, dar chiar din acest moment"[27]. Troţki răsfoia acum tot acest material şi avea senzaţia că se întoarce înapoi în timp. O copie a corespondenţei cu Lenin se afla în arhivele oficiale de la Moscova şi o alta în arhiva lui personală. Printre acestea se afla şi o notă de la Lenin într-un dosar datat 1922: „Ascundem faţă de toată lumea locul unde ne aflăm acum (chiar şi faţă de dr. Guetier). Ei cred că sînt la Gorki. I-aţi spus cumva altceva lui Guetier, dumneata sau Natalia Ivanovna? În caz afirmativ scrieţi-i, ca să nu se simtă jignit. Dacă vine la voi, trimite-mi cîteva rînduri"[28].

Printre numeroasele bilete de la Lenin se aflau şi acelea dictate de el Lidiei Fotieva sau scrise de ea. De exemplu: „Vladimir Ilici mi-a cerut să vă transmit că e de acord să duceţi un cadou din partea lui pentru copiii de la sanatoriul Podsolnecinoe. Vă roagă să le spuneţi copiilor că le mulţumeşte foarte mult pentru scrisoarea lor cordială şi pentru flori şi îi pare rău că nu poate să accepte invitaţia lor; e convins că s-ar simţi mult mai bine printre ei..."[29] Răsfoindu-şi hîrtiile, cu siguranţă că a dat şi peste raportul unui tribunal militar în care se spunea că, în anul 1921, în Armata Roşie fuseseră executaţi 4 337 de oameni[30]. Sau peste un bilet de la Unşliht în care i se recomanda un loc de odihnă: „Este o casă cu etaj, are zece camere cu sistem de încălzire olandez, mobilă bună din mesteacăn de Karelia, executată manual şi foarte simplă. Există paturi pentru şaptesprezece gărzi de corp jos şi şapte sus, şi cinci camere pentru familia Troţki. Singurele inconveniente ar fi că: 1) gardienii de jos vor face zgomot şi îl vor deranja pe L.D., 2) bucătăria e la o distanţă de vreo şaptezeci de metri, 3) telefonul este jos, în camera ocupată de administrator, Şibanov, 4) nu există sonerii. Dacă ai nevoie de ceva, trebuie să strigi"[31].

Printr-un bilet trimis de Butov la 2 februarie 1922, era informat că secretara tehnică a Biroului Politic, tovarăşa Buranova, se interesase dacă vine la şedinţă şi dacă e nevoie să-i trimită lista de probleme pe care le va

vota Biroul Politic în afara şedinţei. Biletul includea şi o enumerare a materialelor anexate: o scrisoare de la Lenin, alta de la Cicerin, un material de la Suvarin despre mişcarea comunistă din Franţa, un material de la Profintern, caietul lui cu citate din Shakespeare, încheindu-se cu o scurtă listă a materialelor ce urmau să fie trimise la cererea lui Troţki, inclusiv un protest împotriva deportării menşevicului Suhanov şi o explicaţie cu privire la arestarea tovarăşului Borodulin[32].

Butov i-a trimis chiar şi o copie după cardiogramă, cu însemnările cardiologului: „S-a produs o criză de inimă între orele 4 şi 5 în ziua de 24 ianuarie [nu se indică anul], care a provocat două leşinuri uşoare. Sosind la puţin timp după criză, am constatat că inima funcţiona normal. Acelaşi lucru s-a întîmplat şi a doua zi. L.D. a simţit o oarecare slăbiciune în următoarele trei sau patru zile, dar a ieşit din casă ca de obicei, cu puşca de vînătoare. Senzaţia de disconfort a dispărut treptat, şi L.D. a revenit la forma sa obişnuită"[33].

Printre alte hîrtii se afla şi un bilet trimis asistentului şefului GPU, Rudolf Gherson, în care se cerea analiza unui pachet de sare de bucătărie „pentru că persoana care a folosit-o are dureri de stomac de cîteva zile". Gherson a raportat că sarea de bucătărie, conţinînd un amestec „de 3,71% ghips de Paris şi 17,25% sare Glauber [un laxativ la modă], este dăunătoare pentru sănătate şi nu trebuie folosită la gătit"[34]. S-a înfiinţat o comisie specială ca să cerceteze cazul, dar nu s-a ajuns la nici o concluzie.

Mai era şi o scrisoare cu un scris aproape şcolăresc, primită de la Raskolnikov, pe atunci trimis sovietic la Kabul, în Afghanistan:

> Am tradus ultima mea conversaţie cu Rabindranath Tagore şi am început să-mi scriu amintirile din ultimii ani furtunoşi, din care amîndoi am scăpat cu viaţă ca prin minune. Vă mai amintiţi de asaltul nostru de noapte împotriva unui distrugător din Kazan, cînd vasul s-a scufundat, iar noi ne-am agăţat de un şlep în lumina trădătoare a lunii? N-am fost împuşcaţi atunci fiindcă toţi ofiţerii albi erau la teatru. Acum scriu *Despre ajunul Revoluţiei din octombrie* şi *Cum a fost scufundată Flota Mării Negre*... Comisarul pentru Externe nu pare capabil să fixeze o linie fermă... Cînd mă împuterniceşte să ofer Afghanistanului munţi de aur, cînd îmi zice să le arăt degetul... Am stabilit relaţii bune cu emirul. Este un politician puternic şi un om de decizie, atît în politică, cît şi în crime[35].

În calitatea sa de membru al Biroului Politic, Troţki a primit scrisori axate pe un număr infinit de probleme. A păstrat şi o copie a *Manifestului moştenitorului de drept al tronului Rusiei, Kiril*, semnat la Paris în ziua de 31 august 1924. În acest memoriu, Kiril îi enumera pe membrii familiei

imperiale care fuseseră asasinaţi la Ekaterinburg în iulie 1918. Într-o convorbire telefonică cu Troţki, Sverdlov menţionase în treacăt că Biroul Politic sprijinise propunerea bolşevicilor locali din Ekaterinburg ca Romanovii să fie lichidaţi. Nici Lenin, nici Troţki nu obiectaseră, mai ales că soarta familiei imperiale fusese temă de discuţii în repetate rînduri. Avuseseră de gînd să ia o decizie, dar parcă niciodată nu li se păruse că era momentul potrivit. Nici atunci, nici mai tîrziu, Troţki nu a exprimat vreun dubiu în legătură cu corectitudinea deciziei. Nu şi-a dezvăluit niciodată părerea despre asasinarea împărătesei şi a copiilor ei.

Aproape nu-i venea să creadă că totul se întîmplase cu numai zece ani în urmă – zăngănitul roţilor vestitului tren blindat de-a lungul nesfîrşitelor cîmpii ale Rusiei, congresele Cominternului în care îşi pusese atîtea speranţe, moartea lui Lenin care, în ultimele luni, parcă voise să-i spună ceva foarte important. Singurul sunet pe care-l auzea acum erau freamătul unei mări străine sub o fereastră străină.

La 20 februarie 1932 i s-a ridicat cetăţenia sovietică. Acum era ca un naufragiat pe această insulă singuratică şi nu putea să facă nimic altceva decît să se gîndească la o ripostă. Şi el, şi soţia lui vedeau actuala locuinţă, vila ce-i costa 4 000 de dolari pe an, ca pe o haltă temporară, pe care aveau s-o părăsească din moment în moment. Dar toate încercările au dat greş, pînă cînd Maurice Parijanin a discutat cu fostul premier al Franţei, Edouard Herriot[36]. În sfîrşit, după multe tergiversări şi dezamăgiri, Troţki şi soţia lui au primit permisiunea de a intra în Franţa.

Între timp, fiul lui Troţki, Lev, se mutase de la Berlin la Paris, unde a atras imediat atenţia serviciilor secrete sovietice. Prin intermediul unui anume Alexander Sevasteanovici Adler, emigrant din Leningrad, sovieticii au recrutat un agent, „B-187“, al cărui nume era Mark Zborowski[37]. Acesta a completat mai multe chestionare pentru agenţie, menţionînd faptul că are rude în URSS: doi fraţi şi o soră măritată, cărora le-a dat adresele. Cînd noii lui şefi de la Moscova, G. Molceanov şi M. Rutkovski, au aflat de recrutarea lui, au făcut o cercetare amănunţită asupra părinţilor şi a trecutului său, în general[38]. Ulterior, în vara anului 1934, s-au luat măsuri ca Zborowski să fie infiltrat în compania celui mai apropiat şi mai fidel colaborator al lui Troţki: fiul său, Lev. În felul acesta, multe din deciziile, intenţiile, acţiunile şi documentele elaborate de Troţki aveau să ajungă la cunoştinţa Moscovei, a lui Stalin personal. Alexander Orlov (pe numele lui adevărat Leib Feldbin, alias Lev Nikolski sau Igor Berg), ofiţer superior de securitate care fugise în

timp ce era în Spania, a încercat să-l avertizeze pe Troţki cu privire la pericolul în care se afla, dar Troţki nu a aflat niciodată adevărul despre noul „ajutor“ al fiului său, care expedia scrisorile şi scrierile tatălui direct pe masa de lucru a lui Stalin de la Kremlin.

Cine era acest Mark Zborowski, datorită căruia Stalin a fost informat, practic, în legătură cu orice pas al lui Troţki în perioada 1933–1939, primind chiar articole şi cărţi înainte ca acestea să fie publicate? În august 1940, cu trei zile înainte să fie asasinat, Troţki a terminat de scris un articol lung, intitulat *Cominternul şi GPU*, care a fost publicat postum. În cuprinsul acestuia a declarat că cele două organisme erau diferite, dar imposibil de deosebit: „Se coordonează reciproc, deşi Cominternul nu dă ordine GPU-ului, ci mai degrabă invers, GPU domină în totalitate Cominternul. Mulţi comunişti din diferite ţări, fiind dependenţi din punct de vedere politic şi financiar, execută ordinele ruşinoase şi criminale ale GPU“[39]. Mark Zborowski îndeplinise deja multe misiuni în calitate de membru al Partidului Comunist Polonez, atît în ţară, cît şi în străinătate. Se născuse în februarie 1908 în Uman, provincia Kiev, şi emigrase în Polonia împreună cu părinţii în 1921, lăsînd în Uniunea Sovietică o soră şi doi fraţi. Fusese închis în Polonia pentru că organizase greve şi, împreună cu soţia sa, Regina Levi, se mutase la Berlin, apoi la Paris. Rămas fără bani, a fost recrutat cu uşurinţă de către OGPU[40]. A avut mai multe nume conspirative: Max, Mack, Lalea, Kant.

Rezidentul din Paris va avea posibilitatea să telegrafieze în scurt timp la Moscova:

> Aşa cum s-a raportat, sursa Max a început să lucreze în „secretariatul internaţional“ al troţkiştilor. [Soţia lui Lev, Jeanne Martin, îşi părăsise primul soţ, pe Raymond Molinier, pentru Lev.] În cadrul activităţii sale, sursa s-a împrietenit cu soţia fiului şi, drept urmare, a fost transferat la secţia rusă ca un fel de asistent personal al fiului. În momentul de faţă, sursa se întîlneşte cu fiul aproape zilnic. Considerăm că în felul acesta ordinele dumneavoastră de a ne infiltra în anturajul lui Troţki au fost aduse la îndeplinire[41].

Încîntată de acest succes rapid, Moscova a transmis agentului „Peter“ din Paris: „Este esenţial ca sursa «Max» să-şi consolideze poziţia în organizaţie. Transmiteţi instrucţiuni clare sursei cum să se comporte. Avertizaţi-l să nu întreprindă nimic în organizaţie fără aprobarea voastră. Îl sfătuim să nu meargă prea departe şi să ne strice astfel planurile în legătură cu acest proiect“[42].

„Max“ i-a cîştigat în aşa măsură încrederea lui Lev, încît a obţinut

acces deplin la toate documentele lui Troțki. Raporta regulat la Moscova nu numai ceea ce făceau Troțki și soția lui, dar și intențiile lor. Unele din aceste rapoarte erau considerate deosebit de valoroase. De exemplu, după ce Troțki s-a mutat în Norvegia, în vara anului 1935, serviciile de securitate n-au putut să-i descopere adresa. Problema a fost rezolvată cînd „Max" a trimis la Moscova o scrisoare originală a lui Troțki către Lev, în care figura și adresa lui Troțki, căci îl ruga pe fiul său să-i trimită revista *Bolșevik* și alte lucrări[43]. „Max" a devenit omul de încredere al lui Troțki și al lui Lev, așa cum reiese dintr-o scrisoare a lui Lev către tatăl său, datată 6 august 1837 – și, evident, copiată imediat pentru Moscova: „În absența mea, o să-mi țină locul Etienne [numele sub care era cunoscut «Max» de către Lev], care este foarte apropiat de mine aici, așa că misiunea ta va fi îndeplinită ca și cînd aș-fi eu însumi la Paris. În Etienne se poate avea o încredere desăvîrșită"[44]. Poate că dacă Troțki ar fi fost conștient de plasa țesută de Stalin în jurul lui, ar fi avut o imagine mai clară asupra sistemului de poliție pe care îl crease chiar el cu atîta zel.

Revista cu un singur autor

Abia ajuns pe insula Prinkipo, Troțki a și început să se gîndească la posibilitatea de a scoate o revistă mică, dar cu apariție periodică. În această întreprindere era ajutat și de suporterii săi, mai ales de soții Rosmer de la Paris, dar în primul rînd de fiul său, Lev. Troțki a stabilit legături cu comunistul spaniol Andres Nin, cu președintele Partidului Socialist din Olanda, Maring Sneevliet, cu belgianul Van Overstratten, cu adepții săi francezi Pierre Monatte și Boris Souvarine, cu socialistul american Michael Gold și cu alte persoane pe care le considera apropiate de opoziția rusă de stînga. Treptat, i s-au alăturat mai multe grupuri mici de zinovieviști din Germania și au apărut simpatizanți în zeci de alte țări. A existat chiar și o grupare în China, condusă de absolvenți ai Universității Sun-yat Sen de la Moscova, care îl ascultaseră pe Troțki vorbind pe vremea cînd urmaseră studiile acolo.

La cîteva luni după ce s-a stabilit pe Prinkipo, a început să primească vizitatori. Printre aceștia se numărau și cei ce se autointitulau troțkiști, ziariști, precum și unele persoane care, așa cum s-a aflat mai tîrziu, fuseseră trimise pentru a se infiltra în familia lui. Era adesea iritat de numărul mare de vizitatori și i-a scris fiului său, aflat pe atunci la Berlin, că ar trebui să-i

prească pe acești pelerini, pentru că „întîlnirile cu ei mă epuizează și mă țin de la lucru"[45].

Troțki a sosit în Turcia în februarie 1929 și în iulie același an apărea primul număr al revistei, cu titlul *Buletinul Opoziției*, un nume cum nu se poate mai grăitor. Troțki anunța că revista va publica articole teoretice, politice și faptice despre partidul comunist rus și că va acorda ajutor partidului lui Lenin ca să revină pe calea cea dreaptă. Promitea cititorilor și că va examina problemele internaționalismului revoluționar și va publica documente de arhivă ale opoziției de stînga, încă de la constituirea ei, din anul 1923. O caracteristică importantă a revistei, din iulie 1929 pînă în august 1940, a constat în faptul că principalul ei colaborator – adesea unicul – a fost însuși Troțki. Nu vom exagera dacă vom spune că a scris cam 70–80% din tot conținutul celor șaizeci și cinci de numere. (Unele numere sînt duble, ceea ce explică cum de s-a ajuns pînă la nr.87.)

Revista a fost finanțată din drepturile de autor ale lui Troțki și din donațiile primite de la susținători. Întrucît nu avea o tipografie proprie, revista putea fi tipărită numai acolo unde condițiile politice permiteau acest lucru și unde se puteau face aranjamente financiare cu tipografii din localitatea unde domicilia administratorul șef al revistei, Lev. Cum situația politică din Europa era în continuă schimbare, *Buletinul* a apărut în cinci locuri diferite. Din iulie 1929 pînă în martie 1931 a fost tipărit la Paris. Apoi Lev s-a mutat la Berlin, unde nu numai că erau condiții mai bune, dar cărțile lui Troțki fuseseră deja publicate și existau legături mai strînse cu Uniunea Sovietică. Însă în 1933, cînd a venit la putere Hitler, Lev a trebuit să se retragă în mare grabă înapoi la Paris, unde a apărut următorul număr din martie al acelui an. Pericolul prezentat de agenții secreți ai lui Stalin creștea mereu, astfel că *Buletinul* s-a editat acolo numai pînă în februarie 1934. Atunci Lev s-a mutat la Zürich, apoi a revenit la Paris în aprilie 1935, unde a apărut ultimul număr „european" al revistei, la mijlocul anului 1939.

Între timp, Lev a încetat să se mai ocupe de pregătirea revistei pentru tipar. Băiatul lui Troțki murise la 16 februarie 1938 în împrejurări misterioase, care lăsau însă puține dubii în legătură cu faptul că era opera agenților lui Ejov. După izbucnirea celui de-al doilea război mondial, *Buletinul* a apărut la New York, principalul său autor aflîndu-se pe atunci în Mexic. După moartea lui Troțki au mai fost publicate patru numere, apoi revista și-a încetat apariția.

Lev, ca administrator șef al revistei, a primit mai întîi sprijinul

prietenului devotat al tatălui său de la Paris, Raymond Molinier, mai ales din punct de vedere financiar şi tehnic. Molinier era angajat în diverse combinaţii comerciale şi avea contacte în lumea afacerilor, ceea ce a contribuit foarte mult la uşurarea situaţiei materiale a lui Troţki. La început, Troţki i se adresa lui Molinier cu „dragul meu prieten" şi îşi semna scrisorile „ întotdeauna cu respect"[46]. Apoi, dintr-o dată, totul s-a schimbat. Soţia lui Raymond, Jeanne, şi-a părăsit soţul pentru Lev. A izbucnit scandalul şi Molinier a părăsit cercul lui Troţki. Noua relaţie amoroasă i-a adus însă puţină bucurie lui Lev. Continua să primească scrisori de la soţia sa, care rămăsese împreună cu fetiţa la Moscova şi era acum disperată. Mai mult, Jeanne s-a dovedit foarte egoistă, ceea ce a sporit şi mai mult tensiunea în care trăia Lev. Singura lui supapă de siguranţă era munca alături de tatăl său, iar în acest caz, sarcina cea mai dificilă o constituia găsirea unui canal de comunicare prin care să trimită cîteva zeci de exemplare ale *Buletinului* în Uniunea Sovietică.

Modificările produse în Europa şi în URSS alcătuiau conţinutul *Buletinului*, care ar putea fi structurat în trei mari perioade. Cea dintîi datează de la întemeierea publicaţiei pînă în anii 1933–34, culminînd cu ascensiunea lui Hitler la putere şi consolidarea poziţiei lui Stalin în urma Congresului al XVII-lea al partidului. Multe din articolele lui Troţki despre chestiunea germană au stat la baza cărţii lui despre revoluţia germană. În 1932, Troţki prezicea: „Fascismul încă nu a cucerit Germania. În calea lui stau forţe gigantice. Dar dacă acestea nu sînt puse în funcţiune, ireversibilul se poate produce"[47]. În această perioadă, revista susţinea cu tărie necesitatea revenirii la modelul leninist al vieţii de partid în interiorul ţării şi în Comintern.

A doua perioadă a revistei, din anii 1933–34 pînă în 1939, la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, a fost marcată de eforturile încăpăţînate ale lui Troţki de a crea o uniune internaţională alternativă a comuniştilor, şi anume Internaţionala a IV-a. În vreme ce baia de sînge stalinistă se întindea în interiorul URSS, Troţki făcea apel deschis la „revoluţia politică" în ţară şi la înlăturarea imediată a lui Stalin.

A treia şi ultima perioadă – am putea spune, perioada neterminată – este legată de activitatea organizaţiilor troţkiste şi comuniste în contextul războiului. *Buletinul* şi-a definit clar atitudinea faţă de Stalin şi de Hitler şi a stabilit locul „leniniştilor bolşevici" cum i-a numit Troţki pe adepţii săi în apărarea primului „stat proletar" din lume.

Caracterul *Buletinului*, pe care l-am prezentat extrem de succint, a fost determinat nu numai de schimbările survenite în problemele

internaţionale, ci şi de faptul că după 1931 a devenit practic imposibil de distribuit în interiorul URSS. Începînd din 1932–33, cel mai mic interes manifestat faţă de revistă era considerat o dovadă a apartenenţei la „blocul troţkist", şi persoana respectivă devenea pasibilă de pedeapsă sub incidenţa art.58 din Codul Penal. Stalin era, evident, imun la asemenea sancţiuni. Într-adevăr, B. Tal, funcţionarul Comitetului Central care răspundea de presă şi publicaţii, avea grijă ca secretarul general să primească regulat un mare număr de publicaţii antisovietice, inclusiv *Buletinul* lui Troţki[48]. Acesta era procurat de la troţkiştii arestaţi şi de la agenţiile sovietice din străinătate. Din materialele „Arhivei Sneevliet", păstrate în arhivele partidului[49], reiese că agenţii secreţi îl ţineau la curent pe Stalin cu conţinutul *Buletinului* cu mult timp înainte să intre în scenă Zborowski. Ceea ce citea acolo nu făcea decît să-i aţîţe şi mai mult ura clocotitoare faţă de omul a cărui deportare fusese, după cuvintele lui Stalin însuşi, „o mare greşeală".

Au existat şi împrejurări cînd, datorită lui Zborowski, Stalin a cunoscut conţinutul unui număr din *Buletin* chiar înainte ca acesta să fie publicat. De exemplu, la 25 februarie 1938, Ejov i-a trimis extrasele a două articole ale lui Troţki, datate 13 şi 15 ianuarie 1938 şi intitulate *Mai urmează guvernul sovietic principiile stabilite în urmă cu douăzeci de ani?* şi *Scandalul Kronstadtului.* „Aceste articole", nota Ejov, „sînt programate să apară în numărul din martie al Buletinului"[50]. Troţki nu avea nici cea mai mică bănuială că tentaculele lui Stalin ajunseseră atît de departe. În ceea ce-l privea, Stalin voia să cunoască amploarea mişcării troţkiste, raza ei de cuprindere organizatorică şi ce anume publica. În martie 1937, organele de securitate au prezentat o listă a publicaţiilor lui Troţki apărute în străinătate, totalizînd cincizeci şi patru de ziare, reviste şi buletine, tipărite în diverse ţări. Stalin a fost surprins de amploarea operaţiunilor respective, dar s-a liniştit cînd i s-a spus că majoritatea acestor publicaţii apăreau neregulat şi numai în cîteva sute de exemplare[51].

În afara tipăriturilor troţkiste, mai erau şi alte organe antisovietice conduse de emigranţi de frunte, de revoluţionari socialişti, de menşevici şi de liberali. Stalin a dat ordin, iar secţia externă a OGPU a adunat sîrguincios şi a studiat aceste publicaţii care dădeau nenumărate informaţii despre opiniile politice prin intermediul agenţilor săi, recrutaţi, de regulă, tocmai dintre persoanele implicate.

În revista sa, Troţki a încercat încă de la bun început să prezinte „ştirile revoluţionare din URSS". În numărul din iunie–iulie 1930, de exemplu, sub titlul *Scrisori din URSS*, a inserat informaţii despre bătăile

aplicate troţkiştilor într-un lagăr din Urali, despre protestul „coloniei de exilaţi leninişti bolşevici din Kamensk" şi, de asemenea, a inclus un articol intitulat *Stalin şi Armata Roşie sau cum se scrie istoria.* Altă dată susţinea, cam neconvingător, cum că societatea sovietică se „îmburghezeşte", pornind de la constatarea că numărul muncitorilor din conducere, deja foarte mic, scădea, iar muncitorii erau înlocuiţi cu „elemente mic-burgheze". În sprijinul acestei afirmaţii cita numele unor foşti ofiţeri albi, toţi cu dosare grele, necorespunzătoare, care fuseseră recrutaţi în vederea ocupării unor funcţii importante în noua ierarhie[52].

Uneori comenta doar fapte izolate. Citind, de exemplu, în *Pravda*, despre căderea în dizgraţie a poetului Demian Bednîi în 1932, şi-a înmuiat pana în venin: „Mult timp Demian Bednîi a fost onorat cu titlul de poet proletar. Cineva [criticul literar L.P. Averbah] a vorbit chiar de «demianizarea» literaturii sovietice. Asta însemna să i se confere un caracter cu adevărat proletar: era «poetul-bolşevic», «dialecticianul», «leninist în poezie»... De fapt, Demian Bednîi întruchipa orice altceva din Revoluţia din Octombrie în afară de curentul proletar. Numai caracterul schematic, ideile simpliste şi imitarea papagalicească a perioadei [staliniste] pot explica uimitorul fapt că Demian Bednîi a fost numit poet proletar". Demian Bednîi, conchidea Troţki, acceptase violenţa revoluţiei „precum peştele apa"[53].

Tema centrală a *Buletinului* era, evident, Stalin, pe care Troţki îl prezenta întotdeauna într-o lumină extrem de negativă, însoţit de un comentariu nimicitor şi de o ură nedisimulată. Majoritatea afirmaţiilor lui Troţki despre Stalin au devenit astăzi locuri comune. De exemplu, răspunzînd unor prieteni americani în legătură cu rolul jucat de maşinaţiile lui Stalin în asasinarea lui Serghei Kirov în anul 1934, deşi nu avea nici o dovadă, a scris: „Nu poate exista nici cea mai mică îndoială cu privire la falsitatea acuzaţiilor formulate de Stalin împotriva grupului lui Zinoviev: în conformitate cu scopul său – reinstaurarea capitalismului şi cu mijloacele – terorismul ... Stalin reacţionează la actul lui Nikolaev [asasinul] dezlănţuind o teroare şi mai mare împotriva partidului...Pornind pe urmele grupului lui Zinoviev, Stalin doreşte să ajungă la «troţkism»"[54].

Privind lucrurile din afară, Troţki a ajuns la concluzia că Stalin conducea revoluţia şi socialismul către o fundătură. E adevărat că includea în acuzaţiile lui şi „întoarcerea la economia de piaţă", cotitura spre un neo-NEP", susţinînd că „muncitorii plătesc pentru greşelile de la ţară" etc. Cu alte cuvinte, Troţki nu s-a îndoit niciodată de faptul că principalul pericol pentru socialism va veni dinspre dreapta. Dar era corect într-o anumită

privinţă: „...după asaltul împotriva stîngii, mai devreme sau mai tîrziu va urma şi asaltul împotriva dreptei... principalul pericol pentru URSS este stalinismul" sau ceea ce numea Troţki foarte ingenios „absolutismul birocratic"[55], noţiune ce exprimă mai bine natura regimului sovietic decît sintagma „sistemul de comandă administrativă" care s-a încetăţenit la sfîrşitul anilor '80 şi începutul anilor '90.

Aşa cum susţinea pe drept cuvînt Troţki, folosirea forţei şi a constrîngerii era o parte integrantă a „absolutismului birocratic". În fiecare număr al *Buletinului* publica fapte referitoare la represiunea stalinistă. Mai rar reuşea să insereze în revistă materiale furnizate de către o persoană care se salvase în mod miraculos, aşa cum a fost cazul lui Anton Ciliga, fost membru al Biroului Politic iugoslav, care a petrecut mai mulţi ani într-un gulag şi a lăsat o amplă relatare despre soarta unor bolşevici de frunte şi a altor persoane: „OGPU–NKVD poate să repete la nesfîrşit, automat şi fără proces alte sentinţe de condamnare la închisoare şi exil pentru oricine a mai fost o dată judecat"[56]. Asemenea mărturii făceau o puternică impresie asupra puţinilor cititori ai lui Troţki. Revista era transmisă, de regulă, din mînă în mînă, iar unele materiale erau retipărite pe foi volante. Cu cît se prelungea existenţa *Buletinului*, cu atît mai violentă devenea ura dictatorului, care i-a întrebat de mai multe ori pe şefii serviciilor lui de spionaj „cînd se vor încheia aceste calomnii la adresa socialismului?"[57]

Pe măsură ce se apropia războiul, Stalin devenea din ce în ce mai sensibil la atacurile lui Troţki. În primăvara anului 1939, Troţki a publicat într-un singur număr două articole care l-au scos din minţi pe dictator. Acestea se intitulau *Hitler şi Stalin* şi *Stalin capitulează.* Din Mexic, unde se stabilise acum, Troţki urmărea jocul diplomatic în care se angajase Stalin cu Germania şi democraţiile occidentale. Fiecare parte voia să i se garanteze propria securitate pe spezele celeilalte. Nu era clar cum se va termina jocul, dar Troţki a declarat „că este foarte probabilă o apropiere între Stalin şi Hitler": cei doi dictatori se înţelegeau foarte bine unul pe altul. După părerea lui, acest pact va fi periculos pentru toată lumea. „În ultimii trei ani", scria el, „Stalin i-a etichetat pe toţi camarazii de arme ai lui Lenin drept agenţi ai lui Hitler. A distrus floarea comandamentelor de stat-major, a strămutat sau exilat circa 30 000 de ofiţeri [cifra reală era de peste 43 000] – sub acuzaţia comună că ar fi agenţi sau aliaţi ai lui Hitler. După ce a distrus partidul şi a decapitat armata, Stalin îşi prezintă acum în mod deschis candidatura ca agent principal al lui Hitler"[58].

Analizînd situaţia internaţională din citadela lui de la Coyoacan, Troţki

s-a lăsat adesea legănat de iluzii, a văzut ceea ce voia să vadă, inclusiv un loc pentru sine în marele joc. În ianuarie 1940 a publicat un articol de rutină despre *Steaua dublă: Hitler–Stalin*. Descriind corect situația internațională, nota că în cazul unui război între Germania și URSS e posibil ca ambii dictatori să fie măturați de un război revoluționar lansat de fiecare din popoarele lor. Cita ceea ce se pare că îi spusese lui Hitler la 25 august 1939 ambasadorul francez de la Moscova, R.Coulondre: în caz de război, adevăratul învingător va fi Troțki. Susținea pe baza unor știri din ziare că „sub protecția întunericului nopții, elemente revoluționare din Berlin lipesc afișe în cartierele muncitorești în care se spune «Jos cu Hitler și Stalin! Trăiască Troțki!»" Troțki adăuga: „Din fericire, Stalin nu trebuie să introducă camuflajul la Moscova pe timpul nopții, altfel străzile orașului ar fi pline de afișe cu același conținut"[59]..

Uneori, fiind atît de izolat în fortăreața lui mexicană, Troțki pierdea contactul cu realitatea. Încă tributar vechilor dogme, era convins că războiul mondial se va încheia printr-o revoluție mondială, iar revoluționarului în vîrstă de șaizeci de ani i se va oferi șansa lui istorică. Deși se concentra în principal asupra luptei împotriva lui Stalin, Troțki continua să depună eforturi în direcția creării unei organizații comuniste internaționale care să poată deveni o alternativă a celei de la Moscova. Datorită eforturilor sale, în ajunul războiului, în peste patruzeci de țări existau grupări troțkiste. Deși erau de dimensiuni reduse și incapabile să-i atragă pe muncitori, aceasta nu micșora cu nimic zelul lui Troțki.

Numărul din octombrie 1933 al *Buletinului* a fost consacrat necesității de a se crea Internaționala a IV-a și însuși Troțki a scris toate articolele. Cu puțin timp înainte, Lev Sedov, reprezentant al opoziției sovietice de stînga, niște delegați ai Partidului Muncitorilor Socialiști Germani și ai Partidului Socialist Independent din Olanda au semnat o declarație în care se subliniau principiile întemeierii Internaționalei a IV-a, menționînd, totodată că Internaționala a III-a nu era capabilă să-și îndeplinească rolul său istoric. Comentînd acest document în *Caracterul de clasă al statului sovietic*, Troțki a tras mai multe concluzii. A subliniat faptul că Congresul al XII-lea al partidului fusese „ultimul congres al partidului bolșevic. Congresele următoare au fost parăzi ale birocrației... Nu mai rămînea nici o cale «constituțională» normală pentru îndepărtarea clicii conducătoare. Birocrația nu putea fi obligată să predea puterea avangardei proletare decît prin forță". Stalin avea să folosească această afirmație în toate ocaziile posibile pentru a-și justifica teroarea de masă, acuzîndu-l pe Troțki că

încearcă să schimbe cu forța sistemul existent în URSS.

Dar Troțki a rămas credincios față de sine însuși. Demonstrînd necesitatea Internaționalei a IV-a, el a afirmat în același timp că „numai în condițiile dezvoltării victorioase a revoluției mondiale va fi posibilă reforma radicală a statului sovietic"[60]. Acum se adăuga un nou ingredient la ideea mai veche a inevitabilității revoluției mondiale: permisiunea de a se recurge la forță pentru înlăturarea „absolutismului birocratic" din URSS, pentru crearea unui nou partid într-un stat care urma să fie reformat din temelii. Internaționala a IV-a avea sarcina de a realiza aceste obiective.

În 1933, pe cînd făcea asemenea afirmații, Troțki își dădea seama că nu toate partidele și grupările care îi împărtășeau opiniile erau pregătite să adere la noua Internațională. În pofida devotamentului său față de această idee, nu putea întreprinde nimic pe față, pentru că era urmărit de agenții secreți ai lui Stalin și de cei ai Cominternului. Întrucît existau numeroase partide comuniste și muncitorești străine dispuse să-l ajute pe Stalin în neutralizarea lui Troțki, trebuia să fie extrem de prudent și să acționeze în secret. Congresul de întemeiere a Internaționalei a IV-a a avut loc abia în septembrie 1938 și s-a numit, la sugestia lui Troțki, Partidul Mondial al Revoluției Sociale. Dacă în ceea ce-l privește pe Stalin și stalinismul, prognozele lui Troțki au fost corecte, în privința Internaționalei a IV-a raționamentul lui s-a dovedit greșit.

În octombrie 1938, aflat la Coyoacan, Troțki a înregistrat pe un disc de gramofon un discurs pentru o întîlnire a troțkiștilor din New York, pe care îl încheia patetic: „În decursul următorilor zece ani, programul Internaționalei a IV-a va deveni programul a milioane de oameni și aceste milioane revoluționare vor putea lua cu asalt cerul și pămîntul!" Convingerile sale erau atît de puternice, încît adepții lui au început să creadă în viabilitatea ideilor pe care le exprima.

În *Buletinul* său, Troțki era nemilos față de ațîțătorii la un viitor război, dar privea pericolul din turnul său de fildeș revoluționar. „Ar fi incomparabil mai bine", scria el, „dacă revoluția proletară ar pune capăt războiului. Dar acest lucru nu s-a întîmplat și șansele ca să se întîmple, sincer vorbind, nu sînt mari". Troțki conchidea: „Niciodată n-a luat determinismul istoric o turnură atît de catastrofală ca acum: toate formele vechii societăți, indiferent că este vorba de fascism, democrație, social-patriotism sau stalinism, sînt la fel de înspăimîntate de război și adoptă aceeași atitudine față de el." Acestea nu sînt vederile unei minți treze de intelectual inovator, ci sentimentele unui revoluționar fanatic. „Soarta lor e pecetluită", scria el.

„Au provocat războiul şi vor fi măturaţi de el. Au meritat-o din plin"[61]. Aşadar, atunci cînd analiza problemele generale ale civilizaţiei şi ale societăţii, Troţki era profet şi dialectician; cînd se punea problema revoluţiei mondiale, devenea metafizician şi de-a dreptul fanatic.

Deşi situaţia lui financiară era în permanenţă precară, Troţki a suportat toate cheltuielile legate de publicarea *Buletinului* – întreţinîndu-şi în acelaşi timp familia şi cei doi sau trei secretari care făceau şi oficiul de gărzi de corp – din drepturile de autor. Acestea îi ajungeau numai pentru o mie de exemplare de fiecare număr, iar revista nu aducea absolut nici un venit. Din corespondenţa cu fiul său şi cu editorii reiese cu cîtă grijă trebuia să-şi gospodărească mărcile, dolarii şi francii. Lev îi scria de la Berlin: „S-au vîndut 650 de exemplare din *Istorie* şi 2 400 din *Autobiografie*. Este un record. Nici o altă carte rusească nu are un asemenea tiraj în străinătate. Pe 10 august vor plăti 500 de mărci pentru *Istorie* şi restul de 1 500 la publicare... am mai primit 30 de mărci, dar escrocul de Fuchtman n-a mai trimis nimic... Petropolis [editorul] va tipări indicele, dar nu vrea să mai scoată nici un ban... Cred că ar trebui să plătească cel puţin 150–200 de mărci şi am să insist în acest sens..."[62]

După moartea lui Lev, survenită în 1938, situaţia revistei a devenit şi mai grea. La comemorarea unui an de la moartea lui, Troţki scria: „În permanent pericol din cauza agenţilor GPU care îl urmăreau, ştia că va muri şi principala lui grijă era să asigure apariţia *Buletinului*. Viitorul revistei şi găsirea unei persoane care să-l înlocuiască, acestea erau chestiunile care îl frămîntau cel mai mult pe Sedov"[63].

În URSS a fost foarte greu de distribuit *Buletinul*. Numai cîteva numere disparate au reuşit să mai ajungă acolo după 1933, aduse în valize diplomatice sau introduse prin contrabandă de vapoarele cu mărfuri. Aşadar, revista a rămas necunoscută partidului comunist, cu excepţia cîtorva oficialităţi din NKVD şi a anturajului lui Stalin. NKVD-ul s-a străduit din răsputeri să împiedice publicarea *Buletinului* sau cel puţin să-i cenzureze conţinutul. Articolele lui Troţki erau trimise lui Lev, la Paris, unde încăpeau pe mîinile lui Zborowski, astfel că Moscova a decis ca agentul său să încerce distorsionarea conţinutului unora dintre ele, ba chiar introducerea unor materiale elaborate de NKVD. Iată ce se spunea într-o telegramă codificată trimisă de către „Oleg" lui „Peter" la Paris:

În continuarea telegramei noastre nr. 969 referitoare la introducerea în viitorul număr al *Buletinului* a cîtorva articole sau paragrafe este esenţial să se aibă în vedere următoarele. Există două posibilităţi. Mai întîi, să se insereze

articolele noastre sub numele lui L.D., a doua să se dilueze toate articolele cu paragrafele noastre. Ce variantă preferăm? Bineînţeles, cea de-a doua variantă, dar este mai dificilă, pentru că adăugirile trebuie făcute în aşa fel încît articolele să nu-şi piardă sensul, demascînd însă clar esenţa troţkismului... Prima variantă este mai lesnicioasă, dar prezintă dezavantajul că putem fi descoperiţi în timpul culegerii. Articolele nu vor veni de la noi, vor trece prin mîna lui Mack, dar totul trebuie făcut cu grijă ca să nu se deconspire. Este esenţial să-l atragem de partea noastră pe tipograf[64].

În realitate, serviciile secrete sovietice nu au reuşit să-şi pună planul în aplicare datorită vigilenţei lui L. Estrin, care citea corecturile pentru *Buletin*. Estrin, o asistentă a lui Lev, identificată în corespondenţa OGPU drept „Vecina", era o rudă a liderului menşevic Feodor Dan şi lucrase un timp în organizaţia menşevicilor din străinătate. A devenit apoi prietenă apropiată a lui Lev şi a început să lucreze pentru troţkişti. S-a întîlnit de mai multe ori cu Dan, care a încercat să-i modifice opiniile politice, dar fără nici un rezultat. La fel ca şi Dan şi ceilalţi lideri menşevici din străinătate, Estrin ştia cît se poate de bine că este filată de OGPU–NKVD. Supravegherea strictă a acestui grup de social-democraţi ruşi este confirmată de un raport special expediat la Moscova de serviciile secrete din Paris[65]. Într-un alt raport trimis de la Paris în iulie 1939, agentul „Ajax" furniza detalii cu privire la rudele lui Dan din URSS: fratele lui, M. Gurvici, nepotul lui L. Gurvici, rudele soţiei sale, familia Şederbaum (era sora lui Martov) şi Kranikfelds. Se spunea, de asemenea, că Dan primea veşti de la familia sa prin intermediul Ekaterinei Peşkova*, cînd aceasta călătorea în străinătate[66].

După moartea lui Lev, *Buletinul* a început să apară pe continentul american, aşa cum a raportat agentul de securitate de la Secţia 5 a NKVD, Gusakov, adăugînd că editorul din New York era Sara Weber, care îl vizitase pe Troţki pe Prinkipo[67]. Adjunctul Secţiei 5, P.A. Sudoplatov, a raportat că revista Internaţionalei a IV-a, care era tipărită în momentul respectiv şi la Paris de secţiunea franceză a Partidului Revoluţionar Popular (o grupare troţkistă), va apărea la Bruxelles începînd din iulie, fiind editată de două persoane pe nume S. Lesual şi Don[68]. Practic, serviciile secrete sovietice au ştiut totul despre troţkişti, despre organizaţiile şi publicaţiile lor. În martie 1937, şeful Secţiei a 7-a a NKVD i-a trimis lui Ejov o listă amănunţită a tuturor publicaţiilor troţkiste din toate ţările şi continentele, prezentîndu-le pe scurt conţinutul[69].

* Peşkova a fost o personalitate de frunte a Crucii Roşii Politice care a încercat, de cele mai multe ori fără rezultat, să intervină în favoarea unor scriitori şi intelectuali hărţuiţi de autorităţi.

După moartea lui Lev, Troţki a menţinut legătura cu cercul lui, mai ales cu Estrin şi cu Zborowski. „Dragi tovarăşi", scria el, „vă trimit alăturat materialul pentru *Buletin*. Dacă este prea voluminos, reţineţi numai o parte din articole. Puteţi şterge semnăturile de dedesubt, însă datele trebuie neapărat publicate. Deocamdată nu vă putem răspunde la scrisoarea voastră despre Lev; încă nu avem puterea necesară. N[atalia] Iv[anovna Sedova] este foarte slăbită şi nu poate să scrie un cuvînt. Care sînt posibilităţile financiare şi perspectivele *Buletinului*?"[70] Într-un fel sau altul, revista avea să supravieţuiască şi directorului, şi administratorului ei.

Tragedia familiei

Era periculos să fii rudă cu Troţki. Lucrul acesta a devenit deosebit de clar în timpul războiului civil. În februarie 1920, Comitetul Revoluţionar din Odessa a trimis o telegramă codificată pe adresa trenului lui blindat: „În decembrie 1919, din ordinul lui Denikin, familia tovarăşului Troţki a fost arestată, inclusiv unchiul şi mătuşa Gherş şi Rahel Bronştein, care au fost închişi la Bobrineţ, şi vărul Lev, membru al partidului comunist. Au fost transportaţi la Novorossiisk ca ostatici. După anumite rapoarte, vor fi eliberaţi în schimbul nepotului lui Kolceak. Rudele celor arestaţi cer să se ia măsuri pentru urgentarea schimbului de ostatici"[71]. Troţki n-a văzut telegrama, căci era pe front, însă Butov a luat măsurile necesare.

Rudele apropiate ale lui Troţki au privit cu bucurie ascensiunea lui meteorică. Pînă la constituirea opoziţiei de stînga, adică pînă în 1923, cea mai vagă legătură cu clanul Bronştein–Troţki sau cu rudele acestuia era un motiv de mîndrie pentru tinerii revoluţionari care aveau sentimentul că gravitează în jurul unui personaj măreţ. Numărul rudelor sale a crescut, unele dintre ele fiindu-i complet necunoscute. La 2 august 1921, de exemplu, a primit următoarea scrisoare: „Sînt M.L. Ginzburg din Ekaterinoslav (soţul verişoarei tale Olga Lvovna, născută Jivotovskaia) şi trebuie să te văd într-o chestiune urgentă pentru mine, aşa că te rog să nu mă refuzi şi să-mi acorzi o întrevedere de cîteva minute"[72]. Familia Ginzburg era persecutată şi membrii ei trăiau în sărăcie.

Fiicele lui Troţki, Nina şi Zina, au făcut tot posibilul pentru a-l apăra pe tatăl lor atunci cînd presa a început să-l atace. I-au cerut foarte rar sprijin financiar, deşi au dus tot timpul un trai modest. Cele două familii ale lui – ambele fiice de la prima soţie, Alexandra Sokolovskaia, şi cei doi fii de la cea de-a doua, Natalia Sedova – au reprezentat drama personală a lui Troţki.

Ambele soţii nutreau o puternică aversiune una faţă de cealaltă, iar el trebuia să manifeste foarte mult tact pentru a evita izbucnirile violente dintre ele. Îşi amintea din cînd în cînd să trimită cîte o felicitare de ziua de naştere a fiicelor sale, dar, practic, nu a contribuit cu nimic la creşterea lor. Cu toate acestea, fetele nutreau un puternic sentiment de mîndrie faţă de faimosul lor tată, amestecat însă cu unele resentimente faţă de ambii părinţi pentru situaţia lor ambiguă şi pentru complexul de inferioritate pe care îl resimţeau din această cauză.

Sora mai mică, Nina, a murit în iunie 1928, pe cînd Troţki era în exil la Alma-Ata. Abia împlinise douăzeci şi şase de ani. Soţul ei, Nevelson, fusese deja arestat şi pînă la urmă avea să fie împuşcat. Nina n-a primit nici un ajutor de la nimeni altcineva în afară de sora ei. Stigmatizată din cauza tatălui său rebel, avea să moară în scurt timp, deşi tuberculoza ei o salvase, fără îndoială, de închisoare şi de gulag. După toate probabilităţile, fiica ei, Volina, a rămas cu bunica, dar cînd Sokolovskaia, la rîndul ei, a fost arestată, copilul a dispărut fără urmă. S-ar putea să mai fie în viaţă, supravieţuind prin orfelinate fără a-şi cunoaşte adevăratul nume. Aşa cum am văzut, Troţki a aflat de moartea fiicei sale abia la cîteva săptămîni după ce se produsese şi a fost profund îndurerat cînd şi-a dat seama că înfrîngerea lui politică îi grăbise sfîrşitul. Fiica lui mai mare îi trimisese o telegramă: „Nina te strigă tot timpul, căci speră că, dacă te va vedea, se va simţi mai bine." Telegrama a ajuns la şaptezeci şi trei de zile după ce a fost trimisă, cînd Troţki era deja sub supraveghere. Moartea Ninei marca începutul unei serii întregi de decese în familia lui Troţki.

Zinaida, în braţele căreia murise Nina, a fost foarte afectată de schimbarea dramatică survenită în viaţa ei de familie, de exilul tatălui, de arestarea soţului ei, Platon Volkov, de moartea surorii, de boala fiului şi de mizeria vieţii sale de zi cu zi. Şi de parcă toate acestea n-ar fi fost de ajuns, şi ea era bolnavă de tuberculoză. A început să facă eforturi pentru a ajunge la Troţki, în Turcia, după un lung şir de suferinţe şi de umiliri, a reuşit să obţină aprobarea, astfel că la începutul anului 1931 a sosit la Prinkipo, împreună cu fiul său. Între timp, începuse să dea semne clare de instabilitate psihică, căci în ultimii ani trăise, la fel ca şi sora ei, într-o stare de permanentă teroare psihică. Pe lîngă faptul că era bolnavă de tuberculoză, avea stări depresive şi suferea de anxietate. Îi era dor de fiica sa pe care o lăsase la Moscova şi nu ştia ce se întîmplase cu soţul ei. Simţea că îşi împovărează tatăl cu prezenţa sa. A stat cu el la Prinkipo zece luni, dar în tot acest timp, nu s-a stabilit nici o relaţie mai apropiată între ei. Zina era dispusă să-l

ajute în activitatea sa politică, dar Troţki, conştient de faptul că într-o zi va trebui să se întoarcă la fiica ei, în Rusia, a menajat-o, neamestecînd-o în treburile lui. Mai mult chiar, în ciuda eforturilor sale, aversiunea abia disimulată dintre fiica lui şi cea de-a doua soţie a agravat lucrurile.

Deşi era tulburat de lipsa de afecţiune paternă faţă de fiica sa cea mai mare, Troţki nu putea să facă nimic. La rîndul său, Zina, simţind că nu este nici iubită, nici binevenită, încerca să concureze cu mama vitregă pentru a cîştiga afecţiunea tatălui ei, ceea ce făcea ca atmosfera din casă să devină insuportabilă. În cele din urmă, Zina a acceptat sfatul tatălui ei de a se duce la tratament în Germania, la Berlin şi, după insistenţe îndelungi din partea lui, şi-a lăsat aici fiul, pe Seva, în vîrstă de şase ani, şi a plecat în capitala Germaniei, de unde urma să se întoarcă în URSS. Solicitînd o viză de reintrare în Turcia de la ministrul de Externe, Troţki a menţionat: „Pentru a evita orice neînţelegere, cred că trebuie să subliniez că această călătorie pe care o întreprinde fiica mea grav bolnavă nu este legată direct sau indirect de nici un scop politic, fiind dictată numai de considerente de ordin terapeutic"[73].

Curînd după ce Zinaida a început tratamentul la Berlin, Troţki a primit o scrisoare de la prietena lui, Alexandra Ramm, care se oferise să aibă grijă de fiica sa. Alexandra scria că „starea Zinei este agravată nu numai de boala de plămîni, ci şi de starea psihică... Fără îndoială că aceasta s-a instalat la Constantinopol. S-a dus acolo plină de cele mai mari speranţe legate de tatăl ei şi a suferit o dezamăgire cruntă. S-a plîns că n-o iubiţi. Cine e de vină? Pe lîngă aceasta, se simte singură şi bolnavă. Sora ei a murit. Viaţa ei e marcată de boală..."[74] Alexandra Ramm avea dreptate. Principala cauză a bolii Zinaidei o constituia singurătatea. Tatăl ei se purta ca un străin cu ea, soţul fusese arestat, fiica era la Moscova. Alexandra Ramm continua: „Dragă Lev Davîdovici, nu vreau să-mi ascund faţă de dumneata gîndurile. Într-un sens, a fost dezamăgită şi aici. A crezut că, aici, va putea intra în viaţa lui Lev şi a lui Jeanne. Nu s-a întîmplat aşa; nici n-ar fi fost posibil. M-a întrebat la un moment dat dacă nu cunosc «un bărbat sau o femeie singură care să mă viziteze şi pe mine. E aşa de greu să fii singură.»"[75].

În vreo zece scrisori, Lev i-a vorbit tatălui său despre sora lui vitregă:

> Zina are multe amintiri şi pomeneşte adesea despre moartea Ninei... Spera că o să-i scrii cîteva rînduri... Este mai deprimată ca oricînd. Nu o atacă pe mama [Natalia], dar presupune că din cauza ei nu poţi să-i scrii. Zina este foarte necăjită, arată distrusă. Mi-e foarte, foarte milă de ea. Îmi face rău s-o privesc.

> Am vorbit cu dr. Mai despre situaţia ei. Crede că se va putea întoarce în Uniunea Sovietică peste opt sau zece săptămîni. Spune că are nevoie de mai multă tandreţe. Cu alte cuvinte, mi-a dat de înţeles că este foarte important pentru ea să-i scrii. Ai putea folosi ca pretext ultima carte poştală pe care ţi-a trimis-o. Încerc s-o conving că ea însăşi (trebuie să ţinem seama de situaţia ei) este cea care trebuie să creeze premisele unor relaţii normale cu tine, prin comportare, prin scrisori etc.,etc. Îmi răspunde cu scepticism: „Nu, ştii ce i-am făcut lui tati, n-o să-mi scrie niciodată"[76].

În nici una dintre arhivele în care sînt păstrate documentele lui Troţki nu am găsit măcar ciorna vreunei scrisori adresate chinuitei sale fiice. Poate că, dacă i-ar fi scris, viaţa ei nu s-ar fi încheiat aşa de tragic, dar duritatea lui faţă de ea s-a dovedit insuportabilă. Tatăl şi fiica erau despărţiţi printr-o barieră de incompatibilitate pe care el, ca părinte, ar fi trebuit să încerce măcar s-o depăşească. Poate că inima îi fusese înăsprită de revoluţie sau poate că părăsindu-şi prima soţie atît de curînd, nu a reuşit să-şi dezvolte sentimente paterne faţă de fiicele sale. Indiferent cum au stat lucrurile, la scurt timp după sosirea ei la Berlin, Zinaida a suferit încă o lovitură, de pe urma căreia nu şi-a mai revenit: la 20 februarie 1932, guvernul sovietic i-a ridicat cetăţenia sovietică nu numai lui Troţki, ci şi soţiei lui şi tuturor rudelor sale aflate în străinătate la data respectivă. La 26 februarie,Troţki i-a scris Elenei Eastman-Krîlenko, sugerîndu-i că poate fratele ei, Nikolai Krîlenko, ar putea face ceva în această problemă[77]. Krîlenko era Comisar al Poporului pentru Justiţie în RSFSR, dar nu-şi va mai păstra funcţia decît doi ani, fiind împuşcat în 1938.

Zina dorea să se întoarcă acasă, la fiica ei, Alexandra, şi la soţul ei, aflat pe atunci în exil. În ciuda faptului că Troţki a înlesnit întoarcerea fiului ei, Seva (Vsevolod) la Berlin – şi el tot fără paşaport sovietic – deprimarea Zinei s-a accentuat. Nu a mai putut suporta şi ultima lovitură: la insistenţele ambasadei sovietice, la numai o săptămînă după sosirea lui Seva, poliţia germană le-a ordonat Zinei şi fiului ei să părăsească Berlinul. Nu avea paşaport, nu avea bani. Unde se putea duce? La 5 ianuarie 1933, l-a lăsat pe Seva cu nişte vecini apoi a dat drumul la gaze în apartamentul său. Abia împlinise treizeci de ani. Seva a fost înfiat de Lev şi acum se numeşte Esteban.

O săptămînă mai tîrziu, Lev le scria o scrisoare detaliată părinţilor săi:

> Ieri-dimineaţă, Zina mi-a spus la telefon că vrea să mă vadă. Mi-a cerut să vin imediat (relativa noastră înstrăinare dispăruse din momentul sosirii lui Seva). Dar în dimineaţa aceea pur şi simplu nu mă puteam duce la ea. Am rugat-o să

vină ea la mine, fie pe parcursul zilei, fie în dimineața următoare: am insistat, iar ea, vădit indispusă, mi-a promis pînă la urmă că o să treacă pe la mine. N-am mai văzut-o niciodată. Trebuie să-i scriem lui Platon [soțul ei]. A iubit-o foarte mult. Dacă îi vine prea greu lui Papa, am să-i scriu eu, dar dă-mi cel puțin un sfat... În presa mondială au apărut deja cîteva articole despre moartea celei de-a doua fiice a lui Troțki[78].

Troțki a fost zguduit la aflarea acestei vești. Își pierduse ambele fiice în mai puțin de opt ani. Rezistența lor fizică și psihică fusese prea slabă ca să suporte înfrîngerea tatălui lor și el știa acest lucru. Sub imperiul furiei, a scris imediat o scrisoare adresată conducerii Partidului Comunist al URSS:

> Persecutarea... fiicei mele a fost total lipsită de sens din punct de vedere politic. Luîndu-i-se cetățenia, i s-a răpit ultima speranță. Faptul că i s-a permis să trăiască normal, să se refacă, iar după aceea autoritățile de la Berlin au expulzat-o (evident că poliția germană îi făcea o favoare lui Stalin) nu reprezintă nimic altceva decît o răzbunare oarbă. Fiica mea a știut ce se întîmplă cu ea. Și-a dat seama că nu mai exista nici o speranță atîta vreme cît poliția europeană o hărțuia în fel și chip ca să-i facă pe plac lui Stalin...Mă voi rezuma la această comunicare, fără nici un alt comentariu. Mai devreme sau mai tîrziu, va sosi și vremea comentariilor[79].

Lev a reușit ca prin minune să ia legătura telefonic cu Serioja, aflat la Moscova, iar acesta i-a transmis tragica știre Alexandrei, care era la Leningrad. Deși încă nu împlinise șaizeci de ani, Alexandra Sokolovskaia a îmbătrînit peste noapte la aflarea veștii. Într-una din ultimele sale scrisori, Zina îi reproșa cu amărăciune Alexandrei Sokolovskaia că nu fusese în stare să țină familia la un loc și îi făcuse nefericiți pe toți. Și Troțki auzise același lucru de la fiica lui mai mare. Soția fiului mai mic al lui Troțki, Olga Eduardovna Grebner, a avut dreptate cînd i-a spus: „Indiferent de intențiile sale, Troțki a adus nefericire familiei și rudelor sale." Nepoții lui nu au fost nici ei cruțați. Fiica Ninei, Volina, și-a pierdut urma în sistemul de orfelinate sovietic, iar fiica Zinei, Alexandra, cînd a ajuns la maturitate, a fost trimisă într-un gulag. A murit în 1989. Seva-Esteban trăiește acum în Mexic, unde este custodele muzeului înființat în memoria bunicului său.

Troțki știa că Stalin va merge pînă la capăt. Deși se obișnuise cu viața de la Prinkipo, îi venea greu să mențină legăturile cu adepții lui, să publice *Buletinul* și să facă față situațiilor neprevăzute. Împresurat de agenții lui Iagoda care îi supravegheau îndeaproape vila, nu-și dorea decît să se mute în Europa occidentală. Încercase încă din 1929 să obțină viză de intrare într-o țară europeană, dar mai întîi Germania, apoi și Anglia, după o oarecare ezitare, i-au refuzat cererea. A solicitat sprijinul mai multor reprezentanți

ai stîngii britanice, cum ar fi Webbs, George Bernard Shaw, Harold Laski, miniștrilor cabinetului laburist, inclusiv lui Philip Snowden, lordul cancelar, amintindu-i că, la rîndul său, îi oferise găzduire în Uniunea Sovietică[80], dar fără nici un rezultat. Atunci s-a întors către francezi care, după o tăcere prelungită, au răspuns că ordinul din 1916 prin care era expulzat din Franța în Spania își păstra valabilitatea. S-au făcut cercetări și la Praga, de unde s-a primit la început un răspuns încurajator, iar după aceea, brusc, un refuz categoric. Rezultate similare au avut demersurile în Olanda, Luxemburg, Austria și Norvegia.

Mulți oameni din străinătate credeau că deportarea lui era o mutare în jocul pe care îl jucau Stalin și Troțki: fusese trimis peste graniță ca să exporte revoluția. Troțki își dădea seama că trebuie să stea liniștit și să aștepte, așa cum îl îndemna soția lui. „Înarmează-te cu răbdare. Ora ta încă n-a sosit." Ca de obicei, își spunea el, are dreptate. În timpul revoluției și al războiului civil, Natalia lucrase la departamentul cultural din cadrul Comisariatului pentru Educație[81], și există un bogat material în arhive care atestă competența și simțul ei de răspundere. De exemplu, la 6 iulie 1920, i-a scris lui Cicerin, Comisarul pentru Afaceri Externe: „Departamentul pentru protecția artei și a antichităților nu are nici o obiecție cu privire la înapoierea către Finlanda a obiectelor arheologice și artistice care nu au nici o valoare specială pentru Rusia"[82]. Într-o perioadă în care o mare parte din patrimoniul cultural al țării era jefuit și distrus, Natalia a reușit să-l protejeze prin legea revoluției.

Cei doi soți evocau adesea trecutul în timp ce ședeau pe veranda vilei lor din Turcia și priveau luminițele bărcilor pescărești. Poate că își aminteau și de perioada cînd Troțki trebuia să facă cerere la șeful cu aprovizionarea pentru ca să-i cumpere Nataliei ciorapi noi[83]. Poate că datora o parte din fermitatea convingerilor sale curajoasei lui soții. Scrisorile lui către ea vădesc nu numai tandrețe, ci și o deosebită admirație izvorîtă din atitudinea ei față de el și de cauza lui[84]. Natalia a suportat cu stoicism toate necazurile exilului și a rămas alături de soțul său. A trebuit să îndure suferința, provocată de moartea prematură a ambilor săi fii, pe care n-a putut nici măcar să-i îngroape, apoi i-a supraviețuit soțului mai bine de cincisprezece ani. În timpul îndelungatei sale vieți, a făcut demersurile necesare pentru a organiza și a salva bogata arhivă a lui Troțki și pentru a o transfera la Universitatea Harvard.

Troțki a avut două surori și un frate. Una dintre surori, Elizaveta Melman, a murit de moarte naturală la Kremlin, în 1924. Cealaltă, Olga

Kameneva, soţia lui Kamenev, avea să sufere toate persecuţiile impuse de Stalin întregii familii a duşmanului său de moarte. Mai întîi exilată, apoi, în 1935, arestată şi internată într-un lagăr de concentrare, va fi executată în toamna anului 1941. În acel an, după invazia germană, Stalin s-a apucat să curețe închisorile de toţi cei consideraţi de NKVD drept „o povară politică periculoasă", operaţie pe parcursul căreia multe mii de oameni au fost lichidaţi în grabă.

Fratele mai mare al lui Troţki, Alexander, a lucrat în anii '20 şi '30 ca agronom la fabrica de zahăr din Novokislaevsk, provincia Voronej. Aşa cum mi-a spus unul dintre localnici, A.K. Mironov, Alexander era un expert priceput care se bucura de respectul sătenilor. Avea un faeton frumos, cu doi cai. Cînd Troţki a căzut în dizgraţie, Alexander a fost dat afară din partid, exilat şi obligat să-şi renege fratele în public. După aceea a devenit tot mai rezervat, de parcă ar fi avut remuşcări. Dezavuarea fratelui nu l-a ajutat prea mult, căci în vara anului 1936 a fost arestat pe neaşteptate, în timpul nopţii, pentru a fi împuşcat un an mai tîrziu, la închisoarea din Kursk, ca „troţkist activ, nedezarmat". Braţul lung al lui Stalin îi ajunsese pe toţi, cu excepţia ţintei principale, a soţiei şi a celor doi fii.

După moartea Ninei şi a Zinei, cei doi fii ai lui Troţki au început să aibă temeri serioase, mai ales Serghei. Acesta refuzase să plece din ţară împreună cu tatăl lui, preferînd să se consacre activităţii ştiinţifice. Neinteresat de politică, Serghei a vrut mai întîi să fie artist de circ, dar ulterior preocupările lui s-au îndreptat spre politehnică. După ce a absolvit facultatea, a îmbrăţişat cariera didactică, devenind profesor înainte să împlinească treizeci de ani. S-a căsătorit de două ori, iar fiica lui din cea de-a doua căsătorie este încă în viaţă şi locuieşte în SUA. Prima lui soţie, Olga Grebner, o femeie inteligentă, deja în vîrstă cînd am luat legătura cu ea în 1989, a trebuit, evident, să îndure lagărul stalinist şi exilul. Şi-l aminteşte pe Serghei ca pe un tînăr năstruşnic, un om talentat şi amuzant. Evident, în familie, băiatul cel mare, Lev, era favoritul. Olga şi Serghei s-au căsătorit cînd el avea douăzeci de ani, iar ea nouăsprezece.

„Atunci cînd întreaga noastră familie a fost dată afară de la Kremlin şi trimisă în strada Granovski", îşi aminteşte ea, „nu aveam unde să locuim. Ne-am adăpostit pe unde am putut. Lev Davîdovici era întotdeauna foarte primitor. Mă impresionau în mod deosebit ochii lui albaştri, inteligenţi. Ca înfăţişare, Natalia Ivanovna nu era prea atrăgătoare. Dar cei doi soţi se simţeau foarte ataşaţi unul de altul. Aşa cum spuneam, Serghei era talentat; indiferent pe ce punea mîna, îi reuşea. Cînd a fost deportat Troţki, Natalia

Ivanovna mi-a spus: «Să ai grijă de Serioja». A fost arestat la 4 martie 1935. Parcă asistam la o piesă de teatru tragică. Au venit cinci bărbaţi. Percheziţia a durat cîteva ore. Au luat cărţile lui Serghei şi un portret al tatălui său. Soţul meu a fost dus la Lubianka, unde a stat două sau trei luni. L-au acuzat de spionaj, sprijin acordat tatălui său, provocare. Apoi l-au deportat în Siberia". În ianuarie 1937, *Pravda* a publicat un articol intitulat: *Serghei Sedov, fiul lui Troţki, încearcă să otrăvească muncitorii cu gaze de la ţevile de eşapament*. La o şedinţă de la Uzinele din Krasnoiarsk, un maistru pe nume Lebedev a declarat: „Aici lucrează ca inginer fiul lui Troţki, Serghei Sedov. Acest demn vlăstar al unui tată care s-a vîndut fascismului a încercat să otrăvească cu gaze un mare număr de muncitori de la această uzină". La şedinţă au fost puşi în discuţie şi nepotul lui Zinoviev, Zaks, şi Subbotin, directorul fabricii care, chipurile, îi proteja pe el şi pe Serghei. Toţi trei aveau soarta pecetluită. „Serghei a fost condamnat curînd", îşi aminteşte Olga. „În vara aceea am primit o carte poştală pe care reuşise s-o expedieze cumva. Îmi spunea: «Mă duc spre nord. Pentru mult timp. Adio. Te îmbrăţişez»". S-a zvonit apoi că fusese împuşcat pe undeva prin Kolîma, dar Olga Grebner nu era sigură. În realitate, a fost executat la 29 octombrie 1937.

Multă vreme, părinţii lui Serghei nu au ştiut nimic de soarta lui. În ultima scrisoare către mama sa din 9 decembrie 1934, scrisese că „situaţia generală este extrem de grea, mult mai grea decît îţi poţi imagina"[85]. La 1 iunie 1935, Troţki nota în jurnalul său: „Serioja a fost arestat; acum nu mai sînt presupuneri, e ceva sigur sau aproape; am primit vestea direct de la Moscova... A fost arestat, evident, cam atunci cînd s-a întrerupt corespondenţa noastră, adică la sfîrşitul lui decembrie sau la începutul lui ianuarie...sărmanul băiat ... şi sărmana mea Nataşa..."[86]

Cu ajutorul lui Troţki, Natalia a adresat un apel opiniei publice şi personalităţilor culturale marcante prin care cerea să se formeze „o comisie internaţională de oameni cu autoritate şi de bună-credinţă, fireşte, prieteni ai URSS. Această comisie urma să cerceteze toate abuzurile comise după asasinarea lui Kirov; în cadrul acestui proces se va elucida şi cazul fiului nostru, Serghei". Ea mai adăuga: „Cu siguranţă că Romain Rolland, André Gide, Bernard Shaw şi alţi prieteni ai Uniunii Sovietice ar putea prelua această iniţiativă". Natalia scria că „Serioja n-a manifestat nici un interes pentru politică în toţi aceşti ani... şi regimul, de la Stalin în jos, ştie foarte bine acest lucru; la urma urmelor, Serioja a crescut la Kremlin, unde erau adesea vizitaţi de fiul lui Stalin. GPU şi autorităţile universităţii l-au ţinut

sub supraveghere, mai întîi în anii studenției, apoi după ce a devenit profesor"[87]. Dar totul a fost zadarnic. Nu s-a mai știut nimic de Serghei. Pînă în clipa morții sale, Troțki s-a amăgit cu gîndul că Serioja este în viață într-un lagăr de concentrare îndepărtat, „fără dreptul de a purta corespondență". Obișnuia să-i spună Nataliei: „poate că moartea mea o să-i salveze viața"[88].

În noiembrie 1935, fără să mai aștepte răspuns la apelul soției sale, Troțki, aflat acum în Norvegia, a scris unui prieten, anexînd și trei cópii ale scrisorii Nataliei despre Serghei. „În afara diverselor agenții și ziare, va trebui să fie trimisă și lui Romain Rolland, André Gide, Malraux și altor vestiți «prieteni ai URSS», cu răspuns plătit"[89]. Natalia a făcut din nou apel la opinia publică prin *Buletin* și prin presă: „În ultimele trei luni am trimis o sumă modestă de bani prin transfer bancar soției fiului meu pentru a-l sprijini pe Serghei... Dar mi s-a răspuns că adresanta nu poate fi găsită... Așadar, soția fiului meu a fost și ea arestată... Nu putem alunga gîndul că, în aceste împrejurări, zvonul lansat de autoritățile sovietice potrivit căruia fiul meu «nu este în închisoare» dobîndește un sens cumplit și implacabil. Dacă Serioja nu e la închisoare, atunci unde se află? Și unde este soția lui?"[90] Apelul ei a fost întîmpinat de tăcerea cutremurătoare a gulagului.

Stalin era impenetrabil. Și el, ca și organizația lui răspundeau laconic la asemenea apeluri la clemență. Cînd a fost arestată soția celui mai apropiat și sincer colaborator al său, încă din 1928, A.N. Poskrebîșev, a răspuns rugăminților credinciosului său scutier astfel: „Nu intra în panică. NKVD-ul va lămuri treaba asta". Cum decurgeau lucrurile, era deja clar pentru foarte multă lume, iar Stalin îi ajuta întotdeauna pe cei de la NKVD în eforturile lor. În august 1938, Ejov i-a trimis o serie de bilete lui Stalin; în primul scria: „Iată lista celor arestați care urmează să fie judecați de colegiul militar în prima serie." Răspunsul semnat de Stalin și Molotov era cît se poate de laconic: „Toți 138 să fie împușcați". Al doilea bilet avea anexate patru liste de acuzați, numărînd, respectiv, 313, 208, 15 „femei dușmane ale poporului și 200 de cadre din armată. Vă cer aprobarea să-i împușc pe toți". Stalin și Molotov au răspuns cu o singură silabă: „Za [pentru]"[91]. În această mare de sînge fusese aruncat și Serghei, victimă nevinovată a insațiabilei sete de răzbunare a lui Stalin.

După arestarea lui Serghei, Troțki și soția lui au trebuit să se gîndească foarte serios la fiul lor mai mare, Lev, adevăratul emisar al tatălui său. Pe lîngă faptul că publica *Buletinul*, Lev mai făcea parte din două organisme internaționale create de troțkiști: Secretariatul Internațional și Biroul

Internațional. Aceste două centre ale „leniniștilor bolșevici" aveau misiunea de a uni grupele răzlețe de adepți ai lui Troțki într-un partid mondial al revoluției sociale. Troțki i-a dat lui Lev numele conspirativ al unuia din prietenii lui din timpul îndepărtatei revoluții, marinarul Markin, care îi arestase pe funcționarii superiori din Ministerul de Externe în noiembrie 1917.

Lev era favoritul familiei. A intrat de timpuriu în partid, își idolatriza tatăl și credea cu fanatism în ideile lui. Cînd Troțki a căzut în dizgrație, la jumătatea deceniului al doilea, Lev a renunțat la școala tehnică unde studia și a devenit cel mai apropiat asistent al tatălui său. Deși oficial el nu fusese exilat, s-a alăturat părinților săi fără șovăială și i-a însoțit în semn de solidaritate atunci cînd au fost deportați în Turcia. Dar nu era doar un simplu executant: avea propria gîndire politică și moștenise de la tatăl său harul scrisului. Printre broșurile și articolele lui cele mai reușite figurează o lucrare intitulată *Cartea roșie a proceselor de la Moscova*, remarcabilă prin argumentele solide și analiza penetrantă[92].

În timp ce părinții săi se aflau pe Prinkipo, iar el călătorea prin Europa cu treburile tatălui său, a afirmat de mai multe ori că se simțise urmărit. Știa că agenții lui Iagoda sînt cu ochii pe el. Procesele de la Moscova au început în 1936 și mii de oameni, despre care Stalin hotărîse că sînt periculoși pentru el, au fost condamnați la moarte. Opinia publică progresistă din Europa era înspăimîntată. Chiar și unii agenți ai spionajului sovietic păreau dispuși să rupă legăturile cu această politică criminală. Primul care a făcut acest lucru a fost vestitul agent Ignaz Reiss, la care vom mai reveni.

Raportul prezentat de Stalin la plenara din februarie–martie 1937 a Comitetului Central a constituit expunerea metodologiei terorii, a represiunii, a înăspririi luptei de clasă cu dușmanii interni și externi. După plenară, circulare secrete au împînzit lumea, transmițînd afirmația lui Stalin ca o lovitură de măciucă: „În viitor, îi vom strivi pe dușmani, așa cum îi strivim în prezent și cum i-am strivit în trecut"[93].

După ce s-a instalat în Mexic, Troțki l-a avertizat în repetate rînduri pe Lev de pericolul care îl pîndea. Unii prieteni l-au îndemnat să plece din Europa, cel puțin temporar. După mai multe ezitări, Lev i-a împărtășit lui Troțki temerile sale și i-a spus din nou că este urmărit. Bănuia că există un „intrus" în cercul său intim și l-a rugat pe tatăl lui să-i dea un sfat. Lev trăia în condiții destul de modeste și Troțki nu putea face mare lucru ca să-l ajute, căci era împovărat de datorii, trăia din avansurile primite pentru cărți

nescrise şi continua să publice *Buletinul* care nu-i aducea nici un venit. Relaţia lui Lev cu Jeanne devenise dificilă. În fiecare zi parcă apăreau noi necazuri. De cele mai multe ori, organizaţiile troţkiste se certau, în loc să fie în armonie. Lev trecea printr-o pasă proastă, mai ales după ce primise scrisoarea de la Troţki, din Coyoacan, datată 18 noiembrie 1937, în care tatăl lui îl sfătuia să nu părăsească Parisul „căci aceasta ar încetini mersul lucrurilor". Zborowski a informat Moscova asupra noii situaţii. Într-o scrisoare expediată de la Paris, agentul „Peter" spunea:

> Cu ocazia naşterii fiului său, „Mack" l-a invitat pe „Fiuleţ" [numele conspirativ al OGPU pentru Lev] la masă. „Fiuleţul" şi-a petrecut toată ziua cu sticla în mînă acasă la „Mack"... După ce a băut mult, dar fără să adoarmă, „Fiuleţul" s-a simţit foarte abătut. Şi-a cerut scuze faţă de... „Mack" aproape cu lacrimi în ochi şi l-a rugat să-l ierte pentru că la un moment dat îl suspectase că este agent GPU. La sfîrşitul acestor revelaţii, „Fiuleţul" a spus că încă de la bun început, în Uniunea Sovietică, lupta opoziţiei a fost lipsită de speranţă şi că nimeni nu crezuse că va avea vreun succes, că el încă din 1927 îşi pierduse orice încredere în revoluţie, iar acum devenise un pesimist incurabil. Munca şi lupta care se desfăşurau acum aici nu erau nimic altceva decît o continuare a trecutului. Femeile şi vinul contau mai mult pentru el...[94]

Lev nu a fost în stare să-şi ascundă starea de spirit atunci cînd le-a scris părinţilor săi. La 14 noiembrie 1937, „Mack" a raportat prin intermediul agentului local către Secţia Externă a NKVD că „Fiuleţul" era deprimat şi „a lăsat un testament în care spune unde este arhiva lui etc."[95] Mai tîrziu s-a aflat că arhiva se afla într-un depozit bancar a cărui cheie o avea Jeanne. Troţki a încercat să-l încurajeze pe fiul său, dar l-a şi criticat pentru „conţinutul nesatisfăcător al *Buletinului*". Cît despre călătoria în Mexic, deşi era vorba numai de o deplasare temporară, Troţki nu părea încîntat, drept care i-a răspuns fiului său că nu va cîştiga nimic părăsind Franţa: Statele Unite nu aveau de gînd să-l primească, iar Mexicul îi oferea şi mai puţină siguranţă decît Franţa. Aşa cum comentează Deutscher, Troţki nu voia ca fiul său să se închidă în „semiînchisoarea" de la Coyoacan[96]. Două luni mai tîrziu avea să regrete amarnic aceste cuvinte! De ce n-a văzut pericolul mortal care atîrna deasupra capului fiului său? Din păcate, şi profeţii care pot distinge configuraţia lucrurilor viitoare prin ceaţa prezentului sînt uneori incapabili să vadă ceea ce se află chiar sub ochii lor.

La 8 februarie 1938, Lev a făcut o criză serioasă de apendicită. În timp ce Zaborowski telefona la clinicile particulare, Lev a scris ultima scrisoare, rugînd-o pe soţia sa s-o deschidă numai în caz că păţeşte ceva. În

mod absurd, aşa cum afirmă pe bună dreptate Deutscher, a evitat spitalele franceze de frică să nu fie găsit de OGPU şi a optat pentru alternativa cea mai primejdioasă, o clinică particulară mică a unor medici emigranţi, unde s-a înregistrat ca Monsieur Martin şi a vorbit numai franţuzeşte. A fost operat în aceeaşi seară şi se pare că se refăcea foarte bine. Începuse chiar să meargă şi se pregătea să se externeze cînd, patru zile mai tîrziu, a suferit o recidivă bruscă cu semne de intoxicaţie. După mai multe transfuzii şi o agonie dureroasă, Lev a murit la 16 februarie 1938, în vîrstă de treizeci şi doi de ani.

Zborowski a raportat despre boala lui Lev rezidentului din Paris şi Moscova a fost informată în aceeaşi zi. Nu există nici o dovadă directă în arhivele NKVD care să ateste amestecul poliţiei secrete în moartea lui Lev. Poate că Lev era mai folositor viu decît mort, fiind principala sursă de informaţii referitoare la tatăl său. Pe de altă parte, în 1938, NKVD-ul a primit ordin de la Stalin să-şi intensifice eforturile pentru a scăpa de Troţki şi, întrucît Lev trecea printr-o stare depresivă, s-ar putea ca valoarea lui ca sursă de informaţii să se fi diminuat.

Cînd Troţki şi Natalia au aflat de moartea lui Lev, au fost profund zguduiţi. S-au încuiat în camera lor şi cîteva zile n-au primit nici un vizitator. După ce şi-a mai revenit, Troţki a cerut imediat să se facă cercetări asupra împrejurărilor în care murise fiul lui. Aproape nimeni nu se îndoia că fusese otrăvit, dar, în acest caz, crima fusese comisă cu atîta profesionalism încît nu rămăseseră nici un fel de urme. (NKVD-ul avea o secţie specială pentru otrăvuri[97].)

La 20 februarie, o săptămînă după moartea lui Lev, Troţki a scris ceea ce Deutscher a numit extrem de sugestiv „o elegie unică în literatura mondială", un necrolog pentru fiul său:

> Vechea generaţie cu care... am pornit cîndva pe drumul revoluţiei a fost măturată de pe scenă. Ceea ce n-au reuşit deportările ţariste, închisorile şi *katorga* [munca silnică], privaţiunile vieţii în exil, războiul civil şi boala, Stalin, cea mai mare calamitate a revoluţiei, a izbutit în ultimii cîţiva ani... Floarea generaţiei de mijloc, cei... pe care anul 1917 i-a trezit la realitate şi care şi-au făcut ucenicia în douăzeci şi trei de armate ale frontului revoluţionar, au fost şi ei exterminaţi. Cei mai buni reprezentanţi ai tinerei generaţii, contemporanii lui Liova, au fost călcaţi în picioare şi zdrobiţi...

A vorbit despre marele ajutor pe care i-l dăduse fiul lui la scris, ajutor posibil numai „datorită faptului că solidaritatea intelectuală ne intrase în sînge şi în inimă". Învinuind OGPU şi pe stăpînul lor de la Kremlin de

moartea lui Lev, Troţki încheia: „Adio, prieten drag şi incomparabil! Mama ta şi cu mine nu ne-am închipuit nici o clipă că destinul ne va încredinţa nouă această sarcină... că va trebui să-ţi scriem noi necrologul... Dar n-am fost în stare să te salvăm"[98].

Aşa cum a raportat Zborowski la Moscova, Biroul Poltic al troţkiştilor francezi a propus ca el să preia toată activitatea secţiei ruse chiar înainte ca „Starik" [adică „Bătrînul" cum era numit Troţki în documentele NKVD], să trimită instrucţiunile.

> 1) Francezii îl vor recunoaşte pe „Mack" ca reprezentat al grupului rus. 2) La 18 februarie [1938], „Vecina" [L. Estrin] îi va servi lui „Mack" drept intermediar pentru a-i trimite o scrisoare cuprinzînd amănunte despre moartea „Fiuleţului".3) „Vecina" i-a spus lui „Mack" că sînt trei arhive: a) una veche, aflată într-un depozit bancar de la care are cheia Jeanne; b) o arhivă veche de care se îngrijeşte „Mack" (şi pe care o cunoaştem); c) o arhivă (Ajax) ascunsă de „Vecină". „Fiuleţul" nu ştia unde se află. 4) „Mack" şi „Vecina" au relaţii bune. Ea se consideră succesoarea „Fiuleţului". I s-a recomandat lui „Mack" să n-o contrazică, ci să încerce să afle de la ea tot ce ştie. Este foarte important... 5) „Mack" a primit instrucţiuni de la noi ca pe viitor să preia el însuşi legătura cu „Secretariatul Internaţional"[99].

După ce – foarte probabil – îl asasinaseră pe Lev, oamenii NKVD-ului erau ferm hotărîţi să nu piardă legătura valoroasă pe care o reprezentase cu cel mai detestat duşman al regimului sovietic.

Troţki n-a ştiut ce s-a întîmplat cu nepoatele lui după arestarea primei sale soţii; singurul vlăstar al acestei generaţii rămas în străinătate era fiul Zinei, Seva, care avea numai zece ani cînd a murit Lev, tatăl lui adoptiv. Troţki încerca un sentiment de profundă vinovăţie pentru moartea copiilor săi şi dorea să-şi asume responsabilităţile creşterii nepotului. Ştia că lupta lui politică adusese multă nefericire familiei şi că era, în ultimă instanţă, răspunzător de soarta tuturor. Se judeca cu asprime în interiorul fortăreţei sale de beton de la Coyoacan pentru că nu făcuse mai nimic ca să-şi ajute fiicele bolnave, nu reuşise să stabilească o relaţie firească cu Zina, nu-l convinsese pe Serghei să vină cu el în Turcia, nu răspunsese favorabil dorinţei lui Lev de a pleca pentru un timp din Franţa. Dar pusese întotdeauna cauza revoluţiei mai presus de copii, astfel că pînă la sfîrşitul vieţii sale se va simţi copleşit de sentimentul vinovăţiei.

Problema nepotului său nu era uşor de rezolvat. Diferendul lui cu Jeanne în problema arhivei a determinat refuzul acesteia de a veni să

cuiască împreună cu băiatul la Coyoacan. Relaţiile s-au deteriorat atît de u, încît în cele din urmă a fost nevoit să se adreseze tribunalului pentru a bţine custodia nepotului. Procesul a durat un an, dar Jeanne nu a cedat. tunci Troţki i-a scris ministrului de Justiţie al Franţei şi i-a explicat că iatul nu are părinţi şi nici alte rude de sînge în afara lui: „Intervenţia umneavoastră autoritară, domnule Ministru, va fi suficientă pentru a ezolva problema în douăzeci şi patru de ore"[100]. Dar abia în octombrie 939, după ce Marguerite Rosmer l-a smuls pe Seva din ghearele Jeannei, opilul a ajuns, în sfîrşit, la bunicul său, în Mexic.

Troţki şi-a petrecut în străinătate mai mult de o treime din viaţă. A ost respins de ţara sa şi condamnat la pribegie. Abia după moartea fiilor săi simţi în străfundul inimii că nu-şi va mai revedea niciodată ţara. Cu mulţi ni ai înainte, cînd părăsise insula Prinkipo, transmisese un semnal Moscovei că era gata să facă un compromis în interesul revoluţiei. Se frămîntase mult timp atunci, în martie 1933, înainte să scrie scrisoarea. Nu voia să lase impresia că a capitulat. Asta n-avea s-o facă niciodată, dar nutrea speranţa slabă că va putea să diminueze ostilitatea faţă de persoana lui în aşa fel încît să i se permită să-şi mai vadă o dată ţara.

Nu a reuşit să-şi calce pe inimă şi să-i scrie lui Stalin, deşi ştia, evident, că numai secretarul general putea decide. Dar a scris Biroului Politic, cu menţiunea „Secret" la începutul memoriului.

> Consider de datoria mea să mai fac o dată apel la simţul de răspundere al celor care conduc în prezent statul sovietic. Aveţi posibilitatea de a judeca mai bine decît mine situaţia din ţară şi din partid. Dacă evoluţia internă va urma drumul actual, catastrofa este inevitabilă. Ar fi complet eronat să credem că situaţia prezentă se poate depăşi numai prin represiune. Ce e de făcut? Mai întîi, partidul trebuie să renască. Este un proces dureros, dar trebuie înfăptuit. Nu am nici cea mai mică îndoială că opoziţia „de stînga" este dispusă să acorde Comitetului Central concursul său pentru a instala partidul din nou pe făgaşul unei vieţi normale, fără şocuri sau cu cît mai puţine... Este în joc destinul statului muncitorilor şi al revoluţiei internaţionale pentru mulţi ani de aici înainte.

Sesizînd ceea ce astăzi s-ar numi un eşec istoric, Troţki întrevedea şi mijloacele pentru a-l evita, în termeni unilaterali, metafizici. A atacat birocraţia şi totalitarismul, dar tot mai credea în metodele revoluţionare ale partidului unic. Nu i-a trecut nici o clipă prin minte să se îndoiască de axiomele bolşevismului. Credea în posibilitatea unei înţelegeri între opoziţia „de stînga" şi conducere: „Oricît de tensionată ar fi atmosfera, ea poate fi destinsă în cîteva trepte succesive dacă există bunăvoinţă de ambele

părți...Scopul acestei scrisori este să afirme disponibilitatea opoziției «de stînga»". Biroul Politic, conchidea el, poate să aleagă căile și mijloacele, dacă „consideră necesar să înceapă negocieri preliminare fără nici un fel de publicitate"[101].

Evident, nu a existat nici un răspuns și nici n-avea cum să fie. Stalin aștepta cu totul alt fel de vești. După ce a citit scrisoarea, a înjurat supărat și s-a răstit la Menjinski „fiindcă nu mai e în stare să prindă șoareci", somîndu-l să-l reducă pe Troțki la tăcere. Menjinski era bolnav și, dacă n-ar fi murit ceva mai tîrziu, e puțin probabil să fi supraviețuit prea mult pe lumea aceasta, îndeosebi într-o funcție ca a lui. Acest episod demonstrează că, chiar și atunci cînd i s-a impus statutul de nomad, Troțki a mai făcut un ultim efort naiv de reconciliere, o ultimă încercare de a reîntrona în sînul partidului idealurile democratice ale revoluției. Gestul a fost respins și persecuțiile intensificate.

În mai 1938, în *Buletin* a apărut un avertisment în care autorul pretindea că știe care sînt intențiile NKVD-ului față de Troțki: „Cît timp L.D. Troțki mai este în viață, rolul lui Stalin de distrugător al vechii gărzi bolșevice nu poate fi considerat încheiat. Nu este suficient să se rostească sentința de condamnare la moarte a tovarășului Troțki, alături de Zinoviev, Kamenev, Buharin și alte victime ale terorii. Sentința trebuie executată". Revista publica o listă a indivizilor suspecți care l-au urmat pe Troțki dintr-o țară în alta[102]. Printre avertismentele referitoare la iminența pericolului se afla o scrisoare importantă, ce dezvăluia planurile NKVD-ului de a-l ucide pe Troțki întrucît cunoștea lucrurile din interior. Acestea fuseseră deconspirate de un ofițer superior din serviciul de spionaj sovietic, Alexander Orlov, care dezertase în timp ce se afla în străinătate. Ulterior avea să scrie o carte senzațională, *Istoria secretă a crimelor lui Stalin.* Orlov l-a avertizat pe Troțki că este amenințat de o persoană numită „Mark" – nu putea să-și amintească numele celălalt al lui Mark – și îl sfătuia să nu aibă încredere în nimeni care ar veni din parea lui „Mark". A sugerat ca „Bătrînul" să dea un anunț la ziarul local în care să spună că a primit scrisoarea[103]. Troțki a făcut întocmai și anunțul a apărut: „Am primit scrisoarea dumneavoastă și am luat act de conținutul ei. Vă rog să-mi acordați o întrevedere"[104]. Dar Orlov n-a mai apărut și Troțki a presupus că scrisoarea fusese o provocare din partea NKVD-ului. Încrederea lui în „Mark" a rămas neștirbită.

Procesele de la Moscova

Cei patru ani petrecuți pe Prinkipo au fost extrem de fertili în privința producției literare a lui Troțki. Pe lîngă *Istoria revoluției ruse* și *Viața mea*, a mai dat zeci de interviuri în care nu obosea să repete că leninismul n-a murit, că ideea revoluției mondiale reprezenta doar un episod tragic din istoria Rusiei. În anii care au urmat a scris puțin, cu excepția unei cărțulii, intitulată *Revoluția trădată,* despre care pînă și Victor Serghe, cel care a redactat-o înainte de publicare, a spus: „Este greoaie, scrisă în grabă și de-o valoare literară discutabilă"[105]. Și-a sacrificat și talentul literar, alături de toate celelalte, pentru problemele politice ale zilei. Etapele franceză, norvegiană și mexicană ale pribegiei lui vor fi consacrate noului copil al gîndirii sale, crearea Internaționalei a IV-a. Avea să descopere foarte curînd cît de puțin viabil este acest organism, chiar dacă mulți alți oameni au continuat decenii la rînd să-și facă iluzii în privința lui.

În iulie 1933, împreună cu Natalia și două secretare, Troțki s-a îmbarcat pe un vapor italian, *Bulgaria,* și a părăsit Constantinopolul cu destinația Marsilia, sperînd că prezența lui în Occident îi va impulsiona pe adepții săi. Natalia își amintea mai tîrziu că Troțki nu se simțise bine pe vapor. „Era foarte cald. Din cauza curentului de pe vapor, a făcut o criză de lumbago. L-am chemat pe medicul vasului. Durerile erau cumplite. Pacientul nu se putea da jos din pat. La 24 iulie, vaporul s-a oprit în rada portului Marsilia. S-a apropiat o barcă cu motor în care erau fiul nostru, Lev Sedov, și R. Molinier"[106]. După ce au călătorit prin sudul Franței și au locuit în mai multe orășele de pe drum, la 31 iulie 1933 s-au stabilit la Grenoble pentru unsprezece luni. La mijlocul lui decembrie 1933, Troțki a reușit să petreacă o zi la Paris.

De îndată ce Mark Zborowski a intrat în organizația lui Troțki, a devenit clar pentru toată familia că Troțki era urmărit. Acesta și-a atenționat secretarii, Rudolf Klement și Sara Weber, inclusiv pe Raymond Molinier, în vederea adoptării unor măsuri suplimentare de securitate. Zborowski avea să stoarcă o mulțime de informații de la Lev Sedov referitor la mișcările lui Troțki prin Franța, deși Lev a fost destul de bănuitor la început și s-a întrebat chiar dacă Zborowski nu este agent al NKVD-ului. Troțki și-a dat curînd seama că Franța mișuna de agenți sovietici. În ciuda măsurilor pe care le-a luat pentru a rămîne în anonimat, a fost recunoscut de mai multe ori de reporteri, precum și de membrii marcanți ai unor partide politice și

de emigranții ruși. Ziarul comunist *L'Humanité* a publicat cîteva proteste împotriva ridicării interdicției de a intra în țară pentru Troțki. Cu toate acestea, Troțki și-a primit suporterii din multe țări ale Europei, din SUA și chiar din China, deși cu foarte multe precauții. Le-a vorbit despre iminența unui nou val al revoluției și le-a cerut să facă pregătirile necesare și să-și intensifice activitatea în rîndul maselor; și-a consultat interlocutorii cu privire la posibilitatea de unificare a multitudinii de grupări troțkiste într-o singură organizație internațională majoră. Spre nemulțumirea lui, totuși, mulți dintre adepții lui nu credeau în apropierea unui nou val revoluționar.

La o reuniune de la Paris, din august 1933, la care erau reprezentate paisprezece partide și grupări, numai trei dintre ele au fost de acord cu propunerea de a se înființa imediat Internaționala a IV-a. Troțki, care din motive de securitate nu luase parte la reuniune, a fost foarte dezamăgit. Făcuse eforturi considerabile ca să pregătească documentele și rezoluțiile pentru această conferință și se așteptase la rezultate mai bune. Dar în cele din urmă descoperise cît de puțin sprijin are din partea adepților săi. Situația mondială se deosebea de aceea existentă în ajunul Revoluției din Octombrie 1917.

Și Troțki simțea că nu se vor mai produce nici un fel de ascensiuni meteorice, nici revoluționare, nici ale lui, personale. Scrisorile lui din septembrie 1933 expediate de la St. Palais de lîngă Royan, de pe coasta franceză a Atlanticului, pe adresa Nataliei, care urma un tratament medical la Paris, sînt deosebit de triste: „Draga mea, pe Prinkipo era mai multă liniște. Trecutul cel mai recent pare deja mai bun. Și totuși ne-am pus atîta speranță în sejurul nostru în Franța. Este oare din cauza vîrstei noastre înaintate? Sau e vorba numai de un declin trecător, deși foarte abrupt, din care o să-mi revin? O să vedem"[107].

Presiunile exercitate asupra lui se întețeau. În primăvara anului 1934 a fost rugat să părăsească Barbizonul, care se afla la numai o oră de Paris, pentru că poliția nu mai putea să-i garanteze securitatea. Plecînd în mare grabă de la Barbizon, a mai petrecut un an în Franța, dar fără să găsească nicăieri pace și securitate. Uneori, fuga lui a fost chiar umilitoare, ca atunci cînd a trebuit să-și radă barba și să se deghizeze. O dată a fost nevoit să se ascundă mai multe zile în podul casei unui prieten al fiului său. Era amenințat în egală măsură de naziști și de comuniști și se simțea în permanență hăituit de OGPU. În tot acest răstimp și pînă la sfîrșitul zilelor lui a fost sprijinit de asistentul său olandez, van Heijenoort, al cărui devotament îi amintea lui Troțki de Sermuks și de Poznanski. Adesea, Troțki se muta la altă adresă

însoțit numai de Molinier, Heijenoort și unul sau doi gardieni francezi. Uneori schimba camera de hotel de cinci-șase ori pe lună, fiind urmat întotdeauna de polițiști tăcuți, cu înfățișare misterioasă.

Troțki a devenit nervos, începuse să regrete serios că a plecat de pe insula Prinkipo. Numai într-un mic sat de lîngă Grenoble a reușit să se instaleze liniștit cîteva luni, și acolo a încercat să termine cartea despre Lenin pentru care semnase deja contracte cu mai mulți editori. Dar inspirația îi secase din cauza stresului. Aștepta în schimb cu nerăbdare ca secretarii să-i aducă ziarele: după asasinarea lui Kirov, situația din URSS se agravase simțitor. Presa occidentală – avea puține ziare de la Moscova – relata zilnic despre noi și noi arestări, despre căutarea conspirațiilor și a comploturilor peste tot, chiar și în interiorul Biroului Politic, și despre evenimente de neînțeles care se petreceau în toată țara. Seara se comuta pe radio Moscova și uneori reușea să prindă sunetele ei îndepărtate, care îi aminteau de zilele petrecute la Kremlin. Știrile se refereau invariabil la activitatea criminală a lui Zinoviev și a lui Kamenev, considerați răspunzători de asasinarea lui Kirov. Potrivit versiunii oficiale, acești „dușmani neterminați" erau inspirați și îndrumați de „mercenarul fascist Troțki".

Troțki era uluit de degenerarea sistemului sovietic. Cu puțin timp înainte ca el și soția lui să plece din Franța, a scris un articol în care amintea că în martie 1929 avertizase pe toată lumea că Stalin va lega în mod obligatoriu „opoziția de tentativele de asasinate, înscenările de revolte ș.a.m.d." Știind foarte bine că Stalin era organizatorul proceselor de la Moscova care tocmai începeau, a declarat deschis că Stalin le dăduse lui Zinoviev și lui Kamenev un ultimatum: trebuie să inventeze ei înșiși formula de represiune îndreptată împotriva lor. Toate aveau ca scop incriminarea lui Troțki. Pe un ton veninos, își bătea joc de încercările lui Stalin de a găsi tot mai multe pretexte pentru a lansa arestările în masă în întreaga țară[108].

Două luni mai tîrziu a aflat că, după asasinarea lui Kirov, Alexandra Sokolovskaia fusese arestată, deportată în nord și obligată să-și lase nepoții la o mătușă din Ucraina. Decenii la rînd, persoana care îl inițiase în marxism pe tînărul Bronștein își purtase crucea grea de femeie singură și abandonată, asupra căreia se abătuseră lovituri din ce în ce mai sălbatice. Pe parcursul numeroaselor interogatorii a fost întrebată cum îndeplinea ordinele soțului ei de a sprijini activitatea grupărilor troțkiste, ce instrucțiuni îi trimitea din străinătate și cine i le aducea. Ginerii lui Troțki, Volkov și Nevelson, pe

cînd aşteptau în exil ispăşirea pedepsei, au fost rearestaţi şi trimişi în lagăre, unde au dispărut amîndoi fără urmă.

Cît despre Troţki, în final, cererile lui insistente au dat roade: guvernul norvegian i-a eliberat un permis de intrare în ţară şi la 15 iunie 1935 a sosit împreună cu Natalia la Oslo. Prietenii i-au găsit un mic hotel la o distanţă de două ore de capitală. Viaţa era foarte grea aici, pentru că Troţki şi Natalia părăsiseră Franţa practic fără nici un ban. Cei doi ani petrecuţi în Franţa, în timpul cărora nu lucrase, ci îşi făcuse griji numai pentru securitatea lui, îi consumaseră modestele economii. Acum îşi propusese: să scrie scrisori adepţilor lui care îi împărtăşeau idealul creării unui nou tip de organizaţie internaţională, capabilă să ridice steagul revoluţiei, care fusese tăvălit în noroi; să-şi cîştige existenţa, să publice *Buletinul*, să-şi întreţină fiul şi nepotul, pe Seva. Dar trebuia să-şi desfăşoare activitatea într-o ţară unde era privit ca un lepros. Autorităţile insistaseră să semneze un angajament de neparticipare la vreo activitate politică. Opoziţia din parlament a pus în discuţie problema şederii lui temporare în ţară. Nimeni nu voia să-i închirieze o casă sau un apartament, iar hotelurile erau scumpe. Presa insera în paginile sale articole ostile la adresa lui. Curînd, agenţii lui Iagoda au apărut şi ei pe orbită: Zborowski, care supraveghea corespondenţa lui Troţki cu fiul său, i-a dat rezidentului OGPU adresa lui Troţki din Norvegia[109].

În astfel de momente dificile, îşi amintea Troţki, găsise întotdeauna sprijin moral la soţia sa. Iată ce scria în jurnalul său pe această temă: „Natalia şi cu mine sîntem împreună de treizeci şi trei de ani (o treime de secol!) şi întotdeauna în momentele critice mă surprinde cu resursele ei nebănuite. Natalia nu mi-a reproşat niciodată nimic, nici măcar în clipele cele mai grele; nu-mi reproşează nimic nici acum, în cele mai rele zile ale vieţii noastre, cînd toată lumea s-a coalizat împotriva noastră...“[110]

În cele din urmă au găsit o locuinţă convenabilă la nord de Oslo, la familia social-democratului norvegian Konrad Knudsen. Acum nu mai aveau nici gărzi de corp, nici secretari. Întrucît ministrul norvegian al Justiţiei, Trygve Lie – viitorul secretar general al Naţiunilor Unite – îi interzisese să se angajeze în politică pe parcursul şederii în ţară, Troţki s-a hotărît să se dedice scrisului, urmărind în acelaşi timp cu atenţie desfăşurarea evenimentelor din Europa şi din Uniunea Sovietică.

Dar activitatea lui literară era considerabil frînată de uriaşul volum de corespondenţă pe care trebuia s-o întreţină cu adepţii săi. Ca şi înainte, lui îi revenea sarcina de a împăca facţiunile şi grupările ostile, mai ales cele din Franţa, şi de a-i primi pe reprezentanţii acestor grupări. Se pare că

„armata revoluţionară“ nu făcea decît să alimenteze bîrfele mărunte şi certurile, intrigile vulgare şi retorica zgomotoasă. Unui om care se aflase chiar pe creasta valului revoluţiei ruse îi venea greu să se acomodeze cu o asemenea situaţie.

La mijlocul lui august 1936, Troţki era în vacanţă cu Knudsen cînd au auzit la radio că la Moscova se instrumenta un proces important împotriva lui Zinoviev, Kamenev şi „a complicilor“ lor, implicaţi în acţiunile teroriste din URSS. Principala acuzaţie o constituiau asasinarea lui Kirov şi tentativa de lichidare a lui Stalin, Voroşilov şi a altor lideri de partid „sub conducerea lui Troţki“. La auzul acestor revelaţii, „organizatorul terorii fasciste“ s-a grăbit să ajungă acasă, unde a rămas lipit de aparatul de radio timp de cîteva zile. Totul i se părea de neînţeles. Kamenev, Zinoviev, Mracikovski şi Bakaev spuneau lucruri monstruoase, afirmaţiile lor nu conţineau nici un grăunte de adevăr. Apatic, Zinoviev a declarat că el plănuise lichidarea lui Kirov, de fapt, fusese chiar organizatorul asasinatului. Troţki a fost desemnat drept liderul întregului bloc „terorist“. „Troţkismul“, a adăugat Zinoviev, „este o variantă a fascismului“. Kamenev a depus mărturie că „el însuşi a slujit fascismului şi, împreună cu Troţki şi cu Zinoviev, a pregătit contrarevoluţia din URSS“. Lui Troţki nu-i venea să-şi creadă urechilor. Ce-i determinase pe oamenii aceştia să declare asemenea enormităţi? Era numit principalul complotist şi organizator, terorist şi asasin.

Troţki nu ştia că, înainte de începerea procesului, Zinoviev şi Kamenev fuseseră aduşi de la închisoare în biroul lui Stalin, unde acesta le făcuse o ofertă: dacă „mărturiseau“ totul la proces şi demonstrau că Troţki era principalul organizator al activităţii teroriste împotriva partidului şi a ţării, va face tot posibilul ca să le salveze vieţile. Deşi nu există nici un document care să ateste existenţa unei asemenea întrevederi, dovezile indirecte sugerează că celor doi bolşevici li s-a dat de înţeles că nu aveau de ales şi că moartea era singura alternativă. Deşi ştiau că Stalin nu are egal în privinţa vicleniei şi a înşelătoriei, s-au declarat de acord. Şi nici n-au avut curajul să nege totul în public.

Procesele de la Moscova i-au întărit lui Troţki convingerea că Stalin călcase în picioare toate cuceririle revoluţiei. La 4 august 1936, a terminat cartea *Revoluţia trădată*. Era plină de previziuni, de judecăţi aspre şi concluzii categorice, dar adesea contradictorii. Principala temă a cărţii o constituia noua castă birocratică din URSS:

> De ce a cîştigat Stalin? Ar fi o naivitate să presupunem că a ieşit din culise, fără să fie cunoscut de mase, cu un mare plan strategic. Nicidecum. Înainte

să-şi croiască el drumul, birocraţia a fost aceea care l-a descoperit... Birocraţia a învins nu numai opoziţia „de stînga". A învins şi partidul bolşevic... I-a învins pe toţi aceşti duşmani... nu cu idei sau argumente, ci cu greutatea sa apăsătoare. Spinarea de plumb a birocraţiei a cîntărit mai mult decît creierele revoluţiei... Acesta este secretul Thermidorului sovietic[111].

Apoi a ajuns brusc la concluzia că birocraţia, constituită într-o nouă clasă, ar putea reîntrona capitalismul în URSS.

Acest mod de gîndire nu era neobişnuit pentru Troţki. După o analiză profundă şi corectă şi formularea unor preziceri uluitoare, se dovedea uneori capabil să tragă şi concluzii false – fără îndoială, din cauza obsesiei pe care o exercita revoluţia asupra lui. Din moment ce birocraţia „consumase" revoluţia, argumenta el, putea reactiva burghezia. În realitate, Troţki se situa pe o poziţie mai apropiată de aceea a lui Stalin în comparaţie cu mulţi alţi marxişti rezonabili: „Acordarea pămîntului colhoznicilor în folosinţă veşnică nu este o măsură socialistă şi nu va face decît să menţină trează dorinţa de proprietate particulară." Era convins că mentalitatea chiaburească nu fusese lichidată, că loturile personale (o concesie din 1932 menită să amelioreze cele mai grave efecte ale colectivizării) perpetuau cultul proprietăţii. În probleme de agricultură era absolut tributar noţiunilor utopice şi dogmatice ale marxismului, potrivit cărora se pot realiza „transformări autentic socialiste" numai ca rezultat al naţionalizării tuturor proprietăţilor, inclusiv a pămîntului. El continua să creadă că „sarcina proletariatului european constă nu în menţinerea frontierelor intacte, ci, dimpotrivă, în anularea lor prin mijloace revoluţionare. Nu un statu-quo, ci Statele Unite ale Europei!"

Principalul argument în sprijinul afirmaţiei potrivit căreia revoluţia fusese trădată era faptul că „birocraţia sovietică nu va renunţa la poziţiile ei fără luptă". După ce înfăptuise prima revoluţie socialistă din istorie, clasa muncitoare era confruntată acum cu nevoia unei revoluţii „suplimentare", nu a unei revoluţii sociale, ci a „unei revoluţii politice împotriva absolutismului birocratic... Nu există cale paşnică de ieşire din criză. Ciocnirea dintre popor şi oligarhia birocratică... este inevitabilă. Revoluţia politică va răsturna sistemul stalinist de guvernămînt, dar nu va modifica relaţiile de proprietate existente"[112].

Apelul la revoluţie echivala cu îndemnul la organizarea unei lovituri de stat, o doleanţă absolut utopică, fără nici o şansă de realizare. Pe de altă parte, dacă lăsăm la o parte momentul, forma şi caracterul apelului său desperat, Troţki a fost probabil prima persoană care a pus deschis pe tapet

necesitatea lichidării stalinismului ca sistem, ca ideologie, ca mod de operare şi ca fel de gîndire. Pentru Troţki, stalinismul era cea mai rea formă de totalitarism, comparabilă numai cu fascismul. Dezvoltarea cu adevărat democratică se putea realiza numai după desfiinţarea prealabilă a sistemului stalinist. Altfel, socialismul nu avea nici un viitor.

Publicarea *Revoluţiei trădate* a avut consecinţe dezastruoase, care au scăpat de sub controlul autorului. După ce a terminat manuscrisul şi l-a trimis editurii din Paris, în august 1936, Troţki i-a expediat o copie şi fiului său, Lev, cu instrucţiunea de a o publica sub formă de extrase în *Buletinul Opoziţiei* sau într-un alt ziar burghez. Instrucţiunile au fost aduse la îndeplinire cu conştiinciozitate şi, datorită lui Zborowski, manuscrisul sau cel puţin unele părţi din el au apărut pe biroul lui Stalin chiar înainte să vadă lumina tiparului la Paris, în vara anului 1937. Într-adevăr, Troţki abia trimisese manuscrisul la Paris, cînd şeful secţiei a 7-a a Direcţiei securităţii statului din NKVD, Sluţki, i-a raportat lui Ejov, care l-a informat pe Stalin: „Sedov negociază cu diverse edituri publicarea cărţii. Intenţionează s-o editeze în mai multe limbi. Va fi tradusă în fanceză de V[ictor] Serghe (Editura Grassi). Traducerea germană urmează să fie făcută de [Alexandra Ramm], soţia troţkistului german Pfemfert. B. Burian se va ocupa de ediţia cehoslovacă. S-a primit şi o ofertă din partea editurii poloneze Wydawnicwo Polskie"[113].

Informaţii indirecte despre publicaţiile lui Troţki apar şi în „Colecţia Sneevliet" pe care Arhivele centrale ale partidului din cadrul Institutului de marxism-leninism au primit-o din partea Institutului de istorie a Partidului muncitoresc polonez. Ajunsă în mîinile comuniştilor polonezi pentru că a fost lăsată intenţionat de germani în Polonia în anii 1944–45, colecţia conţine cîteva sute de documente, rapoarte, scrisori, circulare şi minute datînd din perioada cuprinsă între anii 1922 şi 1940. Fără îndoială, include materiale care au ajuns mai devreme la Moscova prin intermediul NKVD[114].

Este cunoscut faptul că Troţki, în încercarea de a-şi salva arhiva, a transferat o parte din ea la Institutul de Cercetări Istorice din Paris, str. Michelet nr. 7. Lev Sedov, împreună cu Zborowski, au predat documentele curatorului institutului, menşevicul Boris Nikolaevski. Cîteva zile mai tîrziu, în noaptea de 6 noiembrie 1936, s-a produs o spargere şi o parte din materiale au fost furate. În afară de Troţki şi de Lev, mai ştiau de arhivă doar Nikolaevski şi Zborowski. Ca şi Lev, Nikolaevski era supravegheat de spionajul sovietic. Potrivit raportului trimis la Moscova de agentul OGPU „Gamma" „în virtutea înţelegerii dintre Norvegia şi Uniunea [Sovietică],

corespondenţa lui Troţki putea fi deschisă“[115]. Este clar că Moscova putea să afle dintr-o multitudine de surse despre mişcările şi intenţiile lui Troţki.

Aşadar, extrase din manuscrisul lui Troţki despre *Revoluţia trădată* au ajuns la Moscova. Zborowski îl informase de mult pe Stalin despre iminenţa publicării cărţii şi nu e greu de imaginat ce efect a avut asupra lui apelul lui Troţki la „o revoluţie politică“. N-ar fi exclus ca acesta să fi jucat un anumit rol în decizia lui Stalin de a efectua o epurare majoră în ţară. S-ar putea ca lectura manuscrisului să-i fi grăbit decizia de a lansa represiunile în masă, deşi era pregătit să înceapă acest proces oricum. *Revoluţia trădată* l-a convins definitiv pe Stalin că Troţki reprezenta un pericol real, că peniţa lui ascuţită mai putea să provoace mari neajunsuri pe plan ideologic. Stalin se hotărîse să distrugă orice teren favorabil troţkismului din ţară. Principalul atac în procesele care aveau să urmeze la Moscova va fi îndreptat împotriva lui Troţki.

Între timp, aşa cum se relata în presa moscovită, procesul lui Zinoviev, Kamenev şi al „complicilor lor“ îl demasca pe Troţki ca pe un maestru al „bandelor“ de terorişti. Procurorul principal, Andrei Vîşinski – care întîmplător se mutase în apartamentul lui Troţki de pe strada Granovski în momentul în care locatarul lui căzut în dizgraţie fusese transferat la Alma-Ata – a afirmat că Troţki conducea mişcarea teroristă din Norvegia. Reporterii s-au năpustit asupra lui Troţki, care le-a declarat cu volubilitatea sa obişnuită că ceea ce se spunea despre el la Moscova era „minciuna secolului“, pe măsura „principalului autor al acestei minciuni care se ascundea între zidurile Kremlinului“.

La 29 august 1936, ambasadorul sovietic din Norvegia a adus la îndeplinire instrucţiunile primite de la Moscova şi a cerut autorităţilor norvegiene expulzarea lui Troţki din ţară[116]. Norvegienii şi-au luat şi ei propriile măsuri de securitate şi i-au impus lui Troţki starea de arest la domiciliu. Troţki era bolnav din cauza şocului suferit la auzul calomniilor ce se proferau la adresa lui la procesele de la Moscova. După ce a interceptat o scrisoare a Nataliei pentru Lev Sedov, Zborowski a informat conştiincios Moscova că „Bătrînul“ este „foarte bolnav, nu mai iese deloc din casă, transpiră abundent şi se simte extrem de slăbit. Ar trebui să se interneze într-un sanatoriu, dar autorităţile norvegiene îi îngreuiază foarte mult situaţia“[117]. Spre dezamăgirea Moscovei, fără îndoială, Troţki avea o constituţie robustă, aşa că s-a refăcut repede.

Semiarestul lui Troţki a fost provocat şi de tentativele sale de a folosi presa occidentală pentru a contracara acuzaţiile lui Stalin. Trăia într-un fel

de carantină în care ziariştilor nu li se permitea să-l contacteze, corespondenţa îi era deschisă şi nu avea voie să părăsească casa. A rămas în această situaţie pînă la mijlocul lui decembrie 1936, cînd a aflat, în sfîrşit, că Mexicul era dispus să-l primească. Guvernul norvegian a angajat petrolierul *Ruth* şi, la 19 decembrie, Troţki şi Natalia au părăsit litoralul neprimitor al Norvegiei. În această perioadă a anului, nici Atlanticul nu era cu mult mai ospitalier, şi Troţki, care se temea că vasul ar putea să se scufunde, i-a trimis lui Lev, la Paris, testamentul său înainte să se îmbarce.

Călătoria a decurs fără evenimente deosebite şi, la începutul lui ianuarie, pasagerii au debarcat teferi pe ţărmul mexican. La trei zile după plecarea lui Troţki din Norvegia, „Mack“ a raportat la Moscova că Lev primise o telegramă în ziua de 23 decembrie în care se spunea că tatăl şi mama lui plecaseră în Mexic: „«Fiuleţul» este foarte supărat, pentru că se aştepta ca «Bătrînul» să treacă prin Franţa şi să se întîlnească cu el şi cu prietenii lui. Viza de tranzit franceză fusese deja obţinută... «Fiuleţul» a hotărît să-i trimită de îndată în Mexic pe van [Heijenoort] şi pe Jan Fraenkel, considerîndu-i persoane demne de o încredere totală.“ Mai raporta că, pe viitor, toată corespondenţa va fi adresată pe numele lui van Heijenoort *post restante* în Mexico. „Scrisorile mai importante vor fi trimise pe adresa lui Diego Rivera, iar cele neînsemnate pe adresele a diverşi troţkişti americani“[118].

În istoria Rusiei, anul 1937 a marcat teroarea dezlănţuită de regim împotriva propriului popor. Pentru Troţki a fost un an de calomnii monstruoase şi de ostracizare. Campania lui Stalin împotriva lui a început, evident, cu mult mai devreme. Astfel, în februarie 1934, G.A. Molceanov, şeful Secţiei politice secrete a OGPU, a semnat un act de acuzare împotriva aşa-numitului „caz al centrului troţkist unional“ care a dus la arestarea şi condamnarea a zeci de persoane, executate aproape toate în anii 1937–1938. Apoteoza nebuniei colective, la care Stalin a împins partidul, societatea şi statul s-a produs la plenara Comitetului Central din februarie–martie 1937. Această şedinţă a consfinţit cele mai sălbatice metode de acţiune împotriva „duşmanilor poporului“.

Potrivit informaţiilor pe care Troţki le primea de la Moscova, Stalin informase plenara că „Internaţionala a IV-a contrarevoluţionară era alcătuită pînă la două treimi din spioni şi sabotori“ şi că „grupul de ticăloşi norvegieni ai lui Schöffle îl adăposteşte pe superspionul Troţki şi îl ajută să ponegrească Uniunea Sovietică“[119]. Plenara, care a durat două săptămîni, a fost consacrată, în esenţă, unei singure probleme – lecţiile sabotajului, acţiunile

de diversiune şi spionaj ale agenţilor japono-germani şi troţkişti". Din materialele prezentate reiese că nu s-a făcut nici o încercare de analiză raţională a acuzaţiilor, pur şi simplu pentru că obiectul judecat era un miraj[120]. Cu toate acestea, vorbitorii l-au condamnat în unanimitate pe Troţki.

Principalele argumente au fost prezentate chiar de Stalin în raportul intitulat *Cu privire la deficienţele muncii de partid şi măsurile ce trebuie adoptate în vederea lichidării troţkiştilor şi a altor talere cu două feţe*. Vorbind blînd, încet, obligîndu-i pe delegaţi să-şi încordeze auzul ca să-l poată urmări, Stalin a pus întrebarea: „În ce constă troţkismul în momentul de faţă?" După o scurtă pauză, a explicat: „Este o bandă de sabotori furioşi. Acum şapte sau opt ani reprezenta o tendinţă politică antileninistă falsă. Kamenev şi Zinoviev au negat existenţa unui program politic. Au minţit. La procesul lor din 1937, Peatakov, Radek şi Sokolnikov au mărturisit că fusese elaborată o asemenea platformă; ea urmărea să reinstaureze capitalismul, să dezmembreze teritorial Uniunea Sovietică (Ucraina să fie dată Germaniei, provinciile maritime japonezilor) şi, în cazul unui atac vrăjmaş, să folosească tactici perfide şi teroarea. Aceasta este exact platforma troţkismului"[121]. „Duşmanii şi spionii troţkişti", le-a spus el celor de faţă, urmăresc să înfăptuiască acte de terorism împotriva liderilor sovietici, motiv pentru care era necesar ca agenţii germano-japonezi ai lui Troţki să fie smulşi din rădăcină şi stîrpiţi"[122]. Aplauzele unanime cu care a fost întîmpinată cuvîntarea i-au servit lui Stalin pentru a legitima sau a conferi măcar o aparenţă de legitimitate amploarei fără precedent a terorii care se dezlănţuise în toată ţara.

Subliniind importanţa organizaţiei de partid ca fundament al regimului, Stalin a descris-o cam aşa cum îşi prezintă un general armata: „Partidul nostru are 3–4 000 de conducători superiori. Pe aceştia i-aş numi inelul superior. Apoi, 30–40 000 de conducători de nivel mediu formează corpul ofiţeresc al partidului; şi alţi 100 – 150 000 de membri sînt subofiţerii partidului"[123]. În acestă schemă militarizată a partidului care, întîmplător, coincidea cu viziunea lui Lenin despre partid de la cumpăna dintre veacuri, tot personalul trebuia verificat foarte strict pentru a se constata dacă este sau nu „de încredere".

Mulţi delegaţi la plenară, auzind apelul de „a-i demasca fără milă pe troţkişti", s-au apucat imediat de treabă. Kosior, de exemplu, a raportat că „în Comitetul Central al Partidului Comunist Ucrainean existau numeroşi troţkişti. Am înlăturat mulţi dintre ei şi vom proceda la fel în continuare"[124]. După aceea s-a apucat să citească o listă foarte lungă de nume. Alţi delegaţi

s-au grăbit să-i urmeze exemplul. Kaganovici, Comisarul Poporului pentru Transporturi, căruia îi plăcea să facă declaraţii concrete, şi-a condimentat raportul cu statistici referitoare la măreaţa activitate de „smulgere din rădăcini a troţkiştilor „ şi a altor duşmani: „În organizaţia politică din Comisariatul pentru Transporturi au fost demascaţi 220 de oameni. Transporturile s-au dispensat de 485 foşti poliţişti [ţarişti], 220 de social-revoluţionari şi menşevici, 572 troţkişti, 1415 ofiţeri albi, 285 sabotori şi 443 spioni. Toţi aveau legături cu blocul troţkist de dreapta"[125]. Este puţin probabil ca participanţii la plenară să fi crezut că acestor oameni li se desfăcuse doar contractul, fiind liberi să-şi caute ale locuri de muncă.

În continuare, Comisarul pentru Probleme Militare şi Navale, Voroşilov, a arătat cum se proceda cu troţkiştii din serviciile armatei: „În 1923–24, troţkiştii deţineau, practic, întreaga garnizoană Moscova, aproape toate academiile militare, şcoala guvernamentală, şcoala de artilerie, sediul Districtului Militar Moscova de care răspundea Muralov, şi multe alte unităţi ce i-au rămas credincioase lui Troţki"[126]. Voroşilov greşea: deşi era foarte adevărat că armata îl urma pe Troţki, acesta n-a recurs niciodată la ea în lupta politică, deşi s-a formulat o asemenea acuzaţie împotriva lui.

Rapoartele au fost urmate de rezoluţii sinistre care cereau intensificarea luptei cu troţkismul în ţară şi în străinătate. Ejov s-a plîns de întîrzierea cu cel puţin patru ani a începerii campaniei antitroţkiste, drept care „trădătorii patriei – troţkiştii şi alte talere cu două feţe, care lucrează împreună cu serviciile de spionaj germane şi japoneze – au putut să-şi desfăşoare activitatea lor duşmănoasă de spionaj şi diversionistă oarecum nepedepsiţi". Apoi Ejov a adăugat: „Comisariatul poporului pentru Afacerile Interne a urmat o politică incorectă, manifestînd indulgenţă în pedepsirea troţkiştilor... şi Secţia politică secretă a NKVD din Departamentul de Securitate a avut posibilitatea încă din anii 1932–33 să demaşte monstruosul complot troţkist (a existat o legătură între persoane oficiale sovietice şi fiul lui Troţki etc.). Molceanov, şeful secţiei, a intrat în contact cu troţkistul Fourier". Plenara a adoptat o rezoluţie prin care „dădea instrucţiuni Comisariatului Poporului pentru Afaceri Interne să ducă pînă la capăt activitatea de demascare şi de zdrobire a agenţilor troţkişti şi de altă natură, pentru a anihila complet activitatea lor antisovietică. Este imperios necesar să se înfiinţeze agenţii de încredere în ţară şi în străinătate. Serviciile de spionaj trebuie consolidate"[127].

Secţia politică secretă a administraţiei principale a securităţii statului din NKVD fusese deja menţionată ca agenţie care, împreună cu Secţia

Externă a OGPU, răspundea atît de strîngerea informațiilor, cît și de eliminarea oponenților politici și ideologici din străinătate, „dacă era necesar". Multe sute de oameni au murit de mîna eficienților agenți operativi din străinătate. Personalul din aceste agenții l-a urmărit pe Troțki și anturajul lui mult timp. Comisarul poporului pentru Afaceri Interne avea în subordine directă Secția politică secretă, iar misiunile de importanță deosebită, bunăoară cele legate de eliminarea lui Troțki, erau stabilite de Stalin însuși.

La 23 ianuarie 1937, la plenara Comitetului Central, a avut loc așa-numitul proces al celor șaptesprezece. Principalul acuzat era Peatakov, iar procurorul își propusese să demonstreze că Troțki, cu ajutorul acuzaților, a organizat acțiuni de sabotaj, pregătind restaurarea capitalismului în URSS. Peatakov a spus Curții tot ceea ce i se ordonase să mărturisească în timpul torturii. A descris amănunțit întîlnirea lui cu Lev Sedov la Oslo, unde nu fusese niciodată în viața lui, și a relatat că ordinele lui Troțki includeau două variante pentru „venirea noastră la putere". Potrivit celei dintîi, troțkiștii ar fi trebuit să organizeze un principal atac terorist înainte de război, răsturnîndu-i de la putere pe Stalin și pe ceilalți conducători ai partidului și ai statului. A doua variantă ar fi urmat să se aplice în timpul războiului, ca rezultat al înfrîngerii militare. Troțki, chipurile, considera mai realistă această a doua variantă[128]. Zborowski raportase de la Paris că din discuția lui cu Lev Sedov reieșea că Troțki nu schimbase nici un cuvînt cu Peatakov[129]. Însă procurorul șef și Ejov nu erau cîtuși de puțin interesați să stabilească adevărul. Conducătorul suprem le dicta cum trebuie să aplice legea.

Procesul verbal al ședinței tribunalului este condimentat cu cuvinte și expresii ca: „Troțki", „troțkism", „criminali troțkiști", „sabotajul troțkist" și nimic nu putea fi mai evident decît faptul că acuzatul principal, Troțki, era absent. Totuși, cea mai puternică impresie asupra opiniei publice a produs-o, în martie 1938, procesul lui Buharin, Rîkov, Rakovski și alți douăzeci și unu de acuzați, ce formau așa-numitul bloc troțkist de dreapta. Stalin a recurs la acest grandios proces-spectacol pentru a le da o lovitură mortală lui Troțki și adepților săi, acuzîndu-l pe Troțki că este terorist, spion, asasin și „ticălos internațional". După ce l-a „demascat" în felul acesta, presupunea el, nici un guvern din lume nu îi va mai acorda adăpost și, în cele din urmă, va cădea în mîinile autorităților sovietice. Mai lua în calcul și posibilitatea ca opinia publică din străinătate să acționeze în favoarea lichidării lui Troțki. Faptul că îi ridicase de mult cetățenia lui Troțki și îl scosese astfel de sub jurisdicția organelor sovietice nu avea nici

o importanță pentru Stalin. În acest proces, ca și în altele asemănătoare, principala țintă era Troțki. În actul de acuzare al lui Peatakov, Radek, Sokolnikov ș.a., numele lui Troțki este menționat de nu mai puțin de cincizeci de ori. Afirmația rămîne valabilă și pentru actul de acuzare al lui Buharin și al celor implicați în același proces cu el.

Din îndepărtatul Mexic, Troțki a formulat proteste și a satirizat monstruosul spectacol al cărui regizor rămînea de fiecare dată în culise. Anticipase deja deznodămîntul proceselor și scopul lor. Nenumăratele eșecuri din industria sovietică, din agricultură și din construcții, creșterea lentă a nivelului de trai, toate acestea impuneau descoperirea „sabotorilor": aceasta era logica metodei lui Stalin. Ritmul anormal, mult prea înalt al construcțiilor a dus la numeroase accidente de muncă și surpări. Nu exista, bineînțeles, decît o singură explicație: „sabotaj!" Și un singur responsabil pentru toate acestea... Dar Troțki era prea departe, dincolo de Ocean, așa că Vîșinski nu putea decît să-i împroaște pe nefericiții acuzați de la Moscova cu epitete ale justiției staliniste: „gunoaie împuțite", „lepădături jalnice", „paraziți blestemați", „blestem al imperialismului". Iar *Pravda* considera justiția sovietică drept „cel mai democratic tribunal din lume"[130].

La toate procesele-spectacol, printre cele mai alarmante acuzații erau cele de „terorism", „complot pentru lichidarea conducătorilor de partid și de stat", „intenția de a-l asasina pe Stalin". Dar în sprijinul acestor acuzații nu s-a adus nici un singur fapt, nici o singură dovadă! Astăzi este interesant să ne întrebăm dacă a avut cineva intenția de a-l înlătura pe Stalin. Există vreo dovadă concretă în acest sens și, în caz afirmativ, în ce măsură este ea autentică? Înainte de a răspunde la această întrebare, considerăm necesară o mică digresiune.

În iunie 1938, numele lui Genrih Samoilovici Liușkov nu putea fi auzit la posturile de radio sovietice și nici nu era menționat în presa sovietică, totuși, în dimineața zilei de 13 iunie 1938, acest fost șef al NKVD pentru Regiunea Orientului Îndepărtat rusesc, luîndu-și cu el cărțile de coduri, mai multe liste și cîteva documente operaționale, a trecut frontiera sovieto-manciuriană și a cerut azil politic japonezilor. Ejov îl cunoștea bine pe Liușkov, care se bucura chiar și de încrederea lui Stalin, căci fusese numit în Sovietul Suprem al URSS cu aprobarea secretarului general. Liușkov lucrase la Ceka–OGPU–NKVD încă din 1920 și cunoștea foarte bine regulile și convențiile spionajului sovietic. Luase parte activă la epurarea statului, a partidului și a ofițerilor superiori din armată, așa că atunci cînd

în Orientul Îndepărtat au sosit doi oameni de încredere ai lui Stalin, Mehlis și Frinovski, trimiși acolo special din ordinul lui Stalin, Liușkov a înțeles că îi sunase ceasul. I s-a comunicat laconic că lui îi revine sarcina de a „lămuri problema cu Bliuher"[131]. Liușkov a înțeles că își semnase singur sentința din momentul în care nu semnalase Moscovei „activitățile de sabotaj" ale mareșalului Bliuher. Asemenea omisiuni nu erau iertate. Înainte să treacă frontiera, a reușit să-și expedieze familia în Finlanda. O dată ajuns în Manciuria, a cooperat în secret cu japonezii, în speranța că i se va permite să plece într-o altă țară. Dar avea să fie dezamăgit. După cum se spune într-o carte scrisă de istoricul japonez E. Hiyama, *Planuri pentru asasinarea lui Stalin,* spionajul japonez intenționa să-l folosească pe Liușkov pentru a-l ucide pe liderul sovietic. Această afirmație nu a putut fi nici confirmată, nici respinsă.

Problema comploturilor în vederea lichidării lui Stalin ar putea fi examinată și din alt unghi. În prima jumătate a lunii februarie 1937, Feodor Dan a prezentat un raport în fața unor colegi menșevici de la Paris în care, în esență, se recapitula conținutul a două din articolele sale din *Soțialisticeskii vestnik,* intitulate *Pedeapsa cu moartea la bolșevici* și *Criza politică din Uniunea Sovietică.* Dan nota că „printre menșevici există unii care recunosc latura pozitivă a terorismului". Solomon Schwartz s-a declarat „împotriva terorii în general, dar, în anumite împrejurări, considera ca aceasta ar putea juca un rol pozitiv. Asasinarea lui Stalin va ridica masele largi ale populației, care vor scăpa de sub controlul lui Voroșilov, Kaganovici sau al oricărui alt succesor al lui Stalin". Agentul NKVD prezent la ședință a informat Moscova asupra discuțiilor purtate la reuniune[132]. Oricît de slabă ar fi fost influența exercitată de acest mic grup de menșevici asupra evenimentelor din URSS, e de presupus că suspiciosul Stalin a avut în vedere asemenea eventualitate în sprijinul argumentelor prezentate la plenara din februarie–martie.

Mai există însă și alte dovezi referitoare la ideea eliminării lui Stalin, de astă dată legată direct de Troțki. Printre numeroasele rapoarte trimise de la Paris de Zborowski se află și două documente ciudate. Primul, scris de mîna lui Zborowski, este datat 8 februarie 1937: .

> La 22 ianuarie, în apartament [al lui Zborowski], vorbind despre al doilea proces de la Moscova și despre rolul diverșilor acuzați (Radek, Peatakov și ceilalți), L. Sedov a declarat: „Nu mai are rost să șovăim. Stalin trebuie ucis". Am fost atît de surprins, că nu am avut timp să reacționez. La 23 ianuarie, în prezența mea și a L. Estrin, L.Sedov a spus ceva în același sens ca și în 22. Estrin s-a repezit imediat la el: „Mușcă-ți limba". De atunci nu s-a mai abordat acest subiect[133].

S-ar putea ca raportul să fi fost un fals menit să toarne gaz peste foc la procesul care urma să aibă loc. Dar el nu a fost folosit nici de Vîșinski, nici de Ulrih: fără îndoială că nu doreau să-l deconspire pe agentul lor de la Paris. În orice caz, documentul a rămas în dosarul lui Zborowski. Poate că Sedov a rostit fraza respectivă într-un acces de furie împotriva lu Stalin, poate că era vorba de o intenție reală. Oricum, trebuie consemnat faptul că, numai cu cîteva luni înainte de acest eveniment, șeful secției Externe a Direcției Principale a Securității Statului din NKVD, comisar de rangul doi, Sluțki, îi raporta lui Ejov:

> La 21 iunie [1936], fiul lui Troțki, Lev Sedov, i-a propus sursei noastre („Mack") să se ducă în URSS ca să desfășoare o activitate clandestină. L. Sedov i-a spus sursei următoarele: „O să-ți dăm misiuni, bani și un pașaport. Timp de două-trei luni vei merge în diverse locuri, la adresele pe care o să ți le indicăm. Nu va fi ușor. Din păcate, nu există nici un centru unde să te poți duce. Oamenii sînt izolați așa că va trebui să-i cauți..." Sedov nu a făcut nici o precizare cu privire la momentul cînd ar putea avea loc această călătorie[134].

O lună mai tîrziu, pe raport s-a făcut o adnotare cu creionul albastru: „Nu s-a întîmplat nimic". Nu se știe dacă Zborowski a refuzat propunerea sau, mai curînd, dacă Troțki și fiul său s-au răzgîndit.

Al doilea document din colecția Zborowski, datat februarie 1938, este mai lung și conține următoarele:

> Din 1936, „Fiulețul" nu mi-a mai vorbit despre teroare. Obișnuia să abordeze discuția indirect: „Terorismul nu contrazice marxismul. În anumite situații, terorismul este necesar". Cînd citea ziarele, spunea: „Regimul din URSS depinde de Stalin și dacă el ar fi ucis, totul s-ar prăbuși". A revenit în repetate rînduri [la această temă] și a subliniat necesitatea asasinării tovarășului Stalin. În timpul acestei discuții, „Fiulețul" m-a întrebat dacă mi-e frică de moarte, în general, și dacă aș fi în stare să comit un act terorist. La răspunsul meu că asta ar depinde de împrejurări și de scopul practic, „Fiulețul" a spus că esențial e ca cineva să fie gata să moară. Ca membrii Voinței Poporului [o organizație teroristă din secolul al XIX-lea, din Rusia]. Apoi a adăugat că n-am tăria necesară pentru o treabă ca asta. Conversația s-a întrerupt brusc la apariția „Vecinei" [Estrin] și tema nu a mai fost reluată[135].

Există mai multe explicații posibile cu privire la acest document. S-ar putea să fi fost fabricat de NKVD pentru a fi utilizat în cazul în care se decidea ca Zborowski să fie chemat la Moscova spre a fi judecat și lichidat.

Nici nu se poate exclude posibilitatea ca Zborowski să fi inventat totul. Sau poate că Lev, care trecea printr-o stare de nervozitate excesivă, ajunsese să fie obsedat de ideea de a-l asasina pe Stalin. Nu era exclus nici ca Troţki însuşi să fi sondat terenul în căutarea unei persoane capabile să comită un act terorist în numele lui pentru a scăpa URSS de dictatura lui Stalin. Troţki îşi manifestase clar atitudinea faţă de teroare şi violenţă încă din timpul războiului civil, cînd aplicase pe scară largă tactica de mînă forte. Indiferent care ar fi explicaţia, nu există nici cea mai mică dovadă că troţkiştii ar fi executat sau ar fi pregătit vreun act de terorism de mare anvergură.

Vorbind despre amploarea „sabotajului troţkist" la plenara din februarie–martie, Molotov a citat cuvintele lui Stalin: „Cum e posibil ca sabotajul să fi atins asemenea proporţii? Cine poartă răspunderea pentru asta? Numai noi sîntem de vină"[136]. A afirmat apoi din nou că NKVD-ul întîrziase cu patru ani lichidarea troţkiştilor. Întîrzierea avea să fie însă recuperată cu vîrf şi îndesat. Toate persoanele care avuseseră vreo legătură cu Troţki, oricît de nesemnificativă, au fost puse sub supraveghere, arestate, exilate sau executate. Şi – caz unic în istorie – arhivele au devenit un loc periculos. Ofiţerii NKVD au început să scotocească arhivele Armatei Roşii, ale Comitetului Central şi ale Revoluţiei din Octombrie, verificînd sistematic ordinele, directivele şi corespondenţa lui Troţki, în căutarea numelor ce urmau să fie supuse unor „cercetări ulterioare"[137]. Practic, toate persoanele descoperite pe această cale aveau să fie executate mai devreme sau mai tîrziu, indiferent dacă lucraseră la Consiliul Militar Revoluţionar, la Comisariatul Poporului, în trenul blindat sau erau simple cunoştinţe întîlnite de Troţki în timpul activităţii de partid sau literare. Sute de mii de oameni au fost absorbiţi în vîrtejul proceselor politice, toţi fiind, după logica strîmbă a lui Stalin, „îndrumaţi" de Troţki. S-ar fi putut pune întrebarea cum de luase fiinţă o asemenea uriaşă armată a conspiratorilor, ţinînd seama de faptul că la sfîrşitul anilor '20 opoziţia „de stînga" număra doar vreo trei – cinci mii de oameni. Aşa cum a scris Troţki însuşi într-un articol satiric intitulat *Rezultatele procesului*:

> Judecînd după rezultatele ultimei serii de procese, Vîşinski trebuie să tragă concluzia că statul sovietic reprezintă o organizaţie centralizată a trădării de stat. Şeful guvernului şi cei mai mulţi dintre comisari...; cei mai importanţi diplomaţi sovietici...; cei mai buni comandanţi ai Armatei Roşii...; cei mai proeminenţi activişti revoluţionari ai bolşevismului din ultimii treizeci şi cinci de ani...; şeful şi membrii guvernului Republicii Ruse...; şefii tuturor celor trei duzini de republici sovietice...; şefii GPU din ultimii zece ani... şi îndeosebi membrii atotputernicului Birou Politic, puterea supremă a ţării – toţi aceşti oameni au fost implicaţi într-o conspiraţie împotriva regimului sovietic încă de pe vremea cînd acesta era în mîinile lor. În calitate de agenţi ai puterilor străine, ei s-au străduit să sfîşie în bucăţi Federaţia Sovietică, construită tot de ei şi să condamne la robia fascistă popoarele pe care s-au luptat decenii la rînd ca să le elibereze.
>
> În activitatea lor criminală, premieri, miniştri, mareşali şi ambasadori au fost subordonaţi în mod invariabil unui singur om. Nu unui lider oficial, ci unui renegat. Troţki n-a trebuit decît să ridice un deget şi veteranii revoluţiei au devenit agenţi ai lui Hitler sau ai Mikado-ului. Urmînd „instrucţiunile lui Troţki", conducătorii din industrie, transporturi şi agricultură au distrus forţele productive şi cultura ţării. În baza instrucţiunilor trimise din Norvegia şi din Mexic de un „duşman al poporului", muncitorii feroviari din Orientul Îndepărtat au pus la cale deraierea trenurilor militare, iar venerabilii medici de la Kremlin şi-au otrăvit pacienţii... Totuşi există o problemă. Dacă toate locurile-cheie ale sistemului au fost ocupate de troţkişti de sub comanda mea, cum se face că Stalin este la Kremlin, iar eu mă aflu în exil?[138]

Procesele de la Moscova nu au însemnat numai o epurare în masă. Ele au fost regizate pentru a-l distruge pe Troţki din punct de vedere moral, politic şi psihologic; ordinul de a-l anihila fizic fusese dat cu multă vreme în urmă. Dezinformaţi şi înşelaţi, oamenii au sprijinit orbeşte acţiunile regimului. S-au ţinut mitinguri, unde s-au lansat lozinci ca: „Moarte mercenarilor fascişti", „Zdrobiţi paraziţii troţkişti!", „Troţkismul este o altă formă a fascismului!" La 6 martie 1937, *Pravda* declara că „Troţkismul reprezintă o descoperire pentru fascismul internaţional...Numărul nesemnificativ al acestei bande nu trebuie să ne liniştească; dimpotrivă, e necesar să ne mărim de zece ori vigilenţa". La 15 martie 1938, *Vecerneaia Moskva* (Ziarul de seară al Moscovei) insera un articol cu următorul conţinut: „Istoria nu cunoaşte crime la fel de cumplite care să le egaleze pe acelea ale bandei din blocul troţkist de dreapta antisovietic. Spionajul, sabotajul şi daunele provocate de *ober*-banditul Troţki şi complicii lui, Buharin, Rîkov şi alţii, trezesc sentimente de mînie, ură şi dispreţ nu numai în sufletul poporului sovietic, ci al întregii omeniri progresiste.

Zeci de milioane de oameni s-au lăsat păcăliţi de unul dintre cele mai mari trucuri din istorie. Uriaşa ţară nefericită îşi condamna presupuşii duşmani. Serviciile de securitate şi de spionaj au fost supuse şi ele unor epurări înfricoşătoare. În anii 1937–38, 23 000 de ofiţeri ai KNVD-ului au umplut închisorile. Cei mai mulţi dintre cei arestaţi şi-au denunţat cunoştinţele în speranţa că vor supravieţui. Suspiciunea i-a transformat pe oameni în ticăloşi. Şeful secţiei întîi a Direcţiei principale a informaţiilor

din Armata Roşie, A.I. Starunin, a înaintat forului suprem un raport, astfel că, din cauza „conducerii sale ostile", Armata Roşie a rămas, practic, fără un serviciu de informaţii. În ajunul celui de-al doilea război mondial, armata nu avea „ochi şi urechi". Între 1938 şi 1940, cei trei capi ai serviciului de informaţii al Armatei Roşii – I.K. Berzin, S.P. Uriţki şi I.I. Proskurin – au fost lichidaţi, împreună cu mai mulţi adjuncţi de şefi de secţie şi marea majoritate a şefilor de departamente. Înainte de a-şi pierde el însuşi libertatea, Proskurin a raportat ca pe o mare realizare că : „peste o jumătate din personalul din informaţii a fost arestat"[139].

Aşa cum a scris Alexander Orlov, ofiţer superior din serviciul de informaţii care a dezertat din URSS în anii '30, „deşi Troţki era la mii de kilometri distanţă de sala tribunalului, toată lumea ştia că el era acuzatul principal şi aici, ca şi la procesele precedente. Din cauza lui fusese pusă în mişcare uriaşa maşinărie sovietică a falsificării, şi fiecare dintre cei acuzaţi simţea pulsînd ura neîmpăcată a lui Stalin, setea lui de răzbunare împotriva lui Troţki, aflat atît de departe"[140]. Este limpede acum că procesele, care au reprezentat o înscenare de la început pînă la sfîrşit, au pornit adesea de la fapte care aveau o oarecare legătură cu Troţki.

Troţki a manifestat faţă de Stalin aceeaşi ură arzătoare, dar mult mai justificată: aproape întreaga familie şi toţi cei care îi erau dragi fuseseră nimiciţi direct sau indirect din ordinul lui Stalin. Dar Troţki nu dorea să fie considerat răzbunător sau orbit de ură. Nu se aşteptase niciodată ca lupta opoziţiei „de stînga" să se termine cu o bătălie personală. Lucrurile erau mult mai complexe. De aceea, cînd a reluat lucrul la biografia lui Stalin, a scris în prefaţă:

> Anumite cercuri vorbesc şi scriu despre ura mea faţă de Stalin care îmi afectează gîndirea şi îmi inspiră preziceri sumbre. Nu pot decît să ridic din umeri. Drumurile noastre s-au despărţit de atîta vreme, iar el este pentru mine instrumentul unor forţe istorice atît de ostile, încît sentimentele mele personale faţă de el diferă foarte puţin de cele pe care le am faţă de Hitler sau de Mikadoul japonez. Indiferent de sentimentele care m-au animat cîndva, acestea s-au stins de mult. Punctul de observaţie în care mă aflu acum nu-mi permite să identific persoana umană reală cu gigantica ei umbră proiectată pe ecranul birocraţiei. De aceea mă simt îndreptăţit să afirm că Stalin nu s-a ridicat niciodată în ochii mei pînă într-atît încît să-l urăsc[141].

Oare Troţki nu-şi mai amintea că, pe cînd era el însuşi al doilea om din stat, întronase ilegalitatea? În noiembrie 1922, în raportul înaintat de către liderii bolşevici de la Baku Biroului Politic cu privire la procesul

atentat revoluţionarilor socialişti, aceştia spuneau că din cei treizeci şi opt de acuzaţi, opt fuseseră condamnaţi la moarte, iar oamenii de la Baku doreau aprobarea Biroului Politic pentru executarea sentinţelor pe care le considerau exemplare. Lenin, Troţki, Stalin şi Molotov au votat fără ezitare pentru[142]. Stalin fusese bine pregătit de predecesorii săi, Lenin şi Troţki.

Chiar şi după asasinarea lui Troţki, Stalin tot s-a mai temut de umbra lui. În decembrie 1947 a ordonat ministrului de Interne să construiască nişte închisori şi lagăre speciale de maximă securitate pentru criminalii de stat deosebit de periculoşi, mai ales „pentru troţkişti, terorişti, menşevici, revoluţionar-socialişti, naţionalişti". Arhiva personală a lui Stalin cuprinde şi răspunsul ministrului de Interne, S.N. Kruglov, de la începutul lui februarie 1948: „În conformitate cu instrucţiunile dvs., vă prezint alăturat proiectul de decizie a Comitetului Central cu privire la organizarea lagărelor şi a închisorilor cu regim strict pentru internarea criminalilor de stat deosebit de periculoşi. Aştept hotărîrea dvs."[143]. Stalin şi-a comunicat decizia pe care Consiliul de Miniştri a ratificat-o la 21 februarie 1948, iar Ministerul de Interne a pus-o în aplicare o săptămînă mai tîrziu.

Din documente reiese că aceste închisori şi lagăre pentru „troţkişti şi alţi duşmani" urmau să fie construite în Kolîma şi la Norilsk, în Republica Autonomă Sovietică Komi, la Elaburg, Karaganda şi în alte locuri care au format „arhipelagul Gulag". Temeiul legal a fost oferit de înfricoşătorul articol 58, potrivit căruia chiar şi familia „criminalului" era pasibilă de pedepse inumane[144]. Ministrul de Interne, urmînd instrucţiunile lui Stalin, a dat ordin ca „cekiştii să-i demaşte pe troţkişti şi pe ceilalţi duşmani ai statului aflaţi încă în libertate", precizînd că „acestor oameni nu li se vor acorda reduceri ale termenelor de pedeapsă şi nici un fel de privilegii"; dimpotrivă, după expirarea termenului de pedeapsă şi de exil, „prizonierii eliberaţi trebuie să fie reţinuţi pentru a fi înregistraţi în continuare"[145].

Pînă în clipa morţii sale, Stalin i-a considerat pe troţkişti drept duşmani periculoşi, întruchiparea răului universal. Călăii lui au continuat să-i hăituiască atîta vreme cît Stalin a fost în viaţă. Curînd, Kruglov i-a cerut permisiunea lui Stalin „să mărească dimensiunile lagărelor speciale de la capacitatea actuală de 180 000 cu încă 70 000 pentru a se ajunge la 250 000 de prizonieri"[146]. Evident că Stalin a fost de acord şi probabil, dacă ar fi avut răgazul necesar, ar fi transformat toată ţara într-un lagăr. De fapt, în multe privinţe, chiar era un lagăr. Ţăranii nu aveau acte de identitate, astfel că nu se puteau deplasa prin ţară, fiind legaţi de pămînt ca nişte iobagi. În fiecare grupă de muncă, în fiecare unitate a armatei, în fiecare

facultate şi în fiecare atelier erau informatori secreţi, dar nimeni nu îndrăznea să afirme că Uniunea Sovietică se îndreaptă spre un stat al sclaviei. Oricine ar fi susţinut acest lucru ar fi fost lichidat imediat, căci restul oamenilor considerau situaţia cît se poate de firească. Sistemul a transformat poporul într-un instrument pentru realizarea unei utopii. Revoluţia căreia i se dedicase Troţki a degenerat într-o formă patologică de dezvoltare socială.

Singurătatea de la Coyoacan

Troţki nu a dus niciodată o viaţă de pustnic. Fusese obişnuit să fie înconjurat de un mare număr de oameni şi nu şi-a schimbat obiceiurile pînă la sfîrşitul vieţii sale. În Mexic, însă, el şi nevasta lui s-au simţit profund însinguraţi. Pierderea treptată a idealurilor cărora îşi dedicase întreaga viaţă, moartea copiilor şi a unui mare număr de prieteni, scurgerea inexorabilă a timpului îl chinuiau îngrozitor. Nu o dată i-a trecut prin minte gîndul sinuciderii, dar nu voia să pîngărească imaginea unui luptător şi a unui revoluţionar.

În pofida aşteptărilor lor, Mexicul i-a întîmpinat pe soţii Troţki cu sentimente apropiate de o prietenie autentică. Cînd petrolierul gol *Ruth* a ancorat la Tampico în ziua de 9 ianuarie 1937, Troţki n-a coborît pînă cînd n-a văzut chipuri cunoscute de prieteni. Şi n-a fost dezamăgit. Dar cel mai plăcut l-a impresionat primirea călduroasă făcută de reprezentanţii oficiali ai preşedintelui Lazaro Cardenas, care i-a pus lui Troţki la dispoziţie maşina sa personală. Într-adevăr, Troţki era oaspetele preşedintelui şi al pictorului Diego Rivera. Se stabilise ca Troţki şi Natalia să locuiască acasă la Rivera, în Casa Azul de pe strada Londra din Coyoacan, o suburbie a lui Mexico City, proiectată şi construită chiar de artist ca un sanctuar al artei şi al spiritului creator.

Troţki şi Natalia erau încîntaţi de noua lor reşedinţă. În prima scrisoare pe care i-a scris-o fiului său Lev, spunea: „Autorităţile mexicane ne-au tratat cu o politeţe desăvîrşită... Preşedintele duce o politică radicală şi în acelaşi timp fermă. Ajută pe faţă Spania [republicană] şi a promis să facă tot posibilul ca şederea noastră aici să fie cît mai confortabilă“[147]. Potrivit unui raport al agentului NKVD „Oscar“ către Moscova, Diego Rivera ţinea discursuri prin care îi îndemna pe „adevăraţii marxişti să se disocieze de spiritul poliţienesc reacţionar reprezentat de regimul lui Iosif Stalin“. Referitor la programul lui Rivera, „Oscar“ raporta că acesta preconiza

convocarea unui „congres mondial care să consfinţească înfiinţarea federaţiei internaţionale a muncitorilor din domeniul artei. Noi dorim revoluţie pentru eliberarea definitivă a artei“[148]. Troţki a fost foarte încîntat şi s-a simţit încurajat de mesajul lui Rivera, pe care-l admira ca artist, iar primele sale impresii din Mexic au fost deosebit de puternice.

După ce a descris emoţiile legate de sosirea într-o ţară străină, Troţki a abordat în scrisoarea către fiul său şi probleme mai serioase. În timpul călătoriei pe vapor, terminase cartea despre procesele de la Moscova, care urma să apară sub titlul de *Crimele lui Stalin* şi avea nevoie de un editor. Principala noutate pe care i-o comunica lui Lev era aceea că hotărîse, împreună cu prietenii săi George Novak şi Max Shachtman, să organizeze un contra-proces la care intenţiona să demaşte calomniile, insinuările şi minciunile rostite la procesele de la Moscova. Îşi exprima speranţa că procesul se va putea desfăşura la New York, Paris sau într-o localitate balneară din Elveţia. Îi transmitea apoi lui Lev mai multe însărcinări, să găsească anumite documente, să contacteze suporterii, să analizeze reacţia presei europene faţă de procesele de la Moscova, să-i comunice conţinutul următorului număr al *Buletinului* ş.a.m.d. Se aştepta ca Lev să lucreze ca şi cînd ar fi avut la dispoziţie un întreg secretariat, dar nu se cruţa nici pe sine mai mult decît pe fiul său. În următoarele sale scrisori adresate lui Lev îi spunea, printre altele, că Natalia se îmbolnăvise de malarie, apoi îi împărtăşea propria stare de spirit.

Pe parcursul primului an, profitînd de relaţiile sale excelente cu Rivera, Troţki s-a apucat să pregătească contra-procesul. Cu ajutorul lui Rivera, spera că va reuşi să mobilizeze opinia publică mondială împotriva tiraniei lui Stalin. Pentru fiecare acuzaţie formulată împotriva lui la Moscova a pregătit cu scrupulozitate contraargumente. Volumul de muncă era suficient de mare pentru a fi acoperit de cele două secretare şi o asistentă pe care avusese norocul să le găsească. Aceasta din urmă era fiica unui rus şi nu-şi uitase limba maternă. Ştia să scrie foarte bine la maşină şi, în plus, avea legături cu NKVD-ul, care-i încredinţase misiunea de a culege informaţii despre ceea ce se întîmpla în anturajul lui Troţki. S-a afirmat că lucra şi pentru FBI[149]. Mica lui echipă lucra din zori pînă noaptea, iar Troţki aştepta cu nerăbdare să pună în scenă acel eveniment major care trebuia să-l discrediteze pe Stalin.

Curînd după sosirea sa în Mexic, Troţki a stîrnit interesul a două forţe diametral opuse, ambele reprezentate de artişti eminenţi. Pe de o parte, Rivera, care era unul din întemeietorii Partidului Comunist Mexican, dar

încetase să mai fie membru al acestuia şi care fusese la început o gazdă cordială, atentă şi grijulie; pe de altă parte, David Alfaro Siqueiros, care dorea ca Troţki să fie expulzat din ţară. Troţki se obişnuise să se afle în centrul unor interese conflictuale, astfel că nu s-a simţit deosebit de îngrijorat de apelurile adresate de şeful sindicatelor mexicane, Vincente Lombardo Toledano, de „a-l alunga pe duşmanul revoluţiei din toate cele patru colţuri ale ţării". Troţki a simţit grija discretă manifestată de preşedintele mexican, care i-a asigurat protecţie armată şi şi-a exprimat recunoştinţa în mai multe rînduri. Nu s-a întîlnit însă niciodată cu Cardenas în timpul celor trei ani şi jumătate cît a stat în ţară, deşi era convins de faptul că prezenţa lui îl punea pe şeful statului într-o poziţie stînjenitoare.

Nici n-a păşit bine Troţki pe pămîntul mexican, că agenţii secreţi de la Moscova au şi ajuns acolo, printre ei aflîndu-se un om a cărui mărturie prezintă o importanţă excepţională. Pavel Anatolievici Sudoplatov era un agent al spionajului sovietic cu o experienţă uriaşă. Viaţa lui a fost oarecum irosită de două ori, căci a suferit cincisprezece ani de detenţie după arestarea lui Beria şi şi-a continuat detestabila carieră cu credinţa sinceră că îndeplinea voinţa supremă a proletariatului. Sudoplatov mi-a descris nu numai amănuntele vînătorii organizate împotriva lui Troţki din ordinul personal al lui Stalin, ci şi climatul din interiorul NKVD-ului la data respectivă. Secţia politică secretă din cadrul administraţiei principale a securităţii statului din NKVD, care la începutul anului 1937 fusese întărită cu cadre noi pentru operaţiunile de peste Ocean[150], cum ar fi Secţia Externă, a luat imediat măsuri la auzul ştirii că Troţki a traversat Atlanticul[151]. Potrivit afirmaţiilor lui Sudoplatov, în Mexic au fost trimişi agenţi secreţi cu multă experienţă ca să-l ţină pe Troţki sub strictă supraveghere şi să-l lichideze.

Pentru pregătirea contra-procesului, Lev Sedov a expediat de la Paris o uriaşă cantitate de material[152]. La aceasta se adaugă volumul imens de muncă impus de elaborarea unor documente. Numai pentru a dovedi că Troţki vizitase Copenhaga în 1932 cu singurul scop de a ţine prelegeri, asistenţii lui au trebuit să intervieveze patruzeci de persoane şi să trimită depoziţiile lor în Mexic. Institutul de istorie socială din Amsterdam deţine documente grăitoare ale eforturilor depuse de Lev pentru a-l ajuta pe tatăl său în campania de respingere a acuzaţiilor formulate împotriva lui la procesele de la Moscova[153].

Comitetul american pentru apărarea lui Leon Troţki cuprindea cîteva sute de membri, printre care scriitori de vază, lideri ai uniunilor sindicale, jurişti şi ziarişti, evident din spectrul politic de stînga al SUA. Preşedintele

acestuia era eminentul pedagog şi filozof John Dewey. Un organism similar exista şi în Franţa – Comisia Franceză de Investigare a proceselor de la Moscova, înfiinţată de prietenii apropiaţi ai lui Troţki, soţii Rosmer şi prietenii acestora, din care făceau parte scriitori, jurişti şi personalităţi publice de primă mărime ale puternicei aripi de stînga franceze. Ambasada sovietică de la Washington şi partidele comuniste din America şi din Mexic au fost invitate să-şi trimită reprezentanţi la contra-proces, dîndu-li-se astfel posibilitatea să-i pună întrebări lui Troţki direct, dar ambasadorul sovietic a ignorat invitaţia, iar liderii sindicatelor şi ai partidului comunist din Mexic, Lombardo Toledano şi Hernan Laborde, au trimis răspunsuri insultătoare[154].

Întrucît lui Troţki i se refuzase atît viza americană, cît şi cea franceză, cercetările, care au fost iniţiate de comisia preliminară sub conducerea lui Dewey, au avut loc în Mexic. Dewey a deschis lucrările în Casa Azul a lui Rivera în ziua de 10 aprilie 1937, declarînd că „nimeni nu trebuie să fie condamnat fără a i se da o şansă să se apere", iar scopul Comisiei era „să stabilească adevărul atît cît este omeneşte posibil... Dacă Leon Troţki se face vinovat de actele de care a fost acuzat, nici o pedeapsă nu poate fi prea severă"[155]. Audierea enumera acuzaţiile împotriva lui Troţki, dar la interogatoriu el a reuşit să le respingă pe toate pe baza documentelor şi a faptelor. A dovedit falsitatea afirmaţiei lui Golţman că s-au întîlnit la Copenhaga în 1932, precum şi aceea a lui Romm potrivit căreia l-ar fi contactat în Bois de Boulogne în 1933; a arătat că Peatakov nu avea cum să zboare cu avionul în Norvegia în decembrie 1935 etc. Chitanţele autentificate de notariate şi biletele de tren pe care le-a prezentat în faţa comisiei au dovedit fără putinţă de tăgadă falsitatea mărturiilor depuse la Moscova. Aşa cum raporta „Mack" la Moscova, Lev Sedov „îl văzuse pe Peatakov pe Unter den Linden în Berlin la 1 mai 1931. Peatakov îl recunoscuse, dar îi întorsese spatele şi nu voise să stea de vorbă cu el. După aceea Peatakov a plecat cu altcineva, după toate probabilităţile cu Şestov"[156].

Troţki a produs o puternică impresie în timpul audierii cînd a declarat: „Dacă Comisia va constata că sînt vinovat, chiar în mică măsură, de crimele pe care mi le atribuie Stalin, promit solemn să mă predau de bunăvoie executorilor GPU". A cerut apoi ca declaraţia lui să fie publicată în presă. Era un gest curajos, pentru că printre membrii Comisiei nu se aflau numai adepţi de-ai lui. Dar dacă Comisia nu va corobora aceste date cu acuzaţiile lui Stalin, „blestemul va cădea asupra liderilor de la Kremlin". În finalul audierilor, care au durat o săptămînă, cuvîntarea de încheiere a lui Troţki a

fost așa de înflăcărată, iar Comisia atît de profund impresionată de retorica lui, că Dewey, cînd și-a recăpătat, în sfîrșit, vocea, a pus capăt audierilor cu următoarele cuvinte: „Orice aș spune ar fi de prisos".

Comisia Dewey a dat verdictul abia la 13 decembrie 1937. Acesta cuprindea 247 de puncte, iar voluminosul manuscris a fost publicat de editura Harper Brothers din New York într-un volum de 600 de pagini. În concluzie se afirma că Troțki și fiul lui nu se făceau vinovați de nici una din acuzații[157]. Troțki se așteptase ca editurile să-și dispute publicarea bogatului material pe care îl adunase pentru audieri și fusese convins că și procesul și cuvîntarea lui se vor regăsi în presă, dar ecourile în presa americană au fost slabe, iar ziarele europene erau mult mai preocupate de creșterea tensiunii din relațiile internaționale. Uriașa muncă depusă de Comisia Dewey, care a durat aproape 300 de zile, nu i-a oferit lui Troțki nimic altceva decît satisfacție personală. Contra-procesul nu avea să influențeze nici Moscova, nici restul lumii, înșelîndu-i total așteptările.

Rezultatele contra-procesului l-au deprimat pe Troțki, făcîndu-l să se simtă izolat. În afara puținilor săi adepți și a cîtorva personalități culturale și intelectuale, lumea a rămas indiferentă. Bineînțeles, Stalin a reacționat imediat și aceasta n-a făcut decît să-i sporească lui Troțki sentimentul eșecului. Toate eforturile lui nu reușiseră să împingă răul înapoi nici măcar cu un centimetru. Trebuia să se împace cu gîndul că recunoașterea anumitor adevăruri necesită un timp îndelungat. Mai mult chiar, toată lumea se convinsese acum că o nouă revoluție n-ar aduce nimic bun. În ceea ce-l privea, Troțki avea să rămînă pînă la sfîrșit în „cercul magic" al revoluției, motiv pentru care lumea n-a urmărit îndeaproape contra-procesul. Interesul pentru el ca personalitate și ca revoluționar rămînea mare, în continuare, nu însă și pentru iluziile lui revoluționare.

Kremlinul era la curent cu activitățile lui Troțki din Mexic. Ambasadele din Washington și din Mexic, precum și serviciile de spionaj trimiteau rapoarte periodice legate de persoana lui nu numai la „vîrf", adică lui Stalin, Molotov și Ejov, ci și centrelor ideologice sovietice, care trebuiau să-și adapteze propaganda în funcție de acestea. Astfel, un articol intitulat *Troțki la Coyoacan,* scris de ziaristul american Joseph Freeman, care fusese publicat în mai multe ziare din SUA și din Mexic în aprilie 1937, a fost trimis sub formă de circulară următorilor șefi de secții din cadrul Comitetului Central: Stețki, șeful Secției de cultură și propagandă; Angarov, șeful Secției Arte; Koltov, redactor-șef al ziarului *Pravda;* Stavski, Uniunea Scriitorilor; Iudin, șeful Secției de presă. Freeman scrisese: „La sosirea sa în Coyoacan,

Troțki a fost întîmpinat de cîțiva ziariști burghezi; aceștia i-au pus diferite întrebări referitoare la divergențele lui cu Stalin și la relațiile cu Gestapoul. Troțki a proferat un torent de insulte la adresa Uniunii Sovietice și a lui Stalin, dar n-a spus nimic despre Hitler și Mussolini". Articolul relata cu lux de amănunte despre santinelele de poliție care îl păzesc zi și noapte pe Troțki: „Nimeni n-a încercat să-i facă vreun rău, deși Troțki nu contenește să vorbească despre amenințările la adresa persoanei sale... Declarațiile lui au caracterul unor atacuri violente împotriva propriei sale țări și a cauzei pe care n-a îmbrățișat-o niciodată cu adevărat"[158]. Merită consemnat faptul că, în curînd, Freeman avea să scrie de la Moscova, trimițînd reportaje de la procesul lui Buharin, pe care ziarul lui din New York, *Daily Worker*, le va considera prea sincere pentru a le putea publica. În scurtă vreme a fost exclus din Partidul Comunist American.

Conducătorii de la Kremlin, în timp ce urmăreau cu atenție reacțiile lui Troțki față de procese, nu-i scăpau din ochi nici pe americani. Diplomații sovietici și agenții serviciilor de spionaj de peste Ocean citeau zeci de ziare și reviste și își trimiteau rapoartele și prognozele la Moscova. Un întreg volum de asemenea rapoarte i-a fost expediat lui Voroșilov numai în primele trei luni ale anului 1937. Acesta conține tăieturi din mai multe ziare americane despre sosirea lui Troțki în Mexic. Agenții sovietici nu au reușit să găsească nimic favorabil de relatat, așa că au fost obligați să trimită rapoarte critice la Moscova. „O dată cu mutarea lui Troțki în Mexic", raportau ei, „troțkiștii din SUA și-au intensificat activitatea publicistică. S-a anunțat că, în curînd, vor vedea lumina tiparului alte scrieri și cărți troțkiste. Astfel, a apărut deja lucrarea lui Shechtman *În spatele scenei proceselor de la Moscova;* curînd vor ieși de sub tipar cărțile lui Troțki *Revoluția trădată* și *Crimele lui Stalin*"[159].

Asemenea rapoarte nu făceau decît să ațîțe și mai tare ura lui Stalin față de Troțki, care pînă și în situația precară în care se afla reușea să dea puternice lovituri secretarului general și să-l prezinte într-o lumină cît se poate de nefavorabilă. Stalin nu mai avea nici o îndoială că nici Secția externă a NKVD-ului, nici Departamentul politic secret nu-și făceau datoria. Ejov nu reușea să stăpînească partea internațională a „misiunii" sale. Pentru a le face pe placul stăpînilor, sursele de informație răstălmăceau faptele și inventau tot felul de lucruri despre Troțki. În ianuarie 1938, de exemplu, ambasada de la Washington a raportat că Troțki spusese într-unul din discursurile sale că „Stalin s-a plasat deasupra criticii partidului și deasupra

statului. Asasinatul reprezintă singura modalitate de a-l înlocui"[160]. Troţki nu afirmase nimic asemănător, dar o astfel de „probă" incriminatorie avea să figureze în 1938 la procesul „Blocului troţkist de dreapta".

Din ordinul lui Stalin, ambasadorul de la Washington, Troianovski, şi consilierul lui, Umanski, au publicat articole şi au dat interviuri ziariştilor americani cu scopul de a influenţa opinia publică din SUA în favoarea Moscovei. Edificator în acest sens este un fragment dintr-un articol publicat de Troianovski:

> Dacă ţinem seama de toleranţa manifestată faţă de aceşti oameni [acuzaţi] pe care conducerea sovietică şi mai ales Stalin s-au arătat dispuşi să-i salveze ca să nu cadă în abisul contrarevoluţiei, ni se pare puţin probabil ca o persoană informată să creadă că au fost acuzaţi fără o atentă investigaţie preliminară. Personal am fost martor al mărinimiei de care a dat dovadă Stalin faţă de tovarăşii Peatakov, Sokolnikov, Radek şi alţii. Orice aluzie la o răzbunare personală şi la reglarea conturilor nu merită luată în seamă... Aproape toţi acuzaţii s-au bucurat de clemenţă din partea secretarului general, chiar şi după ce Stalin a aflat că fuseseră cîndva troţkişti înflăcăraţi[161].

Într-un interviu pentru *New York Herald Tribune* din 13 februarie 1938, Umanski a declarat că cererea lui Troţki de a se revizui cu obiectivitate acuzaţiile formulate împotriva lui „este atît de ridicolă încît nici nu merită să fie discutată... Troţkiştii încearcă să declanşeze un război pentru a pune mîna pe putere şi pentru a-şi îndeplini planurile de restaurare [a capitalismului]... Două fapte vorbesc de la sine: pe de o parte, aderarea deplină a poporului sovietic la noua Constituţie, şi pe de altă parte, sprijinul reciproc pe care şi l-au acordat Troţki şi fascismul"[162].

Diplomaţii sovietici deveniseră victime ale „absolutismului birocratic", la fel ca şi întreaga populaţie. Violenţele de limbaj care se găsesc, de exemplu, în *Bolşevik* reflectă orbirea unui popor lipsit de conştiinţă, de memorie şi de raţiune:

> Sentinţa tribunalului este sentinţa poporului. În unanimitate, poporul sovietic a salutat sentinţa colegiului militar al Curţii Supreme în legătură cu membrii Centrului troţkist. În fabrici şi uzine, în gospodăriile colective, la mitingurile din oraşe, muncitorii, purtaţi de o sfîntă mînie populară, s-au ridicat împotriva trădătorilor josnici ai patriei noastre, împotriva asasinilor Armatei Roşii, împotriva spionilor Gerrmaniei şi ai Japoniei, a aţîţătorilor la război care acţionează la ordinul direct al cumplitului duşman al poporului, Troţki... Trădătorul Troţki a promis fascismului german că, dacă va prelua puterea, va lichida sovhozurile, va dezmembra colhozurile, va pune capăt politicii de industrializare şi va reinstaura relaţiile capitaliste pe teritoriul sovietic... Bandele troţkiste sînt gata să-şi răsplătească şefii fascişti cu moneda de sînge pe care le-a dat-o cel mai înverşunat duşman al poporului, L. Troţki[163].

Este trist, dar oamenii au crezut mulţi ani în această nebunie, aşa după cum i-au dat crezare şi lui Vîşinski, care a spus la unul din acele monstruoase procese: „Eu nu fac aceste acuzaţii de unul singur! Alături de mine, tovarăşi judecători, îi simt pe cei care au fost victimele acestor crime şi ale acestor criminali, pe cei care stau aici, în cîrje, schilodiţi, pe jumătate morţi, poate chiar fără picioare. Astfel, semnalizatoarea din gara Ciusovskaia, tovarăşa Nagoviţîna, care şi-a pierdut ambele picioare la vîrsta de douăzeci de ani mi-a scris astăzi în paginile ziarului *Pravda* şi m-a avertizat în privinţa nenorocirilor pe care le-au plănuit oamenii aceştia de aici"[164].

Praful aruncat fără jenă în ochi a avut efectul scontat, căci populaţia a început să creadă să Troţki era într-adevăr un „terorist, un spion şi un criminal". Citind asemenea materiale, Troţki rămînea surprins de gradul de decădere a partidului şi poporului numai de-a lungul unui deceniu. Şi totuşi, surprinzător, şi-a păstrat controlul de sine şi dorinţa de a lupta.

Troţki a făcut şi el greşeli pe parcursul acestei întreceri inegale. A criticat rolul jucat de Frontul Popular în războiul civil din Spania, precum şi activităţile partidelor comuniste care nu au acceptat punctul lui de vedere, sporind astfel dificultăţile cu care se confruntau deja apărătorii republicii. În numeroasele interviuri pe care le-a acordat presei, nu a fost întotdeauna ponderat în alegerea cuvintelor, i-a condamnat nu numai pe Stalin şi pe călăii lui, ci şi poporul şi statul ca atare, omiţînd rolul jucat de el însuşi în înfiinţarea acestui stat. Asemenea afirmaţii nu au trecut neobservate. În 1938, în toiul proceselor de la Moscova, mulţi dintre prietenii intelectuali ai lui Troţki şi-au pus întrebarea de cînd datează şi unde îşi are sorgintea caracterul antidemocratic, violent şi terorist al regimului sovietic. Pentru Max Eastman, Victor Serghe şi Boris Suvarin, totul a început o dată cu înăbuşirea revoltei din Kronstadt din martie 1921.* Ei au pus în discuţie problema răspunderii personale a lui Troţki. Serghe a declarat fără nici un echivoc că folosirea forţei împotriva celor care gîndesc altfel decît bolşevicii a marcat o cotitură spre politica represivă în republica sovietică încă de pe vremea cînd Lenin şi Troţki erau la putere. Nu condusese chiar Troţki acţiunea punitivă? În ce fel îi era el superior lui Stalin? Troţki nu

* Soldaţii şi marinarii din garnizoana de pe insulă s-au ridicat împotriva guvernului bolşevic pe care tot ei îl ajutaseră să preia puterea. Criza economică de la începutul anului 1921, combinată cu sentimentul trădării politice, a dus la o revoltă pe care Armata Roşie, sub conducerea lui Troţki, a înăbuşit-o cu o violenţă ieşită din comun. Troţki a răspuns încercărilor rebelilor de a negocia cerîndu-le să capituleze fără condiţii, căci altfel „vor fi împuşcaţi ca prepeliţele". Cincizeci de mii de ostaşi ai Armatei Roşii au executat asaltul final, în care au căzut sute de oameni în luptă şi ulterior, în anii de prizonierat.

evocase niciodată revolta de la Kronstadt: fără îndoială, la fel ca şi celorlalte persoane implicate în înăbuşirea ei, nu-i făcea plăcere să-şi aducă aminte. Dar criticile formulate de adepţii lui erau serioase şi cereau un răspuns.

Într-un articol intitulat *Încă o dată despre reprimarea Kronstadtului*, Troţki răspundea criticilor în stilul său caracteristic:

În cartea lui despre Stalin, sicofantul devenit marxist Suvarin pretinde că în biografia mea am trecut intenţionat sub tăcere revolta de la Kronstadt: există acolo, spune el ironic, fapte de care nimeni nu poate fi mîndru... Adevărul este că nu am participat direct la reprimarea revoltei din Kronstadt şi nici n-am vreo legătură cu represaliile care au urmat... Din cîte îmi amintesc, Dzerjinski s-a ocupat de represalii şi el (pe drept cuvînt) nu permitea nimănui să se amestece în treaba lui... Pe de altă parte, trebuie să recunoaştem că un război civil nu este o şcoală a umanitarismului... N-au decît să gîndească astfel cei care vor să respingă în bloc revoluţia din acest motiv (în articolaşele lor): Eu sînt adeptul revoluţiei şi sub acest aspect port întreaga răspundere pentru reprimarea revoltei de la Kronstadt[165].

Troţki nu era întru totul cinstit cînd vorbea despre această problemă. Cu acordul lui Lenin, a fost, într-adevăr, unul dintre organizatorii sîngeroasei reprimări a revoltei. Criticile care veneau de la foştii lui prieteni îl atingeau într-un punct sensibil, aşa că Troţki s-a simţit obligat să răspundă într-un articol polemic mai amplu, intitulat *Scandalul Kronstadtului*, scris la sfîrşitul anului 1937 şi începutul lui 1938. Prin intermediul lui Zborowski, articolul a ajuns rapid pe biroul lui Stalin[166]. Aceasta a fost una din împrejurările în care secretarul general nu a putut să-i găsească nici o vină, pentru că punctul de vedere al lui Troţki în problema Kronstadtului coincidea perfect cu linia sovietică oficială de la vremea respectivă. Printre altele, Troţki spunea: „Revolta de la Kronstadt n-a fost nimic altceva decît reacţia armată a micii burghezii împotriva dificultăţilor revoluţiei socialiste şi a dictaturii proletariatului... [Rebelii] militau pentru o revoluţie care să nu conducă la dictatură, şi o dictatură care să nu facă uz de constrîngere“[167]. Era o atitudine pur stalinistă sau, mai degrabă, bolşevică. Troţki şi Stalin puteau fi diametral opuşi în chestiunile personale, dar în rest erau bolşevici tipici, obsedaţi de violenţă, dictatură şi constrîngere.

În acelaşi timp, Troţki trebuia să respingă calomniile lui Stalin, criticile foştilor săi adepţi şi atacurile organizaţiilor muncitoreşti şi comuniste mexicane care cereau deportarea lui din ţară. Senzaţia de izolare devenea tot mai puternică şi uneori îi provoca stări depresive. Nu a cedat, ci a încercat să ţină sus steagul revoluţionarului angajat, amintind lumii întregi că era în viaţă şi încă nu-şi spusese ultimul cuvînt. Numai soţia lui ştia cît de abătut se simte.

În primii doi ani petrecuţi în casa lui Diego Rivera, Troţki a beneficiat de condiţii de confort de-a dreptul ideale. Apoi s-a produs o schimbare bruscă. Mărul discordiei era preşedintele Cardenas, pe care Troţki îl privea cu deosebit respect pentru că îi acordase viză. Pe neaşteptate, Rivera a publicat un atac virulent la adresa preşedintelui, prezentîndu-l drept „complice al regimului de la Moscova“. Troţki şi Rivera au încercat să rezolve neînţelegerile dintre ei, dar acestea s-au adîncit şi mai mult, pînă cînd Troţki a declarat că nu mai poate accepta ospitalitatea pictorului.

Cam în acelaşi timp au mai survenit şi alte evenimente în familia Troţki, care au complicat şi mai mult lucrurile. Cînd a ajuns în Mexic, Troţki a cunoscut-o pe soţia lui Rivera, pictoriţa şi actriţa Frida Kahlo. Aceasta era o femeie de o mare frumuseţe şi delicateţe şi, întrucît locuiau în aceeaşi casă, Troţki şi cu ea se vedeau tot timpul. Pe neaşteptate, la vîrsta de cincizeci şi şapte de ani, Troţki a simţit o atracţie copleşitoare faţă de această femeie inteligentă şi încîntătoare. Puritan din fire, avea convingeri foarte stricte cu privire la relaţiile de familie şi o iubea sincer pe soţia sa, dar aproape că şi-a pierdut capul şi, ignorînd pînă şi bunele maniere pe care le respectase cu atîta scrupulozitate pînă atunci, îşi manifesta deschis sentimentele faţă de Frida. În iulie 1937, la sugestia lui Rivera, s-a dus de unul singur să petreacă trei săptămîni în satul Gomez Landero, unde s-a relaxat, a călărit, a pescuit şi a scris. La cîteva zile după sosirea lui acolo a venit şi Frida. Nu se cunoaşte adevărata natură a relaţiilor dintre revoluţionarul obosit şi destul de înaintat în vîrstă şi frumoasa în vîrstă de douăzeci şi opt de ani. Dar, fără îndoială, Troţki era îndrăgostit pînă peste cap. Acest lucru este atestat şi de nenumăratele bilete pe care i le-a trimis şi care au fost descoperite recent printre hîrtiile ziaristului mexican Xavier Guzman Urbiola[168].

Din acele bileţele transpare profunzimea sentimentelor pe care le trăia Troţki. Relaţiile lui cu Frida au devenit cunoscute Nataliei şi lui Diego şi au urmat momente dificile. Troţki a avut bunul-simţ să nu împingă lucrurile pînă acolo încît s-o rupă cu Natalia. A reuşit să se scuture de farmecul Fridei şi să-i mărturisească Nataliei totul. Secretarul lui, van Heijenroot, scrie în cartea sa *Cu Troţki în exil: de la Prinkipo la Coyoacan* că, după un scurt moment de „frămîntare“, raţiunea lui Troţki a învins sentimentele.

Dar relaţiile cu Diego nu puteau fi reparate aşa de uşor. În ultimul său bilet către Frida, Troţki scria: „Tot mai sper că voi putea reînnoda prietenia cu el, atît pe plan politic, cît şi personal, şi sper sincer că vei împărtăşi şi tu această părere. Natalia şi cu mine îţi urăm multă sănătate,

succes şi te îmbrăţişăm sincer. Ca întotdeauna, al tău, L. Troţki"[169].

Cu ajutorul unor prieteni americani, în primăvara anului 1939 Troţki a cumpărat o casă mare, dar neconfortabilă, pe strada Viena din Coyoacan şi şi-a asumat o povară financiară care îi depăşea posibilităţile. A publicat tot ce a putut, a primit avansuri pentru cartea neterminată despre Stalin şi a încercat să reediteze cărţi vechi. Trebuia să plătească doi sau trei secretari, o gardă de corp, o menajeră şi o dactilografă. În aceste împrejurări, s-a văzut nevoit să-şi vîndă arhiva Bibliotecii Houghton de la Universitatea Harvard pentru ridicola sumă de 15 000 $. Ca şi mai înainte, a primit ajutorul prietenilor, mai ales al lui Albert Goldman, datorită cărora a reuşit să supravieţuiască de bine de rău.

Prima chestiune care i-a preocupat pe prietenii şi gardienii lui a fost asigurarea securităţii locuinţei. Au ridicat un zid înalt şi au consolidat porţile şi uşile proprietăţii. A fost construit un turn de pază înalt, cu un reflector, şi în întreaga casă s-a introdus un sistem de alarmă. Locuinţa căpătase astfel aspectul unei mici fortăreţe. Uşile de la dormitorul şi de la biroul lui Troţki au fost căptuşite cu plăci de fier. În exteriorul casei patrulau zi şi noapte poliţiştii, iar în interior secretarii şi gărzile de corp. În privinţa vizitatorilor existau reguli foarte stricte. Oamenii pe care Troţki nu-i cunoştea erau admişi în prezenţa lui numai dacă nu purtau nimic dubios asupra lor şi erau însoţiţi de una din gărzile lui de corp. Continuau să vină ziarişti şi suporteri din întreaga lume, precum şi editorii lui Troţki sau activiştii troţkişti. De la una din secretare, Zborowski a aflat că Troţki avea „o slăbiciune pentru vizitatorii din Uniunea [Sovietică] şi din Spania" şi a raportat acest lucru stăpînilor săi de la Moscova[170]. Era o informaţie foarte valoroasă.

Troţki îşi planifica zilele cu multă rigurozitate. Se trezea devreme, lucra la birou cam două ore înainte de masa de prînz, după aceea continua activitatea literară pînă seara. Viaţa în mica fortăreaţă era apăsătoare şi tensionată. Locuitorii ei au observat că numărul de chipuri necunoscute din jurul casei părea să fie în creştere. O vreme, a existat un punct de observaţie pe proprietatea învecinată. La început au lăsat impresia că fac nişte săpături, dar după un timp s-a văzut că „lucrătorii" mai mult supravegheau casa lui Troţki decît lucrau la şanţuri. Oficialităţile din NKVD care fuseseră nevoite să fugă din Spania în urma războiului civil, păreau să fi găsit un loc de refugiu lîngă casa lui Troţki. Acesta a dublat securitatea punctelor de acces. Atunci cînd voia să-şi mai dezmorţească oasele, de regulă seara, mergea prin curte treizeci de paşi într-o direcţie, apoi alţi

treizeci înapoi. Era absorbit de cartea despre Stalin şi îi mărturisea Nataliei că trecuse în revistă toată gama de experienţe, de la începutul secolului pînă în octombrie 1917, culminînd cu greşeala pe care o făcuseră el şi Lenin, căci nu reuşiseră să citească pînă în adîncul sufletului „minunatului georgian", cum obişnuia să spună Lenin, cu ani în urmă, cînd vorbea despre Stalin.

Într-o scrisoare trimisă editorului *Buletinului* său în martie 1938, Troţki spunea:

> În următoarele optsprezece luni mă străduiesc să scriu cartea despre Stalin şi s-o termin pe cea despre Lenin. Tot timpul meu, cel puţin cîteva luni de-acum încolo, va fi dedicat acestei activităţi... Voi avea nevoie de ajutorul dumitale pentru cartea despre Stalin. Mîine o să vă trimit lista cărţilor despre Stalin de care dispun. Pot să-ţi spun de pe acum că îmi lipseşte cartea lui Barbusse. Nu ştiu dacă sînt dosare speciale despre Stalin în arhiva lui Lev[171].

E lesne de imaginat efectul pe care l-a produs această scrisoare asupra lui Stalin atunci cînd i-a căzut în mînă. În optsprezece luni va apărea o carte despre el, scrisă de duşmanul lui cel mai bine informat. Acest lucru nu trebuia să se întîmple. Exact în această perioadă, adică la cumpăna dintre anii 1938 şi 1939, instrucţiunile verbale ale lui Stalin referitoare la lichidarea lui Troţki au devenit de-a dreptul furibunde. Între timp, Troţki le scria tuturor prietenilor săi, cerîndu-le mai multe materiale despre Stalin. În mai 1938 l-a rugat pe Kogan „să cerceteze revista *Krasanaia Nov* din punctul de vedere al evoluţiei politice a lui Stalin sau, mai bine zis, al slalomului său, precum şi al metodelor folosite pentru combaterea opoziţiei. Vă rămîn extrem de îndatorat pentru orice informaţie de acest gen, căci am foarte puţine cărţi aici şi trebuie să termin cartea despre Stalin în cinci luni"[172].

Cîteodată, dimineaţa devreme, însoţit de doi sau trei oameni, Troţki se deghiza şi se ascundea într-un colţ al maşinii, aventurîndu-se în afara fortăreţei, într-o scurtă plimbare. Mergeau vreo douăzeci-treizeci de kilometri cu maşina prin munţi şi pe cîmpii, hoinăreau în căutarea unui cactus mai original, descopereau vreun sat pitoresc unde luau dejunul, apoi se întorceau repede acasă la adăposul întunericului nopţii. Fiecare din aceste „escapade" cum le numea el, era extrem de riscantă. De mai multe ori, cînd a existat pericolul unui atac deschis, Troţki s-a refugiat într-un sat îndepărtat şi a stat ascuns două sau trei săptămîni în colibele ţăranilor, deghizat şi sub un nume fals. Din această perioadă au ajuns pînă la noi multe din scrisorile sale către Natalia, din care răzbate profunzimea sentimentelor lui. În aceste scrisori nu abordează aproape niciodată

probleme politice sau ideologice, conştient de faptul că era ultima persoană din lume care îi rămăsese devotată.

Iată ce spunea într-una din aceste scrisori: „...cuvintele tale m-au impresionat pînă la lacrimi...Tot ceea ce îmi spui despre trecutul nostru este adevărat şi mi-am repetat şi eu aceleaşi lucruri de sute şi sute de ori. Nu e de-a dreptul monstruos să ne chinuim acum cu gîndul la situaţia existentă în urmă cu peste douăzeci de ani? Cu amănuntele? Şi totuşi, anumite amănunte banale îmi rămîn în minte ca şi cînd toată viaţa noastră ar depinde de răspunsul la ele... Aşa că iau repede o bucată de hîrtie şi le notez"[173]. Moartea ultimului său fiu îi umpluse sufletul de tristeţe şi amărăciune. Îşi dădea seama cît de efemere erau eforturile lui, dar mai avea un ultim scop – acela de a-şi păstra reputaţia de revoluţionar, menit să-i asigure de-a pururi un loc în istorie.

Cei doi soţi nefericiţi s-au simţit mai puţin singuri doar atunci cînd ultimii lor prieteni adevăraţi, soţii Rosmer, au venit la Coyoacan în octombrie 1939 şi l-au adus cu ei pe nepotul lui Troţki, Seva. Au locuit în acea casă posomorîtă opt luni. Troţki şi Natalia au fost cît se poate de fericiţi de sosirea lui Seva, deşi băiatul, care fusese transportat dintr-o ţară în alta şi văzuse în preajma sa numai chipuri noi, nu înţelegea prea mult din ceea ce se petrecea. Urmase şcoli germane şi franceze şi, după moartea unchiului său Lev, nimeni nu mai vorbise ruseşte cu el, aşa că vorbea limba maternă ca un străin. Tragedia familiei îi rămăsese întipărită în minte sub forma unui caleidoscop de nume, locuri şi rivalităţi între oameni care pretindeau că au un drept asupra lui. Acum, în sfîrşit, putea să aducă şi el bunicului său puţină bucurie în răstimpul atît de scurt care-i mai rămînea de trăit.

Iluzia Internaţionalei

Pe cînd se mai afla încă pe Insula Prinkipo şi speranţa întoarcerii la Moscova începuse să pălească, Troţki a devenit conştient de necesitatea unei organizaţii în interiorul mişcării comuniste care să se opună lui Stalin şi stalinismului. Îşi dădea seama de faptul că succesul unei asemenea organizaţii depindea de existenţa unui program riguros, scopuri şi mijloace clar definite. Ca orientare politică şi ideologică, troţkismul s-a plasat încă de la bun început pe o poziţie dezavantajoasă: şi-a propus să ducă lupta nu numai împotriva capitalismului, a guvernelor şi a partidelor politice burgheze, ci şi a tuturor acelora care, după părerea lui Troţki, trădaseră

marxism-leninismul. Printre aceştia includea şi partidele comuniste şi muncitoreşti care aderaseră la Internaţionala a III-a şi-i recunoşteau programul.

La începutul anilor '30, într-o serie de ţări europene şi din cele două Americi apăruseră mai multe grupări şi partide care împărtăşeau ideile „leniniştilor bolşevici" – aşadar erau de acord cu opiniile opoziţiei de stînga ce fusese zdrobită de Partidul Comunist Sovietic. Troţki a purtat o corespondenţă asiduă cu aceşti oameni, iar reprezentanţii lor l-au vizitat adesea pentru a-i cere sfatul, însă el şi-a dat curînd seama că erau prea puţini, numai vreo cîteva sute. Într-un interviu din martie 1937, mărturisea: „E greu de stabilit cu precizie numărul lor real, mai ales că în cadrul clasei muncitoare se produc necontenit schimbări de atitudine: există semi-suporteri şi demi-semi-suporteri etc. Cred că în momentul de faţă se poate vorbi despre cîteva zeci de mii"[174]. În realitate, exagera considerabil în aprecierile sale.

Troţki a fost neplăcut surprins să constate că aceste partide şi grupări se aflau într-o continuă rivalitate, se scindau şi se plasau de-o parte şi de cealaltă a baricadei. Multe dintre ele erau formaţiuni de stînga ai căror membri fuseseră excluşi din partidele comuniste şi muncitoreşti. Printre aceştia se aflau şi foarte mulţi provocatori ai OGPU, agenţi al căror scop nu avea nimic comun cu revoluţia. Într-adevăr, NKVD-ul era extrem de bine informat în legătură cu multe dintre activităţile şi conferinţele troţkiştilor. Cópii şi originale ale multora dintre documentele lor se pot găsi în arhivele NKVD. Astfel, în martie 1937, Ejov i-a trimis lui Stalin „continuarea scrisorii lui Sedov către Troţki din 3 martie. Informaţia din URSS pe care o citează el în această scrisoare venise, chipurile, prin intermediul cercurilor menşevice de la un reprezentant al unui ziar francez sau de la agentul Havas care părăsise de curînd Moscova. S-au luat măsuri pentru a se afla mai multe amănunte despre persoana respectivă. Scrisoarea conţine unele omisiuni şi nu este foarte clară, ceea ce se explică prin faptul că a fost scrisă sub dictare"[175].

Menţionarea într-o scrisoare a lui Troţki a numelui unui adept al său din interiorul URSS a dus, inevitabil, la arestarea persoanei în cauză. Într-un bilet de la Moscova către agentul „Skif", datat iunie 1939, s-au transmis ordine în sensul de a se verifica dacă Zborowski „a primit instrucţiuni să descopere tot ce se poate despre spionaj, centre teroriste, contacte contrarevoluţionare cu URSS, pregătirea unor transferuri către URSS etc."[176]. Aşa se explică numărul mare de arestări şi execuţii, nu numai ale

adepților lui Troțki, ci și ale tuturor persoanelor legate de aceștea din interiorul URSS. În afara țării, mai ales în Spania, în timpul războiului civil și sub pretextul că se răfuiesc cu dușmanii Uniunii Sovietice, agenții operativi ai NKVD au continuat activitatea desfășurată de camarazii lor din țară și au pus la cale asasinarea multor simpatizanți troțkiști. Orice cetățean sovietic trimis în străinătate cu o misiune oficială risca să fie arestat ca spion troțkist imediat după întoarcerea sa în Uniunea Sovietică.

Așa cum reiese din documentele din colecția „Sneevliet" și din arhivele obținute cu ajutorul lui Zborowski, „Laleaua", cum mai era numit Zborowski, avea misiunea să-i verifice pe membrii secretariatului Internaționalei a IV-a și să furnizeze informații referitoare la troțkiștii francezi și la Lev Sedov. „Cu ajutorul lui", se spune într-un raport, au fost ridicate „arhivele Secretariatului Internațional și o parte din arhiva lui Troțki"[177]. Cu ajutorul unor agenți ca Zborowski, Moscova intenționa să blocheze „acțiunile subversive" ale troțkiștilor.

Într-o scrisoare din iulie 1935, Troțki le-a cerut „leniniștilor bolșevici" din Polonia să formeze grupări de opoziție în interiorul Partidului Social-Democrat polonez, „infiltrîndu-se pe ascuns și activînd clandestin și în cadrul Partidului Comunist. E nevoie să pătrundeți și în Bundul evreiesc. Trebuie să încetați discuțiile fără rost și să stabiliți legături mai strînse cu elementele de stînga ale social-democrației poloneze"[178]. Deși nu pomenea în nici un fel de teroare, Troțki pleda evident pentru modalitățile clandestine de consolidare a influenței în cadrul partidelor socialiste și comuniste, și acest gen de „instrucțiuni" și-au găsit aplicabilitatea nu numai în birourile NKVD, dar și la nivelul Comitetului Central al partidului[179].

Deși planurile pentru întemeierea Internaționalei a IV-a erau gata încă din 1933, Troțki a întîrziat punerea lor în acțiune, iar cînd, în sfîrșit, s-a hotărît să treacă la fapte, momentul prielnic trecuse. Cu alte cuvinte, începutul anilor '30 ar fi fost perioada cea mai propice pentru troțkiști. În 1938, cînd a avut loc la Paris congresul de întemeiere, valul troțkist, abia vizibil, se dizolvase, practic, în atmosfera calmă postrevoluționară. În URSS, ultimii adepți ai lui Troțki erau înlăturați fără milă și mureau în lagărele de concentrare. În Germania, Hitler aplica marxiștilor același tratament. În Austria, Cehoslovacia și Italia se dezlănțuise teroarea fascistă. Vremea fronturilor populare trecuse. Troțkismul nu se bucurase niciodată de prea multă popularitate, dar o dată cu înfrîngerea cauzei republicane în Spania, nu mai rămăsese nimic altceva decît simbolul reprezentat de liderul său.

Troțki a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a asigura succesul

congresului de întemeiere. Propusese deja ca noua Internațională să se numească „Partidul Mondial al Revoluției Sociale"[180]. Noul organism, a declarat el, trebuie „să-i reunească pe toți adepții noii uniuni, chiar dacă între ei exista divergențe serioase"[181]. În realitate, la congres au participat numai douăzeci și unu de delegați din unsprezece țări. Acesta a avut loc în ziua de 3 septembrie 1938 la vila lui Alfred Rosmer de lîngă Paris. Temîndu-se de vreo provocare din partea aripii de dreapta franceze sau a agenților OGPU, delegații au adoptat în grabă documentele care fuseseră pregătite, fără să le discute aproape deloc. Pe ordinea de zi figurau și rezoluții referitoare la Orientul Îndepărtat, la victimele luptei de clasă, la solidaritatea internațională și la poziția curentă față de URSS, unde „toate cuceririle Revoluției din Octombrie sînt amenințate să fie distruse", iar „sarcina de bază a secției ruse a Internaționalei a IV-a o constituie îndemnul la o nouă revoluție socială"[182]. Manifestul proclama cu mîndrie că noua Internațională este „succesoarea și continuatoarea cauzei Internaționalei I a lui Marx, a revoluției ruse și a Internaționalei Comuniste a lui Lenin"[183]. Congresul a durat numai o zi.

Pentru a se păstra secretul în privința locului unde se aflau delegații, în comunicatul de presă s-a anunțat că congresul avusese loc la Lausanne, dar evident că asemenea măsuri erau inutile, pentru că singurul membru al „delegației" sovietice nu era nimeni altul decît Mark Zborowski, care după moartea lui Lev a reprezentat interesele lui Troțki la Paris. Zborowski a raportat la NKVD: „«Bătrînul» a aranjat ca eu să intru în secretariat și să fiu invitat la toate ședințele Secretariatului Internaționalei"[184]. La 20 iunie 1938, chiar înainte de întîlnirea de la Paris, Zborowski informase Moscova că se constituise o comisie specială pentru „combaterea poliției și a GPU". În același raport, furniza Moscovei detalii referitoare la congresul de întemeiere a Internaționalei care urma să aibă loc curînd[185]. Imediat după congres, a transmis informații suplimentare cu privire la participare, la rezoluțiile adoptate, inclusiv la extinderea modalităților de infiltrare a troțkiștilor în diverse organizații de masă, mai ales printre tineri și studenți. Troțki indicase, într-adevăr, ca „Internaționala a IV-a să fie o Internațională a tineretului"[186]. Zelos, Zborowski a alcătuit și o listă de documente pe care reușise să le fotografieze în Secretariatul Internațional și în arhiva personală a lui Troțki și le-a trimis pe toate la Moscova[187].

Posibilitățile NKVD-ului de a penetra în diversele cercuri ale lui Troțki erau multiple și variate. Astfel, după cum reiese din unele documentele din arhivele KGB recent publicate, Sylvia Franklin și Ruby

Weil, doi comuniști americani, au fost introduși în 1937 și în 1938 în NKVD de comunistul american Louis Budenz. Nu peste mult timp, Sylvia Franklin a devenit secretara lui James Cannon, liderul troțkiștilor americani, ceea ce i-a permis să cunoască o mare parte a planurilor lui Troțki, deoarece acesta se bizuia foarte mult pe Cannon. Între timp, din ordinul NKVD, Ruby Weil, care se dădea drept troțkist, o cultiva pe Sylvia Agelof, asistentă socială din Brooklyn care lucra în timpul concediilor pentru troțkiști. Zborowski o cunoștea pe Sylvia Agelof de pe vremea activității lor comune în Secretariat; Sylvia a lucrat și ca interpretă în cadrul întîlnirilor de la Paris. NKVD-ul a aranjat ca Weil s-o prezinte pe Sylvia Agelof unui tînăr spaniol care își spunea Jacques Mornard[188]. Cei doi au devenit curînd amanți. Mornard era agent al Secției Externe din NKVD.

În așteptarea veștilor de la congresul din Coyoacan, Troțki și-a închipuit că noul organism va anunța formarea Partidului Mondial al Revoluției Sociale, o forță politică de care ar fi trebuit să se țină cont. Dar nu era pentru prima dată cînd făcea un calcul politic greșit. Internaționala va rămîne pentru totdeauna o sectă care, mai ales după ce fondatorul ei va părăsi scena, avea să decadă rapid, astfel încît, după un deceniu, ea va fi aproape inexistentă. Presa europeană a salutat congresul de întemeiere cu o tăcere înnebunitoare. Posturile de radio transmiteau ultimele clipe ale Republicii spaniole. Se difuzau știri economice și muzică. Telefonul amuțise complet și abia în ziua de 5 septembrie Troțki a primit o telegramă în care era anunțat că „nou-născutul promite să fie un erou". Au fost foarte bucuroși, el, soția lui și secretarii, crezînd că, în sfîrșit, eforturile lor dăduseră roade.

Două săptămîni mai tîrziu soseau la Coyoacan cele 200 de pagini de documente adoptate de congres. Troțki a fost deosebit de emoționat de o scrisoare adoptată cu cîteva clipe înainte de încheierea lucrărilor în care erau exprimate sentimentele delegaților față de conducătorul lor absent:

> Internaționala a IV-a vă transmite un salut călduros. Represiunea barbară îndreptată împotriva mișcării noastre și a dumneavoastră în special v-a împiedicat să vă aflați printre noi și să ne împărtășiți opiniile dvs. în calitate de organizator al Revoluției din Octombrie, teoretician al revoluției permanente și moștenitor direct al învățăturii lui Lenin. Sub acuzația de dușmani ai stalinismului, ai fascismului și ai imperialismului, am fost tîrîți în procese de anvergură... Dumneavoastră personal sînteți ținta unor repetate tentative de asasinat...Oricît de dură ar fi această persecuție, nu poate decît să ne întărească convingerile cu privire la justețea programului marxist al cărui principal tălmăcitor după moartea lui Lenin ați devenit dumneavoastră. De aceea, salutul nostru conține ceva mai mult decît recunoașterea unui mare teoretician contemporan al marxismului revoluționar... [189]

La două săptămîni după încheierea congresului, Troțki s-a întîlnit cu președintele acestuia, Max Shachtman, și și-a dat seama că „Partidul Mondial" era o mare iluzie. În cel mai bun caz, se putea spune că acest congres reunise vreo opt – zece mii de membri ai unor grupări disparate care își spuneau prea des „partide". În calitate de președinte de onoare al noii Internaționale și membru al comitetului său executiv, Troțki și-a dat seama că, în contextul afirmării tot mai puternice a regimurilor totalitare din Germania, Italia și URSS, al amenințării crescînde a războiului și al declinului mișcării muncitorești, succesul era puțin probabil. Evenimentul creării Internaționalei a IV-a a trecut, practic, neobservat de forțele politice principale ale dramei în curs de desfășurare. Troțki sperase să poată face apel la sloganurile primului război mondial: „Pentru marxiști, lupta împotriva războiului înseamnă luptă împotriva imperialismului. Modalitatea de atingere a acestui obiectiv nu este «dezarmarea», ci înarmarea proletariatului pentru răsturnarea burgheziei prin revoluție și pentru crearea statului muncitorilor. Nu o Ligă a Națiunilor, ci Statele Unite ale Europei și ale întregii lumi... Cine dorește să lupte împotriva războiului trebuie să pășească sub steagul Internaționalei a IV-a"[190].

Și această noțiune era iluzorie, însă atîta timp cît Troțki se afla în fruntea noii Internaționale, poate că ar fi putut însemna ceva. El a greșit cînd și-a închipuit că Internaționala a IV-a va putea înlocui Cominternul, care era în declin și care devenise, așa cum știa toată lumea, o pîrghie auxiliară a politicii sovietice fiind total aservit conducătorului de la Kremlin. Totuși, Troțki și-a pus în gînd să compromită Cominternul publicînd o serie de articole dintre care unul, *Cominternul și GPU*, a apărut postum. În acest articol, el arăta că atît Cominternul, cît și liderii și oficialitățile multor partide comuniste erau finanțate și depindeau de Comitetul Central, adesea și de GPU[191]. A terminat articolul cu trei zile înainte să moară. Știa că Stalin este în stare să recurgă la Comintern ca o acoperire pentru teroarea desfășurată împotriva indivizilor suspicioși sau recalcitranți, așa cum reiese din documentele de arhivă începînd din luna mai a anului 1931[192].

De fapt, Cominternul a fost în mîinile partidului comunist sovietic încă din momentul înființării lui. Documentele nepublicate ale lui Lenin conțin multe dovezi referitoare la finanțarea partidelor străine pentru a se stimula procesul revoluționar, iar Troțki însuși fusese implicat în această practică. În 1921, îi scrisese lui Raskolnikov, trimisul sovietic din Afghanistan, și îi ceruse părerea cu privire la o eventuală acțiune pentru ocuparea

Persiei: „Oare mă înşel închipuindu-mi că avem mîinile libere pentru a pătrunde adînc în Persia, dacă se produce o revoltă acolo şi noul guvern ne cere ajutor?“[193] Cu alte cuvinte, punînd la cale o revoltă, sovieticii ar fi deschis o uşă prin care să poată trece Armata Roşie ca să asigure instaurarea unui regim favorabil Uniuni Sovietice. În mod similar, în august 1919, preşedintele Comitetului Executiv Central al bolşevicilor calmîci, A. Ceapaev, i-a scris lui Lenin: „1) trebuie să echipăm un detaşament armat şi să-l trimitem prin Mongolia şi Tibet în India; 2) detaşamentului îi revine misiunea de a distribui populaţiei arme şi muniţii; 3) trebuie să-i atragem pe budiştii din Orient în lumea revoluţiei...“ Lenin a notat pe scrisoare: „Să fie înaintată lui Cicerin pentru a se trece la fapte“[194]. Aşadar, activitatea Cominternului, prin introducerea de arme, propagandă şi agitaţie, era considerată parte integrantă a politicii desfăşurate de Comisarul poporului pentru Afacerile Externe. Asemenea cereri de ajutor financiar şi de altă natură pentru cauzele revoluţionare, care soseau prin intermediul Comisariatului poporului pentru Afacerile Externe erau la ordinea zilei.

Troţki se aştepta ca Internaţionala a IV-a să fie o forţă proletară eliberată de stalinism, dar el mai ştia că, dacă situaţia din URSS nu se schimbă, toate planurile şi programele elaborate în Coyoacan aveau să rămînă nişte simple bucăţele de hîrtie. Influenţa Internaţionalei a IV-a nu se putea exercita în nici un fel asupra muncitorilor din Uniunea Sovietică. Mai mult ca sigur că acolo nimeni nu ştia de existenţa acestui organism, evident cu excepţia NKVD-ului şi a conducerii ţării. „Cortina de fier“ a lui Churchill se lăsase cu mult timp înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial, ca să nu mai vorbim de sfîrşitul acestuia. Influenţa lui Troţki asupra vieţii sociale şi politice sovietice a fost minimă, dacă nu chiar inexistentă. Foarte rar şi indirect, de exemplu atunci cînd apăreau probleme în cadrul unui partid comunist din străinătate, ecouri vagi ajungeau şi pînă în URSS. În afara piedicilor de ordin logistic şi financiar, nici un stat din lume nu i-ar fi permis lui Troţki să emită prin radio de pe teritoriul său pentru URSS.

După ce a reflectat îndelung, în aprilie 1940 s-a decis să le scrie muncitorilor sovietici o scrisoare deschisă, sperînd – ce-i drept, fără prea multă convingere – că aceasta va reuşi să treacă graniţa şi va fi apoi copiată şi trimisă din mînă în mînă. După mai multe ciorne, a elaborat în cele din urmă un text care era un fel de manifest personal, combinat cu un apel din partea Internaţionalei a IV-a. Pe trei pagini dense, reuşea să comprime

istorie, politică, etică, filozofie şi psihologie. Scrisoarea includea şi aprecieri ale situaţiei din Rusia, dezvăluia cauzele degenerării sistemului sovietic şi indica posibilităţile de ieşire din criza profundă în care o adusese Stalin. Scrisoarea se intitula : *Sînteţi înşelaţi!* şi începea astfel:

> Salutări muncitorilor, colhoznicilor, ostaşilor Armatei Roşii şi marinarilor roşii din îndepărtatul Mexic, unde am ajuns după ce am fost expulzat în Turcia de clica lui Stalin, alungat de burghezie din ţară în ţară... Oricine ridică glasul împotriva detestatei birocraţii este numit „troţkist“, agent al puterilor străine, spion – ieri spion pentru Germania, astăzi spion pentru Anglia şi Franţa – şi este pasibil de pedeapsa cu moartea. Zeci de mii de luptători revoluţionari au pierit.

Era o evaluare modestă, departe de adevăratele cifre. Din studiile efectuate de mine pe baza arhivei lui Stalin, coroborate cu statisticile NKVD şi cu datele oferite de fosta arhivă a Comitetului Central, în momentul în care Troţki scria această scrisoare, între 1937–1939 fuseseră arestate circa 5–5,5 milioane de persoane. Cel puţin o treime din aceşti oameni muriseră împuşcaţi, iar restul piereau sau pieriseră deja în lagărele de concentrare.

Troţki continua:

> Stalin a distrus toată vechea gardă bolşevică, pe toţi colaboratorii şi asistenţii lui Lenin, pe toţi luptătorii Revoluţiei din Octombrie, pe toţi eroii războiului civil. Va rămîne în istorie sub ruşinosul nume de Cain.

Ajungea apoi la punctul culminant al scrisorii:

> Conducători cinstiţi ai revoluţionarilor au organizat Internaţionala a IV-a în străinătate şi aceasta are deja secţii în cele mai multe ţări din lume... Luînd parte la activitatea ei, eu rămîn sub acelaşi steag sub care am luptat împreună cu taţii şi cu fraţii voştri mai mari în 1917 şi în anii războiului civil; acelaşi steag sub care, împreună cu Lenin, am construit statul sovietic şi Armata Roşie. Scopul Internaţionalei a IV-a îl constituie răspîndirea Revoluţiei din Octombrie în întreaga lume şi renaşterea URSS prin curăţarea ei de birocraţia parazitară. Acest lucru se poate face numai printr-o revoluţie a muncitorilor, a ţăranilor, a ostaşilor Armatei Roşii şi a marinarilor roşii împotriva noii caste a asupritorilor şi paraziţilor. Este nevoie de un nou partid pentru a pregăti această insurecţie... Învăţaţi cum să creaţi cercuri revoluţionare cu ramificaţii puternice în ilegalitate, în cadrul regimului stalinist... Actualul război... va conduce întreaga lume către alte explozii revoluţionare[195].

Datată 25 aprilie 1940 şi publicată la 11 mai, scrisoarea se încheie cu un apel la întărirea URSS ca „fortăreaţă a oamenilor muncii“ şi la pregătirea pentru „revoluţia socialistă mondială“ prin înlăturarea lui „Cain-Stalin şi a camarilei lui“.

Apelul la crearea unor forme de activitate ilegală și la organizarea unei revoluții sugerează hotărîrea lui Troțki, dar în același timp demonstrează și gradul lui de disperare. Apelul era evident nerealist. În interiorul Uniunii Sovietice fuseseră lichidate pînă și cele mai slabe urme de opoziție, și orice formă de protest împotriva regimului ar fi fost zdrobită, nu numai din cauza securității monstruos de eficiente și a sistemului juridic, dar și pentru că populația era mult prea intoxicată de propagandă ca să mai fie conștientă de starea de sclavie în care ajunsese să trăiască.

Crearea Internaționalei a IV-a a fost ultima expresie a egoismului lui Troțki, a incapacității lui de a se împăca cu gîndul că vremea ascensiunii lui meteorice trecuse și că pruncul gîndirii lui se născuse mort. Era cea mai nerealistă aventură a acestui Gulliver printr-o masă de liliputani alcătuită din troțkiști șovăielnici. Dacă Internaționala a IV-a a lăsat vreo urmă, aceasta s-a datorat numai renumelui fondatorului ei. În încercarea de a face o transfuzie cu sînge proaspăt într-un organism anemic, Troțki s-a întors la dogmele marxiste ale căror limitare istorică și vulnerabilitate fuseseră demonstrate în practică de regimul stalinist. Lucrul acesta era valabil în special pentru teoria luptei de clasă și a excluderii social-democrației. Troțki avea în vedere lupta pe două fronturi: împotriva burgheziei imperialiste și împotriva „absolutismului birocratic" al lui Stalin. Și voia să facă acest lucru fără aliați, pentru că îi respinsese pe social-democrați ca slugi ale burgheziei. Dar nici Troțki, nici „Partidul Mondial al Revoluției Sociale" și nici o altă forță politică din acea vreme nu era capabilă să realizeze o asemenea sarcină. Noua aventură a lui Troțki nu făcea decît să dezvăluie și mai clar situația deznădăjduită a acestui Don Quijote al secolului XX.

Troțki a continuat să pună semnul egalității între dorință și realitate, fără a omite niciodată să amintească lumii, de exemplu, că cea mai puternică secție a Internaționalei a IV-a era cea a „leniniștilor bolșevici", în pofida faptului că nu exista nici un delegat din Uniunea Sovietică, dacă nu-l punem la socoteală pe agentul NKVD Zborowski. Chiar înaintea înființării noii organizații, în 1936, de exemplu, Troțki susținea că ideile opoziției de stînga pătrundeau în URSS „în mare parte prin intermediul *Buletinului*". După 1933, *Buletinul* n-a mai ajuns decît în mîinile OGPU-NKVD-ului, dar Troțki declara în articolul său din 1936, intitulat *Secția sovietică a Internaționalei a IV-a*, că: „Încă de astăzi, Internaționala a IV-a are în URSS secțiile sale cele mai puternice, mai numeroase și mai călite în lupte"[196]. Tare ar fi vrut să și creadă ceea ce scria.

Demn de semnalat este însă faptul că, în strădania sa de a-și crea un partid, Troțki demasca forțele politice care pregăteau războiul. În 1937 a prezis că peste doi sau trei ani va izbucni un nou război mondial și a sesizat ascensiunea nazismului spre putere în Germania înainte ca mulți alți politicieni să-și dea seama că, mai devreme sau mai tîrziu, acest lucru va conduce la izbucnirea războiului. Articole cum ar fi *Germania, cheia situației internaționale* (1931), *Singura cale* (1932) și *Ce este național-socialismul?* (1933) au reprezentat preziceri profetice referitoare la esența nazismului[197]. În 1933, Troțki scria că „Hitler a ieșit în evidență numai datorită temperamentului său deosebit, faptului că are o voce mult mai puternică decît alții și o mediocritate intelectuală împletită cu o desăvîrșită încredere în sine... Dar discursurile lui vehemente sună cînd ca niște porunci, cînd ca niște rugăciuni... Lipsă de formă, sentimentalism, indisciplină"[198]. Iar în vara anului 1937 a prezis că Stalin va încheia o alianță cu Hitler[199].

Deși probabil că vedea cu claritate venirea unei lumi noi, Troțki era total desprins de realitate atunci cînd își propunea să declanșeze o nouă revoluție: „Dacă [revoluția] nu vine înaintea războiului, atunci războiul va atrage după sine revoluția și, drept urmare, regimul stalinist și cel fascist se vor prăbuși"[200]. Chiar și atunci cînd cel de-al doilea război mondial începuse să facă ravagii, în februarie 1940, scria unui simpatizant american pe nume Welch: „În aceste vremuri cumplite de șovinism mondial dezlănțuit... singura cale prin care omenirea poate supraviețui este aceea a revoluției socialiste"[201]. Însă vechile imnuri revoluționare au fost acoperite de zăngănitul tancurilor și bubuitul tunurilor. Iar Troțki, neauzit, a continuat să se lase legănat de visul unei lumi de mult apuse.

7

Proscrisul epocii

În ultimele optsprezece luni ale vieții sale, Troțki se ducea adesea împreună cu Natalia în grădina din spatele micuței fortărețe, unde se așezau pe o bancă de lemn, schimbau cîte un cuvînt sau două și priveau cum coboară peste ei noaptea mexicană. Oricît de damnat ar fi un om, îi rămîne totuși marele lux al libertății de gîndire care poate să-l transporte și în trecut, și în viitor, bucurie pe care nu i-o poate răpi nimeni, nici un tiran și nici un fel de împrejurări. Ca întotdeauna cu gîndul la revoluția mondială, poate că Troțki și-a amintit și de inventarul pe care îl primise în 1918 de la Bazilevici, un funcționar special al Sovnarkomului.

> Prin prezenta vă aduc la cunoștință că în ziua de 8 martie, la sala de arme [din Kremlin], în momentul deschiderii seifurilor care conțineau bunurile fostei împărătese, reprezentantul depozitelor statelor, Cinariov, a descoperit un tezaur în valoare de 300 de milioane ruble-aur. Bijutierii Kotlear și Franț au făcut evaluarea pe baza următoarelor calcule: dacă s-ar găsi un cumpărător în stare să achiziționeze acest tezaur sub formă de obiecte, valoarea lor ar fi de 458,7 milioane ruble-aur... Iar valoarea tezaurului coroanei, care se află în două seifuri separate este apreciată la peste 7 milioane de ruble[1].

Troțki a înaintat nota lui Lenin, iar acesta, la rîndul său, a dat instrucțiunile de rutină în sensul utilizării bogățiilor pentru binele revoluției mondiale. Un an mai tîrziu, A. Alski, șeful Depozitului de stat, raporta că se distribuiseră în plus 2,2 milioane ruble Cominternului, în cea mai mare parte sub formă de bijuterii, în vederea vînzării[2].

În admirabila sa biografie a lui Troțki, Isaac Deutscher îl numește profet. Fără îndoială că a fost un profet, numai că unele din previziunile lui semănau mai degrabă cu niște visuri utopice. Într-o discuție cu Herter, reprezentantul olandez, la o ședință a Comitetului Central Executiv al Cominternului din 24 noiembrie 1920, Troțki s-a autointitulat „unul dintre proscrișii din Europa Răsăriteană"[3]. Avea să descopere că era, de fapt, un proscris al epocii.

Profetul și profețiile lui

Biblia spune: „Dacă un profet vorbește în numele lui Dumnezeu, iar cuvîntul lui nu se împlinește, atunci nu Dumnezeu a vorbit prin gura lui, ci profetul în semeția lui". Troțki a fost purtătorul de cuvînt al revoluției și pentru „semeția" lui nu putea să conteze decît pe indulgența mexicanilor. În revoluția din 1905, gîndise și acționase în cadrul național rusesc, apoi, în lunile care urmaseră după reușita loviturii de stat din octombrie 1917, făcuse apel la proletariatul din Europa „să-și strîngă rîndurile... sub steagul păcii și al revoluției sociale!"[4] După crearea Cominternului, în 1919, nu a contenit nici o clipă să-și spună lui însuși – următorului congres sau întregii lumi – că acesta era „începutul victoriei proletariatului". Într-un articol din 1919 intitulat *Gînduri despre cursul revoluției proletare în mers,* scria:

> Istoria a ales întotdeauna calei minimei rezistențe. Epoca revoluționară a năvălit pe ușa care era cel mai slab baricadată... Dacă astăzi centrul Internaționalei a III-a este la Moscova, sîntem ferm convinși că mîine centrul se va muta spre vest, la Berlin, Paris sau Londra... Un congres internațional ținut la Berlin sau la Paris ar însemna triumful definitiv al revoluției proletare în Europa și, implicit, în întreaga lume[5].

Troțki nutrea convingerea fermă că ceea ce scria și spunea el era corect. Cuvîntările lui pătimașe trezeau ecou nu numai în rîndurile muncitorilor și studenților, ci și ale revoluționarilor care veneau să-l asculte. Aceștia îi dădeau crezare pentru că doreau cu patimă ca profețiile lui Troțki să se adeverească. Părea că este în stare să vadă viitorul și să-l prezică mai bine decît alții. Vorbea despre revoluția mondială ca despre ceva inevitabil, ireversibil și deja hotărît. Și făcea acest lucru chiar și atunci cînd era limpede că valul revoluției era în scădere în Europa.

În 1923 s-a deschis la Moscova un institut care purta numele lui Karl Liebknecht, revoluționarul german asasinat în 1929, iar Troțki a fost invitat să rostească discursul inaugural. Ca de obicei, asistența l-a întîmpinat cu ovații. Și, tot ca de obicei, tema lui era optimistă și revoluționară:

> Clasa muncitoare germană merge pe asfalt, dar mîinile și picioarele ei sînt imobilizate în chingile sclaviei de clasă. Asta ne deosebește pe noi, tovarăși, de proletariatul european... Lumea care ne înconjoară este mai puternică decît noi și burghezia nu va renunța la pozițiile ei fără o luptă acerbă. Bătăliile vor fi cu atît mai teribile cu cît partidul comunist va deveni mai puternic și, într-adevăr, forța lui crește simțitor... În perspectiva revoluției comuniste mondiale va trebui să susținem mai multe bătălii mari[6].

Revoluția era în declin, dar Troțki continua să vorbească despre apropierea revoluției mondiale și prefigura intensificarea luptei de clasă pe măsură ce partidul comunist va deveni mai puternic, ideee care va fi reluată în linii mari în anii '30 de către Stalin: Previziunile lui Troțki n-aveau un caracter ambiguu: revoluția mondială era inevitabilă și iminentă. Pe ce se baza cînd arbora o asemenea siguranță de sine? În primul rînd, pe faptul că, asemenea tuturor revoluționarilor ruși ortodocși, credea în marxism. Dacă orice altceva putea fi supus îndoièlilor și analizei, scrierile marilor gînditori germani Marx și Engels erau sacrosancte. Este uluitor faptul că un om cu un intelect atît de puternic precum Troțki putea să creadă cu fanatism într-o idee utopică! Și Lenin fusese la fel de convins. În 1919, la încheierea lucrărilor primului congres al Cominternului, decretase: „Victoria revoluției proletare în întreaga lume este garantată. În curînd va fi întemeiată Republica Sovietică Internațională"[7]. Această convingere, la fel ca și cea a lui Troțki, se baza pe experiența din octombrie 1917, cînd puterea fusese luată cu o ușurință extraordinară. Dacă acest lucru a fost posibil în Rusia, de ce nu s-ar întîmpla la fel și în altă parte a lumii? Această opinie era întărită și de aparenta intensificare a mișcării revoluționare de pe diferite continente. Se înființau noi partide comuniste. Avuseseră loc revoluții în Ungaria, Germania și China. Optimismul Internaționalei leniniste cucerise milioane de oameni și întreținea credința lui Troțki în șansele de realizare a imposibilului. El considera că, pe lîngă intensa activitate ideologică a Cominternului, trebuiau întreprinse măsuri concrete pentru impulsionarea revoluției din comunitatea mondială. Propunea ca un corp de cavalerie să fie trimis în India pentru a declanșa revoluția, susținea că polonezii albi trebuie să fie zdrobiți și milita pentru deschiderea porților revoluționare către Europa. Aceste idei i se păreau cît se poate de realiste.

Bolșevicii intenționaseră să acționeze în vest, în sud și în est. La sfîrșitul primului congres al Cominternului, Lenin i-a scris bolșevicului Elava din Turkestan în legătură cu nevoia imperioasă de a se crea acolo o bază revoluționară independentă: „Banii nu constituie o problemă vom trimite suficient aur și valută străină... Chestiunea trebuie rezolvată în cel mai deplin secret (așa cum lucram pe vremea țarului). Salutări, Lenin"[8]. Și misiunea a fost îndeplinită. Karahan, funcționar la Comisariatul pentru Afacerile Externe, a evaluat chiar și costurile exacte ale finanțării fiecărui agitator din China de nord și din Coreea la 10 000 de ruble aur[9]. Nu existau suficiente arme pentru apărarea Rusiei Sovietice și pentru ajutorarea proletariatului mondial, astfel că în octombrie 1921 Troțki a propus să se

aloce suplimentar încă 10 milioane de ruble-aur pentru achiziționarea de arme din America. Lenin s-a declarat de acord cu acea propunere[10].

Este de-a dreptul uluitor faptul că profeția lui Troțki referitoare la revoluția comunistă mondială a dăinuit atîta vreme. În mai 1938, la scurt timp după congresul de întemeiere a Internaționalei a IV-a, el a elaborat un program amănunțit de activități pe care le-a supus dezbaterii în cadrul secretariatului Internaționalei și în secțiile naționale. Intitulat sugestiv *Agonia capitalismului și sarcinile Internaționalei a IV-a*, programul afirma că „sarcina strategică a Internaționalei a IV-a nu rezidă în reformarea capitalismului, ci în răsturnarea lui de la putere"[11]. Ca de obicei, i-a acuzat pe social-democrați că îi sprijină pe capitaliști, a negat rolul revoluționar al sindicatelor și a militat pentru formarea unor partide ale Internaționalei a IV-a și înarmarea proletariatului. După părerea lui, toate aceste măsuri constituiau premisele unei revoluții mondiale: „Orice aluzie la condițiile istorice care n-ar fi «coapte» pentru socialism este rezultatul ignoranței și al unei înșelătorii voite. Premisele obiective ale revoluției proletare nu numai că sînt «coapte», dar au și început să putrezească. Fără o revoluție socialistă, întreaga cultură umană este amenințată de o catastrofă"[12].

Curînd după întemeierea Internaționalei a IV-a, la 18 octombrie 1938, Troțki a trimis salutări partidului troțkist american, prezicînd că îndemnul la revoluția mondială adresat de noua organizație va deveni programul a milioane de oameni în următorii ani și că aceștia „vor fi în stare să ia cu asalt cerul și pămîntul"[13]. Ca și Lenin, și Troțki a fixat adesea un termen limită pentru sosirea acestui viitor minunat. Și, la fel ca și Lenin, a greșit adesea foarte serios. Vorbind la un Congres al bibliotecarilor din întreaga Uniune Sovietică în anul 1924, a declarat că: „Nici n-o să băgați de seamă cînd, peste zece sau cincisprezece ani, proletariatul francez și englez ne va depăși în construirea socialismului datorită ascendentului său cultural. Evident, n-o să ne simțim jigniți. Mergeți înainte, depășiți-ne, noi am așteptat destul"[14]. Cuvintele lui au fost întîmpinate cu rîsete și aplauze. Dar cincisprezece ani mai tîrziu vorbea în același fel.

Cel de-al doilea război mondial izbucnise deja, omenirea era asurzită de bubuitul tunurilor și zăngănitul tancurilor acoperise vocea rațiunii. Troțki nu vedea altă cale de soluționare a situației decît prin revoluție. La 27 februarie 1940 și-a scris testamentul, în care declara: „Încrederea mea în viitorul comunist al omenirii nu numai că n-a pălit, dar este chiar mai fermă astăzi decît în zilele tinereții mele"[15]. Țara unde Lenin, Troțki și alți bolșevici făcuseră revoluția, lăsînd în urma lor un morman de cadavre, pornise pe

calea construirii comunismului, un experiment cu o durată de şaptezeci de ani care a eşuat complet. Dacă, aşa cum spunea Marx, „principiul fundamental" al comunismului era „dezvoltarea completă şi liberă a fiecărui individ"[16], atunci ţara unde s-a efectuat acest experiment a oferit cea mai monstruoasă imagine a desconsiderării fizice şi psihice a individului pe care a cunoscut-o vreodată istoria.

Deşi marele profet sovietic şi predicţiile lui au fost infirmate de istorie în teorie, în logică şi în realitate, nu înseamnă că comunismul nu poate exista ca o alternativă teoretică utopică. Căutările în direcţia instituirii unui sistem în care oamenii să exercite o putere egală într-un climat de dreptate socială nu trebuie să înceteze numai pentru că a eşuat total în secolul al XX-lea sub forma variantei sale comuniste. Utopia comunistă în care Troţki şi milioane de alţi cetăţeni sovietici au crezut cu toată sinceritatea nu a putut fi înfăptuită în parte din cauza metodelor criminale aplicate de bolşevici, dar şi pentru că noţiunea de libertate, ca valoare spirituală, economică şi socială primordială nu se regăsea în nucleul acestei doctrine. Prognozele „îndrăzneţului profet" au eşuat din momentul în care bolşevicii au adoptat dictatura proletariatului ca principiu fundamental – un principiu în care Troţki a crezut pînă în ultima zi a vieţii sale.

Pe de altă parte, predicţiile lui Troţki cu privirile la viitorul Uniunii Sovietice s-au adeverit în mare măsură, iar cele în legătură cu Stalin au fost absolut exacte. Cele mai frapante preziceri pot fi întîlnite în cartea lui *Ce este URSS şi încotro se îndreaptă ea?*, rescrisă apoi sub titlul *Revoluţia trădată*. Troţki scrie: „Zdrobirea democraţiei sovietice de către birocraţia omnipotentă şi strivirea democraţiei burgheze de către fascism derivă din aceeaşi cauză: întîrzierea cu care proletariatul mondial îşi îndeplineşte sarcinile pe care i le-a trasat istoria. Stalinismul şi fascismul, în pofida diferenţei profunde dintre bazele lor sociale, sînt fenomene simetrice. În multe privinţe sînt criminal de asemănătoare"[17]. Actualul regim din URSS, a spus el în repetate rînduri, nu avea nici un viitor: „Vor anihila oare birocraţii statul muncitorilor sau clasa muncitoare îi va învinge pe birocraţi? Soarta URSS depinde de deznodămîntul acestei probleme"[18]. Troţki susţinea că este inevitabilă şi o revoluţie politică, diferită de cea socială, iar aceasta avea să schimbe forma de guvernămînt debarasîndu-se de partid şi de birocraţia de stat. „Dreptul la critică şi la alegeri autentic libere trebuie instituit din nou", scria el. De asemenea, el pleda pentru renunţarea la „jucăriile scumpe", prin care înţelegea palatele luxuoase clădite pentru scopurile partidului, „în favoarea locuinţelor destinate oamenilor muncii";

totodată, „rangurile trebuiau imediat abolite, iar medaliile de tinichea aruncate la gunoi. Era foarte important ca tinerilor să li se ofere posibilitatea de a respira liber, de a critica, de a face greşeli şi de a deveni adulţi. Ştiinţa şi arta trebuiau descătuşate. În sfîrşit, era necesar ca în politica externă să fie reînnoite tradiţiile internaţionalismului revoluţionar"[19].

După mai multe decenii, „absolutismul democratic" a fost eliminat în Uniunea Sovietică, populaţia a primit drepturi democratice, libertatea criticii şi-a găsit expresia în *glasnost* şi *perestroika*. Troţki prevăzuse că societatea construită de Stalin şi de călăii lui va ajunge într-o fundătură. „Principalul pericol pentru URSS", scria el în 1935, „este stalinismul"[20]. Doi ani mai tîrziu, într-un articol intitulat *A venit timpul să pornim la atac împotriva stalinismului*, Troţki declara: „Provocăm la duel toată banda stalinistă în faţa întregii omeniri... Poate că unii dintre noi vor cădea în această luptă. Dar deznodămîntul ei este clar. Stalin va fi zdrobit, strivit şi acoperit de ruşine pentru totdeauna"[21].

Prezicerile lui Troţki referitoare la Stalin şi la stalinism i-au asigurat un loc în istorie, chiar dacă a preferat să nu vorbească niciodată despre propriul rol în punerea bazelor totalitarismului, un rol aproape la fel de important ca acela jucat de Lenin. Cu toate acestea, atunci cînd se părea să imperiul monolitic este de nezdruncinat şi poziţia liderului său intangibilă, Troţki a continuat să alerteze opinia publică mondială în privinţa pericolului reprezentat de dictatura lui Stalin şi să prezică prăbuşirea ei indestructibilă. Fără îndoială, aversiunea personală, ura chiar au jucat aici un rol însemnat, dar principala motivaţie a fost de natură intelectuală şi ideologică: analiza condiţiilor sovietice, poziţia internaţională a URSS şi problemele profunde asociate cu degradarea partidului şi a statului. Recurgînd fie la raţiune, fie la intuiţie, Troţki a formulat noţiunea de „absolutism biocratic" ca un mijloc de constrîngere temporară în cadrul sistemului şi a tras concluzia că acesta nu putea supravieţui într-un regim conceput pentru război şi aplicat în condiţii de pace numai cu ajutorul organelor punitive. Însă detensionarea atmosferei ar fi inoculat populaţiei convingerea că libertatea, democraţia şi respectul pentru pluralismul de gîndire – inexistente în URSS – sînt valori eterne. Încă din 1926, Troţki afirma că stalinismul are zilele numărate.

În ajunul războiului, Troţki a urmărit îndeaproape manevrele marilor puteri. A prezis încă de la începutul anilor '30 că va exista un al doilea război mondial şi într-un articol scris la sfîrşitul verii anului 1939, intitulat *Stalin – ofiţerul de intendenţă al lui Hitler*, spunea:

... autorul rîndurilor de față e îndreptățit să citeze o serie de declarații din presa mondială, începînd din 1933, potrivit cărora sarcina de bază a politicii externe a lui Stalin rezidă în stabilirea unei înțelegeri cu Hitler... Cauzele generale ale războiului trebuie căutate în divergențele ireconciliabile din interiorul imperialismului mondial. Trăgaciul pe care s-a apăsat pentru declanșarea acțiunii militare l-a constituit, totuși, semnarea pactului sovieto-german... Lui Stalin îi este frică de Hitler. Și nu degeaba. Armata [Roșie] a fost decapitată. Nu e o vorbă goală, ci un fapt tragic. Voroșilov este o ficțiune. Autoritatea lui a fost indusă în mod artificial de agitația totalitară. Ajuns la această înălțime amețitoare, a rămas ceea ce a fost întotdeauna, un provincial limitat, fără viziune, fără capacitate militară, fără a avea nici măcar talent de administrator.

Pactul de neagresiune sovieto-german, scria el mai departe, „îi asigură lui Hitler posibilitatea de a exploata materiile prime sovietice". Așadar, declară el, „Hitler conduce operațiunile militare, iar Stalin face oficiile unui ofițer de intendență". În continuare, Troțki afirma că „Germania va lansa în mod sigur o ofensivă împotriva Uniunii Sovietice în toamna anului 1941". Este foarte probabil ca la doi ani după ocuparea Poloniei „Germania să atace Uniunea Sovietică. În schimbul Poloniei, Hitler a dat Moscovei libertate de acțiune în statele baltice. Oricît de mari ar fi aceste «avantaje», ele nu sînt decît vremelnice, singura lor garanție fiind semnătura lui Ribbentrop pe o bucată de hîrtie"[22].

S-ar putea ca Troțki să fi fost un visător utopic cînd era vorba de revoluția mondială, dar analiza situației mondiale făcută de el, mai ales în ceea ce privește iminența războiului, a fost impecabilă. Într-o serie de articole scrise în ajunul războiului, îndeosebi în *Steaua dublă: Hitler-Stalin,* din decembrie 1939, dar publicat postum, a analizat corect manevrele din perimetrul marelui triunghi format de URSS, Germania și democrațiile occidentale. Fiecare parte încerca să obțină garanții de securitate pe seama celorlalte. Tratate cinice, înfrumusețate de declarații, înșelătorii, delimitarea unor „sfere de influență", secretomania și ascunderea scopurilor finale, toate acestea și multe altele caracterizează practica diplomatică a acestor ani. Analiza făcută de Troțki are multe elemente comune cu cea realizată de politicienii și istoricii din zilele noastre, dar a precedat-o cu cîteva decenii bune.

Viața lui Troțki s-a împletit cu aceea a armatei, astfel că articolele sale reflectă adesea problemele militare. În *Ce este URSS și încotro se îndreaptă ea?* a inclus un capitol despre Armata Roșie și doctrina ei, subliniind de mai multe ori meritele incontestabile ale lui Tuhacevski. Astfel amintește că în 1921 Tuhacevski propusese crearea unui „stat-major

internațional" sub conducerea Comitetului executiv internațional al Cominternului. Ulterior, Tuhacevski publicase scrisoarea sa către Comintern într-o culegere de articole intitulate *Războiul claselor*. Troțki îl descrie pe Tuhacevski ca pe un om „talentat, dar inclinat spre impetuozitate, ca majoritatea conducătorilor militari"[23]. Pe cînd scria acest articol, Troțki nu știa că, practic, în același moment, cel mai tînăr mareșal al Uniunii Sovietice, în vîrstă de patruzeci și trei de ani, era pus sub supraveghere și suspectat că ar fi avut intenții secrete, deși organele de securitate încă nu deciseseră despre ce anume era vorba. Se primiseră anumite „semnale". La începutul anului 1936, Tuhacevski vizitase Londra și Parisul într-o delegație oficială. Șeful Secției I a Serviciului de informații al Armatei Roșii, comisarul Steinbruk, l-a informat cu regularitate pe Voroșilov în privința articolelor apărute în presa occidentală despre Tuhacevski.

În general, ziarele pariziene vorbeau în termeni elogioși despre chipeșul și tînărul mareșal care făcuse o impresie foarte bună cu gîndirea lui originală și flexibilă și purtarea aleasă. Este semnificativ faptul că Voroșilov a marcat cu un creion roșu afirmațiile lui Tuhacevski despre ofițerii francezi pe care îi cunoscuse pe vremea cînd fusese în prizonierat la nemți, în timpul primului război mondial: „N-am să uit niciodată prietenia noastră. Ne-am întîlnit din nou după douăzeci de ani, exact ca cei trei muschetari..." Apoi a adăugat: „O să veniți la Moscova... De astă dată nu ne mai despărțim pentru douăzeci de ani: de-acum încolo o să ne vedem mult mai des"[24]. Voroșilov a mai subliniat cu o linie groasă, roșie, un pasaj din alt raport: „Mareșalul Tuhacevski, fost sergent în Garda Imperială, este fără îndoială cel mai strălucit ofițer din URSS... La vîrsta de douăzeci și șase de ani era comandant șef al armatei care mergea împotriva Varșoviei"[25]. Lui Voroșilov nu-i făcea plăcere să citească aprecieri atît de elogioase despre adjunctul său, apoi, la sfîrșitul anului 1936, a aflat și despre laudele aduse de Troțki celui mai strălucit ofițer al Armatei Roșii.

Troțki nu avea să afle niciodată detaliile procesului întocmit în grabă ofițerilor superiori Tuhacevski, Iakir, Uborevici, Kork, Eideman, Feldman, Primakov și Putna, care s-a desfășurat în ziua de 11 iunie 1937, dar nu se înșela atunci cînd afirma că Armata Roșie fusese decapitată și era nepregătită pentru un război cu Hitler. Elocvent în acest sens este raportul referitor la proces elaborat de mareșalul Budionnîi pentru Voroșilov. Budionnîi a fost unul dintre judecători și și-a descris impresiile legate de „recentul proces al organizației fasciste contrarevoluționare". Printre altele, el a scris că toți „conspiratorii s-au orientat spre Troțki și spre blocul lui", că „Putna, un

spion patent, era un troțkist convins de tip modern, ce acționa sub steagul fascismului". Potrivit raportului întocmit de Budionnîi, Putna mărturisise că după războiul civil a devenit un „adept convins al lui Troțki" și „credea că Troțki spune adevărul". Primakov „primise de la Troțki o sarcină mai serioasă, și anume să organizeze o insurecție armată la Leningrad... În legătură cu această misiune specială pe care i-o încredințase Troțki, Primakov a cîștigat de partea sa Divizia 25 Cavalerie comandată de Zîbin. După cum spune chiar el, Zîbin trebuia să se întîlnească cu Troțki la graniță după ce insurgenții ar fi ocupat Leningradul. În acest scop au pregătit o divizie blindată și una de pușcași ... De la începutul procesului cînd, s-au citit capetele de acuzare, și pe tot parcursul interogatoriului luat celorlalți acuzați, Tuhacevski a clătinat din cap ca și cînd ar fi vrut să spună că toate acestea sînt false, că nimic nu corespunde cu realitatea"[26]. Cele douăzeci de pagini ale raportului sînt redactate în același stil, cuprinzînd numeroase insulte la adresa foștilor camarazi de arme ai lui Budionnîi, mai ales a lui Tuhacevski.

Troțki avea dreptate în privința situației militare din URSS, chiar dacă nu știa tot ce se petrece în țară: Armata Roșie decapitată va face față extrem de greu Wehrmachtului. Îi cunoștea foarte bine și pe Budionnîi și pe Voroșilov din timpul războiului civil, și amîndoi și-au demonstrat pe deplin incapacitatea militară în timpul celui de-al doilea război mondial. Dar nu avea de unde să cunoască, bunăoară, conținutul scrisorii pe care i-a trimis-o Ejov în 1937 lui Voroșilov: „Tovarășul comandant de corp de armată Kapulovski mi-a transmis o scrisoare de la Kiev și vă roagă s-o citiți. L-am convocat la Moscova și cu acest prilej mi-a relatat mai multe fapte pe care i-am sugerat să le aștearnă pe hîrtie. Anexez două cópii ale declarațiilor lui"[27]. Ivan Kapulovski, fost sergent în armata țaristă și apoi ofițer de treabă, era hărțuit sub diverse pretexte și amenințat cu arestarea. Ceea ce scria în scrisoarea către Ejov era o încîlceală de declarații false despre mai bine de douăzeci de ofițeri, superiorii lui, inclusiv despre unii din cei care aveau să fie judecați împreună cu Tuhacevski. Asta nu l-a salvat. A fost arestat și împușcat chiar în același an.

Mă îndoiesc că există vreun sistem militar care să-și poată menține puterea atunci cînd nu este nevoie decît de o simplă telegramă de la șeful NKVD din Orientul Îndepărtat, Mironov, pentru ca doisprezece ofițeri superiori să fie arestați. Telegrama se încheia cu o propoziție rău prevestitoare: „ Se fac pregătiri pentru arestarea altora"[28].

Deși nu deținea informații detaliate referitoare la ceea ce se întîmpla

în URSS, Troțki intuia foarte bine situația. Plimbîndu-se încoace și încolo, în spațiul strîmt al grădinii sale din Coyoacan, nu putea decît să se întrebe dacă prezicerile lui se vor adeveri sau nu.

Penelul portretistului

Cele mai interesante și mai reușite realizări literare ale lui Troțki au fost biografiile politice. La Paris, înainte de primul război mondial, apoi după revoluție, a publicat o amplă serie de schițe – portrete ale politicienilor europeni, ale revoluționarilor, ale scriitorilor și artiștilor – care constituie cea mai mare parte a volumului VIII din Operele Complete. O dată cu declanșarea epurărilor și a terorii, portretele lui au devenit tot mai des necrologuri. Printre cele mai bune scrieri ale lui se numără autobiografia intitulată *Viața mea*, o lucrare remarcabilă sub aspectul autoanalizei, ca și al imaginației sale creatoare. Deși a scris-o pe cînd era relativ tînăr – avea numai patruzeci și șapte de ani –, imediat după ce a fost deportat, viața lui de pînă atunci fusese suficient de plină de evenimente ca să merite consemnată.

Mulți ani la rînd, și viețile altor doi revoluționari, Lenin și Stalin, și-au așteptat rîndul să fie imortalizate de penelul lui portretistic, dar ambele studii au rămas neterminate. Troțki plănuise să scrie o biografie a lui Lenin încă din timpul vieții acestuia și îi rugase pe asistenții săi, Sermuks și Butov, să inventarieze tot ceea ce puteau găsi în legătură cu liderul bolșevic. Nu a început lucrul la carte decît după moartea lui Lenin, intenționînd mai întîi să publice o lucrare memorialistică. Arhiva Troțki conține un manuscris dactilografiat de peste două sute de pagini, inclusiv articole publicate și nepublicate, unele dintre ele apărute în 1924 într-o carte intitulată *Despre Lenin: Materiale pentru un biograf.* Cele mai impresionante fragmente din această scriere relativ incompletă sînt cele intitulate *La a cincizecea lui aniversare, Rănit, Bolnav* și *Decedat.* Troțki notează în *Prefață* că a omis intenționat „anumite împrejurări, pentru că sînt prea strîns legate de relele din zilele noastre"[29]. Evident, s-a decis în pripă publicarea cărții, căci pe manuscris se află o însemnare datată 16 octombrie 1924: „Cu acordul Editurii de Stat, drepturile de autor pentru această lucrare vor fi destinate să ușureze suferințele muncitorilor și muncitoarelor victime ale inundațiilor din Leningrad..."[30]

Printre alte hîrtii ale lui Troțki există multe indicii ale intenției sale

„de a scrie o carte despre Lenin", „de a accelera munca la manuscris" și „de a definitiva această carte". De la Prinkipo le scria soților Rosmer la Paris că pînă în toamnă dorește să termine lucrarea intitulată *Lenin și imitatorii lui,* precum și o colecție de „schițe personale (de prieteni și dușmani)", în care Lenin va ocupa un loc de onoare[31]. Patru ani mai tîrziu, la 20 februarie 1934, avea să-i scrie editorului său de la Paris: „Lucrarea mea despre Lenin nu e gata și nici nu va depăși prea curînd faza pregătitoare...E puțin probabil ca primele capitole să fie gata pentru traducere mai devreme de luna iulie..."[32]

Cu numai o lună înainte să plece de pe Prinkipo, îi scrisese adeptei sale Sara Weber din New York: „Mutarea noastră în Franța survine într-un moment dificil din punct de vedere financiar... În lunile ce vor urma, nouă zecimi din timpul meu vor fi consacrate lucrului la cartea despre Lenin"[33]. Dar perioada petrecută de Troțki și familia lui în Franța nu s-a dovedit prielnică scrisului. Și mai tîrziu, în Norvegia, apoi în Mexic, a fost prea obsedat de procesele de la Moscova și de contraprocesul lui, de întemeierea Internaționalei a IV-a și, în sfîrșit, de cartea despre Stalin ca să se mai poată concentra asupra definitivării studiului asupra lui Lenin. Nu voia să se pripească în scrierea acestei lucrări, care era foarte importantă pentru el. După sejurul de pe insula Prinkipo, începuse să creadă că își va încheia existența în exil și că speranțele lui într-o schimbare pozitivă în Uniunea Sovietică erau tot mai puțin probabile și mai greu de realizat. Cartea despre Lenin își propunea să fie un fel de răfuială cu istoria, o pledoarie pentru justețea cauzei sale. Lenin continua să fie o personalitate marcantă atît în URSS, cît și în întreaga lume, iar Troțki era convins, pe bună dreptate, că biografia liderului bolșevic va scoate în evidență propriile eforturi, în calitate de al doilea om al revoluției, pentru a păstra cuceririle, idealurile și speranțele acesteia. O carte de asemenea importanță nu putea fi scrisă în două–trei luni, așa cum se întîmplase cu *Revoluția trădată*. În primul rînd, ea trebuia să demonstreze că Troțki împreună cu Lenin au fost cei care au încercat să salveze revoluția; cartea urma să fie o relatare despre „cei doi conducători" ai revoluției ruse.

Troțki scrisese deja pe larg în autobiografia sa despre toate acestea, dar era foarte conștient de comentariul lui Berdeaev potrivit căruia „această carte a fost scrisă nu numai pentru a-l glorifica pe Troțki ca mare revoluționar, dar și pentru a minimaliza importanța dușmanului său de moarte, Stalin, prezentîndu-l drept o nulitate și un epigon lipsit de originalitate. Fără îndoială, Troțki se află mai presus de ceilalți bolșevici în multe privințe,

dacă nu-l punem la socoteală pe Lenin. Evident ,Lenin a fost mai puternic și mai important ca personalitate, dar Troțki l-a întrecut în privința talentului și a stilului său strălucit"[34].

NikolaiValentinov, fostul bolșevic devenit menșevic, scria în alți termeni despre organizatorii loviturii de stat din octombrie: „Originalitatea lui Lenin consta în faptul că nu avea despre sine acea părere excepțională care se regăsește la majoritatea celorlalți oameni – un soi de vanitate trivială, izvorîtă din autoadmirație. Aceasta îl caracteriza, în schimb, pe Troțki, care a fost cea mai proeminentă personalitate a revoluției după Lenin. Nu avea nici măcar patruzeci și șapte de ani cînd a început să-și povestească viața și faptele revoluționare în termeni elogioși"[35]. S-ar mai putea spune că în autobiografia sa Troțki se prezintă ca un scriitor talentat și în același timp un mare revoluționar. Fiind probabil conștient de acest lucru, voia să-și etaleze calitățile în cartea despre Lenin. Din păcate, aceasta a rămas neterminată.

În timp ce se confrunta cu necazurile ultimei faze a vieții, Troțki era obsedat de ideea că s-ar putea să moară înainte de a-i fi dat riposta cuvenită lui Stalin. A scris zeci de articole nimicitoare despre tiranul de la Kremlin. De fapt, nu exista scriere cu caracter politic care să nu includă și cîteva cuvinte critice la adresa lui Stalin. Dar nimic altceva nu-i putea da satisfacția de a avea ultimul cuvînt decît elaborarea unei biografii analitice majore. Se gîndea la acest lucru de mai multă vreme. Încă din august 1930 scrisese un articol lung intitulat *Pentru o biografie politică a lui Stalin*[36], care era, de fapt, o schiță a viitoarei cărți. El nu-și propunea numai să-l înfățișeze pe Stalin ca pe un Cain, ci să arunce lumină și asupra genezei stalinismului ca întruchipare a „absolutismului birocratic".

În multe privințe, biografia incompletă a lui Stalin a fost una din cărțile cel mai puțin reușite ale lui Troțki. Pe alocuri, parcă l-ar fi părăsit talentul de gînditor, istoric și ziarist politic, fiind înghițit de veninul urii sub imperiul căreia acționa. Cu toate acestea, a reușit să identifice multe din sursele stalinismului: extinderea organizațiilor de partid și de stat, consolidarea rapidă a birocrației atotputernice, eliminarea alternativelor politice, spirituale și intelectuale ale societății. Troțki n-avea cîtuși de puțin o atitudine autocritică; era incapabil să scrie despre propriile lipsuri și se pare că nu-și dădea seama că principalele racile ale sistemului pe care a început să-l atace din octombrie 1923 au emanat de la el însuși și de la Lenin, iacobinii șefi ai revoluției. Multe din ideile absolutiste ale lui Troțki s-au materializat în noul stat. El a fost unul din principalii arhitecți ai

„totalitarismului birocratic", deşi nu pare să-şi fi dat seama de aceasta în scrierile sale.

A considerat deportarea sa drept ceva ilegal, chiar dacă, aşa cum a subliniat fiul său, Lev Sedov, pe Prinkipo, aceasta i-a salvat viaţa – cel puţin temporar. Dar practica deportării persoanelor indezirabile din punct de vedere politic fusese aplicată pentru prima dată pe vremea cînd era şi el la putere şi, departe de a o denunţa, o sprijinise cu toată convingerea, considerînd-o o măsură normală. Într-un articol intitulat *Divergenţele noastre,* scris în 1924, dar publicat mai tîrziu, Troţki scrie: „Revoluţiile au eşuat adesea pentru că masele muncitoare nu au avut coloană vertebrală, au fost şovăielnice şi prea indulgente... O revoluţie poate supravieţui numai dacă îşi schimbă caracterul într-o formă mai severă şi se înarmează cu spada terorii roşii... Teroarea roşie a fost o armă indispensabilă a revoluţiei"[37]. O dată ajuns în exil, Troţki a condamnat pe bună dreptate teroarea dezlănţuită de Stalin, dar a uitat propriile păreri referitoare la rolul violenţei în restructurarea revoluţionară a societăţii. Troţki sublinia acum diferenţele dintre perioada războiului civil, cînd folosise teroarea împotriva duşmanilor statului, şi condiţiile de pace din anii '30, cînd ea se îndreptase împotriva propriilor cetăţeni. Chiar şi în 1938 mai justifica decretul din 1918 cu privire la luarea de ostatici ca „o măsură oportună în cazul asupritorilor"[38].

Troţki şi-a dat seama cît de greu avansa în scrierea cărţii despre Stalin. Nu se simţea capabil să aplice standardele uzuale de analiză, comparaţie şi trecere în revistă a elementelor care dau culoare, formă şi sens sinistrului portret pe care îl crea, şi i se plîngea Nataliei: „Merge greu. Mi se pare un lucru imposibil să scrii calm şi detaşat despre un porc. Este mai uşor să verşi o sticlă de cerneală neagră pe hîrtie. Numai în felul acesta îl pot descrie pe Cain". I-a arătat un fragment din carte, pe care-l reproducem în continuare: „Metodele staliniste merg pînă la limita extremă, la tensiunea cea mai înaltă şi ating absurdul, folosesc toate tertipurile mincinoase, crude, josnice care constituie mecanismul de conducere al oricărei societăţi împărţite în clase. Stalinismul este un amestec al tuturor diformităţilor statului istoric, o caricatură malignă a acestuia, o grimasă revoltătoare"[39]. Toate aceste afirmaţii erau, fără îndoială, justificate, dar cînd textul abundă în expresii ca „gangrena politică a stalinismului", „stalinismul este mahmureala de după revoluţie", sau „stalinismul este banditism contrarevoluţionar", efectul lui nu poate fi cel scontat. Ura nu reprezintă cel mai bun prieten al artistului.

Evocînd ultima sa perioadă de activitate ca membru al Comitetului Central, Troţki scria că în 1927, şedinţele Comitetului Central deveniseră nişte spectacole dezgustătoare. Problemele nu se discutau în plen, ci erau rezolvate în culise, în întîlnirile secrete cu Stalin. Linia de atac împotriva opoziţiei era aranjată de dinainte, rolurile şi cuvîntările fiind repartizate în prealabil:

> Cînd se definitiva scenariul, semăna de fiecare dată tot mai mult cu o comedie burlescă obscenă. Tonul discuţiei era tot mai nestăpînit. Cei mai neruşinaţi membri, mai ales cei primiţi de curînd în Comitetul Central, exclusiv datorită capacităţii lor de a insulta opoziţia, ne întrerupeau mereu... cu acuzaţii neîntemeiate, cu strigăte de o nemaiauzită vulgaritate şi obscenitate. Regizorul acestui spectacol era Stalin. Se plimba încoace şi încolo prin spatele prezidiului şi se uita din cînd în cînd spre cei cărora li se repartizase un discurs şi nu făcea nici o încercare de a-şi ascunde acordul atunci cînd înjurăturile adresate unui membru al opoziţiei depăşeau limitele bunului-simţ[40].

Întrucît se concentra asupra descrierii eroului principal în cea mai defavorabilă lumină cu putinţă, Troţki a început să piardă din vedere esenţa, dar se pare că la un moment dat şi-a dat seama de acest lucru, căci s-a aplecat asupra analizei sociale şi politice a fenomenului de stalinism şi mai puţin asupra celui care îl generase. Troţki reacţiona foarte violent la afirmaţia potrivit căreia Stalin ar fi moştenitorul firesc al lui Lenin:

> Comparaţiile care se fac în prezent între Stalin şi Lenin sînt pur şi simplu deplasate. Dacă luăm ca bază a comparaţiei lipsa de personalitate, nu putem să-l plasăm pe Stalin nici măcar alături de Mussolini sau Hitler. Oricît de anemice ar fi „ideile" fascismului, atît liderul italian, cît şi cel german au dat dovadă de iniţiativă încă de la începutul mişcării lor, au ridicat masele la acţiune, au croit un drum nou prin jungla politică. Nimic asemănător nu se poate spune despre Stalin. Partidul bolşevic a fost creat de Lenin. Stalin a crescut din maşinăria lui politică şi a rămas indestructibil legat de ea[41].

Portretul făcut de Troţki lui Stalin ilustrează probabil singura împrejurare din istorie cînd modelul l-a omorît pe pictor înainte ca opera să fie terminată. Troţki lucra la el atunci cînd a fost asasinat.

Cronicarul revoluţiei

Scrierile istorice ale lui Troţki poartă amprenta clară a experienţei personale. Poate că tocmai din acest motiv ele reflectă nu numai „stadiile",

„perioadele" şi „epocile" evoluţiei umane care stau la baza celor mai multe scrieri cu caracter istoric, dar şi sentimentele, voinţa şi gîndirea personajelor care le populează. Pentru Troţki, istoria a fost o galerie nesfîrşită de indivizi, angajaţi în luptă, debusolaţi, pătimaşi, acţionînd conform obiectivelor şi legilor (marxiste) ale dezvoltării. În comparaţie cu mulţi alţi scriitori ai perioadei revoluţionare, Troţki nu s-a limitat la relatarea faptică a evenimentelor, ci s-a străduit să ajungă la înălţimile filozofice ale scrierilor istorice. Pentru el, trecutul era o dramă a ideilor şi a oamenilor.

Nici un alt marxist nu a încercat, aşa cum a făcut Troţki, să scrie istoria celor trei revoluţii ruse şi, cu ajutorul lor, să prezinte varianta bolşevică aşa cum o vedea el. Despre anul 1905 a scris: „Revoluţia a marcat sfîrşitul copilăriei noastre politice. A pus la index liberalismul nostru tradiţional şi unicul său atribut: credinţa în înlocuirea cu succes a personajelor din guvern"[42]. Ca revoluţionar radical, a dat vina pe nehotărîrea liberalilor pentru nereuşita în realizarea unei insurecţii la nivelul întregii naţiuni. Revoluţia care trebuia să fie organizată de marxişti, avea să fie, aşadar, rezultatul „unei lupte nemiloase cu liberalismul pentru cucerirea minţii maselor"[43]. Numeroasele articole pe care le-a consacrat revoluţiei din 1905 erau mai puţin o istorie adevărată şi mai mult reacţii impulsive la evenimente, dar oricum credea suficient de tare în ceea ce scrisese pentru a impune Institutului de Istorie a Partidului serioase amendamente în 1921, cînd a studiat această perioadă[44]. De astă dată, face numai rareori referiri la propria persoană, scrierile sale nereflectînd nici urmă din egocentrismul istoric de care aveau să-l acuze mai tîrziu istoriografii.

Troţki a întreprins prima încercare serioasă de a repovesti Revoluţia din Octombrie la numai cîteva luni după producerea evenimentului. În timpul tratativelor de pace de la Brest-Litovsk şi-a petrecut serile scriind scurte relatări care au fost reeditate apoi de mai multe ori, în Rusia şi în străinătate, sub formă de broşură. Dar abia la vîrsta de cincizeci de ani a devenit cu adevărat istoric. Atunci a elaborat *Istoria revoluţiei ruse,* lucrare apreciată de majoritatea specialiştilor drept una dintre cele mai bune, de valoarea autobiografiei. Chiar dacă n-ar fi scris niciodată nimic altceva, reputaţia de scriitor istoric talentat i-ar fi fost asigurată de aceste două lucrări.

Istoria, o carte cu aproximativ cincizeci de capitole şi apendice, înfăţişează o dramă amplă, în două acte: februarie şi octombrie 1917. Singura ciornă a lucrării se află acum la Institutul Hoover din Stanford, California. Manuscrisul a ajuns acolo deoarece Boris Nikolaevski, care fugise din Europa în SUA în ajunul izbucnirii celui de-al doilea război

mondial, şi-a transferat arhiva la Stanford în 1963. Împrejurările în care a ajuns manuscrisul lui Troţki în mîinile lui Nikolaevski nu sînt prea clare. Înainte de a pleca din Norvegia spre Mexic, Troţki şi-a transferat o parte din arhivă la Institutul de Cercetări Istorice din Paris, unde lucra pe atunci Nikolaevski. După cum se ştie, în noaptea de 6 noiembrie 1936 a avut loc o spargere şi cu această ocazie au fost sustrase materiale în greutate de aproximativ 80 de kilograme. Cea mai mare parte a hîrtiilor, inclusiv manuscrisele, articolele şi corespondenţa au fost trimise bucăţică cu bucăţică la Moscova, multe dintre ele fiindu-i arătate apoi lui Stalin. Astfel, Ejov îi trimitea regulat bileţele lui Stalin prin intermediul lui Poskrebîşev, asistentul său: „Strict secret. Către Comitetul Central, tov. Stalin. Anexez 106 scrisori din arhiva Troţki de la Paris. Scrisorile conţin corespondenţa lui Troţki cu troţkistul american Eastman şi cu soţia acestuia, Elena Vasilievna Krîlenko, pe anii 1929–1933"[45].

Menşevicul Boris Nikolaevski a lucrat mulţi ani ca arhivar neoficial al Partidului social-democrat al muncitorilor din Rusia şi a reuşit să adune un material foarte bogat. A sosit în SUA în anul morţii lui Troţki şi a continuat la New York activitatea de sortare, clasificare şi editare a vastei cantităţi de corespondenţă şi documente aflate în posesia sa. Ajutat mulţi ani de Anna Mihailovna Burghina, prietena unui alt menşevic, Irakli Ţereteli, şi care a devenit ulterior soţia lui Nikolaevski, acesta şi-a dat seama cu timpul că avea nevoie de un lăcaş adecvat pentru bunuri atît de importante. Întrucît în cadrul comunităţii restrînse a exilaţilor ruşi erau greu de găsit resursele necesare, s-a adresat mai multor universităţi. Numai Institutul Hoover şi-a dat seama că custodele era inseparabil de colecţia sa, astfel că, în 1963, le-a oferit lui Nikolaevski şi Burghinei posturi de curatori oficiali ai colecţiei Nikolaevski de la Stanford. Secţia Troţki din această colecţie cuprinde manuscrise ale cărţilor şi corespondenţă datînd din prima jumătate a ultimului său exil, cînd se afla pe Prinkipo. Una dintre cele mai mari rarităţi ale colecţiei o constituie manuscrisul *Istoriei revoluţiei ruse.*

Nu există nici o dovadă în sensul că Troţki i-ar fi încredinţat lui Nikolaevski documentele, care numără peste patru sute de titluri. O scrisoare de la Zborowski către Moscova, datată 7 noiembrie 1936, aruncă o oarecare lumină, totuşi, după cum am văzut, rolul jucat de Zborowski a fost crucial:

> [Lev Sedov] m-a chemat la amiază. „Vecina" [L.Estrin] a venit şi ea la o cafea. „Fiuleţul" ne-a anunţat că, în timpul nopţii, GPU-ul furase arhiva „Bătrînului" de la Institut. „Fiuleţul" a spus atunci că existau numai patru persoane care cunoşteau locul unde se afla arhiva: el însuşi, „Vecina", Nikolaevski şi cu

mine. Primii trei sînt în afară de orice bănuială. Asta înseamnă că rămîne numai „Mack" [Zborowski]. Îl cunoaştem numai de doi ani [a spus Sedov]. Dar, după o pauză, „Fiuleţul" a adăugat că el, personal, are încredere în „Mack" sută la sută. Trebuie să avem grijă [a spus Sedov], ca cea de-a doua arhivă, care este într-un loc secret, să fie în siguranţă. [În acest loc, Zborowski a notat pe marginea scrisorii: „Am fotografiat deja această arhivă".] Sînt îngrijoraţi de cercetările poliţiei care, deşi nu va găsi arhiva, ar putea descoperi alte lucruri. Am aflat că, în absenţa mea, Nikolaevski, „Fiuleţul" şi „Vecina" au analizat posibilitatea ca „Mack" să fi furat arhiva. Dar în final au renunţat la aceste suspiciuni şi au spus poliţiei: „E opera GPU". [Poliţia franceză îl suspecta de fapt pe Boris Souvarine, pe care îl considera un „comunist periculos"[46].] Cînd s-a sugerat că „Mack" ar putea fi vinovatul, „Vecina" a declarat: „În nici un caz. Ar trebui să fie un geniu ca să joace jocul ăsta timp de doi ani. Îmi amintesc foarte bine cum a reacţionat la auzul execuţiilor de la Moscova"[47].

Ca un fel de mediator între Lev Sedov şi Institutul din Paris, Nikolaevski a intrat în mod cert în posesia unei părţi a arhivei şi după moartea lui Troţki s-a simţit îndreptăţit să dispună de ea cum a crezut de cuviinţă. Probabil că în felul acesta *Istoria* lui Troţki a ajuns la Institutul Hoover.

Interpretarea dată de Troţki evenimentelor din 1917, influenţată de canoanele teoriei marxiste, este limitată şi îngustă, respingînd posibilitatea de a exista şi o altă părere corectă. „Esenţial", scrie el, „este faptul că revoluţia din februarie a reprezentat învelişul exterior în care se ascundea nucleul Revoluţiei din Octombrie. Istoria revoluţiei din februarie este istoria modului în care nucleul din octombrie s-a eliberat de erorile sale împăciuitoriste. Dacă democraţii vulgari ar fi îndrăznit să traseze obiectiv cursul evenimentelor, n-ar fi putut nici ei să invite vreo persoană să revină în februarie, tot aşa după cum nu poţi cere unui fir de grîu încolţit să se întoarcă în sămînţa care i-a dat naştere"[48]. Natura predeterminată a valorilor şi a argumentelor invocate de Troţki, punctul de vedere rigid, de clasă şi încrederea absolută în justeţea abordării sale istorice constituie fără îndoială elementul cel mai slab al acestei *Istorii,* altminteri remarcabile. Încadrîndu-se în jaloanele bine stabilite ale anului 1917, el repetă cu încăpăţînare că revoluţia din februarie a fost condamnată încă de la bun început şi că, la sfîrşitul lui iunie era, practic, încheiată[49]. Nu putea sau nu voia să accepte că nu bolşevicii fuseseră aceia care făcuseră Revoluţia din Octombrie, ci primul război mondial, slăbiciunea regimului, profunda criză socială, indignarea „claselor de jos". Bolşevicii s-au dovedit forţa cea mai receptivă şi cu orientarea cea mai radicală, capabilă să exploateze aceste condiţii.

Troţki n-a fost în stare să recunoască cum că „săritura peste" stadiul democratic reprezentat de revoluţia din februarie implica recurgerea la forţă.

Troţki vedea folosirea forţei ca pe un trăgaci al declanşării revoluţiei. De îndată ce proletariatul va apăsa pe trăgaci, aceasta va atrage după sine împlinirea cauzei juste. Scopul – revoluţia – justifica aşadar mijloacele. În *Istoria* sa, Troţki explica mecanismul intern al revoluţiei în cîteva rînduri:

> Ceea ce a conferit loviturii caracterul unei izbituri puternice, cu un număr infim de victime, a fost combinaţia de conspiraţie revoluţionară, insurecţie proletară şi luptă a garnizoanei ţărăneşti... Partidul a condus lovitura; principala forţă motrice a constituit-o proletariatul; detaşamentele muncitorilor înarmaţi au reprezentat pumnul insurecţiei; dar deznodămîntul a fost decis de lupta de categorie grea a garnizoanei ţărăneşti[50].

Spre deosebire de alţi compatrioţi, Troţki declară că lovitura n-a durat mai mult de douăzeci şi patru de ore şi că la ea au luat parte maximum 25–30 000 de oameni[51].

Troţki era gata să recunoască că democraţia instaurată de revoluţia din februarie fusese o realizare importantă, dar a afirmat că aceasta n-a influenţat cu nimic „războiul claselor". Cu alte cuvinte, mai întîi trebuie distrusă textura societăţii, urmînd să fie reconstruită după noile linii. Afirmaţia potrivit căreia schimbarea socială nu poate surveni decît după distrugerea vechilor structuri se află la baza eşecului experimentului bolşevic. După ce au transformat mai întîi totul în cenuşă, bolşevicii s-au apucat să construiască socialismul lor stil cazarmă. Troţki consideră ca nesemnificativă întrebarea dacă revoluţia justifică numărul de victime pe care le-a provocat. Şi adaugă: „Dacă cultura burgheză a dat lumii cuvinte ca ţar, pogrom şi cnut, Octombrie a internaţionalizat termeni ca bolşevic, sovietic şi cincinal. Chiar şi acest simplu fapt justifică revoluţia proletară, dacă e nevoie de vreo justificare"[52]. Scriind aceste cuvinte în 1932, Troţki ar putea fi eventual iertat pentru că nu citează expresii mai reprezentative pentru realitatea sovietică cum ar fi gulag, birocraţie totalitară şi dogmatism primitiv. Chiar şi atunci cînd era perfect conştient de amploarea terorii lui Stalin, Troţki nu şi-a abandonat viziunea optimistă asupra viitorului şi nici n-a renunţat la activismul său. La 3 februarie 1937, scriindu-i din Mexic adeptei sale Angelica Balabanova, Troţki întreba: „Ce este pesimismul? Este o jalbă patetică şi pasivă împotriva istoriei. Dar cum poate cineva să se plîngă de istorie? Trebuie s-o iei aşa cum este, iar atunci cînd comite o porcărie prea mare, trebuie să-i dai un pumn în faţă. Acesta este singurul mod de a supravieţui pe pămînt"[53]. Să dai cu pumnii în istorie şi să speri că

toate lucrurile se vor aşeza la locul lor, iată tot ce-i mai rămăsese de făcut.

Metodele folosite de Troţki în elaborarea lucrărilor sale istorice merită să fie evidenţiate. Troţki citise un mare număr de lucrări literare, din care a selectat citatele, discursurile şi documentele cele mai potrivite pentru scopul său, ordonîndu-le într-o succesiune logică conform cu planul pe care îl avea în minte pentru lucrarea în curs, indiferent dacă era vorba de un articol, de un capitol sau de o carte. Printre citatele astfel asamblate, îşi insera propriile comentarii, argumente sau reflecţii. Aceasta era prima formă. De regulă, mai făcea o a doua ciornă cu materiale suplimentare, acordînd o atenţie mai mare formei de exprimare. În sfîrşit, exista şi o a treia ciornă, considerată varianta finală. Unele părţi din *Istorie* au fost inserate abia după ce au fost rescrise de mai multe ori. Manuscrisul din arhiva Hoover cuprinde capitole care nu au văzut niciodată lumina tiparului.

Ca sinteză de istorie şi memorialistică, *Istoria* a reprezentat o realizare literară neegalată de nici una din lucrările sale. Deşi, aşa cum am văzut în scrisoarea să către Balabanova, mima curajul, procesele de la Moscova îl înspăimîntaseră îngrozitor. *Revoluţia trădată* a reprezentat pentru redactorul ei, Victor Serghe, o sarcină dură, aşa cum îi scria lui Lev Sedov în iunie 1937: „Cartea nu a fost bine scrisă, fiind înjghebată în pripă din mai multe materiale...o însăilare de repetiţii, cu lungimi inadmisibile ... N-ar fi trebuit să compromită lucrarea supraîncărcînd-o..."[54] Dar Troţki a scris această carte în Norvegia, unde era ameninţat şi de NKVD, şi de spectrul deportării. Prin comparaţie, Prinkipo fusese un paradis al scrisului.

În pofida egocentrismului autorului, care este oarecum motivat de puternica lui implicare în evenimentele tratate, *Istoria* lui Troţki constituie o relatare magistrală a vastei drame ruse din 1917, scrisă în cea mai mare parte într-un stil sobru şi detaşat. Ea conţine reflecţii psihologice şi filozofice, combinate cu o argumentaţie viguroasă, necesară pentru respingerea minciunilor debitate la Moscova şi în alte părţi. Iată ce scria el în 1933: „Prin analogie cu proprietarii de magazine, care, atunci cînd se îmbogăţesc, îşi inventează genealogii potrivite noului statut, tot aşa şi clasa birocratică apărută în urma revoluţiei şi-a creat propria istorie. Sute de maşini de multiplicat sînt în slujba ei. Dar cantitatea nu va contribui cu nimic la ridicarea calităţii ei ştiinţifice"[55]. A scris, practic în aceiaşi termeni, prefaţa la cartea sa *Şcoala stalinistă a falsificării*, publicată cam în acelaşi timp cu *Istoria*, care constă dintr-un număr de documente originale, trei discursuri nepublicate şi scrisoarea lui către Istpart.

Această scrisoare cuprinde peste o sută de pagini, grupate în şapte

puncte, şi reprezintă răspunsul autorului la chestionarul partidului din 1927. Citînd o mulţime de documente, Troţki dezvăluie modul în care s-a rescris istoria la Moscova şi îl învinovăţeşte nu numai pe Stalin, ci şi pe Zinoviev, Buharin, Iaroslavski, Olminski şi Lunacearski; despre ultimii trei afirmă că au executat toate ordinele emise de secretariat[56]. Respingînd acuzaţia că ar fi menşevic, căci se disociase de această mişcare încă din 1904, el scria: „Nu m-am numit şi nu m-am considerat niciodată menşevic... Aşa cum am spus în repetate rînduri, în divergenţele mele cu bolşevicii pe o seamă de probleme de principiu, n-am avut dreptate"[57].

În 1931, pe cînd scria aceste rînduri, Troţki ştia că Stalin se străduieşte să-l discrediteze pentru atitudinea adoptată în timpul negocierilor de pace de la Brest-Litovsk. A afirmat că politica de tergiversare „a momentului capitulării faţă de familia de Hohenzollern" a fost aprobată de majoritatea reprezentanţilor conducerii bolşevice: „În timpul tratativelor de la Brest-Litovsk se punea problema evoluţiei situaţiei revoluţionare din Germania de la începutul anului 1918 în sensul în care, necontinuînd războiul (nu aveam nici un fel de armată!), nu am fi fost totuşi siliţi să semnăm pacea. Experienţa avea să demonstreze că lucrurile n-au stat aşa"[58]. Stalin încerca acum să dovedească faptul că Lenin optase pentru această politică numai după ce se consultase cu el.

„Tradiţia" deformării adevărului despre trecut în aşa fel încît acesta să nu contravină politicii prezentului avea să dureze cîteva decenii bune. Aşa cum am văzut, Sorin şi Stasova i-au scris în 1938 lui Stalin sugerîndu-i să aducă unele „amendamente" notiţelor lui Lenin despre el, datînd de la începutul anului 1918[59]. Troţki regreta acum că nu luase cu sine de la Moscova mai multe documente referitoare la perioada prerevoluţionată şi la primii ani ai regimului sovietic, mai ales minutele Consiliului Militar Revoluţionar, precum şi ordinele şi instrucţiunile lui în calitate de Comisar al poporului pentru Afacerile Externe, pentru Afacerile Militare, Navale şi Transporturi, inclusiv voluminoasa sa corespondenţă. Resimţea în mod deosebit lipsa arhivei Societăţii foştilor prizonieri şi exilaţi politici. Fusese primit în societate în 1924, cînd steaua lui era pe cale să apună. În cererea de aderare notase conştiincios că locuieşte la Kremlin, e de profesie „scriitor-revoluţionar", are studii liceale, este fiul unui „moşier-colonist" şi a făcut închisoare la Nikolaev, la Odessa, Irkuţk, Alexandrovsk şi Moscova[60]. Încă de la întemeierea sa, societatea a strîns treptat un fond uriaş de memorii, documente şi însemnări, pe baza cărora a editat o revistă, *Katorga i ssîlka*

(Munca forțată și exilul). Troțki ar fi vrut să cerceteze această bogată sursă de informații pentru *Istoria* sa.

În momentul în care își termina opera, nu știa că societatea nu mai avea de trăit decît vreo cîteva luni. În urma „verificărilor și inspecțiilor", I. Peters și P. Pospelov au raportat șefului Comisiei de Control a Partidului, Ejov, și adjunctului acestuia, M. Șkireatov, că la 1 aprilie 1935 societatea se compunea din „1 307 membri de partid și 1494 nemembri. 57% din actualii deținători ai carnetelor de partid sînt foști membri ai altor partide". Mai departe se afirma că între foștii social-revoluționari de stînga și menșevici era „o strînsă legătură". În urma asasinării secretarului de partid al Leningradului, Kirov, în decembrie 1934, „patruzeci–cincizeci de membri ai societății au fost arestați". Peters și Pospelov își dădeau seama că șefilor lor le-ar fi plăcut să audă că „social-revoluționarul Andreev, menșevicii Driker, Tipulkov și Feldman și alții numesc NKVD-ul «Ohranka» [porecla fostei poliții secrete a țarului]" și că în publicațiile lor „se referă la Bakunin, Lavrov, Tkacev, Radișcev, Ogarev, Lunin ș.a.". Jumătate din colaboratorii revistei erau populiști, social-revoluționari de stînga și menșevici, autori ai unor articole despre Nietzsche și Kerenski; într-unul dintre acestea se spunea că „dacă nu ar fi existat Februarie, n-ar fi urmat Octombrie". Societatea îi idealiza pe cazaci și, indirect, arunca o umbră de bănuială „asupra unora din pozițiile clasice adoptate de tovarășul Stalin". Lucrurile fuseseră împinse pînă acolo încît vechii deținuți ajunseseră să susțină că „Societatea trebuie să-și apere membrii în cazul în care ar fi arestați de regimul sovietic." În finalul raportului se punea efectiv problema lichidării Societății[61]. Bineînțeles, Stalin a aprobat propunerea și, ceva mai tîrziu, societatea a fost desființată. Gorki a obținut de la Stalin permisiunea să preia cea mai mare parte a bibliotecii pentru Uniunea Scriitorilor, iar Voroșilov a luat casa de odihnă de la Soci pentru comisariatul său[62].

Troțki era de acord cu mulți dintre membrii societății care susțineau că revoluția se produsese nu numai din cauza crizei ce zguduia lumea veche, ci și pentru că explodase nerăbdarea oamenilor. Catastrofele și revoltele de orice fel pot să declanșeze adesea o revoluție și, în cazul revoluției ruse, scria Troțki, catastrofa necesară a constituit-o primul război mondial. La prima vedere, *Istoria* lui Troțki lasă impresia că este o trecere în revistă a activităților Comitetului Central, a sovietelor ș.a.m.d., dar, în realitate, Troțki a întrețesut în relatarea sa ideea legăturilor dintre starea de spirit a maselor și situația claselor sociale și a diferitelor popoare. Totuși, ca marxist ortodox,

nu se putea îndoi nici o clipă de „dreptul istoric" al comuniștilor de a remodela lumea prin forță.

O particularitate originală a *Istoriei* lui Troțki o constituie referirea constantă la Revoluția Franceză. Toți liderii revoluției ruse au fost iacobini și își raportau adesea propriile acțiuni la reperele stabilite de Robespierre, Marat, Danton și Saint-Just. În momentele critice din 1918–1919, Troțki s-a plasat – pe plan mental – în Convenție și în Comitetul Salvării Publice. Și-a rezervat cele mai puternice arme analitice pentru „Thermidor", adică pentru acțiunile lui Stalin. A interpretat apariția lui Stalin ca pe un fenomen firesc într-un stadiu în care forțele autentic revoluționare își pierduseră vigilența și o nouă castă privilegiată prinsese rădăcini în solul fertil al schimbării. Cînd sărbătoarea revoluției ia sfîrșit, scria el, urmează zilele lucrătoare, cenușii, reci și pline de privațiuni. Nu toată lumea a reușit să înțeleagă, scria el, că „acestea din urmă nu sînt un rezultat al revoluției, ci numai un pas către un viitor mai bun". Zilele lucrătoare cenușii au răcit însă întotdeauna starea de spirit revoluționară, iar aceasta a alimentat reacțiunea. Comparînd între ele perioada franceză cu cea rusească a reacțiunii, Troțki a căutat logica internă a procesului ca atare: „Thermidorul francez, inițiat de iacobinii de stînga, s-a transformat în ultimă instanță într-o reacție împotriva iacobinilor, în general. «Terorist», «montagnard» și «iacobin» au devenit invective. În provincie, s-au retezat arborii libertății, iar cocardele tricolore au fost călcate în picioare." În Rusia, lucrurile s-au petrecut altfel: „Partidul totalitar a inclus în rîndurile sale elementele necesare pentru reacțiune și le-a mobilizat sub steagul oficial al revoluției. Partidul nu avea concurență nici măcar în disputa cu dușmanii săi. Lupta împotriva troțkiștilor nu s-a transformat într-una antibolșevică, pentru că partidul și-a adjudecat-o și i-a fixat anumite limite, chipurile, în numele bolșevismului"[63].

Revenind în repetate rînduri asupra temei relațiilor dintre „conducători, partid, clase și mase", Troțki a afirmat că aceste elemente erau rareori în echilibru. Modul în care îi înfățișa el pe dușmanii lui Octombrie era, în, general corect, dar cînd vorbea despre țarul Nikolai al II-lea, despre Kerenski sau despre Prokopovici adopta o atitudine nihilistă. De multe ori se dovedea la fel de necruțător și cu personalități din tabăra sa, dar în această privință se conforma perfect normelor stabilite de Marx și perfecționate de Lenin, Stalin și majoritatea celorlalți bolșevici pentru dezbaterile teoretice cu prietenii sau dușmanii.

Evident, Troțki a scris foarte mult despre Lenin, remarcîndu-se prin

finețea analizei psihologice, însă după ce citești *Istoria* lui rămîi cu sentimentul că cultul lui Lenin, împotriva căruia protestaseră și el și Lenin însuși, s-ar putea să-și aibă originile chiar în scrierile lui Troțki. E greu de acceptat ideea că Troțki n-a putut să găsească decît trăsături pozitive la Lenin. Înainte de revoluție, el afirmase în repetate rînduri lucruri nu tocmai măgulitoare despre conducătorul partidului, dar după aceea a adoptat un ton de-a dreptul apologetic. Fără îndoială că n-a înțeles că Lenin nu era împotriva elogiilor, chiar dacă știa cum să ascundă acest lucru. Angelica Balabanova, care l-a cunoscut bine pe Lenin, consemna că „avea nevoie mai curînd de complici decît de colaboratori. Loialitatea însemna pentru el certitudinea absolută că omul respectiv va aduce la îndeplinire toate ordinele, chiar dacă acestea intrau în conflict cu conștiința sa“[64].

Întemeietorul bolșevismului mai avea și alte păcate față de care Troțki era orb, printre acestea numărîndu-se apărarea dictaturii proletariatului, absolutizarea luptei de clasă, desconsiderarea democrației sociale și multe altele pe care Troțki le-a acceptat ca pe niște postulate ale unei învățături divine. Întrucît era ferm convins că Revoluția din Octombrie nu ar fi putut avea loc dacă n-ar fi existat Lenin, Troțki l-a înfățișat pe acesta nu numai ca pe un mesia, ci și ca pe o persoană răspunzătoare pentru însuși actul revoluției. Dar, evident, ridicîndu-l pe Lenin pe cel mai înalte culmi, Troțki, care fusese numit atît de des al doilea om al revoluției, se plasa cu semeție și pe sine însuși pe piedestalul istoriei. A folosit apărarea lui Lenin ca pe o armă în lupta împotriva noului lider. De aceea s-a simțit extrem de ofensat atunci cînd presa sovietică a început să-l așeze pe Stalin alături de Lenin. La 5 august 1935, *Pravda* a publicat un articol al lui David Zaslavski închinat împlinirii a patruzeci de ani de la moartea lui Engels, în care se afirma că „minunata prietenie dintre Marx și Engels s-a regăsit, nu întîmplător, în colaborarea și marea prietenie dintre Lenin și Stalin“. Troțki a răspuns printr-un articol intitulat *Cum scriu ei istoria și biografia*, în care afirma: „Ticălosul are îndrăzneala să se așeze acolo unde nu îi este locul și mai așteaptă și încurajări“[65].

Pe lîngă faptul că a scris studii istorice despre revoluție, Troțki a fost, într-o oarecare măsură, și istoric militar. Din inițiativa și din ordinul lui, directivele și cuvîntările rostite în calitate de președinte al Consiliului Militar Superior au fost publicate în anii 1923–24 în cinci volume intitulate *Kak voorujalas revoluția* (Cum s-a înarmat revoluția). Încă de la începutul lunii februarie 1920, Troțki a scris șefului Statului Major, Direcției politice a Armatei Roșii și Comisiei de istorie militară: „Cred că va fi absolut necesar

ca în lunile următoare să se elaboreze cel puțin o istorie scurtă a Armatei Roșii. O asemenea lucrare trebuie difuzată mai ales în Europa occidentală și în America...Ea se va constitui într-un material de referință pentru multe alte țări care au intrat deja sau sînt pe punctul de a intra în epoca revoluționară“[66]. În continuare, sublinia că istoria Armatei Roșii trebuie să înfățișeze diferitele ei stadii, acela al războiului de partizani, serviciile voluntare și regulate, rolul comisarilor și aspecte ale strategiei din timpul războiului civil.

Volumul al XVII-lea al Operelor Complete este dedicat istoriei războiului civil, analizînd și descriind un evantai extrem de larg de evenimente. La Congresul al VI-lea al Sovietelor din noiembrie 1918, proclamase că „prima armată a comunismului din istorie“ fusese înființată și se acoperise de glorie[67]. Cele mai multe dintre scrierile lui pe teme militare se prezintă sub forma unor narațiuni sau a cronicii evenimentelor, dar Troțki era ferm convins că, populînd scenele de luptă și activitățile de pe linia frontului cu personalități bine conturate, stîrnea entuziasmul revoluționar și ridica la luptă populația epuizată pentru a continua conflictul fratricid. Deși istoria războiului civil relatată în mai multe volume nu are o structură unitară, ea reușește să recreeze atmosfera vremii.

O mare parte din materialul acestei colecții atestă uriașa contribuție a lui Troțki la procesul de luare a deciziilor care trecea dincolo de formarea noii armate. Vorbind în noiembrie 1920 în fața unei comisii însărcinate să valorifice experiența războiului civil și cu mult înainte de reforma militară din 1925, el a avansat ideea unei armate regulate bazate pe existența unei miliții[68]. După încheierea războiului civil, Troțki a ridicat în repetate rînduri problema răspîndirii cunoștințelor despre istoria acestuia în interesul revoluției mondiale. Această idee, promovată și în discursurile altor conducători în afară de Troțki, urmărea să familiarizeze masele cu istoria militară a revoluției ruse, pornind de la premisa că aceasta reprezenta o sursă de strategii revoluționare pentru războiele civile care urmau să izbucnească în alte țări. Conducătorii militari sovietici erau convinși că în curînd va fi nevoie de sfatul lor și în altă parte. „Trebuie să elaborăm un calendar strategic și tactic al lui Octombrie“, spunea Troțki. „Nouă ne revine misiunea să arătăm cum s-au desfășurat evenimentele și au crescut val după val și modul în care s-au reflectat în organizația militară, în Soviete, în Comitetul Central.“ Acest calendar le va fi de folos „fraților noștri de clasă“.

În raportul său din 1920, Troțki a vorbit și despre necesitatea îmbinării

războiului defensiv, impus Armatei Roșii, cu condițiile de război civil în lagărul inamic[69]. Cînd, în 1924, D. Petrovski, redactorul revistei *Voennîi vestnik* (Mesagerul militar) i-a trimis lui Troțki articolul lui B. Șapoșnikov *Istoria unei campanii. Vara anului 1920,* Troțki a șters următoarele cuvinte ale autorului: „Din cauza pierderilor noastre militare, s-a rupt legătura dintre Revoluția din Octombrie și cea din Europa occidentală"[70]. Articolul lui Șapoșnikov făcea analiza unei prelegeri a lui Tuhacevski intitulată *Campania de pe Vistula,* iar Troțki nu era dispus, în 1924, să facă publică această opinie defetistă.

În realitate, el a fost inițiatorul unui important număr de studii ale gînditorilor militari ca Anișev, Kakurin, Bubnov, Kamenev, Tuhacevski și Eideman, dar spre sfîrșitul anilor '20 numele lui nu mai figura printre ei. De asemenea, au fost eliminate multe alte aspecte ale istoriei militare a Uniunii Sovietice cu care fusese asociat numele lui. Astfel, din ordinul lui Troțki, fostul comandant al Corpului 3 de Cavalerie, G. Gai, i-a trimis un raport complet asupra situației unităților Armatei Roșii din Polonia în 1920. După ce a suferit pierderi grele, Corpul 3 a fost separat de frontul principal și a pătruns în Germania, unde ostașii lui au căzut prizonieri[71]. Lui Troțki i s-a comunicat, de asemenea, că Armata I de Cavalerie de sub conducerea lui Budionnîi a organizat o mulțime de pogromuri în retragerea sa, deși literatura militară sovietică nu face nici un fel de referiri asupra acestui aspect. După cum îi raporta comisarul Zilist lui Lenin : „Armata I de Cavalerie și Divizia 6 au nimicit populația evreiască în drumul lor, jefuind și omorîndu-i pe cei întîlniți în cale... Divizia 44 n-a stat nici ea degeaba..."[72] Lenin a notat pe marginea raportului „pentru arhivă". Dar Troțki n-a avut voie să folosească aceste materiale în scrierile sale.

La sfîrșitul anilor '20 a început procesul menit să modifice rolurile persoanelor individuale în istoria sovietică în așa fel încît să se potrivească mai bine cu scopurile lui Stalin; sub acest aspect a fost revizuită și istoria militară. Cînd a citit un panegiric al lui Voroșilov în *Pravda,* cu ocazia celei de-a cincizecea aniversări a marelui conducător, Troțki s-a înfuriat cumplit. Voroșilov afirma că salvatorul regimului sovietic din timpul războiului civil nu fusese nimeni altul decît Stalin ale cărui „voință de fier și talent strategic" și-au găsit expresia în conducerea sa înțeleaptă și dibace. Pe de altă parte, după cum susținea Voroșilov, „înfrîngerea trupelor noastre la Varșovia, ca urmare a ordinelor date de trădătorul Troțki și de susținătorii lui din conducerea Armatei Roșii, a dus la scindarea Armatei de Cavalerie

care se pregătea să atace Lvovul"[73]. În timpul războiului civil, Troțki încercase fără rezultat să-l convingă pe Lenin să-l îndepărteze pe Voroșilov, iar acum viermele acesta se întorcea împotriva lui și se răzbuna inventînd tot soiul de mituri.

Troțki s-a hotărît să-i răspundă lui Voroșilov într-un articol intitulat *Stalin și Armata Roșie sau Cum se scrie istoria*, folosind aproape exact aceleași subtitluri ca și Voroșilov – „Țarițîn", „Perm", „Petrograd" și „Frontul de sud" În fiecare caz în parte a reușit să creeze, pe bază de documente, o imagine cu totul diferită de aceea a oponentului său. În introducere scrie că articolul lui Voroșilov „nu conține nici un rînd adevărat, dar absolut nici unul"[74]. Troțki își dădea seama că, în timp ce falsurile lui Voroșilov vor fi citite de milioane de oameni, practic, nici un cetățean al Uniunii Sovietice nu va avea posibilitatea să judece faptele prin comparație cu versiunea lui, abstracție făcînd de cîțiva ofițeri de la NKVD, de cîțiva diplomați și de Stalin însuși.

Troțki nu știa că în decembrie 1928, pe cînd călătorea de la Alma-Ata la Odessa, Voroșilov apelase la Stalin pentru a tăia anumite pasaje din cartea lui Egorov despre campania de la Varșovia. Voia să șteargă referirile la telegrama lui Stalin care împiedicase Armata de Cavalerie să vină în ajutorul lui Tuhacevski. Voroșilov îi scrie lui Stalin în stilul său obișnuit, familiar:

> Dragă Koba,
>
> I-am citit lui Egorov scrisoarea ta în legătură cu includerea telegramei din 13 august 1920 în cartea lui *Lvov–Varșovia.* Sînt perfect de acord cu esența scrisorii tale... Dar din păcate tovarășul Egorov dă o interpretare personală telegramei. Te rog să-ți arunci ochii pe cîteva pagini (127–130) din *Lvov–Varșovia* și o să-ți dai seama de ce sînt îngrijorat. Dacă nu te deranjează explicația corespondenței lui Berzin cu Troțki și comentariul lui Egorov, spune-i tovarășei Tovtuha să-mi telefoneze, sau sună-mă chiar tu. Personal sînt împotriva introducerii telegramei cu un comentariu atît de ciudat ca acela făcut de Egorov[75].

Egorov a protestat într-o scrisoare adresată editurii: „Această carte este monografia mea și introducerea oricărei schimbări fără acordul meu înseamnă lezarea dreptului meu de autor. În calitate de autor, nu pot accepta răspunderea publică pentru modificările efectuate de altcineva"[76]. Evident, a prelevat părerea lui Stalin și a lui Voroșilov, nu cea a autorului. Devenise o regulă ca toate păcatele, trecute și prezente, toate înfrîngerile și eșecurile să fie puse pe seama principalului oponent, exilatul Troțki.

Voroșilov avea să devină curînd mult mai explicit. În ordinul său cu

nr. 072 din 7 iunie 1937, urmaşul lui Troţki şi al lui Frunze în funcţia de Comisar pentru Apărare, sublinia că:

> tribunalul sovietic a pedepsit nu o dată bandele de terorişti, sabotori, spioni şi asasini descoperite printre troţkiştii şi zinovieviştii care şi-au desfăşurat activităţile subversive cu sprijinul financiar al agenţiilor de spionaj germane, japoneze şi din alte ţări, sub comanda brutalului fascist, trădător şi duşman al muncitorilor şi al ţăranilor, Troţki... Complicii credincioşi ai lui Troţki, de teapa lui Gamarnik, Tuhacevski, Iakir, Uborevici şi alţi ticăloşi care au slujit ca lachei ai capitalismului, vor fi şterşi de pe faţa pămîntului, iar amintirea lor va fi pentru totdeauna dată uitării[77].

Toate acestea aveau numai o legătură indirectă cu scrierea – şi cu rescrierea – istoriei. De la începutul anilor '30, Troţki nu a mai fost capabil să se consacre exclusiv unui lux atît de mare precum cercetarea istorică. Era frămîntat de problema propriei supravieţuiri. Istoria însă nu se găseşte numai în paginile documentelor. Drama istoricului însuşi poate fi ridicată la nivelul celei mai înalte tragedii.

Cele patruzeci şi trei de luni din Mexic

În ciuda faptului că numele lui figura în toate sentinţele pronunţate pe parcursul proceselor de la Moscova, Troţki nu putea fi condamnat de nici un tribunal sovietic, nici măcar *in absentia,* deoarece în 1932 lui şi întregii sale familii le fusese ridicată cetăţenia sovietică. Aşa cum a conchis însă Vîşinski în discursul lui care a durat trei ore, regimul intenţiona ca Troţki să fie anihilat din punct de vedere moral şi politic: „Împreună cu întregul nostru popor, îi acuz pe aceşti criminali atroce care nu merită decît o singură formă de pedeapsă, împuşcarea, moartea!" Aceste cuvinte au fost întîmpinate cu obişnuitele aplauze furtunoase. La ora 7.15, în seara zilei de 30 ianuarie 1937, Curtea s-a retras, chipurile, ca să delibereze asupra verdictului, deşi acesta fusese stabilit cu mult înaintea procesului. În timp ce Vîşinski şi Ulrih îi dădeau raportul lui Stalin, Curtea aştepta. Acuzaţii au trebuit să aştepte opt ore pînă să li se decidă soarta. În cele din urmă s-a aflat că patru dintre ei aveau să fie cruţaţi – pentru moment. Înainte de a încheia citirea sentinţei, Ulrih a declarat că, pe baza probelor prezentate la proces, Curtea a demonstrat că Troţki şi fiul său, Lev, au condus activităţile trădătoare ale „Centrului troţkist antisovietic" şi dacă vor fi vreodată prinşi pe teritoriul Uniunii Sovietice vor fi arestaţi şi judecaţi de Colegiul Militar

al Curţii Supreme Sovietice[78]. Ulrih nu ştia însă că ordinul ca Troţki să fie lichidat fizic fusese dat de mult.

Aşa cum am văzut, în timpul primilor doi ani de exil, Troţki a mai nutrit o vagă speranţă că se va întoarce cîndva în URSS. Ştia că acest lucru se va putea întîmpla numai dacă Stalin va fi înlăturat de la putere sau dacă s-ar produce o schimbare dramatică în cursul evenimentelor. În orice caz, a trimis de două ori semnale de pe Prinkipo, dînd de înţeles că este gata să se împace necondiţionat. Vedea în mişcarea revoluţionară internaţională baza unei asemenea reconcilieri, nutrind speranţa că mişcarea va lua amploare şi va convinge conducerea de la Moscova că avusese tot timpul dreptate.

Încă de la începutul anului 1931, Troţki a susţinut că soarta revoluţiei din Spania depindea în cel mai înalt grad de disponibilitatea Partidului Comunist spaniol de a lupta şi de a conduce cu autoritate. În acest sens a scris o scrisoare Biroului Politic în care atrăgea atenţia că înfrîngerea republicii spaniole va duce automat la înlocuirea ei cu un regim fascist, la fel de real ca şi cel al lui Mussolini. „Nu este nevoie", conchidea el, „să mai menţionăm consecinţele pe care le-ar avea asupra întregii Europe şi asupra URSS". În scrisoare, el se referea la situaţia din Spania, extrem de favorabilă izbucnirii unei revoluţii mondiale, şi îndemna conducerea sovietică să facă „o încercare onestă" de a-şi îmbunătăţi relaţiile cu mişcarea muncitorească internaţională şi „de a forma un front unit în arena revoluţiei spaniole". După toate probabilităţile, cuvîntul „onestă" nu a ieşit prea uşor de sub pana lui Troţki, cunoscînd adevărata natură a lui Stalin. Consemnînd faptul că „nouă zecimi din aceste divergenţe" nu au nimic comun cu Spania, s-a hotărît să nu mai complice lucrurile prin inserarea unui articol în presă şi s-a rezumat la acest apel confidenţial adresat conducerii sovietice.

Dar Troţki n-a avut puterea de a trimite această scrisoare şi a lăsat-o să stea pe biroul lui pînă la 27 aprilie 1931, cînd a mai adăugat o scurtă frază de încheiere, în sensul că propunerile lui necesitau luarea unor măsuri de urgenţă, apoi a trimis-o cu poşta obişnuită la Moscova[79]. Fără să mai aştepte răspunsul, şi-a pierdut răbdarea şi a publicat scrisoarea în numărul pe mai-iunie al *Buletinului Opoziţiei*[80]. Biroul Politic a luat cunoştinţă de scrisoarea lui în mai, cînd Stalin a sugerat adoptarea unor măsuri concrete pentru eliminarea politică a lui Troţki. Iată conţinutul însemnării lui, mîzgălite cu cerneală roşie peste literele textului dactilografiat al lui Troţki: „Către Molotov, Kaganovici, Postîşev, Sergo, Andreev, Kuibîşev, Kalinin, Voroşilov, Rudzutak. Cred că a sosit timpul ca Troţki, acest şef al bandei

de criminali şi şarlatan menşevic, să fie lovit în cap de Comitetul Executiv al Internaţionalei Comuniste. Trebuie să ştie care îi este locul"[81].

Cei mai mulţi dintre membrii Biroului Politic au făcut mici comentarii aprobatoare, cel mai lung fiind acela al lui Molotov: „Propun să nu se răspundă deloc. Dacă Troţki publică scrisoarea, trebuie să se răspundă în sensul celor spuse de tovarăşul Stalin." Mesajul lui nu e prea clar, deoarece Stalin afirmase numai că trebuie să i se dea în cap lui Troţki. Este demn de remarcat faptul că Stalin nu i-a menţionat pe toţi membrii Biroului Politic pentru a li se transmite scrisoarea: lipseşte Kirov, la fel Mikoian, Petrovski şi Ciubar, care erau supleanţi, în timp ce Andreev devenise preşedintele Comisiei de Control a Partidului. Nu întotdeauna poate fi urmărit drumul sinuos al gîndirii lui Stalin, însă de astă dată este clar că dorea ca Troţki să fie redus la tăcere. Stalin dădea adesea ordine ambigue sau eliptice, de exemplu „sentinţă categoria întîi", ceea ce însemna pedeapsa cu moartea. În cazul lui Troţki, dorinţa lui Stalin avea să fie adusă la îndeplinire întocmai – cu o întîrziere de nouă ani.

De ce a indicat Stalin Cominternul ca modalitate de a-l contacta pe Troţki? Voia oare ca acţiunea să fie executată ca urmare a unei rezoluţii de propagandă a Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste sau a unei acţiuni similare a Partidului Comunist Spaniol? Bineînţeles că nu. Problema era mai complexă. La sfîrşitul anilor '20, în cadrul OGPU se formase un grup special sub conducerea lui Menjinski, care avea sarcina să execute acţiuni operative în străinătate împotriva contrarevoluţionarilor ruşi, inclusiv lichidarea oponenţilor regimului stalinist. Conducerea aprecia în cel mai înalt grad activitatea acestui grup, reprezentînd cea mai înaltă formă de răzbunare împotriva duşmanilor socialismului. Executanţii acestor acte teroriste erau foarte bine răsplătiţi şi avansau rapid în funcţie. Aşa au luat naştere şi Secţiile Externă şi străină ale Direcţiei pentru Securitate din NKVD, în care au lucrat ofiţeri de spionaj renumiţi, ca Zubov, Serebreanski, Sudoplatov, Kolesnikov, Eitingon, Şpighelglas şi Fitin.

Una dintre cele mai valoroase surse de informare în legătură cu aceste activităţi este Pavel Sudoplatov, cu care am purtat numeroase convorbiri şi care a publicat între timp o carte memorabilă, consacrată KGB-ului şi vieţii sale ca agent secret[82]. Sudoplatov nu s-a rezumat la activitatea de spionaj. Ca şi ceilalţi membri ai grupului, a fost implicat în asasinarea duşmanilor URSS din rîndurile emigranţilor albi şi ai adversarilor URSS. O parte dintre aceşti agenţi operativi au făcut închisoare sau au murit, ca Serebreanski, bunăoară, deoarece stăpînii lor ajunseseră la concluzia că în timpul activităţii

stabiliseră prea multe contacte dubioase. Dar în majoritatea cazurilor s-a apreciat că activitatea lor a fost eroică şi deosebit de valoroasă. Menjinski, Iagoda, Ejov şi Beria au raportat, rînd pe rînd, despre misiunile „legionarilor" lor speciali[83].

Înaintea celui de-al doilea război mondial, Secţia Externă a NKVD a executat ordine emise de cea mai înaltă autoritate. Aşa cum i-a scris Sudoplatov procurorului general al URSS în 1989: „În timpul celor aproape treizeci de ani cît am lucrat în serviciul de informaţii, toate operaţiunile la care am participat nu au fost iniţiate de Beria, ci de Comitetul Central al Partidului. Operaţiunile de informaţii şi diversiune în străinătate şi în spatele liniilor fasciste germane s-au executat din ordinul direct al Comitetului Central al Partidului [căruia Sudoplatov şi colegii lui îi raportau îndeplinirea misiunilor[84]]. Toate rapoartele referitoare la operaţiunile mele speciale se pot găsi în Departamentul general al Comitetului Central, unul dintre ele, nu mai mare de o pagină, fiind scris de mînă"[85]. Acest raport manuscris se referea la asasinarea lui Troţki în Mexic.

Arestat în 1953 – ca mulţi alţi ofiţeri superiori ai serviciilor secrete ale căror cariere recente fuseseră asociate cu numele lui Beria, arestat el însuşi după moartea lui Stalin –, Sudoplatov şi-a petrecut următorii cincisprezece ani în închisoare. În 1982 a făcut cerere să fie reabilitat, dar aceasta i-a fost satisfăcută abia în 1992[86]. În cea de-a doua cerere de reabilitare din 1987, Sudoplatov a menţionat alţi ofiţeri operativi din cadrul Secţiei Externe, printre care mai mulţi refugiaţi şi exilaţi, cunoscuţi mai bine ca personalităţi ale Cominternului care fuseseră recrutate în Grupul Special: Dimitrov, Manuilski, Dolores Ibarruri, supranumită şi „La Pasionaria"[87]. Folosirea comuniştilor străini de către serviciul de informaţii al NKVD este confirmată şi de scrisorile şi amintirile lui Kolesnikov şi Eitingon şi atestată de documentele aflate în arhivele KGB[88]. Mulţi alţi reprezentanţi notorii ai Cominternului sau diplomaţi au fost, de asemenea, racolaţi de Grupul Special din NKVD, mai ales pentru culegerea de informaţii şi mai puţin pentru operaţiuni active. Dintre aceştia a făcut parte şi ambasadorul bulgar la Moscova, Ivan Stamenov, care, după cum susţine Sudoplatov, a sugerat să i se dăruiască regelui bulgar, Boris, un aparat de radio şi o pereche de cizme ruseşti din pîslă cu broderii.

La sugestia lui Stalin „să i se dea în cap lui Troţki", Menjinski şi Iagoda au încercat să treacă la fapte chiar pe insula Prinkipo. Pentru a-şi acoperi urmele, au lansat zvonuri cu privire la pregătirea unui atentat la viaţa lui Troţki de către emigranţii albi. E adevărat că s-au făcut eforturi

pentru provocarea emigranților albi, dar Troțki a părăsit insula Prinkipo și a plecat în Franța în momentul culminant. Cu aceasta s-a încheiat prima încercare, ce-i drept nu prea energică, de îndeplinire a dorinței lui Stalin.

Franța, cu comunitatea ei rusă mult mai numeroasă și cu un contingent OGPU pe măsură, incomparabil mai mare decît cel din Turcia, reprezenta un pericol mai serios pentru Troțki. Adresa lui s-a descoperit curînd, astfel că a fost silit să se mute foarte des, de parcă ar fi fost un criminal căutat de poliție. Îi era imposibil să scape de urmăritori, pentru că printre asistenții fiului său se afla și Zborowski, agentul OGPU.

La începutul anului 1935, agentul serviciului sovietic de informații Mihail Șpighelglas a primit instrucțiuni verbale de la Iagoda, care, la rîndul său, fusese somat de Stalin „să grăbească lichidarea lui Troțki". Agent operativ cu experiență, Șpighelglas a mobilizat toată agenția din Franța, inclusiv pe Ignaz Reiss, comunist polonez care a lucrat pentru OGPU din 1925 pînă în 1937, în Germania, Franța, Austria și Elveția, succesiv.

Troțki era foarte precaut. Primise un avertisment prin intermediul lui Reiss că este „vizat"[89]. Reiss însuși a dezertat în 1937 din cauza sîngeroaselor procese de la Moscova, proclamîndu-se troțkist și adept al Internaționalei a IV-a. Spicuim din scrisoarea sa, adresată Comitetului Central: „Am mers pînă acum alături de voi, dar nu voi face nici un pas mai departe... Cine păstrează tăcere în momentul de față devine complice al lui Stalin, trădător al cauzei clasei muncitoare și a socialismului." A anexat la scrisoare și Ordinul Steagul Roșu pe care îl primise în calitate de „eroic luptător pentru comunism", adăugînd: „Este sub demnitatea mea să-l port deopotrivă cu călăii celor mai de seamă reprezentanți ai clasei muncitoare"[90]. La șase săptămîni după ce a scris această scrisoare, în ziua de 4 septembrie 1937, Reiss a fost asasinat la Zürich. Probabil că îl avertizase pe Troțki să plece din Franța încă din primăvara sau din vara anului 1935, ceea ce Troțki a și făcut. În această perioadă, Troțki a trecut, practic, în clandestinitate. Șpighelglas și oamenii lui l-au localizat de mai multe ori, dar numai pentru a descoperi că prada le scăpase în ultimul moment.

Nemulțumirea creștea la Moscova și cînd Troțki a fugit în Norvegia în iunie 1935, Șpighelglas a fost convocat acasă, unde vînătoarea de vrăjitoare era în toi. El însuși stîrnea bănuieli. Optsprezece luni mai tîrziu, în februarie–martie 1937, la Plenara Comitetului Central, Stalin declara: „Singurul lucru care ne lipsește este voința de a lichida propria noastră neglijență, indolență și miopie"[91]. A acuzat serviciile speciale de lipsă de vigoare și de indecizie. Nu este de mirare că rezoluția de pe raportul lui

Ejov – Ejov îl înlocuise între timp pe Iagoda – confirma faptul că în anii 1932–33, Direcția pentru Securitate din NKVD avusese șansa „de a demasca conspirația troțkistă" și de a o lichida. Acesta reprezenta un reproș implicit adresat acelora care nu reușiseră să înlăture un dușman de moarte. Rezoluția vorbea despre legăturile care se mențínuseră între funcționarii oficiali sovietici și Sedov la Berlin, despre relațiile „criminale" dintre șeful Secției Politice Secrete a NKVD-ului, Molceanov, cu troțkistul Fourier etc. Aceasta confirma faptul că oficialitățile sovietice aflate peste graniță erau strict supravegheate, așa cum reiese și din rapoartele primite de la Paris[92].

Rezoluția plenarei cerea ca procesul „demascării și zdrobirii troțkiștilor" să fie dus pînă la capăt, formulă care, emanînd de la Stalin, nu putea însemna altceva decît asasinatul. Serviciile speciale ale NKVD-ului trebuiau întărite. Întrucît nu reușise să aducă la îndeplinire ordinul lui Stalin, Iagoda a fost curînd arestat sub acuzația de a fi membru al „Blocului troțkist de dreapta" și în 1938 a căzut secerat de gloanțele plutonului de execuție, deși printre acuzațiile formulate la procesul lui nu figura și incapacitatea de a organiza asasinarea lui Troțki[93]. La proces, Iagoda a declarat: „Îmi cunosc deja sentința, o aștept de un an de zile"[94]. În pledoaria sa, acuzatorul Vîșinski a declarat că „ activitatea dușmănoasă și trădătoare" a lui Iagoda nu fusese demascată de „organul de securitate trădător pe care îl organizase și îl condusese el însuși împotriva intereselor statului sovietic și a revoluției noastre, ci de adevăratul serviciu bolșevic de informații care este condus de Nikolai Ivanovici Ejov, unul dintre cei mai remarcabili tovarăși de arme staliniști"[95]. Adevărul este că, în iulie 1933, în momentul în care Troțki a plecat din Turcia, atît Menjinski, cît și adjunctul lui, Iagoda, au știut că Stalin nu va trece cu vederea acest lucru. Menjinski a murit de moarte naturală în patul lui, dar Iagoda a fost o pradă ușoară ca acuzat în procesul „troțkiștilor de dreapta". În rezoluție se spunea clar că trebuie să „se ia măsuri pentru consolidarea unei agenții de nădejde, în țară și în străinătate"[96].

În consecință, nu numai Iagoda și subordonații lui „s-au infiltrat în agențiile NKVD ca adepți ai lui Troțki"[97], ci și agenți ca Șpighelglas și cei din grupul lui. Fusese trimis în străinătate cu aprobarea celui mai înalt for și dăduse greș. Deși i s-a permis să analizeze în continuare rapoartele pe care le trimitea Zborowski de la Paris la Moscova, nu mai prezenta încredere[98] și a fost curînd arestat, condamnat și în cele din urmă împușcat. Comentariul lui Sudoplatov referitor la Șpighelglas este foarte laconic: „Nu a executat misiunea de a-l ucide pe Troțki. Așadar, nu putea fi iertat."

După Congresul al XVIII-lea al Partidului din martie 1939, Secţia Externă a devenit Direcţia I din NKVD, condusă de Fitin şi de adjunctul lui, Sudoplatov. Un grup special, avîndu-l în frunte pe fostul revoluţionar socialist de stînga Serebreanski, a continuat să funcţioneze în cadrul Direcţiei I şi, din iunie 1941, a fost detaşat şi transformat într-o unitate puternică, independentă, care îşi prezenta raportul direct Comisarului Poporului pentru Interne[99].

Pe măsura extinderii operaţiunilor militare în spatele liniilor inamice, această unitate a devenit Secţia a doua Independentă a NKVD şi apoi, din 1942, Secţia a patra[100]. Sudoplatov a preluat conducerea acestei secţii, dobîndind gradul de general-locotenent şi avîndu-l ca adjunct pe Naum Eitingon, general-maior. Amîndoi au fost decoraţi cu Ordinul Suvorov. Grupul Special al NKVD şi alte unităţi similare au dat nu mai puţin de douăzeci şi doi de eroi ai Uniunii Sovietice. Aşa cum a scris Sudoplatov Biroului Politic, agenţia lui – Secţia C – a condus un birou special care strîngea informaţii referitoare la stadiul cercetărilor internaţionale asupra bombei atomice, materiale care au fost folosite de fizicienii şi fabricanţii sovietici de armament[101]. Însă în momentul arestării lui Beria, în vara anului 1953, Sudoplatov, Eitingon, Serebreanski şi alţii asemenea lor şi-au pierdut şi ei libertatea pentru că se bucuraseră de o încredere deosebită din partea şefului lor, acum căzut în dizgraţie. În realitate, activitatea lor era coordonată de o secţie specială a Comitetului Central, dar ca unitate aflată sub autoritatea formală a Comisariatului pentru Interne, au devenit extrem de vulnerabili în momentul în care sinistrul lor şef a căzut în dizgraţie.

Hotărîrea lui Stalin de a-l lichida pe Troţki s-a întărit şi mai mult la sfîrşitul anului 1936, cînd a aflat că Troţki scria *Revoluţia trădată* şi continua să lucreze şi la biografia liderului de la Kremlin, cărţi care aveau să demaşte esenţa antidemocratică a regimului şi crimele comise de conducătorul acestuia. După moartea lui Lev Sedov, Secţia Specială a trebuit să decidă asupra rolului pe care îl va juca Zborowski în viitor. Agentul „West" a raportat că poziţia „Lalelei" (Zborowski) devenise delicată. Cea mai mare primejdie venea din partea Estrinei, care nu-şi ascundea lipsa de încredere faţă de el, deşi Zborowski considera amănuntul lipsit de importanţă. Consemnînd faptul că Zborowski „era foarte leneş din fire", „West" cerea permisiunea Moscovei să se concentreze asupra strîngerii informaţiilor referitoare la troţkişti, să continue să lucreze la *Buletin* şi să participe la lucrările „Secţiei ruse a Internaţionalei a IV-a". Dar principala sarcină pe care i-a trasat-o Secţia Specială agentului său secret a fost „să

ajungă la «Bătrîn»". Mai întîi, trebuia să se infiltreze în serviciul de securitate al lui Troţki. Dar van Heijenoort nu a răspuns la scrisoarea lui Zborowski prin care acesta îi sugera să vină în Mexic pentru a intra în serviciul de securitate al lui Troţki[102]. O a doua scrisoare avea să fie trimisă cu următorul vapor spre Mexic. „West" s-a referit apoi la „metoda Sofia" (o încercare făcută de NKVD de a arunca în aer un apartament de la Sofia), adăugînd că, dacă Zborowski nu reuşeşte să se infiltreze în serviciul de securitate personală a lui Troţki, „vor fi trimişi doi sau trei troţkişti germani prin intermediul Secretariatului Internaţional. În viitor, oamenii aceştia ar putea să devină valoroşi şi în alte feluri"[103].

Propunerile lui „West" au fost acceptate de Moscova. Spania şi URSS au pus la dispoziţie alţi agenţi. Curînd s-a luat hotărîrea ca şi Zborowski să fie trimis în Mexic. „Transmiteţi un proiect de scrisoare de la «Lalea» către «Bătrîn», pe care o veţi expedia numai după ce aţi primit avizul nostru"[104]. Aşadar, Moscova analiza diverse căi prin care să străpungă apărarea lui Troţki. La începutul anului 1939, Stalin a convocat o şedinţă restrînsă pentru a discuta problema lichidării lui Troţki. În numerele pe 1938 ale *Buletinului* fuseseră publicate cele mai virulente critici la adresa epurărilor din Armata Roşie. Sub titlul *Defetiştii totalitari,* Troţki îl acuzase pe Stalin că lasă ţara fără apărare în faţa războiului: „Defetismul, sabotajul şi trădarea s-au aciuat în *opricinina* [garda specială] lui Stalin. *Ober*-defetistul este «tătucul popoarelor» – el este însă şi călăul lor... Lozinca patriotismului sovietic ar trebui să fie «Jos cu defetiştii totalitari, afară cu Stalin şi *opricinina* lui!»"[105]

Într-un articol intitulat *În spatele zidurilor Kremlinului,* datat ianuarie 1939, Troţki a dezvăluit faptul că Abel Enukidze fusese împuşcat pentru că încercase „să stea cu mîna ridicată deasupra capetelor vechilor bolşevici"[106]. În acelaşi număr al *Buletinului* ar fi trebuit inclus un articol care să comemoreze un an de la moartea lui Lev Sedov, dar Troţki n-a avut puterea de a-l scrie. În schimb, l-a rugat pe Zborowski să facă acest lucru în locul lui: „E meritul dumitale că publici *Buletinul* la termen şi cu cea mai mare acurateţe"[107].

Stalin nu mai voia să citească sau să audă de atacurile veninoase ale lui Troţki. Obosise să tot aştepte în timp ce asasinii lui plătiţi dădeau greş unul după altul, astfel că a hotărît să rezolve chestiunea dînd chiar el ordinele de rigoare. În martie 1939 l-a convocat pe Sudoplatov şi i-a spus că „acest slugoi fascist trebuie lichidat fără mult zgomot. Nu face economii. Angajează pe cine vrei". La următoarea întîlnire s-a luat hotărîrea ca expediţia să fie condusă de Eitingon, care avea mare experienţă în acest domeniu şi cunoştea

şi limba spaniolă. În cele din urmă, Stalin i-a amintit lui Sudoplatov că ordinul de a-l lichida pe Troţki venea de la Comitetul Central: „Nu trebuie să-ţi spun ce înseamnă asta", a mai adăugat el cu subînţeles. Eitingon (care a petrecut doisprezece ani în închisoare împreună cu alţi agenţi secreţi asociaţi cu numele lui Beria, arestat la rîndul său după moartea lui Stalin în 1953), i-a scris în septembrie 1963 lui Hruşciov, în speranţa că va fi reabilitat, şi a declarat deschis că din 1925 a lucrat în străinătate din însărcinarea Comitetului Central în diferite misiuni, adăugînd că echipa lui nu a executat niciodată misiuni personale ale Comisariatului Poporului pentru Interne[108].

Dacă Troţki a ştiut că NKVD-ul primise ordin să-l lichideze, ştia la fel de bine că asemenea practici se aplicaseră şi pe vremea cînd el era una din personalităţile de frunte ale URSS. De exemplu, în mai 1924, şeful secţiei externe a OGPU, M.Trilisser, a scris unuia din agenţii săi din Germania: „Arthur Koch, Winkler, Kuhsfeld, Benimann, Spange, Elsa Stuerz, Maderkrebs şi Senger au fost instruiţi în mod adecvat cu privire la folosirea seringilor hipodermice şi se descurcă perfect. San, Kaiser, Stuetter şi Neumann trebuie eliminaţi în orice caz. E necesar să se stabilească contactul cu toate persoanele arestate şi să se transmită instrucţiuni în privinţa comportamentului pe care trebuie să-l adopte. Nu este permisă nici o referire la noi"[109].

Practica asasinării persoanelor indezirabile a fost recunoscută chiar şi de Vîşinski la procesul lui Iagoda, cînd a declarat, în ziua de 11 martie 1938: „Iagoda a reprezentat exponentul cel mai important al tehnologiei uciderii oamenilor în modurile cele mai perfide. A constituit ultimul cuvînt în materie de «ştiinţă» a bestialităţii"[110]. În mormanul de minciuni care a caracterizat procesele-spectacol există, în sfîrşit, şi o mărturie care poate fi acceptată ca adevărată şi exactă.

În legătură cu rolul pe care l-a jucat în operaţiunea împotriva lui Troţki, Sudoplatov a scris Biroului Politic: „La sfîrşitul anului 1938, datorită eforturilor lui Dekanozov, acum noul şef al Secţiei Externe, precum şi ale lui Beria, mi s-a adus acuzaţia că am avut «legături criminale cu Şpighelglas». Am fost ameninţat cu arestarea. La fel şi Eitingon. Am rămas în această stare de incertitudine pînă prin martie – aprilie 1939. Atunci, exact la timp, Eitingon şi cu mine am primit o nouă însărcinare din partea Comitetului Central; totul s-a liniştit în jurul nostru şi am început să ne pregătim intens pentru operaţiunea din Mexic. Şi am executat-o în august 1940"[111].

Sudoplatov a rămas la Moscova ca să „să coordoneze" operaţiunea,

în timp ce Eitingon şi un grup mare de agenţi, cei mai mulţi din Spania, au pornit spre Mexic. Printre aceştia se numărau militarii spanioli Martinez, Alvarez, Ximenez şi cekiştii Rabinovici, Grigolevici şi alţii care cunoşteau bine America de Sud. Aceştia aveau să se întîlnească şi cu Zborowski, dar în momentul sosirii lui Troţki murise deja, aşa că nu mai era nevoie de ajutorul său[112]. Ulterior a făcut efortul de a ieşi din joc şi chiar a reuşit să colaboreze cu Margaret Mead, specialistă în antropologie, la un studiu despre evreii din Europa răsăriteană, *Viaţa este pentru oameni* (1952). A fost suspectat de spionaj şi arestat în SUA în 1956, dar a petrecut puţin timp în închisoare. A reuşit să mai scrie un studiu de antropologie, *Oameni în suferinţă*, dar în nici una din lucrările sale nu s-a referit la activitatea lui de agent al NKVD[113]. Şi ar fi avut multe de spus, mai ales că rolul lui indirect în operaţiunea împotriva lui Troţki de la Coyoacan a fost foarte important, aşa cum vom vedea în cele ce urmează.

Grupul s-a stabilit în Mexico City ca refugiaţi din Spania. Mai întîi s-a organizat o campanie zgomotoasă iniţiată de Comintern, care cerea expulzarea lui Troţki din ţară. Partidul Comunist Mexican a publicat o mulţime de materiale trimise de la Moscova, care îşi propuneau să demaşte „atitudinea trădătoare a lui Troţki faţă de clasa muncitoare", legăturile lui cu serviciile de spionaj engleze şi germane şi participarea la atacurile teroriste îndreptate împotriva conducătorilor sovietici. Străzile au fost împînzite cu foi volante în care se spunea că Troţki organizează o revoluţie în Mexic cu scopul de a instaura o dictatură fascistă. În realitate, toate aceste texte nu făceau decît să repete acuzaţiile formulate în procesele de la Moscova.

La Moscova se depuneau eforturi susţinute pentru a se găsi „dovezi" suplimentare ale crimelor lui Troţki. La sfîrşitul anului 1938, Ejov şi Beria au trimis un memorandum strict secret la Biroul Politic – se pare că este ultimul lucru pe care l-a scris Ejov – în care se afirma că au fost descoperite noi probe care demonstrau colaborarea lui Troţki cu spionajul german chiar şi înainte de Revoluţia din Octombrie[114]. Măsluirea acestor documente era prea mult chiar şi pentru exigenţele Comitetului Central, astfel că materialul respectiv n-a putut fi utilizat.

Între timp, Troţki simţea cum laţul se strînge tot mai tare în jurul gîtului său. Gardienii observaseră că în preajma locuinţei începuseră să dea tîrcoale oameni şi maşini străine. Toţi vizitatorii erau cercetaţi cu mare grijă, iar Troţki a cerut autorităţilor oraşului să întărească paza poliţienească. Alexandru Orlov, care lucrase în Spania cu Eitingon, îl avertizase în legătură

cu acest pericol. Cînd o rudă de-a lui Orlov de la Kiev, un anume Kaţenelson, a fost arestată, Orlov a văzut scrisul de pe perete, a luat 60 000 de dolari din fondurile agenţiei şi a fugit împreună cu soţia şi fiica în America. Troţki n-a luat însă în serios avertismentul lui Orlov, mai ales în privinţa lui Zborowski, care preluase editarea *Buletinului* după moartea lui Lev Sedov.

Mulţi dintre adepţii lui Troţki se bucurau de acelaşi tratament, tot datorită lui Zborowski. În august 1937, Zborowski a raportat că Lev a plecat din Paris şi i-a predat lui problemele organizaţiei, inclusiv corespondenţa curentă şi expedierea documentelor către Troţki. Lev îi dăduse şi o agendă în care se aflau toate adresele: „După cum ştiţi", le scria Zborowski stăpînilor lui de la Moscova, „visam de un an de zile să punem mîna pe ea, dar n-am reuşit niciodată, pentru că «Fiuleţul» nu se despărţea nicicînd de ea. Anexez o fotocopie a acestor adrese. Le vom verifica cu atenţie şi o să vă trimitem rezultatele. Sînt cîteva adrese foarte interesante aici..."[115] Toate persoanele respective făceau parte din anturajul lui Troţki la Mexic.

NKVD-ul ştia mult prea multe despre Troţki pentru ca acesta să poată supravieţui. Troţki a aranjat ca în presă să apară un articol cu titlul *Viaţa lui L.D. Troţki este în primejdie*, în care arăta limpede că ameninţarea venea din partea lui Stalin: „Atît timp cît L.D. Troţki mai este în viaţă, rolul lui Stalin de distrugător al vechii gărzi bolşevice rămîne neîmplinit. Nu este de ajuns să fie condamnat la moarte împreună cu Zinoviev, Kamenev, Buharin şi celelalte victime ale terorii. Sentinţa trebuie executată." În articol se menţiona că se mai comisese un atentat la viaţa lui, în Coyoacan: „Deghizîndu-se într-un exilat care aduce un cadou, un bărbat cu înfăţişare dubioasă a încercat să intre în casă.Tentativa a eşuat pentru că purtarea omului a trezit suspiciuni. A reuşit să plece, dar a lăsat un pachet cu explozibil"[116]. Articolul îi enumera şi pe agenţii lui Stalin care veniseră din Spania în Mexic, dar lista nu-i includea şi pe Eitingon, Mercader şi Grigulevici, aşadar pe nici unul din membrii echipei care venise special pentru a aduce la îndeplinire acea misiune. Evident, toţi acţionau sub nume false.

Troţki a scris două scrisori redactorilor *Buletinului*. În prima îi informa că nu le va trimite nici un articol important în următoarele două sau trei luni: „Mă simt apăsat de obligaţia de a scrie cartea despre Stalin şi de a termina cartea despre Lenin în decurs de optsprezece luni". În a doua scrisoare, scrisă două zile mai tîrziu, nota că articolul lui Alexander Barmin, fostul trimis sovietic la Atena care dezertase, sosise „exact cînd eram în

stare de asediu (din cauza unei tentative de felul celei din Bulgaria...) Am fost nevoit să părăsesc un timp casa, fără manuscrise şi fără documente..."[117]

Cópiile după scrisorile lui Troţki porniseră deja spre Moscova cînd acesta s-a ascuns. Agentul „West" raporta Secţiei Externe că *Buletinul* urma să apară la 15 aprilie: „Aţi primit cu ultima poştă sau urmează să primiţi aproape toate articolele «Bătrînului»"[118].

La Moscova se ştia că Troţki este conştient de operaţiunea pregătită împotriva lui. La sfîrşitul anilor '30, Iakov Serebreanski, unul dintre cei mai importanţi agenţi ai serviciului sovietic de informaţii, a reuşit să fure o parte din arhivele lui Troţki de la Paris cu ajutorul lui Zborowski. Acestea cuprindeau documente din care reieşea că un atentat la viaţa lui Troţki era considerat posibil. Astfel, într-un document datat 19 noiembrie 1935 se menţionează o întîlnire la care s-a discutat o scrisoare de la Freda Zeller; aceasta îl vizitase pe Troţki în Norvegia, întorcîndu-se din Uniunea Sovietică. Scrisoarea, care conţinea propunerea de „a-l omorî pe Stalin", a fost considerată de troţkişti o provocare grosolană[119]. Mitul unui atentat al troţkiştilor la viaţa lui Stalin oferea suficientă justificare nu numai pentru teroarea în masă din Rusia, ci şi pentru activităţile Secţiei Externe a NKVD-ului în străinătate. Arhiva Sneevleit, care a ajuns şi ea în mîinile NKVD-ului, conţine numeroase exemple de documente ce atestă temerile generale din anturajul lui Troţki. Astfel, un anume Kruks îi scria unui coleg troţkist, Keller: „Asupra tovarăşului Ts [Troţki] planează un pericol de moarte din cauza GPU; trebuie să luăm măsuri ca să-l salvăm"[120].

Între timp, Eitingon îşi continua pregătirile, folosind două strategii alternative, aşa cum se căzuse de acord la Moscova: una cu ajutorul Partidului Comunist Mexican şi cealaltă cu agenţi individuali. David Siqueiros, binecunoscutul pictor mexican, a înfăţişat în detaliu motivele şi intenţiile complicilor săi care au condus la convingerea că „sediul lui Troţki din Mexic trebuie distrus, chiar dacă aceasta presupune recurgerea la forţă"[121]. Siqueiros nu cunoştea însă tot adevărul sau nu putea să-l rostească. Nu vorbeşte deloc despre rolul Partidului Comunist din Mexic, nici despre persoanele din afara Mexicului care au plănuit operaţiunea, străduindu-se s-o descrie ca pe o simplă expresie a nemulţumirii internaţionaliştilor mexicani faţă de activitatea troţkiştilor din Spania. Discuţia pe această temă este tensionată şi incertă din punct de vedere istoric, ca să ne exprimăm eufemistic. Este imposibil de crezut că singura intenţie a acestui grup mare de oameni era numai „să pună mîna pe cît mai multe documente cu putinţă, evitînd cu orice preţ vărsarea de sînge"[122]. Te întrebi de ce au avut nevoie

de o mitralieră pentru acest scop. Se pare că asemenea afirmații au fost făcute pentru tribunalul mexican, pentru opinia publică și pentru camuflarea acțiunii sălbatice dirijate de Moscova. Siqueiros descrie atacul împotriva lui Troțki ca pe o izbucnire spontană a internaționaliștilor care luptaseră în Spania și doreau să se răzbune pe el pentru sciziunea provocată în rîndurile republicanilor de către POUM, un partid marxist aflat sub influența lui Troțki. În cartea sa *Comuniștii spanioli,* Jesus Fernandes Tomas scrie că crima conducătorilor POUM, Andrés Nin și Joaquin Maurin, a constat în faptul că nu au vrut să preia mecanic experiența sovietică. Încă din 1932, Maurin scrisese: „Sovietele sînt o invenție rusească ce nu poate fi adaptată la nici o altă țară... A accepta dinainte orice structură concretă înseamnă a te condamna singur la înfrîngere". Andrés Nin împărtășea aceste vederi, ceea ce echivala cu sentința capitală pentru conducătorii POUM, scria Fernandes. Nin a fost lichidat de Alexander Orlov. Mai circulă și acum legenda potrivit căreia ar fi existat un complot troțkist în Spania[123]. Dacă e să-i dăm crezare lui Siqueiros, operațiunea împotriva lui Troțki n-ar fi decît o răzbunare revoluționară. Comandase Brigada 82 din Spania și repurtase mari succese la Teruel. A format un grup de luptă pentru operațiuni teroriste în Mexic.

Grupul lui Eitingon, în care acesta a acționat tot timpul din umbră, își continua pregătirile intense. Se prevăzuse totul: căile de neutralizare a poliției din perimetrul casei lui Troțki, dezarmarea gărzilor din interior, întreruperea legăturii telefonice, ordinea în care vor opera grupurile ce trebuiau să pună mîna pe arhivă, s-o distrugă etc. Principalele obiective erau exterminarea stăpînului casei și distrugerea documentelor acestuia. Totul părea pregătit, dar hazardul a intervenit și de astă dată.

La 1 mai 1940, mii de muncitori mexicani au defilat pe străzi și în piețe, purtînd pancarte și scandînd lozinci prin care îi cereau președintelui să-l alunge pe Troțki din țară. Deși se obișnuise deja, Troțki suporta greu calomniile și insultele. Și-a petrecut toată luna mai scriind febril următorul capitol al cărții despre Stalin, precum și două articole, *Rolul Kremlinului în catastrofa europeană* și *Bonapartism, fascism, război,* și răspunzînd la scrisori. În ajunul atentatului îndreptat împotriva sa, i-a scris Sarei Weber, care asigura editarea *Buletinului* în SUA, liniștind-o în privința dificultăților financiare: „O să publicăm numărul cînd o să avem bani pentru asta"[124]. A scris o scrisoare polemică adversarului său, Weissbord, pe care îl acuza că minimalizează activitatea opoziției de stînga: „Evident că nu vei găsi nimic

la Lenin despre centralismul democratic, pentru că facțiunea lui Stalin s-a format după moartea lui Lenin"[125].

Pe la mijlocul lunii mai, Troțki risca să iasă o oră sau două dincolo de porțile fortăreței sale, împreună cu două gărzi de corp. După cum își amintește unul dintre ei, identificat numai cu inițialele KM, „de regulă, fiecare excursie era o mică expediție militară. Trebuia să elaborăm un plan în prealabil și să aranjăm un orar precis. «Mă tratați ca pe un obiect neînsuflețit», spunea el uneori, ascunzîndu-și nerăbdarea sub un zîmbet"[126].

În primele ore ale nopții de 24 mai, Troțki mai lucra încă. Restul familiei se dusese de mult la culcare. Cam pe la ora 2.30, neputînd să doarmă și simțindu-se agitat, a luat un somnifer și a adormit profund. Cea mai detaliată relatare a celor întîmplate atunci este dată de Natalia în cartea pe care a scris-o împreună cu Victor Serghe, *Viața și moartea lui Leon Troțki.* Cam pe la ora 4 dimineața, toată casa a fost trezită brusc de împușcăturile care veneau de afară. Oamenii de pază ai poliției fuseseră dezarmați de un grup mare de indivizi conduși de un „maior" vînjos. Bucățele de beton zburau deja din ziduri înainte ca lumea din casă să-și dea seama de ceea ce se întîmplă. Camera s-a umplut de fum și un flux continuu de gloanțe zbura prin geamul deschis. Natalia l-a împins pe Troțki într-un colț în spatele patului, acoperindu-l cu propriul său trup. Focul a durat douăzeci de minute. Din camera alăturată s-a auzit strigătul înspăimîntat al nepotului lui Troțki: „Bunicule!". Troțki și-a amintit mai tîrziu că strigătul copilului i se păruse lucrul cel mai cumplit în noaptea aceea. În liniștea care a urmat, au crezut că băiatul fusese răpit. Spre marea lor ușurare, bunicii l-au găsit pe Seva teafăr, numai cu o zgîrietură pe obraz de la un glonț care ricoșase. Încă în stare de șoc, gardienii i-au povestit lui Troțki ce se întîmplase. Printre musafirii lui Troțki se numărau și soții Alfred și Marguerite Rosmer, care veniseră de mai multe săptămîni și aduseseră cu ei un mare număr de cărți și scrisori, precum și o parte din arhiva lui Troțki. Într-una din conversații, Rosmer a descris întîlnirile cu soția lui Ignaz Reiss, cu Estrin și cu Zborowski, la care se discutase despre felul în care îl trădaseră cu toții pe Troțki. Cît despre Zborowski, Rosmer a spus că „garantează pentru el cu propria viață" și a vorbit cît se poate de frumos despre caracterul acestuia[127].

Potrivit schemei aproximative de atac pe care au reconstituit-o cu toții ulterior, vreo două duzini de oameni în uniformele poliției și ale armatei, avînd chiar și o mitralieră, au apărut pe neașteptate și au dezarmat gardienii. Robert Sheldon Harte, care era la poartă, a deschis-o la ordinele „maiorului" și oamenii au intrat în incintă, au mai dezarmat un gardian și au mitraliat

ferestrele de la biroul şi de la dormitorul lui Troţki. Nimeni n-ar fi putut supravieţui acestui măcel. Troţki şi Natalia s-au refugiat în spaţiul îngust de sub fereastră. Gloanţele au ricoşat în pat, salvîndu-i de la moarte. Încă o dată destinul a fost generos cu exilatul.

Dimineaţa, locuitorii reşedinţei continuau să discute şi să gesticuleze uluiţi de cele întîmplate şi de faptul că scăpaseră ca prin urechile acului. Furtul celor două maşini ale lui Troţki, un Ford şi un Dodge, părea nesemnificativ. Un mic incendiu provocat de împuşcături fusese stins la timp şi hîrtiile lui Troţki se aflau în siguranţă. O bombă aruncată în casă după încetarea focului, din fericire, nu explodase. În aceeaşi dimineaţă, un mesaj telefonic codificat a fost trimis de la Mexico City la New York. A fost decodificat şi transmis lui Stalin mai tîrziu, în aceeaşi zi: „Operaţiunea executată. Rezultatele vor fi cunoscute mai tîrziu."

Cînd poliţia secretă mexicană a început să facă cercetări, s-a descoperit că numai în dormitor se traseseră peste două sute de gloanţe. Investigaţiile s-au tărăgănat cîteva săptămîni fără nici un rezultat. Partidul Comunist Mexican arunca vina pe reacţionari şi pe imperialismul american, iar Confederaţia Mexicană a Muncii, care era un front comunist, declara că atacul fusese o provocare îndreptată împotriva Mexicului şi că Troţki trebuia expulzat. Atît de intensă era propaganda comunistă, încît trei tineri tovarăşi ai lui Troţki, Charlie Cornell, Otto Schüssler şi Jean Bazin au fost arestaţi şi interogaţi în legătură cu „pretinsul atac pe care Troţki şi l-a înscenat singur"[128]. Opinia publică a fost informată că Troţki regizase atentatul îndreptat împotriva sa pentru a-l compromite pe Stalin, idee confirmată de ziariştii care aflaseră că Troţki îi spusese şefului poliţiei chiar în dimineaţa următoare: „Atacul a fost executat de Iosif Stalin cu ajutorul GPU-ului. Stalin e autorul!"

Troţki i-a scris preşedintelui Mexicului, declarînd că „locuinţa a fost atacată de o bandă a GPU-ului, dar cercetările au alunecat pe o pantă greşită. Nu-mi este teamă să fac această declaraţie căci fiecare zi care trece va respinge teoria scandaloasă a unui incident pus la cale [de mine]..."[129] Scrisoarea lui şi-a atins scopul, mai ales că Robert Sheldon Harte, care fusese răpit, a fost găsit mort nu departe de casă. Aceasta l-a îndreptăţit pe Troţki să declare că orice încercare de a prezenta chestiunea ca pe o provocare este nejustificată. Pe de altă parte, faptul că Harte deschisese porţile la ordinul lui Eitingon, fără să opună rezistenţă, şi plecase apoi cu atacatorii, lasă deschisă întrebarea dacă nu cumva era un agent secret al GPU-ului pe care îl asasinaseră ca să fie siguri că nu va vorbi. Troţki însă

continua să susţină că Harte fusese loial şi o victimă inocentă, drept care a ordonat să se fixeze o placă de metal pe zidul împrejmuitor pentru a aminti de numele lui.

În cartea sa, Sudoplatov menţionează faptul că NKVD-ul avea un agent în locuinţă. Acesta era Maria de la Sierra, care i-a furnizat lui Siqueiros planul detaliat al casei lui Troţki şi o caracterizare a personalului secretariatului, înainte de a fi rechemată la Moscova, în preajma atacului[130]. Dar se pare că mai există un secret care trebuie dezvăluit. Sudoplatov vorbeşte puţin despre el, amintind numai că în casa lui Troţki „noi aveam o agentă" care ţinea la curent serviciile de informaţii sovietice cu tot ce se petrecea. Ajutorul ei avusese o importanţă majoră. Luase parte şi la alte operaţiuni şi a murit la Moscova în anii '80, fără ca numele ei să fie pomenit de Sudoplatov.

În plus, aşa cum susţin troţkiştii americani de astăzi, în operaţiune au fost implicaţi şi FBI, şi serviciile secrete americane. Într-o lucrare în două volume publicată în SUA în 1985 şi intitulată *Cazul Gelfand*, care conţine o culegere amplă de documente de tribunal, scrisori, note de la interogatorii şi depoziţii ale martorilor, se afirmă că NKVD-ul avea legături indirecte cu FBI-ul sau cel puţin că anumiţi agenţi operativi sovietici erau agenţi dubli. Întrucît analiza documentelor îndreptăţea asemenea presupuneri, în mai 1975 Secretariatul Internaţional al Internaţionalei a IV-a a început investigaţiile. În particular, autorul, Alan Gelfand, îl acuză pe Joseph Hansen, fostul secretar personal al lui Troţki, că a protejat-o pe Sylvia Franklin, comunistă americană şi agentă NKVD, care lucra şi pentru FBI. E greu de desluşit acum adevărul din aceste afirmaţii. Faptul că principalii agenţi operativi fuseseră trimişi de Stalin este cît se poate de clar, dar mai rămîne posibilitatea ca serviciile americane speciale să fi urmărit şi, poate, într-un anume sens, să fi influenţat evenimentele de la Coyoacan.

După ce apele s-au mai liniştit, nu mai încăpea nici o îndoială că Troţki este condamnat. Stalin n-o să aibă linişte pînă cînd nu-l va lichida. Anturajul lui Troţki şi tovarăşii lui de arme au făcut tot posibilul pentru a-şi proteja conducătorul. I-au sugerat să se mute în altă ţară şi să stea ascuns, menţionînd Franţa şi capitalele cîtorva ţări latino-americane. Troţki a respins imediat ideea. Se simţea bătrîn şi obosise să tot fugă. Şi, în primul rînd, nu avea de gînd să tacă, iar dacă va continua să-l demaşte pe Stalin la fel ca şi pînă acum, locul unde se va afla va fi lesne descoperit. James Cannon, unul dintre liderii troţkiştilor americani, a scris mai tîrziu că oamenii din di-

verse organizații care îl vizitau acum pe Troțki aveau sentimentul că îl văd pentru ultima dată: „După ce l-am întîlnit pe Lev Davîdovici, am hotărît să lansăm o nouă campanie pentru a-i asigura o securitate mai mare. În acest scop am strîns mai multe mii de dolari; membrii de partid și simpatizanții au răspuns cu generozitate la apelul nostru“[131].

Așa cum confirmă și Sudoplatov, Stalin s-a înfuriat cumplit cînd a aflat de eșecul tentativei de asasinat. Beria a trebuit să suporte o avalanșă de insulte, în timp ce persoanele implicate în operațiune se așteptau să aibă o soartă similară cu a lui Șpighelglas, care era arestat. Acum nu mai mizau decît pe acțiunea unui agent individual care fusese instalat de mult timp în Mexic și care se pregătea să-și îndeplinească misiunea.

August 1940

În fiecare dimineață, după ce își hrănea iepurii și puii, înainte de micul dejun, Troțki se așeza la birou. Lucrul la cartea despre Stalin mergea greu. În ultimii zece ani scrisese atît de mult despre acest om încît acum se simțea stors de orice putere creatoare. Știa că aceasta este cea mai slabă carte a lui. Ura îi paraliza mintea în clipa în care se așeza la masa de scris. Dar trebuia s-o termine, fie și numai pentru a scăpa de editorii care îl amenințau că îi vor cere restituirea avansului.

Stalin îl presa pe Beria să grăbească „operațiunea“. După eșecul eforturilor lui Siqueiros n-ar fi fost înțelept să se adreseze din nou comuniștilor mexicani. Siqueiros însuși a trebuit să rămînă ascuns destul de mult timp, apoi a fost închis și în cele din urmă a luat calea exilului. Dar a avut curajul să-și asume răspunderea pentru participarea la atentatul împotriva lui Troțki[132]. Nici unul din cei care lucrau pentru NKVD nu ar fi recunoscut vreodată adevărul. Pînă în momentul prăbușirii bolșevismului, ei și succesorii lor din KGB au pretins că nu știu nimic despre această problemă, afirmînd că nu dispun de nici un fel de documente relevante. (Într-adevăr, mi-a fost foarte greu să obțin materiale; în unele cazuri nu am putut să fac trimiteri la surse, pentru că am dobîndit informațiile pe cale neoficială. Cartea de față era deja sub tipar în versiunea rusă cînd s-au produs evenimentele din august 1991 de la Moscova, și sistemul totalitar s-a prăbușit.)

Din punctul de vedere al conducerii partidului sovietic, Siqueiros nu era numai un artist vestit, ci, mai ales, un comunist ortodox, capabil de

„acțiune revoluționară“. Într-adevăr, în 1966 a primit Premiul Internațional Lenin pentru „întărirea păcii între popoare“. Poate că în felul acesta îi era recunoscută abnegația de care dăduse dovadă în mai 1940. Oricum, după eșecul tentativei, Eitingon nu mai putea accepta ajutorul oamenilor lui Siqueiros.

În timp ce Eitingon elabora un alt plan, viața din mica fortăreață revenea încet-încet la ceva care semăna a normal. Cînd în sfîrșit poliția a încetat să mai creadă că tentativa de asasinat fusese înscenată de adepții lui Troțki, acesta, împreună cu prietenii săi au consolidat zidurile, au construit balustrade de cărămidă pe verandă, au instalat un sistem suplimentar de alarmă și reflectoare care luminau de jur-împrejur. În pofida acestui iureș de activitate, Troțki și Natalia se simțeau cuprinși de un nou val de deprimare. Soții Rosmer, care le erau atît de dragi, plecaseră la Paris și nu aveau să-i mai întîlnească niciodată.

Troțki afișa un aer indiferent ori de cîte ori prietenii îl avertizau în legătură cu necesitatea de a-și spori vigilența și de a evita orice legături cu oameni necunoscuți. La urma urmelor, „bine intenționatul“ Orlov se înșelase atunci cînd îl prevenise că în anturajul lui se ascunde un criminal. Atacul fusese comis de forțe din afară, nu venise din interior, de asta era sigur. Își amintea că atît el, cît și Lenin fuseseră avertizați de iminența unui pericol imediat după revoluție. La una din ședințele Comitetului Central de la Moscova, Lenin i-a arătat o telegramă trimisă de un soldat din Armata Roșie din Saratov: „Tovarășe Lenin, permiteți-mi să vă raportez despre acțiunile militare secrete întreprinse împotriva regimului sovietic. Dușmanii poporului, pe care eu îi cunosc foarte bine, vor să vă ucidă pe dumneavoastră și pe Troțki“[133]. Troțki zîmbise și împinsese hîrtia înapoi spre Lenin. Nu era nici prima, nici ultima oară cînd primea asemenea avertismente naive. În aprilie 1921, de exemplu, un comunist pe nume Stepan Zvanov i-a trimis următoarea scrisoare: „Cu salutări comuniste, Lev Davîdovici Troțki! Cu tot respectul care vi se cuvine în calitatea dumneavoastră de conducător al revoluției proletare mondiale, vă rog să fiți atent la [Petrograd]. Se zvonește că șeful de la comunicațiile armatei, tovarășul Dmitriev, pune ceva la cale împotriva dumneavoastră. Mă cunoașteți. Am lucrat împreună în America“[134].

Acum nu mai era nevoie de asemenea avertismente. Toată lumea își dădea seama că sabia lui Stalin atîrnă deasupra vilei urîțite de fortificațiile improvizate. Oare ce mijloace va folosi? Explozie? Mitraliere? Otravă? Nici chiar Stalin nu știa răspunsul, dar pe el nu-l interesau astfel de detalii.

Numai rezultatul conta. Aşa cum îşi aminteşte Sudoplatov de la întîlnirea lui cu Stalin din primăvara anului 1939, conducătorul spusese clar: „Vine războiul. Troţkismul a devenit un complice al fascismului. Trebuie să dăm lovitura Internaţionalei a IV-a. Cum? Decapitaţi-o". O tentativă fusese organizată în mai, dar liderul Partidului Mondial al Revoluţiei Sociale scăpase ca prin minune. Eitingon ştia că nu-şi mai putea permite o nouă greşeală. De astă dată era în joc nu numai viaţa omului care se baricadase în vila mexicană, dar şi cea a lui Eitingon însuşi şi a familiei sale. Trebuia să găsească o modalitate de a infiltra un om în casa lui Troţki, căci din luna mai Troţki renunţase, practic, la expediţiile sale printre dealuri, după cactuşi. Zborowski încercase deja să plaseze o persoană în serviciul de securitate al lui Troţki. Îi scrisese mai întîi lui Troţki şi apoi secretarului acestuia, van Heijenoort, dar Troţki era prea bănuitor pentru a accepta extinderea cercului de oameni din jurul său[135].

Aşadar, Eitingon s-a văzut silit să recurgă la cel de-al doilea plan, ce prevedea folosirea serviciilor unui comunist spaniol, pe nume Ramon Mercader, care venise în America la începutul anului 1939 şi se stabilise ulterior în Mexic. Plecase din Spania mai întîi în Franţa, sub numele de Jacques Mornard. Acolo, cu ajutorul lui Zborowski, a fost prezentat de către comuniştii americani Sylviei Agelof, o troţkistă convinsă, membră a uneia din organizaţiile americane ale „leniniştilor bolşevici". Mama Sylviei era rusoaică, iar Sylvia, pe lîngă engleză, franceză şi spaniolă, vorbea şi rusa. În septembrie 1938, în timp ce participa la congresul de întemeiere a Internaţionalei a IV-a, Sylvia l-a cunoscut pe Jacques Mornard, pentru care a făcut o adevărată pasiune. Mornard o scotea pe Sylvia – care avea douăzeci şi opt de ani şi nu era prea atrăgătoare – la restaurante şi la teatre, apoi a cerut-o în căsătorie. Au petrecut împreună trei luni fericite şi lipsite de griji; Jacques era atent cu ea, dispunea de suficienţi bani. La trei sau patru luni după ce Sylvia s-a întors acasă, în SUA, în februarie 1939, Mornard a apărut şi el, sub pretextul că are de încheiat nişte afaceri. Se prezenta acum drept canadian şi îşi spunea Frank Jacson, metamorfoză pe care a explicat-o Sylviei ca fiind necesară pentru a evita serviciul militar. În realitate, Sylvia a jucat rolul invers al unei Mata Hari: nu seducea oamenii de care avea nevoie, ei o seduceau pe ea. Era îndrăgostită pînă peste cap şi cu ajutorul ei Mercader-Mornard-Jacson a reuşit, în cele din urmă, să pătrundă în casa lui Troţki.

Ramon Mercader, cuprins de patos revoluţionar încă din tinereţe, din Spania, se afla şi în menghina serviciilor secrete sovietice, din care n-avea

să scape pînă la sfîrşitul vieţii sale. Numele lui complet era Jaime Ramon Mercader del Rio Hernandez. Isaac Don Levine a scris despre el una dintre cele mai interesante cărţi, intitulată *Omul care l-a ucis pe Troţki*[136]. Date despre Ramon Mercader am aflat şi de la David Semionovici Zlatopolski, care, împreună cu soţia sa, Conchita Brufau, l-au cultivat pe revoluţionarul spaniol în perioada sa moscovită. Mărturia fratelui lui Ramon, Luis, care a devenit profesor la Universitatea din Madrid, este, de asemenea, revelatoare[137]. Dar cele mai complete informaţii vin de la Sudoplatov şi din dosarele secrete al Secţiei Externe a OGPU.

Sudoplatov îl descrie pe Mercader ca pe un om deosebit de inteligent şi cu o voinţă foarte puternică, ferm convins de justeţea istorică a cauzei căreia îi consacrase întreaga viaţă. Bunicul sau străbunicul lui fusese ambasador al Spaniei la St. Petersburg, iar tatăl mamei lui ocupase postul de guvernator în Cuba. Mama lui Ramon, Eustacia Maria Caridad del Rio, era o femeie impulsivă, energică, hotărîtă. În timpul războiului civil din Spania, tînăra mamă cu cinci copii – Jorge, Pablo, Ramon, Monserrat şi Luis – îşi părăsise soţul devotat şi se înscrisese în Partidul Comunist, devenind agentă a NKVD-ului. Rezidentul sovietic era pe atunci Alexander Orlov, al cărui adjunct, pe nume Naum Eitingon, a devenit unul din apropiaţii lui Caridad şi al fiului ei, Ramon, din momentul în care şi-a dat seama de fermitatea şi loialitatea tînărului ofiţer al armatei republicane. În acea perioadă Mercader a fost racolat de NKVD. Numele de Frank Jacson l-a primit atunci cînd laboratorul special al NKVD-ului de la Moscova i-a dat un paşaport fals, întocmit pe baza documentelor unui voluntar canadian care murise în Spania.

Fratele mai mic al lui Ramon, Luis, considera că destinul lui Ramon fusese înrîurit de mama lor, o femeie frumoasă şi aventuroasă, care avea un puternic ascendent asupra fiului său. Aceştia erau actorii principali pe care Eitingon îi pregătea pentru ultima scenă din viaţa lui Troţki. Nu s-a făcut economie de bani. Dacă Eitingon s-ar fi întors la Moscova cu mîinile goale, l-ar fi aşteptat aceeaşi soartă ca şi pe Şpighelglas. El nu putea dispărea în necunoscut, aşa cum făcuse Orlov, întrucît avea adînc înrădăcinat sentimentul datoriei. I-a spus lui Ramon: „Tu trebuie să execuţi sentinţa". După cum afirmă Luis, care a petrecut aproape patruzeci de ani în URSS şi i-a cunoscut personal pe Kalinin, Beria, Kobulov, Sudoplatov şi Eitingon, întreaga operaţie a costat nu mai puţin de 5 milioane de dolari.

Mercader, după ce s-a stabilit în Mexic, a invitat-o şi pe Sylvia să vină să stea cu el, iar la începutul lui 1940 aceasta devenise deja secretara

lui Troțki, preluînd postul pe care-l deținuse mai înainte sora ei, Ruth Agelof. Lui Troțki îi plăcea tînăra simplă și modestă, care îi era de mare ajutor. Cînd Eitingon a aflat că Sylvia avea să lucreze pentru Troțki, a fost încîntat: infiltrarea începuse.

Sylvia și Ramon locuiau împreună la Hotel Montejo, iar Ramon o conducea la lucru în elegantul său Buick. De fiecare dată se dădea jos din mașină, îi deschidea portiera, o ajuta să coboare, o săruta pe obraz și îi făcea semn cu mîna foarte afectuos. Adesea venea după-amiaza s-o ia de la lucru. Gardienii vilei lui Troțki s-au obișnuit curînd cu iubitul înalt și chipeș al Sylviei, ajungînd să-l considere ca pe unul de-ai lor. O dată i-a dus chiar și pe soții Rosmer cu mașina în oraș, și cei doi i-au vorbit apoi lui Troțki despre „logodnicul cel simpatic al Sylviei". Ramon a reușit să intre în fortăreață cu ajutorul Margueritei Rosmer. Oaspeții din Franța se întorseseră de la cumpărături și l-au rugat să-i ajute să ducă pachetele în casă. O dată ajuns înăuntru, și-a întipărit mai bine în memorie ceea ce aflase de la agenta sovietică despre dispoziția camerelor, a ușilor, a alarmei externe, a încuietorilor etc.

La început, tînărul spaniol nu credea că va trebui să-și păteze chiar el mîinile cu sîngele lui Troțki, dar în zilele de 26 și 27 mai 1940, la cîteva zile după atentatul nereușit împotriva lui Troțki, Eitingon i-a explicat clar lui Mercader cum stau lucrurile. I s-a spus că lui îi revine sarcina de a „executa o sentință justă" care fusese pronunțată la Moscova și că această onoare deosebită va face din el un erou pentru totdeauna. Mercader nu putea să nu se supună. Văzuse deja în Spania ce consecințe avea neascultarea. Cînd una din cunoștințele lui republicane din Catalonia a fost suspectată de legături cu POUM, a dispărut fără urmă. Mercader învățase să respecte această lege a revoluției: cei slabi pe care nu te poți baza sînt lichidați.

La fel ca și Sudoplatov și Eitingon, toți ceilalți participanți la operațiune se așteptau la un deznodămînt încununat de succes. Eitingon continua fără întrerupere pregătirea psihologică a agentului său. Reușise să-l convingă pe Ramon de reușita acțiunii, cu atît mai mult cu cît, după spusele lui, „Mexicul este o țară ideală pentru răzbunare. Aici a fost abolită pedeapsa cu moartea. Dar trebuie să știi că dacă nu reușești să scapi, noi o să te salvăm. Să nu-ți faci nici o grijă!" Probabil că menționarea pedepsei cu moartea îl îngrozise pe Ramon, dar masajul psihologic și-a făcut efectul. După o scurtă criză de depresiune în luna iunie, și-a luat inima în dinți și a început să se pregătească energic pentru „acțiune".

Eitingon, un alt membru al echipei lui pe nume Rabinovici și

Mercader s-au întîlnit de mai multe ori ca să facă planuri și să discute detaliile. Naum Isaakovici Eitingon avea o experiență uriașă. Puțini știu că el lucrase la Shanghai cu Richard Sorge, agentul Cominternului, că el fusese acela care controlase acțiunile agentului britanic Kim Philby, precum și ale altor agenți sovietici. Eitingon risca cel mai mult: dacă eșua, avea să fie chemat la Moscova, unde îl aștepta pedeapsa capitală. Dar cel mai chinuit era Ramon. Îl văzuse pe Troțki, vorbise cu el, îi cunoscuse pe soții Rosmer și pe Natalia și toți îl trataseră cu multă prietenie.

Chiar înainte de a face cunoștință cu asasinul său, Troțki a avut presimțirea că va muri. Înainte de tentativa din 24 mai a decis să-și scrie testamentul. Mai mult decît orice altceva voia să lase îndrumări postume prietenilor și adepților săi și să transmită generațiilor viitoare că rămăsese credincios Ideii. O jumătate din testamentul său este dedicat soției, iar cealaltă jumătate luptei politice. Nici patria, nici Internaționala a IV-a, nici măcar Seva , nepotul lui, nu este menționat aici. Există doar două nume: Natalia și Stalin.

Publicat pentru prima oară în 1958 în *Jurnalul lui Troțki din exil*, testamentul a fost scris în trei reprize – două părți în februarie 1940 și o addenda personală la 3 martie. Troțki și-a reafirmat și de astă dată devotamentul față de ideile revoluționare: „Timp de patruzeci și trei de ani din viața mea conștientă am fost revoluționar; timp de patruzeci și doi din aceștia am luptat sub stindardul marxismului. Dacă ar trebui s-o iau de la capăt, aș încerca evident să evit o greșeală sau alta, dar cursul principal al vieții mele ar rămîne neschimbat. Voi muri ca revoluționar proletar, marxist, materialist devotat, și, în consecință, ateist ireconciliabil. Credința mea în viitorul comunist al omenirii nu este mai puțin fierbinte, aș spune chiar că e mai puternică astăzi, decît în anii tinereții mele." La 3 martie a adăugat: „Dar indiferent care vor fi împrejurările morții mele, voi părăsi această lume cu credința nezdruncinată în viitorul comunist. Această credință în om și în viitorul lui îmi dă chiar și acum puterea de a rezista mai mult decît orice religie"[138].

Am văzut deja cît de mult a iubit-o Troțki pe cea de-a doua soție a sa. Cele aproape cincizeci de scrisori către ea din Biblioteca Houghton oferă o dovadă irefutabilă în acest sens. Episodul cu Frida Kahlo a fost absolut nesemnificativ și n-a făcut decît să confirme trăinicia dragostei lui pentru o singură femeie. Ceea ce scrie el despre Natalia în testatmentul său este plin de tandrețe și duioșie. Le mulțumește prietenilor care îi rămăseseră credincioși, dar n-a vrut să numească pe nimeni în mod special: „Tensiunea

mea ridicată (și în continuă creștere) îi înșală pe cei din jurul meu în privința condiției mele fizice actuale. Sînt activ și capabil să muncesc, dar, evident, deznodămîntul este aproape." Era convins că va muri de hemoragie cerebrală, ba chiar spera că va fi așa: „Dacă scleroza se va prelungi, îmi rezerv dreptul să hotărăsc eu însumi momentul morții mele. «Sinuciderea», dacă acesta este termenul cel mai potrivit în cazul de față, nu va fi nicidecum expresia unei crize de disperare. Natașa și cu mine am spus nu o dată că se poate ajunge la o asemenea degradare fizică, încît e mai bine să-ți întrerupi scurt viața sau, mai corect spus, procesul prea lent al trecerii în neființă"[139].

Chiar și după tentativa de asasinat din mai, Troțki a continuat să analizeze situația mondială. În ultimele luni a scris foarte mult despre război, prezicînd că Hitler, care își construise statul după principiul rasial și Stalin, care edificase noua societate după principiul claselor, vor ajunge să se ciocnească în mod inevitabil. Troțki trebuie să se fi întrebat nu o dată cu ce se deosebea Hitler, care pleda pentru rasa superioară, de Stalin, care continua să promoveze postulatul marxist al dictaturii proletariatului. Dar, deși îi plasa pe ambii conducători la același nivel, Troțki nu a îndrăznit să pună sub semnul întrebării „rolul conducător" al proletariatului. Într-adevăr, în Manifestul Internaționalei a IV-a, pe care l-a scris el însuși și care a fost aprobat la o conferință specială ținută la numai două zile după tentativa de asasinat din 24 mai, se spunea clar: „Esența programului nostru poate fi exprimată în două cuvinte: dictatura proletariatului"[140]. Fără această formulă, întregul program al revoluției mondiale s-ar fi prăbușit. Troțki sesiza mentalitatea comună a celor doi dictatori, dar nu i-a trecut niciodată prin minte că pentru milioane de cetățeni sovietici stalinismul nu era o anomalie, ci o consecință a marxism-leninismului, adaptată pentru a face față nevoilor zilei.

În toată această perioadă, în ciuda faptului că era bolnav și în casă domnea o atmosferă tensionată, Troțki n-a sistat nici o clipă corespondența cu organizația. În scrisorile sale, a continuat să examineze eventualele metode de a transmite ideile antistaliniste poporului sovietic. Se pune întrebarea dacă Troțki a dorit ca Uniunea Sovietică să fie învinsă în război. Nu cumva, din punctul lui de vedere, îndepărtarea lui Stalin depășea sfera interesului național? Nu era chiar așa de simplu. În programul Internaționalei a IV-a, Troțki scria: „Pentru noi, apărarea Uniunii Sovietice coincide în principiu cu pregătirea revoluției proletare internaționale. Respingem cu fermitate teoria socialismului într-o singură țară ca pe un produs al creierului ignorant și reacționar al stalinismului retrograd. Numai revoluția

internațională poate salva URSS. Dar revoluția internațională va provoca moartea inevitabilă a oligarhiei de la Kremlin." Linia gîndirii lui Troțki este clară: Uniunea Sovietică trebuie să fie apărată pentru salvarea revoluției mondiale care îl va înlătura pe Stalin și regimul acestuia. Troțki nu și-a dat niciodată seama cît de utopică era ideea organizării unei revoluții împotriva lui Stalin pe valul invaziei naziste.

Troțki era neliniștit din cauza problemelor interne care măcinau Partidul Socialist al Muncitorilor Americani, element major al Internaționalei a IV-a, în sînul căruia se produsese o sciziune. Majoritatea, în frunte cu James Cannon, continua să-l sprijine pe Troțki, în timp ce minoritatea, condusă de prietenii personali ai lui Troțki, Shachtman și Burnham, se scindase din considerente de ordin practic atît de troțkism, cît și de marxism. Troțki fusese foarte întristat de plecarea lui Shachtman, pe care îl considerase discipolul său credincios. Merită consemnat faptul că sciziunile, rupturile între facțiuni, învinuirile reciproce și disensiunile intelectuale au caracterizat troțkismul de la bun început, ca de altfel și mișcarea revoluționară rusă a primelor generații. Această intoleranță reciprocă se explică prin inconsistența profundă a mișcării, în general. Practic, Troțki declarase război intelectual întregii lumi: burgheziei, social-democrației, stalinismului. Nu și-a schimbat deloc punctul de vedere pe care l-a exprimat în 1931, cînd spunea: „Lupta cu social-democrația este lupta cu aripa democratică a imperialismului"[141]. Mulți dintre adepții lui Troțki erau convinși că principalul element al strategiei lui era lupta cu Stalin, iar restul țintelor sale reprezentau doar elemente adiționale.

După moartea lui Lev, legăturile cu Parisul au slăbit într-o oarecare măsură. Scrisorile de la Estrin și de la Zborowski au continuat să sosească, la fel și cărțile și revistele pe care le cerea Troțki, dar la moartea lui Lev, ceva s-a rupt și în inima lui Troțki. Cînd Estrin a sosit în Mexic, Natalia și Troțki au stat o seară întreagă și au ascultat relatările prietenei lor despre Lev, retrăind tragedia morții acestuia[142].

Între timp, Zborowski cerea permisiunea să vină în Mexic[143], dar Troțki nu simțea nevoia să vadă chipuri noi. Era obosit de vizitatori, obosit de primejdia care îl amenința mereu, obosit să mai lupte. Aproape în fiecare zi aduna cîte un teanc de documente și se străduia să scrie ceva nou despre Stalin, dar publicase atîtea articole despre el, încît simțea că nu mai poate crea nimic original. Lucrul la cartea despre Stalin înainta greu, în parte, și pentru că primea foarte puțină informație din URSS. În afară de ceea ce putea să extragă din născocirile publicate de *Pravda* – la o lună după ce

apăreau – şi de emisiunile radio de la Moscova, care abia se auzeau, nu avea aproape nici un fel de informaţii. În cele patruzeci şi trei de luni cît a trăit în Mexic, Troţki nu a aflat că Stalin devenise între timp un adevărat Dumnezeu pe pămînt şi că adoraţia oarbă pentru el ajunsese trăsătura fundamentală a vieţii publice sovietice. Lucrurile merseseră pînă acolo încît, cu puţin înainte de a fi dat afară, Ejov, referindu-se la „nenumăratele cereri ale oamenilor muncii", fusese în stare să propună ceva de-a dreptul inimaginabil: departamentul lui pregătea un proiect de decret al Sovietului Suprem pentru a se schimba denumirea oraşului Moscova în Stalinodar[144]. Proiectul a fost trimis Biroului Politic şi Prezidiului Sovietului Suprem. Stalin însă nu era prost deloc, astfel că n-a acceptat această propunere. În schimb, s-a concentrat asupra perfecţionării măsurilor punitive împotriva duşmanilor din toate direcţiile. Aproape zilnic bifa sute de liste de nume ale celor consideraţi „troţkişti" şi condamnaţi la „prima categorie", adică la moarte. La 12 decembrie 1938, Stalin şi Molotov au confirmat împuşcarea a 3167 de oameni[145]. Troţki era rupt de multe din realităţile sovietice şi ştia că insultele nu puteau face obiectul unei cărţi. Căuta neliniştit prin ziare şi îi ruga pe adepţii săi să găsească material faptic despre regim.

În timp ce el se străduia să-şi consolideze mişcarea şi s-o conducă în direcţia cea bună, grupul de cekişti moscoviţi din Mexic nu stătea nici el degeaba. Din toate documentele disponibile – Sudoplatov, dosarele din procesul lui Mercader, memoriile Nataliei, dovezile strînse de şeful poliţiei mexicane, de secretarul lui Troţki, Joe Hansen, şi altele – se poate reconstitui pas cu pas felul în care se achitase Eitingon de principala sa sarcină – infiltrarea lui Mercader în cercul intim al lui Troţki.

Mercader-Jacson a intrat pentru prima oară în casă cam pe la sfîrşitul lui aprilie 1940, cînd i-a ajutat pe Marguerite şi Alfred Rosmer să-şi ducă bagajele în camera lor, apoi s-a întors imediat la maşina lui. La 28 mai, cu puţin timp înainte de plecarea soţilor Rosmer, Mercader a fost invitat la cină ca „prieten al Sylviei" care urma să-i conducă cu maşina pînă la vapor. La cererea soţilor Rosmer, Mercader a fost introdus în sufragerie, însoţit, din ordinul lui Troţki de Harold Robins, care răspundea de securitate.

La 12 iunie 1940, înainte de a pleca la New York, la cererea „şefului firmei sale", Mercader a intrat în casă ca să-l întrebe pe Troţki dacă poate să-şi lase Buickul în curte pe durata absenţei sale.

La 29 iulie, Natalia i-a invitat pe Sylvia şi pe Ramon la o discuţie despre viitorul lor la o ceaşcă de ceai. Natalia era sigură că cei doi se vor

căsători şi le-a vorbit cu tact şi umor despre viaţa de familie şi părţile ei bune.

La 1 august, Ramon le-a condus pe Sylvia şi pe Natalia la cumpărături, în centrul oraşului. La întoarcere, a dus cu grijă pachetele în casă şi le-a pus acolo unde i-a arătat Natalia. A plecat apoi imediat, spunînd că are de rezolvat nişte afaceri urgente.

La 8 august, fără să-şi motiveze în vreun fel vizita, Mercader a apărut cu un buchet de flori şi o cutie de bomboane. Discutînd cu Troţki, a spus că i-ar face plăcere să-l ia într-o excursie în munţi. Troţki i-a mulţumit, dar nu i-a dat un răspuns cert.

La 11 august, cînd a venit s-o ia pe Sylvia după cină, Mercader n-a aşteptat-o în maşină, ci a intrat în casă. Gardienii au văzut în asta ceva firesc, căci devenise o persoană foarte familiară. Cei doi au plecat împreună.

La 17 august, noul „prieten al casei" a sosit neinvitat şi l-a rugat pe Troţki să-i acorde cîteva minute. Voia ca Troţki să-i citească un articol critic la adresa acelora care, asemenea lui Burnham, atacau troţkismul. Discuţia a fost scurtă şi Mercader a plecat. Din anumite motive, purta un costum de culoare închisă şi un trenci, deşi afară era cald.

Se pare că Mercader a fost de vreo zece ori în casă, aparent fără a avea un plan clar de acţiune. Poate că dorise să verifice dispunerea încăperilor din interior, dar ştim că acest lucru îi fusese deja dezvăluit de agenta anterioară.

Va mai urma o singură vizită, cea care avea să-i fie fatală lui Troţki. Aceasta s-a produs la ora 5 după-amiază, în ziua de marţi, 20 august 1940. Descrierea ultimei zile din viaţa lui Troţki este cel mai bine redată de văduva sa. Poşta de dimineaţă adusese vestea că manuscrisele lui Troţki ajunseseră în sfîrşit în siguranţă la Harvard. Expedierea lor a avut caracterul unei operaţiuni secrete, căci Troţki îşi făcea probleme pentru securitatea lor. Familia era încîntată şi de cei 15 000 $ pe care universitatea îi plătise pentru privilegiul de a păstra documentele.

De regulă, Troţki îşi hrănea iepurii şi puii la ora opt dimineaţa. Natalia îl privea de la fereastră; întotdeauna îl urmărea cu privirea, chiar şi atunci cînd şedea la masa de scris. „Din cînd în cînd", scria ea, „deschideam puţin uşa ca să nu-l deranjez şi îl vedeam în poziţia lui obişnuită, aplecat deasupra hîrtiilor şi a revistelor, cu stiloul în mînă." Şi Troţki recunoştea că lucra mai bine atunci cînd ştia că ea este prin preajmă. Chiar şi în testamentul său a găsit modalitatea de a vorbi despre ea în modul cel mai neconvenţional: „Natalia tocmai a apărut la fereastra dinspre curte şi a deschis-o larg, ca

aerul să intre liber la mine în cameră. Văd iarba verde strălucitoare de la poalele zidului şi cerul albastru, senin de deasupra zidului şi peste tot e soare. Viaţa este frumoasă. Fie ca generaţiile viitoare să desfiinţeze asuprirea şi violenţa şi să se bucure pe deplin de ea"[146].

După şi-a hrănit animalele, Troţki s-a aşezat la masa de scris. În ziua aceea îşi propusese să răspundă revistei mexicane *El Popular* şi să continue lucrul la biografia lui Stalin. Natalia îşi aminteşte:

> Cam pe la ora cinci am luat ceaiul. Douăzeci de minute mai tîrziu l-am văzut pe Leon Davîdovici în fundul grădinii, lîngă cuştile iepurilor. Era împreună cu un vizitator, dar nu l-am recunoscut decît atunci cînd s-a apropiat de mine şi şi-a scos pălăria. Era Jacson-Mornard... „Mi-e tare sete", a spus el. „Puteţi să-mi daţi un pahar de apă?" „N-aţi prefera o ceaşcă de ceai?" „Nu, am mîncat tîrziu..." Era pămîntiu la faţă şi părea foarte nervos. „De ce purtaţi pălărie şi trenci pe o vreme atît de frumoasă?" am întrebat eu. „Pentru că s-ar putea să plouă", mi-a răspuns el stupid... A băut un pahar cu apă şi mi-a spus că adusese un articol, de astă dată dactilografiat, ca să i-l arate lui Leon Davîdovici[147].

După repetiţia din 17 august, cînd Ramon îl vizitase cu trenciul pe braţ, venise momentul cumplitei fapte. Eitingon muncise îndelung ca să-l pregătească pentru actul final, dar Mercader nu era un robot. La cincizeci de ani după acest eveniment, fratele lui, Luis, declara: „Ramon n-a fost un criminal, pur şi simplu, ci un om care credea în cauza comunistă". Pentru acest agent al NKVD-ului, Troţki era un trădător aflat în slujba imperialismului mondial şi un duşman de moarte al comunismului.

Cred că mai existau şi alte motive care l-au determinat pe Mercader să comită această faptă. Acţiona din constrîngere. Mama lui era în Mexic – de fapt, îl aştepta împreună cu Eitingon în maşină, la mai puţin de o sută de metri de casă. Ne putem imagina prin ce stare treceau cu toţii. Dacă pe Ramon nu-l ţineau nervii, nici unul dintre ei n-ar fi supravieţuit. Erau ostaticii lui. În aceeaşi situaţie se afla şi fratele lui mai mic, Luis, care, la insistenţele lui Eitingon, fusese trimis de la Paris la Moscova. Culoarea aproape verzuie a chipului lui Mercader dezvăluia lupta care se dădea în sufletul lui cînd s-a aflat faţă în faţă cu linia subţire care separă moartea de viaţă, linia dincolo de care trebuia acum să trimită o fiinţă omenească.

Relatarea continuă cu mărturia lui Mercader de la tribunal:

> Mi-am pus trenciul pe masă în aşa fel încît să pot scoate ciocanul de spart gheaţa care se afla în buzunar. M-am hotărît să nu ratez ocazia ideală ce se ivise. În momentul în care Troţki a început să citească, am scos ciocanul de gheaţă din buzunarul trenciului, l-am apucat strîns în mînă şi cu ochii închişi i-am aplicat o lovitură teribilă în cap. Troţki a scos un strigăt pe care n-am să-l uit niciodată. A fost un „aaa" lung, fără sfîrşit, care cred că îmi răsună şi acum în creier. Troţki a sărit în sus, s-a repezit la mine şi m-a muşcat de mînă. Uitaţi, se mai văd şi acum urmele dinţilor lui. L-am împins la o parte şi a căzut pe podea. Apoi s-a ridicat şi a ieşit din cameră împleticindu-se[148].

Natalia povesteşte ce s-a întîmplat mai departe: „Au trecut trei sau patru minute. Era în camera de alături. S-a auzit un strigăt sfîşietor... Leon Davîdovici a apărut rezemîndu-se de uşă. Faţa îi era plină de sînge, ochii albaştri clipeau des în spatele ochelarilor şi braţele îi atîrnau fără vlagă de-a lungul trupului"[149]. Sudoplatov comentează: „În orice situaţii pot surveni accidente inevitabile. Unul dintre acestea s-a petrecut atunci. Cum a mai găsit Troţki puterea de a se lupta şi de a scoate acel strigăt cumplit după ce Mercader, care avea o forţă fizică apreciabilă, îi dăduse o lovitură atît de puternică cu ciocanul de spart? Dacă Troţki ar fi murit instantaneu, Mercader ar fi avut şansa să scape."

În casă s-a produs o învălmăşeală nemaipomenită. Mercader a fost prins de gardieni şi luat la bătaie. Natalia îşi aminteşte că acesta striga: „Ei m-au pus... au prins-o pe mama... au dus-o pe mama la închisoare ..." „Ce să facem cu el?" a întrebat Natalia. „O să-l omoare", a răspuns moale Troţki: „Nu, nu trebuie omorît înainte de a vorbi", a mai zis el, articulînd cu greu fiecare cuvînt. Charlie Cornell, Joe Hansen şi Harold Robins se repeziseră la asasin care urla: „Omorîţi-mă acum sau nu mă mai bateţi!"[150] A fost singura lui manifestare de slăbiciune şi pe parcursul lungilor luni de cercetări şi al procesului nu avea să mai repete aceste cuvinte. Va susţine de fiecare dată că el plănuise şi executase întreaga operaţiune. Nu ştia nimic de GPU, nici nu avea complici. Fusese numai decizia lui.

După cum afirmă Sudoplatov, în primele şase luni din cei douăzeci de ani de închisoare la care a fost condamnat, Mercader a încasat multe bătăi din partea anchetatorilor, dornici să afle cine este în realitate. Timp de cinci ani a fost ţinut într-o celulă izolată, fără ferestre, dar agentul lui Eitingon şi-a păstrat controlul şi n-a retractat prima depoziţie, deşi la proces s-au prezentat documente din care reieşea că avea o altă identitate. Aşa cum a spus Luis: „După primul şoc, şi-a recăpătat stăpînirea de sine şi convingerea că făcuse un lucru necesar". Douăzeci de ani mai tîrziu, cînd a fost eliberat şi se afla în URSS, comentînd evenimentele din Columbia, Ramon a spus: „Terorismul este necesar în lupta pentru comunism"[151]. De fapt, nu făcea decît să citeze cuvintele lui Troţki din lucrarea *Terorism şi comunism,* unde victima lui scrisese: „Teroarea poate fi foarte eficientă

împotriva unei clase reacționare care nu vrea să părăsească scena“[152]. În aceste afirmații descoperim o neașteptată consonanță între victimă și călău. Ideile iacobinismului bolșevic, atît de bine implantate de Troțki în revoluția rusă, se întorseseră acum împotriva lui și îl loviseră cu forța unui bumerang.

Într-o scrisoare găsită în buzunarul său, Jacson spunea că fusese deziluzionat de troțkism și de Troțki. Susținea că trecuse la fapte în momentul în care îl auzise pe Troțki afirmînd că are de gînd să se ducă în URSS să-l ucidă pe Stalin. Este clar că scrisoarea fusese scrisă de altcineva. Curtea a stabilit în scurt timp că Troțki fusese singur cu Jacson numai de două ori, în 17 august, vreme de cinci-șapte minute și în ziua asasinatului, încă și mai puțin timp. E greu de crezut ca, într-un răstimp atît de scurt, Troțki să-și fi dezvăluit asemenea intenții în fața unei persoane practic necunoscute, dar Jacson pretindea că așa făcuse. Evident, Curtea n-a recunoscut mîna experimentată a NKVD-ului. Scrisori similare au fost descoperite în 1938 asupra lui Rudolf Klement, secretarul lui Troțki care fusese asasinat, și asupra altor dezertori care au fost asasinați după ce, chipurile, l-ar fi acuzat pe Troțki de spionaj și de terorism. S-ar putea ca scrisoarea găsită asupra lui Mercader să fi fost inspirată de un raport al lui Zborowski către Moscova din februarie 1938 – în cazul în care n-a fost fabricată de NKVD – în care acesta spunea că „este suficient să-l ucidem pe Stalin pentru ca totul să se prăbușească“[153]. În acest caz, falsul scrisorii elaborate de grupul lui Eitingon este în afară de orice dubiu. Se pare că organizatorii asasinatului s-au ostenit prea tare ca să-și asigure un alibi. Lumea nu prea aflase de eveniment, iar ziarul Partidului, *Pravda*, anunța în ziua de 24 august 1940 că „Troțki a murit la spital, ca urmare a unei fracturi craniene, dobîndite în urma unui atentat împotriva vieții lui comis de o persoană din anturajul său“[154]. Scrisoarea din buzunarul lui Jacson și știrea din *Pravda* proveneau din aceeași sursă. În realitate, presa mondială nu s-a îndoit nici o clipă de adevărata identitate a asasinului.

Toți cei care plănuiseră operațiunea au reușit să scape, cu excepția lui Mercader. Mașina, cu motorul în funcțiune, a plecat exact în momentul în care s-a declanșat alarma. Eitingon, mama lui Mercader și ceilalți au fugit din capitală pe diverse căi. Eitingon și Caridad au așteptat în California instrucțiuni de la Moscova. După cîteva zile au aflat din presa scrisă și de la radio că operațiunea fusese încununată de succes. Ordinul lui Stalin ca „Internaționala a IV-a să fie decapitată“ fusese adus la îndeplinire. Lui Eitingon îi era teamă ca emotiva Caridad, care își pierduse fiul, să nu clacheze și să comită vreo indiscreție. O lună mai tîrziu, Moscova anunța

prin canalele ei speciale că era recunoscătoare pentru îndeplinirea misiunii și îi ordona lui Eitingon să afle de la agenția sa din Mexic care este starea „pacientului“, adică a lui Mercader, și să vadă ce se poate face pentru a fi ajutat. După aceea, lui Eitingon i se va acorda permisiunea să se întoarcă la Moscova. În mai 1941, cu o lună înainte de intrarea Uniunii Sovietice în război, Eitingon și Caridad s-au întors la Moscova, via China, după o călătorie care a durat aproape o lună. Ce s-a întîmplat cu Sylvia în timpul incidentului și după aceea, nu se știe. Este de presupus că, fiind un instrument nevinovat al conspirației, și-a reluat viața de dinainte, în Brooklyn.

Troțki a supraviețuit atacului încă douăzeci și șase de ore. S-a făcut totul pentru a fi salvat, dar era clar că fuseseră atinși centrii vitali ai creierului. La două ore după cumplita lovitură, Natalia își amintește că Troțki a intrat în comă. Cu puțin înainte de aceasta, „arătînd cu mîna spre inimă, i-a spus lui Joe Hansen în engleză: «Simt... aici... că acesta este sfîrșitul... de astă dată... au... au reușit».“ Înainte de operație, surorile au început să-i taie hainele. Natalia își amintește că i-a spus foarte clar și serios: „Nu vreau să mă dezbrace ele... dezbracă-mă tu...“ „Acestea au fost ultimele cuvinte pe care mi le-a spus. L-am dezbrăcat și mi-am apăsat buzele pe buzele lui. Mi-a întors sărutarea, de două ori și apoi încă o dată. Apoi și-a pierdut cunoștința.“ Încheindu-și relatarea tristelor sale amintiri, Natalia scrie că în seara zilei următoare, după trepanație, doctorii „l-au ridicat și capul i-a căzut pe umăr, dar chipul lui era sfidător. Îl mai văzusem depășind crizele. Eram convinsă că va reuși și de data aceasta. Își va recăpăta brusc cunoștința și puterea, va deschide ochii și se va lua din nou la trîntă cu viața... Doctorii în alb stăteau în fața mea...Leon Davîdovici murise liniștit o clipă mai înainte, la ora 7.25 în ziua de 21 august 1940. Avea șaizeci de ani“.

Obelisc într-o ţară străină

Funeraliile lui Troţki au provocat o uriaşă demonstraţie antistalinistă, după obiceiul mexican. La insistenţa Nataliei, Troţki a fost înmormîntat în curtea casei de pe străduţa liniştită din Coyoacan. Nu-i mai rămăsese acum decît nepotul, Seva, şi mormîntul soţului ei, care îi asigura legătura cu tot ceea ce avea importanţă pentru ea. Era, înainte de toate, soţia lui şi mama fiilor lui, şi nu jucase niciodată un rol activ în lupta lui.

Curînd după înmormîntare, liderii Secţiunii Americane a Internaţionalei a IV-a au decis să ridice un obelisc deasupra mormîntului şi să examineze posibilitatea de a se construi un muzeu cu numele lui Troţki. Obeliscul a fost înălţat curînd, dar muzeul avea să fie inaugurat abia la cincizeci de ani după moartea lui. Monumentul propriu-zis este destul de primitiv. O seceră şi un ciocan sînt gravate pe un stîlp de granit cu o înălţime de trei metri pe care scrie cu litere obişnuite „Leon Trotsky". Mai tîrziu, în spatele coloanei simple de beton a fost înălţat un stîlp cu un steag roşu ridicat pînă la mijlocul stîlpului. Cît timp a fost în viaţă, Natalia a avut grijă ca mormîntul să fie în permanenţă înconjurat de flori. Ciudatul monument este şi acum în acelaşi loc, păzit de nepotul lui Troţki, Seva, cunoscut sub numele de Esteban Volkov. Se pare că obeliscul este principalul monument atît al lui Troţki, cît şi al efemerei idei a revoluţiei mondiale.

După toate probabilităţile, acesta este singurul monument supravieţuitor al lui Troţki. Din cei trei conducători principali ai revoluţiei, Troţki a fost cel mai defavorizat sub aspectul „propagandei prin monumente". Lui Stalin i s-au înălţat mii de monumente, deşi acestea au început să dispară treptat după moartea lui. Cel mai mare număr de simboluri sculpturale a avut însă Lenin. Dacă Troţki ar fi murit, să zicem, în timpul războiului civil, monumentele lui ar mai fi şi astăzi în picioare. În mod paradoxal, poate, moartea lui tragică i-a conservat mai bine amintirea în comparaţie cu aceea a altor tovarăşi de arme.

Liderii revoluţiei, după ce au dărîmat simbolurile ţariste, au început să populeze oraşele sovietice cu propriile lor statui, iar Troţki nu a făcut nici el excepţie. În septembrie 1920, Leonid Krasin, un vechi bolşevic şi una din personalităţile marcante ale diplomaţiei sovietice, i-a scris lui Lenin

că o sculptoriţă engleză „călătoreşte prin ţară împreună cu Kamenev şi considerăm că ar trebui să permiteţi măcar o dată în viaţă să vi se facă un bust cum se cuvine"[155]. La data cînd Krasin scria acest bilet, ţara era zguduită de războiul civil, de foamete şi distrugere, dar bustul conducătorului constituia o prioritate absolută. Curînd, foarte curînd, reprezentările banale ale conducătorului aveau să fie răspîndite în toată ţara. În aceeaşi lună, Troţki a primit o scrisoare de la un coleg de şcoală, artistul Nikolai Skoreţki, în care acesta îi spunea: „Talentatul sculptor Grinşpun moare de nerăbdare să te vadă, căci vrea să finiseze bustul pe care l-a conceput după modelul lui Rochefort al lui Rodin"[156]. Dacă acest proiect a fost sau nu finalizat, nu s-a putut stabili. Pe de altă parte, autorul a cunoscut un colonel la pensie în vîrstă de nouăzeci de ani, pe nume Filip Mihailovici Nazarov, ofiţer de cavalerie în regimentul Sf. Gheorghe, care, după cum spune chiar el, „a fost rănit de cinci ori şi a depus jurămîntul de cinci ori" şi a executat o sculptură monumentală a lui Troţki în 1921, la comanda Secţiei Politice a Armatei Roşii. „Sculptura a ieşit foarte mare", îşi aminteşte el, „ cam de vreo trei metri şi ceva. Am făcut-o din ghips, apoi am acoperit-o cu un strat protector kaki. Capul l-am modelat separat.Troţki era înfăţişat cu haina neîncheiată şi cu mîinile încleştate la spate". Întrebat dacă Troţki ştia de existenţa acestui monument, sculptorul amator a răspuns: „Monumentul a fost înălţat în satul Klementievo din districtul Mojaisk, provincia Moscova, într-o tabără mare de artilerie. Imediat după ce am început lucrarea, am fost convocaţi cu toţii şi ni s-a citit un ordin al lui Troţki prin care eram încurajat să-mi continuu opera." Cît despre soarta statuii, „cam prin 1927 sau 1928 a fost dată jos. În anii '30 mueam de spaimă ca nu cumva să-şi amintească cineva că eu o făcusem. Evident, am distrus toate schiţele, fotografiile şi biletul de mulţumire al lui Troţki".

În noiembrie 1923, asistentul lui Troţki, Sermuks, i-a înmînat o scrisoare din partea lui Max Eastman: „Sculptorul Joe Davidson, despre care sînt sigur că ai auzit, este la Moscova. A executat busturi ale unor personalităţi importante din Occident şi a fost sculptorul oficial al eroilor Aliaţilor din primul război mondial, dar el personal este radical şi unul din bunii mei prieteni. A făcut deja busturile lui Kalinin, Radek, Cicerin, Rakovski, Litvinov, Ioffe, Krasin şi ale altora. Nu trebuie să pozezi pentru el, căci îţi poate schiţa portretul într-o singură şedinţă de trei sau patru ore, în timp ce lucrezi"[157].

Artistul V. Deni scria în iulie 1921: „Ai avea posibilitatea, înainte de sosirea artiştilor Brodski şi Voşcilov de la Petrograd, să-i acorzi o oră cunoscutului sculptor Andreev ca să-ţi facă o schiţă în pastel?"[158] Evident că, din moment ce ceilalţi lideri bolşevici erau aşa de grăbiţi să se imortalizeze, Troţki nu putea să refuze. Unde au dispărut busturile executate de Davidson şi de Andreev după ostracizarea lui, nu este greu de imaginat.

Aceste fapte banale ne demonstrează o dată în plus cum cad revoluţionarii triumfători în capcana personalizării victoriei. Monumentele înălţate în timpul vieţii subiectului nu pot servi memoriei umanităţii, ci numai vanităţii unor persoane. Asemenea monumente au fost jaloanele ruşinoase ale idolatriei.

Troţki a evitat epidemia de „monumente" nu pentru că era mai modest decît alţii, ci pur şi simplu fiindcă nu a apucat să-şi plaseze imaginea în ghips, bronz sau marmură prin toată ţara. În acest sens a avut noroc. Obeliscul lui din Mexic este un monument autentic, închinat poate mai mult personalităţii decît activităţii lui politice. Ce a rămas, de fapt, în memoria noastră? De ce a atras numele lui Troţki timp de atîtea decenii atenţia istoricilor, a filozofilor, a scriitorilor şi a cineaştilor? Ce semnificaţie are un obelisc într-o ţară străină? Prăpastia istoriei este la fel de adîncă pentru toată lumea şi numai personalităţi marcante ale istoriei, cum ar fi Troţki bunăoară, rămîn în memoria posterităţii. Stalinismul a îmbibat mintea sovieticilor cu o imagine negativă a lui Troţki, care ar fi adus poporului numai suferinţă şi teroare. Fără îndoială, Troţki a crezut că, prin perfecţionarea dictaturii proletariatului, regimul va rezolva toate problemele sociale. În iunie 1927, pe cînd încă mai era membru al Comitetului Central, remarca în însemnările lui nepublicate referitoare la problema naţională că „coexistenţa şi colaborarea dintre diferitele grupuri naţionale şi egalizarea dezvoltării culturale şi economice sînt dirijate prin forţă de la centru... exact în problema naţională divergenţele noastre fundamentale pot dobîndi expresia cea mai acută". Sugera că soluţionarea acestor probleme este posibilă numai prin „păstrarea şi întărirea dictaturii proletariatului în cadrul statului centralizat al muncitorilor şi al economiei planificate"[159].

Obeliscul din Mexic ne aminteşte că Troţki a fost primul care l-a înţeles pe Stalin şi stalinismul din interior, primul care a văzut trăsăturile esenţiale ale regresului şi semnele degenerescenţei bolşevice. Tragedia destinului lui face din Troţki un personaj memorabil. La urma urmelor,

cenuşiul, cotidianul şi obişnuitul au puţine şanse de supravieţuire în amintirea oamenilor. Mormîntul din Mexic dovedeşte că imaginea revoluţionarului, care devine tot mai clară o dată cu trecerea timpului, joacă un rol important în memoria istoriei.

Silueta lui Stalin, oricît de camuflată, a fost întotdeauna sîngeroasă. Numele lui este sinonim cu cruzimea politică. Lenin a fost înveşmîntat în fraze dulcege şi glorificat de propaganda oficială, de biografii lui şi de inerţia gîndirii ruse, care nu dorea decît „un ţar bun". Dar Lenin n-a fost zeu, ci muritor. Aşa cum scria N. Valentinov, Lenin „trăgînd un cerc în jurul său, a călcat în picioare şi a doborît cu securea tot ce era în afara acelui cerc". Valentinov, care a discutat în repetate rînduri cu Lenin, fusese uimit să descopere la el „intoleranţa şi furia oarbă". Lenin a reacţionat printr-o „avalanşă de insulte imediat ce şi-a dat seama că nu-i împărtăşeam opiniile"[160]. Decenii la rînd, cetăţenii sovietici nu au avut voie să cunoască decît geniul strălucitor al lui Lenin. Literatura hagiografică deşănţată a distorsionat imaginea unui om care greşise în multe privinţe, atît pe plan teoretic, cît şi politic, şi ale cărui acţiuni au avut consecinţe dezastruoase asupra istoriei Rusiei.

Troţki nu a fost un idol politic, ci o personalitate cu un spectru foarte larg de calităţi intelectuale şi morale, împletite cu o excesivă intoleranţă leninistă şi cu o vanitate ieşită din comun. Obeliscul din Mexic nu ne aminteşte nici de un tiran temut, nici de un „geniu de nedepăşit", ci de avocatul unei revoluţii care a devenit victima acesteia şi în acelaşi timp propovăduitorul violenţei ce i-a alterat esenţa. Berdeaev observa că Troţki „organizatorul Armatei Roşii, avocatul revoluţiei mondiale nu-ne stîrneşte teroarea exercitată de un comunist autentic în care conştiinţa de sine, gîndirea personală, propria conştiinţă au fost complet anihilate, el identificîndu-se cu colectivul". După părerea lui Berdeaev, Troţki „este la fel ca Lenin, dar mai puţin virulent în polemică"[161].

Obeliscul ne aminteşte şi de organizaţia internaţională pe care a creat-o Troţki. Mult timp a protestat indignat ori de cîte ori adversarii săi foloseau termenul de „troţkism". Cînd a fost expulzat din Comitetul Executiv al Internaţionalei Comuniste, copleşit de critici violente din partea foştilor tovarăşi, el a negat existenţa „troţkismului" şi a recunoscut numai mişcarea opoziţionistă „de stînga"[162]. Şi-a menţinut poziţia şi la începutul anilor '30. La sfîrşitul lui decembrie 1932, în timp ce se mai afla încă pe insula Prinkipo,

i-a scris traducătoarei sale, Alexandra Ramm, pentru a o anunța că-i va trimite manuscrisul unui articol lung intitulat *Testamentul lui Lenin*[163]. Articolul era tipic prin tonul lui antistalinist, dar conținea și o secțiune numită *Legenda „troțkismului"*. Aceasta fusese creată de Zinoviev și de Kamenev. Cu acordul lui Stalin, ei au poreclit opoziția „de stînga" troțkism. Mai precis, termenul a fost pus oficial în circulație de Stalin, cînd a declarat în articolul său *Troțkism sau leninism* că era necesar ca „troțkismul să fie privit ca o ideologie particulară incompatibilă cu leninismul"[164].

Ulterior, comuniștii care împărtășeau opiniile politice ale lui Troțki au început să fie numiți „troțkiști". De la începutul anilor '30, oricine primea această etichetare în URSS era condamnat la moarte. Troțki a protestat, considerîndu-i pe aceși oameni „leniniști bolșevici" autentici și, în principiu, avea dreptate: toți leniniștii bolșevici erau la fel – credeau în dictatura proletariatului, nutreau convingerea că lumea va fi refăcută conform cu proiectul lui comunist. Zinoviev n-avea decît să afirme că „troțkismul era (și într-o anumită măsură chiar este) numai o nuanță „de stînga" a pseudomarxismului european (adică oportunist), fundamental ostil bolșevismului"[165], dar în 1926 el declara că lupta lui împotriva troțkismului fusese cea mai mare greșeală din viața sa, „mai periculoasă decît eroarea din 1917", cînd se opusese insurecției armate din octombrie. Cu toate acestea, un an mai tîrziu, implorînd iertarea lui Stalin, Zinoviev vorbea din nou de „pericolul troțkismului" ca o manifestare a „pseudomarxismului"[166].

Nimic din toate acestea nu poate nega existența troțkismului pe care noi l-am descris drept una din orientările de bază ale marxismului rus, celelalte două fiind leninismul și stalinismul. Lenin considera marxismul inițial un mijloc de a-și promova ideile pentru mișcarea revoluționară. Pe lîngă reflecțiile sale teoretice cu privire la partidul revoluționar și la chestiunile organizatorice, a adus puține noutăți marxismului. Stalinismul a apărut ca o formă grotescă de leninism. La rîndul său, troțkismul, pe plan teoretic, poate fi considerat forma cea mai radicală a marxismului, aplicabilă nu numai în Rusia, ci și în întreaga „revoluție comunistă mondială". De aceea troțkismul reprezintă într-un fel cea mai energică încercare de aplicare a marxismului european în Rusia, ca o variantă extremă a acestuia. Această părere a fost luată drept punct de reper de către savantul israelian Baruch Knei-Paz în studiul său remarcabil referitor la ideile lui Troțki, și anume „că teoria lui Troțki despre o revoluție rusă constituie singura încercare de explicare a modului în care atît marxismul, cît și revoluția socială erau

relevante pentru Rusia la începutul secolului al XX-lea...Ca urmare a evenimentelor [din 1917], Troțki nu a ezitat să susțină că teoria lui a fost confirmată de aceste evenimente"[167].

Troțkismul a reprezentat o formă extremă de marxism, din care Stalin a împrumutat multe elemente practice, evident fără să recunoască acest lucru. Troțkismul poate fi înțeles numai dacă se iau în considerare aderarea adepților săi la postulatele de clasă, justificarea violenței revoluționare și încrederea sa în inevitabilitatea unui viitor comunist mondial. La Congresul al III-lea al Cominternului din 23 iulie 1921, Troțki declara: „Numai criza poate fi părintele revoluției, în timp ce perioada de prosperitate este groparul ei"[168].

Troțkismul exprimă convingerea lui Lenin potrivit căreia, cu ajutorul violenței dezlănțuite, se putea „da un brînci istoriei" realizîndu-se o schimbare socială fundamentală în răstimpul cel mai scurt. Așa cum își amintește unul dintre liderii menșevici, R. Abramovici, prin introducerea „comunismului de război", Lenin a crezut în primul moment că scopul strategic al revoluției era aproape. La începutul anului 1918, scria Abramovici, „la aproape toate ședințele Sovnarkomului, Lenin considera posibilă construirea socialismului în Rusia în șase luni. Troțki afirmă că, atunci cînd a auzit programul, a fost surprins – șase luni, nu șase decenii, nici măcar șase ani? Nu, Lenin insista că se poate în șase luni"[169]. Poate că Troțki s-a arătat surprins, totuși n-a obiectat. Așa cum am văzut, după 1917, și programul lui referitor la revoluția mondială a fluctuat între cinci și opt ani, deși mai tîrziu a evitat să mai fixeze termene pentru conflagrația universală sau le-a amînat cu cîteva decenii[170]. Dimpotrivă, social-democrații ruși militau pentru o cale mai pașnică a schimbărilor sociale, temîndu-se să nu provoace „o nouă perioadă de tulburări" care ar putea izbucni în țară, dar evident, ei au fost excluși din politică după octombrie 1917. Unii dintre conducătorii lor n-au scăpat totuși atenției NKVD care, chiar și atunci cînd erau în străinătate, în exil, îi țineau sub supraveghere și raportau la Moscova tot ce făceau[171].

Troțkismul exprima postulatele marxiste în forma lor cea mai rafinată. Ca o contrapondere față de stalinism, respingea cu hotărîre totalitarismul, deși nu este clar cum s-ar fi putut aplica dictatura proletariatului în asemenea împrejurări. Așadar, troțkismul a fost o încercare utopică de a combina dictatura cu democrația, monopolul unui partid cu pluralismul politic. De fapt, troțkismul reprezenta utopia marxismului radical din Rusia.

S-ar putea crede că obeliscul înălțat în Mexic este actul final al dramei

mişcării întemeiate de Troţki. Şi totuşi n-a fost aşa. Troţkismul continuă să trăiască. De ce? Ce anume întreţine speranţele adepţilor săi? Evident că eşecul socialismului în Europa răsăriteană şi în URSS le-a înşelat aşteptările. Troţkiştii din zilele noastre tot mai cred în reînnoirea revoluţionară a lumii, care este nu numai necesară, ci şi posibilă. E suficient să ne aruncăm privirile pe *Journal of International Marxism* (Revista marxismului internaţional), care încă mai apare sub egida Comitetului Internaţional al Internaţionalei a IV-a. În 1988, cu ocazia celei de-a cincizecea aniversări a întemeierii acestui organism, Comitetul a adoptat o rezoluţie în care se spunea că lumea se află în pragul unor noi convulsii revoluţionare şi că teoria lui Troţki cu privire la revoluţia permanentă „este confirmată de practică". După cum susţin editorii revistei, „în timp ce Gorbaciov se umileşte pe Wal Street, în URSS are loc restaurarea rapidă a capitalismului... Apărarea cuceririlor lui Octombrie impune ca pe o necesitate istorică răsturnarea birocraţiei cu ajutorul revoluţiei politice." Era de parcă timpul se oprise în loc pentru troţkişti: Afirmaţiile lui Troţki din 1936, făcute în lucrarea sa *Revoluţia trădată*, în legătură cu Stalin şi cu stalinismul, erau reluate cincizeci de ani mai tîrziu de adepţii lui în legătură cu Gorbaciov. Asemenea regurgitări ale ideii răsuflate a revoluţiei permanente atestă totuşi vitalitatea radicalismului de stînga, în primul rînd a postulatului că lumea poate fi remodelată printr-o acţiune proletară îndrăzneaţă.

Cînd citeşti *Journal of International Marxism* ai impresia că plonjezi înapoi, în trecut, cu cîteva decenii. Următoarele rînduri au apărut într-un număr din 1989:

> Măreţul ţel istoric al unirii diverselor organisme naţionale ale proletariatului internaţional într-o singură armată poate fi atins imediat. Strigătul de luptă al marxismului revoluţionar – „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!" – va deveni baza luptei de clasă din fiecare ţară. Vechile partide staliniste şi social-democrate, rămăşiţe putrede ale Internaţionalelor a II-a şi a III-a de mult decedate, se agaţă cu disperare de un sistem depăşit al statelor-naţiuni şi al lorzilor capitalişti. Aşadar, a venit vremea Internaţionalei a IV-a. Comitetului Internaţional îi revine sarcina de a forma cadre capabile să acţioneze decisiv conform cu aceste planuri, să reunească clasa muncitoare sub stindardul Internaţionalei a IV-a, să se pregătească pentru victoria iminentă a revoluţiei socialiste mondiale[172].

Această rezoluţie a fost adoptată în 1988.

În ultimii cincizeci de ani, multe organizaţii, partide şi chiar state întregi au dispărut, dar partidul internaţional al troţkismului continuă să existe. Una din explicaţiile acestui fapt remarcabil rezidă probabil în marea

autoritate istorică a întemeietorului ei. Obeliscul din Mexic stă mărturie, aşadar, nu morţii lui Troţki, ci dăinuirii spiritului revoluţionar în forma lui clasică. Pentru Troţki, spiritul revoluţionar era ca Biblia pentru credincios. Chiar şi atunci cînd totul indica „refluxul" revoluţiei mondiale, după expresia lui, Troţki vorbea despre iminentul ei „flux". La 21 iunie 1924, luînd cuvîntul la Congresul al V-lea al muncitorilor sanitari din întreaga Uniune, a cules aplauze răsunătoare cînd a formulat următoarele concluzii:

> Comuniştii spun muncitorului european: dacă vii la putere, dacă întemeiezi un puternic Stat Sovietic, vei uni imediat două continente, vei dobîndi o tehnologie minunată, un spaţiu nelimitat şi bogăţii naturale, stîrnind entuziasmul clasei revoluţionare care este deja la putere. Dacă trebuie să lupţi împotriva contrarevoluţiei mondiale armate – şi va trebui – îţi vei alcătui propria Armată Roşie, dar nu e nevoie să începi chiar de la zero, căci vei prelua startul de la Armata Roşie a Uniunii Sovietice care a trecut deja prin botezul războiului şi are experienţa victoriei[173].

Se pune problema dacă Troţki a încercat, prin vreun mijloc oarecare, să răspîndească ideile opoziţiei de stînga în interiorul URSS sau al altor partide comuniste. Arhiva Troţki de la Harvard, la fel ca şi arhiva Sneevliet şi alte materiale aflate în posesia NKVD-ului atestă eforturile concrete care s-au depus în vederea revigorării şi impulsionării luptei împotriva regimului stalinist. În toamna anului 1932, de exemplu, Lev Sedov se afla la Berlin şi i-a trimis tatălui său însemnări referitoare la conversaţia avută cu un anume Golţman, un suporter care contribuia la răspîndirea literaturii troţkiste în URSS şi la culegerea informaţiilor politice din exil. Sedov a scris, printre altele, că speranţele lor de a forma un bloc împreună cu Zinoviev, Kamenev şi Lominadze se prăbuşiseră. Raporta totuşi că „pachetele" lui pentru Moscova şi Leningrad ajungeau deocamdată în mîinile cui trebuie[174].

Este clar că în 1932, Troţki tot mai ţinea legătura cu adepţii săi din URSS, din ce în ce mai puţin numeroşi. Corespondenţii lui Sedov raportau că mii de oameni din Ucraina aveau burţile umflate de foame şi părăseau satele. Preşedinţii colhozurilor care nu respectaseră cotele de livrări erau dezbrăcaţi şi lăsaţi în pielea goală pe gheaţă din ordinul procurorului şef al Ucrainei. Se vorbea că un document antistalinist, scris de Buharin, circula din mînă în mînă. Grupul lui Lominadze era mai mult sau mai puţin operativ, dar manifesta o prudenţă excesivă. Jafurile se înmulţiseră. Se stabiliseră raţii speciale pentru activiştii de partid. Se construiau fabrici, care ulterior erau lăsate neterminate, începîndu-se altele. Comuniştii de dreapta nu acceptaseră înfrîngerea[175].

Din aceste rapoarte fragmentare reiese că opoziția, deși foarte slăbită, încă mai supraviețuia și Troțki se simțea așadar îndreptățit să încerce să reaprindă tăciunii nemulțumirii față de politica lui Stalin de la începutul anilor '30. Cît timp a mai fost încă în Europa, a trimis scrisori adepților săi, cerîndu-le să reactiveze lupta împotriva Cominternului și a lui Stalin[176]. Însă nu s-a rezumat să le transmită instrucțiuni de natură pur ideologică, ci și-a sfătuit adepții să se mențină „în strictă ilegalitate"[177]. Într-un dosar al NKVD-ului, marcat simplu „Publicații", există cîteva sute de foi tipărite și manifeste volante cu conținut antistalinist emise de organizațiile troțkiste. Chiar dacă distribuirea acestor materiale în interiorul Uniunii Sovietice era strict limitată, totuși unele dintre ele au reușit să răzbată[178].

Toate aceste materiale confirmă efortul lui Troțki de a duce nu numai o luptă ideologică, ci și politică împotriva partidelor comuniste staliniste și a partidului comunist rus ca atare. În pofida acestor strădanii, nu încăpea nici o îndoială că valul revoluționar era în scădere. Mișcarea de stînga nu a cunoscut niciodată o largă răspîndire. Troțki n-a cedat, ci a continuat să bată clopotul revoluției cu ajutorul *Buletinului* său. Dar sunetul lui era slab și înfundat.

Chiar și aceste slabe eforturi au trezit însă atenția NKVD-ului. Interceptarea publicațiilor care se distribuiau în țară, precum și arestarea unor persoane surprinse cu *Buletinul* asupra lor a dus la creșterea valului de represalii. Orice contact dintre cetățenii sovietici și indivizi suspecți de troțkism era înregistrat imediat. Astfel, un anume Baldoni, un „presupus troțkist" care era sub supraveghere la Moscova, s-a întîlnit cu Budu Mdivani, printre alții, precum și cu familiile Preobrajenski și Donat. Imediat ce s-a aflat acest lucru, agentul „West" a informat NKVD-ul și toate persoanele respective au fost arestate[179].

Potrivit datelor oferite de Ejov, la sfîrșitul anului 1936 și la începutul lui 1937, în instituțiile centrale din Moscova fuseseră arestați mii de „sabotori troțkiști". Între octombrie 1936 și februarie 1937, în diversele comisariate ale poporului (ministere) au fost arestați și condamnați după cum urmează: Transporturi – 141, Industria Alimentară – 100, Industria Locală – 60, Comerț Interior – 82, Agricultură – 102, Finanțe – 35, Educație – 228; și lista continuă[180].

Nu era nevoie să-l fi cunoscut pe Troțki sau să fi luptat sub conducerea lui în războiul civil pentru ca o persoană să fie calificată drept criminal de stat: simpla menționare a numelui lui, posedarea unei scrieri a lui Troțki sau orice sugestie ori asociație indirectă ducea la închisoare sau chiar la

ceva mai rău. Troțkiștii erau „smulși din rădăcină", iar amploarea perchezițiilor creștea. S-a declanșat un fel de întrecere tacită, astfel că, în ultimă instanță, Comisariatul pentru Finanțe, care demascase cel mai mic număr de troțkiști, a fost epurat în întregime. Cifrele erau raportate superiorilor, ca la război – numărul celor demascați și numărul celor arestați.

La o adunare generală a Facultății de istorie din cadrul Institutului Profesorilor Roșii, de exemplu, profesorul A.V. Șestakov a ținut o prelegere intitulată *Metodele de sabotaj pe frontul istoric*. Printre altele, el spunea: „În scrisoarea sa către redactorii revistei *Proletarskaia revoluția*, tovarășul Stalin a arătat că troțkiștii își desfășoară activitatea subversivă prin deformarea realității istorice. De exemplu, abordînd problema tiraniei din colonia greacă de la Pantikapea [din secolul al VI-lea], Drozdov discreditează ideea democrației în comparație cu tirania fascistă"[181].

În prelegere și în alte lucrări se citează „definiția troțkistă a dictaturii lui Șamil [luptător caucazian din secolul al XIX-lea]" și se afirmă că „în pofida indicațiilor tovarășilor Stalin, Kirov și Jdanov, se mai fac referiri la ambiguitatea politicii externe a lui Alexandru I" și că „profesorul Piontkowski și-a mascat uneltirile de sabotor încercînd să reîntroneze capitalismul în URSS"[182]. Toate aceste afirmații ridicole, dar rău prevestitoare erau făcute de oameni care dețineau titluri științifice și grade academice. Tirania ideologică îi marca atît de puternic pe acești oameni, încît ajungeau să vadă pretutindeni dușmani și să manifeste cea mai mare intoleranță față de orice ar fi putut părea suspect. Bineînțeles, asemenea activități nu se rezumau la rușinoasele procese publice ale perioadei respective.

Dintr-un raport al directorului în exercițiu de la Institutul Profesorilor Roșii, datat 27 decembrie 1937, reiese că din cei 408 profesori angajați între 1931 și 1937, 296 își pierduseră posturile deoarece „fuseseră demascați și arestați ca dușmani ai poporului"[183]. Demn de consemnat este faptul că înlocuirea directorilor se făcea atît de repede, încît asemenea rapoarte erau înaintate de „directorul în exercițiu".

În timp ce Troțki își scria discursurile, tipărea *Buletinul* și căuta modalități de a-și răspîndi scrierile în URSS, Stalin își urmărea propria agendă de lucru. Probabil că nu existau mai mult de trei sau patru sute de troțkiști autentici în întreaga țară, dar pentru a-i lichida, Stalin a ucis sute de mii de oameni. De aceea ni se pare îndreptățită afirmația că obeliscul din Mexic este nu numai un moment al conducătorului opoziției „de stînga", ci și al celor care i-au rămas credincioși în toți acei ani cumpliți.

Oamenii citeau cărţile lui Troţki despre revoluţia bolşevică nu numai pentru interesul pe care îl stîrneau, ci şi pentru că autorul lor fusese atît de strîns legat de evenimentele relatate. La începutul anului 1921, G.A. Ziv scria în cartea sa despre Troţki: „Numele lui Lenin va intra pe drept cuvînt în istoria bolşevismului ca părinte şi profet al acestuia; dar pentru masele largi, contemporane, bolşevismul victorios (şi atîta timp cît este victorios) rămîne asociat în mod firesc cu numele lui Troţki. Lenin personifică teoria, ideea de bolşevism (chiar şi bolşevismul are o idee a sa), în timp ce Troţki întruchipează practica ei"[184]. Această afirmaţie este prea simplistă. Troţki a personificat şi teoria, şi practica bolşevismului. În sfera teoriei, numele lui Troţki va fi întotdeauna asociat cu revoluţia permanentă, în timp ce în practică evocă ideea revoluţiei mondiale.

Un mare număr de documente din Biblioteca Houghton este reprezentat de materialele primelor patru congrese ale Cominternului, însoţite de scrisorile lui Troţki către numeroşii lideri străini ai acestei organizaţii. Troţki recunoştea că pînă şi cei mai înalţi funcţionari ai Cominternului îşi pierdeau treptat independenţa, transformîndu-se în agenţi secreţi ai NKVD-ului. Dar nici chiar el nu şi-ar fi putut imagina că personalităţi ca Dimitrov, Togliatti, Bela Kun şi Kolarov vor fi în stare să se umilească în faţa lui Ejov cerîndu-i permisiunea de a deschide la Moscova un club al emigranţilor politici[185]. Sau că Societatea Exilaţilor Politici, printre conducătorii căreia se aflau cei mai proeminenţi revoluţionari, inclusiv Stalin, îşi prezenta în mod regulat raportul de activitate în faţa tovarăşului Ejov[186]. Chiar şi Maxim Gorki, care a discutat cu Stalin o cerere personală a veteranei revoluţionare Vera Finger, l-a informat pe Ejov în această privinţă[187]. Fără îndoială că Maxim Gorki nu era dispus să rişte.

Conştient de faptul că Mexicul reprezenta ultimul său refugiu şi fiind lipsit de informaţii concrete asupra situaţiei din URSS, se pare că Troţki a recurs tot mai mult la argumente şi amintiri vechi. Cu cît scruta mai atent viitorul, cu atît mai clar vedea acolo umbre ale trecutului: conversaţii cu Lenin, mulţimi extatice, Cavaleria Roşie şi trenul lui blindat. Dar cu totul surprinzător, scrierile lui nu reflectă dorul de ţară sau după copiii şi celelalte rude ale sale care au murit acolo. Poate că Ziv avea dreptate cînd declara că „Troţki este orb din punct de vedere moral"[188]. Pe de altă parte, Troţki a petrecut în total peste douăzeci de ani în emigraţie şi exil. Era cosmopolit din fire şi trăia în exclusivitate în sfera politică şi intelectuală. Dacă avea nostalgii, numai revoluţia i le putea provoca. Îndrăgise perioada de început a regimului bolşevic, din 1917 pînă în 1924, detesta anii '30. În primii ani se bucurase de afecţiune şi de respect, dar în exil fusese detestat şi insultat de milioane de cetăţeni abrutizaţi, pe care funcţionarii stalinişti ştiau cum să-i manipuleze.

Pentru a ne face o impresie despre gradul de deteriorare a opiniei publice, este suficient să citim extrase din presa sovietică sau din cîteva cărţi publicate în perioada respectivă. De exemplu, în memoriile eroului muncii Alexei Stahanov – elaborate, în realitate, la ordinul Moscovei, de I. Gherşberg – autorul „îşi aminteşte":

> Cînd au început la Moscova procesele lui Zinoviev şi Kamenev, urmate de acelea ale lui Peatakov şi ale acoliţilor lui, am cerut imediat să fie împuşcaţi... În satul nostru, chiar şi femeile care nu se interesaseră niciodată de politică strîngeau pumnii cînd auzeau ce scriu ziarele. Şi tinerii şi bătrînii cereau ca bandiţii să fie nimiciţi. În momentul în care s-a pronunţat sentinţa de condamnare la moarte prin împuşcare a spionilor troţkişti, am vrut să văd ziarul care anunţa execuţia. Cînd ştirea a fost confirmată la radio, am simţit cum mi se înalţă sufletul... Dacă paraziţii aceştia ar fi căzut în mîinile noastre, i-am fi sfîşiat în bucăţi. Dar porcul ăla bătrîn de Troţki încă mai trăieşte. Cred că va veni şi vremea lui, şi atunci o să ne răfuim cu el aşa cum se cuvine[189].

Au trecut peste cincizeci de ani de la moartea lui Troţki, dar ideile lui, deşi nu au cucerit niciodată minţile a milioane de oameni, sînt încă vii. Ele exprimă fanatism, adeziune la tradiţia revoluţionară şi speranţa într-un cataclism social global, în urma căruia se va edifica o lume nouă. Obeliscul de pe mormîntul lui nu marchează numai destinul tragic al unei fiinţe umane, ci şi simplitatea ideii care l-a animat. Troţki n-a lăsat versuri despre îndepărtata lui copilărie de la Ianovka, nici despre pavajul Kremlinului sau despre cîmpiile nesfîrşite ale Rusiei. Nu se ştie dacă a citit poeziile Zinaidei Gippius, care scria în 1929, anul deportării lui Troţki, următoarele versuri:

Dumnezeule, lasă-mă să văd!
Mă rog dis-de-dimineaţă.
Lasă-mă să mai văd încă o dată Rusia mea natală[190].

Troţki a avut un destin tragic, dar amintirile despre ţara sa natală au fost înghiţite de celelalte mari suferinţe ale lui. Setea de revoluţie luase de mult locul dorurilor şi al sentimentelor, dar nu exista nimic cu care să şi-o poată astîmpăra. Acolo unde ar fi trebuit să fie dorul de a-şi revedea ţara era numai dorinţa revoluţiei.

Epilog

Prizonierul unei idei

Toată viaţa sa, Torţki a gîndit în termeni ca epoci, continente şi revoluţii. Cînd ţinea vreun discurs în faţa miilor de muncitori, ţărani şi soldaţi, lăsa impresia că aduce viitorul mai aproape cu cuvintele lui. Şi de fiecare dată credinţa lui în ceea ce spunea era autentică. În ziua de 24 octombrie 1918, cu ocazia unui discurs rostit în parcul orăşenesc din Kamîşin, spunea în timp ce stătea în picioare în maşina fostului ţar şi gesticula energic: „Vom crea un regat al nostru, al muncii, iar capitaliştii şi moşierii pot să se ducă unde vor, pe altă planetă sau pe lumea cealaltă... Se formează un nou front revoluţionar; de o parte se află asupritorii din toate ţările, de cealaltă clasa muncitoare... În acel moment va suna ceasul de pe urmă al imperialismului mondial, oferindu-ne posibilitatea instituirii regatului libertăţii şi al justiţiei"[1]. Publicul intuia că i se deschide în faţă un viitor luminos şi îl aplauda din tot sufletul.

Troţki era convins că istoria va justifica toate sacrificiile ce trebuiau făcute pentru a se ajunge în regatul libertăţii. Uneori, în fanatismul lui, avansa idei de-a dreptul apocaliptice. Cu o săptămînă înainte de discursul rostit la Kamîşin, le-a adresat activiştilor de partid şi din soviete reuniţi la teatrul din Kazan următoarele cuvinte: „Noi preţuim ştiinţa, cultura şi arta şi dorim ca arta şi ştiinţa şi şcolile şi universităţile să devină accesibile întregului popor. Dar dacă duşmanii noştri de clasă ne-ar demonstra că toate acestea există numai pentru ei, atunci vom spune moarte teatrului, ştiinţei şi artei". După ce s-a potolit ropotul de aplauze entuziaste, a continuat: „Noi, tovarăşi, iubim soarele care ne luminează, dar dacă cei bogaţi şi asupritori vor să monopolizeze soarele, atunci vom prefera ca soarele să plece şi în locul lui să domnească întunericul, întunecimea eternă!"[2]

Se pare că vorbitorul cu haină de piele strălucitoare era un om liber, capabil să realizeze imposibilul. Forţa contaminatoare a Ideii îl captiva nu

numai pe Troţki, ci şi milioane de alţi oameni. Unii dintre ei au îmbrăţişat-o cu rezerve. Alţii vedeau în idolul revoluţionar şansa unei schimbări în bine, în timp ce alţii erau pur şi simplu angrenaţi în inerţia valului revoluţionar.

Troţki a scris multe cărţi şi articole, dar în nici una din ele nu putem găsi explicaţia credinţei lui fanatice în marxism şi în revoluţie. Berdeaev se întreabă: „De ce a devenit Troţki revoluţionar, de ce a crezut fără rezerve în socialism, de ce şi-a consacrat toată viaţa revoluţiei sociale?"[3] Nici una din scrierile lui Troţki nu oferă un răspuns satisfăcător la aceste întrebări, dar e de presupus că o asemenea credinţă care depăşea limitele raţiunii se apropia de fanatism. Deşi această dăruire presupunea o considerabilă forţă intelectuală vădea în acelaşi timp o mare slăbiciune: putere pentru că astfel de oameni sînt în stare să influenţeze viaţa socială, şi slăbiciune fiindcă sînt prizonieri ai Ideii. Ei nu au capacitatea de a se schimba sau de a se adapta la noile împrejurări. Din punctul lor de vedere, marxismul este o religie revoluţionară. Valorile lor, însă, nu se identifică cu acelea universal umane ale marilor religii ale lumii, ci sînt întruchipate de dictatura proletariatului, lupta de clasă şi dominaţia nelimitată a unui singur partid.

Troţki a fost prizonierul ideii comuniste. În 27 februarie 1940, cînd scria în testatmentul său „credinţa mea în viitorul comunist al omenirii nu numai că n-a pălit, dar este chiar mai fermă astăzi decît în zilele tinereţii mele", nu rostea o formulă rituală. Care au fost consecinţele acestui „prizonierat"? De ce a trebuit ca devotamentul orb, fanatic faţă de Idee să conducă la înfrîngere şi cum s-a manifestat el la Troţki?

În primul rînd, el recunoştea numai revoluţia socială şi dispreţuia reformismul. Nu a pus niciodată sub semnul întrebării teza leninistă cu privire la transferul de putere de la o clasă la alta, care era caracteristica fundamentală a revoluţiei în toate sensurile[4]. Eroarea istorică a acestui concept rezidă în faptul că se vorbeşte despre dominaţia unei clase, nu a poporului, cînd, de fapt, este imposibilă realizarea dreptăţii în condiţiile situării unei clase deasupra tuturor celorlalte. Noi înşişi am constatat pe propria piele că se poate obţine infinit mai mult pe calea reformelor. Revoluţiile care au avut loc în Europa la sfîrşitul secolului al XX-lea s-au bazat toate pe reforma nonviolentă şi au dat naştere unor sintagme ca „revoluţia de catifea". În ideologia bolşevică, asemenea evoluţii erau respinse de la bun început, şi Troţki a fost unul dintre cei mai consecvenţi promotori ai soluţionării prin violenţă „tradiţională" a problemelor mondiale. Cu puţin timp înainte să moară, el a declarat: „Singura cale pe

care ar trebui să se dezvolte omenirea este aceea a revoluţiei socialiste"[5]. A fost într-adevăr un prizonier al Ideii, dar şi-a ales singur acest drum.

În ciorna discursului său la Congresul al IX-lea al Partidului, intitulat *Sarcinile de rutină ale construcţiei economice*, Troţki scria că e nevoie „de o luptă permanentă, sistematică, consecventă şi dură împotriva dezertărilor de la muncă, mai ales prin publicarea listelor cu pedepsele aplicate pentru fuga de la muncă, prin crearea unor echipe penale ale muncitorilor dezertori şi, în sfîrşit, prin internarea lor în lagăre de concentrare"[6].

Nu exagerăm cu nimic dacă afirmăm că asemenea practici au devenit, în cele din urmă, metoda firească de „construcţie a socialismului". În martie 1947, ministrul de Interne, S. Kruglov, îi raporta lui Beria în legătură cu lagărele: „În trimestrul doi se vor construi [lagăre] pentru încă 400 000 de oameni. O să repartizăm 50 000 la Dalstroi [Orientul Îndepărtat], 60 000 la BAM [linia ferată Baikal – Amur], 50 000 la construcţiile speciale, 50 000 la exploatările forestiere, 40 000 la Vorkuta-Uhta-Norilsk şi 100 000 de rezervă pentru acoperirea pierderilor [adică a deceselor survenite între timp]. Cer ca obligaţia suplimentării forţei de muncă să nu fie impusă deocamdată Ministerului de Interne"[7]. În pofida uluitoarei anverguri a represiunilor, tot nu se găseau destui sclavi. Aceasta era logica violenţei: de la militarizarea forţei de muncă la echipele de muncă „penală" şi de aici la industria Gulagurilor.

Troţki nu se deosebea de alţi conducători în privinţa rolului pe care îl atribuia partidului în revoluţia socială. Credea cu fermitate, la fel ca şi Lenin, în dictatura unui partid şi în monopolizarea puterii de către acesta, premise favorabile apariţiei totalitarismului. La 7 decembrie 1919, vorbind la Congresul al VII-lea al Sovietelor, Troţki declara: „Comisarii noştri şi comuniştii de frunte alcătuiesc un nou ordin al samurailor, care, fără privilegii de castă, vor şti cum să moară şi îi vor învăţa şi pe alţii să-şi dea viaţa pentru cauza clasei muncitoare"[8]. Patru ani mai tîrziu avea să-şi schimbe oarecum poziţia şi va lua atitudine împotriva „birocratizării organizaţiei de partid", referindu-se la „linia falsă a partidului imprimată de Comitetul Central", şi la „omnipotenţa secretarială"[9], dar nu va pune niciodată sub semnul întrebării dreptul acelui unic partid de a determina soarta unei populaţii imense. Nu dorea decît „să democratizeze organizaţia clasei muncitoare", fără să-şi dea seama că monopolul avea să transforme

în mod inevitabil organizaţia într-o armă a totalitarismului. Troţki s-a străduit să meargă înainte, dar orientarea partidului spre un sistem totalitar îl obliga să privească în trecut.

Cu douăzeci de ani înainte de Congresul al XX-lea din 1956, Troţki a prezis prăbuşirea inevitabilă a turnului stalinist al minciunilor. A făcut şi el foarte mult pentru a se ajunge la acest deznodămînt, deşi contribuise din plin la edificarea sistemului. Cu sau fără voie, Troţki i-a obligat pe oameni să sesizeze caracterul utopic al ideii principale căreia îşi consacrase întreaga viaţă. Cu cît pleda mai convingător pentru inevitabilitatea revoluţiei mondiale, cu atît mai efemeră părea aceasta. În ultimii lui ani de viaţă, numărul acelora care mai credeau în misterul purificator al cataclismului mondial se micşorase simţitor. Duşmanul lui din URSS – Stalin – demonstrase care erau consecinţele radicalismului bolşevic într-o ţară şi oricine şi-ar fi putut imagina ce s-ar fi întîmplat dacă toată planeta ar fi fost mistuită de focul revoluţionar.

Troţki a fost iubit ca lider al revoluţiei, dar la sfîrşitul anilor '20 numele lui devenise un termen echivalent cu o înjurătură. Stalin avusese nevoie de numai cinci ani ca să-l transforme într-un paria. Parţial, Troţki însuşi era vinovat pentru aceasta. Tragedia lui consta în faptul că, prin lupta sa neobosită şi pătimaşă împotriva lui Stalin, i-a înlesnit acestuia acapararea puterii în partid. Înseşi acţiunile lui Troţki i-au îngăduit lui Stalin să-l plaseze într-un cerc de schismatici, eretici şi alţi „duşmani interni". În mod paradoxal, lupta furibundă a lui Troţki împotriva lui Stalin l-a ajutat pe acesta să devină un dictator sîngeros. Noul conducător al partidului a etichetat declaraţiile lui Troţki drept „deviere", dar Stalin a preluat multe dintre ideile opoziţiei de stînga şi le-a utilizat în interes propriu. În ciorna lucrării *Despre construirea socialismului într-o singură ţară,* Troţki a definit posibilitatea unei largi reforme sociale drept „o deviere social-democratică". L-a împins pe Stalin spre „ritmurile revoluţionare". „Ne consideră pesimişti şi sceptici", scria el, „pentru că noi considerăm nepotrivit ritmul de melc"[10].

S-ar putea argumenta că Troţki l-a îndemnat pe Stalin să adopte o politică radicală în proiectul *Platformei leniniştilor bolşevici,* pe care a prezentat-o la Congresul al XV-lea din 1927. El a declarat că: „Grupul lui Stalin s-a dovedit neputincios în faţa creşterii forţelor care militează pentru întoarcerea ţării noastre spre calea capitalistă şi care urmăresc slăbirea poziţiilor clasei muncitoare şi ale ţăranilor săraci în faţa forţei crescînde a

chiaburilor, a NEP-menilor şi a birocraţilor... Puterea din ce în ce mai mare a clasei fermierilor de la sate trebuie contracarată prin extinderea colectivelor... Relaţiile funciare intră tot mai mult sub influenţa chiaburilor"[11].

În lumina acestor declaraţii şi a altora asemănătoare, putem presupune că, dacă Troţki ar fi venit la putere, ar fi depus toate eforturile pentru îndeplinirea acestui program. În realitate însă, Stalin a fost acela care a condus lupta sălbatică împotriva „puterii crescînde a NEP-menilor şi a chiaburilor". Dacă răspunderea pentru uriaşele suferinţe pe care le-a avut de îndurat poporul sovietic aparţine incontestabil Partidului Comunist de sub conducerea lui Stalin, originea ideologică a politicii constrîngerii şi a schimbărilor sociale forţate este „meritul" opoziţiei de stînga.

După asasinarea lui Troţki, NKVD-ul din ţară şi din străinătate şi-a pierdut curînd interesul pentru troţkism. Fără conducătorul ei, Internaţionala a IV-a nu mai reprezenta nici o primejdie pentru nimeni. Acest fapt scoate în evidenţă paradoxul contrastului dintre personalitatea impunătoare a lui Troţki şi mişcarea ideologică firavă căreia i-a dat naştere. Probabil că cea dintîi care a confirmat acest lucru a fost agenţia NKVD. La 1 iulie 1941, la o săptămînă după ce armatele lui Hitler începuseră să brăzdeze ţara natală a lui Troţki cu şenilele tancurilor, ofiţerii Agoianţ şi Klîkov de la securitatea statului au elaborat un proiect de memoriu referitor la „închiderea cazului Troţki şi al publicaţiilor troţkiste din străinătate". În documentul final se menţiona că „toate aceste materiale nu mai prezintă importanţă din punct de vedere operaţional"[12].

S-ar putea ca funcţionarii lui Beria să-şi fi pierdut interesul pentru Troţki după ce l-au anihilat, dar el a rămas o personalitate de primă mărime în istoria politică a secolului al XX-lea. Nu poate fi descris în nuanţe cenuşii, pentru că el a îmbinat spiritul rebel al revoluţionarilor ruşi, radicalismul şi dăruirea lor, cu iacobinismul extrem şi devotamentul fanatic faţă de Idee. Aşa cum observa cu multă perspicacitate Berdeaev:

> Troţki este un revoluţionar foarte tipic, un revoluţionar în stil mare, dar nu poate fi considerat un comunist tipic. Nu înţelege principalul punct a ceea ce numesc eu mistica colectivului... Colectivul şi linia generală a partidului comunist seamănă cu o congregaţie bisericească şi oricine doreşte să rămînă ortodox trebuie să se supună conştiinţei şi conştiinciozităţii colectivului... Troţki încă mai atribuie importanţă individualului, consideră că iniţiativa şi critica individuală mai sînt posibile, crede în rolul personalităţilor revoluţionar eroice şi dispreţuieşte mediocritatea şi lipsa de talent[13].

Individualitatea lui Troţki este marcată în primul rînd de obsesia lui faţă de Idee. Pentru el, Ideea echivala cu un templu filozofic, şi orice se crea în interiorul acestuia aparţinea eternităţii. Pentru el, cel mai mare lux spiritual consta în capacitatea de a gîndi şi de a reflecta liber. Nu-l vom cunoaşte niciodată pe acest bărbat, căci cu cît este o personalitate mai neobişnuită, cu atît rămîne mai enigmatică.

Note

Introducere

1 Arhivele Centrale de Stat ale Armatei Sovietice (ŢGASA), f.33 987, op.2, d.32, II.279-80.

2 *Ibidem*, r.282

3 Ziv, G.A., *Troţki: Harakteristika (po licinîm vospominaniiam)*, New York, Narodopravstvo, 1921.

4 ŢGASA, f.4, op.14, d. 55, r.8.

5 Arhiva Centrală de Partid Marx-Lenin (ŢPA IML), f.17, op.2, d.612, nr.III, r.7.

6 Kropotkin, P.A., *Reci buntovşcika*, St. Petersburg, 1906, p.85.

7 ŢPA IML, f.325, op. I, d.228, r.20.

8 *Biulleten oppoziţii*, nr. 87, august 1941, p.5.

9 Troţki, L., *Moia jizn*, Berlin, vol.2, 1930, p.336.

10 *Biulleten oppoziţii*, nr.87, august 1941, p.8.

11 După mai bine de şaizeci de ani s-a înlăturat tabuul sovietic. În anii 1990–1991, în Uniunea Sovietică s-au publicat următoarele lucrări ale lui Troţki: *Istoria revoluţiei ruse, Siluete politice, Stalin, Şcoala stalinistă a falsificării, Viaţa mea* şi *Literatura şi revoluţia.*

12 ŢPA IML, f.130, op.I, d.3, r.24.

13 ŢPA IML, f.2, op.I, d.22 947, r.6.

Capitolul 1

1 ŢGASA, f.33 987, op.3, d.60, r.21.

2 ŢPA IML, f.325, op.2, d.14, r.1.

3 Troţki, L., *Moia jizn, op.cit.*, vol.I, p.17.

4 *Ibidem*, p.36.

5 ŢPA IML, f.325, op.1, d.14, r.1.

6 Ziv, Troţki, *op.cit.*, p.12.

7 Troţki, *Moia jizn, op.cit.*, vol.I, pp.99–100.

8 *Ibidem*, p.36.

9 Troţki, L., *Dnevniki i pisma*, New Jersey, 1986, p.154.

10 Scrisoare către V.I. Nevski, 1921. ŢPA IML, f.325, op.I, d.17, r. 1-2

11 Incidentul a fost descris de I.M.Vasilevski după revoluţie în lucrarea sa *Nikolai II*, pp.4-46.

12 Ziv, *Troţki, op.cit.*, p.18.

13 ŢPA IML, f.325, op.I, r.14, r. 4-8.

14 Troţki, L., *Dnevniki i pisma, op.cit.*, p.43.

15 ŢPA IML, f.325, op.I, d.1, r.1.

16 Şura, Şurocika, Saşa şi Saşenka sînt numai cîteva din diminutivele numelui Alexandra.

17 ŢPA IML, f.325, op.I, d.1, r. 2-3.

18 Trotsky, *My Life*, Scribner's, New York, 1930, p.124.

19 Trotsky, L. (trad. de Elena Zarudnaia), *Trotsky's Diary in Exile*, Faber & Faber, Londra, 1959, pp.61-62, 71.

20 ŢPA IML, f.325, op.I, d.178, r.9.

21 *Ibidem*, d.18, r.19-20.

22 *Socinenia Gleba Uspenskogo*, SPB, 1889, vol.II, pp.139-40.

23 ŢPA IML, f.325, op. I, d.2, r.l.

24 *Ibidem*, r.3.

25 *Ibidem*, r.8.

26 Troţki, *Socineniia*, vol.8, Moscova, 1926, pp.14-15.

27 Trotsky, *My Life, op.cit.*, p.19.

28 Berdeaev, N., *Samopoznanie: opît filosovskoi avtobiografii*, YMCA, Paris, 1949, p.275.

29 Lenin, *Polnoe sobranie socinenii* (PSS), vol.46, p.277.

30 Troţki, N., *Naşi politiceskie zadaci*, Geneva 1904. (Iniţiala „N" era folosită frecvent la vremea respectivă de cei care scriau sub pseudonim, cf. N. Lenin.)

31 Troţki, *Socineniia*, vol.8, *op.cit.*, pp.65 – 68.

32 Deutscher, I., *The Prophet Armed: Trotsky, 1879-1921*, Oxford University Press, 1954, p.62.

33 Troţki, *Socineniia, op.cit.*, pp.65-66.

34 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, MS.Russ, 13.1 (8680-3).

35 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, MS. Russ.13.1 (10634-41).

36 ŢGASA, f.33 987, op.I, d.21, r.35-41.

37 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, MS.Russ. 13 (T.866.3S).

38 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, MS. Russ. 13.1 (8680-3).

39 Aceste comentarii provin din însemnările Sedovei, pe care Troţki le-a utilizat în *My Life, op.cit.*, p.148.

40 *KPSS v rezoliuţiiah i reşeniiah sezdov, konferenţii i plenumov ŢK,* ediţia 8, vol.I, Moscova, 1970, p.71.
41 Trotsky, L., *My Life, op.cit.,* p.163.
42 Lenin, *Socineniia,* vol.34, p.137.
43 Trotsky, *My Life, op.cit.,* p.164.
44 Martov, I.O., *Mirovoi bolşevizm,* Berlin, 1923, pp.25-35.
45 Troţki, *Socineniia,* vol.8, *op.cit.,* p.67.
46 Trotsky, *My Life, op.cit.,* p.171.
47 Troţki, L., *Vtoroi sezd RSDRP (Otciot sibirskoi delegaţii),* citat la Deutscher, *The Prophet Armed, op.cit.,* p.83.
48 Stalin, I.V., *Socineniia,* vol.10, Moscova, p.205.
49 Troţki, *Naşi politiceskie zadaci, op.cit.,* p.55.
50 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, MS.Russ. 13.1 (10 872-10 873).
51 Lenin, PSS, vol.49, p.390.
52 ŢPA IML, f.325, op.I, d.6, r.1. Vezi şi Deutscher, *The Prophet Armed, op.cit.,* pp 232-233, pentru acea parte din această scrisoare aflată la Biblioteca Houghton. Aşa cum notează Deutscher, scrisoarea a fost interceptată şi de poliţia secretă rusă şi se poate găsi la Institutul Hoover sub Ohrana, XVIII, dos.2, şi în Colecţia Nicolaevsky, tot la Hoover.
53 *Trotsky's Diary in Exile, op.cit.,* pp.83-84.
54 Lenin, PSS, vol.18, p.363.
55 Valentinov, N., *Vstreči s Leninîm,* New York, Chekhov, 1953, p.338.
56 *Iskra,* nr.92, 10 martie 1905.
57 Troţki, *Socineniia,* vol.2, partea I, Moscova, 1926, p.246.
58 *Ibidem,* pp.248-249.
59 *Ibidem,* pp.251-254.
60 *Polnîi sbornik platform vseh russkih politiceskih partii,* St.Petersburg, 1906, pp. 1-2.
61 Trotsky, *Die Russische Revolution 1905,* München, 1907, pp.93-97
62 Troţki, *Socineniia,* vol.2, partea I, *op.cit.,* pp. 128.
63 *Ibidem,* pp.307, 309, 311.
64 ŢPA IML, f.325, op.I, d.201, r.15
65 *Ibidem,* d.211, r.1.
66 *Luci,* nr.67, Paris, 21 martie 1913.
67 Zinoviev, G., *Istoriia Rossiiskoi Kommunisticeskoi Partii (bolşevikov),* Moscova, 1924, p.198.
68 ŢPA IML, f.325, op.I, d.95, r.12.
69 ŢGASA, f.33 987, op.3, d.1103, r.146-149.
70 *Ibidem,* op.I, d.178, r.287.
71 *Trotsky's Diary in Exile, op.cit.,* pp.139-140.
72 ŢPA IML, f.325, op.I, d.3, r. 1-2.
73 Troţki, L., *Permanentnaia revoliuţiia,* Berlin, Granat, 1930, p.167.
74 ŢPA IML, f.325, op.I, d.190, r.55.
75 *Ibidem,* d.213, r.1.
76 *Ugolovnoe Ulojenie Rossiiskoi Imperii,* St. Petersburg, 1903.
77 ŢPA IML, f.325, op.I, d.212, r.12.
78 Troţki, *My Life, op.cit.,* p.191.
79 ŢPA IML, f.325, op.I, d.24, r.2-3.
80 Troţki, *Socinenia,* vol.2, partea I, p.478.
81 Trotsky, *My Life, op.cit.,* pp.192-198.
82 ŢPA IML, f.325, op.I, d.24, r.1.
83 Trotsky, *My Life, op.cit.,* p.200.
84 Troţki, *Naşi politiceskie zadaci, op.cit.,* pp.68, 73, 78.
85 *Biulleten oppoziţii,* august 1930, nr.14, p.7.
86 Lenin, PSS, vol.47, p.137.
87 Trotsky, *My Life, op.cit.,* pp.213-214.
88 Troţki, *Socineniia,* vol.8, pp.47-48.
89 ŢGASA, f.4, op.14, d.30, r.8
90 *Bolşeviki. Dokumentî po istorii bolşevizma s 1903 po 1916 god bîvş. Moskovskogo Ohrannogo Otdeleniia,* Moscova, 1918. pp.111-112.
91 Troţki, *Socineniia,* vol.8, p.71.
92 *Ibidem,* pp.71-72.
93 *Bolşeviki. Dokumentî po istorii bolşevizma s 1903 po 1916 god bîvş. Moskovskogo Ohrannogo Otdeleniia, op.cit.,* pp.194-195.
94 Troţki, *Socineniia,* vol.6, Moscova, 1926, pp.415-420.
95 *Ibidem,* p.10.
96 ŢPA IML, f.325, op.I, d.229, r.42-43.
97 Troţki, *Socineniia,* vol.9, Moscova, 1927, p.240.
98 ŢPA IML, f.325, op.I, d.229, r.1.
99 *Ibidem,* d.243, r.9.
100 *Ibidem,* d.229, r.11.
101 Trotsky, *My Life, op.cit.,* p.236.

102 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.86, r.6.
103 Trotsky, *My Life, op.cit.*, p.232.
104 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, MS.Russ, 13.1 (8675-9).
105 ŢPA IML, f.325, op.I, d.388, r.1.
106 ŢGASA, f. 33 987, op.2, d.141, r.274.
107 Troţki, *Socineniia,* vol.9, p.3.
108 Trotsky, *My Life, op.cit.*, p.236.
109 Troţki, *Socineniia,* vol.9, p.6.
110 ŢGASA, f.33 987, op.I, d.178, r.286.
111 *Arhiv russkoi revoliuţii,* vol.II, Berlin, 1923, p.200.
112 Arhiv INO OGPU, f.17 548, d. 0292, t.I, r.262.
113 ŢGASA, f. 33 987, op.I, d.32, r.341-344.
114 ŢPA IML, f.325, op.I, d.10, r. 1, 5.
115 *Trotsky's Diary in Exile, op.cit.*, pp.83-84.

Capitolul 2

1 Trotsky, *My Life, op.cit.*, p.268.
2 Troţki, *Socineniia*, vol.3, pp.I, p.45-46.
3 Lenin, PSS, vol.31, p.115.
4 *Leninskii sbornik*, vol.4, Moscova, 1925, p.303.
5 Lenin, PSS, vol.32, p.442.
6 Troţki, L., *Fevralskaia revoliuţiia,* Berlin, Granat, 1931, p.321.
7 ŢPA IML, f.325, op.I, d.360, r.1-5.
8 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.79, r.90.
9 Ludendorff, E., *Meine Kriegserinnerungen, 1914 – 1918,* Berlin, 1919, p.47.
10 Arhiv INO OGPU, d.501, t.III, r.469-470.
11 Troţki, *Socineniia,* vol.3, p.I, pp.165-166.
12 Suhanov, N., *Zapiski o revoliuţii,* vol.4, Berlin–St. Petersburg–Moscova, 1922, p.511.
13 Raskolnikov, F., [În închisoarea lui Kerenski], ŢPA IML, f.325, op.I, d.19, pp.36-37.
14 Kerenski, A., *Izdaleka,* Paris, 1922, p.11.
15 *Arhiv russkoi revoliuţii,* vol.2, p.89.
16 Suhanov, *Zapiski o revoliuţii, op.cit.*, vol.4, pp.306-307.
17 *Ibidem,* p.188.
18 Troţki, *Stalinskaia şkola falsifikaţii: Popravki i dopolnenia k literature epigonov,* Berlin, Granat, 1932, pp.5-7.

19 *Velikaia Okteabrşkaia soţialisticeskaia revoliuţiia,* Enţiklopediia, Moscova, 1987, p.18.
20 Melgunov, S., *Kak bolşeviki zahvatili vlast,* p.15.
21 ŢPA IML, f.325, op.I, d.11, r.10.
22 Suhanov, *Zapiski o revoliuţii, op.cit.*, vol.7, p. 91.
23 Lenin, PSS, vol.34, pp.435, 436.
24 ŢGASA f.33 987, op.3, d.76, r.24.
25 Troţki, L., *The History of the Russian revolution,* Londra, Gollancz, 1934, pp.960-961.
26 Vezi, de ex., Lenin N. (V. Ulianov), *Sobranie socinenii,* Moscova – Petrograd, vol.14, 1923, p.482.
27 Stalin, *Socineniia,* vol.6, pp.328-329.
28 Troţki, *Stalinskaia şkola falsifikaţii, op.cit.*, p.13.
29 *Proletarskaia revoliuţiia,* nr.10 (22), 1923, pp.150-152.
30 Troţki, *Stalinskaia şkola falsifikaţii, op.cit.*, pp.18, 19, 20.
31 *Ibidem,* p.25.
32 *Ibidem.*
33 *Ibidem,* p.26.
34 *Ibidem,* p.27.
35 *Ibidem,* pp.33-34.
36 *Ibidem,* pp.37-38.
37 Trotsky, *My Life, op.cit.*, pp.294-295.
38 Citat la Trotsky, *The History of the Russian Revolution, op.cit.*, p.926.
39 ŢPA IML, f.325, op.I, d.11, r.5.
40 Trotsky, *My Life, op.cit.*, p.295.
41 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.17 548, d.0292, t.II, r.159.
42 *Rabocii i soldat,* nr.3, 19 octombrie (1 noiembrie) 1917.
43 Troţki, *Socineniia,* vol.3, p.2, p.380.
44 *Rabocii put,* nr.39, 18 octombrie 1917.
45 Troţki, *Socineniia,* vol.3, partea 2, pp.52-53.
46 Suhanov, *Zapiski o revoliuţii, op.cit.*, vol.7, p.91.
47 *Novaia jizn,* 31 octombrie 1917, ŢPA IML, f.325, op.I, d.11, r.14.
48 Miliukov, P., *Vospominaniia (1859-1917),* New York, Chekhov, 1955, p.391.
49 Suhanov, *Zapiski o revoliuţii, op.cit.*, vol.7, p.33.
50 Citat la Troţki, *The History of the Russian Revolution, op.cit.*, p.1004.

51 ŢPA IML, f.325, op.I, d.11, r.19.
52 *Ibidem*, r.1.
53 *Ibidem*, r.16.
54 În *Raboceaia gazeta*, ŢPA IML, f.325, op.I, d.11, r.11.
55 ŢGAOR, f.130, op.I, d.1, r.20.
56 *Ibidem*.
57 Troţki, *Stalinskaia şkola falsifikaţii*, *op.cit.*, p.119.
58 *Ibidem*, p.97.
59 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea I, p.190.
60 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.47, r 21.
61 Savinkov, B., *Nakanune novoi revoliuţii*, Varşovia, 1921, pp.19-20.
62 Lenin, PSS, vol.34, pp.344-345.
63 Citat la Melgunov, *Kak bolşeviki zahvatili vlast*, *op.cit.*, p.268.
64 Vezi *Izvestiia Vserossiiskoi po delam o vîborah v ucireditelnoe sobranie komisii*, nr. 16-22, noiembrie 1917.
65 Citat la Anin, D., *Revoliuţiia 1917 goda glazami eio rukovoditelei*, Roma, 1971, p.463.
66 Lenin, PSS, vol.35, pp.153-154.
67 Trotsky, *My Life*, *op.cit.*, pp.327-328.
68 ŢPA IML, f.325, op.I, d.11, r.9.
69 Trotsky, *The History of the Russian Revolution*, *op.cit.*, 1934, p.1197.
70 ŢPA IML, f.325, d.365, r.78-79.
71 *Ibidem*, op.2, d.11, r.21.
72 *Pravda*, 7 noiembrie 1919.
73 *Proletarskaia revoliuţiia*, nr.10, 1922, pp.52-64.
74 Troţki, *Socineniia*, vol.3, partea 2, p.94.
75 Trotsky, *My Life*, *op.cit.*, p.468.
76 ŢPA IML, f.17, op.2, d.317, nr.1, r.81.
77 Trotsky, *My Life*, *op.cit.*, p.394.
78 Troţki, *Socineniia*, vol.3, partea 2, p.157.
79 Trotsky, *My Life*, *op.cit.*, pp.339-340.
80 ŢGAOR, f.130. op.I, d.3, r.18.
81 Czernin, O., *Im Weltkriege*, Berlin, 1919, p.232.
82 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea I, p.5.
83 Czernin, *Im Weltkriege*, *op.cit.*, pp.319, 335.

84 Lenin, PSS, vol.35, p.225.
85 *Vladimir Ilici Lenin. Biograficeskaia hronika*, Moscova, 1974, p.176.
86 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea I, p.18.
87 *Ibidem*, p.31.
88 Aceste cuvîntări se găsesc la Lenin, *Socineniia*, ed. a 2-a şi a 3-a, vol.22, pp.277, 248.
89 ŢGASA, f.33 987, op.3, d.1075, r.36-42.
90 *VII sezd rossiiskoi kommunisiticeskoi partii (bolşevikov). Stenograficeskii otciot*, Moscova – Petrograd, 1923, pp.126 –129.
91 Troţki, *Socineniia*, vol. 17, partea I, p.65.
92 Wheeler-Bennett, J.W., *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace*, Londra, 1963, p.186; citat şi la Deutscher, *The Prophet Armed*, *op.cit.*, pp.379-380.
93 În *Pravda*, 30 noiembrie 1924.
94 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea I, pp.103, 105, citat aici după Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace*, *op.cit.*, pp.22-27.
95 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea I, p.104, citat aici după Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace*, *op.cit.*, p.227.
96 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea I, p.115.
97 *Ibidem*, p.116.
98 *Ibidem*, p. 111.
99 *Ibidem*, pp.659.
100 *Ibidem*, p. 134-144.
101 *Ibidem*, pp.141-142.
102 *Istoriia VKP(b): Kratkii kurs*, Moscova.
103 *VII sezd Rossiiskoi kommunisticeskoi partii (bolşevikov). Stenograficeskii otciot*, *op.cit.*, p.86.
104 Merejkovski, D., *Polnoe sobranie socinenii*, vol.15, pp.22-23.
105 Plehanov, G., *God na Rodine: Polnoe sobranie socinenii i recei, 1917-1918 gg.*, Paris, 1921, vol.2, p.75.
106 Lenin, PSS, vol.30, p.133.
107 ŢPA IML, f.325, op.2, d.11, r.25.
108 Kerenski, *Izdaleka*, *op.cit.*
109 ŢGASA. f.1, op.I, d.37, r.212.
110 *Ibidem*, d.123, r.100-101.
111 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea I, p.213.
112 *Ibidem*, p.157.

113 *Ibidem*, p.160.
114 *Ibidem*, p.201.
115 *Ibidem*, p.205
116 *Ibidem*, p.214.
117 ŢPA IML, f.325, op.1, d. 270, r. 1-4.
118 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea I, pp.164-165.
119 ŢPA IML, f.325, op.2, d.1, r. 5-6.
120 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea I, p.183-184.
121 *Ibidem*, p.207.
122 *Russkaia mîsl*, Paris; citat în *Fevralskaia revoliuţiia. Revoliuţiia i grajdanskaia voina v opisaniiah belogvardeiţev*, Moscova–Leningrad, 1925, p.121.
123 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea I, pp.187-188.

Capitolul 3
1 Arhiv INO OGPU, f.17 548, d.0292, t.I, r.106-107.
2 *Grajdanskaia voina 1918-1921*, Moscova, 1928, vol.I, p.15.
3 ŢGASA, f.4, op.14, d.7, r.79.
4 Trotsky, *My Life, op.cit.*, pp.349-350.
5 *Ibidem*, pp.351-352.
6 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea I, pp.686-687.
7 *Ibidem*, pp.267-268.
8 *Ibidem*, p.362.
9 *Ibidem*, pp.363, 369-370.
10 *Ibidem*, p.329.
11 ŢGASA, f.33 987, op.I, d.329, r.106.
12 Arhiv INO OGPU, f.17 548, d.0292, t.2, r.202-218.
13 *Arhiv russkoi revoliuţii*, vol.12, pp.89-93.
14 Lenin, PSS vol.36, p.79.
15 *Ibidem*, p.95.
16 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.361, r.170.
17 *Ibidem*, d.85, r.29.
18 *Ibidem*, op.1, d.146, r.125.
19 ŢPA IML, f.325, op.1, d.40, r.9
20 ŢGASA, f.33 987, op.1, d.41, r.2.
21 *Ibidem*, op.2, d.41, r.7.
22 ŢPA IML, f.325, op.1, d.40, r.19.
23 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.40, r.29.

24 Trotsky, *My Life, op.cit.*, p.397.
25 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea I, pp.507-508.
26 *Ibidem*, pp.509-511.
27 Arhiv INO OGPU, f.17 548, d.0292, t.2, r.212.
28 Troţki, *Socineniia*, vol. 17, partea I, pp.451-476.
29 *Ibidem*, p.476.
30 Trotsky, *My Life, op.cit.*, p.396.
31 ŢPA IML, f.325, op.l, d.40, r.21.
32 Lenin, PSS, vol.50, p.133.
33 ŢGASA, f.4, op.1, d.16, r.239.
34 ŢGASA, f.176, op.3, d.171, r.2.
35 *Direktivî komandovaniia frontov Krasnoi Armii (1917-1922)*, Moscova, 1978, vol.4, p.38.
36 Trotsky, *My Life, op.cit.*, pp.402-403.
37 ŢPA IML, f.325, op.1, d.403, r.84a.
38 *Ibidem*, r.86.
39 Trotsky, *My Life, op.cit.*, p.408.
40 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea I, p.519.
41 *Arhiv Russkoi revoliuţii*, vol.7, pp273.
42 Trotsky, *My Life, op.cit.*, pp.407-408.
43 ŢPA IML, f.325, op.1, d.40, r.29.
44 ŢGASA, f.33 987, op.3, d.46, r.301.
45 *Direktivî komandovaniia frontov Krasnoi Armii (1917-1922), op.cit.*, vol.2, p.790.
46 *Ibidem*, p.410.
47 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.40, r.29.
48 *Leninskii sbornik*, vol.37, Moscova, 1970, p.106.
49 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.289, r.19-20.
50 Lenin, PSS, vol.51, pp.206-207.
51 *Ibidem*, p.208.
52 ŢGASA, f.33 897, op.2, d.32, r.533.
53 Golovin, N.N., *Rossiiskaia kontrrevoliuţiia, 1917-1918 gg.*, vol. 5, Paris, 1937, pp.129, 131.
54 *Arhiv russkoi revoliuţii*, vol.10, p.183,
55 Denikin, A.I., *Ocerki russkoi smutî*, vol.5, Berlin, 1926, p.136.
56 Arhiv INO OGPU, f.17 548, d.0292, t.II, r.208.
57 Savinkov, B.V., *Nakanune novoi revoliuţii*, p.27.
58 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea 2, p.349.

59 *Ibidem*, pp196-197.
60 *Ibidem*, p.189.
61 Lukomski, A.S., *Vospominaniia*, Berlin, 1922, pp.165-167.
62 Denikin, *Ocerki russkoi smutî*, vol.I, p.1.
63 *Ibidem*, pp.357-358.
64 ŢGASA, f.33 987, op.1, d.475, r.350-354.
65 *Ibidem*, op.2, d.682, r.57-59.
66 *Ibidem*, pp.3, d.864, r.408-410.
67 Berdeaev, *Samopoznanie, op.cit.*, p.269.
68 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea 2., p.182.
69 *Ibidem*, p.184.
70 ŢPA IML, f.325, op.1, d.12, r.1-10.
71 ŢGASA, f. 33 987, op.1, d.475, r.175.
72 *Ibidem*, d.195, r.73.
73 *Ibidem*, op. 2, d. 41, r. 5.
74 ŢPA IML, f.17, op.65, d.34, r.163-165.
75 ŢGASA, f.100, 0;.3, d.192, r.277.
76 ŢGASA, f.33 987, op.1, d.306, r.111, 125.
77 *Ibidem*, d.146, r. 111, 125.
78 *Ibidem*, r.72.
79 *Ibidem*, op.2, d.89, r.375.
80 *Ibidem*, r.373.
81 *Ibidem*, d.3, r.52.
82 *Ibidem*, op.1, d.266, r.556.
83 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea 2, p.140.
84 ŢGASA, f. 33 987, op.2, d.3, r.66.
85 *Ibidem*, op.1, d.229, r.213.
86 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea 2, p.212.
87 *Ibidem*, pp.256, 260.
88 ŢGASA, f.33 987, op.I, d.146, r.254.
89 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea 2, pp.265-267.
90 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.141, r.790-793.
91 Trotsky, *My Life, op.cit.*, p.413.
92 ŢGASA, f.33 987, op.1, d.25, r.16-44.
93 ŢGASA, f.4, op.7, d.125, r.5.
94 *Ibidem*, d.34, r.60.
95 ŢGASA, f. 33 987, op.2, d.40, r.314.
96 Trotsky, *My Life, op.cit.*, pp.419-420.

97 ŢGASA, f.33 987, op.1, d.45, r.3.
98 *Ibidem*, op.2, d.47, r.66.
99 *Ibidem*, op.1, d.41, r.218.
100 *Ibidem*, op.2, d.42, r.460.
101 *Ibidem*, op.1, d.45, r.17.
102 *Ibidem*, d.13, r.13.
103 Trotsky, *My Life, op.cit.*, p.416.
104 ŢGASA, f. 33 987, op.2, d.86, r.92.
105 *Ibidem*, r.105.
106 *Ibidem*, op.1, d.260, r.17.
107 *Ibidem*, d.262, r.115.
108 *Ibidem*, d.229, r.31.
109 *Ibidem*, r.83.
110 ŢGASA, f.8, op.1, d.310, r.24.
111 ŢGASA, f.33 987, op.1, d.260, r.124.
112 Trotsky, *My Life, op.cit.*, pp.418-419.
113 ŢGASA, f.33 987, op.1, d.229, r.84; f.1, op.1, d.123, r.265.
114 *Ibidem*, d.142, r.98.
115 *Ibidem*, op.2, d.41, r.223.
116 *Ibidem*, r.225.
117 *Ibidem*, d.126, r.28.
118 *Ibidem*, op.1, d.266, r.218.
119 *Ibidem*, d.229, r.216.
120 *Ibidem*, op.2, d.41, r.183.
121 *Ibidem*, r.170.
122 *Ibidem*, r.183.
123 Trotsky, *My Life, op.cit.*, p.420.
124, Semenov, *G., Voennaia i boevaia rabota partii soţialistov-revoliuţionerov za 1917-1918 gg.*, Berlin, 1922, pp.18-33.
125 Lenin, PSS, vol.44, p.159.
126 ŢGAOR, f.130, op.1, d.19, r.126-135.
127 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea 2, pp.218-219.
128 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.41, r.146.
129 Trotsky, *My Life, op.cit.*, p.411.
130 ŢGASA, f.33 987, op.1, d.216, r.174.
131 ŢGASA, f.4, op.14, d.7, r.14.
132 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.41, r.5.
133 *Ibidem*, r.86.

134 Lenin, PSS, vol.37, p.174.
135 ŢPA IML, f.325, op.1, d.403, r.87a.
136 Olikov, S., *Dezertirstvo v Krasnoi Armii i borba s nim,* Moscova, 1926, pp.27-28.
137 *Ibidem,* pp.124, 125, 126.
138 ŢPA IML, f.325, op.1, d.40, r.27.
139 Denikin, *Ocerki russkoi smutî,* vol.3, p.145.
140 *Ibidem,* vol.4, p.91.
141 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.41, r.62.
142 *Ibidem,* r.63.
143 *Ibidem,* d.86, r.96.
144 *Ibidem,* d.3, r.76.
145 *Ibidem,* op.1, d.392, r.108.
146 ŢPA IML, f.17, op.2, d.5.
147 TGASA, f.33 987, op.1, d.420, r.350.
148 *Ibidem,* d.87, r.459.
149 *Ibidem,* d.146, r.72.
150 ŢPA IML, f.325, op.1, d.40, r.37.
151 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.40, r.308.
152 *Ibidem,* r.418.
153 *Arhiv russkoi revoliuţii,* vol.7, Berlin, p.246.
154 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.141, r.179.
155 *Ibidem,* d.195. r.132.
156 *Ibidem,* d.32, r.253.
157 *Ibidem,* op.3, d.717, r.202-207.
158 *Ibidem,* op.2, d.32, r.346-353.
159 *Ibidem.*
160 *Ibidem,* r.166.
161 *Ibidem,* r.307.
162 Lenin, PSS, vol. 38, p.360.
163 Lenin, PSS, vol. 37, p.535.
164. Gorki, M., *Nesovremennîe mîsli,* Moscova, St.Petersburg, 1990, p.84.
165 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.32, r.74-74ob.
166 *Ibidem,* d.3, r.54.
167 *Ibidem,* op.1, d.2, r.131.
168 Lenin, PSS, vol.38, p.317.
169 Anişev, A., *Ocerki istorii grajdanskoi voinî,* Leningrad, 1925, p.229.

170 ŢPA IML, f.17, op.2, d.11, r.1-2.
171 *Ibidem,* l.ob.
172 ŢGASA, f. 33 987, op.2, d.88, r.96.
173 *Izvestiia,* VŢIK, 25 februarie 1919.
174 *Izvestiia,* ŢK KPSS, nr.9, 1989, p.181.
175 *VIII Sezd RKP(b). Mart 1919. Protokolî,* Moscova, 1959, p.147.
176 Partarhiv Instituta istorii partii Leningrada (filial ŢPA IML), f.1, op.1, d.336, r.1-36.
177 ŢGASA, f. 33 987, op.2, d.86, r.155.
178 *Ibidem,* d.96, r.10.
179 *Ibidem,* d.40, r.29.
180 ŢPA IML, f.41, op.2, d.1, r.15.
181 *Ibidem,* d.3, r.29.
182 ŢGASA, f. 33 987, op.1, d.448, r.27.
183 *Leninskii sbornik,* vol.37, Moscova, 1970, pp.138, 139.
184 *Izvestiia,* ŢK KPSS, nr.11, 1989, p.174.
185 Tuhacevski, M.N., *Izbrannîe proizevedeniia,* Moscova, 1964, vol.2, p.226.
186 *Iz istorii grajdanskoi voinî v SSSR,* vol.2, p.205.
187 Kamenev, S.S., *Zapiski o grajdanskoi voine i voennom stroitelstve,* Moscova, 1963, p.63.
188 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.32, r.18.
189 *Grajdanskaia voina 1918-1921,* Moscova–Leningrad, 1930, vol.3, p.10.

Capitolul 4
1 Troţki, *Dnevniki i pisma, op.cit.,* p162.
2 ŢPA IML, f.325, op.1, d.122, r.3.
3 *Ibidem,* d.368, r.17.
4 Marx, K., Engels, Fr., *Socineniia,* ed. a 2-a, vol.7, p.261.
5 Troţki, L., *Itogi i perspektivî,* Moscova, 1919, pp.4-5.
6 Interesele comerciale şi revoluţionare ale lui Parvus sînt descrise de Michael Futrell în *Northern Underground,* Londra, 1963, iar problema ajutorului financiar acordat bolşevicilor a fost tratată de autorul rîndurilor de faţă în *Lenin: Life and Legacy,* Londra şi New York, 1994 (versiunea românească: Lenin – o nouă biografie, Editura Orizonturi, 1997).
7 Ludendorff, E., *Kriegserinnerungen.* [Trad. rusă: *Moi vospominaniia o voine 1917-1918],* Moscova, 1924, p.89.

8 Spiridonovici, A.I., *Istoriia bolşevizma v Rossii,* Paris, 1922, pp.355-356.
9 Lenin, PSS, vol.11, p.222.
10 Troţki, L., *1905,* Moscova, 1922, pp.4-5.
11 *Ibidem,* p.285.
12 Troţki, L., *Permanentnaia revoliuţiia,* Berlin, 1930, p.12.
13 *Ibidem,* p.167.
14 *Ibidem.*
15 ŢPA IML, f.325, op.1, d.139, r.1.
16 ŢGASA, f.4, op.14, d.51, r.147.
17 Struev, I., *Teoriia permanentnoi revoliuţii tovarişcea Troţkogo,* Rostov pe Don, 1925.
18 *Ibidem,* p.2.
19 Troţki, *Socineniia,* vol.18, p.72.
20 *Ibidem,* p.92.
21 *Ibidem,* pp.83-87.
22 Lenin PSS, vol.44, p.36.
23 Troţki, L., *Istoriia russkoi revoliuţii,* vol.I, p.22.
24 *Ibidem,* p.506.
25 *Ibidem,* p. 32.
26 Troţki, *Permanentnaia revoliuţiia, op.cit.,* p.125.
27 ŢGASA, f.33 987, op.1, d.145, r.245.
28 *Ibidem,* d.498, r.787-788.
29 ŢPA IML, f. 17, op. 2, d. 78, r. 2.
30 ŢPA IML, f.325, op.1, d.292, r.1-5.
31 Troţki, L., *Novîi kurs,* Moscova, 1924, pp.40-46.
32 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.147, r.90-91.
33 *Ibidem,* r.51-52.
34 *Ibidem,* r.52.
35 *Ibidem,* r. 188.
36 *Ibidem,* d.89, r.22.
37 *Ibidem,* op.3, d.13, r.23-39.
38 *Ibidem,* d.101, r. 517-526.
39 Troţki, *Socineniia,* vol.12, p.342.
40 *Ibidem,* pp.369-370.
41 *Ibidem,* p.371.
42 *Ibidem,* pp.371-372.

43 ŢGASA, f. 33 987, op.1, d.266, r.71.
44 *Ibidem,* d.409, r.724.
45 *Ibidem,* op.3, d.40, r.10.
46 *Ibidem,* r.47.
47 Troţki, *Socineniia,* vol.12, p.395.
48 *Ibidem,* p.402.
49 *Ibidem,* p.177
50 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.97, r.5.
51 Potresov, A.N., *V plenu u illiuzii,* Paris, 1927, pp.12-17.
52 Troţki, *Socineniia,* vol.12, pp.25-26.
53 ŢGASA, f.1, op.1, d.142, r. 20.
54 Savinkov, B., *Nakanune novoi revoliuţii,* p.48.
55 ŢGASA, f.33 987, op.3, d.80, r.78.
56 *Ibidem,* op.2, d.141, r.287.
57 Troţki, *Socineniia,* vol.12, pp.38-39.
58 Potresov, A.N., *V plenu u illiuzii, op.cit.,* p.50.
59 Troţki, *Socineniia,* vol. 12, p.47.
60 *Ibidem,* pp.50, 55, 59-60.
61 *Ibidem,* p.105.
62 *Ibidem,* p.110.
63 Arhiv INO OGPU, d.343, t.III, r.135.
64 *Ibidem,* r.14-24.
65 ŢGASA, f 33 987, op.14, d.7, r.59.
66 Troţki, *Socineniia,* vol.12, pp.128, 129.
67 *Ibidem,* p.131.
68 *Ibidem.*
69 *Ibidem,* p.136.
70 ŢGASA, f.33 987, op.1, d.229, r.647.
71 *Ibidem,* op.2, d.97, r.1.
72 Troţki, *Socineniia,* vol.12, p.142-143.
73 Potresov, A.N., *V plenu u illiuzii, op.cit.,* p.45.
74 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS Russ. 13 (T.773).
75 Troţki, L., *Şto takoe SSSR i kuda on idiot?,* Paris, 1936, pp.142-143, 145.
76 Troţki, *Socineniia,* vol.20, p.327.
77 *Ibidem,* pp.330, 332.
78 ŢGASA, f. 33 987, op.1, d.428, r.91.
79 *Ibidem,* r.19-25.

80 Troţki, *Socineniia*, vol.21, p.4.
81 *Ibidem*, pp.4-5.
82 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS Russ.13 (T.801,1S).
83 *Pravda*, 12 iulie 1923.
84 Troţki, *Socineniia*, vol.21, p.55.
85 *Ibidem*, p.57.
86 *Ibidem*, p.27.
87 *Pravda*, 14 iulie 1923.
88 Berdeaev, *Samopoznanie*, *op.cit.*, p.263.
89 *Izvestiia*, VŢIK, 30 august 1922.
90 ŢPA IML, f.325, op.1, d.99, r.36.
91 *Novaia jizn*, 26 aprilie 1918.
92 Troţki, *Socineniia*, vol.21, p.153.
93 ŢPA IML, f.2, op.1, d.22 947, r.1-6.
94 *Ibidem*, r.l.
95 ŢPA IML, f.17, op.3, d.283, r.6-7.
96 *Ibidem*, d.293, r.12.
97 ŢPA IML, f.2, op.1, d.22 947, r.6.
98 *Ibidem*, d.27 072.
99 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS Russ.13 (T.440.1S).
100 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.141. r.10.
101 Troţki, *Socineniia*, vol.21, p.162.
102 *Ibidem*, p.159.
103 ŢGASA, f. 33 987, op.1, d.498, r.639.
104 *Ibidem*, r.560.
105 ŢGASA, f.4, op.14, d.13, r.225.
106 ŢGASA, f. 33 987, op.1, d.450, r.188.
107 *Ibidem*, r.196.
108 *Ibidem*, op.3, d.60, r. 66-66a.
109 *Ibidem*, op.1, d.498, r. 622.
110 ŢGAOR, f.9430, op.1, d.19, r.1.
111 *Ibidem*, r.2.
112 Troţki, *Şto takoe SSSR i kuda on idiot?*, *op.cit.*, p.146.
113 ŢGASA, f.4, op.14, d.13, r.254.
114 Lenin, PSS, vol.41, p.383.
115. RŢHIDNI, f.2, op.1, d.6615, r.1.
116 *Trotsky's Diary in Exile*, *op.cit.*, pp.53-54.
117 ŢGASA, f. 33 987, op.3, d.46, r.142-143.

118 Berdeaev, N., *Istoki i smîsl russkogo kommunizma*, Paris, 1955, p.101.
119 ŢGASA, f.f., op.14, d.32, r. 278.
120 Troţki, *Şto takoe SSSR i kuda on idiot? op.cit.*, p.74.

Capitolul 5

1 Biblioteca Houghton, col.Trotsky, bMS.Russ. 13 (T.773.4S).
2 *Arhiv Troţkogo: Kommunisticeskaia oppoziţiia v SSSR*, Moscova, 1990, vol.3, p.87.
3 Lenin, PSS, vol.45, p.346.
4 *Ibidem*, p.345.
5 *Arhiv Troţkogo*, vol.1, p.56.
6 Trotsky, *My Life*, *op.cit.*, p.491.
7 *Ibidem*, p.498.
8 *Ibidem*, p.500.
9 *Ibidem*.
10 *Ibidem*.
11 ŢPA IML, f.17, op.2, d.685, r.53-68.
12 *Ibidem*, r.58-62.
13 *Ibidem*, r.61.
14 *Ibidem*, r.62.
15 *Ibidem*, r.63.
16 *Ibidem*, d.103, r.2-3.
17 *Ibidem*, d.685, r.65.
18 *Ibidem*, r.68.
19 *Ibidem*, op.3, d.388, r.3.
20 *Ibidem*, op.2, d.685, r.96-97.
21 *Ibidem*, r. 94-95.
22 ŢPA IML, f.51, op.1, d.21. r.540b-570b.
23 *Ibidem*, r.570b.
24 ŢPA IML, f.17, op.2, d.104., r.31-38.
25 *Ibidem*, r. 3-4.
26 *Izvestiia ŢK KPSS*, nr.2, 1990, p.202.
27 Trotsky, *My Life*, *op.cit.*, p.504.
28 *Pravda*, 23 decembrie 1923.
29 ŢPA IML, f.17, op.2, d.685, r.53.
30 *Ibidem*, r.66.
31 Troţki, *Novîi kurs*, *op.cit.*

32 *Pravda,* 11 decembrie 1923.
33 ŢPA IML, f.17, op.2, d.685, r.58-59.
34 *Pravda,* 28 decembrie 1923.
35 *Pravda,* 29 decembrie 1923.
36 *Pravda,* 11 decembrie 1923.
37 Troţki, *Novîi kurs, op.cit.,* pp.40-49.
38 ŢPA IML, f.325, op.1, d.115, r.1-2.
39 ŢGASA, f.33 987, op.1, d.478. r.109.
40 *Ibidem,* p.68.
41 *Ibidem,* p.25.
42 Troţki, L., *Uroki Okteabrea,* Moscova, 1924, p.54.
43 *Bolşevik,* nr. 12-13, 1924, p.108.
44 Trotsky, *My Life, op.cit.,* p.515.
45 ŢPA IML, f.35, op.1, d.318, r.2, 3, 6.
46 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.167, r.188.
47 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (7710-40), dosarul 2/5.
48 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.100. r.264.
49 *Ibidem,* op.1, d.572, r.27.
50 ŢGASA, f.4, op.1, d.243, r.95.
51 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.19, r.16-17.
52 *Ibidem,* d.40, r.30.
53 Trotsky, *My Life, op.cit.,* p.477.
54 Stalin, *Socineniia,* vol.4, p.152.
55 ŢGASA, f. 33 987, op.2, d.19, r.2.
56 Stalin, *Socineniia,* vol.4, p.120.
57 ŢGASA, f.33 987, op.1, d.498, r.8.
58 Trotsky, *My Life, op.cit.,* pp.479-481.
59 ŢGASA, f. 33987, op.1, d.306, r.188.
60 *Ibidem,* pp.3, d.80, r.587.
61 ŢPA IML, f.2, op.1, d.27 088. r.1.
62 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS. Russ. 13.1 (8967-86) folder1/2, pp.1-2.
63 *Ibidem.*
64 Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy, op.cit.,* pp.425-427.
65 ŢPA IML, f.51, op.1, d.21, r.290.
66 Trotsky, *My Life, op.cit.,* p.521.
67 *Arhiv Troţkogo,* vol.1, p.154.

68 ŢPA IML, f.325, op.1, d.355, r.14-15.
69 *XIV sezd Vsesoiuznoi kommunisticeskoi partii (bolşevikov). Stenograficeskii otciot,* Moscova–Leningrad, 1926, pp.274-275.
70 *Izvestiia ŢK KPSS,* nr.7, 1991, pp.123, 135.
71 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ,13 (T.136), p.3.
72 Gavrilov, N.N., *Moia rabota v oppozitionnoi gruppe.* În *Pameat,* Paris, 1980, nr.3, pp.385-387.
73 Trotsky, *My Life, op.cit.,* p.521.
74 ŢPA IML, f.325, op.1, d.361, r.1-5.
75 ŢGASA, f 33 987, op.1, d.498, r.100.
76 *Ibidem,* r.80.
77 ŢPA IML, f.17, op. 2, d.685, r.53 –68; f.17, op.3, d.388, r. 1-4.
78 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ 13 (T.736.1S).
79 Deutscher, I., *The Prophet Unarmed: Trotsky, 1921-1929,* Oxford, 1959, p.263.
80 *Izvestiia ŢK KPSS,* nr.7, 1989, p.80.
81 Zinoviev, G., *Leninizm,* Moscova, 1925, p.76.
82 *VII Vserossiiskaia konferenţiia RSDRP, Protokolî,* Moscova, 1958, p.624.
83 Kamenev, L., *Lenin, Marks, Okteabr, Perspektivî/Projektor,* nr.3, 1925, p.5.
84 *XIV sezd Vsesoiuznoi kommunisticeskoi partii (bolşevikov). Stenograficeskii otciot,* Moscova–Leningrad, 1926, p.274.
85 Deutscher, *The Prophet Unarmed, op.cit.,* p.382, citează Biblioteca Houghton, Col.Trotsky.
86 ŢPA IML, f.326, op.1, d.113, r.72.
87 *Ibidem,* pp.75.
88 *Ibidem,* r.73-74.
89 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13 (T.868), p.2.
90 ŢPA IML, f.326, op.1, d.23, r.1.
91 *Ibidem,* d.29, r.1.
92 *Ibidem,* d.33, r.2.
93 *Arhiv Troţkogo,* vol.1, pp.187-188.
94 În *Pameat,* pp.389-391.
95 ŢPA IML, f.17, op.2, d.308, r.2509.
96 Serghe, V., *La vie et la mort de Leon Trotsky,* Paris, 1954, pp.180-181.
97 *Arhiv Troţkogo,* vol.3, pp.43, 46.

98 *Ibidem*, pp.57, 58, 59.
99 *Ibidem*, p.126.
100 ŢPA IML, f.325, op.1, d.357, r.37-41.
101 *Ibidem*, d.359, r.3-7.
102 *Ibidem*, r.196-197.
103 ŢPA IML, f.17, op.2, d.317, nr.1, caietul 1, r.75-76.
104 *Ibidem*, r.75.
105 ŢPA IML, f.505, op.1, d.65, r.1-35.
106 *Soţialisticeskii vestnik*, nr.15 (157), Berlin, 1 august 1927, p.14.
107 Arhiv INO OGPU, d.672, t.I, r.196.
108 *Arhiv Troţkogo*, vol.3, pp.41-42.
109 *Ibidem*, vol.4, pp.219, 221-222, 223, 224.
110 Stalin, *Socineniia*, vol.10, pp.172-173.
111 *Ibidem*, pp. 191, 204-205.
112 *Arhiv Troţkogo*, vol.4, p.243.
113 *Ibidem*, pp.230-231.
114 *Ibidem*, pp.250-252.
115 *Ibidem*, p.255.
116 *Ibidem*, p.264.
117 *Ibidem*, p.269.
118 ŢGAOR, f. 5446, op.2, d.33, r.19.
119 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13 (T.119.1S).
120 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13 (T.946), pp.2-6.
121 Deutscher, I., *Interval*, Londra, 1963, p.618.
122 *Arhiv Troţkogo*, vol.4, p.275.
123 Stalin, *Socineniia*, vol.10, p.351.
124 *Ibidem*, pp.354-357.
125 Trotsky, *My Life*, *op.cit.*, pp.539-541.
126 *Izvestiia ŢK KPSS*, nr.5, 1991, p.201.
127 APRF, f.45, op.1, d.19, 20.
128 Interviu personal cu autorul.
129 Arhiv INO OGPU, f.17 548, d.0292, t.2, r.216.
130 Trotsky, *My Life*, *op.cit.*, p.556.
131 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13 (T.2918), pp.1-4.
132. Deutscher, *Interval*, *op.cit.*, p.618.
133 Troţki, *Dnevniki i pisma*, *op.cit.*, p.73.

134 Iaroslavski, I.M., *Za poslednei certoi. Troţkistkaia oppoziţiia posle XV sezda*, Moscova – Leningrad, 1930, p.64.
135 Institutul Internaţional de Istorie Socială, Amsterdam, nr.740, 2363.
136 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13 (T.2912.1S).
137 Arhiv INO OGPU, f.17 548, d.0292, t.I, r.21.
138 Institutul Internaţional de Istorie Socială, Amsterdam, nr.740, 2363.
139 Interviu cu autorul în 1988.
140 Stalin, *Socineniia*, vol.12, p.79.
141 Trotsky, *My Life*, *op.cit.*, p.558.
142 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13 (T.2948.1S), p. 2; [Troţki, *My Life*, *op. cit.*, p. 562.]
143 Biblioteca Houghton, Col. Trotsky, bMS Russ. 13 (T. 2949.1S).
144 Din arhiva personală a gen.-lt. .în Justiţie B.A. Viktorov, care a fost implicat în reabilitările din 1956, inclusiv cea a lui Fokin.
145 Institutul Internaţional de Istorie Socială, Amsterdam, nr.740, 2374.

Capitolul 6

1 ŢPA IML, f.2, op.2, d.612, r.1; d.711, r.2.
2 Troţki, L., *Şto i kak proizoşlo. Şest statei dlea mirovoi burjuaznoi peceati*, Paris, 1929, p.9. Vezi şi Deutscher, I., *The Prophet Outcast: Trotsky, 1929-1940*, Oxford, 1963, p.4, unde citează acest document din Biblioteca Houghton, Col.Trotsky.
3 Institutul Internaţional de Istorie Socială, Amsterdam, nr.740, 2374.
4 Troţki, *Şto şi kak proizoşlo*, *op.cit.*, pp.10-11.
5 *Ibidem*, pp.25-27.
6 Arhiv INO OGPU, 17 548, d.0292, t.1, r.194-195.
7 Carmichael, J., *Trotsky*, Ierusalim, 1980, p.237.
8 Stalin, *Socineniia*, vol.12, pp.191, 197-198.
9 Arhiv INO OGPU, 17 548, d.0292, t.1, r.1.
10 ŢGAOR, f.3316, op.2, d.83, r.1.
11 *Ibidem*.
12 *Pravda*, 29 aprilie 1929.
13 ŢPA IML, f.17. op.2, d.639, r.28.
14 ŢGAOR, f.9401, op.2, d.168, r.31-32.
15 *Bolşevik*, nr.5, 1929, p.67.

16 *Ibidem*, nr.9, 1929, p.30.
17 Troţki, *Dnevniki i pisma, op.cit.*, pp.42-43.
18 ŢGASA, f.33 987, op.3, d.1049, r.96.
19 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (7710-40), folder 2/4.
20 Arhiv INO OGPU, f.17 548, d.1017, t.1, r. 202.
21 Vezi Deutscher, *The Prophet Outcast, op.cit.*, pp.26-27.
22 Arhiv INO OGPU, f.17 548, d.0292, t.1, r.106.
23 *Biulleten oppoziţii*, nr.9, 1930, p.10.
24 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (8703).
25 *Ibidem*, folder 1.
26 Arhiv INO OGPU, f.17 548, d.0292, t.1, r.217.
27 ŢGASA, f. 33 987, op.2, d.192, r.318.
28 *Ibidem*, d.1425, r.35.
29 *Ibidem*, r.46.
30 *Ibidem*, r.179.
31 *Ibidem*, d.141, r.39-42.
32 *Ibidem*, r.165.
33 *Ibidem*, d.192, r.317.
34 *Ibidem*, d.141, r.263.
35 *Ibidem*, r.270-271.
36 Arhiv INO OGPU, f.17 548, d.0292, t.1, r.262-263.
37 *Ibidem*, f.31 660, f.9067, t.1, r.2-4.
38 *Ibidem*, r.9-15.
39 *Biulleten oppoziţii*, nr.86, 1941, pp.8-10.
40 Arhiv INO OGPU, f.17 548, d.0292, t.1, r.298.
41 *Ibidem*, r.44
42 *Ibidem*, r.25.
43 *Ibidem*, r.28.
44 *Ibidem*, p.144.
45 *Ibidem*, p.298.
46 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS Russ.13.1 (9134-58), folder1/2.
47 Troţki, L., *Nemeţkaia revoliuţiia i stalinskaia biurokraţiia*, Berlin, 1932, p.30.
48 ŢGASA, f. 33 987, op.3, d.173, r.36.
49 ŢPA IML, f.552, op.1, d.173, r.36.
50 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.17 548, d.0292, t.2, r.160.

51 *Ibidem*, r.54-59.
52 *Biulleten oppoziţii*, nr. 12-13, 1930, pp.25-27.
53 *Ibidem*, nr.28, 1932, p.18.
54 *Ibidem*, nr.41, 1935, pp.3,7.
55 *Ibidem*, nr.42, 1935, p.4.
56 *Ibidem*, nr.47, 1936, p.2.
57 ŢPA IML, f.17, op.2, d.612, nr.III, r.10.
58 *Biulleten opppoziţii*, nr. 75-76, 1939, p.4.
59 *Ibidem*, nr.81, 1940, p.5.
60 *Ibidem*, nr. 36-37, 1933, p.10.
61 *Ibidem*, nr.77-78, 1939.
62 Arhiv INO OGPU, f.17 548, d.0292, t.1, r.185-188.
63 *Biulleten oppoziţii*, nr.74, 1939, p.2.
64 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.104-105.
65 *Ibidem*, d.22 918, r.11.
66 *Ibidem*, r.76-78.
67 *Ibidem*, d.31 660, d.9067, t.1, r.78.
68 *Ibidem*.
69 *Ibidem*, f.17 548, d.0292, r.17.
70 *Ibidem*, r.97.
71 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.113, r.39.
72 *Ibidem*, op.1, d.467, r.108.
73 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (10634-44), p.1.
74 Institutul Internaţional de Istorie Socială, Amsterdam, nr.67, 2634/1.
75 *Ibidem*.
76 *Ibidem*, nr.91, 330/23, 16/6.
77 Arhiv INO OGPU-NKVD; f.17 548, d.0292, t.1, r.208.
78 Institutul Internaţional de Istorie Socială, Amsterdam, nr.111, 322/1, 2(2).
79 *Biulleten oppoziţii*, nr. 33, 1933, p.30.
80 Deutscher, *The Prophet Outcast, op.cit.*, p.17.
81.ŢGASA, f.33 987, op.1, d.382, r.164.
82 *Ibidem*, r.415.
83 *Ibidem*, r.375.
84 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (10598-631), folder 1/10.

85 *Trotsky's Diary in Exile, op.cit.*, p.100.
86 *Ibidem*, p.116.
87 *Biulleten oppoziţii*, nr.44, 1935, pp.11-12.
88 Serghe V., Sedova, N. (trad. Arnold J.Pomerans), *The Life and Death of Leon Trotsky*, Londra, 1975, p.219. Traducerea este ambiguă, aşa că am dat o interpretare diferită originalului rus, pentru a sublinia convingerea lui Trotsky că fiul lui mai era în viaţă. În versiunea engleză a cărţii se spune: „Poate că moartea mea l-ar fi salvat pe Serghei".
89 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (10031-248), folder 4/16.
90 *Biulleten oppoziţii*, nr.46, 1935, p.6.
91 ŢAMO, f.32, op.701 323, d.38, r.14-16.
92 Sedov, L., *Le Livre Rouge sur le Procès de Moscou*, Paris, 1936.
93 ŢPA IML, f.17, op.2, d.612, nr.III, r.10.
94 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.122.
95 *Ibidem*, r.144-145.
96 Deutscher, I., *The Prophet Outcast, op.cit.*, p.393.
97 Andrew, C., Gordievski, O., *KGB: The Inside Story of its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev*, Londra, 1990, pp.128-129.
98 Deutscher, *The Prophet Outcast, op.cit.*, p.401, şi *Biulleten oppoziţii*, nr.64, 1938, pp.2, 4, 8.
99 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.141.
100 Troţki, *Dnevniki i pisma, op.cit.*, p.156.
101 *Ibidem*, pp.44-45.
102 *Biulleten oppoziţii*, nr.66-67, 1938, p.32.
103 Vezi Deutscher, *The Prophet Unarmed, op.cit.*, pp.408-409, n.1.
104 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.254.
105 *Ibidem*, f.17 458, d.0192, t.2, r.127.
106 Troţki, *Dnevniki i pisma, op.cit.*, pp.56, 58.
107 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (10598-631), folder 1/1o, p.2. Citat la Deutscher, *The Prophet Outcast, op.cit.*, p.265.
108 *Biulleten oppoziţii*, nr.42, 1935, pp. 7-8.
109 Arhiv INO OGPU-NKVD, f. 31 660, d.9067, t.1, r.81-82.
110 Troţki, *Dnevniki i pisma, op.cit.*, pp.98, 124.
111 Troţki, L., *Predannaia revoliuţiia*, Paris, 1937, pp.26-27.
112 *Ibidem*, pp.67-71, 79, 81.
113 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.17 548, d.0292, t.2, r.130-132.

114 ŢPA IML, f.552, op.1-2.
115 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.73.
116 *Izvestiia*, 30 august, 1936.
117 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.81-82.
118 *Ibidem*, r. 88-89.
119 ŢPA IML, f.17, op.2, d.612, nr.III, r.21.
120 *Ibidem*.
121 *Ibidem*, r.1-5.
122 *Ibidem*, r.18, 37.
123 *Ibidem*, r.10.
124 *Ibidem*, r.15-19.
125 *Ibidem*, r.34.
126 *Ibidem*, r.77-78.
127 *Ibidem*, op.2, r.577, r.1-7.
128 *Sudebnîi otciot po delu antisovetskogo troţkistkogo ţentra*, Moscova, 1937, pp.42-45.
129 Arhiv INO OGPU-NKVD. f.31 660, d.9067. t.1, r.83.
130 *Pravda*, 9 decembrie 1948.
131 ŢGASA, f.33 986, op.3, d.1084, r.38
132 Arhiv INO OGPU-NKVD, d.22 918, r.26-28.
133 *Ibidem*, f.31 660, d.9067, t.1, r.98.
134 *Ibidem*, r.42.
135 *Ibidem*, r.140 a-c.
136 ŢPA IML, f.17, op.2, d.612, r.31.
137 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.79, r.316.
138 *Biulleten oppoziţii*, nr.65, 1938, pp.3-4.
139 ŢGASA, f.33 987, op.3, d.122, r.125-126.
140 Orlov, A., *Tainaia istoriia stalinskih prestuplenii*, New York, 1983, p.279.
141 Troţki, L., *Stalin*, New York, 1985, vol.I, p.7.
142 ŢPA IML, f.2, op.2, d.1268, r.1.
143 ŢGAOR, f.9401, op.2, d.199, r.197.
144 *Ugolovnoi Kodeks RSFSR. S izmeneniiami na 1 iiulia 1938*, Moscova, 1938, pp.26-33.
145 ŢGAOR, f.9401, op.2, d.199. r.198-200.
146 *Ibidem*, t.1, r.169-170.
147 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (10091-248), folder 9/16.

148 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.17 548, d.0292, t.2, r.228.
149 *The Gelfand Case*, Labour Publications, Londra, 1985, vol.I, p.11.
150 ŢPA IML, f.17, op.2, d.577, r.35-41.
151 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.I, r.16.
152 *Ibidem*, f.17 548, d.0292, t.2, r.131.
153 Institutul Internaţional de Istorie Socială, Amsterdam, nr.137, 330/350.
154 Serghe şi Sedova, *The Life and Death of Leon Trotsky*, *op.cit.*, pp.219-221.
155 *Ibidem*, p.221.
156 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.I, r.79.
157 Comisia preliminară de cercetare, *The Case of Leon Trotsky*, New York şi Londra, 1937.
158 ŢGAOR, f.5413, op.4, d.14, r.15-27.
159 ŢGASA, f.33 987, op.3, d.987, r.170.
160 *Ibidem*, d.989, r.260.
161 *Ibidem*, d.987, op.3, d.989, r.253, 304.
162 ŢGASA, f. 33 987, op.3, d.989, r.308.
163 *Bolşevik*, nr.3, 1937, pp.1-2.
164 *Ibidem*, p.2.
165 *Biulleten oppoziţii*, nr.70, 1938, p.10.
166 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.17 548, d.0292, t.2, r.190.
167 *Ibidem*, r.202-218.
168 *Situras*, 8 septembrie 1990.
169 *Ibidem*, p.3.
170 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.163.
171 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ,13.1 (7710-40), folder 1/2, p.2.
172 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (8699-702), p.1.
173 Biblioteca Houghton, Col. Trotsky, bMS Russ. 13.1 (10598-631) folder 1/10, p.2
174 *Quatrième Internationale*, nr.3, 1937, p.12.
175 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.17548, d.0292, t.1, r.61.
176 *Ibidem*, f.31 660, d.9067, t.2, r.251.
177 *Ibidem*, t.1, r.312.
178 ŢPA IML, f.552, op.2, d.1, r.2-3.

179 Arhiv INO OGPU-NKVD, f31 660, d.9067, t.1, r.141.
180 ŢPA IML, f.552, op.2, d.1, r.1
181 *Ibidem*, op.1-2, d.1, r.199-200.
182 *Quatrième Internationale*, nr.12-13, 1938, pp.172-181.
183 *Biulleten oppoziţii*, nr.72, 1038, p.4.
184 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, f.9067, t.1, r.262.
185 *Ibidem*, r.184, 186.
186 ŢPA IML, f.552, op.2, d.1, r.1;Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.184, 186.
187 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.17 548, d.0292, t.2, r.159-65.
188 Klehr, H., Haynes, J.E., Firsov, F.I., *The Secret World of American Communism*, New Haven şi Londra, 1995, p.142.
189 *Quatrième Internationale*, nr.12-13, 1938, p.218.
190 ŢPA IML, f.552, op.2, d.1, r.115.
191 *Biulleten oppoziţii*, iunie 1941; vezi şi Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, *op.cit.*, pp.390 ş.u., unde se dezvoltă ideea finanţării de către Moscova a partidelor comuniste din străinătate.
192 ŢPA IML, f.558, op.2, d.6118, r.35.
193 Troţki, *Dnevniki i pisma*, *op.cit.*, pp.160-162.
194 ŢPA IML, f.2, op.2, d.293, r.3.
195 *Ibidem*, d.1299, r.1.
196 *Biulleten oppoziţii*, nr.48, 1936, p.4.
197 Vezi Howe, I., *Leon Trotsky*, New York, 1978, p.124.
198 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.17 548, d.o292, t.2, r.258.
199 Serghe şi Sedova, *The Life and Death of Leon Trotsky*, *op.cit.*, p.248.
200 *Biulleten oppoziţii*, nr.58-59, 1937, p.5.
201 Biblioteca Houghton, Col. Trotsky, bMS.Russ.13.1 (10788), p.2.

Capitolul 7

1 ŢPA IML, f.2, op.2, d.1165, r.1.
2 *Ibidem*, d.621, r.1-3.
3 Troţki, *Socineniia*, vol.13, p.101.
4 *Ibidem*, vol.3, partea 3, p.209.
5 Troţki, *Socineniia*, vol.13, pp.27-28.
6 ŢGASA, f.4, op.14, d.32, r.121-124.
7 *Lenin*, PSS, vol.37, p.490.

8 ŢPA IML, f.2, op.2, d.202. r.1
9 *Ibidem*, d.1318, r. 1-3.
10 *Ibidem*, d.914, r.1.
11 *Biulleten oppoziţii*, nr.66-67, 1938, p.3.
12 *Ibidem*, p.2.
13 *Ibidem*, nr.71, 1938, p.16.
14 ŢGASA, f.4, op.14, d.32, r.34.
15 Deutscher, *The Prophet Outcast, op.cit.*, p.479; Troţki, *Dnevniki i pisma, op.cit.*, p.165.
16 Marx, K., *Kapital*, vol.1, p.86.
17 Troţki, *Şto takoe SSSR i kuda on idiot?, op.cit.*, p.229.
18 *Ibidem*, p.235.
19 *Ibidem*, p.237.
20 *Biulleten oppoziţii*, nr.42, 1935, p.4.
21 *Ibidem*, nr.60-61, 1937, p.4.
22 *Ibidem*, nr.79-80, august-octombrie 1939, pp.14-16.
23 Troţki, *Şto takoe SSSR i kuda on idiot?, op.cit.*, p.173.
24 ŢGASA, f.33 987, op.3, d.864, r.241.
25 *Ibidem*, r. 248
26 *Ibidem*, d.828, r.56-59.
27 ŢGASA, f.3, op.2, d.1006, r.3.
28 ŢGASA, f.33 987, op.3, d.1006, r.30.
29 Troţki, L., *O Lenine. Materialî dlea biografa*, Moscova, 1924, p.vi.
30 ŢPA IML, f.325, op.1, d.347, r.2.
31 Arhiv INO OGPU, f.17 548, d.0292, t.1, r.2.
32 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (9452-7), p.1.
33 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (10793-805).
34 *Novîi grad*, nr.1, Paris, 1931, p.92.
35 Valentinov, N., *Maloizvestnîi Lenin*, Paris, 1972, p.184.
36 *Biulleten oppoziţii*, nr.14, 1930, pp.6-12.
37 Arhiv Troţkogo, vol.1, pp.135-136.
38 *Biulleten oppoziţii*, nr.68-69, 1938, p.14.
39 ŢPA IML, f.2, op.2, d.478, r.13.
40 Trotsky, L., Stalin, Universal Library, New York, 1941, pp.413-414.
41 *Ibidem*, p. 336.
42 Troţki, *Socineniia*, vol.2, partea 1, p.56.

43 *Ibidem*, p.57.
44 Vezi Svercikov, D., *Na zare revoliuţii*, Moscova, 1922, pp.5-9.
45 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.17 548, d.0292, t.1, r.193.
46 *Ibidem*, f.31 660, d.9067, t.1, r.83.
47 *Ibidem*, r.60-67.
48 Troţki, *Istoriia russkoi revoliuţii, op.cit.*, vol.I, p.6.
49 *Ibidem*, p.501.
50 *Ibidem*, vol.2, partea 2, p.314.
51 *Ibidem*, p.319.
52 *Ibidem*, p.376-377.
53 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (7413-18).
54 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.17 548, d.0292, t.2, r.127-128.
55 *Biulleten oppoziţii*, nr.35, 1933, p.20-21.
56 Troţki, *Stalinskaia şkola falsifikaţii, op.cit.*, 1932, p.38.
57 *Ibidem*, pp.96-97.
58 *Ibidem*, p.38.
59 ŢGASA, f. 33 987, op.3, d.1075, r.42.
60 ŢGASA, f.4, op.14, d.49, r.3-4.
61 ŢGAOR, f.3316, op.2, d.1613, r.3-18.
62 ŢGASA, f. 33 987, op.3, d.773, r.297.
63 Troţki, *Stalin, op.cit.*, vol.2, p.218.
64 Balabanova, A., *Impressions of Lenin*, Ann Arbor, 1964, p.82.
65 *Biulleten oppoziţii*, nr.45, 1935, p.16.
66 ŢGASA, f. 33 987, op.2, d.113, r.209.
67 Troţki, *Socineniia*, vol.12, partea 2, p.31.
68 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.113, r.209.
69 ŢGASA, f.4, op.14, d.32, r.187.
70 ŢGASA f. 33 987, op.3, d.80, r.319.
71 *Ibidem*, op.1, d.573, r.238-265.
72 ŢPA IML, f.2, op.2, d.454.
73 Voroşilov, K., *Stalin i Krasnaia Armiia*, Moscova, 1929, p.27.
74 Troţki, *Stalinskaia şkola falsifikaţii, op.cit.*, p.201.
75 ŢAMO, f.112, op.1260, d.7, r.8.
76 *Ibidem*, r.9.
77 *Prikazî Narkoma oboronî Soiuza SSR (1937-1941)*, Moscova, 1941, pp.18-19.
78 *Sudebnîi otciot po delu anitsovetskogo troţkistkogo ţentra*, Moscova, 1937, p.258.

79 ŢPA IML, f.558, op.2, d.6118, r.35-36.
80 *Biulleten oppoziţii,* nr.21-22, 1931, p.17.
81 ŢPA IML, f.558, op.2, d.6118, r.35.
82 Sudoplatov, P., *Special Tasks: The Memoirs of an Unwanted Witness – a Soviet Spy-Master,* Londra, 1994.
83 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.17 548, d.0292, r.190-193.
84 *Ibidem,* f.31 660, d.9067, t.1, r.141.
85 Arhiva personală DV. *Kopiia zaiavleniia P.A.Sudoplatova ot 27 vi 1989 g. Generalnomu prokuroru SSSR Suharevu,* A.E.
86 Sudoplatov, *Special Tasks, op.cit.,* pp.479-482.
87 Arhiva personală DV. *Kopiia pisma P.A. Sudoplatova v Komissiiu Politbiuro ŢK KPSS po rassmotreniiu zaiavlenii o neobosnovannîh repressiiah ot 17 fevralea 1987.*
88 Klehr. ş.a., *The Secret World of American Communism, op.cit.*
89 Serghe şi Sedova, *The Life and Death of Leon Trotsky, op.cit.,* p.225.
90 *Biulleten oppoziţii,* nr. 58-59, 1937, p.23.
91 ŢPA IML, f.17, op.2, d.612, v.111, r.10.
92 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.79, 83.
93 *Sudebnîi otciot po delu pravotroţkistkogo bloka,* Moscova, 1938, p.343.
94 *Ibidem,* pp.343-375.
95 *Ibidem,* pp.331-332.
96 ŢPA IML, f.17, op.2, d.577, r.39.
97 *Ibidem,* r.37.
98 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.17 548, d.0292, t.3, r.218.
99 ŢOA KGB, f.6, op.1-7, d.161, r.88.
100 *Ibidem,* r.105.
101 Arhiva personală DV. *Kopiia pisma P.A. Sudoplatova v Komissiiu Politbiuro ŢK KPSS po rassmotreniiu zaiavlenii o neobosnovannîh repressiah ot 17 fevralea 1987.*
102 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.33 660, d.9067, t.1, r.163.
103 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, r.158, 159, 163-64, 216.
104 *Ibidem,* r.216.
105 *Biulleten oppoziţii,* nr.68-69, 1938, p.4.
106 *Ibidem,* nr.73, 1939, p.15.
107 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, f.9067, t.1, r.232.

108 Arhiva personală DV. *Kopiia pisma N.I. Eitingona Pervomu Sekretariu ŢK KPSS N.S. Hruşciovu.*
109 Politisches Archiv, *Geheime Akten,* R-31514, Russland, Pol.2, adh.2.
110 *Sudebnîi otciot po delu antisovetskogo troţkistkogo ţentra,* Moscova, 1937, p.332.
111 Arhiva personală DV, *Kopiia pisma N.I. Eitingona Pervomu Sekretariu ŢK KPSS N.S. Hruşciovu.*
112 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.312.
113 *New York Times,* 6 noiembrie 1958; 30 noiembrie 1962; 14 decembrie 1962.
114 ŢGASA, f.33 987, op.3, d.1103, r.149.
115 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.128-129.
116 *Biulleten oppoziţii,* nr. 66-67, 1938, p.32.
117 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (7710-40), folder 1/4.
118 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.166.
119 ŢPA IML, f.552, op.2, d.1, r.174.
120 *Ibidem,* r.18.
121 Siqueiros, D., *Menea nazîvali lihim polkovnikom. Vospominaniia,* Moscova, 1986, p.220.
122 *Ibidem,* p.223.
123 Fernandes Tomas, J., *Españoles del Comunismo,* Madrid, 1976, pp.191-194.
124 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS. Russ. 13.1 (10806-48), folder 3/4.
125 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS. Russ.13.1 (10806-49), folder 2/5.
126 *Biulleten oppoziţii,* nr.87, 1941, p.11.
127 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.270.
128 Serghe şi Sedova, *The Life and Death of Leon Trotsky, op.cit.,* p.259.
129 Troţki, *Dnevniki i pisma, op.cit.,* pp.163-164.
130 Sudoplatov, *Special Tasks, op.cit.,* p.74.
131 *Biulleten oppoziţii,* nr.84, 1940, p.8.
132 Siqueiros, D., *Mena nazîvali lihim polkovnikom, op.cit.,* p.225.
133 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.60, r.15.
134 *Ibidem,* d.426, r.218.

135 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.163.
136 Levine, Isaac Don, *L'Homme qui a tué Trotsky*, Paris, 1960.
137 Vezi *El Mundo*, 31 iulie 1990.
138 *Trotsky's Diary in Exile, op.cit.*, pp.139-140, 141.
139 *Ibidem*, pp.139-141.
140 *Biulleten oppoziţii*, nr.84, 1940, p.25.
141 *Ibidem*, nr.21-22, 1931, pp.7-35.
142 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, r.143, 159, 215.
143 *Ibidem*, r.216.
144 *Izvestiia ŢK KPSS* nr.12, 1990, pp.126-127.
145 ŢAMO, f.32, op.701 233, d.38, r.14-16.
146 *Trotsky's Diary in Exile, op.cit.*, p.140.
147 Serghe şi Sedova, *The Life and Death of Leon Trotsky, op.cit.*, pp.266-267.
148 Levine, *L'Homme qui a tué Trotsky, op.cit.*, p.10.
149 Serghe and Sedova, *The Life and Death of Leon Trotsky, op.cit.*, p.267.
150 *Ibidem*, pp.267-268; *Biulleten oppoziţii*, nr.85, 1941, pp.1-5.
151 *El Mundo*, 31 iulie 1990.
152 Troţki, *Socineniia*, vol.12, p.59.
153 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.140.
154 *Pravda*, 24 august 1940.
155 ŢPA IML, f.2, op. 2, d.414, r.1.
156 ŢGASA, f. 33 987, op.3, d.60, r.55.
157 ŢGASA, f.4, op.14, d.17, r.217.
158 ŢGASA, f.33 987, op.1, d.467, r.56.
159 *Ibidem*, r.156.
160 Valentinov, *Vstreci s Leninîm, op.cit.*, p.313.
161 *Novîi grad*, nr.1, p.93-94.
162 ŢPA IML, f.505, op.1, d.65, r.1-32.
163 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (9508-678), folder 13/14.
164 Stalin, *Socineniia*, vol.6, p.324.
165 Zinoviev, G., *Leninizm. Vvedienie v izucenie leninizma*, Leningrad, 1925, p.160.
166 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (9508-675), folder 13/14.
167 Knei-Paz, B., *The Social and Political Thought of Leon Trotsky*, Oxford, 1978, p.5.

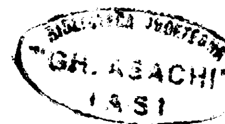
168 Troţki, L., *Mirovoi, hozeaistvennîi krizis i novîe zadaci Kominterna*, Moscova, 1921, p.26.
169 Aronson, G. (ed.), *Martov i ego blizkie*, New York, 1959, p.77.
170 Troţki, L., *Zapad i vostok*, Moscova, 1924, p.120.
171 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.31 660, d.9067, t.1, r.60.
172 *Cetvertîi Internaţional. Jurnal Internaţionalnogo Marksizma*, 1989, pp.1-63.
173 Troţki, L., *Peat let Kominterna*, Moscova–Leningrad, 1925, p.604.
174 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (1882)
175 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (13-205).
176 ŢPA IML, f.552, op.2, d.1, r.1.
177 *Ibidem*, r.113.
178 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.17 548, f.0292, t.1-2.
179 *Ibidem*, f. 31 660, d.9067, t.1, r.164.
180 ŢPA IML, f.17, op.2, d.577, r.25.
181 ŢGAOR, f.5143, op.1, d.614, r.21.
182 *Ibidem*, d.615, r.18-35.
183 *Ibidem*, op.4, d.2, r.6, 26.
184 Ziv, *Troţki, op.cit.*, p.95.
185 ŢGAOR, f.3316, op.2, d.1613, r.33.
186 *Ibidem*, r.102-108.
187 *Ibidem*, r.131-132.
188 Ziv, *Troţki, op.cit.*, p.93.
189 Stahanov, A., *Rasskaz o moei jizni*, Moscova, 1937, pp.125-126.
190 Gippius, Z., *Stihotvoreniia*, Paris, 1931, p.126.

Epilog

1 ŢGASA, f.33 987, op.2, d.16, r.198.
2 *Ibidem*, d.18, r.309.
3 *Novîi grad*, nr.1, p.92.
4 Lenin, PSS, vol.31, p.133.
5 Biblioteca Houghton, Col.Trotsky, bMS.Russ.13.1 (10788).
6 ŢGASA, f.33 987, op.3, d.2, r.60.
7 ŢGAOR, f.9401, op.2, d.176, t.2, r.361.
8 Troţki, *Socineniia*, vol.17, partea 2, p.326.
9 ŢPA IML, f.17, op.2, d.685, r.54-68.

10 ŢPA IML, f.325, op.1, d.355, r.15.
11 *Ibidem,* d.167, r.7, 24-25.
12 Arhiv INO OGPU-NKVD, f.17 548, f.0292, t.2, r.468.
13 *Novîi grad,* nr.1, 1931, p.93.

INDICE

Istoricul şi filozoful Dmitri Volkogonov a fost general în Armata Roşie, director al Institutului de Istorie Militară, consilier al preşedintelui Boris Elţîn şi coordonator al Comisiei Prezidenţiale pentru Examinarea Arhivelor Secrete Sovietice.

A murit în 1995.

Pornind de la cercetarea unui număr foarte mare de documente, cîndva inaccesibile, autorul trilogiei care cuprinde biografiile lui Lenin, Stalin şi Troţki, pune într-o nouă lumină primii ani ai regimului sovietic, relevînd, totodată, adevărul despre laturile ascunse ale vieţii acestora.

Lucrările lui Volkogonov evidenţiază pericolul prezentat de politica radicală conjugată cu autoritarismul, promovate de către cele trei malefice personalităţi.

Cartea de faţă îl conduce pe cititor la concluzia că Troţki, unul dintre cei mai angajaţi revoluţionari ai secolului al XX-lea, definit prin atitudinile sale ca **un etern radical**, şi-a dedicat întreaga viaţă unor idei ce s-au dovedit desuete şi utopice.

În aceeaşi colecţie, în curînd vor apărea:

- CHARLES DE GAULLE – **ultimul mare francez**
- GENGIS-HAN – **lupul mongol**

LE EDITURA LIDER

Lei 29500